

UNIVERSUL JURIDIC

Emil CERNEA
Emil MOLCUT

Istoria statului și dreptului românesc

Ediție revăzută și
adăugită

Terminologia vechiului
drept românesc

Emil CERNEA

Emil MOLCUȚ

ISTORIA STATULUI ȘI DREPTULUI ROMÂNESC

Emil CERNEA

Emil MOLCUȚ

ISTORIA STATULUI ȘI DREPTULUI ROMÂNESC

Terminologia vechiului drept românesc

Ediție revăzută și adăugită

Universul Juridic
București
-2013-

Editat de **S.C. Universul Juridic S.R.L.**

Copyright © 2004, 2006, 2013 **S.C. Universul Juridic S.R.L.**

Toate drepturile asupra prezentei ediții aparțin

S.C. Universul Juridic S.R.L.

Nici o parte din acest volum nu poate fi copiată fără acordul scris al
S.C. Universul Juridic S.R.L.

**NICI UN EXEMPLAR DIN PREZENTUL TIRAJ NU VA FI
COMERCIALIZAT DECÂT ÎNSOTIT DE SEMNĂTURA SI
STAMPILA EDITORULUI, APLICATE PE INTERIORUL
ULTIMEI COPERTE.**

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

CERNEA, EMIL

**Istoria statului și a dreptului românesc : terminologia vechiului
drept românesc / Emil Cernea, Emil Molcuț. - Ed. rev. și adăug. -
București : Universul Juridic, 2013**

ISBN 978-606-673-190-4

I. Molcuț, Emil

34(075.8)

342(075.8)

**Secțiunea „Terminologia vechiului drept românesc”
a fost elaborată de către lect. univ. dr. Ionuț Ciutacu.**

REDACȚIE: tel./fax: **021.314.93.13**
tel.: **0732.320.666**
e-mail: **redactie@universuljuridic.ro**

DEPARTAMENTUL tel.: **021.314.93.15; 0733.673.555**
DISTRIBUȚIE: fax: **021.314.93.16**
e-mail: **distributie@universuljuridic.ro**

www.universuljuridic.ro

CUVÂNT ÎNAINTE

În învățământul universitar, studiul Dreptului este predat în cadrul unor discipline științifice structurate pe ramuri de drept sau chiar pe unele instituții ale acestora. Revine Istoriei Dreptului misiunea de a prezenta Dreptul în ansamblul tuturor ramurilor sale, fiind singura disciplină care poate da o viziune completă a sistemului dreptului în întregul său.

La rândul său, Istoria Dreptului urmărește totodată posibilitatea de a prezenta evoluția sistemului său pe durata a peste două mii de ani, de la origini până în prezent, parcurgând antichitatea daco-romană, feudalitatea și epoca modernă. Spre deosebire de disciplinele de ramură, care tratează dreptul în mod static, Istoria Dreptului are în vedere dinamica sa, cu scopul de a scoate în evidență trăsăturile sale tradiționale, permanente, precum și modul cum s-a adaptat condițiilor specifice fiecărei perioade istorice parcurse.

O altă sarcină a Istoriei Dreptului este prezentarea ramurilor Dreptului și a instituțiilor juridice în legătură cu Statul în cadrul căruia ele există și pentru care dreptul posedă numeroase norme, alcătuind Dreptul Public.

De pe aceste poziții de stabilire a fluctuațiilor din trecutul Dreptului se poate accepta, în concluzie, convingerea că Dreptul actual nu va rămâne închistat în formele sale actuale și că, în mod necesar, modificările și întregirile sale sunt posibile în viitor.

Autorii

PARTEA I

RĂDĂCINILE DACO-ROMANE ALE STATULUI ȘI DREPTULUI ROMÂN

Societatea de pe teritoriul țării noastre prezintă, încă din sec. IV î.Hr., unele trăsături originale în perioada de trecere de la comuna primitivă la împărțirea în clase. Procesul de descompunere a Comunei primitive a determinat apariția relațiilor de producție bazate pe proprietatea comună a obștilor teritoriale.

Obștile teritoriale erau organizate în așezări rurale numite *Dave*.

În cadrul acestor relații, o importanță deosebită a avut organizarea statală traco-dacică, ce a atins punctul culminant în perioada regatului lui Burebista și Decebal. Făcând parte din marele grup etnic al tracilor, daco-geții locuiau un ținut mult mai vast decât actualul teritoriu al țării noastre, întinzându-se spre apus până la Tisa și Dunărea panonică, spre nord peste Carpații Păduroși, spre răsărit până la Nistru și mai departe până la râul Bug, apoi până la Marea Neagră, iar spre sud pe ambele maluri ale Dunării de mijloc, până în Balcani¹.

TITLUL I

ORGANIZAREA SOCIAL-POLITICĂ ȘI DREPTUL GETO-DACILOR

În tratarea istoriei statului și dreptului din timpul perioadei daco-romane în țara noastră deosebim:

1. Statul și dreptul geto-dac (sec. I î.Hr. – 106 d.Hr.);
2. Statul și dreptul din Dacia, provincie a imperiului roman (106-271/274 d.Hr.).

¹ C.C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, Ed. Albatros, 1975, p. 13.

Capitolul I

GETO-DACII ÎN FAZA DEMOCRAȚIEI MILITARE

§ 1. Organizarea societății

Geții sunt menționați de Herodot ca existând pe teritoriul patriei noastre încă din sec. VI î.Hr., cu sublinierea că erau „cei mai viteji și cei mai drepți dintre traci”¹. Istoricii romani au folosit – pentru aceeași ramură nordică a tracilor – denumirea de „daci”. Dar atât unii, cât și alții, după cum precizează Strabon, vorbeau aceeași limbă². Unitatea culturii lor materiale confirmă că între ei nu a existat nici o deosebire etnică. Cele două denumiri folosite marcau doar o delimitare geografică: prin „daci” se înțelegea tracii care locuiau în arcul Carpaților și probabil în Oltenia, iar prin „geți” – cei aflați în regiunile extracarpatiche ale Munteniei, Moldovei și Dobrogei³.

Începând din sec. VI î.Hr. avem știri istorice scrise despre daci: *crobyzii*, *trizii* (în sudul Dobrogei), tribul *appulilor* (Alba Iulia), *sucii* (gura Oltului), *burii* (zona deluroasă a Munteniei și Olteniei), *ordessenses* (valea Argeșului), *biephii* (vestul Daciei), *dacii mari* (Maramureș și nordul Crișanei), *costobocii* (Carpații nord-estici), *carpii* (regiunea pontică și Moldova)⁴. Acestea erau denumiri regionale, nu tribale.

În condițiile permanentizării războaielor de pradă și apărare, dacia se grupează în mari uniuni de obști conduse de șefi militari, cum au fost: uniunea geților din nordul Dunării învinsă de Darius în anul 514 î.Hr.⁵; uniunea odryzilor (Dobrogea) condusă de Sitalces și apoi de Seuthes (sec. V), despre care ne dă unele informații Tucidide⁶; uniunea geților dunăreni condusă de anonimul „rex Histrianorum”, cu rol important în conflictul dintre sciții conduși de Ateas și Filip al II-lea al Macedoniei⁷; uniunea de triburi getice din stânga Dunării învinsă de Alexandru al Macedoniei în expediția sa din

¹ Herodot, *Istorie*, IV, 93; V, 3.

² Strabon, *Geografia*, VII, 3, 10, 13; I. I. Rusu, *Limba traco-dacilor*, București, 1959.

³ Gh. Ștefan, *Contribuțiuni arheologice la cunoașterea dacilor*, în „Studii și referate privind istoria României”, partea I, București, Ed. R.P.R., 1954, p. 31; H. Daicoviciu, *Dacii*, Ed. Științifică, București, 1965, p. 15.

⁴ Hecateu, *Europa*, în *Izvoare privind Ist. Rom.* (red. Gh. Ștefan), I, Ed. R.S.R., 1964, p. 8.

⁵ Herodot, IV, 93, 66.

⁶ Tucidide, *Războiul peloponezic*, II, 96-97.

⁷ Pompeius Trogus-Iustinus, *Epit.* IX, 2.

335¹, când i-a cucerit chiar reședința (probabil Zimnicea); o altă uniune este aceea a geților din stepa getică de la nordul gurilor Dunării², care a distrus în anul 326 î.Hr. armata lui Zopyrion (general al lui Alexandru Macedon).

Contactele geților din regiunile extracarpătice cu coloniile *grecești* de pe țărmul pontic – Histria, Tomis, Callatis – au influențat și grăbit dezvoltarea lor, deoarece grecii posedau o tehnologie a fierului superioară, iar orașele lor constituiau centre importante de producție meșteșugărească și de schimb. O influență similară grecilor au exercitat în Transilvania *sciții* și, mai ales, *celți* (sec. III î.Hr.).

Pe la anul 300 î.Hr. se constată o dezvoltare mai pronunțată la geto-dacii din Muntenia. Astfel, o puternică uniune de obști organizată sub conducerea lui Dromichaïtes, cu „reședința la Helis (pe râul Argeș) a învins pe regele Lysimah al Macedoniei, luându-l prizonier. Alte uniuni din stânga Dunării, dar cu autoritate și pe teritoriul Dobrogei și chiar asupra cetăților grecești, au fost cele conduse în sec. III de către Zalmodegikos și Rhemaxos³.

Cu toate că aceste formațiuni au dobândit succese militare împotriva sciților, celților, bastarnilor sau a statului Macedoniei, iar autoritatea lor se întinde pe teritorii mari, totuși ele nu au depășit stadiul uniunilor de obști bazat pe sistemul *democrației militare*. O dovadă în acest sens o constituie informațiile pe care ni le dă istoricul grec Diodor din Sicilia asupra evenimentelor din anii 300-292 î.Hr. petrecute între Dromichaïtes și Lysimah. Cu acest prilej, Diodor menționează că după ce Lysimah a fost luat prizonier, geții s-au întrunit într-o mare Adunare a *poporului* spre a hotărî asupra pedepsirii regelui pentru atacurile repetate din partea Macedoniei asupra geților. În dezbaterile adunării a intervenit și Dromichaïtes susținând soluția iertării regelui, cu scopul de a se încheia o pace durabilă între cele două popoare⁴. Adunarea a adoptat propunerea sa.

Din relatările lui Diodor rezultă că în acea epocă geții păstrau încă Adunarea poporului, în care poporul înarmat, care își expune viața în luptă, este în drept să decidă în problemele păcii și războiului, ca și în toate problemele principale ale colectivității. Este un aspect caracteristic *democrației militare*. „Regii”, menționați în calitate de conducători ai geților sunt șefi militari ai uniunilor de obști, aleși și revocabili de către Adunarea poporului,

¹ Arrian, *Anabasis*, I, 3-4.

² Curtius Rufus, *Hist. Alexandri*, X, 1, 43.

³ D.M. Pippidi, *Știri noi despre legăturile Histriei cu geții în epoca elenistică*, în „Studii și cercetări de istorie veche”, XI, 1, 1960, p. 39-54; idem, *Histria și geții în sec. II î.Hr.*, în „Studii clasice”, V, 1963, p. 137-163.

⁴ Diodor Siculus, *Reliquiae*, 11, 12, 13.

fără să aibă alte atribuții decât cele încredințate de Adunare. Ei sunt doar primii între egali, deși tind să-și permanentizeze poziția de șefi militari, ba chiar să o transmită cu titlu ereditar. Poziția nouă pe care o dețin șefii militari – sprijiniți și de aristocrația în formare – imprimă democrației un caracter militar, devenind o democrație *militară*.

Începând însă din sec. II î.Hr. se constată un progres mai accentuat în organizarea uniunilor de obști din Transilvania. O căpetenie daco-getă din estul Transilvaniei – „regele” Oroles – are suficientă autoritate de a aplica o pedeapsă degradantă supușilor săi, pentru o înfrângere suferită de la bastarni, ceea ce dovedește că dispunea de o putere mai mare decât Dromichaites¹. De altfel, ulterior lui Oroles, se remarcă creșterea fără precedent a puterii dacilor sub conducerea „regelui” Rubobostes².

Toate acestea demonstrează adâncirea unei stratificări sociale și a desprinderii aristocrației de masa membrilor de rând, crearea unei poziții tot mai pronunțat autonome a șefilor uniunilor de obști. În sec. II î.Hr. se vor desăvârși condițiile care vor face posibilă trecerea de la democrația militară la stat.

§ 2. Unele obiceiuri geto-dace

Știrile rămase de la istoricii antichității – în special Herodot – ne dau posibilitatea să cunoaștem unele instituții dace. Izvoarele respective se referă fără strictă precizie la traci, sciți, celți etc., dar se menționează totuși că obiceiurile sunt comune acestor populații de pe teritoriul țării noastre, ceea ce explică supraviețuirea unora ca obiceiuri ale românilor în perioada feudală³.

Obștea fiind teritorială, fiii puteau cere și obține de la părinți delimitarea părții ce li se cuvenea din *proprietatea* comună, ceea ce înseamnă că *proprietatea privată* începuse să se formeze⁴. Alte izvoare menționează, de asemenea, că *furtul* era socotit ca o încălcare foarte gravă a regulilor de conviețuire socială, semn al dezvoltării proprietății private⁵.

Pentru încheierea diferitelor *învoieli*, sciții foloseau *jurământul*. Una dintre cele mai răspândite forme era jurământul însoțit de ceremonialul înfrățirii haiducești⁶. O altă formă de jurământ era jurământul pe zeitățile

¹ Pompeius Trogus-Iustinus, *Epit.* XXXII, 3, 16. Asupra interpretării: H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 73.

² *Idem*, Proleg. 32.

³ Strabon, *Geografia*, III, 4, 17 (C. 165).

⁴ Herodot, IV, 114-115; *Arctinos, Etiopia*, ed. Epicorum Graecorum; *Fragmenta* (God. Kimket) vol. I, Teubner, Leipzig, 1877, p. 32-33.

⁵ Pompeius Trogus-Iustinus, *Hist. Philipp. Epit.* II, 21.

⁶ Pomponius Mela, *De Cherographia*, II, 12.

palatului regal. În cazul când regele se îmbolnăvea, se socotea că jurământul a fost încălcat și se recurgea la o procedură de aflare a vinovatului în felul următor: se chemau trei înțelepți, care numeau pe cel ce jurase strâmb și, dacă acela susținea că este nevinovat, era adus un număr îndoit de înțelepți; în caz că hotărârea celor din urmă concorda cu a celor dintâi, omul găsit vinovat era ucis, iar dacă hotărârea era diferită, primii plăteau cu capul „greșeala” lor¹.

În ceea ce privește căsătoria, unele informații pe care le dă poetul Menandru se referă la o perioadă mai veche, în care poligamia era cunoscută la unele triburi trace. Alte informații (ex. Horațiu) arată că geto-dacii practica cu multă strictețe monogamia. Dezvoltarea proprietății private a schimbat situația femeilor. Femeile geto-dace se găsesc într-o condiție de inferioritate față de bărbați. Se relatează că fiind învinși într-o luptă cu bastarnii, regele get Oroles i-a pedepsit pe geți „să facă slujba femeilor lor, care slujbe mai înainte lor li se făceau”².

Instituțiile de mai sus se practicau conform unor reguli de conduită care constituiau obiceiuri. Ele aveau un pronunțat caracter religios. Aristotel arată că agatârșii – care aveau aceleași obiceiuri ca și tracii – formulau aceste reguli în versuri și le învățau pe de rost, cântându-le³. Justinus relatează că sciții respectau dreptatea în chip firesc, nu prin legi. Același lucru se poate spune și despre geți, pe care Herodot îi arată că pe vremea lui Darius erau socotiți cei mai dreپți dintre tracii⁴.

¹ Herodot, IV, 68. (O procedură asemănătoare în ceea ce privește dublarea numărului întâlnim și la poporul român, în instituția juridică feudală a jurătorilor).

² Pompeius Trogus-Justinus, *op. cit.*, XXXII, 3, 16.

³ Aristotel, *Problemata*, XIX, 28.

⁴ Herodot, IV, 93.

Capitolul II

STATUL ȘI DREPTUL GETO-DAC

§ 1. Procesul de formare a statului geto-dac

Progresele realizate în preajma sec. I î.Hr. sunt atestate arheologic de existența unor ateliere de prelucrare a minereurilor feroase, de înmulțirea uneltelor de fier, de perfecționarea olăritului și a altor meșteșuguri¹, ceea ce a avut urmări atât în privința unor îndeletniciri mai vechi – creșterea vitelor și agricultura prin îmbunătățirea arăturii și prin extinderea defrișărilor – cât și în privința accentuării celei de a doua diviziuni sociale a muncii. Creșterea productivității muncii și implicit a producției a înlesnit o intensificare a schimburilor², fie între produsele proprii, fie cu cele străine (ex. grecești, romane). Ca urmare, circulația monetară se intensifică la rândul ei, iar pe lângă tetradrahmele grecești și denarii romani, bat și dacii monede proprii. Încă din sec. II î.Hr. se poate deduce apariția în cadrul societății geto-dace a celei de-a treia diviziuni sociale a muncii – negustorii.

Pe plan social se remarcă o adâncire a diferențierii între bogați și săraci. Tezaurile cu lucruri prețioase sunt mai numeroase și mai bogate în această epocă, apar construcții civile de mari proporții³. Inventarul bogat al unor morminte contrastează cu așezările sărăcicioase ale mării mase a membrilor societății. Cauza este deposедarea de pământ a unor obști și constituirea de mari proprietăți aparținând aristocrației, îmbogățită totodată și prin prăzile de război, în timp ce partea sărăcită a societății începe să decadă.

Începutul de formare a două clase antagoniste a făcut să slăbească solidaritatea, bazată anterior pe legăturile de rudenie, iar sistemul democrației militare să devină insuficient și anacronic pentru a asigura conducerea societății de către clasa dominantă în ascensiune.

În noile condiții, societatea geto-dacă se îndrepta spre o nouă formă de organizare, prin care să se realizeze:

- constituirea unui *aparatus*, care să asigure funcționarea unei forțe publice distincte, separate de masa membrilor societății;
- înlocuirea criteriului de rudenie printr-un criteriu *teritorial* în vederea stabilirii apartenenței membrilor noii organizații a societății, care este statul.

¹ Asemenea ateliere au fost identificate la Bezid (pe Mureș) și Cireșu (lângă Tr. Severin).

² Un asemenea centru de schimb îl oferă așezarea din Cetățeni (Muscel).

³ În localități ca Popești (Argeș), Sebeș (Transilvania), Pecica (Arad), Bucovăț (Olt).

Procesul de constituire a statului era grăbit și de existența unor condiții politice externe, în primul rând pericolul pe care îl prezenta *expansiunea romană*. Încă din sec. III î.Hr. romanii trecuseră pe coasta dalmatică și mai târziu își instauraseră dominația asupra Macedoniei (168) și Greciei (146). Deja reușiseră să atingă Pontul Euxin și să depășească linia Dunării prin pătrunderea *economică*, prin schimburile comerciale și prin circulația monedei romane. Există însă temerea justificată a unei pătrunderi *militare* – așa cum procedaseră romanii și în regiunile aduse sub ascultarea lor. Iată de ce societatea geto-dacă se îndrepta spre o nouă formă de organizare, ale cărei elemente specifice vor fi întrunite începând cam din deceniul al patrulea al sec. I î.Hr., când regele Burebista organizează statul dac¹.

În timpul lui Burebista s-a desăvârșit trecerea de la democrația militară la stat, iar uniunea de triburi condusă mai înainte de tatăl său, iar în continuare de el însuși, a realizat unificarea celorlalte triburi în cadrul statului dac.

Spre deosebire de șefii uniunilor de obști, Burebista apare ca un continuator – pe linie ereditară – a poziției deținute de tatăl său. El a folosit condițiile favorabile create de dezvoltarea social-economică internă – care ajunseseră într-un stadiu înaintat la începutul sec. I î.Hr. – și, ceva mai mult, a inițiat acțiuni în sensul unificării politice a dacilor.

Atunci când Strabon² se referă la Burebista, menționează în primul rând că acesta a pus capăt războaielor interne care îi divizau și slăbeau pe daci, iar apoi că i-a făcut să asculte numai de poruncile sale. Această instituire a unei puteri politice unice a fost completată și sprijinită și de o reformă religioasă, care a unificat diversele credințe disparate într-un sistem politeist, o adevărată unificare ideologică a dacilor.

O dovadă a existenței statului în timpul lui Burebista o constituie și construirea Sarmizegetusei – centru politic, militar, administrativ și religios, capitală a noului stat – care a întrecut orice altă așezare de pe întreg teritoriul locuit de daci³.

Chiar în ajunul domniei lui Burebista, pericolul roman se profila tot mai insistent: în anul 74 î.Hr. romanii ajunseseră la Dunăre, iar la 72 î.Hr.

¹ Este probabil ca statul dac să dateze chiar dinainte de Burebista, din timpul domniei tatălui acestuia: C. Daicoviciu, *Noi contribuții la problema statului dac*, în „Studii și cercetări de Istorie veche”, VI, 1-2, 1955, p. 55.

² Strabon, *op. cit.*, VII, 3, 11.

³ În legătură cu teza că statul lui Burebista ar fi fost în câmpia munteană, cu reședința în așezarea descoperită la Popești, pe Argeș, a se vedea: R. Vulpe, *Argedava*, în „Omagiu lui Constantin Daicoviciu”, Ed. Acad. R.P.R., 1960, p. 557-566; teza existenței mai multor reședințe, la I.H. Crișan, „*Burebista și epoca sa*”, Ed. Enciclopedică Română, 1975, p. 110.

își stabiliseră dominația asupra cetăților grecești de pe țărmul Pontului Euxin. Teama unei expansiuni romane în nordul Dunării a impus și mai mult acțiunea centralizatoare a lui Burebista în vederea constituirii statului.

Noua organizare a societății dace realizată de Burebista s-a dezmembrat în mai multe părți sau *state mai mici*: întâi patru iar mai târziu cinci¹. Totuși, în centrul fostului stat al lui Burebista s-a păstrat un stat cu capitala tot la Sarmizegetusa, nucleul statului întregit mai târziu de către Decebal. Istoricii antici au notat șirul regilor care conduc acest stat de la Burebista până la Decebal: Deceneu, Comozycus, Scorillo, Diurpaneus².

Dacă spre răsărit sunt încă pomeniți în această perioadă Carpii, Costobocii – spre sud se menționează existența unor mici state getice ca acelea conduse de: Cotiso (în Banat și Oltenia), Coson (în câmpia Munteniei), Zyraxes (la gurile Dunării), Dapyx (regiunea centrală a Dobrogei) și Roles (sudul Dobrogei). Cu Decebal, statul dac va ajunge la apogeul dezvoltării sale politice, deși teritorial nu a atins granițele din timpul lui Burebista.

§ 2. Organele centrale și locale

Statul geto-dac și-a exercitat autoritatea politică asupra unui teritoriu ale cărui granițe au variat în perioada existenței sale. Inițial, Burebista stăpânea un teritoriu cuprinzând Ardealul, Banatul, Crișana, Maramureș și probabil Oltenia și Moldova, dar pe care l-a extins între anii 60-48 î.Hr. spre vest până la Dunărea panonică, Moravia și Carpații mici din vestul Slovaciei, urmând spre nord Carpații Păduroși, iar spre est peste Nistru, de la Olbia (gurile Bugului) coborând pe litoralul Pontului Euxin până la Apolonia (Tracia), iar spre sud până la Haemus (Balcani)³. După moartea lui Burebista, granițele statului dac se restrâng la partea sa centrală, din arcul Carpaților, pe care Iordanes o denumeste „Dacia ceea veche ... încinsă de cununa munților”⁴. Începând din timpul lui Scorillo noi teritorii locuite de daci se adaugă la acest stat central, ajungând ca în timpul lui Decebal, el să cuprindă Ardealul, Banatul, Oltenia și probabil Moldova până la Prut.

Independent de extinderea sa teritorială, statul dac a avut în linii mari aceeași organizare.

¹ Strabon, *op. cit.*, VII, 3, 11.

² Iordanes, *Getica*, 73-74, 76; pentru interpretare: C. Daicoviciu, *Noi contribuții la problema statului dac*, în „Studii și cercetări de istorie veche”, VI, 1-2, 1955, p. 47-59.

³ H. Daicoviciu, *Dacii*, p. 92, 96; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, Ed. Șt., București, 1969, p. 19.

⁴ Iordanes, *Getica*, 76.

1. *Organele centrale.* *Regele* era organul suprem de conducere. Instituția regalității tinde să devină ereditară, atât Burebista cât și Decebal fiind fii de regi. O particularitate a sistemului de succesiune la tron este dreptul la succesiune pe care îl au și frații, nu numai descendenții, ca un exemplu fiind regele Duras (Diurpaneus) urmaș al fratelui său Scorillo¹, după modelul scitic și tracic. Alteori însă succesiunea revine marelui preot, principalul sfetnic al regelui (cazul lui Deceneu).

În perioada de la Burebista până la Decebal nici un izvor istoric nu mai menționează Adunarea poporului, ceea ce înseamnă că ea dispăruse o dată cu democrația militară și în locul său apăruseră organele de stat.

Pe lângă rege se formează o *curte*, compusă din sfetnici ai regelui și executanți ai poruncilor sale. Fără a avea funcții diferențiate, cu competență precisă, ei aveau totuși o oarecare stabilitate și continuitate în exercitarea sarcinilor lor, după cum dovedește îndelungata activitate desfășurată la curtea lui Burebista de către Acornion, despre care o inscripție de la Dionysopolis (Balcic) arată că a fost în „cea dintâi și cea mai mare cinste”². Este un exemplu că la curtea regilor daci funcționau unii dregători, după modelul regatelor elenistice. În organizarea acestor dregătorii se observă și o oarecare ierarhie, căci – așa cum se arăta despre Acornion că a fost un fel de „prim sfetnic” – tot așa despre Deceneu și Vezina se preciza că aveau o poziție care urma îndată după aceea a regelui. Istorici ca Iordanes și Dio Cassius menționează că aceștia aveau o putere aproape regală, care trebuie pusă în legătură cu calitatea lor de mari preoți.

În adevăr, *marele preot* era – în organizarea înfăptuită de Burebista – un adevărat vice-rege. Puterea religioasă a marelui preot alături de puterea laică a regelui, constituia un sprijin important al statului sclavagist. Organizarea ei a fost reținută de istorie ca un eveniment important, care a făcut trecerea de la obiceiurile și rânduielile gentilice la legile impuse de statul sclavagist. Despre acestea Iordanes și Strabon menționează că regele le prezenta ca fiind inspirate de zei³. Dată fiind originea divină a legilor, marele preot avea atribuții de suprem judecător, atribuții judecătorești având în general preoții, ca unii care puteau interpreta – prin calitatea lor – voința divină⁴.

¹ *Istoria României*, ed. Acad. R.P.R., 1960, vol. I, 297 (C. Daicoviciu); H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 209; *Istoria României*, vol. I, p. 295; R. Vulpe, *Prioritatea agnațiilor la succesiunea tronului în Macedonia și Tracia*, în memoria lui V. Pîrvan, București, 1934; Marțial, *Epigr.* V, 3, 1, arată de asemenea că Diegis era fratele lui Decebal, îndeplinind atribuții politice importante chiar în timpul vieții acestuia.

² *Istoria României*, vol. I. p. 284.

³ Iordanes, *Getica*, XX, 69; Strabon, *op. cit.*, VII, 3, 11.

⁴ Iordanes, *op. cit.*, II, 73.

Date fiind știrile despre folosirea scrisului la daci și despre unele scrisori adresate de Decebal senatului roman și împăratului Traian, se poate afirma că la curtea regelui exista o cancelarie pentru redactarea lor.

2. *Organele locale.* O informație păstrată de la Criton¹ arată că în Dacia înainte de cucerirea romană erau „unii puși mai mari peste treburile agricole, iar alții, din jurul regelui, erau împărțiți la paza cetăților”. Rezultă de aici existența a două categorii de dregători locali: unii cu atribuții administrative în regiunile teritoriale, alții cu sarcini militare. Exercitarea unor asemenea atribuții implică împărțirea teritoriului și implicit a populației în circumscripții teritoriale. Șefii de regiuni teritoriale au ca atribuție supravegherea agriculturii, desigur în legătură cu distribuirea periodică a loturilor de cultură și cu repartitia produselor, operații specifice obștilor teritoriale existente la daci². Aceste regiuni teritoriale sunt asociațiile de obști (dave), constituite înainte de formarea statului dac, care acum au fost instituționalizate ca adevărate circumscripții administrative în cadrul statului dac.

Sarcinile militare erau în legătură cu asigurarea pazei teritoriului. Comandanții militari își aveau reședința în cetăți. Ele erau destul de numeroase. Pe lângă complexul celor grupate în jurul capitalei Sarmizegetusa – Costești, Piatra Roșie, Blidaru, cu turnurile de apărare și terasele întărite din împrejurimi – mai erau altele răspândite pe întreg teritoriul: Bănița, Căpâlna, Piatra Craivii, Tilișca, Surduc (toate în Ardeal), Bâtca Doamnei (P. Neamț), Ocnîța și Polovragi (Oltenia).

În general istoricii antichității au subliniat caracterul războinic și dragostea de libertate a dacilor. Strabon menționează că în vremea ascensiunii lor politice aveau o armată de 200.000 de luptători, care mai târziu număra doar 40.000. Valoarea militară a acestei armate se datora totodată și folosirii unor metode avansate de instruire și chiar a unor instructori romani, de care statul dac beneficia oficial, în baza tratatului încheiat de Decebal cu Domițian în anul 89 î.Hr.

§ 3. Esența și forma statului geto-dac

1. *Esența statului geto-dac.* Referirile istorice asupra organizării dacilor în perioada din timpul lui Burebista până la Decebal subliniază caracterul ei statal, deosebit de acela al democrației militare. Strabon denumeste stăpânirea

¹ *Fragmenta historicorum grecorum*, IV, 374.

² I. Peretz, *Curs de Istoria dreptului român*, vol. I, ed. a 2-a, 1926, p. 104.

lui Burebista „imperiu”¹, iar o inscripție din Syria denumeste pe cea a lui Decebal „regat”². Chiar Domițian a recunoscut puterea monarhică a lui Decebal atunci când personal i-a acordat diadema de rege³.

În ceea ce privește baza economică, se remarcă constituirea latifundiilor private, prin sărăcirea unei părți din masa poporului⁴. De remarcat că majoritatea țăranilor trăiau în *obști teritoriale*, proprietatea devălmașă menținându-se încă destul de puternică alături de latifundiile nobilimii.

Stratificarea socială la daci a fost observată de autori ca Dio Crisostomul, Dio Cassius și Iordanes, care ne-au transmis și denumirea de tarabostes sau pileati și de comati sau capillati.

Unificarea religioasă, folosirea scrisului, cunoștințele de științe naturale, astronomie și artă, construcțiile de cetăți, fortificații și sanctuare, ca și elaborarea unor instituții politice și juridice originale întregesc imaginea unei civilizații la începuturile dezvoltării sale, a unei societăți ale cărei așezări depășiseră stadiul rural, prezentând adevărate construcții opidane⁵.

În scurta perioadă de la Burebista la Decebal, acest stat nu s-a putut desăvârși. Dar chiar de la începutul existenței sale, statul dac a fost instrument al taraboștilor. Regii, marii preoți, sfetnicii, șefii de regiuni, comandanții de cetăți și toți dregătorii erau recrutați numai din rândul taraboștilor.

Condițiile sale specifice de existență se oglindesc în funcțiile internă și externă. Constituirea unui aparat de stat și a unei armate care nu mai coincide cu poporul înarmat din perioada democrației militare a fost necesară nu numai pentru ținerea în ascultare a poporului, dar și pentru unificarea prin violență în cadrul statului dacilor, în timpul lui Burebista, ale căror tendințe centrifuge s-au manifestat la sfârșitul domniei acestuia. Din acest punct de vedere, statul lui Decebal era mai restrâns, folosind metoda alianțelor, în locul încadrării forțate în cadrul statului dac. În ceea ce privește funcția externă, ea a fost dominată de pericolul din partea celtilor și romanilor, care i-au accentuat în primul rând latura de apărare. Pericolul celtic a fost lichidat favorabil de către Burebista în anul 59 î.Hr.⁶, dar împotriva celui roman lupta a durat din anul 44 î.Hr. până la 106 d.Hr., când s-a sfârșit prin cucerirea statului dac și transformarea lui în provincie romană.

¹ Strabon, *Geographia*, VII, 3, 11 (arhè).

² Dessau, *Inscriptiones Latinae selectae*, 9200.

³ Dio Cassius, *Istoria romană*, cartea 67, cap. 6.

⁴ *Istoria României*, vol. I, p. 272. (C. Daicoviciu); cu privire la caracterul „tributar” al statului dac, a se vedea I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 204.

⁵ C. Daicoviciu, *Din Istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. III, 1963, p. 36.

⁶ M. Macrea, *Burebista și celtii de la Dunărea de mijloc*, în „*Studii și cercetări de istorie veche*”, VII, 1-2, 1956, p. 119-136.

2. *Forma statului geto-dac.* Prin forma sa de conducere, prin regimul politic și prin cercul celor care participau la exercițiul puterii, forma statului dac a fost o monarhie, care însă nu s-a putut contura deplin până la cucerirea romană. Parcurgând o perioadă scurtă de dezvoltare, monarhia dacă prezintă trăsături asemănătoare cu alte state aflate la începutul existenței lor, cum a fost Atena în sec. VIII-VII î.Hr. și Roma în perioada regalității și a primelor secole ale republicii. Regele dac este vârful nobilimii și totodată vârful ierarhiei aparatului de stat, purtând încă rămășițe ale caracterului militar pe care poziția șefilor de uniuni de obști o avea anterior. Desigur că și pericolul extern a accentuat acest caracter militar, în scop de apărare.

O trăsătură deosebită a monarhiei dace este și alternanța puterii laice și religioase în competența aceleiași persoane, rege și mare preot totodată (Deceneu, Comozykus) sau în aceea a unor persoane diferite (Burebista și Deceneu, Decebal și Vezinas). Tendința de contopire a acestor atribuții supreme nu s-a putut realiza în existența relativ scurtă a monarhiei dace.

O altă trăsătură specifică monarhiei dace este și monopolul regelui asupra minelor de aur. O asemenea formă de depozitare a maselor este tipică statelor în care obștile au o mare pondere în economie, trebuind ca depozitarea lor să se facă în mod colectiv în beneficiul regelui, ca în despozițiile orientale.

În sfârșit, prin compoziția sa etnică și prin uniformitatea dezvoltării relațiilor economice, statul lui Decebal a avut un caracter mai unitar în comparație cu cel al lui Burebista, în care regiunile limitrofe păstrau încă puternice elemente gentilice cu tendințe centrifuge. Tocmai de aceea a fost posibilă rezistența deosebită pe care a opus-o imperiului roman.

§ 4. Dreptul dac

Concomitent cu formarea statului dac au apărut și normele juridice, pe baza obiceiurilor din perioada democrației militare.

Spre deosebire de normele sociale fără caracter juridic, normele juridice prezintă:

- *un conținut nou*, fiind expresia voinței proprietarilor de sclavi;
- *o formă nouă*, prin sancționarea lor de către *forma coercitivă a statului*.

Cu privire la dreptul dac cunoaștem unele instituții care implică în mod necesar existența unei reglementări juridice aplicate prin constrângerea de stat.

Exploatarea a accentuat inegalitatea de avere. O formă de proprietate este *proprietatea privată a marilor proprietari de pământ și vite*.

Dar alături de această formă de proprietate mai găsim și *proprietatea* obștească. Poetul roman Horațiu¹ arată că la geți exista și un mod de stăpânire și cultivare a pământului în comun; terenurile acestea nu erau hotărnicite (*jugera immetata*), deci nu deveniseră încă proprietate privată, ci erau stăpânite în comun, iar roadele aparțineau de asemenea întregii comunități (*fruges liberae*); mai departe, el arată că pământul stăpânit în comun era cultivat prin asolament bienal de către membrii comunității.

De aceea, instituția *proprietății* – sub forma proprietății private și sub forma obștii – constituie o preocupare pentru conducătorii statului dac. Hotărnicirea celei dintâi și concentrarea ei ca un privilegiu al regelui și taraboștilor este atestată de Criton în momentul stabilirii dominației romane în Dacia. Supraveghetorii agriculturii, puși de Decebal, aveau, desigur, în grijă și respectarea regulilor de împărțire periodică a pământului stăpânit de obște (despre care vorbește Horațiu), ca și a regulilor de împărțire a recoltei².

Căsătoria este arătată de Herodot: (V. 6) ca încheindu-se la traci printr-un contract de cumpărare a soției de la părinții ei, de către bărbat. Procedeu este întâlnit la majoritatea popoarelor din antichitate și corespunde unui stadiu de dezvoltare socială care implică pentru femeia căsătorită o stare de inferioritate. Acest lucru este confirmat de Ovidiu³, care vorbește de muncile grele ale soției la daci. Horațiu, referindu-se și el la familia dacă⁴, o arată ca o familie monogamă asemenea celei romane, lăudând virtuțile casnice ale femeilor dace. Alteori se menționează practica dotei, instituție confirmată prin păstrarea în limba română a termenului dac corespunzător – „zestre”⁵.

Intensificarea schimburilor comerciale și a circulației monetare implică în mod necesar existența unor norme juridice corespunzătoare contractelor și obligațiunilor civile.

În privința dreptului penal există ca mențiuni concrete doar pedepsirea cu moartea a adulterului soției⁶ și unele reminiscențe de răzbunare a sângelui⁷. Desigur însă că existau și norme referitoare la apărarea statului, proprietății, integrității persoanelor.

¹ Horațiu, *Ode*, III, 24, versul 9 și urm.

² I. Peretz, *Curs de Istoria dreptului român*, vol. I, ed. 2-a, 1926, p. 104.

³ Ovidiu, *Ex. Ponto*, III, 8.

⁴ Horațiu, *Carmina*, III, 24, versul 27 și urm.

⁵ Solinus, *Culegere de fapte memorabile*, 10.1. în „*Izvoare privind Ist. României* (red. Gh. Ștefan), Ed. Acad. R.S.R., vol. I, p. 728.

⁶ Horațiu, *Carmina*, III, 24, 17-24.

⁷ Ovidiu, *Tristele*, V, 7, vers. 10, 43-44, 47-48.

Judecarea proceselor constituia o preocupare a conducerii statului dac. Iordanes¹ mai arată că regele dac Comosycus era și judecător. Alte date istorice cu privire la activitatea jurisdicțională nu avem. Textul din Ovidiu menționat mai sus atestă totodată folosirea și a duelului judiciar, ca mijloc de tranșare a litigiilor.

În domeniul relațiilor internaționale se semnalează rolul preoților care, asemenea Fețialilor din vechea Romă, foloseau un anumit ceremonial, cu prilejul tratatelor cu celelalte popoare².

Nu ni s-au păstrat texte din legislația statului dac. Existența unor legi emise de autoritatea de stat este menționată însă de Iordanes³, cu numele de Belagines. Atât Iordanes, cât și Strabon⁴ datează aceste legi din vremea lui Burebista, care le-a dat poporului dac prezentându-le ca fiind inspirate de zei. De atunci aceste legi s-au transcris și s-au păstrat până în vremea lui Iordanes.

Aceste norme constituiau *legi* în sens juridic, după cum rezultă din relatările istoricilor sus amintiți, care precizează că ele conțineau porunci ale regelui (deci nu simple obiceiuri), iar acesta, în mod deliberat, recursese la autoritatea religiei „spre a se face ascultat de popor”. Dacă ținem seamă de faptul că regele, ca și marele preot, reprezenta interesele aristocrației, regulile pe care ei le emiteau apărau aceste interese și de aceea era necesar ca, pe lângă autoritatea de stat, legile să fie întărite și de autoritatea religiei. Criton menționează că regii daci căutau să întrețină în conștiința poporului teama de zei, spre a asigura respectul legilor. Pe lângă puținele informații de mai sus este de presupus că au existat și acele obiceiuri din perioada democrației militare, care s-au transmis apoi poporului român.

Concluzii

Unele elemente politice și juridice din epoca dacă s-au păstrat la daci și în secolele următoare, precum: davele organizate ca obști teritoriale, asociațiile tradiționale ale acestora, precum și normele de conduită sub numele de belagines.

¹ Iordanes, *op. cit.*, II, 73.

² Iordanes, *Getica*, X, 65.

³ Iordanes, *Getica*, XX, 69.

⁴ Strabon, *op. cit.*, VII, 3, 11.

TITLUL II

ORGANIZAREA POLITICĂ ȘI DREPTUL ÎN DACIA PROVINCIE ROMANĂ

Capitolul I

CUCERIREA ȘI ORGANIZAREA DACIEI DE CĂTRE ROMANI

§ 1. Cucerirea teritoriului locuit de daci

1. *Expansiunea romană.* Desființarea statului dac și organizarea în locul său a unei provincii imperiale romane a fost rezultatul unei perioade îndelungate de lupte între daci și romani. Ajunși la Dunăre chiar în timpul când statul dac abia se constituia, romanii au pregătit un asalt metodic împotriva sa, apreciind că o consolidare a lui ar constitui un pericol grav pentru teritoriile din nord-estul imperiului. Manevrei romane de învăluire a flancului răsăritean al statului dac prin alianța încheiată în anul 72-71 î.Hr. de generalul Lucullus cu cetățile grecești de pe litoralul vestic al Pontului, Burebista îi răspunde cu succes prin campania de cucerire a litoralului pontic de la Olbia până la Apollonia și a teritoriului până la Haemus. Pe lângă mijloacele de forță pentru întărirea statului dac și slăbirea poziției romanilor în sudul Dunării, Burebista a desfășurat și o abilă activitate diplomatică, stabilind o alianță cu Pompei împotriva lui Caesar în anul 48 î.Hr. Înfrângerea lui Pompei la Pharsalus nu a adus avantajele scontate de Burebista, dar nici represalii din partea lui Caesar, deoarece ambii au fost asasinați în anul 44 î.Hr.

Moartea lui Burebista și dezagregarea statului dac centralizat de el a creat condiții favorabile expansiunii romane în teritoriile locuite de daci. Unii din regii daci următori au continuat politica externă a lui Burebista: Cotiso devasta posesiunile romane din sudul Dunării¹, Coson ajuta cu arma pe Brutus în bătălia de la Philippi (anul 42 î.Hr.) împotriva lui Octavian, dar ajunge apoi în relații de prietenie cu acesta². La fel, Dicomus dă ajutor

¹ Annaeus Florus, *Epitomae*, IV, 12.

² Suetonius, *Augustus*, 63. 4.

militar lui Antoniu în bătălia de la Actium (31 î.Hr.), împotriva lui Octavian. În anul 10 î.Hr. dacii atacă provincia romană din Panonia, iar în anul 6 d.Hr. invadează Moesia împreună cu sarmații.

Aceeași atitudine diversă față de romani se stabilește și la regii daci din Dobrogea. Roles se remarcă prin atașamentul său față de romani și cu ajutorul acestora ocupă statele lui Dapyx și Zyraxes și conduce întreaga Dobrogea în numele și în interesul Romei. După moartea lui Roles teritoriul dobrogean este dependent de regatul odryd din Tracia – stat clientelar al Romei – în timp ce orașele grecești de pe țărmul pontic, rămase libere după moartea lui Burebista, sunt organizate în Prefectura litoralului maritim atașată provinciei romane a Macedoniei. Aceasta este doar o situație provizorie, deoarece în timpul lui Claudiu regatul clientelar al odryzilor este desființat și în locul său se organizează provincia romană Tracia, iar teritoriul Dobrogei este anexat în anul 46 d.Hr. provinciei Moesia (înființată în anul 15 d.Hr. pentru apărarea graniței Dunării). Întreaga Dobrogea este astfel cucerită de romani¹.

Ca o ripostă la incursiunile dacilor în sudul Dunării, romanii întreprind o vastă acțiune de atacuri în nord, dar care au avut ca rezultat durabil asigurarea militară a liniei Dunării; în anii 11-12 d.Hr., o armată din Moesia condusă de Sextus Aelius Catus alungă pe daci în nord, stabilind garnizoane de-a lungul Dunării, iar cincizeci de mii de daci de pe țărmul stâng sunt strămutați în sudul Dunării². În același timp, o altă armată din Panonia, comandată de Cn. Cornelius Lentulus pătrunde în Oltenia și Banat. Tot atunci se pare că au fost distruse centrele unor organizații dacice de la Popești, Zimnicea și Piscul Crăsani³. Toate aceste măsuri nu stăvilesc incursiunile dacilor care cuceresc Aegyssus (Tulcea) și Troesmis (Tulcea), recuperate prin eforturile regatului odryd și al provinciei Moesia.

Câțiva ani mai târziu (20 d.Hr.), pentru a asigura granița provinciei Panonia, romanii colonizează pe iazygi, un neam sarmatic, în câmpia Tisei. Romanii au re-luat metoda strămutărilor militare ale dacilor din nordul Dunării în Moesia, între anii 62-66 d.Hr. (peste 100.000 daci), dar cum atacurile dacilor continuau, a fost organizată o flotă specială pentru supravegherea Dunării (69 d.Hr.).

2. *Cucerirea Daciei*. O etapă nouă în desfășurarea relațiilor dintre daci și romani este inaugurată de acțiunile inițiate de Scorillo și Diurpaneus de a

¹ H. Daicoviciu, *Dacii*, p. 124; M. Constantinescu, C. Daicoviciu, Șt. Pascu, *Istoria României* (compendiu), p. 44.

² Strabo, *Geographia*, VII, 31, 5.

³ H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 132, *idem*, în Compendiu, p. 45.

reunifica statul lui Burebista. Totodată romanii făceau planuri de a lichida amenințarea statului dacilor la *Dunăre*.

Dacii atacă Moesia în anii 85-86 d.Hr. În timpul luptelor, Diurpaneus cedează tronul lui Decebal. În urma luptelor din anii 87 și 88 acesta încheie pace cu romanii. Romanii dobândesc dreptul de a înființa gamizoane pe malul stâng al Dunării și de a trece pe teritoriul Daciei împotriva cvazilor și marcomanilor. În schimbul unor subsidii bănești și a ajutoarelor în meșteri constructori și instructori militari, Dacia devine un stat clientelar al Romei. Dar Decebal folosește ajutoarele primite spre a se pregăti împotriva Romei.

Împăratul Traian pune capăt acestei situații și, prin campania militară din anii 101-102 cucerește anumite teritorii din sud-estul Ardealului, Banat, Oltenia, câmpia munteană și sudul Moldovei și silește pe daci să renunțe la politica externă proprie și la alianțele pe care Decebal reușise sau plănuia să le încheie.

Continuarea de către Decebal a pregătirilor de război, ca și atacul împotriva iazygilor – aliați ai romanilor – au provocat al doilea război dacic al lui Traian în anii 105-106, în urma căruia statul dac este desființat și teritoriul său primește o nouă organizare în cadrul imperiului roman.

§ 2. Organizarea provinciei Dacia în cadrul imperiului roman

1. *Hotarele*. Luptele date de daci în Dobrogea cu sprijinul roxolanilor și în Moldova în alianță cu bastarnii și sarmații, în afară de cele din statul dac, arată că romanii au cucerit aproape întregul teritoriu locuit de daci, inclusiv al dacilor din afara statului dac. Totuși, numai o parte a constituit noua provincie romană a Daciei. Granița sa se prezenta astfel: spre apus – Tisa de la confluența cu Dunărea până la vărsarea Mureșului, apoi pe Mureș până la Micia (lângă Deva), de unde se continua spre taberele întărite de la Bologna (M-ții Apuseni) și Porolissum (lângă Zalău); spre nord – o linie paralelă cu Someșul, continuată spre răsărit de versantul Carpaților răsăriteni până la Angustiae (Brețcu, pasul Oituz) și al Carpaților meridionali până la Bran de unde pornea o linie care cobora în diagonală până la Dunăre; de la acest punct și până la vărsarea Tisei, Dunărea forma granița de sud a provinciei¹.

Nu au fost cucerite și au rămas în afara provinciei teritoriile din Maramureș, Crișana, nordul Moldovei, locuite în continuare de dacii liberi.

În schimb însă, sudul Moldovei, de la Piroboridava pe Siret, colțul sud-estic al Ardealului (dintre Olt și Carpați) până la Buridava pe Olt au fost organizate de romani în cadrul provinciei Moesia Inferioară.

¹ *Istoria României* (compendiu), p. 61.

După cucerire, influența romană s-a intensificat sub forma unui proces de romanizare, care s-a resimțit și în teritoriile dacilor liberi, controlate de romani prin valuri de apărare și prin castele de la Drajna de Sus, Mălăiești, Tîrșor, Rucăr, Pietroasele (Muntenia), Barboși, Piroboridava, Traian, Bîtca Doamnei (Moldova). Ceramică, monede și produse de import romane, datând din sec. I-III, s-au găsit în nordul Moldovei și în nord-vestul Ardealului, iar în Crișana au fost identificate obiecte provenind din Dacia¹.

2. *Etapale organizării provinciei Dacia.* După cucerire, Dacia formează o provincie în granițele de mai sus. Ea s-a menținut astfel numai între anii 106-117. În 117, la moartea împăratului Traian, izbucnește o mare răscoală a dacilor subjugăți, sprijiniți de dacii liberi și de sarmați, împotriva romanilor.

– Împăratul Hadrian este nevoit să abandoneze sudul Moldovei și cea mai mare parte din Muntenia – fiind mai greu de apărat. Teritoriul rămas a fost denumit provincia *Dacia Superioară*, alături de care înființează o nouă provincie cu numele de *Dacia Inferioară*, cuprinzând teritoriile dacice anexate anterior Moesiei Inferioare – colțul sud-estic dintre Olt și Carpați ca și vestul Olteniei – care făcea mai înainte parte din vechea provincie Dacia.

– Prin anul 124, împăratul Hadrian desprinde din Dacia Superioară teritoriul aflat la nord de Mureșul superior și de valea Arieșului și formează noua provincie Dacia *Porolissensis*.

– În urma războaielor din anul 168, împăratul Marcus Aurelius procedează la ultima reorganizare: contopește *Dacia Superior* și *Dacia Inferior* sub numele de provincie *Dacia Apulensis*, din care desprinde în anul următor Banatul de vest ca o nouă provincie cu numele de *Dacia Malvensis*². *Dacia Porolissensis* este menținută în granițele anterioare.

3. *Organele centrale.* Fiind o provincie imperială, organul suprem în Dacia era guvernatorul care îl reprezenta pe împărat – *legatus Augusti pro praetore*. El era numit de împărat dintre membrii ordinului senatorial de rang consular, deoarece avea mai multe legiuni sub comanda sa. Reședința sa era în capitala provinciei – *Ulpia Traiana*. Guvernatorul era investit cu *imperium*, în virtutea căruia îi aparținea puterea *supremă* militară, administrativă și judecătorească.

Situația aceasta se menține și în Dacia Superioară, cu deosebirea că legatul imperial aparține tot ordinului senatorial, dar de rang pretorian,

¹ M. Macrea, *op. cit.*, p. 36; C.C. Giurescu, *Istoria românilor*.

² A se vedea cu privire la localizarea Daciei Malvensis, autorii care propun Banatul și cei care propun Oltenia: M. Macrea, *op. cit.*, p. 67.

deoarece comanda o singură legiune¹. De aceea el își avea reședința la Apulum, unde rezida și legiunea XIII Gemina. Capitala rămâne *Ulpia Traiana*, căreia i se adaugă și denumirea autohtonă Sarmizegetusa.

Dacia inferioară este însă o provincie *procuratoriană*, condusă de un *procurator Augusti*, numit și *praeses*, aparținând ordinului ecvestru și învestit cu *ius gladii*, care îi dădea puteri depline civile, judiciare și militare. Capitala provinciei și reședința guvernatorului era la Drobeta.

O poziție similară are și procuratorul presidial din *Dacia Porolissensis*, care își avea sediul la Napoca, cu deosebirea că el făcea parte din categoria ducenarilor.

Rangul și puterea acordată prin *imperium* guvernatorului din Dacia Superioară asigură coordonarea și unitatea celor trei provincii. În mod expres aceasta rezultă din ultima lor organizare, când guvernatorul din *Dacia Apulensis* poartă titlul de *legatus Augusti pro praetore Daciarum trium* – guvernator comandant suprem din ordinul senatorial și fost consul – în timp ce în *Dacia Malvensis* este un guvernator presidial, iar în *Dacia Porolissensis* atribuțiile de vice guvernator le îndeplinește comandantul Leg. V Macedonica. Unitatea provinciilor mai este întărită și prin faptul că *Ulpia Traiana* este denumită *Metropolis* a celor trei Dacii, începând din timpul împăratului Alexandru Sever (după anul 222).

– *Concilium Provinciae* sau *Concilium Daciarum trium*, a fost înființat, probabil cu prilejul reformei lui Marcus Aureliu², dar dovezi sigure despre existența sa datează abia din timpul lui Alexandru Sever³. Consiliul era un organ consultativ, cu atribuții restrânse doar la discutarea treburilor obștești, dar fără a putea lua altă atitudine decât de a aproba măsurile administrației provinciei sau de a se plânge împotriva lor către împărat. Problemele obștești cele mai frecvente erau nevoile orașelor și ale provinciei, apărarea intereselor provincialilor față de administrația imperială.

O altă sarcină principală a adunării provinciale era întreținerea în cele trei Dacii a cultului împăratului aflat în viață, ca întruchipare simbolică a Romei, în scopul cimentării unității provincialilor, loialității și devotamentului față de puterea romană.

Membrii adunării erau reprezentanți ai tuturor orașelor din întreaga Dacie, aleși dintre cei mai de seamă foști magistrați ai metropolei și mu-

¹ M. Macrea, *op. cit.*, p. 47.

² M. Macrea, *op. cit.*, p. 119, 383-384.

³ C. Daicoviciu, *Severus Alexander și Dacia*, în „Acta Musei Napocensis”, Cluj, III, 1966, p. 153-171.

nicipiilor, aparținând ordinului decurionilor și ordinului ecvestru. Ei se adunau o dată pe an în palatul Augustalilor din Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Președintele adunării era ales de către adunare dintre membrii săi și cumula totodată și funcția de preot al cultului imperial (*sacerdos arae Augusti*).

– *Procuratorul financiar al provinciei* (procurator Augusti) se ocupa de administrarea finanțelor provinciei, având sediul la Sarmizegetusa, unde se centralizau datele privind impozitele și veniturile întregii Dacii (*tabularium provinciae*). Procuratorul era subordonat legatului imperial. Era numit de împărat dintre membrii ordinului ecvestru. Situația aceasta a continuat și în Dacia Superioară și în Dacia Apulensis, cu deosebirea că în cazul când locul guvernatorului consular era vacant în Dacia Apulensis, interimatul conducerii celor trei Dacii era asigurat de către procuratorul financiar al acestei provincii, competent să acționeze *vice praesidis*.

În Dacia Inferioară și în Dacia Porolissensis atribuțiile financiare aparțineau procuratorilor presidiali ai acestor provincii. O schimbare s-a produs în Dacia Porolissensis în momentul stabilirii Legiunii V Macedonica pe teritoriul său, când comandantul acesteia deține și sarcinile de conducere a provinciei, iar atribuțiile fiscale sunt încredințate unui procurator financiar, care nu mai are calitatea de *praeses*.

Aparatul fiscal aflat în subordinea procuratorilor cuprindea: *tabularii* (contabili), *librarii* (registratori), *dispensatores* (casieri), încasatori ai impozitelor etc.

Impozitele erau directe (*tributa*) și indirecte (*vectigalia*). Între impozitele directe cele mai importante erau: impozitul funciar (*tributum soli*) care se plătea nu numai pentru proprietățile funciare, ci și pe clădiri; capitația (*tributum capitis*), plătită de cetățeni și peregrini. Cele indirecte erau: 5 % pe moșteniri și eliberările de sclavi; 4 % pe vânzările de sclavi și 1% pe cele de mărfuri; 2,5% pe circulația mărfurilor și a persoanelor.

– *Procuratorul vamal* avea ca sarcină încasarea taxei vamale de 2,5% pe circulația mărfurilor și a persoanelor. Operațiile vamale erau încredințate la început unor arendași (*conductores*), dar după anul 169 au fost îndeplinite de către procuratori din ordinul ecvestru. Împreună cu alte provincii – între care Moesia Superior și Inferior – Dacia făcea parte din circumscripția vamală *Illyricum*.

Pe teritoriul Daciei erau organizate oficii vamale (*stationes, portorii*), conduse de *servi villici* (sclavi imperiali), cum erau cele de la: *Dierna, Micia, Pons Augusti, Sucidava, Drobeta, Alburnus Maior, Ampelum, Porolissum* și Sarmizegetusa.

– *Organizarea armatei.* Între atribuțiile legatului imperial și a procuratorilor presidiali era și comanda superioară a armatei din Dacia, socotită ca formând una singură, chiar după împărțirile teritoriului dacic. Unitatea este clară după reorganizarea din 168-169, când legatul celor trei Dacii exercită comanda asupra tuturor trupelor din cele trei provincii ale Daciei.

Legiunile care au staționat în Dacia au fost:

– Leg. XIII Gemina, singura care a staționat permanent, de la întemeiere până la abandonarea Daciei. Garnizoana sa a fost castrul de la Apulum. Ea s-a aflat sub comanda legatului imperial de rang consular al Daciei, apoi a legatului de rang pretorian al Daciei Superior, până la reorganizarea lui Marcu Aureliu (163-169), când are un comandant propriu, subordonat legatului consular al celor trei Dacii.

– Leg. IV Flavia Felix, care a staționat în Banat până la 118, când a fost retrasă la Singidunum în *Moesia Superior*.

– Leg. I Adiutrix, cu reședința pe lângă fosta capitală dacică a fost transferată în anul 114 în Orient pentru a participa la războiul împotriva parților și apoi stabilită în Pannonia Superior.

– Leg. V Macedonica, transferată de Marcu Aureliu din *Moesia inferior* (Troesmis-Dobrogea) și stabilită la *Potaissa* (Turda), pentru paza Daciei Porolissensis. În afară de legiunile menționate, au mai staționat în Dacia, și detașamente din alte legiuni, trupe auxiliare (*alae, cohortes, numeri, vexillationes*) și formații neregulate.

Efectivul total al armatelor din Dacia – după războaiele marcomanice – însuma peste 50.000 de soldați. Ei erau cetățeni romani sau peregrini cărora li se acorda cetățenia romană, unii dintre ei fiind recrutați chiar dintre daci¹, deși, de obicei, aceștia erau duși în alte provincii ale imperiului.

4. *Organele locale.* În cadrul subîmpărțirilor teritoriale ale Daciei, un loc important ocupă, în primul rând, circumscripțiile administrative ale orașelor și satelor. Colonizarea Daciei cu cetățeni romani și peregrini a creat comunități locale stabile – devenite orașe și organizate ca atare – iar localitățile autohtone au fost și ele organizate după sistemul administrației romane.

– *Orașele* (teritoriile urbane) cuprindeau pe lângă așezările locuite un anumit teritoriu propriu. Ele erau *colonii* și *municipii*, o clasificare datând din perioada când Roma fusese republică, dar care nu mai avea o delimitare precisă în timpul imperiului, afară doar de prestigiul mai mare de care se bucurau coloniile.

¹ M. Macrea, *op. cit.*, p. 196.

Coloniile și municipiile s-au întemeiat pe locul sau alături de vechi așezări dacice. Au fost colonii: *Ulpia Traiana* (Sarmizegetusa), metropola politică a Daciei – întemeiată de împăratul Traian prin colonizare efectivă – în timp ce celelalte orașe au fost întemeiate ca municipii și ulterior ridicate la rangul de colonii: *Drobeta* (Tr. Severin); *Napoca* (Cluj); *Apulum* (Alba Iulia), cel mai întins și dezvoltat oraș al Daciei; *Romula* (Reșca, jud. Olt); *Potaissa* (Turda), inițial un simplu sat.

Alte orașe nu au depășit rangul de municipii spre a ajunge colonii: *Porolissum* (Moigrad, jud. Sălaj), *Dierna* (Orșova), *Tibiscum* (lângă Caransebeș), *Ampulum* (Zlatna), *Malva* (localizare nesigură).

Toate aceste orașe au apărut în cursul sec. II, de la Traian până la Septimiu Sever, majoritatea dintre ele situându-se pe marele drum imperial care străbate Dacia de la Dunăre până la *Porolissum*. Numele lor sunt dacice, cu excepția Romulei, care este roman.

Unele colonii din Dacia au fost investite și cu dreptul italic (*ius Italicum*), în virtutea căruia erau scutite de impozite: Sarmizegetusa, *Napoca*, *Apulum* și *Potaissa*¹.

Populația orașelor era formată din cetățeni romani, dar și din peregrini, în imensa majoritate daci. Numai cetățenii romani participau la conducerea orașelor, în timp ce peregrinii – deși aveau sarcini fiscale ca și cetățenii – se bucurau de drept municipal numai dacă li se acorda cetățenia.

Organul suprem de conducere al coloniilor și municipiilor era consiliul municipal – *ordo decurionum* – alcătuit de un număr de membri ce varia între 30 și 50, dintre cetățenii cei mai de vază, stabiliți pe baza unui recensământ special, făcut la fiecare cinci ani: ei trebuia să aibă 25 ani împliniți, un cens de avere de peste 100.000 sesterți, fiind preferați cei care au îndeplinit importante magistraturi municipale sau sacerdotale.

Decurionii se ocupau de toate treburile municipale: atribuire de terenuri, probleme edilitare, administrative și fiscale, organizarea spectacolelor și jocurilor publice, îndeplinirea obligațiilor de cult, cinstirea persoanei împăratului și a conducătorilor provinciei, alegerea magistraților orașului și a sacerdoților.

Magistrații superiori erau numiți *duumviri iure dicundo*, aleși pe timp de un an dintre decurioni, având atribuții judiciare și executive. Din cinci în cinci ani, ei aveau și dreptul de a întocmi censul și lista decurionilor. În municipiile din Dacia acești magistrați superiori erau în număr de patru și sunt numiți *quattuorviri*.

¹ M. Macrea, *op. cit.*, p. 134 și urm.

Alți magistrați civili erau *aediles (edilii)*, însărcinați cu aprovizionarea piețelor, întreținerea străzilor și clădirilor publice, asigurarea ordinii. Cu administrarea finanțelor și bunurilor orașului se ocupau cvestorii (*quaestores*).

În subordinea magistraților civili exista un aparat de funcționari și de slujbași mărunți (*apparitores*): secretari (*scribae*): însoțitori, paznici, curieri etc. (*lictiores, viatores, praecones*).

Alți magistrați erau preoții municipali, aleși tot de către ordinul decurionilor. Cea mai înaltă funcție sacerdotală era aceea de *pontifex*, ales dintre decurioni. Urmau apoi diferitele funcții preoțești – *flamines* – cu sarcina de a efectua sacrificiile publice, precum și augurii.

În orașe, o situație ierarhică imediat următoare ordinului decurionilor – care constituia aristocrația orașelor – ocupa ordinul augustalilor, având misiunea de a întreține cultul Romei și al împăratului. Acest ordin era format de obicei din persoane care nu aveau acces la magistraturile municipale: liberiți, peregrini și alte elemente ale populației orașelor. În timp ce decurionii erau socotiți ca echivalând cu ordinul senatorial de la Roma, augustalii erau asemuiți cu ordinul cavalerilor (ecvestru). Stabilirea membrilor ordinului augustalilor se făcea de către decurioni, pe viață, fiind socotită ca o cinste deosebită. De aceea ei trebuia să-i răspundă cu donații bănești față de oraș, contribuții pentru construcții edilitare – civile sau religioase – ori pentru acțiuni în cadrul cultului imperial. Organizați în principalele orașe din Dacia, ei constituiau o asociație a întregii provincii, cu sediul central la Sarmizegetusa, unde rezida conducătorul suprem – *sacerdos arae Augusti* – ales pe timp limitat și care îndeplinea și funcția de președinte la Consiliului celor trei Dacii (*coronatus trium Daciarum*).

Al treilea ordin în orașe îl formau *colegiile* cu caracter profesional, religios, funerar sau ale anumitor comunități etnice, în care intrau păturile sociale inferioare, peregrini și chiar sclavi. Ele aveau mai ales un scop de ajutorare reciprocă. Cele mai importante erau colegiile meșteșugarilor (*fabri*), luntrașilor (*utricularii*), postăvarilor (*centonarii*), purtătorilor de bagaje (*lecticarii*), negustorilor.

Colegiile profesionale erau conduse de către un *praefectus* sau *magister*, fiind puse sub protecția unei personalități influente a provinciei (*patronus, defensor*). Ele aveau o organizare după model militar, grupând pe membrii componenți în centurii și decurii¹.

Din modul de organizare a orașelor rezultă că ordinul decurionilor domina întreaga conducere administrativă, cu excluderea locuitorilor de

¹ *Istoria României*, vol. I. (C. Daicoviciu), p. 412.

rând ai orașelor (*populus, plebs, municipes*). În sec III însă situația se schimbă, calitatea de decurion și magistrat municipal devine mai mult o corvoadă de care cei în cauză vor să scape¹, iar candidatura pentru ocuparea magistraturilor încetează de a mai fi un drept exclusiv al lor.

– *Satele* cuprindeau cea mai mare parte a populației. Ele erau organizate după modelul administrației romane în *pagi* și *vici* – și continuau să se conducă în forma tradițională a obștilor teritoriale. Asemenea obști s-au identificat la Cașolț (jud. Sibiu), Obreja, Noșlac, Ciunga ș.a.

Pagus este satul alcătuit pe teritoriul unei colonii, ca de ex. *Aquae* – Călan – (Col. Ulpia Traiana), condus de un *praefectus*, decurion al Ulpiei Traiana, Micia-Vețel (jud. Hunedoara), condus de doi *magistri*.

Vicus este un sat mai mic situat în celelalte regiuni ale Daciei, format mai ales din necetățeni, coloniști sau autohtoni. Ele se găsesc și pe teritoriile urbane, dar mai ales în estul Daciei intracarpatică, în Oltenia și Banat, în regiuni lipsite sau depărtate de orașe. *Vici* sunt organizate în teritorii rurale, cu reședința într-un sat mai important, sub conducerea unui consiliu compus din *curiales*², delegați ai satelor componente (ex. Sucidava – Celei, *vicus Anartorum* – Almașul Mare, lângă Huedin).

Un sat format din coloniști dalmățieni este *vicus Pirustarum*, lângă *Alburnus Maior* (lucrători la minele de aur), condus de un *princeps*.

Alte așezări rurale sunt așa-numitele *stationes* și *canabae*. Primele erau posturi fiscale, vamale, poștale, de pază și control ale drumurilor și granițelor, conduse de *beneficiari* sau *însărcinați* ai instituțiilor de care aparțin. Celelalte erau așezări întemeiate lângă castre de către meșteșugari, negustori, familii și rude ale soldaților sau veterani și alte persoane – cetățeni și peregrini – care aveau interese și legături cu trupele respective³. Mai pot fi amintite unele așezări ca stațiunile balneare cu ape termale: *Ad Mediam* (Băile Herculane), *Germisara* (Geoagiu), *Aquae* (Călan), Săcelu (jud. Gorj), Baia de jos (jud. Mehedinți).

5. *Teritorii cu organizare specială*. Alături de organizarea administrativă obișnuită, un regim special au avut domeniile imperiale (*patrimonium Caesaris*), care cuprindeau minele de aur ce formaseră anterior un monopol al regilor daci, precum și minele de fier, salinile, pășunile și carierele de piatră. Exploatarea auriferă era administrată prin regie proprie de împărat, printr-un *procurator aurarium*, care se crede că avea și drepturi administra-

¹ M. Macrea, *op. cit.*, p. 142.

² *Istoria României*, vol. I. (C. Daicoviciu), p. 369.

³ M. Macrea, *op. cit.*, p. 147.

tive asupra regiunii aurifere din M-ții Apuseni. Celelalte domenii erau la început de asemenea exploatare prin procuratori imperiali, iar mai târziu prin arendași (*conductores ferariorum, pascui et salinarum*).

– Legiunile dispuneau de un teritoriu propriu, folosit pentru nevoile lor economice: pășunatul vitelor, construcții, lemne etc. Populația autohtonă, aflată pe acest teritoriu era obligată să presteze în folosul lor anumite servicii, corvezi, prestații.

Totodată însă existau în cuprinsul provinciei anumite subdiviziuni teritoriale constituind regiuni militare (*regiones*), aflate sub jurisdicția și controlul militar al unității militare respective, cum era aceea cu reședința la Cumidava (Rîșnov) sau la Rescul (*vicus Anartorum*).

Regiunile cu așezările lor rurale situate în jurul orașelor erau sub jurisdicția magistraților acestora, numiți *duum viri iure dicunda*, în mod prescurtat, *iudices*. După modelul orașelor, celelalte regiuni din josul canalelor, castrelor și vilelor erau conduse de acestea prin demnitari care se numeau tot *iudices*. Termenul *iudex* s-a păstrat în limba română sub forma jude.

Cu un termen general, regiunile erau denumite *terrae* sau *territoria*. Acest termen s-a păstrat, de asemenea, în limba română sub forma de țară (*terra* > țară), trecut în limba română cu sens politic, nu material, de pământ (de la lat. *pavimentum*), cum s-a păstrat în limba franceză (*la terre*).

Capitolul II

DREPTUL ÎN DACIA ROMANĂ

În timpul ocupației romane, în Dacia dreptul se prezenta, din punctul de vedere al formelor de exprimare, atât sub forma de *drept scris*, cât și sub forma de *obiceiuri juridice*.

Cucerind Dacia, romanii au introdus totodată și normele dreptului roman care aveau un conținut favorabil intereselor cetățenilor romani. Totodată au fost păstrate și unele obiceiuri locale, în măsura în care nu atingeau interesele romane. În consecință, dreptul în Dacia prezenta un statut juridic deosebit pentru diversele clase și categorii sociale.

1. *Dreptul cetățenilor romani* era dreptul roman clasic, în virtutea căruia ei se bucurau și în Dacia de aceleași drepturi ca la Roma cu excepția proprietății quiritare. Totuși ei beneficiau de *ius italicum*, astfel că printr-o ficțiune juridică pământul pe care îl aveau în proprietate era asimilat cu solul italic și în consecință confereau titularului aceleași mijloace juridice de protecție ca și proprietatea quiritară. Ei aveau următoarele *drepturi publice*:

- dreptul de a alege (*ius sufragii*);
- dreptul de a fi ales în magistraturi, adică în funcții de conducere politică (*ius honorum*).

Prin sistemul drepturilor politice se asigura ca toate funcțiile să fie ocupate aproape numai de către cetățeni romani. Cetățenii romani aveau și *drepturi private*. Asigurarea dominației politice a păturii stăpânitoare romane se făcea însă în vederea garantării dominației economice. Statutul lor de cetățeni ai Romei le acorda numai lor exercițiul drepturilor civile, care formau conținutul principal al dreptului privat roman:

- dreptul de a încheia o căsătorie valabilă după legile romane (*ius connubii*);
- dreptul de a face acte juridice conform dreptului quiritar (*ius commercii*);
- dreptul de a folosi în justiție anumite forme procedurale (*legis actio*).

2. *Latinii* erau locuitori ai imperiului roman care nu aveau statutul de cetățeni romani, dar se bucurau – potrivit unui statut care îi diferenția în mai multe categorii – de o parte din drepturile acestora, atât publice cât și private. Astfel, ei puteau avea *ius sufragii*, *ius Latii*, *ius commercii* și *legis*

actio, uneori *ius connubii*. În perioada dominației romane în Dacia, statutul de latin devenise o excepție, aplicat unui număr restrâns de persoane, din cauza înlesnirilor largi pe care statul roman le-a acordat latinilor pentru a obține cetățenia romană¹.

3. *Peregrinii* daci formau categoria socială cea mai importantă, deoarece cuprindea aproape întreaga masă a dacilor. Dacii făceau parte dintre *peregrinii dediticii*, învinși în război de către romani. Spre deosebire de *peregrinii obișnuiți*, care încheiaseră cu Roma anumite tratate de alianță, ei nu se mai bucurau de dreptul lor național, anterior cuceririi romane. În relațiile dintre cetățenii romani și peregrinii daci, ca și între daci și latini sau ceilalți peregrini din Dacia, se aplicau normele romane din *ius gentium*, socotit ca un drept comun tuturor popoarelor (*gentes*), deosebit de *ius civile* rezervat exclusiv cetățenilor romani.

Ius gentium recunoștea valabilitatea unor instituții fundamentale, comune tuturor popoarelor – proprietatea, sclavia, familia, obligațiile, succesiunea etc. – în măsura în care nu atingeau drepturile cetățenilor romani, asigurate prin *ius civile*. Era un drept comun al cetățenilor romani și peregrinilor, folosit pentru raporturile juridice dintre ei. În acest mod, deși formele juridice bazate pe *ius gentium* erau diferite de cele consacrate de *ius civile*, ele produceau totuși efecte juridice valabile, dar de obicei imperfecte în raport cu cele clasice.

Astfel, cetățeanul roman putea contracta o căsătorie valabilă cu o peregrină, cu formele prevăzute de *ius gentium*, dar el nu avea puterea (*potestas*) deplină asupra soției și copiilor rezultați din această căsătorie. Cu atât mai mult, în cazul unei conviețuiri a unui liber cu o sclavă, sau a unui sclav cu o liberă, copiii rezultați aveau – în conformitate cu *ius gentium* – condiția juridică a mamei. În contractele dintre cetățeni și peregrini se foloseau stipulații și acte scrise probatorii pentru a asigura respectarea drepturilor și obligațiilor asumate de părțile contractante. Litigiile contractuale și delictuale dintre cetățeni și peregrini erau deduse în fața tribunalelor romane din provincie, pe baza ficțiunii că peregrinul ar fi cetățean roman (*si civis romanus esset*).

4. *Dreptul dacilor peregrini*. În relațiile dintre peregrini se aplicau atât normele din *ius gentium*, cât și norme deosebite care formau un drept special: „*leges moresque peregrinorum*”, în care se găseau instituțiile fundamentale ale societății, reglementate însă potrivit legilor și obiceiurilor locale.

Peregrinii daci puteau încheia căsătorii întrebuintând formele lor juridice. Ei cunoșteau tutela și adopțiunea fraternă – înfrățirea de mai târziu a

¹ A. E. Giffard, *Precis du droit romain*, Dalloz, 1938, p. 183.

românilor – ca și sclavia. Se practica transmiterea bunurilor prin succesiune *ab intestat* și testamentară, în forma specifică a testamentului oral, practicat și acesta mai târziu de către români sub denumirea de testament „cu limbă de moarte”. Se știe că în Dacia, la terminarea serviciului, militarii puteau testa în favoarea peregrinilor¹.

Proprietatea peregrină, transmisă după forme juridice locale, era apărută de tribunalele provinciale cu ajutorul instituției *praescripto longi temporis*, în cazul când posesiunea titularului era tulburată.

Pe lângă cutumele locale, prea puțin cunoscute însă, se constată că Dacia folosea într-o formă modificată, adaptată, unele norme și instituții romane de drept clasic, rezervate inițial exclusiv cetățenilor romani. Ele sunt frecvente mai ales în materia contractelor și rezultă pentru Dacia din cele „25 de table cerate”², datând dinainte de războiul marcomanic (167 d.Hr.) și descoperite treptat în ultimul secol în minele de la Roșia Abrudului (fostul *Alburnus Maior*), unde au fost ascunse din cauza evenimentelor tulburi din 167. Conținutul tablelor este format din contracte de vânzare, depozit, locație de servicii, asociație, împrumut.

Numele părților contractante ne arată că cel puțin una dintre părți era peregrină (*Claudius Philetus*, *Andueia* a lui Bato, *Memmius* al lui *Asclepius* etc.).

De aici unii juriști au tras concluzia greșită că dreptul roman ar fi înlocuit complet instituțiile juridice autohtone, că dacii, datorită exclusiv spiritului de imitație, ar fi adoptat în bloc dreptul roman, copleșiți de prestigiul acestuia. În sprijinul acestei păreri se invocă argumentul că „dreptul roman, ca și limba, ca și obiceiurile ... ca și tipul roman, s-a păstrat ...”³.

Greșeala acestei teorii constă în faptul că asimilează dreptul cu limba, obiceiurile și tipul roman, deși limba și tipul roman nu au caracter de clasă, iar obiceiurile (tradițiile) nu sunt același lucru cu dreptul, fiind lipsite de sancțiune juridică.

Adevărul este că dreptul roman a fost folosit de către peregrinii din Dacia și, desigur, a exercitat o influență puternică asupra vieții sociale. Dar acest fapt nu este izolat, el poate fi observat și în alte provincii ale imperiului. Cauza este avântul economic (dezvoltarea producției de mărfuri simplă) și înmulțirea tranzacțiilor care iau naștere în condițiile stăpânirii romane, în viața unor popoare care nu cunoscuseră mai înainte o asemenea dezvoltare

¹ Gaius, *Institutiones*, II, 110.

² Se numesc astfel deoarece sunt construite din tăblițe de brad (în număr de trei, de aceea se numesc și triptice), acoperite cu un strat de ceară, în care se inciza textul contractului.

³ I. Peretz, *op. cit.*, p. 272 și *Precis de Istoria dreptului românesc*, p. 155 și urm.

și deci nu aveau la îndemână nici formele juridice adecvate. Dreptul roman este dreptul cel mai dezvoltat al antichității, dreptul care corespunde cel mai mult producției de mărfuri ce începea să se dezvolte atunci. De aceea era firesc ca popoarele supuse romanilor, cunoscând abia începuturile relațiilor de marfă – bani ale producției de mărfuri, să recurgă la modelul formelor juridice romane pentru realizarea acestor relații.

Într-o provincie cum era Dacia, în care se formau raporturi juridice între peregrinii autohtoni sau din alte părți ale imperiului, era firesc să se recurgă la formele juridice care erau mai cunoscute.

De aceea putem afirma că dreptul roman a fost folosit mai ales în operațiunile juridice legate de producția de mărfuri, dar el nu a înlocuit vechile obiceiuri juridice dace. Unele obiceiuri erau lăsate chiar de stăpânirea romană să subziste.

Totodată, nu trebuie să vedem această influență numai în sens unilateral, adică numai ca influență din partea dreptului roman asupra *drepturilor provinciilor*; a existat și o influență inversă, din partea popoarelor supuse asupra dreptului roman.

Dreptul roman, la sfârșitul perioadei clasice a dezvoltării sale, deci chiar în timpul când Dacia este provincie romană, prezintă importante transformări datorită acestei influențe: formalismul – care caracteriza dreptul roman în materia obligațiilor, mai ales în ceea ce privește obligațiile izvorâte din stipulații, începe să dispară. Din ce în ce câștigă mai mult teren principiul bunei credințe, care trebuie să stea la baza raporturilor juridice dintre părți, iar nu atât forma pe care trebuie s-o îmbrace raporturile juridice.

Aceste schimbări sunt vizibile în tablele cerate. De exemplu, în tablele cerate conținând contracte de vânzare a imobilelor (casă) și sclavilor, deși cel puțin una dintre părți este peregrin, forma juridică folosită este *mancipațiunea*, prevăzută de dreptul quiritar pentru transferul bunurilor mancipi. Dar în practica peregrinilor din Dacia *mancipațiunea* se transformase¹. Ea nu mai are străvechiul său caracter formalist. Din ritualul ei dispăruseră balanța și libripens-ul (acesta transformat în martor), formula *ex iure quiritium*, *antestatus*, ca și deosebirea tradițională între bunurile mancipi și *nec mancipi*². *Tripticile* din Ardeal ne arată că cele două momente privind vânzarea consensuală și transferul de proprietate – efectuate prin acte separate în dreptul clasic – sunt acum într-o fază de tranziție, prin

¹ I. Baltariu, *Tripticile din Transilvania*, Aiud, 1930, p. 50; C. Tomulescu, *Le droit romain dans les triptyques de Transylvanie*, p. 496.

² C. Tomulescu, *ibidem*, p. 489-491.

efectuarea lor în același act, tinzând spre o vânzare consensuală translativă de proprietate¹.

De asemenea, în contractele de împrumut se folosea un *nudum pactum* în locul stipulației de dobânzi – ceea ce nu era valabil în conformitate cu dreptul roman clasic; dreptul clasic folosea o *stipulatio poenae* pentru neplata la termen².

Formele dreptului clasic se mai folosesc de peregrini și în cazul contractelor de societate (act sacramental încheiat prin stipulație).

Pentru contractul de depozit neregulat se folosesc formele clasice, dar actul nu este constitutiv, ci *ad probationem*³. O largă răspândire se dovedesc a avea formele nesolemne ale actelor de credit, cu clauze la purtător sau la ordin, necunoscute în dreptul roman clasic, ca și folosirea chirographelor (acte doveditoare) pentru contractele de *locatio operarum*.

Examinarea tablelor cerate arată, în concluzie, că în Dacia s-a produs un proces de întrepătrundere a normelor juridice aparținând dreptului roman clasic, dreptului ginților, dreptului peregrinilor proveniți din alte părți ale imperiului roman și al dreptului autohtonilor daci, care se va desăvârși în marea sinteză a dreptului roman din timpul lui Justinian, dar și cu rezultatul formării unor obiceiuri juridice locale specifice, păstrate de poporul român.

Trebuie menționată influența dreptului roman și pătrunderea în limba română a lat. *lex*, cu sensul de *lege scrisă* – din lat. *lego*, *-ere* (a citi), în contrast cu normele juridice ale dacilor care erau nescrise, denumite tot *lex* (lege), de la *ligo*, *-are*, de unde derivă și termenul religie (lat. *religo*).

¹ *Ibidem*, p. 502; I. Baltariu, *op. cit.*, p. 65.

² I. Baltariu, *ibidem*, p. 33.

³ I. Peretz, *op. cit.*, vol. I, p. 256; I. Baltariu, *ibidem*, p. 35.

Capitolul III

CONSECINȚELE STĂPÂNIRII ROMANE ÎN DACIA

1. *Instaurarea stăpânirii romane în Dacia* a avut profunde urmări în viața social-politică a poporului dac. În primul rând, formele proprii de organizare politică, anterioare cuceririi romane, au fost desființate și înlocuite cu instituții romane, mai apte în ceea ce privește asigurarea dominației romane și ținerea în ascultare a dacilor¹. Doar obștea sătească, o formă de organizare mai mult economică, a putut continua să existe și chiar să supraviețuiască stăpânirii romane.

Încadrarea populației dace în formele romane ale organizării provinciale o excludea în general de la o participare efectivă în ceea ce privește conducerea și rezolvarea treburilor publice. Potrivit dreptului roman, dacii erau socotiți *peregrini*, având un statut juridic inferior aceluia recunoscut cetățenilor romani: ei nu aveau *ius suffragii* (dreptul de a alege în funcțiuni publice) și nici *ius honorum* (dreptul de a fi ales în magistraturi). Asemenea drepturi politice erau atribuite în mod exclusiv – numai cetățenilor romani. Această discriminare a început să se atenueze după Hadrian prin acordarea dreptului de *municipium* unor comunități locale și a dreptului de cetățenie romană unor localnici², culminând cu extinderea dreptului de cetățenie de către Caracalla din anul 212. Dacilor li se înlesnea numai posibilitatea de a-și exprima adeziunea față de stăpânirea romană, în instituții cum era *Concilium provinciae*. În schimb ei au putut însă pătrunde masiv în armata romană, formând circa 15 unități militare, folosite de obicei în alte părți ale imperiului³.

Chiar în primele momente ale cuceririi, administrația imperială a procedat la o colonizare a Daciei, cu numeroși cetățeni romani, din Italia sau din alte provincii (*Moesia, Pannonia, Thracia, Dalmația*). Pe lângă cetățeni au fost aduși și peregrini romanizați. Ulterior, au continuat să se stabilească în Dacia și alți cetățeni romani și peregrini, atrași mai ales de bogățiile acestei noi provincii. Roma încuraja această colonizare din inițiativă privată, deoarece noii veniți erau puncte de sprijin ale administrației sale în masa compactă a dacilor.

¹ M. Macrea, *op. cit.*, p. 116.

² *Ibidem*, p. 267.

³ *Ibidem*, p. 266.

Colonizarea a produs schimbări importante în economie și în structura socială a provinciei. Între coloniști erau – pe lângă latifundieri – meșteșugari, comercianți, agricultori. Romanii au introdus metodele de exploatare, depășind astfel stadiul existent anterior la daci, chiar în domeniul agricol. Noua organizare a agriculturii a fost facilitată din punct de vedere juridic prin declararea ca *ager publicus* a întregului teritoriu al Daciei, ceea ce a permis atribuirea de pământ (*adsignatio*) cetățenilor și peregrinilor colonizați, orașelor, unităților militare și veteranilor.

De asemeni, exploatarea sistematică a minelor a făcut necesară colonizarea unor lucrători specialiști. Specializarea se accentuează și în alte meșteșuguri, organizându-se asocierea meseriașilor în colegii.

Cele mai importante schimbări sunt produse în compoziția clasei dominante prin înlăturarea nobilimii dace, înlocuite prin aristocrația romană. Dacii aveau o situație inferioară în calitatea lor de peregrini – atât în domeniul politic, cât și în acela al vieții juridice.

Totuși, viața dacilor și a nou veniților nu s-a dezvoltat strict paralel. De la ostilitatea firească în momentele imediat următoare cuceririi, care s-a manifestat sub forma unei răzcoale generale la moartea împăratului Traian, se constată ulterior o apropiere crescândă, o întrepătrundere prezentă în toate domeniile. Chiar în preajma celui de al doilea război daco-roman, o parte din daci trecuseră de partea romanilor¹. Începând cu Hadrian, Roma desfășoară o politică de reconciliere între daci și romani. Ulpia Traiana primește numele de Sarmizegetusa, se acordă tot mai mult statutul de colonie și municipiu unor orașe care aproape toate poartă numele de Sarmizegetusa, se acordă tot mai mult statutul de colonie și municipiu unor orașe care aproape toate poartă nume dacice, ca și calitatea de cetățeni unor daci care adoptă numele împăratului roman respectiv². În schimb însă, se păstrează toponimia dacică – râuri, munți, orașe – ceea ce nu se explică decât prin persistența unei mase compacte a dacilor. Din punct de vedere arheologic se constată, de asemenea, o continuitate pe linia tradițională a culturii dacice în ceea ce privește ceramica, uneltele, podoabele, costumele, monumentele funerare³. Aproximarea dintre daci și romani se oglindește în folosirea unor forme romane de a exprima credințele religioase – fenomenul de *interpretatio romana* – sau a unor forme juridice din dreptul civil

¹ Dio Cassius, LXXVII, 11, 1.

² C. Daicoviciu, *Problema continuității în Dacia*, în „Anuarul Institutului de studii clasice”, Cluj, III, 1936-1940, p. 227.

³ M. Macrea, *op. cit.*, p. 261-263, 268, 379.

rezervat cetățenilor romani, așa cum dovedesc tablele cerate găsite la *Alburnus Maior*.

Sub influența cetățenilor romani, a peregrinilor și veteranilor romanizați stabiliți definitiv în Dacia, apropierea dintre daci și romani a avut ca rezultat final romanizarea dacilor. Cucerirea Daciei și transformarea ei într-o provincie a imperiului roman – cu toate aspectele negative pe care le-au avut – au dus la împletirea celor două civilizații, au determinat o nouă înflorire economico-socială a acestor meleaguri, și-au pus amprenta asupra întregii evoluții istorice ulterioare a societății din acest spațiu geografic.

2. În timpul stăpânirii romane în Dacia au fost momente care au impus autorităților imperiale nu numai reorganizarea politică a Daciei, dar și părăsirea unor părți din teritoriile locuite de daci. Astfel: evacuarea teritoriului Munteniei de către Hadrian în anii 117-118 și retragerea trupelor romane din caastrele acelei regiuni, ca urmare a războaielor dacilor, concomitent cu atacurile roxolanilor și iazigilor¹. O situație similară s-a produs la mijlocul sec. III, în timpul lui Gallienus, când de asemenea unele teritorii la granița de est a Daciei au fost părăsite și cedate goților². Prin aceste măsuri restul Daciei se putea apăra mai bine, datorită configurației terenului.

În anul 271, Aurelianus a retras administrația și armata, părăsind Dacia, din cauza frământărilor sociale din interiorul ei și a atacurilor din afară ale primului val de migratori³. Desigur s-au refugiat totodată și marii proprietari, din cauza ostilității maselor exploatate, dar nu este de presupus că și acestea – răsculate împotriva stăpânirii romane – ar fi urmat această stăpânire în momentul când a fost îndepărtată. Romanitatea nord-dunăreană era însă destul de temeinică încât să nu poată fi ulterior esențial influențată de contactul cu popoarele migratoare.

3. Sub stăpânire romană, dar în cadrul Moesiei, s-a găsit și teritoriul Daciei Pontice în sec. I-III d.Hr., cucerit încă din anul 46 î.Hr. Organizarea sa politică prezintă unele particularități în ceea ce privește orașele grecești de pe litoralul maritim.

Orașele grecești, cu un regim oligarhic, erau interesate în consolidarea stăpânirii romane, principalul sprijin al relațiilor sclavagiste pe teritoriile aflate sub dependența lor. În schimb, lor li s-a recunoscut autonomia administrativă, care le-a permis să-și păstreze instituțiile politice tradiționale:

¹ M. Macrea, *op. cit.*, p. 281.

² C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 184, 254.

³ Iordanes, *Romane*, 217: menționează numai retragerea armatei.

adunarea poporului (demos, ecclesia) și sfatul orășenesc (bule), ca organe supreme de conducere. Dregătorii principali erau președintele epimen, ales lunar, și sacerdotul eponim (preot al cultului lui Apollo). Proiectele de legi erau pregătite de un colegiu al sinedrilor, dar un colegiu al hegemonilor aducea la îndeplinire hotărârile adunării populare. Atribuțiile judecătorești erau exercitate de către colegiul eivagogilor. Alți dregători erau: agoranimii (edili), arhonții (cu atribuții administrative), precum și alți slujbași însărcinați cu strângerea dărilor și gestiunea finanțelor.

De la începutul stăpânirii romane, cinci dintre orașele grecești – Histria, Tomis, Callatis, Dionysopolis (în Bulgaria) și Odessos (Bulgaria) – au format o uniune cu caracterul stăpânirii romane asupra populației geto-dace de pe litoralul pontic. Această federație era constituită inițial din cinci orașe – numită de aceea Pentapolis – mai apoi din șase, prin alăturarea Mesembriei (Bulgaria), de unde și denumirea de Hexapolis. Comunitatea orașelor grecești era condusă de un Pontarh, care cumula și demnitatea de mare preot.

Dominația romană a creat în Dacia Pontică o situație similară celei din Dacia. Declarând teritoriul ca *ager publicus*, au fost aduși numeroși coloniști romani civili și veterani, precum și trupe militare. Prin venirea cetățenilor romani, structura clasei dominante s-a schimbat, deși în orașele pontice s-a păstrat situația privilegiată a oligarhiei grecești.

S-au ridicat însă noi orașe, din vechi centre geto-dace: *Tropaeum Traiani* (Adam Clissi), *Troesmis* (Iglița), ambele dobândind statutul de municipii spre sfârșitul sec. II. *Troesmis* a devenit chiar reședința consiliului provinciei *Moesia*¹. Noile orașe erau organizate ca și cele din Dacia. La fel s-a procedat și în privința administrației satelor autohtonilor geto-daci, în care au continuat să subziste obștile teritoriale. În diferite părți ale teritoriului s-au constituit *canabae* ale coloniștilor, *villae* și *praedia* ale marilor proprietari particulari.

Apărarea militară a fost asigurată prin transferarea Leg. V *Macedonica* de la *Oescus* (Bulgaria) la *Troesmis*, unde a staționat între anii 100-167, și prin stabilirea Leg. IX *Claudia la Durostorum*. Pe linia Dunării a fost organizat un puternic *limes* de castre și lagăre romane, cum erau cele de la: Sucidava, Axiopolis, *Carsium*, *Noviodunum*, *Arrubium*, Capidava, *Ulmetum*. Pe Dunăre patrula o flotilă specială *Classis Flavia Moesica*.

Pe țărmul pontic și pe cel dunărean a fost organizată o rețea de stațiuni vamale – *portorium ripae Thraciae*.

¹ *Istoria României* (Tratat), vol. I, p. 489.

Ca și în Dacia se constată în Dobrogea un puternic proces de romanizare a populației geto-dace. Frământările din Dacia s-au resimțit și în D. Pontică. Incursiunile Costobocilor în Dobrogea (în anul 170), ale Goților (248 și 271) și ale Carpilor (273) au zdruncinat stăpânirea romană. Retragerea aureliană din Dacia a fost însoțită de luarea unor măsuri de întărire a administrației romane în D. Pontică, care a putut fi astfel păstrată sub stăpânire romană până în anul 602¹.

¹ R. Vulpe și I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, vol. II, Ed. Acad. R.S.R., 1968; *Istoria României* (Tratat), vol. I, p. 477-517; *Istoria României* (compendiu), p. 81-86.

Capitolul IV

ORGANIZAREA SOCIAL-POLITICĂ ȘI NORMELE JURIDICE LA ROMÂNI ÎN SEC. IV-XIII

Perioada sec. IV-XIII după părăsirea Daciei romane până la apariția formațiunilor politice feudale ale poporului român prezintă trăsături proprii în ceea ce privește organizarea societății și normele de conduită, care o fac distinctă atât de perioada ce a precedat-o, cât și de perioada ce i-a urmat.

În timpul ei a avut loc *etnogeneza* românilor, s-a format *limba română*, s-a instaurat o organizare originală a populației autohtone, cu norme proprii de conduită. Denumirile ce i s-au dat în mod curent – „perioada prefeudală”, „perioada migrațiunii popoarelor” nu exprimă adevăratul conținut, deoarece ele se referă la elemente străine transformărilor ce o caracterizează.

Secțiunea I

Obștea teritorială și confederațiile de obști

§ 1. Condițiile social-politice

Părăsirea Daciei a avut, în primul rând, urmări diverse pentru fosta provincie romană a Daciei, dar totodată ea a influențat în mod indirect întregul spațiu dintre Carpați, Dunăre și Marea Neagră.

1. În fosta *provincie a Daciei*, retragerea aparatului administrativ superior, a armatei și a marilor stăpâni de latifundii și sclavi a făcut să înceteze dominația statului roman, dar marea masă a populației daco-romane a rămas pe loc. Vechile orașe își continuă existența până după invazia hunilor, fără să mai ia naștere altele noi. În Sarmizegetusa¹, *Apulum*, *Ampelum*, *Potaissa*, *Napoca* și *Porolissum* se constată arheologic prezența monedelor romane, a obiectelor romane de import sau a celor de factură romană, a sarcofagelor romane și a cimitirelor, în sec. IV, V și chiar VI. Orașele decad, se degradează treptat, dar în ruinele lor populația se adăpostește de migratori. Invazia hunilor va întrerupe

¹ Acad. C. Daicoviciu și H. Daicoviciu, *Ulpia Traiana*, Ed. Meridiane, 1962, p. 33.

temporar legăturile lor cu Imperiul roman. Ruinarea lor accentuată face ca ele să-și piardă vechile denumiri, altele noi fiindu-le atribuite după venirea slavilor. În schimb, satele au o viață mai intensă, continuând să existe neîntrerupt, atât așezările romane – cum erau cele din jurul fostelor castru – cât și așezările dacice menționate în timpul stăpânirii romane. Ceva mai mult, iau naștere noi sate daco-romane¹. Toate acestea arată continuitatea legăturilor dintre populația vechii provincii și Imperiul roman.

2. Pentru *teritoriul dacilor liberi*, de la răsăritul și sudul Carpaților, Imperiul roman a continuat să folosească sistemul anterior, de supraveghere de la distanță, prin avanposturi, prin capetele de pod menținute pe malul stâng al Dunării și prin întregul complex de fortificații al limesului danubian. În cetățile de la Dunăre, paza era făcută de unități ale Leg. XIII Gemina sau de unități ale Leg. V Macedonica. Garnizoane romane continuau să existe în vechile cetăți-garnizoane romane, chiar și la începutul sec. V. Noi fortificații și garnizoane militare romane sunt organizate pe malul stâng al Dunării în sec. IV sub împăratul Constantin la *Constantiniana Daphne* (la vărsarea Argeșului), la Pajejena de Sus, *Lederata* și *Constantia* (Banat), *Mehadia*, *Turris* (Tr. Măgurele), Bărboși (lângă Galați). Construirea și refacerea drumurilor (ex. cel de la Romula până la Brazda lui Novac, datând tot din sec. IV), podul nou peste Dunăre la Sucidava construit în anul 328, ca și cetățile de la *Literata*, *Recidava*, *Zernes*, construite de Justinian (sec. IV) arată interesul pe care imperiul roman continua să-l aibă pentru fostele posesiuni din nordul Dunării, socotite ca o zonă de protecție a graniței romane. Așa se explică ajutorul pe care imperiul îl dădea populației daco-romane prin campaniile împotriva popoarelor migratoare, după cum au procedat împărații Dioclețian, Constantin și Iustinian. Cu asemenea prilejuri teritoriul din stânga Dunării, controlat de garnizoanele romane a fost mult extins spre nord, încât unii istorici au putut scrie, în mod exagerat, despre o recucerire a Daciei².

3. *Teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră* a continuat să rămână sub stăpânire romană, dar criza imperiului de la sfârșitul sec. III s-a răsfrânt și asupra organizării sale politice. În cadrul reformelor înfăptuite de Dioclețian, acest teritoriu este desprins din Moesia Inferior și devine o provincie aparte cu denumirea de *Scythia*, în cadrul diocesei Tracia, dependentă mai târziu de Imperiul roman de răsărit (anul 395). Conducerea ei era încredin-

¹ M. Macrea, *op. cit.*, p. 473.

² Iulianus, *Caes.*, cap. XXIV; Eusebius, *Vita Constantini*, I, 8.

țată unui *Praeses*, cu sediul la Tomis. Din punct de vedere militar, *Scythia* este puternic fortificată și întărită cu trupe, unitățile principale fiind: Leg. I Iovia (*Noviodunum*-Isaccea) și Leg. II Herculia (*Troesmis*-Turtucaia). Orașele maritime grecești continuă să se dezvolte, dar noua organizare centralizată a imperiului le-a transformat ca și pe vechile colonii și municipii privilegiate. Se remarcă în mod deosebit preocuparea lui Iustinian de a întări orașele Callatia, Capidava, Ulmetum, Aegyssus, spre a putea face față atacurilor popoarelor barbare.

4. *Popoarele migratoare* s-au perindat pe teritoriul din nordul Dunării încă din sec. III: Goții (295/7), Hunii (376), Gepizii (454), Avarii (567), Slavii (sec. VI), Bulgarii (679), Ungurii (896), Pecenegii, Uzii, Cumanii (sec. X).

În general, dominația lor a avut un caracter nominal și s-a exercitat mai ales de la distanță – dată fiind așezarea lor în puncte mărginașe ale teritoriului locuit de populația autohtonă – alternând uneori cu raiduri în scop de reprimare și pradă. O asemenea dominație corespunde interesului lor de a obține produsele agricole de care aveau nevoie, sub formă de tribut. Cu excepția slavilor care s-au statornicit și au „fost asimilați, migratorii nu au organizat din punct de vedere politic teritoriul locuit de autohtoni. Se remarcă o anumită schimbare în caracterul dominației exercitate de avari, care colaborau cu vârfurile slavilor așezați pe teritoriul țării noastre, în cadrul unor relații care prezintă aspectul unei dependențe feudale, ceea ce explică numeroșii termeni slavi din suprastructura politică și toponimia țării¹”. Asimilarea și a celorlalți migratori stabiliți ulterior slavilor a avut ca rezultat că de la sfârșitul sec. X poporul român începe să-și afirme propria formă de organizare politică pe întregul teritoriu românesc.

5. *Etnogeneza românilor* a parcurs un proces istoric în care se deosebește o primă perioadă, aceea a romanizării poporului dac și de formare a unui popor romanic – dacoromanii – până în sec. VII, continuată de o a doua perioadă, aceea de formare a poporului român. Influența romană s-a exercitat în nordul Dunării încă de la sfârșitul sec. II î.Hr. prin relații de schimb – dovadă tezaurile de monede și produse romane de metal, sticlă, ceramică, găsite pe teritoriul dacic – iar mai târziu prin relații politice (tratate de alianță), ca și prin începuturi de pătrundere a limbii și scrierii latine². Pentru dacii dintre Dunăre și Marea Neagră, romanizarea sistematică se organizează din anul 28 î.Hr. când teritoriul locuit de ei a început să facă parte din Imperiul ro-

¹ A. Oțetea, *Istoria poporului român* (I. Nistor), Ed. Științifică, 1970, p. 107.

² *Ibidem*, p. 111.

man și a durat până în sec. VII, când trece sub dependența primului țarat bulgar. Concomitent cu acțiunea organizată de imperiul roman în vederea romanizării dacilor din cele două provincii, dacii dintre Carpați, Olt și Dunăre s-au găsit și ei sub *influența romană*, deoarece parte din teritoriul respectiv s-a găsit sub autoritatea Moesiei Superior și a avanposturilor romane.

Influența romană asupra dacilor a continuat și după părăsirea Daciei, pe teritoriul din stânga Dunării, prin relațiile economice de schimb, prin contactul cu garnizoanele militare romane amplasate la nordul Dunării, prin operațiile organizate de imperiul roman în nordul Dunării în vederea apărării populației daco-romane împotriva popoarelor migratoare. Pe baza întrepătrunderii elementelor daco-romane, a luat naștere o *cultură* materială daco-romană, cu trăsături distinctive, care a supraviețuit grelelor încercări din perioada migrațiunilor. În cadrul acestui proces se situează și formarea unei limbi noi, romanice, vorbită de daco-romani. De asemenea, încă din sec. II are loc pătrunderea *creștinismului* la această populație romanică, adoptat individual, cu terminologia romană din acel timp, fără a fi impus de vreo putere politică.

Migratorii n-au putut opri decât temporar exercitarea influenței romane în nordul Dunării. Mai gravă a fost acțiunea hunilor, care au întrerupt legăturile populației daco-romane cu *Illyricum*, dar influența romană a continuat să se exercite ulterior din partea Imperiului roman de răsărit până în sec. VII, când așezarea slavilor la sudul Dunării, în urma prăbușirii limesului dunărean, a tăiat aceste legături tradiționale; ulterior influența romano-bizantină s-a putut exercita doar prin filiera bulgaro-slavă.

Tot datorită cuceririi limesului și așezării slavilor s-a produs o breșă în unitatea romană a populației din stânga și cea din dreapta Dunării. În mod firesc, acestea vor evolua pe căi diferite; în timp ce la sud, populația romanică se slavizează, la nord romanitatea va rezista activ ajungând la formarea poporului român și a limbii române, la asimilarea migratorilor, devenind centrul romanității răsăritene.

§ 2. Obștea teritorială

Nefiind cedată unei puteri străine care să se fi substituit celei romane, Dacia *nu* a fost organizată de îndată într-o formă politicește centralizată, populația autohtonă continuându-și existența în forme proprii de viață locală.

După retragerea autorităților romane – care au constituit, de altfel, semnalul procesului de prăbușire a imperiului roman – se produce pe teritoriul fostei provincii acel fenomen de *ruralizare* a vieții sociale, ca efect al desființării puterii politice centralizate și a decăderii orașelor, care caracte-

risează perioada de trecere la feudalism. Aceasta confirmă că dacă antichitatea a pornit de la oraș și de la micul teritoriu care ținea de acesta, evul mediu a pornit de la sat. În adevăr, satul devine forma principală de organizare în care trăiește populația daco-romană, chiar și orașele sale se ruralizează treptat, devenind și ele niște sate adăpostite în ruine.

1. *Sat și obște*. În documentele referitoare la satele existente după întemeierea statelor feudale românești, se menționează în mod frecvent că ele datează „din veac”, și că au „hotare vechi și de demult”. O statistică întocmită pe baza unor asemenea documente din Moldova a stabilit că 80,3% din sate erau anterioare întemeierii statului¹. Ele au existat deci și în perioada de trecere la feudalism, așa cum au existat și la daci, chiar în perioada dominației romane. Este semnificativ că în limba română s-au păstrat atât termenul de „sat” provenind de la latinul „*fossatum*”², cât și cel de „cătun”, de origine tracă³. Dar „sat” nu are numai sensul geografic, de așezare rurală, ci și pe acela demografic, de totalitate a locuitorilor⁴, sinonim cu „obștea”, termen mai rar folosit.

2. *Caracterul teritorial al obștii* este arătat în istoriografia noastră ca apărând cu două secole înaintea cuceririi romane, obștea teritorială supraviețuind acesteia și durând la români până în epoca modernă⁵. Obștea teritorială a înlocuit obștea gentilică, în condițiile destrămării relațiilor gentilice de rudenie sau ale teritorializării triburilor dace, proces care a avut ca rezultat formarea poporului dac. În locul rudeniei de sânge pe baza căreia se stabilea apartenența membrilor obștii gentilice, obștea sătenească a pus *criteriul teritorial*, adică stăpânirea devălmașă a membrilor asupra hotarului comunității. Elementul teritorial este esențial pentru caracterizarea obștii sătenești, iar definiția obștii îl menționează în primul rând: „o asociație de gospodării familiale, pe baza unui teritoriu stăpânit în comun”⁶.

Termenul care desemna teritoriul stăpânit în comun era acela de „moșie”, cuvânt de origine tracă, sau de proprietate pur și simplu, așa cum se întâlnește

¹ H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I, București, Ed. Acad. R.P.R., 1958, p. 105.

² V. Bogrea, *Origina românescului sat*, în „*Dacoromania*”, vol. I, 1921, p. 253-257. (Etimologii).

³ P. Cancel, în „*Dacoromania*”, I, p. 476-481.

⁴ P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească*, Ed. Acad. R.P.R., 1964, p. 33.

⁵ *Istoria României*, vol. I, p. 271, 577, 799; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 12, 19; H. H. Stahl, *op. cit.*, vol. II, p. 8.

⁶ H. H. Stahl, *op. cit.*, vol. II, p. 25.

în expresii ca: „moșie cumpărată”, „moșie moștenită”¹. Pentru partea ce-i revenea fiecărui membru al obștii exista termenul de „moș”, înrudit cu cel de „moșie” și, bineînțeles, de aceeași origine tracică. Prin romanizarea dacilor, așa cum pe lângă termenul de „cătun” a pătruns și cel latin de „*fossatum*”, tot așa alături de „moș” a fost folosit și cel de „*veteranus*”, care a dat în limba română „bătrân”², folosit cu același înțeles de parte de moșie.

Vechimea termenilor de origine tracă, preromană, la care s-au adăugat cei latinești, constituie o dovadă a vechimii instituției obștii sătești păstrată la români. Așezarea slavilor între daco-români a făcut să pătrundă în limba acestora încă o serie de termeni de dublură, referitori la obște, fără însă ca cei preromani și romani să dispară. Așa sunt de ex. „dedină”, „ocină” și „baștină”, cu înțeles de „moșie” (proprietate ereditară); „megieș”, cu înțelesul de „stăpân în devălmășie”; „denumită și jirebie”, unități de stăpânire peste tot hotarul obștii³. Desigur că o cauză a introducerii lor nu a fost numai existența unei instituții similare la slavi, ci și redactarea actelor în limba oficială a statului – limba slavă⁴ – deosebită de limba română vorbită de popor.

Un alt argument lingvistic pentru vechimea obștii sătești la români este și pluralul care se întâlnește frecvent în denumirile satelor românești, de obicei antroponimice devenite toponimice și care trebuie puse în legătură cu tradițiile întemeierii satelor⁵.

Dovezi scrise, din perioada sec. IV-X, referitoare la obștile sătești de pe teritoriul țării noastre sunt foarte puține. Analizând o scrisoare din sec. IV, redactată în grecește și adresată de comunitatea creștină din Dacia gotică comunității din Capadocia, referitoare la „Pătimirea sfântului Sava”, care trăia într-un sat din nordul Dunării, P. P. Panaitescu remarcă informațiile care subliniază existența satelor stabile, cu o populație solidară, îndeletnicindu-se cu agricultura, cu început de diferențiere între săraci și bogați⁶. Un alt text istoric, din opera Strategicon, redactată de împăratul bizantin Maurikios⁷ și datând din sec. VI, pomenește de populația romanică din nor-

¹ G. Fotino, *Contribution à l'études des origines de l'ancien Droit coutumier Roumain*, Paris, 1926, p. 87, nota 6 e. Urmând pe Ov. Densușianu, *Histoire de la langue roumaine*, Paris, 1922, vol. I, p. 36, G. Fotino îi atribuie acestui termen o origine ilirică, legându-l de cuvântul similar albanez, la rândul său, de origine tracă.

² Ov. Densușianu, *Hist.*, vol. I, p. 195.

³ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 37, 108.

⁴ Dinu C. Arion, *Cnezii (chinezii) români*, 1938, p. 34, 42.

⁵ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*. București, Ed. Acad. R.S.R., 1963, p. 157; H. H. Stahl, *op. cit.*, vol. III, p. 54; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 27.

⁶ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 22.

⁷ Text reprodus de P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 24-26, care a atras atenția și a interpretat informațiile privitoare la daco-români.

dul Dunării, vorbind latinește, cu sate așezate de-a lungul râurilor, având ca ocupație agricultura și creșterea vitelor, iar ca organizare obști agricole.

3. *Caracterul agricol-pastoral* al obștilor la daco-romani și români este în legătură cu două îndeletniciri tradiționale, datând încă din vremea strămoșilor daci și a cuceririi romane și care se oglindește în terminologia traco-dacă și latină. Teritoriul obștii se prezintă chiar cu două destinații principale: câmpul și pășunea (cuprinzând și pădurea). În timp ce majoritatea membrilor obștii se ocupă de agricultură, numai un grup restrâns se dedică îngrijirii turmelor călătore¹. Deplasarea cu turmele pe spații mai mari, la munte și la șes, uneori în afara hotarelor obștii, necesită doar o îndepărtare sezonieră de sat și de familiile ciobanilor, realizând o formă pastorală specifică – transhumanța. Acest caracter mixt – agricol și pastoral – este de esența obștii românești. Creșterea vitelor este o necesitate pentru economia obștii, deoarece în muncile agricole se folosesc și animale. Păstoritul în forma transhumanței nu poate fi înțeles în mod corect decât în legătură cu agricultura în cadrul obștii teritoriale. Numai izolarea lui din acest cadru poate duce la asimilarea forțată cu nomadismul, așa cum în mod tendențios procedează adepții teoriei rõesleriene. La români, păstoritul își păstrează specificul transhumant chiar și în satele de munte unde predomină creșterea vitelor, dar se practică totodată și agricultura². Așa cum este organizată obștea românească, chiar și ocupația pastorală are stabilitate, datorită destinării unor terenuri exclusiv pentru pășune, folosite în devălmășie, iar atunci când se făceau deplasări mai îndepărtate, terenurile erau arendate pe perioade îndelungate.

4. *Organizarea obștii teritoriale*. Obștea teritorială este în primul rând o comunitate de muncă și se organizează în vederea desfășurării în cele mai bune condițiuni a muncii sale. La noi această muncă era legată de agricultură și creșterea vitelor. Totodată ea se organiza și în vederea rezolvării tuturor treburilor interne, ca și a celor externe.

Organizarea internă a obștii se cunoaște din documentele scrise ulterior întemeierii statelor, cât și din cercetarea formelor de obști care au supraviețuit până în timpuri recente.

În perioada care începe în sec. IV, obștea se găsea încă într-o formă fără diferențieri sociale care să creeze situații privilegiate unora dintre membrii săi în conducerea treburilor care interesau comunitatea în întregul său.

¹ P. Cancel, „Păstoritul la poporul român”, în „Convorbiri literare”, an XLVII (1913), nr. 9, p. 851; D. Ionescu-Sachelarie, *Despre viața păstorească și agricolă în trecutul nostru*, în „Cercetări geografice”, I, (1937-1938), București, 1941.

² S. Opreanu, *Transhumanța în Carpații orientali*, în „Lucrările Institutului de Geografie din Cluj”, IV, 1931, p. 208.

Organele sale erau:

a) *Adunarea generală* a tuturor membrilor săi majori, toți având voturi egale. Majoratul era stabilit fie în legătură cu vârsta – 18 ani, alteori 22, 23 și chiar 30 – fie cu data căsătoriei. Situația femeilor nu se cunoaște în mod sigur, deoarece în timpurile mai noi ele participau numai la adunările unde trebuia să se ia hotărâri cu privire la bunurile lor¹. Totuși, în fiecare adunare dominau anumite grupuri de vârstă și sex, după natura scopului urmărit de obște². Între acestea se distinge grupul „oamenilor buni și bătrâni”, care datorită experienței, calităților personale superioare și conduitei lor morale, exercitau cea mai însemnată influență în dezbaterile și hotărârile adunărilor.

Adunarea generală se numea tot obște. Fiind mărginită la un singur sat adunarea generală se putea ușor întocmi, fără a se face deplasări decât în interiorul satului. Convocarea se făcea prin viu grai, de la om la om, locul de adunare fiind de obicei la casa obștii, iar sărbătoarea la biserică.

Adunarea avea o competență generală, cum ar fi în ceea ce privește *patrimoniul obștii*, atribuirea locurilor pentru diverse culturi, schimbarea destinației lor, stabilirea locurilor aflate în stăpânirea unei gospodării („ra-cle”), sau a celor care urmează a fi amenajate prin muncă personală („stăpânirile locurești”), îngrădirea țărinilor; *organizarea muncii colective* – pornirea plugurilor sau a turmelor, stabilirea felului culturilor și a timpului diferitelor operații, în sistemul asolamentului bienal sau trienal³; relațiile de *familie*, filiația, rudenia; rezolvarea *conflictelor* dintre membrii obștii; transferul de bunuri și încheierea diverselor *angajamente*; organizarea celor necesare în legătură cu întreținerea bisericii și a cultului religios.

b) *Aleșii obștii*. Pentru îndeplinirea unor atribuțiuni speciale, obștea alegea diverși împuterniciți, ale căror denumiri, datând dintr-o perioadă mai târzie a existenței obștii la români, amintesc în cea mai mare parte unele din dregătoriile statului nostru feudal: vornicul, dăjdierul sau pomojnicul (strângea contribuțiile), postelnicul (se îngrijea de biserică), logofătul (scrisa actele), nemesnicul (avea grijă de gardurile țărinii), străjerii, jitarul (păzea recolta), văcarul, ciobanul, pădurarul, paznicii câmpurilor. O categorie aparte de aleși erau preotul și meseriașii ca: fierari, potcovari, olari, tâmplari⁴, cărora obștea le îngăduia totodată să se așeze pe teritoriul său în anumite condiții, care nu întotdeauna îi asimila cu membrii obștii.

¹ H. H. Stahl, *op. cit.*, vol. II, p. 13, 38. În legătură cu stabilirea majoratului, a se vedea „ceremoniile de trecere” din grupa tinerilor în cea a maturilor, inclusiv a celor căsătoriți prin ceremonie publică a nunții, sau ieșirea din obștea celor vii; *ibidem*, p. 31.

² *Ibidem*, p. 32.

³ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 93 și urm.

⁴ H. H. Stahl, *op. cit.*, p. 45-49.

Aleșii obștii aveau uneori și anumite însemne ale puterii lor (cum erau toiagele vornicului sau nemesnicului), deși ei erau cunoscuți de către toți din momentul alegerii. Ei erau împuterniciți să aplice chiar anumite pedepse acelorora dintre membrii obștii care nu le îndeplineau dispozițiile.

O trăsătură caracteristică pentru toți slujbașii obștii este *revocabilitatea* lor, atunci când adunarea generală apreciază activitatea lor ca nesatisfăcătoare; în tot timpul desfășurării activității lor ei se află sub controlul obștii, sarcinile și poziția lor fiind în mod permanent subordonate obștii care i-a ales. În acest mod, funcția lor nu se putea permanentiza și nici nu se putea situa deasupra adunării. De altfel, atribuțiile lor nu cereau vreo specializare deosebită, încât adunarea putea să le încredințeze oricăruia dintre membrii obștii.

§ 3. Confederațiile de obști

1. În cursul istoriei sale, obștea sătească nu a existat ca o formă de organizare izolată. Ea constituie cea mai simplă organizare teritorială a unei colectivități, ceea ce nu exclude posibilitatea ei de a se încadra în forme teritoriale mai vaste. La daci obștea a existat în condițiile suprapunerii statului dac și apoi a celui roman, așa cum mai târziu peste ea s-a suprapus organizarea de stat românească. Explicația este că chiar dacă în timpul dominației romane obștile și-au pierdut stăpânirea pământului prin declararea teritoriului dacic ca *ager publicus* și chiar dacă în feudalism cea mai mare parte din ele și-au pierdut stăpânirea teritoriului în favoarea boierilor și a statului feudal român, totuși era necesar ca ele să fie menținute în forma lor de organizare a unei comunități de muncă, necesară pentru punerea în valoare a pământului în interesul stăpânirii suprapuse.

Dar după părăsirea Daciei se creează condiții noi pentru viața obștilor, dintre care cea mai importantă este lipsa unei puteri de stat suprapuse. Ele devin singure stăpânitoare ale pământului pe care-l muncesc. Forma lor de organizare este adoptată și de cei care munceau mai înainte pe latifundiile marilor proprietari și demnitari romani. Este o perioadă de libertate mai mare pentru obști, pe care autoritatea mai mult nominală a popoarelor migratoare o stingherea mai puțin. De aceea forma lor de organizare s-a putut dezvolta, fie generalizându-se pentru toate satele, fie alcătuind comunități teritoriale mai largi.

Într-adevăr, pentru necesități de folosire a unui teritoriu unitar – valea unui râu sau un întreg masiv muntos – oferind condiții similare de exploatare, ori pentru necesități de apărare, folosind condițiile naturale date de configurația teritoriului, obștile s-au unit între ele, păstrându-și fiecare

autonomia, organele și normele proprii. Așa a apărut o formă superioară de organizare, denumită „obștia de obști”, „uniunea” sau „confederația de obști”. Deși ulterior ele au evoluat spre forme superioare, de natură politică, totuși unele confederații de obști s-au menținut până târziu. Dintre ele, cea mai importantă este aceea a Vrancei, singura care a păstrat tipul de organizare fără stratificări și inegalități sociale, fiind în cadrul statului feudal al Moldovei: „o insulă de libertate țărănească supraviețuitoare”¹. Despre Vrancea, ca și despre Câmpulung și Tigheci, Dimitrie Cantemir arăta că erau între ținuturile Moldovei, ca un fel de „republici”, păstrându-și o largă autonomie². Vrancea cuprindea 12 sate, iar Câmpulung 15 sate.

În Muntenia se citează 12 sate care ascultau de schela Dragoslavele, ca și satele din fostul județ al Saacului aparținând „boierilor de Buzău”, iar în Oltenia grupul de sate moșnenești, din sudul Romanaiilor; dar și celelalte formațiuni devenite „țări” în perioada feudalismului timpuriu trebuie socotite că odinioară au format confederații de obști³.

Confederația de obști – după exemplul Vrancei – cuprindea ca organ suprem de conducere „marele sfat”, format din reprezentanții obștilor sătești componente⁴.

Marele sfat hotăra în problemele patrimoniale comune, rezolva litigiile dintre obștile componente, stabilea contribuțiile acestora în folosul întregii comunități, organiza apărarea satelor. Problemele interne ale obștilor componente continuau să fie rezolvate de organele proprii ale fiecăreia.

Confederația de obști este o formă de organizare mai complexă decât obștea sătească, dar ea păstrează principiile esențiale ale acesteia, fără a avea caracterul unei organizări suprapuse de o putere din afară, cum a fost organizarea administrativă impusă asupra obștilor de către stat.

În evoluția lor ulterioară, confederațiile de obști au păstrat o pronunțată stabilitate teritorială – așa cum arată exemplul Vrancei – dar egalitatea socială a membrilor lor a cunoscut transformări adânci, pe măsura dezvoltării relațiilor feudale, ceea ce a determinat schimbări în organizarea lor și chiar înlocuirea ei cu forme noi.

¹ H. H. Stahl, *op. cit.*, vol. I, p. 175.

² D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Ed. Tineretului, București, 1901, p. 162 și urm. Vezi T. Bălan, din *istoricul Câmpulungului moldovenesc*, Ed. Stat, București, 1960, p. 18: interpretează textul lui Cantemir – „reipublicae aliquam prae se ferunt speciem” – în sensul de „stat în stat”.

³ H. H. Stahl, *op. cit.*, vol. I, p. 188.

⁴ O formă intermediară, între obștea sătească și confederația de obști poate fi socotită „obște de vale”, formată din roirea unui sat în cadrul propriului său hotar, condusă de un sfat mic, format din reprezentanții satelor, cătunelor, culturilor sau crângurilor roite din aceeași matcă: H. H. Stahl, *op. cit.*, p. 196.

1. *Obștea gentilică și obștea teritorială*. În dezvoltarea societății, obștea reprezintă una din formele sale de organizare. Într-un prim stadiu, obștea este o comunitate de muncă, constituită pe baza legăturii de *rudenie*. Destrămarea relațiilor de rudenie în general, a determinat totodată dispariția criteriului rudeniei de sânge în stabilirea apartenenței grupului de oameni uniți în obște, în locul său se substituie *criteriul teritorial*, pe baza căruia membrii obștii sunt numai cei care stăpânesc – prin voința întregului grup – o parte din teritoriul comun obștii. În noua obște – teritorială, vicinală sau satească – teritoriul are nu numai un rol economic, dar și o semnificație nouă, socială, de determinare a apartenenței la obște.

Obștea teritorială păstrează aceeași formă democratică de organizare caracteristică egalității gentilice, cu participarea directă, nemijlocită, a membrilor săi, dar prin criteriul nou teritorial și înlăturarea vechiului criteriu al rudeniei de sânge ea a depășit stadiul obștii. Ca formă de organizare teritorială, obștea satească dobândește posibilitatea de a se încadra în stat și să se mențină veacuri întregi, așa cum s-a întâmplat în țara noastră.

Apărută la daci încă înainte de cucerirea romană, obștea avea – după descrierea lui Horațiu *un caracter teritorial*, care-i permitea să se încadreze în organizarea de stat a Daciei romane. Desființarea statului roman în părțile Daciei a dat posibilitate obștii sătești să se dezvolte și să se generalizeze ca unică formă de organizare a societății daco-romane. Protoromânii au trăit în această perioadă în obști teritoriale¹, iar obștea a existat concomitent cu statul.

2. *Obștea teritorială și statul*. Statul este o formă specifică de organizare a societății, caracterizată prin următoarele trăsături:

- a) împărțirea supușilor săi după teritoriu;
- b) instituirea unei forțe publice, cu organe de constrângeri ce se situează deasupra societății și se mențin pe seama impozitelor cetățenilor și în baza unor legi obligatorii.

Societatea organizată în stat este singura „societate politică”, politic și statal fiind noțiuni identice², în timp ce celelalte forme de organizare socială sunt simple forme sociale, fără caracter politic. Obștea teritorială este și ea o formă socială de organizare, fără caracter politic.

¹ Dinu C. Arion, *Cnejii (Chinezii) români*, 1938, p. 41-43; organizare, tribală, bazată pe rudenie, similar plemelor slave.

² În literatura burgheză statul este o organizare a societății subsumată formei politice, în care se încadrează toate celelalte forme de organizare a societății, chiar și celei arhaice, considerându-se că în acestea puterea este „difuză”, aparținând tuturor membrilor, în timp ce la stat ea este instituționalizată: a se vedea R. Pinto, M. Grawitz, *Methodes des sciences sociales*, ed. II-a, Dalloz, 1967, p. 139-142.

Totuși, comparând obștea teritorială cu statul, se constată că au o trăsătură comună și anume că ambele se constituie pe baza unor uniuni teritoriale, iar nu de rudenie; dar totodată ele se deosebesc esențial, întrucât numai statul are o forță publică instituționalizată, cu organe de constrângere ce se situează deasupra societății, în timp ce obștea este lipsită de un asemenea aparat și păstrează o formă arhaică de conducere prin participarea tuturor membrilor săi. Obștea teritorială nu este stat, dar ea constituie un „pas” spre organizarea de stat, prin prezența criteriului teritorial ca temelie de constituire.

§ 4. Regulile de conduită în cadrul obștii

După cum s-a remarcat cu drept cuvânt¹, pentru relațiile din interiorul obștilor aflate în acest stadiu este caracteristic mai mult o lipsă de organizare juridică decât un sistem juridic propriu-zis. Regulile de conduită care se formează sunt legate direct de relațiile de producție. Fiind o comunitate de muncă, obștea sătească își formează în primul rând reguli care să organizeze munca în comun a tuturor membrilor.

În cadrul principalelor reguli de producție se situează intervenția conducerii obștii pentru stabilirea felului culturilor agricole, a alternării lor, a efectuării diferitelor munci, a fixării loturilor destinate pentru anumite culturi speciale (cânepă, in, fânețe), unele cu caracter permanent (viile), livezile. Intervenția obștii avea loc și în privința țarinei destinate agriculturii, unde erau necesare comasări nu numai pentru efectuarea culturilor, dar și în cazul „roirii” satelor (formarea de noi sate, cătune, în caz de înmulțire a populației satești).

În deplină concordanță cu organizarea în comun a muncii se stabilesc și normele privitoare la stăpânirea pământului. Stăpânirea membrilor obștii este de două feluri: *devălmășă* și *individuală*. Ambele sunt în esență o apropiere a *folosinței* și nu trebuie confundate cu indiviziunea sau cu proprietatea privată. Devălmășia derivă din organizarea muncii comune a obștii teritorializate: pădurile, pășunile, izlazurile, apele sunt folosite deopotrivă de toți membrii în calitatea lor de *băștinași*, așezați statornic pe teritoriul obștii; în aceeași calitate ei dețin în folosință individuală (familială) o parte din *țarina* (denumită „câmp” sau „raclă”) destinată agriculturii. Racla era împărțită în loturi familiilor – membre ale obștii, alte loturi fiind denumite *loturi matcă*, deoarece dădeau posibilitatea celor care le stăpâneau de a folosi și celelalte părți „din tot hotarul” obștii, după trebuințe și în devălmășie cu ceilalți membri.

¹ A. Stahl, *op. cit.*, vol. II, p. 175.

Pe lângă acest mod de stăpânire, membrii obștii mai puteau să ia în folosință proprie felurite părți din hotarul devălmaș, pe bază de muncă proprie: loturi de cultură agricolă defrișate („din pădure verde”) sau deștelenite („din pajiște”), poieni pentru prisăci (prin defrișare), iazuri pentru pește, vaduri pentru mori etc. Toate acestea se numesc „stăpâniri locurești”.

Stăpânirea în devălmășie a membrilor obștii este o folosință care se exercită împreună, în comun și în vecinătate, ca „vecini” sau „miegieși”, ei fiind așezați în hotarul satului (răzeși), din moși-strămoși („moșneni”). Toți acești termeni prin care sunt denumiți membrii obștii au sensul de „copărtași”¹. Gospodăriile obștenilor – fiecare în parte – aveau de asemeni un caracter colectiv, munca făcându-se în cadrul fiecăreia de către toți membrii familiei, după puteri. Munca proprie a copiilor era temeiul înzestrării lor la căsătorie și al moștenirii.

Obștea exercită o supraveghere asupra tuturor stăpânirilor, putându-se amesteca în gospodăriile obștenilor, arată unde se pot amenaja stăpâniri locurești, dar le poate interzice sau muta dând alt teren în schimb; atestă tranzacțiile individuale privitoare la zestre, testament, zalogire, judecă neînțelegerile familiale, succesiunile, certuri bănești etc.² Ea apără drepturile membrilor obștii în raporturile dintre ei și organizează apărarea împotriva atacurilor din afară.

Stăpânirile proprii trec printr-un proces de transformare a lor în ocine, proprietăți individuale ereditare, ceea ce va determina în continuare dezagregarea obștii. Apropriațiile individuale prin uzurpări din hotarul obștii au dus la dezvoltarea proprietății private, la inegalitatea dintre membrii obștii, la formarea structurii sociale feudale și la instaurarea relațiilor feudale de exploatare.

Concluzii

a) Fiind o formă de organizare bazată pe apartenența populației la un anumit teritoriu sătesc, obștea sătească reprezintă o aplicare a principiului teritorial propriu organizațiilor statale. Prin teritorializarea ei, obștea sătească este mai aproape de organizarea de stat decât de comunitatea gentilică. Până în sec. IX îi lipsește însă începutul cristalizării celeilalte trăsături a statului: instituirea unei forțe publice care nu mai coincide nemijlocit cu populația.

De asemeni, formarea noilor reguli de conduită în cadrul obștii sătești, în nemijlocită legătură cu producția organizată în comun, a constituit primul

¹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 34-38.

² H. Stahl, *op. cit.*, vol. II, p. 51-39, 175-181.

pas spre formarea dreptului român. Aplicarea lor era asigurată de constrângerea obștească, prin autoritatea întregii obști și a aleșilor săi.

b) În condițiile generalizării obștii teritoriale s-au format, totodată, atât poporul român, cât și limba română. Documentele istorice menționează populația de pe teritoriul țării noastre ca o populație romanică, cu o limbă latinofonă, formată, pe de o parte, din elementul traco-moesic, autohton și elementul romanic, reprezentat prin coloniștii Romei, care în sec. VII-IX asimilează treptat elementele slave și ale altor populații așezate la nordul Dunării, luând astfel naștere poporul român și limba română. Acest îndelungat proces este și el în strânsă legătură cu transformările care au avut loc în cadrul obștilor sătetești.

PARTEA A II-A

STATUL ȘI DREPTUL FEUDAL

TITLUL II

ȚĂRILE ȘI LEGEA ȚĂRII (SEC. IX-XIV)

Capitol Preliminar

Perioada sec. IX-XIV se caracterizează prin afirmarea poporului român ca personalitate distinctă din punct de vedere etnic, cu organizare politică și cu norme juridice proprii, tipice feudalismului timpuriu.

Secțiunea I

Situația social-economică

§ 1. Forțele de producție

Dezvoltarea forțelor de producție. În această perioadă se constată continuarea ocupațiilor principal tradiționale – agricultura, creșterea vitelor – cu unelte mai perfecționate, ceea ce a determinat o creștere a producției, extinderea suprafețelor defrișate și desțelenite, înmulțirea gropilor pentru cereale, a morilor cu forță hidraulică. Totuși, suprafețele destinate pășunatului sunt mai întinse decât cele agricole¹. În sec. IX-XI cultura Dridu se generalizează în aria romanității răsăritene și de caracter romanice, ducând la o cultură materială unitară în spațiul carpato-dunărean².

Aceeași continuitate se constată și în celelalte îndeletniciri tradiționale: pescuit, vânătoare, albinărit, minerit, meșteșuguri, cuptoare mai numeroase

¹ V. Spinei, *Moldova în sec. XI-XIV*, Ed. Șt. și Enc., București, 1982, p. 92; Zamfira Mihai, *Aspecte de civilizație materială rurală românească în sec. XIV-XV pe baza cercetărilor etnolingvistice*, în „Rev. de Ist.”, 9/1986, p. 872, care semnalează asemenea aspecte ca datini din sec. XII, XIII.

² Coman Ghenuță, *Statornicie, continuitate*, București, 1980, p. 40.

pentru reducerea minereurilor de fier și cupru, necesare producerii în cantități mai mari a uneltelor și armelor de metal, ateliere de prelucrare a pietrei, lemnului și ceramicii smălțuite.

Schimburile comerciale. Mărirea producției a înlesnit dezvoltarea schimburilor comerciale, ceea ce rezultă și din numeroase tezaure descoperite conținând mai multe monede, bare și lingouri de argint¹ față de perioada anterioară, provenite din Bizanț, Balcani, Ungaria și ținuturile stăpânite de mongoli². Centre comerciale existau și în sudul Moldovei, unde se stabilesc și unele comunități genoveze, precum și la gurile Dunării, la Cetatea Albă și la Marea Neagră, pe lângă cele existente mai dinainte la Dunărea de Jos³.

§ 2. Relațiile de producție

Starea demografică. Pe baza dovezilor arheologice se constată un spor al populației autohtone: locuințe mai numeroase, grupate în sate fie „îngrădite”, cu îndeletniciri în principal agricole, fie în sate „dispersate”, care se ocupau cu creșterea vitelor, fără să părăsească agricultura. Sporul trebuie pus atât în legătură cu extinderea suprafețelor agricole prin defrișări și desțeleniri, cât și cu unele perfecționări ale uneltelor. De aici a rezultat și rolul important ce revine familiei mici, capabilă în noile condiții să-și producă prin forțele membrilor săi cele necesare traiului. Importantă este și constatarea suprapunerii neîntrerupte pe aceleași vetre a locuințelor mai multor generații, unele anterioare sec. VIII, continuând până în sec. XIV și mai târziu, dovadă a sedentarismului și continuității românilor⁴. Familia individuală este nucleul populației locale, grupându-se mai multe asemenea familii, pe baza rudeniei, în cete de neam, „crânguri”, în cadrul obștilor teritoriale libere⁵. Centrele meșteșugărești și comerciale încep a se constitui în așezări cu structură urbană cum erau „cetățile de la Dunăre” și „orașele paristriene” menționate în sec. XI⁶.

¹ V. Spinei, *Moldova ...*, p. 208.

² Mircea D. Matei, *Probleme fundamentale ale genezei vieții urbane medievale în Țara Românească a Munteniei și Țara Românească a Moldovei*, în „Revista de Istorie”, nr. 3/1987, p. 127 și urm.

³ V. Spinei, *Moldova ...*, p. 91, 93.

⁴ Dan Gh. Teodor, *Continuitatea populației autohtone ...*, p. 73.

⁵ G. Bako, *Despre organizarea obștilor sătești ale epocii feudale timpurii din sud-estul României*, SCIV, Tom 26, nr. 3/1975, p. 372.

⁶ Șt. Olteanu, *Societatea românească la cumpăna de mileniu. secolele VIII-XI*, Ed. Șt. și Enc., București, 1983, p. 210; I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Istoria Dobrogei*, vol. III, p. 73-74.

Primele relații feudale. O caracteristică a structurii sociale în sec. VIII-XIV este apariția unor inegalități de avere, vizibilă arheologic în locuințele și mormintele din epocă. Creșterea rolului economic al familiei individuale, capacitatea diferită de a munci și valorifica roadele muncii, rodnicia și bogăția diferită a solului au stat la baza acestei inegalități, accentuată și de poziția social-politică mai înaltă a unor persoane cu rol conducător în societate și prin aceasta beneficiind de anumite avantaje materiale.

Pe această bază au putut apărea primele relații feudale în sec. VIII-XI, atestate în izvoare scrise și arheologice. Ele au avut o dezvoltare lentă, datorită persistenței obștilor rurale, slabei organizări a proprietății funciare, dezvoltării târzii a centrelor urbane, ca și menținerii unei țărănimii libere numeroase. Exploatarea țărănimii era slabă¹.

Alături de proprietatea devălmașă, dominantă, se dezvoltă proprietatea personală. Deștelenirile și defrișările sunt proprietăți personale, care le conferă titularilor o situație materială superioară. Un efect asemănător avea și dezvoltarea creșterii vitelor.

În acest mod perioada sec. IX-XI poate fi considerată ca etapa apariției elementelor orânduirii feudale în societatea carpato-danubiano-pontică, a primelor relații de aservire feudală².

Secțiunea a II-a

Afirmarea poporului român din punct de vedere etnic

§ 1. Romani și Vlahi

Romani. Trăind în „Romania dunăreană”, autohtonii au păstrat numele Romei. Scriitori bizantini din sec. X îi numesc „romani”, spre a-i deosebi de „barbari”³. Apelativul de „romani” se justifică nu numai prin tradiția coloniștilor romani, ci și prin tradiția autohtonilor daci, ca locuitori ai unor teritorii ce au făcut parte din Imperiul roman.

Vlahi. Un alt nume cu care erau denumiți foștii locuitori ai Imperiului roman era acela de „Vlahi”⁴, provenit de la numele unui trib celt (*volcae*).

¹ Șt. Olteanu, *Cu privire la începuturile evului mediu în istoria României*, în „Rev. de Istorie”, nr. 9/1986, p. 865, 866.

² Idem, *Societatea ...*, p. 204; *Fontes ...*, III, p. 159, 163.

³ Constantin Porfirogenetul, în *Fontes ...*, III, p. 662.

⁴ A. Ambruster, *La romanité des Roumains*, p. 19, 20.

De la celți numele de vlahi a fost preluat de germani, de la care a fost împrumutat și de slavi. În această formă („vlahi”) a fost folosit și de Bizanț, sau diverse popoare, cu unele schimbări: volochi – la slavii meridionali, valachi – la catolicii din Occident, Blach-Olahok la unguri (care numesc pe italieni Olaszok), Bloch la sași, Walaszi – la polonezi (dar Wlochi pentru italieni). Adoptarea unanimă a denumirii „vlahi” dovedește încheierea procesului de etnogeneză a românilor. Autorii bizantini fac însă precizarea că ei sunt aceiași „romani”, „coloni veniți din Italia”, locuind în fosta Dacie, dar și în sudul Dunării¹. Identitatea dintre ei este întărită și prin referirile la ocupațiile lor tradiționale: „brânza vlahă”, „femeia vlahă țese la război”², „clăile de grâu ale valahilor”³, „caii vlahi”⁴.

De semnalat că abia spre sfârșitul sec. XIII se menționează apariția unui sens secundar al termenului de „vlah”, anume acela de păstor⁵.

§ 2. Romanii și Vlahii în relații cu alte popoare

Asimilarea migratorilor. Fiind elementul etnic statornic și predominant în regiunea carpato-pontică, romanii (vlahii) au asimilat elementele care au rămas în mijlocul lor: quazi, slavi, pecenegi, cumani. Grupe compacte de vlahi s-au menținut și la sud de Dunăre – în Thesalia, Epir, Athos, Pind, Ianina⁶ – ca și în sudul Poloniei, în Moravia, în Serbia.

Relații cu vecinii. Contactul populației romanice din Polonia și din arcul Carpaților este menționat de Cronica notarului Anonim (sec. X), confirmat de cronica lui Nestor de la începutul sec. XI sau XII (volohi) și Gesta Hungarorum a cronicarului maghiar Simon de Keza (sec. XIII) – care notează totodată că secuii trăiau în mijlocul românilor, de la care au învățat scrierea – confirmat și de autorul francez al cronicii *Descriptio Europae orientalis* (1308)⁷. Românii de la răsărit de Carpați pomeniți ca Blakumen în inscripția de la Sjonkem-insula Gotland (sec. XI), sunt menționați și în relatarea lui Nicetas Choniates cu privire la Andronic Comnenul, luat prizonier de Vlahii de la granița Haliciului (1164) și tot ei sunt cei numiți Bolohoveni și Volohi în Ipatievscia letopis (sec. XII) sau ca Walathi în

¹ Ioan Kinnamos, Kedrenos, Nicetas Choniates, în *Fontes ...*, III, p. 239, 143, 259.

² Teodor Prodromos, în *Fontes ...*, p. 187.

³ Nicetas Choniates, în *Fontes ...*, III, p. 259.

⁴ B. P. Hașdeu, *Chestiunea continuității românilor în Dacia, înaintea Congresului orientaliștilor de la Viena*, în „Convorbiri literare”, 1886, p. 703-4.

⁵ Anna Comnena, în *Fontes ...* p. 109, nota 73.

⁶ *Fontes ...*, IV, p. 83, 85, 281, 453, 349.

⁷ N. Stoicescu, *Continuitatea românilor*, p. 187, 193, 195.

scrisoarea papei Grigore IX (14 nov. 1234)¹.

Românii dintre sudul Carpaților și Dunăre sunt numiți în scrierea persană a lui Gardizi „Podoaba istoriilor” (sec. XI), menționați de către Anna Comnena și M. Psellos (1148) ca aliați ai Pecenegilor, iar de către N. Choniates ca aliați ai bulgarilor (sub Petru și Asan) sau ai Cumanilor; în *Nibelungenlied* se pomenește de Țara Valahilor (Wlachenlant) la 1200², așa cum și diplomele maghiare din 1247, 1285, 1288 îi prezintă pe români organizați în mai multe formațiuni politice.

Relațiile bisericești. După cum românii și-au afirmat romanitatea spre a se deosebi de popoarele barbare, tot așa au procedat și cu ortodoxismul în care s-au format ca popor, pentru a se deosebi de păgâni și catolici. Dovadă este ritualul de înmormântare creștin ortodox și piesele de cult descoperite arheologic.

În apărarea ortodoxiei împotriva propagandei catolice stă mărturie scrisoarea papei Grigore IX din 14 nov. 1234, în care acesta se plânge de succesele „pseudo” episcopilor ortodocși ai vlahilor în dioceza cumanilor din Moldova.

¹ V. Spinei, *Moldova ...*, p. 77-79, 81.

² N. Stoicescu, *Continuitate ...*, p. 197-199.

Capitolul I

ȚĂRILE

Secțiunea I

Generalizarea țărilor

§ 1. Mențiuni despre țări

Diversitatea denumirilor. Concomitent cu afirmarea personalității etnice a românilor a avut loc și organizarea lor în formațiuni politice proprii răspândite pe întregul teritoriu locuit de ei. Spre deosebire de obștile sătești tradiționale, noile organisme politice poartă denumiri diverse: țară, voievodat, cnezat, câmpulung, câmp. „Țară” este denumirea predominantă, generică, aplicabilă și tuturor celorlalte formațiuni purtând alte denumiri.

Țări în arcu Carpaților. În sec. X sunt semnalate: Țara Crișanei a voievodului Menumorut (dux Blacorum), Țara voievodului Glad (ducele Banatului), Țara Ultrasilvana a voievodului Gelu; alte țări sunt: țara Bârsei, a Făgărașului, Hațegului, Zarandului, Maramureșului cu cnezatul Câmpulung pe Tisa.

Țări la răsărit de Carpați. În sec. XIII se menționează Țara Bolohovenilor, a Brodnicilor. Sunt apoi vechile „republici”: Câmpulung, Vrancea și Tigheci; de asemenea Câmpul lui Dragoș. Cronica ritmată a lui Ottokar de Stiria notează că pe la 1307 era o țară la est de Carpați sub stăpânirea unui „künig” care era „domn peste ceilalți”.

Țări la sud de Carpați. Pe lângă Vlachenlant amintită în Niebelungenlied, există Vlașca cu codrul Vlăsiei (al românilor), Romanați, Paradunavon sau Paristrion în regiunea dintre Dunăre și Marea Neagră, cu centrul la Durostolon sub conducerea lui Tatos, sunt apoi menționați conducătorii politici Sesthlav la Vicina, Satzoz în nord-estul regiunii. Date mai amănunțite avem cu privire la cnezatele lui Ioan și Farcaș, voievodatele lui Litovoi și Seneslau în regiunea Jiu-Olt-Argeș.

§ 2. Structura denumirilor

Elementele denumirilor. Diversitatea denumirilor noilor formațiuni politice se explică prin faptul că în construcția lor se are în vedere unul din

elementele componente ale formațiunii politice respective: teritoriul, poporul, conducătorul politic.

În primul caz se folosesc denumiri geografice: Bârsa, Hațeg, Vrancea.

În al doilea, caracterul etnic al locuitorilor: Vlașca, Romanați.

În cel de al treilea caz, ținându-se seama de persoana conducătorului politic, avem: cnezatul (cneazului Ioan), voievodatul (voievodului Litovoi).

În ceea ce privește Câmpul și Câmpulungul s-au păstrat denumirile tradiționale care indicau organizarea în obști sătești.

Analiza structurii organizatorice a țărilor ne va arăta însă că diversitatea denumirilor nu implică o diferențiere calitativă între ele.

Secțiunea a II-a

Țara – organizarea politică românească

§ 1. Originea denumirilor

Țara. Cuvântul lat. *terra* a intrat în limba română sub forma „țara”¹, cu sensul politic de organizare statală, iar nu cu sens material de „pământ”, ca în alte limbi romanice. În limba română „pământ” provine din lat. *pavimentum*. De remarcat că în alte limbi romanice pentru „țară” în sens politic sunt alți termeni ca: it. *paese*, fr. *pays*, din lat. *pagus*. Chiar și atunci când românescul „țară” are și înțelesul secundar de pământ, referirea este la teritoriul unei organizații statale. Mai târziu va dobândi și o a treia semnificație – socială – aceea de boieri de țară, sau contrastul dintre capitală și provincii.

Cnezat. Cnezatul este o organizație politică aflată sub conducerea unui cneaz. Este tot o țară denumită după forma ei de conducere, așa cum se menționează în diploma Ioaniților din 2 iunie 1247: *terra kenezatus Lytuoy* (nu pământul ...). Cuvântul „cnez” este de origine vizigotă: *kunig*². Ca și „țara”, termenul de cnez a dobândit în feudalismul dezvoltat – când instituția cnezatului a dispărut – un înțeles social (sătean liber).

Voievodat. Denumirea „voievodat” este de origine slavă – vojevoda³ – și exprimă poziția conducătorului unei formațiuni politice care ca și cnezatul, este tot o „țară”: *terra Szeneslai voievoda*.

¹ George Giuglea, *Cuvinte românești și romanice*, Ed. Șt. și Enc., 1983, p. 125; Vasile Arvinte, *Român, Românesc. România*, Ed. Șt. și Enc., 1983, p. 102.

² Al. I. Gonța, *Satul ...*, p. 88-90.

³ I. Bogdan, *Originea voievodului la români*, în *Analele Acad. Rom., Mem. Sect. Ist. S. 2, XXIV (1901-1902)*, p. 191.

Câmpulung. O altă denumire similară cu aceea de „țară” este „Câmpulung”, cuprinzând mai multe obști satești cu săteni liberi: Câmpulung-Muscel, Câmpulung-Moldova, Câmpulung pe Tisa (Maramureș). O situație asemănătoare prezintă și Câmpul Perilor (pe valea Moldovei) și Câmpul lui Dragoș (în Moldova). Termenul de „câmp” indica în evul mediu o obște, iar „câmpulung” o uniune de mai multe obști satești. Denumirea de „Câmpulung” s-a păstrat și mai târziu ca nume al centrului fostei uniuni devenit târg și oraș.

Jupa. O altă denumire a unor formațiuni politice similare țărilor din feudalismul timpuriu este „jupa”, conduse de jupani, termen provenind din tracul *diurpaneus*¹. Asemenea jupani sunt menționați în inscripții, ca aceea datând din anul 943 descoperită în Com. Mircea-Vodă (jud. Constanța) referitoare la jupan Dimitrie. Alți jupani sunt cei înscriși pe vasul aflat în localitatea Sănnicolaul Mare (Banat) și jupanii, ctitori de biserici datând din sec. III, din jurul Hunedoarei².

§ 2. Unitatea structurală a țărilor

Obștea satească – temelie a țărilor. Obștile satești au continuat să existe în această perioadă, păstrând organizarea lor tradițională, dar se remarcă o apropiere între ele sub forma constituirii unor organizații mai întinse, care au cuprins o întreagă regiune: văi ale râurilor, depresiuni montane și câmpii. Astfel, în voievodatul Crișanei: văile Mureșului inferior (malul drept), Crișurilor, Beretăului și Crasnei, Someșului inferior, ca și depresiunile Aradului, Salontei, câmpiile Șimleului, Zalăului; în voievodatului Banatului: văile Cernei, Carașului, Bârzavei, Mureșului inferior (malul stâng), depresiunile Mehadiiei, Nerei, Catașovei, Bozovici, Călnicului etc.; în voievodatul Ultrasilvan: văile râurilor Surduc, Someșului Mic și Mare, Arieș, Bistrița, Târnave, Mureșul Mijlociu și Superior, Oltul Superior, depresiunile Huedin, Călățele, Năsăud, Rodna etc.; voievodatului Țării Maramureșului: văile Marei, Izei, Vișeuului, Firizei, Lăpușului, depresiunile Oaș, Borșa etc. Situația este asemănătoare și în celelalte țări: Bârsa, Hațeg, Zarand, Făgăraș³.

Încă și mai bine s-au păstrat obștile satești la răsărit și sud de Carpați, unele până în epoca modernă, atât în ceea ce privește instituțiile satești, cât și diferitele lor forme de unire, devenite județe ale României.

¹ A. I. Gonța, *Satul ...*, p. 92.

² Șt. Pascu ș.a., *Istoria medie a României*, Ed. Didactică și Pedagogică, 1966, p. 35.

³ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Ed. Dacia, Cluj, 1971, p. 33-36.

În Țările existente până în sec. XIV numărul obștilor unite în cadrul lor era de 10-50 sate¹. Încadrarea lor în formațiuni politice mai largi nu modifica structura internă tradițională a fiecărei obști sătetești.

De la obștea sătetească la „țară” și stat. Încă înainte epocii feudalismului timpuriu obștea românească depășise stadiul de obște gentilică și devenise o obște teritorială. În această fază ea este denumită ca „o asociație de gospodării familiale, pe baza unui teritoriu stăpânit în comun”². Ca atare, spre deosebire de obștea gentilică în care apartenența membrilor se întemeiază pe rudenția de sânge, în obștea teritorială apartenența lor este determinată de stăpânirea în comun a teritoriului. Teritoriul nu mai are, așadar, doar un rol economic, ca obiect de exploatare economică, ci și, în principal, un rol politic, acela de determinare a apartenenței membrilor săi la obștea respectivă. Existența în obște a „cetelor de neam”, bazate pe rudenie, nu știrbește caracterul teritorial al obștii.

Unirea mai multor sate devălmașe în „obști de obști”, confederații sau uniuni de obști pe teritorii mai vaste a făcut necesară folosirea unor termeni care să le denumească în mod deosebit. Așa a apărut denumirea de „țară” și „câmpulung”, luând ca bază teritoriul acum mai larg decât „moșia” unui sat izolat.

Totodată, inegalitățile sociale cauzate de dezvoltarea forțelor de producție și a relațiilor de producție au dus la ridicarea din rândurile membrilor obștii a unor vârfuri ale societății, chemate să îndeplinească sarcini de conducere în noile organizații ale Țărilor”. „Prin aceasta esența organizării societății se schimbă integral: pe baza unei organizații cum era obștea teritorială, sătetească, a luat naștere o societate politică, statală”.

Într-adevăr, obștea teritorială, sătetească, cu autoconducerea ei democratică, se aseamnă cu statul doar prin faptul că avea, ca și acesta, un teritoriu pe baza căruia se determina apartenența membrilor lor, atât la obște, cât și la stat, ca cetățeni. Spre deosebire însă de stat, îi lipsea obștii acel aparat politic specific statului, profesionalizat, compus din slujbași-funcționari, cu sarcini permanente răsplătite corespunzător.

Apariția unor vârfuri sociale – juzzi, jupani, cnezi, voievozi, *duces*, *potentes*, *maiores terrae*, vatamani – a creat condițiile de formare a elementelor constitutive ale unui asemenea aparat și prin aceasta obștea teritorială a putut realiza trecerea spre constituirea organizațiilor politice statale feudale.

¹ Șt. Olteanu, *Societatea românească ...*, p. 217.

² H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I, București, Ed. Acad. RPR, 1958, p. 105.

§ 3. Aparatul politic al țărilor

Conducătorii politici. Deși purtau denumiri diferite, conducătorii politici aveau în esență atribuții similare.

– *Juzii* erau magistrați aleși dintre megieșii obștii ca judecători ai locuitorilor, dar și ca „șefi militari ai acestora”¹. Denumirea lor este arătată a proveni din magistratura acelor *duumviri iure dicundo* ai administrației municipiilor și coloniilor romane². Este știut că de municipii și colonii depindeau și anumite *territoria*, regiuni și sate, aflate în jurul lor. Denumirea de *iudex* a rămas în vocabularul populației daco-romane și după retragerea administrației romane. Ea a fost preluată și de conducătorii popoarelor barbare venite în contract cu imperiul roman³. Instituția judeului este de origine daco-romană, atât prin tradiția atribuțiilor de judecător, cât și a acelora de conducător militar, în condițiile când obștile au fost nevoite să-și organizeze singure mijloace proprii de apărare împotriva migratorilor.

Mai târziu, în feudalismul dezvoltat, *iudex* a devenit denumirea ce se dădea celor care aveau atribuții judecătorești și administrative (jude) sau aveau situația de țărani liberi (judec). De la numele judeului va proveni mai târziu numele de „Județ” dat circumscriptiilor administrative locale⁴.

– *Cnezii*, a căror denumiri derivă fie de la künig fie de la lat. *cuneus*⁵, aveau aceleași atribuții ca și juzii. Denumirea lor a dublat pe aceea de *iudex*. Ca și juzii, cnezii aveau scaune de judecată și exercitau comanda militară peste mai multe sate (judecii)⁶. Numele de „cnez” a avut aceeași evoluție ca și „judec” ajungând să desemneze pe țăranii liberi, în timp ce unii dintre cnezi au devenit „boieri” în statele românești din feudalismul dezvoltat.

– *Voievozii* erau judecători și comandanți militari peste o confederație de cnezi. Numele lor este de origine slavă, dar instituția voievodatului este românească. La slavi voievodul nu avea atribuții judecătorești, iar situația lui era inferioară cneazului⁷.

– *Jupanii*, cu atribuții judecătorești și militare, purtau o denumire străveche, de origine tracă, devenită titlu de noblețe acordat boierimii din statele feudale românești.

¹ Al. I. Gonța, *Satul ...*, p. 123.

² D. Onciul, *Scrieri istorice*, vol. II (ed. A. Sacerdoțeanu), 1968, p. 208 și urm.

³ V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, p. 152.

⁴ A. Sacerdoțeanu, *Elemente de unitate și continuitate*, p. 123.

⁵ A. Cazacu, *Vechile organizații românești*, București, 1947, p. 3 și urm.

⁶ Al. I. Gonța, *Satul ...*, p. 92.

⁷ I. Bogdan, *Originea voievodatului ...*, p. 203.

Oastea. Diploma Ioaniților din 1247 menționa existența unei oștiri (*apparatus bellicus*) a voievodului Seneslau. O oaste a avut și voievodul Litovoi, când s-a răsculat împotriva dominației maghiare. Cnezii români sunt semnați ca luptând la 1241 împotriva ducelui de Austria. La venirea ungarilor voievozii din Ardeal se împotrivesc cu armate proprii de călăreți, pedestri și arcași. Armele lor au denumiri tradiționale, de origine latină. Cronica ipatiană îi arată pe români luptând în sec. XIII alături de halicieni (1231-1240) sau împreună cu cumanii împotriva Bizanțului; românii sunt chemați în ajutor de Ottocar, regele Boemiei, în 1276-77, iar în 1240 sunt menționați ca luptând împotriva tătarilor.

Juzii, cnezii, voievozii dispuneau și de locuri întărite (*indagines*, presaca) și chiar de cetăți cum erau cele de la Sătmăr, Dăbâca, Orșova, Horom Cubin, Morești, Moigrad, Bălgrad, Slon etc. Ei continuau tradiția obștilor sătești de a-și organiza apărarea (*dava*, *fossatum*), în care scop ele contribuiau cu 10% din veniturile lor¹.

Originalitatea instituțională a țărilor. Această aristocrație a țărilor era denumită de popoarele vecine cu terminologia lor proprie, care exprima echivalența ei cu vârfurile feudale: *maiores terrae*, *potentes*, *duces*, *domini*.

Așa cum țărilor s-au format din unirea obștilor în uniuni de obști, cnezate, voievodate, tot așa conducătorii lor au provenit din rândurile populației locale. Cnezatul este o instituție românească², cu un nume ce denotă o influență celto-germană³. La rândul său voievodatul este tot o instituție românească, constituit înainte de venirea slavilor și ungarilor⁴, anume în timpul descompunerii puterii avare⁵. Denumirea sa este însă slavonă, influență din vremea coabitării româno-slave. Ungurii nu au cunoscut instituția voievodatului, au găsit-o în Ardeal ca o creație a românilor și au trebuit să-i accepte existența în continuare timp de secole.

Voievodatul a avut o evoluție deosebită la români și la slavi, ca și cnezatul: în timp ce la ruși, sârbi, bulgari cneazul era sinonim cu principele, iar voievodul era un *belli dux*, subordonat acestuia, la români voievodul este mai mare peste o confederație de cnezii. În plus, voievodul românilor continuă pe un plan superior atribuțiile judecătorești ale juzilor și cnezilor, care lipsesc voievodului slavilor. În evoluția sa ulterioară, voievodul a ajuns în

¹ A. I. Gonța, *Satul ...*, p. 66.

² D. Onciul, *Scrieri istorice*, vol. I, p. 54.

³ A. I. Gonța, *Satul ...*, p. 88, 92.

⁴ I. Bogdan, *Originea voievodatului ...*, p. 204.

⁵ A. Sacerdoțeanu, *Elemente de unitate și continuitate*, p. 123.

feudalismul dezvoltat să fie alăturat titlului de domn, purtat de principii țărilor române, după ce instituția voievodatului a dispărut.

O asemenea evoluție a organizării politice a românilor demonstrează pe plan instituțional originalitatea, statornicia, continuitatea și dezvoltarea în condiții proprii a așezămintelor sale.

Capitolul II

LEGEA ȚĂRII

Secțiunea I

Lege și dreptate

§ 1. Conceptul de lege

Legea nescrisă, legea scrisă. Existența obștilor în cadrul țărilor a determinat și menținerea normelor tradiționale după care ele funcționau, întărite prin autoritatea aparatului politic al țărilor. Ele au devenit astfel norme juridice. Lor li s-au adăugat noi norme juridice create în condițiile noi, apărute cu țările.

Românii au numit aceste norme „lege” cu înțelesul de *normă nescrisă*, deslușit de C. Noica¹, provenind din lat. *religio*, adică a lega dinăuntru, prin credință și conștiință, ceea ce la romani era *mos = obicei*. Această caracteristică a „legii” românești s-a format în timpul îndelungat în care normele formate în cadrul obștii sătești au fost respectate datorită consensului unanim al întregii colectivități.

La romani *lex* însemna numai *legea scrisă*, întrucât deriva de la lat. *legere = a citi*, fiind impusă colectivității printr-o constrângere exterioară, aceea a aparatului politic.

Legea scrisă a început să fie numită *lege*, odată cu apariția pravilelor – coduri de legi scrise – apărute în sec. XVII, când românii au trebuit să deosebească dreptul scris de cel nescris, care s-a numit cu precădere *obicei*.

Legea creștină. Un alt sens pe care legea îl are la români este acela de *credință religioasă*, creștină, ortodoxă. Legea creștină a influențat conținutul moral al conștiinței românilor încă din perioada etnogenezei lor.

Când au apărut legile bisericești – nomocanoanele – românii le-au numit „legea dumnezeiască” sau „legea lui Dumnezeu”.

¹ C. Noica, *Rostirea filozofică românească*, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1970, p. 174.

§ 2. Noțiunea de dreptate

Dreptatea unită cu legea. Un decret al împăratului Alexios I al Bizanțului dat în anul 1094 prevedea, în legătură cu unii vlahi din sudul Dunării, ca pentru plata datorată în schimbul pășunilor folosite de turmele lor să fie judecați „după lege și dreptate”¹. Formula aceasta se întâlnește în mod curent în actele judecății domnești din perioada feudalismului dezvoltat². Ea are o veche tradiție în practica judiciară a poporului român. În adevăr, o definiție dominantă în dreptul roman, datorată lui Celsus, concepea dreptul ca „*ars boni et aequi*”. Binele (*bonus*) este binele social, el se referă la apărarea valorilor sociale principale, iar *aequi* trebuie pus în legătură cu *aequitas*, echitatea. Cu alte cuvinte normele de drept trebuie interpretate și aplicate în conformitate și cu principiile echității.

Românii, care au păstrat instituția „oamenii buni și bătrâni”, aveau aceeași concepție cu privire la binele social, iar „oamenii buni și bătrânii” erau tocmai aceia care prin comportamentul lor întruneau calitățile corespunzătoare și de aceea erau chemați să aprecieze conduita semenilor lor. În concepția românească dreptatea este și echitate, adică este conformă principiilor etice acceptate în perioada țărilor feudalismului timpuriu. Conștiința juridică a timpului cuprindea pe lângă moștenirea daco-romană și unele principii datorate influenței bizantine și moralei creștine.

Secțiunea a II-a

Dezvoltarea normelor juridice

§ 1. Vechi și nou în sistemul normativ

Continuitate și schimbare. Menținerea obștilor sătești în feudalismul timpuriu a determinat și păstrarea normelor lor juridice care formaseră ceea ce N. Iorga numea dreptul „popular”, propriu unor comunități sătești libere³, dar care „n-a rămas niciodată fără perspective de noi dezvoltări”. Formarea țărilor nu a înlăturat normele tradiționale statornicite în activitatea obștilor, contrar părerii acelor care văd în acest drept un „mit”, distrus odată cu apariția statelor, cu excepția supraviețuirii unor „relicte”.

Vechile norme s-au putut însă adapta noilor situații politice, fiind capabile de dezvoltare în două direcții:

¹ „*Fontes ...*”, vol. IV, p. 29 (kata to ennomon te kai dikaion).

² În actele redactate în slavonă: „po pravdu i po zakonu”.

³ N. Iorga, *Les origines et l'originalité du droit roumain*, 1935, p. 118.

- crearea unor norme noi,
- modificarea și completarea unor norme vechi.

§ 2. Norme noi

Instituția cnezatului. Ansamblul de norme care compun instituția cnezatului în feudalismul timpuriu prezintă un aspect nou. Dacă la început cneazul sau judele era ales de obștea sătească¹, unirea mai multor obști sătești în uniuni de obști a necesitat alegerea unui cnez în calitate de conducător al uniunii devenite „cnezat”. Noul cnez a avut o situație deosebită, superioară cneazului sătesc. Prin realegeri repetate ale cnezilor uniunilor și prin tendința lor de a transmite în familia proprie funcția lor, instituția cnezatului a devenit *ereditară*. Vechea normă a electivității este înlocuită cu norma nouă a eredității. Când mai multe asemenea cnezate sunt unite în țări mai mari, în voievodate, poziția cneazului este și mai mult desprinsă de obștea sătească, al cărei reprezentant era, întrucât devine un organ politic subordonat autorității superioare a voievodului.

Instituția voievodatului. Fiind ulterior cnezatului, voievodatul a apărut în timpul descompunerii puterii avarilor², iar denumirea a fost luată de la slavii cu care românii au conviețuit în sec. VI-IX. Norma fundamentală a voievodatului este *alegerea* voievodului din rândul cnezilor, de către adunarea acestora³. Ea a fost recunoscută și în Transilvania ca o străveche normă românească, în urma luptei românilor împotriva autorității maghiare de a li se respecta „dreptul de a-și alege voievod așa precum se bucură de acest drept și ceilalți români care sălășluiesc în Maramureș și în alte părți ale țării”⁴.

Voievozii aveau și ei tendința însă de a permanentiza funcția lor în cadrul familiei proprii, iar examinarea genealogiei voievozilor români confirmă practica alegerii voievodului urmaș, dintre frații și descendenții unui fost voievod, cu alte cuvinte un sistem electivo-ereditar.

§ 3. Schimbări ale vechilor norme

Dreptul de proprietate. Ca urmare a perfecționării uneltelor agricole, a extinderii suprafețelor cultivate prin defrișări și desțeleniri se constată o creștere a *proprietății personale*. Multe terenuri sunt puse în valoare prin

¹ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, p. 215.

² A. Sacerdoțeanu, *Elemente*, p. 123.

³ Șt. Pascu, *Voievodatul ...*, p. 215.

⁴ DRH, C. Transilvania, vol. XII, 1985, nr. 335 din 30 sept. 1364.

munca unei singure familii, care caută să scoată aceste proprietăți de sub regimul devălmaș. Obștea continuă să-și păstreze dreptul ei superior asupra familiei celor care le-au amenajat prin *muncă proprie*. Totodată, în locul normei care interzicea cu desăvârșire membrilor obștii înstrăinarea unor părți din teritoriul obștii, intervine o modificare sub forma *dreptului de protimis* care, în caz de înstrăinare, acorda rudelor celui ce înstrăina și celorlalți membri ai obștii *preferința la cumpărare* și facultatea de *răscumpărare* a înstrăinărilor făcute cu nerespectarea regulilor protimisului, spre a evita trecerea terenurilor în stăpânirea unor persoane din afara obștii.

Statutul persoanelor. Inegalitățile de avere ce se conturează în această perioadă, pozițiile diferențiate pe care membrii societății le ocupă au avut ca efect o stratificare socială caracteristică feudalismului timpuriu:

- O pătură superioară – juzzi, jupani, cnezi, voievozi – cu drepturi de distribuire a justiției și de exercitare a șefiei militare, cu privilegiul de a fi judecați la rândul lor cu o procedură specială (a se vedea diploma din 1247) și de a beneficia de anumite terenuri și venituri de la populație, care constituia începutul unei *aristocrații* feudale;

- Țărănimea *liberă*, care forma marea masă a societății;

- Țărănimea aflată în relații de *aservire* feudală;

- Robii, care apar încă din sec. XI, înainte de invazia tătarilor. Ei sunt cunoscuți însă în țările române ca provenind din tătari și țigani¹.

- O categorie socială în dezvoltare este *populația târgurilor* și începuturile de *așezări orășenești*.

Cu privire la aceste categorii sociale iau naștere norme de drept care precizează privilegiile, drepturile și îndatoririle fiecăruia formând *sistemul statutar* caracteristic stărilor feudale.

Relațiile contractuale. Firesc este ca dezvoltarea proprietății private, producția sporită, dezvoltarea meșteșugurilor în târguri și centre orășenești să fi dus la o practică mai intensă a relațiilor contractuale conform unor reguli juridice care indică începuturile unui drept comercial. Așa se explică circulația monetară mai intensă ce se constată în această perioadă, acumulările unor mari sume de bani cum este aceea plătită pentru răscumpărarea voievodului Bărbat după înfrângerea lui Litovoi.

Justiția. În general se mențin normele tradiționale privind instanța oamenilor buni și bătrâni și probele cu jurători, jurământ și mărturii. Elementul nou este competența de judecată a cnezilor și voievozilor, a juzilor.

¹ Al.I. Gonța, *Satul ...*, p. 74.

Toate aceste norme se vor păstra și vor avea o largă aplicabilitate în condițiile feudalismului dezvoltat, când vor suferi și alte modificări spre a se adapta noilor situații.

Secțiunea a III-a

Caracterizarea Legii țării

§ 1. Legea țării – creație românească

Unitatea Legii țării. Normele juridice obișnuite care s-au cristalizat în perioada feudalismului timpuriu au format un ansamblu unitar care s-a numit de către români *Legea țării*, cu sensul de drept al unei societăți organizate politic în țări. După cum românii erau organizați în țări cu condiții asemănătoare de viață, tot așa normele juridice din fiecare țară erau asemănătoare. Dacă țărilor purtau denumiri diferite spre a putea fi localizate, în schimb legea era aceeași în fiecare țară românească și de aceea nu a avut alt determinativ decât acela de „Legea țării”, chiar și mai târziu, în cadrul statelor feudale românești. Ca și limba vorbită, aceeași în fiecare țară, Legea țării reflectă, la rândul său, puternica unitate etnică a românilor din orice țară românească.

Caracterul teritorial, imobiliar. Denumirea de Legea țării are totodată și o deosebită semnificație, anume că, fiind legea unei „țări”, deci a unui teritoriu locuit de o populație politicește organizată, ea are implicit un *caracter teritorial, iar nu personal*, cum erau normele popoarelor migratoare.

Această caracteristică a Legii țării este întărită și de atenția cu care este reglementată proprietatea imobiliară, în primul rând asupra pământului. Din timpuri străvechi ea este precis hotărnicită – de exemplu proprietatea obștii, iar mai târziu proprietatea personală a familiilor – iar normele prevăd proceduri speciale pentru stabilirea și apărarea hotarelor și rezolvarea conflictelor rezultate din încălcarea sau stricarea lor. Toate acestea sunt semne ale caracterului sedentar al populației românești, cu proprietăți stabile, agrare, ce se transmiteau din generație în generație.

Originalitatea Legii țării. Legea țării este o creație românească, izvorâtă din modul de viață al strămoșilor, dezvoltată de români în condițiile organizării lor în obști și în formațiuni politice cu caracter feudal. După cum arată N. Iorga: „... acest drept s-a format în această epocă în care nu mai era dominația romană și în care nu exista încă principele care conducea țara, adresându-se într-un fel sau altul, dreptului român sau bizantin ...”. „S-ar spune că, din acest vechi

trunchi, s-a scurs seva juridică, astfel cum se scurge rășina dintr-un brad care, puțin câte puțin a ajuns să capete forme stabile, și tocmai de aceea acest drept popular n-a rămas niciodată fără perspective de noi dezvoltări ...”¹.

Originalitatea obștii românești față de cea hindusă și slavă a fost subliniată cu pregnanță². Tot așa de clară este și originalitatea instituțiilor cnezatului și voievodatului la români (cu conținut și evoluție total diferite față de cele similare slave) găsite pe deplin constituite la venirea slavilor și ungarilor și care s-au impus în organizarea Voievodatului Transilvaniei³.

Normele juridice cu privire la cnezat și voievodat alcătuiesc începutul dreptului public al țărilor române.

Influențe străine. Unele influențe asupra instituțiilor românești cauzate de contactul românilor cu alte popoare se explică, în primul rând, prin existența unor așezăminte asemănătoare. În acest caz influența s-a limitat mai ales la *terminologie*. Așa cum în perioada anterioară unii termeni latinești au *dublat* pe cei de origine traco-dacă (dava – *fossatum*, moș-*veteranus*, bătrân), tot așa sl. baștina a dublat pe tr. moșie, sl. delniță pe tr. țărină⁴, sl. voievod pe lat. *iudex*.

La începutul sec. XX a apărut între istoricii dreptului un curent care, spre a combate *purismul școlii ardelene latiniste*, a exagerat influența slavă. Studiile comparative care s-au făcut ulterior și mai ales lucrările consacrate moștenirii traco-dace au arătat netemeinici *școlii slaviste*⁵, căci la venirea slavilor instituțiile românești erau deja formate.

O influență *germană* a fost de asemenea semnalată ca exercitându-se numai asupra organizării așezărilor orășenești în formare⁶. Ea s-ar fi exercitat prin filiera polonă și maghiară.

O altă influență, mai puternică, a exercitat Bizanțul prin intermediul slavilor din sud, dar și direct⁷.

¹ N. Iorga, *Les origines ...*, p. 118, 119.

² P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească ...*, p. 12, 19; H. H. Stahl, *Contribuții ...*, vol. II, p. 8.

³ Silviu Dragomir, *La patrie primitive des roumains et les frontieres historiques*, în „Balcania”, VII/1, 1944, p. 98 și urm.; I. Lupaș, *Realités historiques dans le voievodat de Transylvanie du XII au XVI siècle*, București, 1938, p. 61; I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei*, în „Anuarul de Ist. Națională”, Cluj, X, 1945, p. 61, 147.

⁴ I. I. Russu, *Elemente autohtone în limba română*, Ed. Acad. RSR, 1970, p. 101.

⁵ C. Dissescu, *Originile dreptului românesc*, 1899, p. 11, 15, 20; P. Negulescu, *Studii de istoria dreptului român*, 1900, p. 5.

⁶ V. Erbiceanu, *Influența dreptului bizantin în țărilor române*, în „Cuvântul dreptății”, an IX/1927, p. 1-3, 18, 27, 101-103; N. Iorga, *Roumains et grecs aux cours des siècles*, 1921; I. Peretz, *Curs ...*, I, 1926, p. 302.

⁷ I. D. Condurachi, *Formarea vechiului drept nescris*, 1935, p. 36, 40.

§ 2. Jus valachicum

Răspândire. În evul mediu grupuri compacte de români locuiau la sud de Dunăre, în sudul Poloniei (Galiția), în Ungaria, Slovacia, Moravia formând – potrivit numelui de vlahi dat românilor de către migratori – enclave în cadrul statelor întemeiate de aceștia, numite *vlahii*. Ele se conduceau după norme juridice proprii în viața lor internă, dar în relațiile cu statele respective țineau seama de statutul fixat de acestea. În documentele oficiale redactate în latinește de cancelariile acestor state dreptul vlahilor era numit *jus valachicum*. Tot așa era numit în Transilvania feudală dreptul românilor.

Acest drept era tradiționala Legea țării, păstrată de români și sub ocupații străine. Deosebirea de nume este datorată faptului că statele străine au avut în vedere, în mod firesc, caracterul etnic al „vlahilor” (românii) și au conceput normele lor juridice ca un *drept personal*, în timp ce în țările lor proprii le-au numit Legea țării, după caracterul teritorial al acestora.

Caracterizare. La vlahii din sudul Dunării se menționează existența unor „*universitas Valachorum*”, compusă fiecare din mai multe sate, condusă de un cnez, judecător ales de ei. Satele se conduceau după „*Legea vlahilor*”, având, între alte obligații față de stat, să dea și „care de grâu”¹.

În sudul Poloniei, peste 300 de sate românești erau organizate ca obști teritoriale conduse de cnezi, asimilați cu nobilimea poloneză formată din sculteti².

Valahiile Moravă și Slovacă studiate după cel de al doilea război mondial sunt înfățișate ca regiuni locuite de români, care se îndeletniceau cu agricultura și creșterea vitelor și se conduceau după dreptul lor străvechi, fiind organizat sub conducerea cnezilor și voievozilor³.

Același *Jus valachicum*, cunoscut și ca *Lex Olachorum*, era recunoscut și în Transilvania și Banat⁴.

Rezultă din cele de mai sus că în regiuni îndepărtate de țara lor și sub stăpânire străină românii au menținut caracterul unitar al Legii țării, atât cât au permis condițiile istorice.

¹ Silviu Dragomir, *Vlahii în Bulgaria, Serbia medievală, Croația*, p. 110, 112, 113.

² B.P. Hașdeu, *Materialuri pentru istoria coloniilor române în Galiția*, în „Arhiva istorică a României”, t. IV.

³ Vaclav Chaloupecki, *Valasi na Slovensku*, Praha, 1947, p. 11, 87, 93, 101; I. Macourek, *Valasi v Zapadnih Karpatech v 15-18 století*, Ostrava, 1959, p. 45, 326.

⁴ G. Ciulei, *Autonomia juridică a Românilor din Banat în evul mediu*, în rev., „Banatica”, 1979, p. 285, 289.

TITLUL II

STATUL ȘI DREPTUL FEUDALISMULUI DEZVOLTAT

Capitolul I

FORMAREA STATELOR FEUDALE ROMÂNEȘTI

Secțiunea I

Țările românești de sine stătătoare

§ 1 Țara Românească (Muntenia)

În sec. XIII se constată pe întreg teritoriul dintre Carpați și Dunăre o omogenizare din punct de vedere etnic: elemente ale ultimilor migratori fuseseră asimilate (slavi, pecenegi), iar cumanii alungați de tătari în Ungaria. Dezvoltarea economică și stratificarea socială de tip feudal determinaseră o maturizare din punct de vedere politic, oglindită în afirmarea cnezatelor și voievodatelor. Dezvoltarea lor era însă încetinită de vecinătatea în răsărit a tătarilor, iar în nord-vest de a ungurilor. Îndepărtarea prin luptă a dominației mongole spre sfârșitul sec. XIII a dat posibilitate voievodatelor românești de a se concentra asupra desfacerii legăturii lor de vasalitate față de Ungaria.

Inițiativa în acest scop a fost luată de Litovoi, conducătorul voievodă-tului din dreapta Oltului în 1273/7, fără succes. Ea a fost reluată de către Basarab, voievodul Oltului, care în 1330 a obținut la Posada o strălucită victorie împotriva lui Carol Robert, regele Ungariei. Acesta a fost actul de naștere a statului Țării Românești de sine stătătoare. Autoritatea sa se întinde de la Carpați la Dunăre, în dreapta Oltului până la Porțile de Fier, spre răsărit până la Brăila și Buceag, unde se mai menținea încă, stăpânirea mongolă.

Celelalte popoare au denumit noul stat Vlahia, Valahia, Ungro-Vlahia (Vlahia de lângă Ungaria). Românii – întrucât nucleul politic a fost alcătuit de voievodatele de la munte, în jurul cărora s-au alăturat și celelalte formațiuni politice.

§ 2. Țara Românească a Moldovei

La începutul sec. XIV românii din răsăritul Carpaților aveau un nivel de dezvoltare social-economică și politică similar cu cel din sudul Carpaților. Totuși, formațiunile politice existente erau frânate în progresul lor de stăpânirea mongolă și de suzeranitatea ungară. Ungaria constituie o marcă cu centrul la Baia în 1359, sub conducerea voievodului român Dragoș din Maramureș, vasal regelui maghiar. Ea nu era o „țară” nouă, ci „o creațiune de concurență ... față de aceia care întemeiaseră Țara Românească”¹. Dragoș fusese impus peste o organizație politică locală, ca un „căpitan” regal.

Lichidarea vasalității a fost realizată prin lupta armată a românilor localnici, sub conducerea voievodului Bogdan din Maramureș, cunoscut prin îndelungata sa rezistență împotriva maghiarilor pentru păstrarea autonomiei voievodatului din Maramureș. Profitând de angajarea Ungariei în conflicte cu Țara Românească și cu Bulgarii (Vidin), el trece munții și reușește să alunge pe Balç, reprezentantul regelui în 1364. O nouă țară ia naștere, Țara Românească a Moldovei, de sine stătătoare.

Noul stat a profitat de criza Hoardei de aur și a înlăturat până la 1386 dominația mongolă care se mai menținuse doar în partea sud-estică a Moldovei. Astfel, teritoriul noului stat românesc se întinde în granițele sale firești: Carpați, granița cu Polonia, Nistru, până la Dunăre și Mare.

Popoarele străine au numit Moldova²: *Terra Wallachorum*, *Terra Moldovana*, *Moldovalahia*, *Rusovlahia* (Vlahia de lângă Rusia), Țara Vlahilor, Vlahia cea Mică (spre a se deosebi de Vlahia Mare – Țara Românească). Românii au numit-o după întemeiere Țara Românească a Moldovei.

Secțiunea a II-a

Teritoriul românesc din arcul Carpaților și dintre Dunăre și mare

§ 1. Voievodatul Transilvaniei

Așezarea maghiarilor în Panonia și infiltrarea lor în Ardeal a stânjenit dezvoltarea liberă a voievodatelor românești. Voievodatul bihorean al lui Menumorut nu a fost efectiv ocupat. În sec. X și XI el s-a aflat în stăpânirea românilor, dar colabora cu oficialitatea maghiară³. În voievodatul lui Glad

¹ N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 86.

² V. Spinei, *Moldova ...*, p. 316, 329.

³ Șt. Pascu, *Voievodatul ...*, vol. I, p. 97, 98.

se găsea la începutul sec. XI un urmaș al acestuia, Ahtum, în relații cu imperiul bizantin, socotit *princeps*, iar țara sa era numită *regnum*. La rândul său, voievodatul lui Gelu – *Terra Ultrasilvana* – devenise de asemenea un *regnum prosper*, sub urmașii lui Tuhutum, identificați cu societatea ardeleană și trecuți la ortodoxism.

Maghiarii nu au putut exploata succesul obținut în prima ciocnire armată cu voievozii români. Rezistența românilor la care s-a alăturat și aceea a pecenegilor – care nu exercitau o stăpânire efectivă în Ardeal, dar făceau expediții până în Ungaria au întârziat integrarea administrativă a Ardealului la Ungaria. Un *Mercurius princeps* pentru Transilvania, numit în 1111, nu a rezistat în Transilvania și nu și-a exercitat niciodată funcția. Abia în 1176 – după 60 de ani – Leustachius devine voievod peste Transilvania, care va rămâne un voievodat autonom față de Ungaria.

Cnezatele și voievodatele românești au continuat să se mai mențină. A trecut un secol și jumătate de la năvălirea în Ardeal până când ungurii, după ce au împrumutat de la germani organizarea lor administrativă, să introducă treptat pe plan local modelul *comitatelor*. Totuși, până la mijlocul sec. XIII încă nu fuseseră constituite comitatele Hunedoara, Turda, Maramureș, Făgăraș. Unele cnezate și voievodate românești sunt organizate ca *districte* românești.

La rândul lor, secuii și sașii colonizați în Ardeal s-au organizat în *scaune*, după modelul organizațiilor tradiționale românești, formând și unii și alții câte o *universitas* condus de un comite.

§ 2. Țara Cavarnei

În sec. XI-XIII populația românească dintre Dunăre și Marea Neagră este organizată în formațiuni politice ca acelea conduse de Tatos, Sestlav, Satza. Acest teritoriu formează un mic stat sub autoritatea bizantină, sub numele de Paristrion. Mai târziu, trece sub autoritatea țaratului Bulgar. Tendința sa de eliberare găsește o conjunctură favorabilă în dezmembrarea țaratului, când reușește să formeze Țara Cavernei. În 1346 este menționat cu titlul de despot al ei – Balica, iar apoi urmașul său Dobrotici. Ioan V. Paleologul a recunoscut autonomia lui Dobrotici. În 1386 este semnalat ca despot Ivanco.

În 1386 Mircea apără această țară împotriva turcilor, dar în preajma bătăliei de la Nicopole devine totuși provincie turcească. Este recucerită de Mircea în 1404, dar recade curând sub turci pentru patru secole și jumătate¹.

¹ St. Ștefănescu, *Les premières formations étatiques sur le territoire de la Roumanie*, în „Dacoromania”, nr. 1/1973, p. 12 și urm.

Capitolul II

DOMNIA ȘI LEGEA ȚĂRII

Secțiunea I

Apariția și organizarea domniei

§ 1. Apariția domniei

Condițiile social-economice, demografice și politice asemănătoare în întregul spațiu geografic locuit de români în perioada feudalismului timpuriu, au determinat apariția unor forme de organizare politică similare, din ce în ce mai largi pe plan teritorial, culminând cu statele independente Țara Românească și Moldova. Concomitent, pe verticala socială apare o ierarhizare feudală tot mai accentuată: cneaz, voievod, mare voievod și domnul țării.

Domnia este *instituția centrală* supremă în aparatul de stat. Ea este rezultatul unui îndelungat proces evolutiv, cu străvechi rădăcini la care s-au adăugat elemente noi, integrate organic în cele tradiționale. La aceasta a contribuit și *cadrul juridic* – Legea țării – în care s-a realizat sinteza dintre vechi și nou. După cum țările aveau în esență aceeași organizare politică, tot așa normele juridice erau identice în fiecare țară.

Apariția domniei este concomitentă cu întemeierea Țării Românești și a Moldovei. În ambele țări întemeierea a parcurs un proces în esență asemănător; pe plan intern și teritorial o unire a micilor formațiuni politice, de bună voie, și în mod pașnic, sub conducerea unui unic voievod, urmată pe plan extern de lupte pentru desființarea suzeranității maghiare. Independența cucerită de Voievodul Basarab Întemeietorul este marcată de luarea titlului de *domn*, purtat și de urmașii săi, după cum se menționează în documentul emis de Ludovic de Anjou la 5 ianuarie 1365¹, referitor la faptul că Vladislav „cu acordul românilor locuitori ai acelei țări” a cutezat, „după moartea tatălui său, voievodul și domnul Nicolae Alexandru, să se subroge în locul tatălui, adoptând ca și acesta, *titlul de domn*”. Documentele subliniază, potrivit concepției feudale, că titlul de domn semnifică independență, poziția unui șef de stat care nu recunoaște o autoritate superioară.

¹ DRH, D. nr. 42; DRH, C, XII, nr. 373.

În chiar același timp, un document din aceeași sursă, emis la 2 feb. 1365¹ atestă o situație similară în Moldova, creată de voievodul Bogdan din Maramureș care – arată documentul – a trecut în Moldova susținut de partizanii săi și a izgonit pe Balc, reprezentantul regelui. La acestea cronică lui Ioan de Târnave notează că Bogdan a avut sprijinul „numeroșilor români locuitori ai acelei țări” „devenită astfel un stat independent, un *regnum*”². Titlul de *domn* a fost purtat și de conducătorii Moldovei, prima mențiune ce ni s-a păstrat este de la Roman I sub forma slavă „gospodin”, sens care a mai fost redat și prin termenii: gospodar, autocrator, samodîrjeț, singur stăpânitor. Contestând românilor titlul de domn, regele Ludovic îl socotea ca un *titulus fictus*, o uzurpare, căci el i s-ar fi cuvenit lui.

Originalitatea domniei. Domnia este o instituție românească originală, întrucât a apărut ca o treaptă superioară a evoluției „țărilor” românești din perioada feudalismului timpuriu. De aceea ea nu are un corespondent în statele vecine. Denumirea însăși este românească. Tradiția consemnată de cronicari o pune în legătură cu lat. *dominus*, comandant militar. Ei arată că Dragoș și Bogdan erau descendenți ai unor asemenea domni³. Domnul, care poartă în continuare și titlul de *voievod* spre a sublinia latura tradițională a instituției, exercită prerogativele de conducător al oastei și de judecător suprem, ca și voievozii, dar, în plus, el este și „stăpânul țării”, în sens teritorial, totodată unificatorul ei, domnul „a toată Țara Românească”⁴, ca și Roman I care se intitula domn „de la munte până la Mare”⁵. Pe lângă folosirea armelor în apărarea independenței, primii domni s-au sprijinit și pe biserica ortodoxă – biserica de stat – pe care o opuneau prozelitismului catolic și expansiunii teritoriale, în numele catolicismului, a ungurilor și polonilor.

Lupta pentru întemeierea statelor românești independente și pentru instaurarea domniei a fost dusă de toți românii. În Ardeal, statul maghiar fiind vecin și având elemente locale de sprijin – maghiari, sași, secui – lupta românilor a avut ca rezultat numai autonomia voievodatului. Ea a izbândit pe deplin în Țara Românească, unde Ungaria nu a avut un asemenea sprijin, deși a căutat să-l obțină din partea cavalerilor Ioaniți, fără succes. În Moldova, prelungirea dominației mongole și constituirea unei mărci locale

¹ DRH, C, vol. XII, nr. 382.

² DRH, D, vol. I. nr. 63; Thuroczy Iohannis de: *Cronica Hungarorum ab origine gestio*, n., Scriptorum renim Ungaricarum, ed. I. I. Schwantner, Vindobonae, I, II, 1746.

³ M. Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei*, p. 209, 229, în „Opere”, 1958.

⁴ E. Vărtosu, *Titlatura domnilor și asocierea în domnie în Țara Românească și Moldova*, Ed. RPR, 1960, p. 184, 189.

⁵ DRH, A, vol. I, nr. 2, doc. din 30 martie 1192.

sub conducerea unor voievozi români din Maramureș, vasali regelui, a întârziat cucerirea independenței și proclamarea domniei cu jumătate de secol după Țara Românească.

Deși lupta s-a dus separat în fiecare țară, totuși românii din Ardeal au contribuit și în Țara Românească și în Moldova prin aflulxul elementelor românești refractare dominației maghiare, care au „descălecat” dincoace de Carpați. Dominația prelungită a mongolilor în sudul Moldovei a împiedicat, prin prezența lor între cele două țări românești, sprijinul muntenilor la lupta moldovenilor. O influență a existat totuși, întrucât domnia din Țara Românească a servit ca model celei din Moldova¹.

§ 2. Legitimitatea domniei

Principiile Legii țării. Condițiile materiale în care au apărut statele feudale românești nu puteau – numai ele – să dea domniei structura și forma pe care ea le prezintă în momentul apariției sale. În conturarea profilului său și în permanentizarea sa în organizarea politică a statelor române un rol important au avut practica organizatorică împreună cu concepțiile politice și juridice ale societății micilor țări din perioada feudalismului timpuriu. Pe baza lor a putut fi acceptată noua instituție cu atât mai mult cu cât ea nu numai că nu a fost impusă din afară, ci s-a afirmat în lupta cu puteri străine.

Principiile care au stat la temelia domniei aveau o lungă tradiție la români. Dintre ele, două erau fundamentale: alegerea și ereditatea.

a) *Alegerea.* Principiul alegerii celor cu sarcini de conducere era practicat în obștea satească încă din vremea dacilor și a continuat să fie respectat și după cucerirea romană și apoi după retragerea aureliană, deoarece el corespundea cel mai mult cu democratismul obștii. În perioada feudalismului timpuriu societatea românească se organizează în formațiuni politice cu o ierarhie feudală cum erau cnezatele și voievodatele, totuși continuă încă să existe uniuni de obști libere și obști sătești libere, chiar și după întemeierea statelor feudale. În ele se aplică principiul alegerii. Aspectul nou este că alegerea se practică și în cazul voievozilor.

Edificator este documentul din 30 sept. 1364² prin care se recunoaște cnezilor români din Bereg (Ardeal), că au, conform tradiției lor, dreptul de a-și alege dintre ei, în mod liber, pe voievod „așa cum se bucură de acest

¹ E. Vârtosu, *Titulatura domnilor ...*, p. 189; Șt. Ștefănescu, *Les premières ...*, în „Dacoromania”, nr. 1/1973.

² DRH, C, vol. XII, nr. 335.

drept și ceilalți români care sălășluiesc în Maramureș și în alte părți ale Ungariei”. Basarab a putut rezista ca voievod până la cucerirea independenței numai cu sprijinul celor care l-au ales și l-au susținut împotriva intervenției străine. La rândul său Bogdan a fost și el ales ca voievod în Maramureș, calitate pe care o pierde în 1343 pentru necredință¹, purtând însă, conform obiceiului, titlul de voievod în continuare. O alegere similară au făcut și cei din Moldova, la venirea sa din Maramureș.

b) *Ereditatea*. În lunga existență a obștilor sătești, principiul alegerii a suferit transformări când un alt principiu – al eredității – a început să se afirme. Cnezatul de sate și de vale deveniseră, treptat, ereditare și chiar voievodatul tindea să devină ereditar în toate teritoriile românești². Principiul cel nou are specificul de a consacra o ereditate familială, atât pe linie descendentă, cât și colaterală.

În voievodatul transilvan (*Terra Ultrasilvana, Regnum ultrasilvanum*), Țara lui Gelu, persistă în sec. XI, XII sub urmașii lui Tuhutum, în cel bănățean la începutul sec. XI stăpânea Ahtum, un descendent al lui Glad³. În Maramureș după Bogdan voievodatul revine nepoților săi Ioan și Ștefan, fiii fratelui său Iuga, dar Bogdan își păstrează cnezatul, acesta fiind ereditar. Lui Litovoi îi urmează fratele său Bărbat, lui Tihomir – fiul său Basarab. În Moldova voievodatul devenise ereditar înainte de întemeierea ei.

După cum obștile, uniunile de obști, cnezatele și voievodatele au coexistat, tot așa cele două reguli – alegerea și ereditatea – nu numai că au coexistat în unele din aceste formațiuni, dar s-au și îmbinat în aceeași organizație politică sub forma alegerii din cercul aceleiași familii.

Secțiunea a II-a

Sistemul electivo-ereditar

§ 1. Ereditate și electivitate

Îmbinarea celor două reguli. Ambele reguli au stat la baza organizării domniei de la instaurarea primilor domni și în tot timpul feudalismului, nu într-un raport fix, ci cu un accent mai puternic când pe latura ereditară, când pe cea electivă. Primii domni, Basarab și Bogdan, erau deja voievozi și ur-

¹ DIR, C, veac XIV, vol. IV, p. 157-158, 501.

² V. Spinei, *Moldova ...*, p. 167, 308, 168, 230, 343.

³ Șt. Pascu, *Voievodatul ...*, p. 65, 68.

mașii unor voievozi în momentul când ridicându-se împotriva suzeranității străine au fost aleși ca domni și susținuți în lupta pentru independență, prin acea „înțelegere” (connivencie) a românilor din Muntenia cu Basarab, ca și prin chemarea pe care moldovenii i-au adresat-o lui Bogdan, spre a înlătura pe Balc, care, ca și Dragoș, nu fusese ales de localnici.

a) Pe *linie ereditară* se remarcă strădania domnilor de a transmite descendenților domnia.

În Țara Românească, după Radu I, fiul lui Nicolae Alexandru, cei doi fii ai săi – Dan I și Mircea – au avut urmași care au domnit alternativ, primul pe Dan II, Basarab II, Vladislav II, Basarab Laiotă, Basarab cel Tânăr, Neagoe Basarab, Teodosie, Vladislav III, Moise, iar Mircea pe Radu II Praznaglava, Alexandru I Aldea, Vlad Dracul, Mircea, Vlad Țepeș, Radu cel Frumos, Vlad Călugărul, Radu cel Mare, Mihnea cel Rău, Vlad cel Tânăr (Vlăduț), Radu de la Afumați, Radu Bădică, Vlad Încetul, Vlad, Vintilă, Radu Paisie, Mircea Ciobanul, Pătrașcu cel Bun, Petru Cercel, Mihai Viteazul, Nicolae Pătrașcu.

În Moldova linia ereditară este mai sinuoasă și cu întreruperi: lui Bogdan îi urmează fiul său Lațco, Alexandru cel Bun este fiul lui Roman I, iar lui îi urmează fiii săi Ilie și Ștefan; celălalt fiu al lui Roman I, Bogdan II, a avut ca fiu pe Ștefan cel Mare, căruia i-a urmat fiul său Bogdan III etc.

Caracteristic pentru regula eredității se remarcă cercul larg al rudelor, nu numai în *linie directă*, descendentă, ci și *colaterală*. Au *vocație succesorală*, pe lângă fiii *legitimi*, și cei *nelegitimi*: Petru Rareș, fiu natural al lui Ștefan cel Mare; Ștefan, fiu natural al lui Alexandru cel Bun. Petru I este urmat la domnie *de fratele* său Roman I, deși el avea fii. Vladislav a lăsat domnia fratelui său vitreg Radu, așa cum Mircea cel Bătrân succede fratelui său Dan I; Dan II alternează la domnie cu vărul său Radu II Praznaglava.

Cronicarul Gr. Ureche a formulat principiul eredității astfel: „pe obiceiul țării nu să cădiia, altuia domnia fără carile nu vrea fi sămânță de domn” sau „*os de domn*”¹. Toți cei care făceau parte din cercul larg al rudelor se considerau „moșani”, având deci un drept de „moștenire” la domnie, iar țara era „moșia” asupra căreia aveau dreptul să domnească².

b) Prin *alegere* se hotăra care dintre cei cu vocație succesorală la domnie devenea domn. Procedura alegerii s-a cristalizat în două ceremonii: *învestitura* și *încoronarea*³.

¹ Gr. Ureche, *Letopisețul ...*, p. 137, 180.

² *Ibidem*, p. 150, 165; I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, 1955, p. 93; Miron Costin, *Opere*, p. 100; E. Vârtosu, *Titulatura ...*, p. 217, nota 5.

³ Șt. S. Gorovei, *Mușatinii*, Ed. Albatros, 1976; A. Golimas, *Un vechi obicei în Moldova: ceremonia încoronării*, în vol., „În amintirea lui C. Giurescu”, p. 194.

Învestitura consta din alegerea făcută de stările feudale: „boierii și țara”, „episcopii, boierii și toată curtea”¹. Ea avea totodată și semnificația prestării jurământului de credință de către stările feudale față de noul domn (omagiul). Alegerea se făcea pe viață.

Cele două condiții – ereditatea și alegerea – pentru a deveni domn s-au îmbinat în ceea ce a format *sistemul electivo-ereditar*. El este un sistem tradițional, căci – așa cum a afirmat D. Onciul – el a „rămas negreșit de la vechea organizație a voievodatelor românești”². Dar, așa cum am arătat, aceeași practică era și în monarhia dacă.

§ 2. Constituționalitatea sistemului electivo-ereditar

Caracterizând vechiul drept cutumiar român, N. Bălcescu preciza că el „a ținut multă vreme locul și de constituție politică și de condică civilă și criminală”³. În adevăr sistemul electivo-ereditar avea un asemenea caracter constituțional – în sensul de norme juridice fundamentale pentru organizarea politică a statului – iar nu, în mod greșit, pornindu-se de la concepția modernă de Constituție, ca o lege scrisă care să determine precis procedura de succesiune la tron, de ex. numai în linie descendentă și cu drept de primogenitură⁴. Dar sistemul electivo-ereditar, cu cercul larg de rude având vocație succesorală la domnie, cu dreptul stărilor de a alege pe oricare din aceste rude nu echivala cu anarhia, haosul și cu lipsa oricăror reguli. Sistemul avea, desigur, neajunsurile sale – după cum se va arăta –, dar avea și avantaje. Succesiunea unui frate, văr, fiu nelegitim cu personalitate proeminentă, cu calități pozitive recunoscute de contemporani, era o soluție mai bună decât venirea la tron a unor fii nevârstnici sau lipsiți de experiență. Aceștia își păstrează vocația lor succesorală și istoria noastră oferă destule cazuri de investire ulterioară a lor cu domnia. Această concepție în care se enumără categoriile de succesibili și domnii în scaun; fii („rodul inimii”), rudele sau „alt neam”.

Domnii legiuiți, domni nelegiuiți. Sistemul electivo-ereditar a fost considerat de către stările sociale din Țara Românească și Moldova, în tot timpul evului mediu, ca fiind „legiuit”, care întrunea adevărată domnie, a boierilor și a maselor în așa măsură, încât cel ajuns domn potrivit normele sale era „unsul lui d-zeu”, domn „din mila lui d-zeu”, deci un domn „legiuit”.

¹ V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală ...*, 1957, p. 338, 339.

² D. Onciul, *Ideea dinastică în dezvoltarea statelor române*, în „Convorbiri Literare”, XLIII, 1909, nr. 43, p. 372.

³ N. Bălcescu, *Opere*, ESPLA, 1954, p. 136.

⁴ E. Vărtosu, *Titulatura ...*, p. 218.

Dimpotrivă cei care acaparau tronul cu încălcarea regulilor privitoare la alegere și ereditate erau considerați uzurpatori. Așa se explică revolta moldovenilor împotriva urmașilor lui Dragoș, „numiți” de regele maghiar în locul voievozilor locali¹. La fel Vlad (1394-1397), primul domn pus de turci în Țara Românească, este supranumit „uzurpatorul” și înlăturat prin luptă. Acestea erau consecințele nerespectării regulii alegerii.

Nerespectarea regulii eredității se săvârșea de către acei претенdenți la domnie care, nefiind rude dintr-o familie domnească, „os de domn” sau „sămânță de domn”, își făuresc o filiație falsă. Frauda lor era stigmatizată cu expresii ca: „un Trifăilă ce se făcea fecior de domn”, „un Ștefan pe poreclă Mâzgă ... de s-au făcut os de domn”; „Dispot-Vodă s-au făcut fecior de domn” și „au apucat nume de domnie”; „Ioan Potcoavă ... și-a scos nume de domnie”²; ei sunt numiți în mod peiorativ „domnișori”³.

§ 3. Funcționarea sistemului electivo-ereditar

În cursul funcționării sistemului au intervenit unele acțiuni, pașnice sau violente, de a influența fie regula eredității, fie aceea a alegerii.

a) *Asocierea la domnie* a fost o cale *pașnică* de a restrânge, eventual, cercul prea larg al rudelor cu pretenții la domnie, prin proclamarea de către domnul în scaun a unui asociat la domnie, așa cum au procedat și voievozii înainte de întemeiere. În Țara Românească Basarab cel Mare a asociat pe fiul său Nicolae Alexandru, acesta continuând să domnească și după decesul tatălui său (1352-1364), ceea ce presupune că stările l-au ales, căci numai așa se explică de ce l-au sprijinit în conflictul cu regele maghiar (1354), când a respins vasalitatea față de acesta. Fiii săi, Vladislav I și Radu I, se asociază la domnie (1364-1377), Radu I rămânând singur domn (1377-1384), după moartea *fratelui* său. La fel, fiii săi Dan I și Mircea domnesc asociați (1384-1386), iar apoi Mircea⁴ domnește singur (1386-1418), asociind însă la rândul său (1408) pe fiul său Mihail, care domnește apoi singur (1418-1420). Asocierea va continua și în secolul următor, când avem exemplul lui Mihnea cel Rău, asociat cu fiul său Mircea (1508-1509).

În *Moldova*, după Lațco, *frații* Petru I și Roman I sunt domni asociați. Deși Petru I are doi fii – Roman și Ivașcu – după el continuă să domnească fratele său Roman I. Acesta asociază dintre cei patru fii ai săi pe cei doi mai

¹ DRH, D, I, nr. 41; DRH, C, XI, nr. 465.

² Gr. Ureche, *Letopisețul* p. 132, 161, 180, 193.

³ M. Costin, *Opere*, p. 51, 67, 171.

⁴ Șt. S. Gorovei, *Mușatinii*, Ed. Albatros, București, 1976, p. 35.

mici – Alexandru (cel Bun) și Bogdan, dar la tron îi urmează Ștefan I fiul său mai mare și abia după acesta Alexandru c.B. Acestea nu au fost precedente, cum sunt considerate uneori de pe aceleași poziții moderne¹, ci sunt în totul conforme regulilor sistemului electivo-ereditar, cunoscut încă din practica voievodală dinainte de întemeiere.

În ambele țări românești, practica asocierii la domnie va tinde să sublinieze preponderența domnului care, în scaun fiind, asociază pe un fiu sau frate, distincția făcându-se prin titulatura lor deosebită, asociatorul numindu-se „voievod și domn” sau numai „domn”, iar asociatul – „voievod”. În *privința fraților* avem cazul conflictului celor doi fii ai lui Alexandru c. B., Ilie și Ștefan, asociați, dar Ilie contestă dreptul de a domni al lui Ștefan, întrucât acesta era fiu nelegitim, pe când el se considera mai îndreptățit, prin filiația sa legitimă, să fie singur domn. În ceea ce privește *fiii*, avem cazul lui Ștefan cel Mare care, în 1490 asociază pe fiul său Alexandru cu titlul de voievod și-l așează în această calitate în curtea domnească din Bacău².

Începând de la mijlocul veacului XV, în ambele țări nu se mai practică asocierea fraților, domnii căutând să asigure fiilor succesiunea la tron. În hrisoave ei sunt desemnați cu titlul de voievozi, ca o subliniere a vocației lor successorale. Titlul lor de voievod nu putea crea nici o confuzie, deoarece după întemeiere numai domnii și fiii lor îl mai poartă, vechii voievozi cu situația lor din timpul feudalismului timpuriu nu mai existau.

b) *Recomandarea*. Un alt procedeu de a influența pașnic alegerea noului domn a fost recomandarea pe care, spre sfârșitul vieții sale, domnul în scaun o adresa adunării stărilor cu privire la cel indicat să-i fie ales ca urmaș. Astfel, Ștefan cel Mare propune adunării să aleagă *pe fiul său* Bogdan cel Orb. Ștefăniță Vodă l-a recomandat adunării pe fiul său Bogdan. În toate aceste cazuri s-a dat ascultare sistemului electivo-ereditar. Ambele aveau un caracter pașnic și constituiau o solicitare către adunare de a-și exercita dreptul de alegere. Era, prin urmare, și o recunoaștere din partea domnului a prerogativelor adunării stărilor, o dovadă de respect față de normele legii țării cu privire la domnie, acelea care dădeau domniei caracterului ei de legitimitate.

§ 4. Deteriorarea sistemului electivo-ereditar

a) *Luptele interne pentru tron*. Larga vocație succesorală a tuturor rudelor fostelor familii domnitoare a fost principalul neajuns al sistemului

¹ Idem.

² *Ibidem*, p. 51, 71.

electivo-ereditar, întrucât concurența celor îndreptățiți să aspire la domnie a dus la ciocniri violente. Frațiuni boierești s-au grupat în jurul unor pretenedenți, dând naștere la lupte interne care au slăbit țările și totodată a fost alterat și sistemul tradițional. Cei victorioși *au impus adunării* ca să-i aleagă conform vechiului ceremonial, iar învinșii care au supraviețuit au fost nevoiți să se exileze. În exil cereau ajutor armat din partea țărilor străine și întrețineau în țară agitații în vederea răsturnării domnului existent.

În Țara Românească rivalitatea dintre familiile Dăneștilor (coborâtori din Dan I) și Drăculeștilor (descendenți din Mircea cel Bătrân) au dat naștere la lupte îndelungate. În Moldova a fost cazul asemănător al urmașilor lui Petru I și Roman I, și, mai ales, al rivalității dintre fiii lui Alexandru cel Bun, Ilie și Ștefan.

Nici regula eredității nu a fost întotdeauna respectată, fie că unii pretenedenți își făceau o filiație falsă, fie că uneori o partidă boierească ridica domn un boier din rândurile sale (cazul lui Alexandru Lăpușneanu, fostul Petrea Stolnicul).

b) *Numirea domnilor*. Nesocotirea de către Imperiul otoman a relațiilor de vasalitate cu țările române și trecerea abuzivă la un regim de dominație tot mai accentuată a provocat schimbări și în sistemul de succesiune la tron. Normele ce alcătuiau sistemul electivo-ereditar erau obiceiuri ca toate normele Legii țării. După cum normele scrise se modifică printr-o nouă lege scrisă, tot așa normele obișnuite pot fi înlocuite prin obiceiuri noi. Un obicei nou constituie un *precedent*, care este apoi urmat ca orice regulă tradițională. Precedentul a fost folosit și împotriva sistemului de alegere a domnilor. Iată mai jos cum a funcționat precedentul în Moldova.

Mai întâi, revenirea lui Petru Rareș, în a doua domnie s-a făcut *fără* a se mai proceda la o nouă *alegere*. Sultanul l-a acceptat ca domn pe temeiul alegerii din prima domnie, ca și cum cea de a doua ar fi fost continuarea celei dintâi. De aceea Petru Rareș a considerat și el că cei doi domni – Ștefan Lăcustă și Alexandru Cornea – care au domnit în intervalul dintre cele două domnii ale sale au fost *uzurpatori* și în consecință a anulat hotărârile și măsurile luate de ei. În realitate, a doua domnie a fost o *numire directă* de către sultan. Precedentul a fost creat.

Un nou precedent ia naștere în urma plecării din Moldova a lui Petru Rareș, când în locul său *sultanul propune* adunării stărilor convocate de el – așa cum făceau domnii români când recomandau pe urmașul lor la tron – să aleagă ca domn pe Ștefan Lăcustă, ceea ce adunarea a acceptat.

Precedentul următor îl fac boierii munteni când *cer sultanului* să le dea domn pe Iancu Sasul – fiul natural al lui Petru Rareș – dar sultanul nu ține

seamă nici de cererea lor și nici de necesitatea unei alegeri și îl *numește* pe Iancu Sasul în Moldova (nu în Țara Românească) în locul lui Petru Șchiopul, cel care părăsise domnia pentru că nu voise să creeze un obicei nou – un precedent – de sporire a tributului. Precedentul folosit de boieri prin cerere adresată sultanului este acela al *agrementului*. Tot *agrementul* a stat și la baza altui precedent, acela al boierilor moldoveni, când au *cerut ca domn* pe Ștefan, fiul lui Iliș Rareș Turcitul, însă sultanul nu-l acceptă, ci *numește* domn pe Aron Vodă.

Aceste precedente au deschis calea *numirii directe* de către sultan a domnilor. Nu numai regula alegerii a fost înlăturată, ci și aceea a eredității, prin numire, mai târziu, a străinilor fanarioți. Rivalitatea dintre pretendenții la tron se desfășoară în fața sultanului, prin supralicitarea cumpărării domniei. Din tradiționalul sistem electivo-ereditar, o ceremonie ce se desfășura în țară după numire, cu semnificația de adeziune la numirea făcută, a fost tot ceea ce a mai rămas.

Capitolul III

ORGANIZAREA SOCIALĂ ȘI POLITICĂ A PRINCIPATELOR ROMÂNE

Instituțiile politice și juridice de tip feudal, în Țara Românească, Moldova și Transilvania s-au constituit în condițiile specifice de viață ale poporului român, la începutul acestui mileniu, ca o creație originală.

Unitatea de viață economică întemeiată, în principal, pe economia agrară și pastorală, precum și pe tradițiile milenare de viață spirituală, au determinat o evoluție a procesului de feudalizare cu identitate proprie și, în acest cadru, apariția unor structuri sociale, politice și juridice similare în toate cele trei țări românești.

În Țara Românească și Moldova societatea feudală a ajuns la maturizare în condițiile unei depline independențe de stat. După instaurarea dominației otomane au intervenit anumite transformări în organizarea de stat, dar ele nu au avut o semnificație deosebită până la instaurarea regimului turco-fanariot. În domeniul instituțiilor juridice, însă, cu deosebire pe planul dreptului privat, dominația otomană nu a exercitat o influență reală, căci în întreaga epocă a feudalismului dezvoltat „legea țării” a constituit principalul izvor de drept, iar dreptul scris, aplicat în subsidiar, a fost elaborat sub influența legislației bizantine.

În Transilvania, procesul feudalizării a început de asemenea, în condiții de independență, dar linia sa de evoluție a fost influențată de dominația maghiară, otomană și habsburgică. Cu toate acestea, în întreaga epocă a feudalismului dezvoltat, fie că a fost dependentă de Ungaria, de Turcia sau de Austria, Transilvania și-a păstrat neconținut autonomia.

Animat de amintirea gloriosului său trecut istoric, de conștiința originii sale comune, poporul român din toate cele trei țări a luptat neconținut pentru dreptate socială, pentru independență și pentru unirea într-un singur stat, ideal care s-a împlinit într-o clipă de neuitat, sub sceptrul lui Mihai Viteazul.

Secțiunea I

Organizarea de stat a Țării Românești și a Moldovei până la instaurarea regimului turco-fanariot

§ 1. Viața economică

— În epoca feudalismului, viața economică s-a caracterizat prin practicarea pe scară largă a agriculturii și păstoritului, alături de care s-a dezvoltat treptat și producția meșteșugărească pe fondul economiei naturale¹. Dacă în epoca anterioară economia avea un caracter mixt, agrar și pastoral, cele două ocupații împletindu-se în mod organic, începând din secolele XIV-XV, agricultura propriu-zisă tinde să treacă pe primul plan, datorită utilizării unor unelte de muncă mai perfecționate și a folosirii mai raționale a terenurilor care se extindeau neconținut prin defrișări și curățură. Odată cu extinderea suprafețelor agricole a crescut și populația satelor, precum și valoarea lor economică.

Ponderea agriculturii și a creșterii vitelor în economie este ilustrată de faptul că dijmele erau predate din produse cerealiere și animaliere.

Precizăm, însă, că în condițiile economiei feudale, cu caracterul ei închis, nu s-a realizat o totală separație între practicile agrare și cele pastorale, astfel încât, de regulă, agricultorii practicau în secundar și păstoritul. Persistența acestor urme ale caracterului mixt, agrar și pastoral, în viața economică, este în același timp expresia unor străvechi tradiții ale poporului.

Meșteșugurile au fost practicate inițial de către robii și țăranii dependenți pe domeniile feudale sau de către țăranii liberi². Unele sate s-au specializat, în anumite ramuri ale producției meșteșugărești. Orașele au devenit centre de meșteșuguri începând din secolul XVI când s-au constituit și breslele, organizate pe ramuri de producție.

Valorificând produsele cerealiere, animaliere sau ale subsolului, Țara Românească și Moldova au participat la schimbul de mărfuri pe plan european³.

¹ N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, București, 1985, partea a doua: *Les elements originaux de l'ancienne civilisation roumaine*, Iași, 1911; P. P. Panaitescu, *Interpretări românești*, Studii de istorie economică și socială, București, 1947; P. P. Panaitescu și colectiv, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, București, 1958; N. Neamțu, *La technique de la production cerealiere en Valachie et en Moldavie jusqu'au XIII-e siècle*, București, 1975.

² N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, I, București, 1925; Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile în Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*, București, 1969.

³ R. Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul*, București, 1965; C. Șerban, *Contribuții cu privire la problema pieții interne a Țării Românești și Moldovei în timpul feudalismului dezvoltat*, Studii, 1964, 1, p. 27-44.

Comerțul extern s-a dezvoltat neconținut până la instaurarea dominației otomane, a dat naștere unei adevărate rețele de drumuri comerciale, a contribuit la înflorirea multor orașe, a prilejuit acordarea de privilegii negustorilor din orașele cu care se efectuau schimburi importante de mărfuri. Legăturile comerciale dintre cele trei țări românești au fost permanente și intense; de altfel, în Țara Românească primul privilegiu comercial a fost acordat de către Vladislav orașului Brașov.

Odată cu accentuarea dominației otomane s-a impus, în mod treptat, un adevărat monopol asupra comerțului exterior al țărilor române¹. Aceste împrejurări au avut efecte profund negative, frânând pentru mai multe secole dezvoltarea economică a celor două țări românești.

– Fizionomia vieții economice a fost determinată, cu precădere, de natura relațiilor de proprietate. O caracteristică a feudalismului dezvoltat o constituie existența în paralel a mai multor forme de proprietate².

Marea proprietate feudală, completă asupra pământului și incompletă asupra rumânilor și vecinilor, a fost forma de proprietate dominantă, definitivă pentru epoca feudală. Ea a apărut înaintea formării statelor feudale românești de sine stătătoare, în procesul descompunerii obștilor sătești. Modul original de dobândire a mării proprietăți feudale, în sens juridic desigur, a fost moștenirea. După întemeiere, au fost consacrate și alte moduri de dobândire a proprietății, în primul rând prin dania domnească și achizițiile, în forma vânzării, a donației și a schimbului. Firește, în paralel, a continuat și s-a extins fenomenul cotropirii, al acaparării pământului țăranilor prin *silă*, cu încălcarea dreptului străvechi al acestora.

În funcție de titularul ei, marea proprietate feudală putea fi domnească, boierească sau mănăstirească.

Orice domeniu feudal era împărțit în două părți: rezerva, care se află în stăpânirea absolută a proprietarului și era cultivată prin munca țăranilor aserviți, și cea de a doua parte, reprezentând cam două treimi din întreaga moșie, care era repartizată în loturi (delnițe sau jirebii) spre folosință acelorși țărani.

Proprietatea obștilor sătești, de străveche tradiție, a supraviețuit formării mării proprietăți funciare și întemeierii statelor feudale, dar a dobândit

¹ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, I, București, 1925, cap. II.

² C. Cihodaru, *Forme de proprietate feudală în Moldova*, Studii și cercetări științifice, Iași, VI, 3-4 (1955); D. Arion, *Încercare asupra domeniului eminent în Principatele Munteniei și Moldovei în secolele XIV și XV*, București, 1931, p. 12-23; *Tratat de istoria dreptului românesc*, I, București, 1980, p. 534.

unele caractere noi, apropiindu-se tot mai mult de proprietatea privată¹. Astfel, vatra satului (gospodăriile sătenilor) și loturile de cultură se aflau în proprietatea privată, rămânând în proprietate devălmașă numai pășunile, pădurile și apele din hotarul satului. Cu toate acestea, obștea continuă să-și păstreze unitatea economică și administrativă, întemeiată pe reguli proprii de autoconducere, în toate domeniile de viață ale comunității².

Proprietatea țăranilor liberi care nu făceau parte din obști, purta asupra gospodăriei, pământului de cultură, uneltelor și vitelor de muncă. Și această formă de proprietate a fost treptat acaparată de către marii feudali.

Proprietatea meșteșugarilor era exercitată asupra atelierelor și uneltelor de muncă³.

Proprietatea țăranilor aserviți purta asupra gospodăriilor, vitelor și uneltelor de muncă; pământurile pe care aceștia le primeau în folosință se aflau în proprietatea boierilor.

Proprietatea robilor avea ca obiect, de regulă, sălașul, iar în cazul robilor care practicau meserii, și uneltele de muncă.

§ 2. Organizarea socială

– Structura socială în epoca feudalismului s-a constituit în strânsă relație cu formele de proprietate existente. Clasele sociale care au dat specificul societății feudale erau formate din stăpânii feudali și țăranii aserviți⁴. Alături de aceste clase, definitorii pentru societatea feudală, s-au aflat și alte categorii sociale, formate din țărani liberi, orășeni și robi; la rândul lor, aceste clase și categorii sociale au cunoscut o serie de subdiviziuni în care se reflectă caracterul extrem de complex al societății feudale românești.

– Clasa marilor proprietari funciari compusă din boieri și înaltul cler, s-a format o dată cu proprietatea feudală.

Boierii s-au desprins din sânul obștilor sătești, încă înaintea formării statelor feudale de sine stătătoare, exercitând pe domeniile lor atribuții de

¹ C. Cihodaru, *Câteva constatări în legătură cu proprietatea feudală și situația țăranimii din Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, Studii și cercetări științifice, Iași, XV, 1 (1961), p. 31.

² Șt. Ștefănescu, *Evoluția proprietății feudale în Țara Românească până în secolul al XVII-lea*, Studii, XI, 1, 1958, p. 53.

³ N. Grigoraș, *Proprietatea funciară și mobilă a meseriașilor, negustorilor, boierilor și mănăstirilor din orașele moldovenesti. Regimul și rolul ei în sec. XV-XVIII*, Anuarul Institutului de istorie-arheologie, Iași, VII, 1970, p. 83.

⁴ C. Giurescu, *Studii de istorie socială. Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul. Despre rumâni. Despre boieri*, București, 1943.

ordin politic, militar și administrativ, în calitate de cnezi. După întemeiere, unii dintre cnezi, aceia care erau în același timp și proprietari ai satelor pe care le conduceau, sunt recunoscuți ca boieri prin hrisoave domnești și prin acestea sunt ridicați la rangul de nobili feudali¹. Ceilalți cnezi, care exercitau în sate numai atribuții de conducere, fără a fi în același timp și proprietari ai acestora, au decăzut treptat, ajungând în situația unor simpli oameni liberi. Alături de vechea boierime apărută anterior satelor feudale de sine stătătoare, au apărut și boierii de slujbe, formați din dregători domnești, răsplătiți pentru „dreaptă și credincioasă slujbă” cu mari proprietăți. Calitatea de boier presupunea exercitarea dreptului de proprietate asupra unor moșii, dar în cadrul vasalității de tip feudal, ea mai reclama și o recunoaștere expresă din partea domnului. Alături de marii boieri, textele menționează și existența unor boieri mici. Totodată documentele fac distincție între „boierii de țară” și boierii de curte.

Boieria avea caracter ereditar, deși, firește, nu putea fi desprinsă de calitatea de proprietar, așa încât pierderea moșiei duce la pierderea titlului nobiliar.

În Țara Românească boierii erau numiți jupani iar în Moldova pani. Documentele redactate în limba latină îi desemnează prin termenul de *barones*.

O categorie socială distinctă o forma clerul, în special vârfurile conducătoare ale bisericii și mănăstirilor, care deținea domenii întinse și se bucura de numeroase privilegii.

– Cea de a doua clasă socială fundamentală era formată din țărănimea aservită². Condiția juridică a țăranilor aserviți a cunoscut o anumită evoluție, marcată de procesul consolidării relațiilor sociale și economice de tip feudal.

La începutul epocii feudalismului dezvoltat țăranii fără pământ (săracii) se aflau în dependență personală față de feudalii pe a căror moșie locuiau, datorându-le ascultare, dar se puteau muta pe altă moșie pentru a se închina altui stăpân. În secolul XV țăranii dependenți sunt numiți *rumâni* în Țara Românească și *vecini* în Moldova. Începând chiar din secolul XV condiția juridică a rumânilor și vecinilor se înrăutățește tot mai mult, mutarea lor pe altă moșie fiind condiționată de efectuarea unor grele prestații în bani sau în natură, ca o răscumpărare a stării de dependență față de boieri. La sfârșitul secolului XVI și începutul secolului XVII, dreptul de strămutare a țăranilor aserviți a fost definitiv desființat, consfințindu-se legarea lor de pământ.

¹ D. Ciurea, *Quelques considerations sur la noblesse feodale chez le Roumains*, Nouvelles Etudes d'Histoire, IV, 1970, p. 83.

² V.M. Pașcanu, *Asupra originii veciniei*, București, 1902; D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*. I, București, 1967.

– Țăranii liberi proprietari de pământ erau numiți *moșneni* în Țara Românească și *răzeși* în Moldova. Țăranii liberi care nu aveau pământ erau denumiți *săraci* sau *vlahi* (în Țara Românească)¹. În numeroase documente țăranii liberi sunt denumiți și *cnezi*².

– Populația orașelor era formată din meșteșugari, negustori și proprietari de case și pământuri aflate în hotarele acestor orașe (*ocoale*)³. Pe lângă populația cu drepturi depline, în orașe locuiau și oamenii liberi cu drepturi limitate (săraci sau mișei), precum și o categorie de oameni aflați în relații de dependență personală (*poslusnici*). Odată cu dezvoltarea orașelor, din sânul populației libere se desprinde o categorie de meșteșugari și negustori bogați (patriciatul).

În Țara Românească și Moldova orașele erau dependente de domn, pe când în Transilvania, unde viața urbană era mai avansată, ele se bucurau de autonomie.

– Robii formau o categorie socială cu regim juridic aparte și se deosebeau de sclavi prin aceea că puteau stăpâni anumite bunuri cu titlu de proprietate și că nu puteau fi uciși de stăpânii lor, iar de țăranii aserviți prin faptul că puteau fi vânduți separat de moșii, fie individual, fie cu întreaga familie⁴.

§ 3. Organele centrale ale statului

– *Domnul*. Statele feudale românești de sine stătătoare s-au format prin unirea cnezatelor și voievodatelor în jurul unui mare voievod care purta titlul de domn al țării. Instituția domniei a ajuns la deplina cristalizare prin preluarea unor tradiții formate în cadrul primelor formațiuni politice feudale, ca și prin asimilarea unor trăsături ale monarhiei bizantine care păstrau amintirea organizării politice romane, aveau ca fundament ideologic creștinismul ortodox și aveau premisele necesare pentru cristalizarea puterii și apărarea independenței de stat⁵.

În calitate de șef al statului, de vârf al ierarhiei feudale în sistemul vasalității, domnul exercita atribuții privind conducerea politico-administrativă, militară, judecătorească și legislativă⁶.

¹ S. Radovici, *Moșneni și răzeși. Originea și caracterul juridic al proprietății lor*, București, 1909.

² *Tratat de istoria dreptului românesc*, I, p. 193.

³ R. Manolescu, *Cu privire la problema patriciatului în orașele Țării Românești și Moldovei*, Cumidava, IV, 1970, p. 91.

⁴ N. Grigoraș, *Robia în Moldova*, Anuarul Institutului de istorie și arheologie, Iași, II, 1965, p. 117.

⁵ Val. Georgescu, *Byzance et les institutions roumaines jusqu'à la fin du XV-e siècle*, Actes de XIV-e Congrès international des études byzantines, București, 1974, p. 433.

⁶ Al. Buzescu, *Domnia în țările române până la 1866*, București, 1943.

În calitatea sa de șef suprem al administrației, domnul hotăra în domenii ca: împărțirea teritorial-administrativă a statului, numirea dregătorilor, încasarea dărilor și efectuarea prestațiilor către domnie sau baterea monedei. În viața religioasă domnul exercita o tutelă asupra bisericii, având dreptul de a confirma pe mitropoliți, episcopi și egumeni. În domeniul vieții internaționale el încheia tratate de alianță sau comerciale și declara starea de război sau de pace în relațiile cu alte state.

Comanda militară era exercitată de către domn în calitate de voievod, denumire păstrată din epoca feudalismului timpuriu. Dacă inițial rolul militar al domnului consta în coordonarea armatei, formată în principal din steagurile boierilor, începând din secolul XV, ca o expresie a centralizării puterii, domnul își creează o armată proprie, condusă de dregători cu atribuțiuni speciale în acest sens.

În același timp, domnul era judecător suprem al tuturor supușilor săi. Hotărârile judecătorești ale domnului se bucurau de forță juridică numai pe timpul vieții acestuia, urmașii la tron având dreptul de a rejudeca procesele. De regulă, domnul judeca procesele împreună cu sfatul domnesc.

Activitatea de legiferare a domnului îmbracă forma hotărârilor legislative, care cuprind norme generale, adoptate, de regulă, cu acordul Sfatului domnesc și al dregătorilor.

Așadar, domnul exercita o multitudine de prerogative, într-un sistem bazat pe confuzia de atribuții, dar firește, activitatea lui era controlată de către boieri, care își promovau interesele prin sfatul domnesc și prin dregători.

Sistemul succesiunii la tron a fost cel electivo-ereditar. Putea fi ales domn oricine putea face proba că este rudă, în linie directă sau colaterală, cu unul din domnii anteriori (os domnesc). Alegerea era făcută de către *țară*, cu sensul de adunare a vârfurilor societății feudale (boieri, cler, capii obștii). Se mai cerea ca domnul să fie român, creștin ortodox și să nu fie însemnat (să nu aibă vreo infirmitate). Sistemul electivo-ereditar, convenabil boierilor, a generat o anumită instabilitate politică, mai ales după ce încercările de constituire a unor dinastii au dat greș¹.

Odată cu instaurarea dominației otomane, alegerea a devenit formală, pe primul plan trecând investitura (confirmarea) de către Poartă. La un moment dat investitura se dădea înainte de alegere sau pur și simplu se renunța

¹ C. Cihodaru, *Tradiția letopisețelor și informația documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, Anuar „A. D. Xenopol”, 4, 1968, p. 11.

la alegere¹. Deși închinarea țărilor române față de Poartă s-a făcut pe baza unor tratate care le garantau suveranitatea internă, treptat, pe diverse căi, turcii au încălcat tot mai grav prevederile acestor tratate. Amestecul Porții în treburile interne ale țărilor române a fost sprijinit de boierime, care în scopul promovării intereselor sale era interesată în îngrădirea prerogativelor domnului, condiționând alegerea acestuia de acceptarea unor angajamente, de respectare a privilegiilor boierești (tocmeală).

– *Sfatul domnesc*. Boierii participau la conducerea statului în cadrul Sfatului domnesc, care era un organ central cu importante atribuții, de natură să garanteze respectare de către domn a intereselor marilor feudali².

Astfel Sfatul domnesc întărea actele de transfer al proprietății, daniile domnești și acordarea de imunități, dând garanția respectării acestora. De asemenea, participa la judecarea proceselor penale și civile, exprimându-și acordul față de soluția pronunțată de către domn. De câte ori era consultat, îl sfătuia pe domn în diferite probleme de stat. În domeniul relațiilor internaționale, Sfatul domnesc garanta respectarea de către domn a tratatelor sau altor acte externe. În fine, boierii din sfat erau consultați și în probleme de ordin financiar, bisericesc sau cu privire la organizarea armatei.

Datorită rolului pe care îl avea de îndeplinit, Sfatul domnesc era format din reprezentanții marii boierimi și ai clerului. Numărul membrilor sfatului nu era fix, variind între 12 și 25. El era convocat în locuri și la date fixe de către domn.

Compoziția și competența Sfatului domnesc au cunoscut o anumită evoluție. Până spre jumătatea secolului al XV-lea, raportul de forțe dintre domnie și sfat a fost, de regulă, favorabil acestuia din urmă. Dovada în acest sens este faptul că hotărârile erau luate de către domn și boieri împreună, ceea ce se menționa chiar în formula de introducere a hrisovului, iar boierii își asumau angajamentul de a asigura ducerea la îndeplinire a hotărârii adoptate. Așadar, inițial activitatea domnului era strict cenzurată de către boieri³. Acest fenomen este firesc, deoarece în primele timpuri după întemeiere, în memoria boierilor, proprietari ai unor întinse moșii, investite cu imunități, era vie amintirea faptului că statul se formase prin unirea micilor state proprietați. După fondarea statelor feudale de sine stătătoare, prin prezența lor în sfat, boierii înțelegeau să-și apere vechile poziții economice și politice.

¹ Șt. Longinescu, *Istoria dreptului românesc*, București, 1908, p. 108.

² v. N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova*, sec. XV-XVII, București, 1968.

³ *Documente privind istoria României*, veacul XIV-XV, A. Moldova, nr. 3, 21, 49.

Cu timpul, în procesul centralizării puterii în mâinile domnului, odată cu îngrădirea imunităților boierilor, aceștia participă la sfat în calitate de martori, mulțumindu-se, cel mai frecvent, să ia act de voința domnului¹. De altfel, este extrem de semnificativ în acest sens și felul în care a evoluat compoziția Sfatului domnesc. Dacă imediat după întemeiere acesta era compus numai din boieri de *țară*, începând din prima jumătate a secolului XV încep să fie menționați și dregătorii (*boieri de slujbe*), subordonați nemijlocit domnului, pentru ca la sfârșitul aceluiași secol să fie format numai din dregători. Unii dregători, ca vornicul, vistiernicul, logofătul sau postelnicul figurau permanent la Sfatul domnesc.

După instaurarea dominației otomane, însă, boierii promovează teza că domnul trebuie să asculte de sfat, mai mult chiar, îi condiționează alegerea de acea *tocmeală* sau *legătură*, prin care se recunoșteau privilegiile boierilor, în cadrul unui autentic regim nobiliar.

– *Dregătorii*. Dregătorii erau înalți demnitari ai statului, numiți de către domn și exercitau atribuțiuni în cadrul *curții*, ca și pe plan administrativ, judiciar și militar. Întrucât societatea feudală nu a cunoscut o clară delimitare a formelor de activitate în cadrul statului, competența dregătorilor este caracterizată prin confuzia de atribuții.

În perioada imediat următoare *întemeierii*, pe când domnia nu se consolidase încă, dregătorii îndeplineau anumite atribuții în cadrul *curții*, legate de persoana domnului. Treptat, însă, paralel cu îngrădirea imunităților boierilor, aparatul central se întărește tot mai mult, dregătorii preluând, în numele domnului, conducerea efectivă a vieții de stat². Urmarea a fost că însuși Sfatul domnesc și-a schimbat compoziția, fiind dominat începând cu secolul XV de boierii cu dregătorii.

Sistemul dregătorilor s-a cristalizat în Țara Românească sub domnia lui Mircea cel Bătrân, iar în Moldova sub Alexandru cel Bun. În linii generale, sistemul dregătorilor este asemănător în cele două țări românești, datorită tradițiilor lor comune, precum și faptului că au fost preluate o serie de elemente proprii organizării din Imperiul bizantin, cu care românii au păstrat un permanent contact cultural. Dregătorii erau numiți de către domn, cu care ocazie depuneau jurământ de credință. Ei puteau fi confirmați sau revocați oricând. În întreaga epocă a feudalismului dezvoltat, dregătorii nu erau remunerați, dar beneficiau de daniile domnești pentru „dreaptă și credin-

¹ A. Sacerdoțeanu, *Divanele lui Ștefan cel Mare*, Analele Universității București, V, 1956, p. 157.

² v. C. Giurescu, *Contribuții la studiul marilor dregători în secolele XIV-XV*, 1962.

cioasă slujbă”, li se concedau veniturile unor ținuturi și primeau daruri de la subalterni.

Cei care participau la Sfatul domnesc erau considerați mari dregători spre deosebire de subalternii lor care formau categoria micilor dregători¹. De altfel, pentru o mai clară delimitare, dregătorii din sfat purtau calificativul de „mare”.

În ambele țări românești, șef al cancelariei domnești era logofătul. Era purtătorul marelui sigiliu, cu care întărea actele domnești. Totodată avea unele atribuții de ordin judiciar.

Vornicul era conducătorul slujitorilor curții, judeca anumite procese penale și asigura paza granițelor. În Țara Românească vornicul își exercita atribuțiunile numai în stânga Oltului, iar în Moldova erau doi mari vornici: al Țării de Sus și al Țării de Jos².

Postelnicul era tălmăciul domnului și coordona relațiile cu alte state. Totodată el exercita jurisdicția asupra funcționarilor inferiori de la curtea domnească.

Vistiernicul avea atribuțiuni în domeniul strângerii veniturilor statului, asigura mijloacele necesare pentru întreținerea curții și a armatei, păstra catastifele vistieriei, judeca procesele cu privire la stabilirea și perceperea dărilor, iar după instaurarea dominației otomane coordona și activitatea de strângere a *haraciului*³. Începând din secolul XVIII, când vistieria statului s-a separat de camera domnească, veniturile domnului erau administrate de către *cămărași*.

Spătarul păstra spada domnească, iar uneori în timp de război, prelua comanda armatei⁴. În Moldova, Ieremia Movilă a încredințat comanda armatei unui dregător numit *hatman*.

Paharnicul avea în grijă pivnițele domnești. *Stolnicul* administra cămărilor, grădinile și pescăriile domnești, iar *comisul* era mai mare peste grajdurile domnului.

În Țara Românească exista și dregătoria Băniei. *Banul* era cel mai important dregător, lui revenindu-i administrarea Olteniei, comanda armatei din această parte a țării, ca și judecarea proceselor.

¹ Documente privind istoria României veacul XIII-XV, B, nr. 38, 47, 48, 49.

² N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, București, 1980, p. 256; I. Bogdan, *Cronicele slavo-române din sec. XV-XVI*, București, 1958, p. 186.

³ N. Stoicescu, *Despre subalternii marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, Studii și materiale de istorie medie, VI, 1973, p. 75.

⁴ *Documenta Romaniae Historica*, B, I, p. 81.

O serie de alți dregători exercitau atribuții legate de persoana sau interesele domnului, dar nu făceau parte din sfat¹. Astfel, *armașul* executa sentințele, *șătrarul* avea în grijă corturile domnești pe vreme de război, *clucelul* aprovizionea curtea cu grâu, *sulgerul* asigura aprovizionarea cu carne, *aga* era paznicul domnului, *pitarul* aprovizionea curtea cu pâine, *căminarul* și *jitnicerul* strângeau anumite dări cuvenite domnului².

– *Organizarea fiscală*. În calitate sa de titular al lui *dominium eminens* domnul avea dreptul de a percepe dări de la locuitorii țării³. Dările erau fixate în natură, în muncă și în bani. Datorită caracterului natural al economiei, până în prima jumătate a secolului XVI, au predominat dările în natură și în muncă, pentru ca mai târziu să treacă pe primul plan dările în bani.

Dările în natură sau *dijmele* domnești erau numite *zeciuială* în Țara Românească, iar în Moldova deseatină și se percepeau din cereale, vite, produse animaliere, pește, albinărit. Cele mai importante contribuții în natură, care s-au plătit în întreaga epocă feudală au fost: oieritul, gorștina, dijma stupilor, vinăriciul. Unele contribuții au fost inițial percepute în natură pentru ca începând din secolul al XVI-lea să fie transformate în bani.

Prestările în muncă față de domnie erau numite munci sau slujbe. Locuitorii supuși la asemenea dări îndeplineau munci la cetăți, drumuri, poduri, mori, efectuau o serie de transporturi (*podvada*), îi găzduiau pe curierii domnești și le procurau cai de olac. Începând din secolul XVIII *muncile* puteau fi răscumpărate cu bani, iar unele au fost transformate în obligații bănești.

Dările în bani constau din impozitul personal, aplicat la un moment dat tuturor claselor și categoriilor sociale, din diferite taxe, ca și din răscumpărarea dijmelor sau slujbelor. La început acest impozit a fost denumit *dare* sau *dajdie* apoi *bir* și era fixat în funcție de situația socială a persoanelor⁴. Până în secolul XVI boierii au fost scutiți de bir, după aceea au fost impuși și ei. Cu toate acestea, boierii în special cei cu dregătorii, ca și o serie de categorii sociale de mijloc (curteni, slujitori, negustori)

¹ *Documenta ...*, A, I, p. 8 și B, I, p. 445.

² Miron Costin, *Opere*, București, 1958, p. 387; *Documente privind Istoria României*, A, XII, 3, p. 31.

³ Al. Constantinescu, *Dările în secolele XIV-XV în Țările Române*, Studii și articole de istorie, XXIII, 1973; D. Mioc, *Originea și funcțiile birului în Țara Românească până la sfârșitul secolului al XV-lea*, Studii și referințe de istoria României, I, 1954, p. 641.

⁴ N. Grigoraș, *Imunitățile și privilegiile fiscale în Moldova*, Revista Istorică, XXVIII, 1974, 1, p. 55; D. Mioc, *Originea și funcțiile birului în Țara Românească până la sfârșitul veacului al XV-lea*, Studii și referate de Istoria României, I, 1965, p. 641; I. C. Filitti, *Constituții Române până la Regulamentul organic*, București, 1935.

beneficiau de unele scutiri. În schimb greul obligațiilor fiscale apăsa asupra țăranimii. Pe de altă parte, în special după instaurarea dominației otomane, cuantumul birului plătit de către țărani a crescut neconținut¹. Astfel, dacă în secolul XVI birul era de aproximativ 100 de aspri, după două secole el ajunge la 1600 de aspri. În aceste condiții gospodăriile țăranilor liberi, care reprezentau baza fiscală a statului, nemaiputându-și asigura reproducția simplă, cad în dependență față de boieri.

Toți locuitorii satului erau împărțiți în grupuri fiscale, alcătuite după criterii economice, sociale, administrative, teritoriale sau de origine etnică.

Impunerea fiscală se făcea prin sistemul *cislei*, stabilindu-se o sumă plătită pentru fiecare grup fiscal care era apoi repartizată unităților impozabile, după criteriul puterii economice. Țăranii erau împărțiți, după starea lor materială, apreciată în funcție de numărul vitelor, în două categorii: unii care plăteau biruri mari (țărani de istov) și alții care plăteau biruri mici (săraci).

În aprecierea stării materiale a boierilor erau luate în considerare numai moșiile cultivate prin munca țăranilor aserviți.

Boierii fără dregătorii erau grupați potrivit criteriului teritorial, iar roșii, clăcașii și dorobanții erau împărțiți în așa numite cruci, formate din câteva persoane.

Perceperea birului se realiza prin aplicarea principiului răspunderii colective sau solidare. Dacă un membru al grupului fiscal nu putea plăti dările, răspunderea apăsa asupra întregii colectivități începând cu rudele și vecinii.

Datorită fiscalității excesive, țăranii căutau să scape de bir prin fugă, dar datoria lor trebuia, potrivit sistemului *cislei*, să fie preluată de către cei rămași. Dacă întregul sat se afla în neputința de a plăti suma fixată, urma să fie aservit în contul datoriei.

Pe lângă bir, care era principala sursă de venituri bănești, statul feudal a fixat și o serie de taxe asupra produselor comercializate ca și asupra exploatării subsolului (sare sau aur).

Accentuarea dominației otomane asupra țărilor române s-a manifestat în primul rând prin sporirea neconținută a obligațiilor față de poartă². Aceste obligații trebuiau prestate în bani, în natură și în muncă.

Obligațiile bănești față de puterea suzerană îmbrăcau forma haraciului și a pescheșurilor. La început *haraciul* avea mai mult semnificația de a sim-

¹ D. Mioc, *Le montant du bir en Valachie au XVI-e siècle*, Revue Roumaine d'Histoire, 11, 1963, 1, p. 73.

² M. Guboglu, *Le tribut payé par les Principautés Roumaines à la Porte, jusqu'au début du XVI-e siècle, d'après les sources turques*, Revue des Études Islamique, 1969, p. 51.

boliza recunoașterea suzeranității turcești, cifrându-se la aproximativ 3000 de galbeni. Către sfârșitul secolului XVI, însă el a atins în Țara Românească uriașa cifră de 155 000 de galbeni.

Generalizarea practicii cumpărării domniilor cu sume enorme de bani a contribuit de asemenea la înrăutățirea stării financiare a țărilor române, la amplificarea procesului de aservire a țărănimii.

Prestațiile în natură se făceau anual în vite, unt, ceară, miere. Totodată țărilor române aveau obligația de a aproviziona armata otomană în timp de război (*zaherele*).

Prestațiile în muncă îmbrăcau forma salahoriei la cetățile turcești sau a transporturilor de tot felul, inclusiv a bunurilor care constituiau tributul în natură¹.

– *Organizarea militară*². Inițial, locul central în cadrul armatei îl ocupau trupele boierilor investiți cu imunități, care în sistemul relațiilor de vasalitate răspundeau, în caz de război, la chemarea domnului. Începând din secolul XV se consolidează ca o expresie a centralizării puterii, armata proprie domnului (oastea cea mică) formată din micii feudali, curteni, slujitori și elemente recrutate de către domnie (călărași și dorobanți).

În cazurile de mare primejdie se hotăra ridicarea la oaste a tuturor locuitorilor și se forma oastea cea mare, a cărei bază o constituia țărănimea.

Pe măsura decăderii curtenilor și slujitorilor domnești, începând din secolul XVII, lefegii sau mercenarii au ocupat un loc tot mai important în cadrul armatei, cu toate că întreținerea lor era costisitoare.

Conducerea armatei aparținea domnului, ajutat cu precădere, de anumiți dregători, spătarul, hatmanul și banul Olteniei. Diferitele categorii de oșteni aveau propria lor comandă, formată de asemenea din dregători: căpitantul, aga, logofătul sau postelnicul.

După instaurarea dominației otomane, armata cunoaște un proces de declin, ea fiind alcătuită dintr-un număr restrâns de mercenari, cu rolul de a asigura paza domnului și poliția internă.

¹ N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, București, 1985, p. 415; M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în secolele XV-XIX*, Studii și Materiale de Istorie Medie, II, 1957, p. 7; P. P. Panaitescu, *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Moldovei la tributul turcesc*, „Studii”, III, 1952, 5, p. 57; N. Grigoraș, *Obligațiile în muncă față de stat și turci ale populației din Moldova (sec. XIV-XVIII)*, „Studii”, 1965, 4, p. 895.

² A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, II, București, 1930; I. I. Anastasiu, *Oastea românească de-a lungul veacurilor*, București, 1933; Al. Constantinescu, *Instituții militare în țările române*, Studii și articole de istorie, XXI, 1973, p. 117.

– *Organizarea bisericii*¹. În epoca feudală biserica a fost principalul reazem al statului. Datorită acestui fapt, biserica s-a bucurat de un larg sprijin din partea statului, prin acordarea de întinse domenii cultivate de țărani aserviți și de robi. În același timp, biserica ortodoxă a jucat un rol important în apărarea independenței față de state ca Ungaria și Polonia, care, sub pretextul religiei catolice, urmărea subordonarea țărilor române.

Creștinarea daco-romanilor a început încă din epoca dominației romane, dar ea a continuat și după retragerea Aureliană, deoarece legăturile dintre autohtoni și comunitățile creștine nu s-au întrerupt, ci au continuat într-un ritm susținut. După constituirea statului bizantin influența creștină a continuat să se manifeste, dar după formarea statelor slave de sud s-a exercitat prin filiera slavă. Așa se explică și faptul că limbajul bisericii ortodoxe românești este format din termeni de origine latină, greacă și slavă, iar limba de cult a fost cea slavonă.

Lăcașurile de cult ortodoxe au apărut cu mult înaintea întemeierii, în sate, iar apoi pe domeniile feudale. Până în a doua jumătate a secolului XIV biserica din Țara Românească era dependentă de patriarhia de la Ohrida, iar cea din Moldova de mitropolia Haliciului, dar nu cunoștea o clară organizare ierarhică. În vremea lui Nicolae Alexandru Basarab a luat naștere în Țara Românească mitropolia Ungaro-Valahiei la Curtea de Argeș, recunoscută de patriarhia de la Constantinopol în anul 1359. Apoi au luat naștere o serie de episcopii la Severin, Râmnicu Vâlcea și Buzău.

Mitropolia din Moldova se afla în anul 1388 sub autoritatea spirituală a mitropoliei Haliciului, dar începând din anul 1401 a devenit și ea dependentă de patriarhia de la Constantinopol. Primele episcopii au fost înființate la Roman, Rădăuți și Huși. În procesul înființării mitropoliilor și a episcopiilor s-a înfăptuit și organizarea ierarhică a bisericilor și mănăstirilor.

În vârful ierarhiei ecleziastice se află mitropolitul, urmat de episcopi, protopopi, stareți, preoți. Așezămintele bisericești au fost înzestrate cu întinse domenii, de către domn și boieri. Marile proprietăți ale bisericii, investite cu imunități, asigurau marelui cler o puternică poziție în statul feudal. De altfel, mitropolitul era trecut în fruntea Sfatului domnesc.

Biserica se afla sub tutela domnului, care îi confirma pe mitropoliți, episcopi și egumeni, exercita întreaga autoritate asupra patrimoniului bisericii, în calitatea sa de proprietar suprem putea judeca procesele care erau de competența instanțelor ecleziastice, după cum putea rejudeca procesele soluționate de aceste instanțe.

¹ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 197; N. Iorga, *Istoria bisericii*, II, București, 1932.

§ 4. Organizarea administrativ-teritorială

– *Marile subdiviziuni administrative.* În Țara Românească ținutul din dreapta Oltului se bucura de o anumită autonomie, aflându-se sub conducerea unui dregător (banul) care exercita atribuțiuni întrucâtva similare celor ale domnului. Tot așa, în Moldova teritoriul era împărțit în două mari subdiviziuni: Țara de Sus și Țara de Jos. Întrucât partea din sudul Moldovei a fost cuprinsă mai târziu în hotarul statului, organizarea ei prezintă anumite particularități. Astfel, Țara de Jos se afla sub administrația unui mare vornic, care ocupa primul loc în ierarhia dregătorilor Moldovei. Totuși, aceste mari subdiviziuni nu sunt veritabile unități administrative, ci mai degrabă expresia unor reminiscențe ale organizării din epoca anterioară formării statelor românești de sine stătătoare¹.

– *Județele și ținuturile*². Județele în Țara Românească și ținuturile în Moldova sunt cele mai vechi subdiviziuni teritoriale, avându-și originea în formațiunile anterioare formării statelor feudale, ca jupele sau confederațiile de obști.

Câtă vreme puterea centrală nu a fost temeinic constituită, județele și ținuturile au avut o organizare bazată pe tradițiile specifice diferitelor zone geografice, având, în primul rând, rolul de a promova interese locale.

În procesul consolidării statului feudal, însă, subunitățile administrative au fost subordonate tot mai mult puterii centrale, fenomen ce se va reflecta atât în organizarea conducerii lor, cât și în privința atribuțiilor dregătorilor locali.

Denumirea de *județ* vine de la *judicium* (instanță de judecată) și ne indică faptul că în vechile formațiuni sociale românești, activitatea de soluționare a litigiilor era deosebit de importantă și apreciată. Județele erau conduse de dregătorii locali desemnați prin termeni ca: județi, bani sau vornici (de județ).

Județele, de regulă, au preluat numele apelor de-a lungul cărora s-au format.

Conducerea ținuturilor revenea unor dregători numiți județi, sudeți, vornici, starosti sau pârcălabi. Denumirea ținuturilor este legată de numele orașului sau cetății de reședință.

Conducătorii județelor și ținuturilor exercitau atribuțiuni judecătorești, fiscale, militare și administrative, cu ajutorul unor slujitori locali numiți, vătafi, birari, globnici și a cetelor de curteni.

¹ D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova*, Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Iași, II, 1965, p. 143; P. Negulescu, *Istoricul județelor în România*, Revista de drept public, XVII, p. 82.

² I. C. Filitti, *Despre vechea organizare administrativă a Principatelor Române*, București, 1935.

Începând din secolul XVI conducerea unităților administrative se dublează, prin suprapunerea unui aparat format din slujitori domnești. Cu timpul se va realiza o contopire a celor două categorii de dregători, interesele locale fiind subordonate tot mai mult celor centrale, în condițiile sporirii neconținute a obligațiilor față de Poartă.

– *Orașele*. Orașele erau unități administrative formate din meseriași, negustori și țărani, cu o organizare proprie, care le conferea o anumită autonomie¹. Ele au apărut și s-au consolidat odată cu dezvoltarea meseriilor și a intensificării schimbului de mărfuri. Deși primele orașe sunt anterioare statelor feudale, viața urbană a cunoscut o dezvoltare mai accentuată după întemeiere, ca urmare a fondării unor noi orașe de către domni pe moșiile lor, a stabilirii reședințelor județelor și ținuturilor sau a exploatării bogăției subsolului.

Teritoriul orașelor cuprindea trei zone: vatra orașului formată din clădiri, hotarul orașului, format din terenurile cultivate de către orășeni și ocolul orașului, format dintr-un anumit număr de sate.

Orașele erau conduse de către un aparat administrativ format din două categorii de dregători. Din prima categorie făceau parte organele administrative alese de către orășeni; în Moldova un *soltuz* și 12 *pârgari*, iar în Țara Românească un *județ* și același număr de *pârgari*². Uneori era convocat un sfat al bătrânilor, cu o compoziție mai largă. Adunarea populară a membrilor comunității era convocată, cel puțin o dată pe an, pentru alegerea conducerii orașului sau pentru soluționarea unor probleme de importanță deosebită.

A doua categorie de organe administrative ale orașelor era formată din dregători domnești: vornic, pristav, staroste, vameș. Această administrație s-a format treptat, deoarece la început domnul avea puteri limitate și nu dispunea de un aparat pentru a-și exercita autoritatea asupra orașelor.

Modul de conducere a orașelor, drepturile și obligațiile acestora erau precizate fie în acte speciale date de domn, fie în vechile obiceiuri. Organele administrative alese de către orășeni aveau dreptul să judece anumite procese, să administreze patrimoniul orașului, să supravegheze și să confirme diferitele tranzacții, să perceapă veniturile pentru domnie și pentru oraș, să întrețină o armată proprie și să aibă o pecete. Unele orașe, mai dezvoltate aveau dreptul chiar de a bate monedă.

¹ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 195; H. H. Stahl, *Studii de sociologie istorică*, București, 1972, partea a IV-a.

² N. Grigoraș, *Dregătorii târgurilor moldovenesti și atribuțiile lor până la Regulamentul Organic*, Iași, 1942.

La rândul lor, dregătorii domnești exercitau atribuții mai ales pe seama comerțului. Meșteșugurile sunt legate de producția agricolă. Începând din secolul XVI, cu încuviințarea domnului, orașenii se puteau organiza în bresle.

— *Satele*. Potrivit străvechilor tradiții formate în procesul trecerii de la societatea sclavagistă la cea feudală, obștea sătască se bucura de dreptul de autoconducere pe plan economic, politic, juridic și administrativ¹.

O dată cu apariția primelor formațiuni politice și în special după *întemeiere*, satele sunt integrate tot mai mult în sistemul conducerii centralizate, o parte din vechile atribuțiuni ale obștii fiind preluate de către stat.

În epoca feudalismului dezvoltat, satele erau împărțite în două mari categorii: libere și aservite.

Satele libere, moșnenеști sau răzeșești, și-au păstrat autonomia și după formarea satelor feudale, având organe proprii de conducere². În același timp ele erau subordonate pe plan administrativ, fiscal și militar județelor sau ținuturilor.

În secolele XIV și XV satele erau conduse, potrivit tradiției de cnezi și juzi, împreună cu oameni buni și bătrâni. Din vechiul sistem al autoconducerii satele libere continuă să exercite dreptul de a controla stăpânirea și înstrăinarea pământurilor, judecarea unor procese penale și civile, precum și răspunderea colectivă în materie fiscală și penală.

Majoritatea satelor însă au fost aservite de către domn, boieri sau mănăstiri. În aceste sate conducerea era exercitată de către un reprezentant al proprietarului. Pe de altă parte, în virtutea imunităților de care se bucurau, boierii aveau dreptul de a administra satele de pe moșie și de a judeca, iar uneori aceste drepturi le extindeau și asupra satelor libere din vecinătate. Cu toate acestea, chiar și în satele aservite s-au păstrat nealterate o serie de obiceiuri.

Secțiunea a II-a

Organizarea de stat a Transilvaniei în epoca voievodatului

§ 1. Viața economică

Ca și în Țara Românească și în Moldova, viața economică a Transilvaniei în secolele X-XVI a avut un caracter predominant agrar, determinat

¹ L. Lehr, *Organizarea administrativă a orașelor din Țara Românească în anii 1501-1650*, „Studii”, 1956, 2-3, p. 57.

² A. Sava, *Târguri, ocoale domnești și vornici în Moldova*, Buletinul științific al Academiei R. P. R., 1952, 1-2, p. 71.

de îndeletnicirile tradiționale ale românilor: agricultura și păstoritul. Totuși economia Transilvaniei prezintă și unele trăsături specifice, decurgând din dezvoltarea mai accentuată a meșteșugurilor și comerțului și în general, a vieții urbane.

Valorificarea produselor solului, subsolului și ale activității meșteșugărești au prilejuit o intensă participare a Transilvaniei la comerțul european.

Cu privire la orașele din Transilvania trebuie să arătăm, în primul rând, că ele erau legate prin intense relații, practicate pe drumuri bine stabilite și, în al doilea rând, că întreaga lor rețea comercială era orientată spre sud și sud-est, deci spre Țara Românească și Moldova, pe când rețeaua comercială a Ungariei era îndreptată spre vestul și nordul Europei. De altfel, dezvoltarea unor orașe ca Sibiu, Brașovul, Odorheiul sau Bistrița s-a datorat, cu precădere, schimburilor permanente întreținute cu centrele comerciale din Țara Românească și Moldova¹.

§ 2. Structura socială

— *Marea nobilime*. Procesul stratificării sociale, de tip feudal, a început în Transilvania încă înainte de venirea ungarilor, în cadrul formațiunilor politice menționate în Cronica notarului anonim al regelui Bela. Pe întregul teritoriu al Transilvaniei și chiar în câmpia Panonică erau constituite numeroase cnezate și voievodate încă din secolul IX². Existența lor este confirmată nu numai documentar, ci și de urmele pregnante pe care le-au lăsat în organizarea internă, administrativă și economică a Transilvaniei până la sfârșitul epocii voievodatului.

Supunerea Transilvaniei de către unguri s-a făcut în etape succesive pe fondul luptei tuturor românilor pentru apărarea independenței. Totodată s-a dat o ascuțită luptă între boierimea română formată din jupani și o nobilime desprinsă din rândul cötropitorilor, care încerca să se suprapună prin violență, nobilime formată din unguri, sași și secui³. Cnezii și voievozii români, cei mai mulți dintre ei proprietari de moșii, luptau pentru a-și apăra pozițiile, pe când nobilimea impusă de dominația maghiară (magnați, conți, baroni) lupta pentru acapararea tuturor drepturilor și privilegiilor, prin deposdarea și subordonarea feudalilor autohtoni.

¹ R. Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul*, București, 1965, p. 146.

² Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, III, Cluj-Napoca, 1986, p. 381.

³ *Documentata Romaniae Historica*, C. Transilvania, X, p. 89; A. Pal Antal, *Organizarea socială a secuilor în sec. XIV-XVII, Culegeri de referate*, II, București, 1974, p. 64.

În secolele XII și XIV nobilii români (cnezi, voievozi, juzi) sunt menționați alături de cei unguri, secui și sași chiar de către documentele cancelariei maghiare¹. După jumătatea secolului al XIV-lea, odată cu subordonarea întregii Transilvanii, drepturile marii nobilimii române sunt încălcate în mod sistematic. Pe acest fond, un mic număr de nobili români, cei care s-au catolicizat, și-au păstrat vechile poziții². Marea majoritate a feudalilor români însă, a decăzut treptat în rândurile micii nobilimi sau chiar în rândurile țărănimii dependente. La 1437 când s-a format *Unio trium nationum*, nobilii unguri, secui, sași au hotărât să-i excludă pe români de la viața politică. Din acest moment, românii care formau marea majoritate a populației din Transilvania n-au mai fost recunoscuți ca națiune și au fost supuși, fără excepție, unui regim de umilință și cumplită exploatare de către nobilimea celor trei națiuni dominante.

Alături de magnați, conți sau boieri, numiți și nemeși cu un termen generic, în Transilvania voievodală a existat și o nobilime ecleziastică, formată din înalți prelați ai bisericii catolice, care promova politica Vaticanului, de reprimare a românilor ortodocși schismatici, paralel cu o intensă exploatare feudală.

– *Mica nobilime* era formată din cei aflați în dependență față de nemeși și de înaltul cler, conform sistemului vasalității feudale, din persoane înnoabilate de rege pentru serviciile militare pe care le-au adus, din comandanții militari secui, precum și din elemente scăpătate ale marii nobilimi.

Până în secolul XV, cnezii și voievozii români, vechii conducători de sate, *țări* sau voievodate, în cadrul marelui voievodat al Transilvaniei, au ocupat un loc important în sânul micii nobilimi³, deoarece aparatul central al statului nu era bine consolidat, iar românii, care formau marea majoritate a populației, își apărau vechile instituții. Atât cnezii, cât și voievozii exercitau în teritoriul pe care îl conduceau, uneori îl aveau parțial chiar și în proprietate, atribuțiuni judiciare, administrative, fiscale și militare. Voievozii, având o poziție mai puternică decât cea a cnezilor, exercitau atribuțiuni judiciare și militare mai importante. Cu timpul, atribuțiile cnezilor și voievozilor români

¹ Șt. Olteanu, *Societatea românească la cumpăna de milenii*, București, 1983; D. Teodorescu, *Un cnezat românesc la est de Carpați în veacurile IX-X*, Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Iași, XX, 1983, p. 81; R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul XIV*, București, 1970, p. 137.

² I. I. Bogdan, *Despre cnezii români*, București, 1903; I. A. Pop, *Mărturii documentare privind adunările ca instituții românești din Transilvania în veacurile XIV-XV*, Revista de istorie, 34, 1981, 11, 2098.

³ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 52.

au fost îngrădite tot mai mult fie de reprezentanții regalității, fie de marea nobilime locală sau ecleziastică, fie de conducătorii comitatelor.

– Țăranii aserviți în Transilvania, țăranii dependenți erau numiți *iobagi* sau *slugi*¹. Ca și în Țara Românească și Moldova, inițial țăranii dependenți se puteau muta de pe o moșie pe alta, cu respectarea anumitor condiții. Ei aveau obligația de a presta renta feudală sub cele trei forme ale sale². Renta în produse se numea *nona* (a noua parte)³. În primele secole ale voievodatu-lui, renta în muncă era redusă, iobagii având obligația de a munci pentru a stăpâni o singură zi pe an. Cu timpul, îndatoririle față de feudali (*robota*) devin tot mai apăsătoare, astfel că după 1514 iobagii erau obligați să muncească pentru nobili aproximativ 50 de zile pe an.

– Consolidarea relațiilor de producție feudale a avut drept consecință reducerea numărului țăranilor liberi și generalizarea procesului de aservire⁴. În același timp, față de acapararea puterii politice și economice de către nobilimea națiunilor dominante, cei mai mulți cnezi și voievozi români decad în rândurile țărănimii.

În Transilvania exista și o categorie de oameni liberi, dar fără pământ, formată din *jeleri*.

– În Transilvania, întrucât orașele s-au dezvoltat de timpuriu, orașenii au constituit o categorie socială mai importantă decât în Țara Românească și Moldova⁵. Ei erau organizați în bresle și aveau unele obligații financiare și militare.

Datorită nivelului relativ ridicat al dezvoltării meșteșugurilor și comerțului, stratificarea socială a orașenilor este mai pronunțată, unii ajungând chiar nobili, iar alții, care formau marea masă, suportau toate îndatoririle față de oraș, de voievod sau de rege.

– Evoluția organizării sociale, relațiile dintre populația autohtonă română și vârfurile națiunilor dominante s-au aflat în strânsă legătură cu structura proprietății.

În secolele X și XI, când a început infiltrarea ungurilor în Transilvania, proprietatea funciară era exercitată fie în cadrul obștilor sătești, fie de către boierimea formată din cnezi, juzi sau voievozi⁶.

¹ *Documenta Historiae Romanica*, C. Transilvania, X, p. 269.

² D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul XIV*, București, p. 36.

³ L. Demeny, *Introducerea nonei în Transilvania*, Studii, 13, 5, 1960, p. 179.

⁴ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 78.

⁵ Șt. Pascu, *Meșteșugurile în Transilvania, până la sfârșitul secolului al XVI-lea*, București, 1954, p. 125.

⁶ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 11-40.

Faptul că proprietatea obștilor sătești, cu o fizionomie specifică, a fost anterioară venirii ungarilor în Transilvania, este conformat de supraviețuirea acestei forme de proprietate secole de-a rândul, de lupta pe care satele românești au dus-o pentru păstrarea drepturilor lor, de faptul că aceste drepturi au fost confirmate de nenumărate documente oficiale. Tot așa, proprietatea feudală a boierilor români este și ea anterioară venirii ungarilor, dovadă că până în secolul XIV, ei au fost recunoscuți ca atare, inclusiv în cadrul Congregației nobililor. Recunoașterea acestor forme de proprietate de către unguri se explică prin vechimea lor, cu străvechi tradiții, ca și prin faptul că la acea epocă ungurii, se aflau într-un stadiu primitiv de organizare și nu aveau instituții proprii în domeniul proprietății funciare.

În secolele XIV și XV, după consolidarea dominației nobilimii de unguri, secui și sași, procesul acaparării pământurilor populației autohtone se accelerează, formându-se pe cale violentă, o proprietate caracterizată prin exercitarea lui *dominium eminens* de către rege, a lui *dominium utile* de către nobilimea celor trei națiuni recunoscute și a unui drept de folosință al țăranilor aserviți.

Ar fi ridicol să admitem că venirea ungarilor în Transilvania este anterioară apariției formelor de proprietate ale românilor, căci aceasta ar echivala cu a spune că ele sunt create de către unguri, în profitul românilor, pentru ca ulterior, tot ungurii să le încalce și să le acapareze prin violență.

– Constatând, în secolele XI și XII, că datorită numărului mic al ungarilor infiltrați în Transilvania, nu pot exercita o dominație efectivă, regii Ungariei au procedat la colonizări intense¹. În ciuda acestor eforturi, populația română a continuat să dețină majoritatea și să-și apere drepturile, ceea ce a determinat unirea nobilimii celor trei națiuni minoritare în vederea opririi ei.

§ 3. Organele centrale ale statului

– *Voievodatul Transilvaniei*. Ca provincie autonomă, Transilvania a avut în epoca voievodatul organe de conducere proprii. Până spre sfârșitul secolului XII dominația maghiară se exercita numai asupra unei părți din nord-vestul Transilvaniei. Acest teritoriu se afla sub conducerea unui principe – care își avea sediul la curtea regală maghiară. Celelalte zone ale Transilvaniei erau conduse de către cnezi și voievozi români.

Constatând că nu-și pot subordona Transilvania numai prin intermediul forței, ungurii au fost nevoiți să accepte unele forme de organizare tradițio-

¹ G. Popa-Lisseanu, *Secuii și secuizarea românilor*, p. 25.

nale ale românilor și să colaboreze cu nobilimea autohtonă¹. Așa se face că voievodatul s-a constituit prin extinderea la scara întregii Transilvanii a vechilor forme de organizare românești, pe care ungurii le-au găsit gata formate în momentul venirii lor. Tot așa se explică și faptul că forma de organizare voievodală, pe care o întâlnim în toate țărilor românești, ca o expresie a evoluției lor comune, a putut supraviețui vreme de mai multe secole, în Transilvania, în ciuda tendințelor integratoare ale regilor unguri; având un regim propriu, unic în toate teritoriile dependente de Ungaria.

Primul conducător al Transilvaniei menționat cu numele de voievod a fost Eustațiu, în anul 1176 (Leustachius, Voyvoda Transilvaniae). Cu toate că se aflau în dependență față de regele Ungariei, voievozii Transilvaniei au căutat să-și lărgesc atribuțiile și să înlăture dominația maghiară. Astfel, unii voievozi au reușit să transforme Transilvania într-un adevărat *regnum* (*regnum Transilvaniae*), distinct de *regnum Hungariae*. Așa a fost cazul voievozilor Roland și Ladislau Borșa. În accepțiunea acelei epoci, termenul de *regnum* desemna existența suverană a statului.

Tot ca o expresie a tendinței lor de a realiza o conducere independentă a Transilvaniei, unii voievozi au format adevărate dinastii (Lackfy, Csaki, Iancu de Hunedoara).

Voievodul exercita atribuții administrative, judecătorești și militare. El numea pe vicevoievod, pe conducătorii comitatelor (comiți), pe slujitorii săi direcți, convoca adunarea nobililor (congregația) și îi conducea lucrările. Voievodul avea de asemenea dreptul de jurisdicție supremă asupra Transilvaniei².

Atât în domeniul administrativ, cât și în cel judiciar, competența sa era limitată de autonomia comitatelor, a scaunelor secuiești și săsești, de privilegiile acordate bisericii catolice, precum și de atribuțiile superioare ale regelui Ungariei. Încercările repetate ale regilor unguri de a îngrădi puterile voievozilor s-au lovit de o puternică împotrivire, iar raportul de forțe a înclinat în favoarea acestora din urmă, dovadă, între altele, faptul că începând cu secolul XIV, voievozii au devenit și comiți ai secuilor. Faptul că Țara Românească și Moldova dețineau întinse feude în Transilvania (Almașul,

¹ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj-Napoca, 1971, p. 205; O. Sachelarie, Al. Constantinescu, *Instituții publice fundamentale în cele trei țări românești*, Studii și articole de istorie, XX, 1972, p. 129-138.

² I. Lupaș, *Realități istorice în voievodatul Transilvaniei din secolul XII-XV*, București, 1938, p. 50; Șt. Pascu, *Les origines des peuples roumain. L'évolution historique de peuple roumain*, Actes du XV-e Congrès international des sciences historiques, IV, București, 1980.

Făgărașul, Ciceiu, Cetatea de Baltă) limita de asemenea atribuțiile voievodului, dar, pe de altă parte, a contribuit la strângerea vechilor legături dintre țările române.

Voievodul era și comandant al armatei din Transilvania. El a exercitat întotdeauna neștirbit acest drept datorită rolului important pe care Transilvania l-a jucat în luptele împotriva tătarilor și turcilor¹. În repetate rânduri însă, armata Transilvaniei a luptat împotriva politicii de înăsprire a dominației promovată de către regii Ungariei. Astfel, voievodul Finta din neamul Alba (1279), după ce l-a înfrânt pe regele Ungariei, a devenit palatin.

În exercitarea atribuțiunilor sale voievodul se sprijinea pe un *aparat central*, asemănător sub unele aspecte cu cel din Țara Românească și Moldova, dar mai puțin evoluat². Formarea unei ierarhii administrative centralizate a fost frânată în epoca voievodatului de larga autonomie a unităților administrativ-teritoriale și de încercările regilor Ungariei de a-și subordona aparatul de stat al Transilvaniei. Cele mai importante dregătorii centrale erau deținute de către vicevoievod, numit de însuși voievodul Transilvaniei, de către notarul voievodal, care era șeful cancelariei și de către judele curții voievodale cu atribuții similare celor ale vornicului.

– *Congregația nobililor* era o adunare reprezentativă pe stări, corespunzătoare adunărilor extraordinare din Țara Românească și Moldova, la lucrările căreia participau reprezentanții categoriilor sociale privilegiate. În Transilvania această adunare nu avea caracter permanent, în sensul că era convocată doar periodic. Existența acestei adunări, din reprezentanți ai nobilimii locale, atestă încă o dată organizarea autonomă a Transilvaniei³.

În același sens trebuie interpretat și faptul că actele legislative adoptate de dieta Ungariei nu puteau fi aplicate în Transilvania fără însușirea lor expresă de către congregația nobililor. *Congregatio generalis nobilium* adopta hotărâri în domeniul administrativ, fiscal și judiciar. La început, pe când raportul de forțe era favorabil autohtonilor inclusiv pe plan instituțional, au participat la lucrările acestei adunări și reprezentanții feudalilor români. Ultimul document care menționează participarea nobililor români la lucrările congregației datează din anul 1291 (*universis nobilibus Saxonis, Siculis et*

¹ Șt. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*, Studii și cercetări istorice, Cluj, VIII, 1-4, 1957, p. 25-65.

² S. P. Jako, *Organizația cancelariei voievodale ardeleni la începutul secolului al XVI-lea*, Hrisovul, VI, 2, 1946, p. 111.

³ G. A. Istvany, *Congregația generală (A generalis congregatio)*, Budapesta, 1941; *Istoria dreptului românesc (tratat)*, I, 1980, p. 265.

Olachis). Această adunare cu participare românească a fost convocată la Alba Iulia chiar de către regele Ungariei, Andrei al III-lea.

După anul 1437, când s-a constituit *Unio trium nationum*, a fost interzisă în mod expres participarea românilor în viața politică, inclusiv la Congregația nobililor.

– *Organizarea fiscală*. Țăranii liberi aveau obligații fiscale numai față de stat, pe când cei aserviți aveau în plus obligația să presteze cele trei forme ale rentei feudale față de nemeși și față de biserică.

Sarcinile fiscale datorate regelui erau inferioare celor datorate nobililor, ceea ce învederează, iarăși, autonomia Transilvaniei. În plus voievodul, care strângea dările pentru rege, avea dreptul să rețină o mare parte din ele. Principala obligație față de stat (*lucrum camerae*) era prestată inițial în natură, apoi în bani. Această dare, fixată prin diplome regale, a sporit neconținut. Țăranii aveau și obligația de a plăti o dare funciară numită *terragium*. Cu timpul ea a fost extinsă și asupra orășenilor, transformându-se într-o dare generală. În situații deosebite regele impunea dări suplimentare numite *subsidia*. Țăranii români aveau în plus obligația de a plăti *quinguessima ovium* (o oaie cu un miel din 50)¹.

Întrucât îndeplineau îndatoriri militare, secuii erau scutiți de dări, totuși cu ocazia încoronării regelui, a primei sale căsătorii și a nașterii primului său copil, erau obligați la darea boilor (un bou de fiecare familie).

Regimul fiscal al sașilor era distinct, ei având îndatorirea de a plăti 500 de mărci de argint anual, prin contribuția tuturor gospodăriilor – (darea sfântului Martin).

– *Organizarea armatei*. În Transilvania, dat fiind organizarea autonomă, exista o armată a regelui, aflată sub conducerea voievodului, și o armată a feudalilor locali.

Din armata regelui făceau parte marii dregători, cei aflați în slujba acestora (*iobagiones, castri*), ca și unele contingente întreținute de orășeni și de categoriile sociale privilegiate, la care participau și un număr de iobagi, stabilit prin reglementări succesive de către regii Ungariei. În general, feudații laici și bisericești participau la oastea regelui cu un număr de ostași proporțional cu întinderea proprietăților funciare pe care le dețineau și cu numărul iobagilor pe care îi stăpâneau.

La începutul secolului XV armata Transilvaniei a fost reorganizată pe principiul banderilor (steaguri). Potrivit acestui sistem, marii dregători, nobilii, comitatele, orașele, secuii și sașii întrețineau banderile proprii. Această

¹ Al. Doboși, *Datul oilor. Un capitol din istoria economică a românilor din Transilvania*, București, 1937.

reorganizare este expresia consolidării puterii și a autonomiei dregătorilor și nobililor din Transilvania față de regele Ungariei. Fapt este că oastea din Transilvania a constituit în întreaga epocă a voievodatului un corp de armată distinct.

Armata proprie a feudalilor era formată din slujbașii acestora. Pe când armata regelui avea obligația de a participa la toate războaiele inclusiv la cele purtate în afara granițelor statului, armata feudalilor participa numai la războaiele de apărare.

– *Organizarea bisericii.* Biserica ortodoxă din Transilvania se afla în plin proces de organizare ierarhică în momentul venirii ungarilor. Cu toate că această ierarhie nu s-a putut desăvârși în epoca voievodatului, biserica ortodoxă și-a desfășurat activitatea neîntrerupt, asigurând continuitatea credinței religioase a românilor¹.

Biserica catolică a fost organizată treptat, pe măsura pătrunderii ungarilor, fiind susținută de feudali și de regii Ungariei. Ea se bucura de imunități și privilegii acordate de către rege, dar în același timp se afla sub conducerea și supravegherea acestuia. Inițial biserica catolică avea dreptul de a percepe dări numai de la credincioșii săi, dar ulterior acest drept a fost extins și asupra ortodocșilor. Pe măsură ce exploatarea exercitată de către biserica oficială s-a înăsprit, nemulțumirile țărănimii române, care era în întregime ortodoxă, a căpătat și caracterul luptei împotriva catolicismului. Această luptă s-a intensificat și mai mult datorită faptului că ortodocșii, socotiți schismatici, erau supuși sistematic unui regim de prigoană. Regimul de intoleranță religioasă s-a împletit cu acordarea unor drepturi acelor care treceau la catolicism și prin aceasta se maghiarizau, în cadrul politicii de deznaționalizare a românilor.

§ 4. Organizarea administrativ-teritorială

– Datorită faptului că românii din Transilvania erau organizați încă înainte de expansiunea maghiară în structuri politice și administrative proprii, acestea au supraviețuit în cadrul voievodatului. Alături de districtele românești, aflate pe teritoriile unor vechi cnezate și voievodate, au fost introduse și scaunele secuiești și săsești.

– Districtele românești erau subdiviziuni administrativ-teritoriale conduse de cnezi, voievozi și juzi, precum și de adunări ale nobililor și cnezilor. Ele aveau o populație exclusiv românească.

¹ St. Meteș, *Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1935.

Începând din secolul XIV, atribuțiile conducătorilor districtelor românești au fost tot mai mult uzurpate de reprezentanți ai regelui sau ai voievodului.

Documentele atestă existența în cadrul voievodatului Maramureșului a 8 districte aflate, până în secolul XIV, sub conducerea unui voievod român și care se bucurau de dreptul de a aplica obiceiul juridic românesc. Procesele erau judecate, potrivit obiceiului românesc, de către un tribunal format din 12 jurați.

Țara Făgărașului este menționată încă din 1222 ca *Terra Blachorum*, în secolul XIV ca *Terra Fagaras*, iar din 1428 ca district de sine stătător. Ea era condusă de către boierii români, iar procesele erau soluționate în fața scaunului de judecată de la Făgăraș, potrivit dreptului românesc¹. Autonomia Țării Făgărașului, ca de altfel și cea a Țării Almașului, s-a consolidat și prin faptul că s-a aflat în dependență față de Țara Românească până în 1462.

Numeroase districte românești, conduse de cnezi și juzi, au existat de asemenea în regiunea Hunedoara și Ținutul Rodnei.

Banatul, ca și Maramureșul, s-a bucurat de o pronunțată autonomie față de Ungaria, aflându-se sub conducerea unui ban, cu o poziție similară celei a voievodului Transilvaniei. Începând din secolul XIV Banatul a fost organizat în 8 districte, la conducerea cărora au fost impuși reprezentanți ai regelui.

– Regiunile din Transilvania în care, printre populația românească, au pătruns și ungurii, au fost organizate în comitate. Comitatele au apărut succesiv, începând cu secolul XII. Ele erau conduse de către comiți, ajutați de vicecomiți. Dacă inițial comiții erau numiți de rege, odată cu întărirea autonomiei Transilvaniei, numirea lor era făcută de către voievod. În fiecare comitat se întrunea o adunare formată din nobilimea locală.

Comitatele erau împărțite în plăși, aflate sub conducerea unor pretori, aleși de către adunarea locală a nobililor.

– Scaunele secuiești constituiau unități administrative distincte având o organizare cu caracter militar². Acest specific a fost dat de faptul că, în schimbul unor privilegii, secuii aveau îndatorirea de a apăra granița de răsărit a Transilvaniei față de pericolul năvălirilor tătare.

Denumirea de scaune vine de la vechile scaune de judecată ale românilor, pe care le-au preluat și secuii, ca de altfel și sașii. Cu timpul termenul a căpătat sensul de unitate administrativ-teritorială. Și scaunele secuiești s-au format succesiv, numărul lor ajungând la 7 în secolul XV. Obștea secuilor

¹ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, III, Cluj-Napoca, 1986, p. 561.

² A. Pal-Antal, *Scaunul Mureș*. Istoricul instituțiilor scaunale, *Revista arhivelor*, X, 1967, 2, p. 129.

(*universitas Siculorum*), cu capitala la Odorhei, se afla sub conducerea unui comite numit de rege. Apoi voievodul Transilvaniei a devenit și comite al secuilor, știrbindu-le autonomia.

Scaunele se aflau sub conducerea unor căpitani, cu atribuțiuni militare, administrative și judecătorești, ajutați în probleme juridice de juzii scăunali. Începând din anul 1426, comitele secuilor era reprezentat în scaune de un jude regal, cu atribuțiuni de control judiciar.

– *Scaunele săsești* s-au constituit în prima jumătate a secolului XIV, în cadrul unei unități administrativ-teritoriale autonome (*universitas Saxonum*)¹. În fruntea fiecărui scaun se afla un jude regal, cu prerogativele similare celor ale comiților. Judele regal era ajutat de un vicejude. În același timp, localnicii aveau dreptul de a alege un jude scaunal. *Universitas Saxonum* se află sub conducerea unui comite care îl reprezenta pe rege, dar în fapt se afla sub autoritatea voievodului.

Cu ocazia reorganizării din secolul XV toate scaunele săsești au fost puse sub conducerea unui comite ales de obștea sașilor, care se întrunea la Sibiu.

– *Organizarea orașelor*. Ca urmare a dezvoltării lor economice, orașele din Transilvania se bucurau de o autonomie mai pronunțată. Conducerea orașului revenea judeului (*Iudex*) care o exercita împreună cu un consiliu municipal format din 12 jurați. Atribuțiile autorităților orașelor erau fixate prin acte speciale de privilegii.

Populația urbană era stratificată în trei mari categorii sociale: patriciatul, format din patronii și negustorii bogați, păturile mijlocii în care intrau meșteșugarii, micii negustori și, în fine, sărăcimea, care forma plebea orașelor².

Satele românești erau conduse de cnezi³, care exercitau unele atribuțiuni judiciare, strângeau impozitele și chemau oamenii la oaste. Către sfârșitul epocii voievodatului pământurile românilor au fost acaparate de nobilimea celor trei națiuni privilegiate. Satele libere au supraviețuit numai în zonele de graniță.

¹ D. Avrigeanu, *Contribuții la cunoașterea centumvirilor din orașul Sibiu*, Revista arhivelor, 1, 1970, p. 23.

² Șt. Pascu, *Meșteșugurile în Transilvania până în secolul al XII-lea*, București, 1954.

³ I. Pușcariu, *Fragmente istorice. Despre boierii din Țara Făgărașului*, I, Sibiu, 1964, p. 14.

Organizarea de stat a principatului Transilvaniei în perioada 1541-1683

Între anii 1541 și 1683, Transilvania a fost organizată în forma unui principat autonom¹. În prima jumătate a secolului al XVI-lea, după cucerirea Belgradului (1521) și victoria de la Mohacs (1526), statul ungar și-a încetat existența. Partea mijlocie a Ungariei (câmpia Dunării), împreună cu fosta capitală Buda a fost transformată în pașalâc turcesc, iar partea de apus a intrat în stăpânirea lui Ferdinand, fratele lui Carol Quintul.

După ce Ungaria a fost desființată, Transilvania și-a consolidat și mai mult vechea identitate politică proprie și viața de stat, devenind un principat autonom, sub suzeranitatea Porții.

Crearea principatului autonom al Transilvaniei a favorizat și mai mult intensificarea legăturilor cu Țara Românească și Moldova, în cadrul unei interdependențe politice care a culminat cu prima Unire a celor trei țări române sub Mihai Viteazul.

§ 1. Viața economică și socială

– Epoca principatului transilvan dependent de Poartă se caracterizează, pe plan economic, prin creșterea producției de mărfuri și prin utilizarea muncii salariate pe alodii, pe de o parte, iar pe de altă parte, prin goana după zile de muncă. În aceste condiții robota rămâne precumpănitoare față de munca în bani².

Pe lângă rentă sub cele trei forme ale sale, nobilii percepeau și alte venituri, provenind din monopolurile feudale, din amenzile la care erau supuși țărani sau din acordarea permisiunii de strămutare pe alte moșii.

Progrese notabile s-au realizat în domeniul meșteșugurilor, fie prin dezvoltarea centrelor și tradițiilor locale, fie prin colonizarea unor meșteșugari străini.

De asemenea, s-au dezvoltat unele ramuri ale producției, cu deosebire mineritul, mai cu seamă în zonele din nord-estul Transilvaniei.

În paralel, asistăm la formarea capitalului comercial, la apariția unor orașe, la extinderea legăturilor comerciale cu sud-estul Europei.

¹ C. Daicoviciu și colectiv, *Din istoria Transilvaniei*, I, București, 1963.

² D. Prodan, *Iobăgia din Transilvania în secolul XVI*, I, București, 1967; *Boierii și vecinii în Țara Făgărașului în sec. XV-XVII*, Anuarul Institutului de Istorie, Cluj, VI, 1963, p. 161.

§ 2. Organele centrale ale statului

– Principele Transilvaniei era șef al statului și exercita prerogative administrative, judecătorești, militare și legislative în cadrul sistemului politic de tip feudal, caracterizat prin confuzia de atribuții.

– Principele era ales de Dieta Transilvaniei și confirmat de către sultan. Dreptul de a-l alege pe principe a fost recunoscut în mod expres de către Poartă¹. Confirmarea nu presupune deplasarea principelui la Constantinopol, însemnele domniei fiindu-i transmise de către sultan în Transilvania.

Cu toate acestea, Turcia a încălcat regula, numindu-l pe principe fără alegere prealabilă, chiar împotriva voinței Dietei. Conform hotărârilor Dietelor din 1542 și 1545, alegerea principelui era condiționată de respectarea privilegiilor nobilimii, ceea ce indică întărirea regimului nobiliar. Ulterior Dieta a adoptat și alte hotărâri prin care se precizau în amănunt obligațiile principelui față de nobilime.

Totuși principele exercita, în nume propriu, atribuții foarte largi. Ca șef al administrației, el conferea titlurile de noblețe, numea pe funcționarii publici, încheia convenții cu alte state, declara război și încheia pacea. Pe plan legislativ el avea dreptul de a aproba sau respinge hotărârile Dietei. În calitate de șef al statului, exercita și dreptul de proprietate supremă (*dominium eminens*). Principele era în același timp și judecător suprem, atât în pricinile civile, cât și în cele penale, având dreptul de a grația sau de a comuta pedepsele. În fine, el deținea și comanda supremă a armatei.

Așadar, consolidarea autonomiei Transilvaniei, stat feudal de sine stătător, a atras după sine, cum era firesc, sporirea atribuțiilor principelui față de cele ale voievodului.

– *Dieta Transilvaniei*² era convocată de către principe fie la Alba Iulia, fie în altă localitate. La lucrările sale participau reprezentanții nobilimii, ai orașelor și cetățenilor, comiții și marii dregători. Președintele Dietei era numit de către Principe. Numai reprezentanții nobilimii și patriciatului celor trei națiuni privilegiate aveau acces la Dieta Transilvaniei. În general Dieta cuprindea între 150 și 200 de membri.

Spre deosebire de Congregația nobililor, care era convocată ocazional, Dieta Transilvaniei își desfășura activitatea permanent. Ea a adoptat nu-

¹ N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, București, 1925, p. 74; *Istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1979, p. 23; *Studii și documente*, IV, București, 1902.

² Al. Gonța, *L'institutions de la Diète dans la Transilvanie autonome*, Recherches sur l'histoire des institutions et du droit, II, 1978, p. 57.

meroase legi, sistematizate în secolul XVII-lea, în cele mai variate domenii ale vieții sociale.

– *Consiliul intim* își desfășura activitatea pe lângă principe, sfătuindu-l în diferite probleme de stat. În realitate, Consiliul intim a fost creat de către regimul nobiliar pentru a exercita un control permanent asupra activității principelui, în interesul clasei feudale.

Componenta Consiliului nu a fost întotdeauna aceeași. Inițial era format din marii dregători și din reprezentanți ai comitetelor și scaunelor. Numărul membrilor săi varia între 10 și 12.

Potrivit hotărârilor Dietei, Consiliul intim avea obligația de a-l sfătui pe principe în conformitate cu legile, iar principele era ținut să ia în considerare aceste sfaturi.

– *Organizarea fiscală*¹. Veniturile statului se împărțeau în două mari categorii. În prima categorie făceau parte cele provenite de pe urma operațiunilor monetare, taxelor și exploataărilor de mine și de saline.

Principele putea dispune de aceste venituri după bunul plac. Veniturile provinciale intrau în a doua categorie și proveneau din impozitele plătite de fiecare gospodărie. Pe măsura creșterii tributului către Turcia, au sporit și aceste impozite².

Deși a cunoscut o permanentă tendință de creștere, tributul plătit de Transilvania nu a fost la fel de apăsător ca cel plătit de Țara Românească și Moldova.

Pe de altă parte, majoritatea populației, formată din țărănimea aservită, avea grele obligații față de feudali. Situația românilor s-a înrăutățit și mai mult în această epocă, prin generalizarea impozitului plătit de către ortodocși față de biserica catolică.

– *Organizarea armatei*. Dieta Transilvaniei s-a preocupat în mod constant de organizarea armatei și de adoptarea unor reglementări cât mai precise cu privire la sistemul de recrutare la oaste. Din cuprinsul acestor hotărâri se desprind unele reguli generale: toate categoriile aveau obligația de a participa la oaste, fiecare nobil trebuia să se prezinte împreună cu un număr de ostași proporțional cu numărul de iobagi pe care îi avea în stăpânire, orașele, secuii și sașii aveau obligații militare specifice, țăranii din regiunile de margine se bucurau de unele înlesniri în schimbul obligației de a asigura paza hotarelor. În această epocă a crescut în mod considerabil numărul mercenarilor, dependenți de principe.

¹ L. Demény, *Regimul tricesimelor și punctelor vamale din Transilvania în perioada principatului autonom*. Studii și materiale de istorie medie, VII, 1974, p. 27.

² D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVIII*, București, p. 207.

– *Organizarea bisericii*. Biserica oficială a statului a rămas cea catolică, dar alături de ea au fost recunoscute și religiile reformată, calvină și luterană, apărute odată cu dezvoltarea reformei religioase la începutul secolului al XI-lea. Cele patru religii recunoscute de către stat erau numite religii recepte.

Religia ortodoxă a fost considerată și în epoca principatului schismatică, deși asistăm la constituirea unei ierarhii a bisericii ortodoxe¹. Astfel, au fost create o serie de episcopii la Vad, Geoagiu, Ineu, Silvaș și o mitropolie la Alba Iulia, pentru toți românii din Transilvania. La un moment dat, biserica ortodoxă din Transilvania a fost pusă sub jurisdicția mitropoliei de la Târgoviște. Mihai Viteazul, ca principe al Transilvaniei a înființat mitropolia Bălgradului, Vadului, Silvașului, Făgărașului, Maramureșului și Țării Ungurești.

– Principatul Transilvaniei a fost *regnum*, stat feudal de sine stătător, cu reale manifestări de independență. Ca formă de stat, principatul prezintă unele trăsături ale monarhiei absolute, împletite cu elemente ale regimului nobiliar.

Pe plan extern principatul Transilvaniei a promovat în anumite momente o politică independentă². Menționăm în acest sens participarea în nume propriu, la războiul de 30 de ani și la tratativele de pace din Westfalia. Această politică a fost însă înfrânată de intervențiile Turciei și Austriei.

Deși toate cele trei țări românești se aflau în dependență față de Turcia, Transilvania se bucura de o situație mai avantajoasă. Turcia a acceptat unele manifestări de independență ale Transilvaniei, fie de teamă că aceasta va trece de partea Austriei, fie pentru a preveni o eventuală unire a celor trei țări românești în lupta antiotomană pe care o duceau.

Între principii Transilvaniei și domnii din Moldova și Țara Românească au existat relații de colaborare și sprijin reciproc, care uneori au îmbrăcat forma unei adevărate confederații.

Unirea celor trei țări românești realizată de către Mihai Viteazul a fost o strălucită expresie a voinței tuturor românilor de a trăi în unitate și independență.

Fapta lui Mihai Viteazul simbolizând conștiința originii comune a poporului, hotărârea sa nestrămutată de a trăi în unitate și libertate, a devenit lumina călăuzitoare a românilor în secolele de luptă care au urmat.

– *Organizarea administrativ-teritorială* a rămas în mare așa cum s-a configurat în epoca voievodatului. Principatul Transilvaniei a cuprins întotdeauna centrul Transilvaniei, iar în anumite perioade și *Partium* (Crișana și Maramureș).

¹ I. N. Floca, *Originile dreptului scris în Biserica ortodoxă română*, Sibiu, 1969, p. 37.

² N. Iorga, *Studii și documente*, IV, București, 1902.

Capitolul IV

LEGEA ȚĂRII ȘI INSTITUȚIILE SALE

Terminologie. În condițiile feudalismului dezvoltat, instituțiile juridice păstrează un important fond de norme străvechi, la care se vor adăuga și numeroase reguli noi. Continuitatea vechilor norme ne ajută implicit și la cunoașterea instituțiilor feudalismului timpuriu, când ele s-au format, întrucât după întemeierea statelor românești documentele cu conținut juridic rămase permit reconstituirea lor. Deși în instituțiile respective s-au integrat și noi norme, proprii evoluției societății feudale, în general s-a păstrat și vechea terminologie juridică, cum se va vedea în cele ce urmează cu privire la Țară, Legea Țării și Țăran.

1. *Țara* este denumirea generalizată pentru toate formele de organizare politică existente pe teritoriul românesc în perioada feudalismului timpuriu: uniuni de obști, câmpulung-uri, cnezate, voievodate. După întemeierea statelor feudale românești care au supraviețuit vor continua să se numească tot Țară, cum este cazul cu Țara Vrancei din Moldova, ca și Țările Hațeg, Făgăraș, Maramureș din Ardeal. Ceva mai mult, numele de Țară se va extinde și asupra statelor românești: Țara Românească, Țara Moldovei și Țara Ardealului.

În cele mai numeroase dintre documentele cancelarilor domnești redactate în limba slavonă, Țara este redată prin sl. *zemle* (Vlaška zemlea, Moldavska zemlea)¹. În cele scrise în limba latină se folosește *Terra* și *Regnum* (*Terra Moldaviae*, *Regnum Valachiae*)². Uneori se întrebuința și termenul grecesc *Hora*³. În hrisoavele întocmite în limba română întâlnim întotdeauna Țeara și Țara (Țeara Românească, Țara Moldovei)⁴.

Această păstrare consecventă a etimonului lat. *terra*, mai ales cu sensul politic de Țară este o caracteristică a limbii române⁵, spre deosebire de alte

¹ P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, București, 1939, nr. 8 (1388 iunie 20), p. 46; DRH-A-I, n. 3, (1392 mai 18).

² P. P. Panaitescu, *op. cit.*, nr. 21 (27 dec. 1408-1418); DRH-A-I, nr. 1 (1384 mai 1).

³ DRH-B-XXIV, nr. 208 [1634 feb. 26: plecat „ot bora” (din țară)]; DRH-B-XXIII, nr. 11 (1630 ianuarie 1: „paza horev = paza țării).

⁴ DRH-B-XXIII, nr. 258 (1631 iulie 23); DIR-A-veac XVII, vol. III, nr. 100 (1612 febr. 12).

⁵ Vasile Arvinte, *Român, Românesc, România*, Ed. Șt. și Enc., București, 1983, p. 102.

limbi romanice, de ex. limba franceză, în care același etimon a intrat cu sensul material-economic de „pământ” (*terre*), în timp ce pentru sensul de „țară” aceeași limbă are termenul de *pays*. Și limba germană exprimă „țara” prin *Land*, iar „pământ” prin *Erde*. La rândul său „pământ” în limba română provine din lat. *pavimentum*, cuvânt de origine orășenească, având sensul de pământ „bătătorit”, pe când pentru pământ „mărunțit”, „cultivat” are termenii „țărăna” și respectiv „țarină” (Dicț. expl. al lb. rom.). „Țarina” este cuvânt românesc, folosit în forma sa românească chiar și în documentele slavone¹, ca și în cele latinești și maghiare (*czarina*, *cziatina* din Banat)².

În limba română, prin „pământ” se înțelegea, în evul mediu, și o întindere arabilă măsurând „după obicei”, aproximativ 20-30 „pași”³. În documentele oficiale întocmite în limba slavonă se întrebuința pentru aceste întinderi sl. *niva*⁴. Niciodată nu s-a recurs pentru „pământurile” arabile la sl. *zemlea*, rezervat exclusiv „Țării”, dar în documentele de cancelarie și în zăpisele scrise în românește s-a întrebuințat în mod constant numai „pământuri” pentru asemenea întinderi⁵.

Această terminologie constantă se întreprinde după ce s-a generalizat scrierea actelor juridice în limba română, înlocuind limba slavonă, și anume atunci când a fost necesar să se traducă vechile documente slavone. Datorită faptului că așa cum lat. *terra* avea un dublu sens, acela de „țară” intrat în limba română, dar și pe acela de „pământ” cum a trecut în limba franceză (*terre*), tot așa sl. *zemlea* însemna atât „țară”, cum a fost în uzul cancelariei domnești, cât și „pământ”. Adoptând acest al doilea înțeles, unii traducători au creat confuzie în redarea vechii terminologii. Astfel, la 18 decembrie 1762 dascălul Procopie ot Mitropolie – ca și dascălul Evloghie, cu alt prilej – traduc „Pământul Moldovei” în loc de „Țara Moldovei”⁶. Gh. Ghibănescu ne redă traducerea „a slujit domniei mele și pământului nostru”, în loc de „a

¹ DIR-A-I, nr. 228 (1443 mai 6); DRH-3-II, nr. 169 (1518 aprilie 21).

² Costin Weneșan, *Documente medievale bănățene*, Ed. Facla, Timișoara, 1981, nr. 18, 47, 68.

³ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și Zăpise*, vol. III, I, 1957, p. 54 (nota la doc. 37); N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, Ed. Șt., București, 1971, p. 115.

⁴ Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, vol. XX, nr. 56, (1597, Moldova).

⁵ *Ibidem*, vol. XXII, nr. 55, (1967, decembrie 3, Zăpis Moldova); DRH-B-XI, nr. 4, 242 (1597, iunie 25) și vol. XXIII, nr. 251 (1631 iulie 1); *ibidem*, vol. XIX, nr. 199 (1617 april 20), nr. 103 (1581 april 21).

⁶ DRH-A-I, nr. 198 (1439 iulie 15); Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, vol. XIX, nr. 199 (1617 april 20), nr. 103 (1581 april 21); M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, p. 253 (doc. din 1502).

slujit domniei mele și țării noastre”¹. Tot așa când domnia împrumută bani de la particulari, „în interesul țării” se traducea că împrumutul a fost făcut „în treaba pământului”, „când a avut pământul mare nevoie”². De aici a decurs confuzia și cu privire la alți termeni înrudiți cu „țară”.

2. *Legea Țării* este denumirea care s-a generalizat încă din perioada feudalismului timpuriu pentru ansamblul normelor juridice în cadrul uniunilor de obști – a „țărilor” românilor – fără vreun determinativ teritorial-geografic sau etnic, ceea ce denotă caracterul unitar al acestor norme. Așa cum denumirea de „țară” a continuat să se aplice și statelor feudale românești după întemeierea lor, tot așa „Legea Țării” a continuat să denumească totalitatea regulilor de drept aplicate în viața juridică a acestor state. Ea este denumirea consacrată și folosită în toate straturile sociale și figurează atât în actele cancelariei domnești, cât și în zapisele particularilor³. Ceva mai mult, într-un text scris în limba greacă, autorul – Matei al Mirelor⁴ – transcrie cu caractere grecești cuvintele românești „Legea Țării”.

O altă denumire des uzată alături de *Legea Țării* este aceea de „Obiceiu Țării”. Cuvântul „obicei”, de origine slavă, pătrunsese de multă vreme în limba română⁵. Sintagma „Obiceiu Țării” se întâlnește în documentele de cancelarie scrise în limba română⁶ și este deseori reprodusă cu litere chirilice în cele slavone, în forma articulată românească⁷.

În documentele slavonești *Legea Țării* a fost tradusă prin zakon zemli sau zako zemski⁸, iar Obiceiu Țării prin obicei zemli; uneori în loc de zemlea se folosea și gr. hora⁹. Un alt termen slavon a fost pravo, folosit în același scop sub forma de ex. zemski pravo¹⁰. Zakon a avut sensul de „lege”¹¹, iar pravo pe

¹ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și Zapise*, vol. II, nr. 58 (1629 decembrie 11).

² Ibidem, vol. XX, nr. 162 (1613 martie 26); Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. VII, Iași, 1886, p. 124 (1634 martie 15).

³ Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, vol. III, 1907, nr. 110 (1647 febr. 12); DRH-B-XXIII, nr. 247 (1631 iunie 17).

⁴ Al. Papiu Ilarion, *Tesaur de monumente istorice pentru România*, vol. I, 1862, p. 354.

⁵ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, București, 1913, p. 240.

⁶ DRH-B-XXVIII, nr. 255 (1631 iulie 15).

⁷ Ibidem, XXIV, nr. 368 (1634 sept. 1-1635 aug. 31), XXV, nr. 378 (1636 sept. 3 pe obiceiul țării).

⁸ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și Zapise*, vol. III, 1912, nr. 95 (1642 iunie 3); DRH-A-I, nr. 21 (1452 oct. 27).

⁹ DRH-B-XXV, nr. 376 (1636 sep. 3), ib. XXIV, nr. 84 (1633 mai 20: zakon horev, obiciai horev).

¹⁰ DRH-A-II, nr. 130; ibidem, I, nr. 118 (1474 aug. 26).

¹¹ Mardarie Cozianu, *Lexicon slavo-român* (ed. Gr. Crețu), București, 1900.

acela de „drept”. Sensul de „Legea Țării” a fost redat în unele documente din Moldova, traduse în limba germană prin termenul *Landesgefesse*¹. În documentele latinești din Transilvania, Banat și Polonia, Legea Țării este prezentată sub aspect etnic, ca „Legea Românilor”: *Lex Olachorum, Modum-Mos-Consuetus Olacorum, Jus valachicum, Ritus volachiae*².

Tot ca „Lege Românească” – deci sub aspect etnic – trebuie socotită și expresia *Zakon* vlaški folosită într-un document din Țara Românească dat în 1470 precum și formularea *Voloski zakon* ce figurează în două documente din Moldova datând din 1445 și 1470, așa cum rezultă și din „Așezământul” făcut de Neagoe Basarab cu Ioan Zapolya, voievodul Transilvaniei, în toate aceste cazuri fiind necesar a se preciza din punct de vedere etnic „Legea românească” în raport cu străinii – ca *Jus valachicum* – iar nu ca „Lege românească” (a iobagilor), cum a propus C. Giurescu³.

Spre sfârșitul feudalismului se constată în legătură cu Legea Țării același proces de traducere în românește a termenului *zemlea* din sintagma *Zakon zemli* cu sensul de „pământ”, astfel că alături de denumirea originară Legea Țării – a apărut și formularea „Legea pământului” și mai ales „Obiceiul pământului”, „Obiceiul pământesc”⁴. Deși greșită, expresia „Obiceiul pământului” s-a încetățenit, în mod convențional, ca o denumire a vechiului nostru drept cutumiar. Și mai greșit este însă a se denumi – cum găsim în unele manuale – dreptul cutumiar al altor popoare – cu numele de obiceiul pământului.

Apariția legislației laice scrise la mijlocul sec. XVII a provocat o altă schimbare în terminologia vechiului nostru drept. „Lege” și *zakon* au început să fie denumite numai normele juridice scrise, iar cele nescrise s-au numit „Obicei”. Demarcația aceasta se constată chiar de la domnitorul Vasile Lupu, cel care s-a îngrijit de întocmirea pravilei „Cartea românească de învățătură” și care, atunci când judeca se referea la „legea noastră și a

¹ DRH-A-II, nr. 122 (1646 aug. 13).

² DRH-C-X, nr. 193 (1355 mai 14), nr. 329 (1355 iulie 15); G. Ciulei, *Autonomia juridică a Românilor din Banat în Evul mediu*, rev. „Banatica”, 1979, p. 289; Emil Cernea, *Quelques considérations sur le Jus valachicum dans la Pologne féodale*, în rev. „Revue roumaine d'histoire”, tome X, 1971, nr. 5, p. 845.

³ DIR-B-veac XIII, XIV și XV, nr. 239 (1470 iulie 28); DRH-A-I, nr. 259 (1445 sept. 30); ib. II, nr. 162 (1470 febr. 8); DRH-B-II, nr. 194 (1520 iunie 9) C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, 1943, p. 208.

⁴ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și Zapise*, II, I, 1909, nr. 127 (1638 iunie 6); idem, *Surete și izvoade*, I, 1906, nr. 33 (1479 oct. 17); Th. Codrescu, *Uricariul VIII*, 1886, p. 28 (1804 mai 15); M. Costin, *Opere*, ESPLA, 1958, p. 64.

țării”¹. Pravilele și codurile care au urmat au introdus în textele lor unele obiceiuri sub numele de „pământescul obicei” sau numai de „obicei”².

Pravilele din sec. XVII îndeplineau un rol subsidiar în raport cu Legea sau Obiceiul Țării. Legea Țării a constituit un drept complet al societății feudale românești, al tuturor relațiilor feudale, după cum a arătat N. Bălcescu³: „a ținut multă vreme locul și de constituție politică și de condică civilă și criminală”. Totuși, abuzul de folosire a termenului de obicei „pământesc” sau „al pământului” a determinat pe unii autori să afirme că Legea Țării ar fi doar „un drept privitor la actele de proprietate, drept al proprietarilor la raporturile dintre ei ca stăpâni ai pământului”⁴.

Desigur ca drept al unui popor sedentar, de agricultori, Legea Țării prevedea numeroase reguli cu privire la proprietatea imobiliară asupra pământului, dar nu poate fi redusă numai la atât. Este adevărat însă că prin Codul civil din 1865 rolul normelor nescrise a fost restrâns numai la cazurile când legile scrise încuviințau aplicarea lor.

3. *Țăran.* În legătură cu denumirea țăranilor, în evul mediu se constată o mare diversitate de termeni: vecini, susedi, săraci, siromahi, poslușnici, mișei, vlahi, horani, rumâni, țărani istov, lăturași, moșneni, răzeși, megieși. În decursul timpului sensul unora dintre ei a evoluat cum a fost cazul cu vecinii, săracii, vlahii – încât a ajuns la semnificații contradictorii – întrucât același termen a putut să însemne în momente diferite atât țăranii liberi și neliberi, cât și țărani cu pământ sau fără pământ.

Istoricii au căutat să precizeze starea socială a țăranilor, cu diferențierile dintre diversele lor categorii și s-au oprit asupra criteriului posedării pământului. Unii dintre ei au ajuns la concluzia că „țăranii” erau numai aceia care stăpâneau pământ⁵. Explicând etimologia cuvântului „țăran” din lat. *terra*, P. P. Panaitescu recurge și la analogia cu termenul sl. *zemlianin* vechi moldovenesc „țăran” de „*zemlianin*” din Polonia și din țările rusești și ucraine ale vechii Poloniei, cuvânt derivat din *zemli*, deci țăran, și care înseamnă mic stăpân de moșie”⁶.

¹ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, III, 1907, nr. 110 (1647 febr. 12).

² Cartea românească de învățătură, gl. 5; Îndreptarea Legii, gl. 4; Pravilniceasca condică, p. 44; Codul Calimach, p. 37 (§13, 14); Leg. Caragea, p. 2(13).

³ N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, Ed. Acad. R. P. R., 1953, p. 60.

⁴ C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, 1943, p. 218.

⁵ P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească*, p. 46-49; Liviu Burlec, *Considerații asupra originii veciniei în Moldova* în „Anuarul Inst. de ist. A.D. Xenopol”, XXIII, 1986, Iași, vol. II, p. 827; B. D. Grecov, *Țăranii în Rusia*, 1946, p. 285, n. 2.

⁶ P. P. Panaitescu *op. cit.*, p. 49.

Nu putem fi de acord cu această explicație în primul rând pentru că așa cum am arătat mai sus, lat. *terra* nu a trecut în limba română cu înțelesul de pământ și deci nu se poate face analogie cu sensul corespunzător din zemli.

În al doilea rând trebuie avut în vedere că pe lângă termenii speciali ai unor categorii sociale de țărani a existat în tot timpul până azi termenul generic de „țărani”, indiferent de starea lor socială. Dovadă este Catastihul de cisle întocmit de Petru Șchiopol în limba română și în care sunt indicate diversele categorii existente atunci – țărani istov, omenie, săraci – dar chiar în titlu toți la un loc sunt numiți „țărani”¹. Însă în sec. XIII diploma Ioaniților prevedea termenul de rustici pentru „țărani ... de orice stare”². Criteriul posedării pământului nu poate deci fundamenta sensul termenului generic de „țărani”. Radu Rossetti a evitat acest impas folosind în loc de „țărani” cuvântul „săteni”³.

Lingviștii au propus un alt criteriu pentru definirea termenului „țăran”. Dictionarul Explicativ al Limbii Române definește pe țăran astfel: „persoană care locuiește în mediul rural și care își câștigă existența îndeletnicindu-se nemijlocit cu cultivarea pământului și creșterea animalelor”⁴. La fel afirmă și A. T. Laurian și J. C. Massimu: „țăran – *rusticus* – care lucrează *terra* = pământul”⁵.

Deși autorii dicționarelor văd și ei o legătură între: „țăran” și „pământ” (*terra*), dar numai d.p.v. etimologic, totuși ei aduc un criteriu nou, acela al lucrării pământului, superior celui al posedării, prin faptul că este caracteristic tuturor categoriilor de țărani, indiferent dacă au sau nu pământ, dacă lucrează pe pământ propriu sau al altuia.

În plus, lingviștii aduc un alt element nou: țăran este cel care „locuiește în mediul rural” (DEX) sau la „țară – în opozițiune cu orașul” (Tiktin)⁶ „țeara în opozițiune cu cetatea” (Laurianu și Massimu).

În adevăr, această opozițiune țară-oraș, cetate, a existat în tot timpul evului mediu și în baza ei putea desigur Mihai Viteazul să fie pe deplin înțeles când dădea poruncă banilor din județul Argeș: „să vă feriți de oraș, nici un amestec să nu aveți cu orașul, numai să judecați țara, iar orașul să-l lăsați în pace”⁷.

¹ DIR-A-veac XVI, vol. IV, nr. 5 (1591 febr. 20), „Catastih de cisle pentru țărani”.

² DIR-B-veac XII, XIV și XV, p. 288.

³ R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpâni în Moldova*, I, București, 1907.

⁴ DEX, Ed. Acad. R.S.R., 1975, p. 485.

⁵ A.T. Laurianu și J. C. Massimu, *Dicționarul Limbei Române*, 1875, p. 1448.

⁶ II. Tiktin, *Rumanisch-deutsches Wortebruch*, București, 1912, p. 1558.

⁷ DRH-B-XI, nr. 34 (1594-1599 martie 8).

Această opoziție s-a conturat în condițiile feudalismului dezvoltat, ale apariției târgurilor, orașelor și statelor feudale, care toate la un loc contrastau cu situația existentă anterior în „țările” feudalismului timpuriu, formate din obștile satești. Așa cum organizarea politică a acestora s-a numit „țară”, tot așa locuitorii țării erau „țărani”. Tradițiile puternice ale satelor au păstrat denumirea de „țară” și pentru satele feudale, ca și „Legea țării” pentru dreptul feudal nescris, ca și aceea de „țărani” pentru locuitorii satelor, ca în feudalismul timpuriu, fără a se ține seamă de schimbările intervenite la organizarea politică, socială și juridică. Așa credem că se poate explica de ce în Catastihul din 1591, spre deosebire de locuitorii altor ținuturi din Moldova care au nume diferite – țărani istov, săraci – numai locuitorii din satele Ținutului Putna sunt numiți pur și simplu țărani (liudi țărani = oameni țărani), ca unii ce făceau parte din vechea Țară a Vrancei, supraviețuire a țăranilor din feudalismul timpuriu. Ca membri ai acestei țări ei erau, ca în feudalismul timpuriu, *țărani – oameni liberi*, sens pe care termenul „țărani” îl avea și în Țara Românească în vechile documente: Vlad Călugăruș se adresa călugărilor din m-rea Glavacioc, cărora le dăruise vinăriciul domnesc din satul Izvorani, ca „să ia numai de la vecinii lor, iar la țărani să nu se amestece”¹.

Aceeași explicație credem că este valabilă și pentru o altă opoziție, aceea dintre boieri și curtea domnească, pe de o parte, și „țara”, mica nobilime a satelor, care a supraviețuit din organizarea țărilor anterioare întemeierii statelor și domniei. Chiar dacă acei cnezi și voievozi au dispărut, iar numele lor au dobândit un sens nou în condițiile feudalismului dezvoltat, totuși mica nobilime din mediul rural a continuat să păstreze vechiul nume de „țară”, spre a se deosebi de boieri. Sensul politic cu care lat. *terra* s-a păstrat în limba română, însemnând „țară”, explică și sensul „Legii Țării” și al „Țăranilor” fără a avea legătură cu sensul material economic al „pământului” și nici sl. *zemlea*, tradusă la noi tot cu sensul de „pământ”. Terminologia originară și tradițională din obștea satească a fost atât de puternică, încât a supraviețuit folosirii limbii slavone.

¹ DRH, B, vol. I, nr. 241 (1493 iunie 16).

Secțiunea I

Dreptul de proprietate

Proprietatea asupra pământului cu structura sa ierarhizată și complexă constituie temelia instituțiilor politice și juridice feudale. Complexitatea este determinată de îmbinarea unor forme de stăpânire devălmașă și personală, diferențiate și prin regimul lor juridic deosebit, ca și prin poziția diferită a titularilor pe scena socială. Urmărind dinamica formelor de proprietate, constatăm că unele dintre ele – străvechi – continuă să existe și în feudalismul dezvoltat, cum este mai ales proprietatea țăranilor organizați în obște, alături de care se dezvoltă cele care aparțin domnilor, boierilor, mănăstirilor, orașenilor.

1. *Proprietatea țărănească* asupra pământului corespunde stadiului de dezvoltare a obștii, care păstrează modul de stăpânire devălmașă, dar cu accentuarea tendinței de desprindere din devălmășie și de creștere a stăpânirilor personale.

În principiu, Legea Țării permitea înstrăinarea pământurilor din obște, atât a celor devălmașe, cât și a celor personale, cu condiția respectării *dreptului de preemțiune*, anume de a fi preferați la cumpărare în primul rând *rușii*, iar în al doilea rând *vecinii* din obște. În acest mod obștea încerca să-și păstreze unitatea și să împiedice intrarea unor persoane străine.

Cu toată vechimea sa, obștea sătască nu este în feudalism doar o rămășiță din perioadele anterioare, căci *obști noi* continuă să se înființeze fie prin roirea satelor datorită sporului demografic, fie prin unirea unor „întemeietori” de sate cu familiile lor, constituind „moșia” noului sat.

Obștile sunt de două feluri: *libere* sau *aservite* feudalilor, prin cotopirea celor libere ori înființarea unor „slobozii” din inițiativa lor.

A. *Dreptul de proprietate în obștea liberă* are un caracter mixt: pe de o parte, este un drept de stăpânire în devălmășie asupra pășunii, pădurii și apelor ce fac parte din hotarul satului, iar pe de altă parte, un drept de stăpânire personală asupra unor terenuri amenajate prin munca proprie unor membri ai obștii: casa de locuit și curtea, câmpul de arat, curăturile, prisăcile, viile, livezile cu pomet, grădinile de legume, fânețele și poienile, iazurile, vadurile de mori și morile, braniștile etc. Dar obștea în întregul ei are un drept superior, de supraveghere a hotarului obștii, inclusiv asupra acestor terenuri aflate în stăpânire personală, pe care le poate relua în folosul colectivității, dând alte terenuri în schimb.

a) *Dreptul de stăpânire devălmașă* se exercită asupra unor bunuri naturale, cu facultatea pentru titularul dreptului de a le folosi, dar fără a le schimba starea naturală.

Astfel este dreptul de a pășuna pe islazul și munții aparținând obștii, dar fără a desțeleni terenul și a-l transforma în câmp de cultură. Pășunatul era liber și pe miriști (câmpurile cultivate, după ridicarea culturilor) – așa numita *islăjire* – în baza tradiției organizării inițiale a devălmășiei totale, care considera că după ridicarea recoltei a încetat interesul de stăpânire personală și terenul revenea în devălmășie. Aceeași regulă tradițională exista și în dreptul românesc din Transilvania, dar ea s-a aplicat cu intermitență din cauza proprietarilor maghiari, care concepeau o stăpânire absolută asupra pământului. Ea a fost restabilită pentru scurt timp de către Mihai Viteazul prin Dieta din 20-27 iulie 1600 de la Alba Iulia, cu titlul de reciprocitate pe terenurile românilor și maghiarilor¹. În ceea ce privește pășunatul vitelor unor oameni străini de obște, aceștia erau obligați să plătească *dijmă* „după legea veche”².

Asupra *apelor* curgătoare și a bălților aparținând satului, membrii obștii beneficiau de dreptul de a pescui, a săpa împreună gârle și iazuri pentru pește, a întemeia steze, pive, mori, pe care le destinau cum se exprimau sătenii din Șeica Mică; „... pentru folosul obștesc și să le rămână ca moștenire pe veci tuturor oamenilor din Șeica Mică ...”³.

În *privința pădurilor* dreptul de folosință devălmașă consta din posibilitatea de a vâna animale sălbatice, a tăia lemne pentru casă, a introduce vite pentru pășunat sau porci pentru jir, a cosi fân și a dărâma (de la „derama”) frunze pentru oi și capre, a culege fructe de pădure și plante de leac ori pentru vopsele⁴. Aceeași regulă a zeciuiei se aplica și străinilor îngăduiți să intre în pădurile obștii.

b) *Dreptul de stăpânire personală* revenea fiecărui membru al obștii pe anumite porțiuni de teren desprinse – cu aprobarea obștii – din stăpânirea devălmașă și amenajată prin muncă proprie spre a servi unei anumite destinații. Munca depusă schimba starea terenului, îi crea o nouă valoare care constituia temeiul stăpânirii titularului și a familiei sale.

– Forma cea mai obișnuită a unei astfel de munci era aceea de *desțelenire* „din pajiște” a unor terenuri spre a fi transformate în ogoare sau de

¹ I. Crăciun, *Dietele Transilvaniei sub domnia lui Mihai Viteazul*, 1939, p. 20.

² DRH, B, vol. VI, nr. 156 (1517 iulie 20); *ibidem*, vol. VI, 171, 32.

³ DRH, C, vol. XI, nr. 420 (1365 aug. 1).

⁴ DRH, A, vol. II, nr. 73; DRH, B, vol. III, nr. 29, 187; vol. IV, nr. 38; Gh. Iordache, *Ocupații tradiționale pe teritoriul României*, vol. II, Craiova, 1986, p. 189.

defrișare a pădurilor prin tăierea ori arderea copacilor spre a face „curături” (seciuri, lazuri, runcuri), adică locuri apte pentru: vatră de casă, ogor, poiană, grădină, vie, prisacă, vad de moară¹ etc.

În Legea Țării se statornicise norma juridică de a se face curături „în pădure departe”, iar nu „în capul pământurilor” deja amenajate de alți membri ai obștii, spre a nu stingheri folosirea și extinderea acestora².

– Cea mai veche desprindere din devălmășie a fost *vatra casei* de locuit și a curții respective, care era îngrădită spre a se fixa stăpânirea personală asupra ei.

– *Câmpul*, țarina, pământul de arătură a necesitat o muncă personală deosebită, specializată, care a determinat de timpuriu o delimitare precisă din terenul devălmaș, rezervat familiei care îl cultivă. Fiind o parcelă a terenului comun, i s-a dat determinarea de *delniță*, repartizată inițial prin tragere la sorți, de unde și o altă denumire – *soarte* – (lat. *sors*) sau *jirebie* (sl. jreb) cu același sens.

În țăările feudale românești nu tot câmpul era cultivat în același an. O parte rămânea nelucrat, pentru efectuarea asolamentului bienal și trienal³. Dată fiind menținerea aceleași repartizări a câmpurilor în folosința acelorași familii, s-a statornicit regula transmiterii lor ereditare. De aici și numele de *ocină*, *dedină*, *baștină*, cuvinte slave cu înțelesul de proprietate provenind de la părinți, bunici, adăugate la tradiționalul *moșie*. Transmiterea ereditară nu implica automat „alegerea” părții cuvenite fiecărui moștenitor, prin hotărânicia ei, ci se stabilea doar cota-aparte ideală ce i s-ar cuveni. Atunci se proceda la stabilirea pe teren a suprafeței cuvenite, folosindu-se ca unități de măsură, „pământul”, egal cu 5 „răzoare” sau 30 de „pași”, ori „funia” de 24 sau de 40 de „pași” și „pasul” de 6 „palme”⁴.

În afară de țarina veche, moștenită, se amenajau și țarini noi prin muncă personală și care erau îngrădite de titularii lor⁵.

Legea Țării prevedea și relativ la moșiile sătenilor interzicerea pentru străini „de a intra cu puterea lor” spre a le ara și cultiva fără voia sătenilor,

¹ DRH, A, vol. II, nr. 56, 208; Iazul lui Simion, seciul lui Mastic, runcul lui Drăghici, DRH, B, vol. V, nr. 199.

² Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, vol. XX, nr. 56 (1597).

³ P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească ...*, p. 107; C. Feneșan, *Documente medievale bănățene*, p. 40; DRH, C, vol. X, nr. 329 (1355 iulie 15).

⁴ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și Zapise*, vol. III, partea I, 1990, 54 (nota la doc. nr. 37); idem, *Surete ...*, vol. XXII, nr. 55 (1697 dec. 13), nr. 88 (1721 dec. 8); DRH, B, vol. XXV, nr. 81 (1615 mai 24).

⁵ DRH, A, vol. I, nr. 228 (1443 mai 4).

iar în caz de obținere a aprobării lor erau datori a da a 10-a parte din culturile realizate¹.

– *Poienile și fânețele*, spre deosebire de islazuri și pășuni care erau formațiuni naturale, nu se pășunau, ci erau întemeiate pe curături și întreținute pentru cositul fânului. De aceea ele erau denumite uneori, semnificativ, „Poiana Săcăturii”² sau, ca și curăturile, purtau numele celor care le-au amenajat inițial; poiana lui Zlătaru, a lui Scumpu, a lui Belegheat³.

Data fiind îndeletnicirea ancestrală a creșterii animalelor, întotdeauna se avea grijă ca la atribuirea terenurilor pentru întemeierea noilor sate să se acorde și teren pentru „fânaț câtu-i va fi de trebuință”⁴. Sătenii se străduiau să aibă cât mai multe asemenea „poiene cu fânaț” și își păstrau din generație în generație „vechiul lor loc de cosit”⁵.

Legea Țării interzicea cositul fânului din poiene de către străini, iar când titularul poienii îl permitea, el avea dreptul de a lua o claie din zece⁶. Cositul fânului fără permisiune se pedepsea cu despăgubirea proprietarului și cu arderea fânului cosit pe nedrept⁷.

– *Prisaca* (stupina) forma obiectul de reglementare a unui ansamblu de norme în Legea Țării care constituie „Obiceiul prisăcilor”⁸. Potrivit acestui obicei se statornicise o procedură de întemeiere a prisăcii și de stabilire a hotarelor sale, în cazul când domnitorul dăruia locul „din pustie”: prin aruncarea unui topor, măciucă sau săgeată din centrul terenului spre cele patru puncte cardinale, iar locul se înconjură cu gard prin punctele atinse⁹. Alături actul de donație prevedea pentru suprafața terenului „cât poate folosi o prisacă”¹⁰. Procedura de aruncare a unei arme era străveche și constituia un caz de *symbolism juridic* cu semnificația luării în stăpânire a locului destinat prisăcii. De obicei prisaca se așeza într-o regiune meliferă, pe o curătură în pădure spre a fi ferită de vânturi.

¹ Gh. Ghibănescu, *Ipssoace ...*, vol. III, partea I, 1910, nr. 43 (1651 sept. 3) și 81.

² Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. X, p. 161.

³ DRH, A, vol. I, nr. 58 (1424-1425 sept. 4).

⁴ DRH, A, vol. I, nr. 186 (1438-1442).

⁵ DRH, A, vol. I, nr. 7 (1428 aprilie 2), nr. 65 (1427 aug. 18).

⁶ Gh. Ibănescu, *Ipssoace ...*, vol. II, partea II, nr. 79.

⁷ *Ibidem*, vol. II, partea I, nr. 44 (1629 martie 27).

⁸ Emil Cernea, *Contribuții la istoria instituțiilor: Obiceiul prisăcilor*, în „Revista Arhivelor”, anul LXVI, vol. LI, nr. 1/1989, p. 45-49.

⁹ DRH, A, vol. nr. 15; DRH, A, veac XIV-XV, nr. 359.

¹⁰ DIR, A, veac XIV-XV, nr. 359.

Stăpânul prisăcii *avea dreptul să apere* prisaca, oprind intrarea animalelor străine, așezarea în apropiere a unei prisăci străine, facerea de curături de către străini în prelungirea terenului prisăcii.

Uneori prisaca se întemeia pe un teren închiriat de la un alt proprietar, ceea ce crea o suprapunere de stăpâniri. Prisăcarul avea dreptul de a primi și îngriji stupii aparținând altor persoane. Pe timpul folosirii terenului închiriat el avea dreptul de a-i aduce îmbunătățiri, sădind de exemplu pomi ale căror fructe îi reveneau în exclusivitate, dar la încheierea termenului de închiriere pomii rămâneau proprietarului terenului¹.

– *Viile* constituiau o cultură ce necesita o muncă specializată, mai întâi pentru amenajarea terenului provenit „din pustie” sau din locuri „pustiite” – așa numitele „paragină”² – iar în al doilea rând pentru întreținerea și exploatarea lor. Viile se dădeau mai ales pe terenuri defrișate, „curățate”, ceea ce necesita o muncă grea pe care numai țăranii o făceau, chiar și atunci când primeau de la boieri și mănăstiri încuviințarea de a face vii pe moșiile acestora: „vor săpa cu sapa și vor tăia cu toporul în pădurea întreagă ca să-și facă vii”³.

Terenul viei și buciunii viței de vie puteau aparține aceluiași proprietar, dar puteau forma și o suprapunere de două proprietăți cu titulari deosebiți, situație care se putea întâlni și la prisacă sau la construcțiile pe teren străin. Cele două elemente se puteau înstrăina împreună ori la doi cumpărători diferiți: „vie și cu ocină” sau „vie fără buciuni”⁴.

Viile erau îngrădite și cuprindeau, pe lângă suprafața sădită cu viță de vie, terenuri cu livezi, grădină sau prisacă. Întinderea viilor era măsurată în pogoane⁵.

Proprietarii viilor erau datori către domnie vinăriciul domnesc – zeciuiala sau desetina – iar aceia care sădeau vii pe terenurile feudalilor dădeau acestora și vinăriciul boieresc⁶.

Un regim asemănător aveau și *livezile* sau *pometul*, precum și *grădinile cu legume*. Ele se întemeiau tot prin munca proprie, prin care se amenaja „curătură de livadă și cu pomi”⁷, la care se adăuga munca specializată de

¹ Gh. Ghibănescu, *Surete ...*, vol. II, nr. 49.

² DRH, A, vol. I, nr. 23; DRH, B, vol. XXIII, nr. 321 (1632 ianuarie 28); Gh. Ghibănescu, *Ispisoace ...*, vol. II, partea I, 1909, nr. 22 (1495 martie 24); DRH, B, vol. I, nr. 252, vol. XXV, nr. 282.

³ DRH, B, vol. XXIV, nr. 14 (1633 martie 15).

⁴ DRH, B, vol. XXIV, nr. 179.

⁵ DRH, A, vol. II, nr. 207 (1426 iunie 1); DIR, B, veac XVII, vol. nr. 34.

⁶ DRH, B, vol. II, nr. 143 (1416 ianuarie 23), nr. 215 (1523 aprilie 4), nr. 193 (1520 aprilie 10); DRH, A, vol. I, nr. 241 (1443 aug. 25).

⁷ DRH, B, vol. III, nr. 64 (1528 oct. 28).

sădire și îngrijire a plantațiilor. Deseori cei care aveau o astfel de îndeletnicire și nu aveau terenul necesar închiriau de la proprietari străini locuri pentru livezi și grădini în schimbul zecuielii din roadele realizate¹.

Livezile și grădinile sunt de obicei îngrădite și situate lângă casa de locuit, vie, prisacă sau mori².

Pomii sădiți se pot vinde și separat de teren și tot așa pot face obiect de partaj³.

Legea Țării apăra și pedepsea tăierea pomilor de către străini, ca și săparea și folosirea oricăror mijloace care le-ar provoca uscarea⁴.

– *Braniștea* era o porțiune de pădure scoasă din stăpânirea devălmașă, cu aprobarea obștii dacă pădurea aparținea satului sau cu aceea a domnului țării dacă făcea parte din acei bătrâni „codri merei” ce se întindeau pe mari regiuni ale țării, și trecută în stăpânire personală. Când pădurea era insuficientă, sătenii își semănau pădure proprie, care se numea dumbravă sau rediu.

În Legea Țării s-a constituit un ansamblu de norme care reglementa regimul braniștilor, numit Legea Braniștii. În virtutea ei, stăpânul folosea braniștea în exclusivitate, o „apăra” (sl. braniti = a apăra), adică putea interzice intrarea străinilor în pădure spre a vâna animale, a tăia lemne, pășuna vite, cosi fân și culege fructe⁵. Asemenea foloase erau permise numai cu autorizația proprietarului care avea dreptul de a fi indemnizat cu „ce va fi legea”⁶. Încălcarea acestor norme era pedepsită la cererea sătenilor de către slujitorii domnești. Era un regim de „apărare” care funcționa și cu privire la terenurile de cultură agrară numit cu un străvechi termen românesc „apărătură”, care nu este o simplă traducere – cum credea P. P. Panaitescu – a sl. braniște, introdus mai târziu în limba română prin documentele cancelariilor domnești redactate în limba slavonă⁷. Termenul de „braniște” a denumit numai pădurea rezervată, cu ceea ce este în ea, inclusiv apele, dar nu s-a aplicat și altor bunuri „apărate”, socotite a fi doar sub „regim de braniște”.

¹ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace* ..., vol. III, partea II, 1912, nr. 90 (1587 iulie 21).

² DRH, B, vol. 143 (1543 mai 25), vol. XXIV, nr. 154 (1633 sept. 36), vol. XX-III, nr. 210 (1631 martie 3)

³ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace* ..., vol. III, Partea I, nr. 101 (1660 mai); Ibidem, partea II, nr. 33 (1667 iunie 26).

⁴ DRH, B, vol. I, nr. 47 (1440 aprilie 3).

⁵ DRH, B, vol. V, nr. 47; DRH, A, vol. III, nr. 74.

⁶ DRH, B, vol. I, nr. 48.

⁷ V. Giuglea, *Cuvinte românești și romanice*, Ed. Șt. și Enc., 1982, p. 45; Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ESPLA, 1955 (ed. P. P. Panaitescu), p. 205; *Pravila ritorului Lucaci* (ed. Rizescu), Ed. Acad. R.S.R., 1971, p. 177, 178; P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească* ..., p. 138, nota 237.

– Asupra *apelor* forma tipică de stăpânire personală este aceea a *vadului de moară* și a *morii de apă*. Ca popor de agricultori, românii au folosit moara de apă din cele mai vechi timpuri și au elaborat numeroase reguli, care au constituit „obiceiul morilor”.

Moara de apă constituia un complex în care primordial era vadul de moară, cuprinzând drept de *acces la apă*, cu terenul pe care se așeza moara propriu-zisă, – adică *mecanismul de măcinat* și locul dimprejur pentru staționarea carelor, pășunatul vitelor de la care, grădina pentru personalul morii¹. Când moara se construia „din pustie”, se folosea aceeași *procedură simbolică*, practică și pentru întemeierea prisăcilor (aruncarea unei arme). Terenul era de obicei amenajat prin munca proprie de „curățură”, și era delimitat prin îngrădire. Când nu era posibil accesul la o apă curgătoare, se săpa un canal de aducțiune – scoc – de la o baltă, eleșteu, gârlă, pârau.

Când satul poseda asemenea ape proprii putea să construiască o moară comună sau să acorde un vad de moară unora dintre săteni în vederea construirii morii. O situație deosebită prezentau apele mari curgătoare și bălțile mari care nu aparțineau satelor, ci făceau parte din patrimoniul întregii țări, când vadul trebuia să fie acordat de către domnul țării. În acest caz *cartea domnească* era titlul juridic de scoatere din devălmășie a apei și trecerea ei în folosință personală sub forma vadului de moară.

Vecinătatea terenului cu o astfel de apă însemna doar că apa era hotarul terenului, fără să dea și dreptul de acces la apă, acordat numai prin *cartea domnească*².

Dreptul de vad era apărat de Legea Țării împotriva încălcării de către străini, dar totodată Legea interzicea și titularului să devieze cursul apelor la care avea acces³.

Când titularul nu poseda în proprietate toate elementele componente ale vadului, el încheia contracte de închiriere a lor cu alți proprietari, acordându-le diverse avantaje ca: scutirea de oem, măcinarea fără rând etc.⁴ Dacă din întâmplare se dădeau de către mai mulți domni cărți pentru întemeierea vadului în același loc, Legea Țării prevedea ca să se respecte *cartea cea mai veche*⁵.

¹ DRH, B, vol. XI, nr. 125.

² DRH, B, vol. III, nr. 42 (hotar „la râul Vaslui”); DRH, A, vol. II, nr. 236 (în râul). DRH, C, vol. XI, nr. 385 (în fluvio...).

³ DRH, B, vol. V, nr. 38; DIR, B, veac XVI, vol. V, nr. 395.

⁴ Gh. Cronț ș.a. *Acte juridice din Țara Românească*, Ed. Acad. RSR, 1972, nr. 255, 307.

⁵ DIR, A, veac XVII, vol. III, nr. 485; Gh. Ghibănescu, *Surete* vol. II, nr. 67.

Numai cine avea dreptul de vad putea construi moară, dar titularul putea să-l închirieze, să-l vândă sau să-l înstrăineze prin orice tranzacție juridică¹. Construirea fără drept a morii pe un vad străin, ceea ce constituia o *cotropire*, se sancționa cu desființarea morii. Tot așa se sancționa și reaua așezare a morilor – „rău puse” – adică „prea aproape” una de alta, „înghe-suite”, ca și plasarea uneia prea sus, încât provoca ridicarea nivelului apei și înecarea morii din aval, îndreptățită a primi despăgubiri pentru daunele suferite².

Potrivit Legii Țării dreptul asupra vadului este *imprescriptibil*. Chiar dacă titularul nu folosește vadul și acesta rămâne „pustiu”, „astupat” și „părăsit”, chiar dacă este „cotropit” sau trece prin diferite operații juridice în stăpânirea altor persoane, urmașii titularului îl pot revendica oricând³. După apariția pravilelor scrise s-a dat drept celui care a construit o moară pe un vad străin să-l poată răscumpăra.

Apariția morilor mecanice a determinat dispariția morilor de apă.

B) Dreptul de proprietate în obștea aservită, asupra hotarului său, aparținea stăpânului feudal, fie că era o obște inițial liberă, fie că era o slobozie întemeiată de feudali cu aprobare domnească. Fiind organizată ca o comunitate de muncă, obștea a continuat să existe ca atare în starea de aservire, după ce teritoriul ei a devenit proprietatea feudalilor. Procesul de aservire s-a desfășurat în sensul restrângerii numărului obștilor libere și al sporirii celor aservite: dacă în Catastihul de cisle al lui Petru Șchiopul din 1591 țăranii cu pământ din Moldova erau de opt ori mai numeroși decât cei fără pământ, în Condica Liuzilor din 1802 se menționau 1165 sate aservite, față de numai 546 sate răzășești⁴.

În virtutea tradiției de prețuire a muncii personale, țăranul aservit își păstra stăpânirea asupra casei, posibilitatea de a lucra pe delnița pe care o avusese în proprietate, precum și dreptul asupra bunurilor create de el și avute în stăpânire personală: curături, prisăci, vii, iazuri, vad cu moară, braniște⁵, ca și asupra inventarului agricol, vitelor mari și mici. De aceea, spre a avea o stăpânire deplină peste toate bunurile din obște, feudalii urmăreau să dobândească pe lângă aservirea țăranilor și dreptul lor de proprietate asupra bunurilor create prin munca lor.

¹ DRH, B, II, nr. 48.

² DRH, B, vol. XI, nr. 281; *Acte juridice ...*, nr. 307.

³ DRH, B, vol. III, 189; DIR, B, veac XVI, vol. II, nr. 386.

⁴ DIR, A, veac XVI, vol. IV, nr. 51; Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. VII, p. 247.

⁵ C. Giurescu, *Studii ...*, p. 55, nota 3; N. Iorga, *Anciens ...*, vol. I, p. 185.

Tot pe baza tradiției se continua practica îngăduită de stăpânul feudal ca țăranul aservit să poată face curături și diverse îmbunătățiri personale ca acelea enumerate mai sus, cu obligația de a da stăpânului, conform Legii Țării, zeciuiala, cuvenită din ceea ce realiza, întrucât ele erau efectuate pe pământ străin.

2. *Proprietatea nobiliară*. Dreptul asupra unei astfel de proprietăți avea ca obiect moșiile boierești, bisericești și domnești.

Proprietatea nobiliară s-a extins pe două căi: prin acapararea proprietăților țărănești sau prin exploatarea muncii țăranilor. Astfel, pe când proprietatea țărănească s-a format în principal prin moduri *originare*, bazate pe muncă proprie și numai în subsidiar prin moduri *derivate*: moștenire, testament, cumpărături, schimb, donații, uzucapiune, proprietatea nobiliară s-a constituit mai puțin prin moduri *originare* – dar și atunci a folosit munca țăranilor, chiar dacă ea a fost plătită – și mai mult prin moduri *derivate*.

Din punct de vedere istoric, proprietatea nobiliară este continuarea stăpânirilor pe care le-a avut cnezii și voievozii din perioada feudalismului timpuriu. Întărită și extinsă continuu în perioada feudalismului dezvoltat se bucură de anumite privilegii, ceea ce o deosebește esențial de proprietatea țărănească.

a) *Proprietatea boierească* provenită din moștenire era întărită de domn și se înstrăina cu respectarea dreptului de protimis al rudelor. O sursă importantă de creștere a proprietății boierești a fost *donația domnească* – miluirea – acordată pentru serviciile militare aduse domnului și pentru îndeplinirea unor însărcinări în aparatul de stat. Proprietatea donativă era deci condiționată de realizarea sarcinilor încredințate putând fi retrasă de domn prin procedura *numită Preadalica*. Când domnul încuviința și întărea înstrăinarea unei proprietăți donative renunțând la retractul prin preadalică, beneficiarul mulțumea domnului prin *darea calului* sau a *cupei*. Această renunțare a deschis calea spre transformarea proprietății donative în *ereditară*, asemănătoare celor dobândite prin moștenire sau prin acte între vii.

Domnul mai dăruia boierilor braniști și vaduri de mori din „*dominium eminens*” (a se vedea în continuare). Numită prin hrisovul domnesc de întărire *ohabă* în Țara Românească și *uric* în Moldova, proprietatea boierească se bucura de scutiri fiscale.

În caz de *hiclenie* (trădare) a boierului față de domn, proprietățile boierești erau confiscate de domn și atribuite de obicei boierilor credincioși.

Substituindu-se atribuțiunilor vechilor cnezi și voievozi, uzând și de poziția lor în aparatul de stat, boierii au reușit, prin abuz de putere, să coto-

pească pământurile țăranilor și să-și constituie mari latifundii. Ei au recurs și la căi *originare* de obținere a unor bunuri: câmpuri agricole prin înființări de sate (slobozii), curături¹, vii, poiene, mori etc., pentru care au folosit munca țăranilor aserviți ori au recurs la plata unor meșteri specializați, cum erau meșterii de mori. La bunurile de mai sus se adăugau, în virtutea dreptului feudal, și bunurile iobagilor decedați fără moștenitori sau care fugeau din satele boierești.

b) *Proprietatea bisericii* s-a constituit în mari domenii după întemeierea statelor românești, în principal pe calea *daniilor* din partea credincioșilor – domni, boieri, prelați, orășeni, țărani – făcute pentru scopuri pioase, dar și pentru a fi trecuți în pomelnice și a li se face rugăciuni după moartea lor. Mănăstirile au primit în stăpânire pământuri, sate, munți, braniști, mori, precum și scutiri de dări pentru bunurile lor. Totodată mănăstirile și înalții prelați obișnuiau să facă cu cheltuiala lor curături, vii, grădini, mori etc., care rămăneau în patrimoniul mănăstirilor². Acestea nu aveau dreptul de a înstrăina daniile ctitorilor, ele fiind destinate unor cauze caritabile, iar ctitorii puteau cere întoarcerea lor³.

Domnii mai dăruiau mănăstirilor diferite obroace – bani, miere, vin, ceară, sare, parte din birul unor sate – pentru hrana călugărilor și pentru procurarea de fonduri bănești⁴.

Mănăstirile beneficiau, mai mult decât boierii, de drepturi largi de judecată a satelor din domeniul lor și de încasarea amenzilor și a altor venituri de pe urma judecăților. Dar practica închinării mănăstirilor românești către lavrele de la muntele Athos le-a lipsit de cea mai mare parte din veniturile lor, care inițial fuseseră donate pentru opere pioase.

c) *Proprietatea domnului* cuprindea bunurile personale, ce-i aparțineau ca oricărui membru al clasei feudale, încă dinainte de a fi domn. La acestea se adăugau achizițiile făcute ulterior pe diverse căi juridice și îmbunătățirile realizate din inițiativă și cu cheltuială proprie. Astfel Ștefan cel Mare, face danie m-rii Voroneț, „o vie pe care a sădit-o domnia mea din pustie”, împreună cu alte vii și ocine cumpărate cu bani proprii „în pomenirea sfânt răposați înaintași și părinți ai noștri”⁵. Mai aparțineau domnului sub numele

¹ Gh. Ghibănescu, *Surete*, vol. XXII, nr. 146 (1617 iunie 5): boierul Nădăbaico a făcut 599 curături în pădure merei și în aoașe curături de fân.

² DRH, B, vol. VI, nr. 79 (1568-1676).

³ DRH, B, vol. XI, nr. 381; Gh. Ghibănescu, *Surete* vol. XXIV, nr. 179.

⁴ DRH, B, vol. I, nr. 179 (1482 martie 23).

⁵ DRH, A, vol. III, nr. 244 (1499 nov. 22); DRH, B, vol. IV, nr. 19 (1545-1547 oct. 4).

de *cămara domnească* anumite venituri ce i se cuveneau pe timpul exercitării domniei, separate de visteria țării.

Domnul administra și *proprietatea domnească*, ce aparținea țării, în baza dreptului său de *dominium eminens*.

3) *Dominium eminens*. Legea Țării consacră în țările feudale românești un *drept de folosință* recunoscut țăranilor aserviți asupra delnițelor pe care le lucrau, un *dominium utile* aparținând stăpânilor feudali asupra pământului satelor aservite și un *dominium eminens*, un drept de stăpânire superioară asupra întregului teritoriu al țării, ce revenea domnului ca vârf al ierarhiei feudale și ca reprezentant al statului.

Așa cum obștea sătească avea un drept de supraveghere asupra întregului hotar al satului, atribuind unora dintre membrii săi desprinderea din devălmășie a unor porțiuni de teren și trecerea lor în stăpânire personală, tot așa terenurile și bunurile ce nu aparțin din punct de vedere juridic anumitor persoane constituie un fel de devălmășie a întregului popor, aflată sub supravegherea domnului țării care, la rândul său, are prerogativa de a dispune scoaterea din acest fond comun a unor părți și să le transforme în stăpâniri personale.

Prin natura lor ele sunt *păduri, terenuri și ape*, de dimensiuni care depășeau formele organizate de stăpânirea existentă – sate, orașe, județe, ținuturi – pădurile fiind „codri merei” acoperind mari regiuni, apele erau râurile care străbăteau țara, iar terenurile, fiind cele necultivate. Toate acestea erau socotite „pe seama domnească” și numai domnul avea dreptul de a lua măsurile necesare pentru păstrarea lor în folosul întregii colectivități, pentru protejarea lor împotriva încălcărilor samavolnice, ca și asupra unor porțiuni din ele. Întrucât aceste bunuri nu erau și nici nu puteau fi în întregime proprietatea unor persoane particulare, ele erau denumite *pustii, pustiite* sau ale *nimămui* și de aceea intrau în patrimoniul țării sub forma de proprietate domnească.

a) *Pustii* sunt denumite pădurile și terenurile ce nu au fost niciodată în stăpânire individuală. Marile ape curgătoare și bălțile întinse nu sunt socotite pustii, deoarece asupra lor s-a exercitat întotdeauna dreptul de navigație și pescuit al locuitorilor. Dar și pentru pustiile propriu-zise denumirea este relativă – are doar o semnificație pur juridică – întrucât în documentele ce se referă la ele găsim mereu dovezi ale prezenței oamenilor. Astfel, sunt case izolate locuite, fântâni, prisăci, seliști pentru sate etc.¹, întemeiate din iniția-

¹ DRH, B, vol. I, nr. 61, 63, 71, 91, 185.

tivă particulară: „din pădure verde” sau din „pajiști”. În pustie se menționează că s-au întemeiat „locul lui Oancea și al lui Piatră”, prisaca lui Chiprian și a lui Detelea¹, fântâna Peducelului², o vie sădită de Ștefan cel Mare și dăruită m-rii Voroneț³, poieni⁴, mori⁵ locuitori izolați: „unde este Iurie care are și prisacă”⁶. Seliștele de case curățite prin muncă grea sunt întărite de domn în persoana titularilor, în suprafață de „cât vor putea să folosească 20 de case”⁷. Suprafețele dăruite de domn din pustie sunt hotărnicite de către un slujitor domnesc cu „oameni buni și bătrâni”⁸, iar nu printr-o „fugă de cal” cum se afirmă fără teme⁹ și pe care Legea Țării nu o consacră.

Aceste întemeieri izolate se dezvoltă cu timpul și de obicei sunt integrate în satele care se vor organiza pe seliștele respective. Atât satele, cât și diversele amenajări individuale din pustie sunt întărite de domn ca stăpâniri ale autorilor lor.

O evoluție aparte au avut desprinderile din marile păduri ale braniștilor, a unor porțiuni de păduri „rezervate”, „oprite” oricăror persoane, altele decât titularii lor, cărora le erau atribuite prin hrisov domnesc: domn, boier, mănăstiri, sate. În baza cărții domnești, cei hărăziți le puteau „apăra”, conform Legii braniștii, de intrarea fără autorizație a persoanelor străine, care ar voi să vâneze animale mari și mici, pește sau albine sălbatice (bărcuital), să culeagă fructe de pădure, să facă steliști, curături etc., să cosească fânul. Spre sfârșitul feudalismului, statul a preluat sub directă administrație întregul fond forestier¹⁰. Legile și codurile silvice care au urmat au desființat drepturile de folosință devălmașă ale particularilor asupra tuturor pădurilor statului.

b) *Pustiile* sunt denumite terenurile care au aparținut unui stăpân, dar care, prin dispariția acestuia au rămas părăsite, abandonate. Așa este cazul satelor ce s-au pustiit din cauza năvălirii tătarilor¹¹, a birurilor

¹ *Ibidem*, nr. 139, 155.

² *Ibidem*, nr. 154.

³ DRH, A, vol. III, nr. 244.

⁴ *Ibidem*, vol. I, nr. 63, 71.

⁵ *Ibidem*, nr. 151.

⁶ *Ibidem*, nr. 91.

⁷ DRH, A, vol. III, nr. 265.

⁸ *Ibidem*, vol. I, nr. 187; Gh. Ghibănescu, *Surete* XIX, 100.

⁹ *Istoria Dreptului*, vol. I, 1980, p. 566, 567.

¹⁰ R. Stancu ș.a., *Aspecte ale dezvoltării legislației de ocrotire a naturii în România*, în rev. „Ocrotirea mediului înconjurător”, Ed. Ac. RSR, 2/1977, p. 95.

¹¹ DRH, B, vol. XXIII, nr. 11 (1630 ian. 11).

insuportabile¹, a sărăciei², a abuzurilor și silniciilor unor boieri³.

Alteori, proprietăți individuale sunt considerate pustiite, pentru că titularul a dispărut: „moșie fără de om, ci moșie pustie”⁴; un loc în București, care a avut și o biserică, dar s-a năruit și „a rămas numai locul pustiu”⁵; dar chiar și o parte din moșie al cărei proprietar era în robie peste granița țării este socotită de către ceilalți coproprietari ca „să fie moșie pustie, până vor veni rudeniile lor din robie”⁶.

Dispunând de seliștele satelor pustiite, domnii le dăruiesc boierilor și mănăstirilor pentru înființarea de slobozii „în hotarele lor vechi” și în același mod procedează și cu micile terenuri pustiite, pe care le dăruiesc noilor titulari în hotarele „pe unde au folosit vechii proprietari”⁷.

Locurile, deși necultivate, dar ai căror proprietari sunt prezenți, nu sunt socotite „pustii”: așa, este cazul viilor „paragină” și al vadurilor pe care s-au construit mori, ca atare nu fac parte din *dominium eminens*. Aceeași situație au și munții care au proprietari, dar sunt denumiți „pustii” numai în sensul că pe ei nu se găsesc stâne de oi așa cum au de obicei munții⁸.

c) *Apele curgătoare* mari și *bălțile* mari fac parte din *dominium eminens*, în folosință comună pentru pescuit, adăpat și navigație. În acest scop domnia supraveghea libera lor folosire, iar Legea Țării interzicea particularilor să facă pe maluri orice fel de construcții care ar stingheri interesele comune. Numai domnul le putea autoriza prin cărți domnești cu respectarea anumitor condițiuni. De aceea apele aveau un regim juridic special.

Astfel, construirea podurilor peste marile ape curgătoare era un „drept regalian al domnului”, care se manifesta prin taxele de trecere⁹, dar totodată și o datorie, după cum sublinia mitropolitul Matei al Mirelor: „domnul să facă poduri și fântâne pentru oameni și vite pe unde sunt ape și noroae”¹⁰. Pentru întreținerea lor domnul scutea pe unii țărani de plata dărilor, în

¹ Ib., vol. XXV, 376 (1636 sept. 3).

² DRH, B, vol. XXIII, nr. 245 (1631 iun. 11).

³ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace* ..., III, I, nr. 35.

⁴ DRH, B, vol. XXIII, nr. 184 (1630 dec. 6).

⁵ Ib., nr. 14 (1630 ian. 13).

⁶ DRH, B, vol. XXIV, nr. 280 (1634 mai 25).

⁷ DRH, A, vol. I, nr. 209, 254-2; DRH, B, vol. VI, nr. 68 (1568 iunie 6).

⁸ C. C. Giurescu, *Organizarea financiară a Țării Românești în epoca lui Mircea cel Bătrân*, în „Analele Acad. Rom., Memoriile Secțiunii Istorice”; seria III, Tom. VII (1926) p. 34-36.

⁹ Matei Mitropolitul Mirelor, *Istoria celor petrecute în Țara Românească*, „Tezaurul de monumente istorice pentru România”, vol. I, 1862, București, p. 371.

¹⁰ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace* ..., vol. II, partea II, nr. 85; idem, *Surete* ..., XXII, 52.

schimbul obligației de a face lucrări de reparații. În mod excepțional, domnul permitea unor sate, boieri sau mănăstiri de a construi poduri fixe sau „umblătoare”¹. Interese strategice, cum era de exemplu, împiedicarea năvălirii dușmanilor din afară, erau avute în vedere cu prilejul acordării și refuzului domnitorului de a construi poduri proprietate particulară². Iată de ce afirmația că „podurile nu aparțineau nimănui” și că ele erau „proprietatea duhurilor”³ este străină de regimul lor juridic.

În privința fântânilor, nu atât domnul, cât țăranii le construiau în pustie, la drumurile mari, pe seliștile care ulterior deveneau sate, mănăți de anumite credințe pioase, din care cauză ele purtau de obicei numele auto-rilor: fântâna lui Ilieș, Gherman, Drăgan, Spravin, Borea⁴.

Podurile, chiar particulare și fântânile rămâneau în folosință comună, cu deosebire că pentru poduri se puteau încasa taxe de trecere.

Legea Țării conținea numeroase norme juridice cu privire și la *vadurile de moară*, la mori, ce constituiau „Obiceiul Morilor”. Ele erau în legătură și cu folosirea apelor și bălților mari, aflate sub regimul de *dominium eminens*. Apele curgătoare mari sunt menționate deseori ca hotare ale terenurilor dar vecinătatea cu malul apei nu dădea și dreptul de acces la apă pentru vaduri și poduri. Acesta era acordat numai de domn prin hrisov. La fel se proceda și pentru dreptul de a se săpa un iaz sau o gârlă, prin care să se aducă din râu sau baltă. Munca era depusă în acest scop de către țăranii, pentru amenajările proprietății lor, și tot de ei și în cazul când erau plătiți de marii latifundia-ri pentru ca asemenea amenajări, poduri și vaduri, să le revină acestora. Beneficiarii trebuiau să se conformeze întocmai cărții domnești: să nu schimbe cursul apelor și al gârlilor, să nu stânjenească pe vecin, să respecte normele de construire a instalațiilor de folosire a apelor (zăgazuri etc.). Domnia controla respectarea regulilor și intervenea în cazul conflictelor de interese cu privire la dreptul asupra vadului de moară și cerea „vătafului de gârlă” să facă cercetări⁵, iar în caz de cotropire a vadului trimitea o slugă domnească să restabilească situația exactă⁶; alteleori domnul însărcina pe marele vornic, pe postelnic, pe

¹ DRH, A, veac XVI, vol. I, nr. 430 (1546 aprilie 21), 143 (1520 febr. 12), 149 (1519 dec. 27); DRH, A, vol. III, nr. 39.

² DRH, A, vol. I, nr. 11; vol. II, 70; vol. III, 75; DRH, B, vol. III, 144; vol. II, nr. 223; Gh. Ghibănescu, *Surete ...*, vol. II, 47; vol. XXII, 52; vol. II, II, 85; Gr. Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei* (ed. P. P. Panaitescu), ESPLA, București, 1955, p. 172.

³ Colectiv, *Istoria dreptului românesc*, vol. I, 1980, p. 172.

⁴ DRH, A, vol. I, nr. 98, 209, 290.

⁵ DIR, A, veac XVII, vol. III, nr. 175 (1612-1614 dec. 4).

⁶ DRH, B, vol. XXV, nr. 51 (1635 nov. 1).

vătafii și pârcălabii de ținut să facă cercetări la fața locului, chemând și localnici – „megieși” – ca martori străini de loc, meșteri de mori „cu praxis”, cu ordin de a i se raporta cele constatate și cu sancțiuni pentru cei în culpă¹.

d) *Terenurile confiscate* pentru trădarea domnului (hiclenie) sunt trecute „pe seama domnească”² în cazuri ca: răscoală pentru răsturnarea domnului, fuga din țară fără încuviințarea domnului, însușirea banilor din vistierie sau a altor bunuri domnești etc. De aceste bunuri trecute sub regimul de *dominium eminens* domnul dispunea prin donații către boierii care dovediseră „credincioasă slujbă” sau prin danii către biserică. Este semnificativ că donatarii socoteau bunurile primite ca o îmbogățire fără justă cauză și ca o deposedare injustă a foștilor proprietari și a familiilor lor, astfel că ei căutau să încheie diverse învoieli cu cei deposedați, de obicei acte de vânzare-cumpărare – „ca să nu fie păcat” – spre a avea în modul acesta și consimțământul lor de bună voie, spre a nu fi expuși la eventuale cereri de revendicare³, în fața altor domni ulteriori.

e) *Bunurile vacante*, adică rămase de la cei decedați fără moștenitori intrau și ele pe seama domnească⁴, sub regimul de *dominium eminens*⁵.

Secțiunea a II-a

Persoane, rudenie, familie, căsătorie, succesiune

§ 1. Persoanele

Persoana fizică sau juridică este din punct de vedere juridic *un subiect de drepturi și obligațiuni*. În acest sens persoana este investită cu *capacitate juridică* încă de la începutul existenței sale, precum și cu *capacitate de exercițiu* a drepturilor și obligațiilor, conform normelor legale în vigoare. Orice persoană se identifică prin numele și domiciliul său. Ca persoană fizică, omul în feudalism este încadrat în diverse stări sociale, al căror regim statutar, fățiș inegal, se răsfrânge și asupra sferei capacității sale juridice.

¹ DRH, B, vol. XXIV, nr. 41 (1634 oct); *Acte juridice din Țara Românească*, nr. 307 (1777 mai 13) și nr. 821 (1780 martie 26); invocă obiceiul morilor; N. Iorga, *Anciens ...*, p. 179, nr. CCXV (1669 mai 22), p. 185, nr. CXXIV (1581 aug. 14), p. 281; DRH, B, vol. XI, nr. 20, (1593 dec. 8), vol. XXIV, nr. 287 (1634 mai 31).

² DRH, B, vol. XXIII, nr. 27.

³ DRH, B, vol. V, vol. VI, nr. 247, vol. XI, nr. 139; DRH, A, vol. I, nr. 143 (1435 oct. 18), vol. III, nr. 129 (1493 martie 15).

⁴ DRH, B, vol. III, nr. 188, 197; vol. XXIII, nr. 272.

⁵ DRH, B, vol. III, nr. 107, 141; vol. V, nr. 187; vol. VI, nr. 106.

Astfel, *boierii* aveau o capacitate juridică deplină în ceea ce privește drepturile și obligațiile publice și private, fără deosebire prea mare între ei la începuturile feudalismului. Chiar și în Ardeal, în condițiile infiltrării străine, în sec. XIV erau încă recunoscute boierilor români privilegiile legate de „dreptul boieresc”, păstrate mai târziu numai cu condiția maghiarizării și părăsirii religiei ortodoxe. În Moldova și în Țara Românească a avut de asemenea loc o stratificare în rândurile boierimii în legătură cu drepturile publice de care se bucurau: boierii mari și mici, de curte și de țară, cu și fără slujbe.

Clerul avea, ca și boierii, o situație privilegiată, cu atribuții de drept public de participare la treburile țării, în sfatul domnesc, în adunările de stări, cu competența de a judeca anumite procese civile, penale și canonice, conform ierarhiei sale bisericești și monahale. O restrângere a drepturilor sale suferă clerul ortodox, din Ardeal prin dispozițiile legilor *Approbatae et compilatae constitutiones*, care calificau religia ortodoxă ca „tolerată”. O oarecare ameliorare a adus actul unirii bisericii românilor din Ardeal cu Roma.

Orășenii aveau și ei drepturi de a participa la administrarea orașelor și târgurilor, de a dispune de bunurile lor și de a-și rezolva diferendele lor judiciare. Uneori domnia ridica dregători din rândurile orășenilor.

Țăranii liberi, moșneni și răzeși, aveau și ei o situație asemănătoare în ceea ce privește administrarea satelor și dispoziția asupra bunurilor ce le aparțineau. Uneori ei erau denumiți pur și simplu „țărani”, spre a fi deosebiți de cei aserviți¹. Unii domni au ridicat și dintre ei dregători.

Țăranii aserviți, rumâni și vecini, puteau dispune de bunurile pe care le mai păstrau în proprietatea lor, dar erau excluși de la exercițiul drepturilor publice. Ei puteau reveni la starea de oameni liberi prin răscumpărare și iertare de rumânie. Luat rob în țară străină, țăranul redevenea liber dacă scăpa din robie și se întorcea în țară².

În legătură cu țăranii aserviți se susținea existența unui „drept rumânesc”, de către C. Giurescu. El considera că valahii constituiau o categorie socială, inferioară, fiind țăranii aserviți, și că prin urmare expresia *zakon vlaški* din documentele privitoare la robii eliberați avea sensul de drept rumânesc, astfel că ei trebuiau să trăiască sub regim de rumânie. În consecință el făcea o deosebire între Legea țării care se referea la toți românii ca entitate etnică, indiferent de starea lor socială, și *zakon vlaški* care avea sens social și se referea numai la rumâni ca țăranii aserviți³.

¹ DRH, B, vol. I, nr. 241 (1493 iunie 16: „vecini și țărani”).

² DRH, B, vol. XXIII, nr. 138, 141, 364.

³ C. Giurescu, *Studii ...*, p. 139; DRH, vol. XI, nr. 177 (1596: vlasi).

În realitate, credem că termenul de rumân avea atât înțeles etnic, cât și social, adică rumân, dar și țăran aservit, sensul reieșind din context: într-o poruncă dată de Leon Tomșa și scrisă în limba română (1630) se pune în vederea rumânilor din satul Ionești, jud. Vlașca, să lucreze pentru stăpâni „cum este legea și obiceiul rumânesc”¹, iar într-un alt document dat de același domn și tot în limba română (1631) se denunță practica boierilor greci „carii sunt însurați în țară de au luat rumâne”, ca și abuzurile călugărilor greci, în contrast cu „călugării rumâni”². De aceea și documentul³ referitor la pășunatul munților Tismanei de către diverse persoane străine are în vedere sensul etnic al expresiei zakon vlaški, sinonim cu Legea țării.

Robii, tătari și țișani, trăiau sub regimul unui „drept al robilor” sau al unui „drept țișănesc”⁴. Robia la noi este mai veche decât venirea acestor două etnii, ea datează încă din vremea pecenegilor și cumenilor⁵. Erau lipsiți de libertate, considerați obiecte asupra cărora puteau face diverse tranzacții, dar nu puteau dispune de viața lor. Puteau fi vânduți sau donați⁶. Ei aveau în stăpânire puține bunuri, rezultat al muncii proprii. Existau și țișani liberi, care uneori se vindeau ei înșiși ca robi⁷. După apartenență robii putea fi domnești, boierești sau mănăstirești. Dacă erau luați ca robi în țară străină ori dacă erau iertați de robie de către stăpânii lor și dacă se întorceau în țară, ei deveneau liberi în baza Legii țării⁸. Credem că în aceste cazuri ei dobândeau o libertate deplină, că nu deveneau doar vecini⁹, căci altfel nu aveau cum să-și vândă libertatea.

Străinii aveau un regim juridic bine precizat în Legea țării. Era un regim tolerant, mai ales dacă erau creștini. Ei erau îngăduiți să se așeze în târguri și orașe, să facă comerț, să se organizeze în comunități proprii și să aibă bisericile lor. De un asemenea regim s-au bucurat armenii și grecii. Ei se puteau naturaliza – „împământeni” – prin numirea de către domn într-o dregătorie, fie prin căsătoria cu o „pământeană”, așa cum arată voievodul Leon Tomșa. O situație deosebită aveau turcii care, potrivit capitulațiilor, nu se puteau stabili în

¹ DRH, B, vol. XXIII, nr. 47 (1630 febr. 3).

² Ibidem, nr. 255 (1631 iulie 15).

³ DIR, B, veac XIII-XV, nr. 139 (1470 iulie 20).

⁴ I. Peretz, *Robia* (curs lito), 1934; *Așezământul* din 1741 pct. 34 a lui C. Mavrocordat.

⁵ A. Gonța, *Satul ...*, p. 316.

⁶ DRH, A, vol. I, nr. 75 (1428 iulie 8).

⁷ G. Potra, *Contribuțiuni la istoricul țișanilor în România*, 1939, p. 269.

⁸ DRH, A, vol. I, nr. 259 (1445 sept. 30: tătarul Pașca); vol. II, nr. 162 (1470 febr. 8: tătarul Oană).

⁹ C. Giurescu, *Studii ...*, p. 215.

țară, nici să dobândească moșii și nici să construiască geamii. În general se interzicea străinilor să dobândească pământ în proprietate.

§ 2. Rudenia

Rudenia este o relație specială între persoane, fie izvorâtă dintr-o comună origine biologică – *rudenie de sânge* – fie bazată pe anumite principii religioase cum este *rudenia prin alianță* ce se creează între grupul de rude al unui soț cu grupul celui alt soț (cuscria), fie rezultată în urma botezului și cununiei (nași-fini) numită *rudenie spirituală*, întrucât își are sorgintea în cele două taine.

Rudenia naturală (de sânge) a păstrat străvechi structuri în organizarea sa, moștenite de la strămoșii daco-romani, în tiparul social de secole al obștii sătești, cum este cazul cetelor de neam existente în cadrul acesteia. La ea s-a adăugat influența bisericii ortodoxe prin cele două taine religioase și toate împreună au înrăurit conduita persoanelor. Rudenia de sânge se socotește în funcție de autorul comun pe linie *directă*, suitoare și coborâtoare (ascendenți și descendenți) și pe linie *colaterală*, fiecare cu grade sau trepte numerotate după numărul generațiilor ce se interpun între rudele respective. Ea a creat drepturi și obligațiuni de ajutor reciproc și întreținere, precum și de vocație succesorală. În același timp ea a impus anumite *impedimente* la căsătoria persoanelor înrudite prin sânge, în scopul bunei dezvoltări a ființei umane și a evitării degenerării sale fizice prin căsătoria rudelor de grad apropiat. Biserica a întărit cu rigurozitate asemenea impedimente prin hotărârile conciliilor ecumenice, condamnând incestul, căsătoriile între rude până la un anumit grad. În plus biserica a intervenit în scopul purificării moravurilor prin stabilirea unor norme morale de comportament între rudele prin alianță (ex. căsătoria între doi frați cu două surori).

Doctrina creștină a creat apoi în temeiul tainelor botezului și a cununiei o familie spirituală, cu impedimente tot atât de puternice ca și cele naturale. Legile ulterioare au corectat anumite excese, atât în legătură cu impedimentele naturale, cât și cu cele religioase.

Alte forme de rudenie sunt cele derivate din înfiere și înfrățire.

Forma de încheiere a căsătoriei era *beneficțiunea religioasă*, de unde credința că ea este scrisă „în cer”¹. Nu se încheia un act scris la oficierea căsătoriei. Ceremonialul căsătoriei arată că tinerii țineau seamă și de învoirea părinților, manifestată în procedura pețitului, ca și în constituirea zestre.

¹ G. Nedelcu, *Puterea părintească* ..., p. 93.

În adevăr, *zestrea*, de tradiție geto-dacă după cum o arată și numele, era un *drept*¹ al ambilor tineri, ea reprezentând un echivalent al muncii depuse de ei în gospodăria familiei. Ea era constituită prin strigări publice făcute în timpul sărbătorii nunții, în care se adăugau și darurile făcute tinerilor de către alte rude sau prieteni cu scopul de a contribui la întemeierea noii familii. Foile de zestre au apărut abia în sec. XVII, când zestrea începe să-și piardă imaginea tradițională; se constituia numai pentru viitoarea soție și ajungea un fel de afacere pentru viitorii soți „vânători de zestre”. De aceea, părinții fetelor luau diverse măsuri juridice de protecție a integrității sale, concretizate în *regimul dotal* modern.

Un impediment tipic feudal la căsătorie era starea de robie a unuia din soți, care, potrivit Legii țării, atrăgea căderea în robie a soțului liber și a copiilor rezultați dintr-o asemenea *căsătorie mixtă*².

În ceea ce privește fiii, ei puteau fi legitimi, naturali (din afara căsătoriei), adoptați (fii de suflet), vitregi (aparținând unuia din soți, dinainte de căsătorie), la care se pot adăuga și cei „înfrățiți”.

O variantă a căsătoriei tradiționale este aceea făcută „cu fuga”, prin *răpirea* fetei cu consimțământul ei, în scopul de a forța și încuviințarea părinților.

Legislația feudală scrisă și cea modernă au adus numeroase schimbări în regimul căsătoriei, cu privire la forma ei de încheiere, la valabilitatea consimțământului, vârsta viitorilor soți, impedimentele la căsătorie, regimul bunurilor etc.

§ 3. Familia

Familia este grupul format din rudele cele mai apropiate, având ca nucleu pe părinți și copii. Tradiția geto-dacă a transmis familiei românești unele trăsături apreciate ca democrație în comparație cu familia romană, socotită aristocratică; în timp ce aceasta este dominată de *patria potestas* a lui *pater familias*, cu situarea soției *loco sororis* și cu dreptul absolut asupra copiilor, dreptul cutumiar românesc stabilea o anumită egalitate între soți, izvorând și din condițiile de viață ale obștii sătești. Așa de ex. ambii soți exercitau puterea părintească asupra copiilor, iar soția supraviețuitoare putea deține singură tutela asupra copiilor minori, fără asistența consiliului de familie sau (în dreptul modern) supravegherea tribunalului.

¹ N. Iorga, *Anciens documents* ..., p. 27.

² V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, tom. II, 1892, p. 135; tom. III, 1893, p. 483.

De asemenea părinții nu aveau un drept absolut asupra copiilor și nici nu-i puteau vinde¹. Accentul cădea dimpotrivă pe obligația de întreținere și protecție.

Creștinismul ortodox, spre deosebire de catolicism, a permis divorțul pe baza egalității motivelor invocate de fiecare soț și nu a admis separația de corp.

§ 4. Căsătoria

Căsătoria creează o relație maritală între soți cu drepturi și obligații reciproce, atât între ei, cât și între părinți și copii. Căsătoria păstrează multe elemente tradiționale, daco-romane (a se vedea terminologia membrilor familiei), precum și influențe ale bisericii creștine.

O trăsătură caracteristică, de tradiție geto-dacă, prezintă consimțământul *liber* al tinerilor, concretizată în preparativele încheierii căsătoriei: „vederea în ființă” și „urmarea de vorbă”², care permit tinerilor să se cunoască și să cadă de acord, spre deosebire de unele legiuri bizantine care dădeau drept numai părinților de a decide căsătoria copiilor. Același drept consacra logodna ca o semi-căsătorie, necunoscută în practica dreptului nostru cutumiar.

§ 5. Succesiunea

Transmisiunea bunurilor *mortis causa*, numită cu un termen tradițional *moșteniri* (tr. moș, moșie), se făcea pe cale legală (în lipsa manifestării de voință a lui *de cuius*) și testamentară.

Potrivit *moștenirii legale* copiii legiuți și adoptivi (de suflet), atât băieți cât și fete, aveau o *egală vocație* succesorală a bunurilor de baștină (ocine, dedine) sau de cumpărătură ale părinților lor decedați. Copiii naturali succed numai la moștenirea mamei lor. Se admitea reprezentarea succesibililor decedați înainte de deschiderea succesiunii de către urmașii acestora. Copilul vitreg (hiastru) are aceleași drepturi de moștenire ca și cel legiuit, dar numai la succesiunea părintelui bun (propriu), nu și la aceea a soțului sau soției acestuia³.

De la egala îndreptățire a fetelor în concurs cu frații la moștenirea pământului se constată în Țara Românească o influență a privilegiului masculinității, păstrat și în Statutele Țării Făgărașului⁴. Țăranii au evitat însă

¹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, nr. 15, p. 156; G. Nedelcu, *Puterea părintească ...*, 1933, p. 35.

² N. Iorga, *Anciens documents*, vol. I, p. 27.

³ Gh. Ghibănescu, *Surete ...*, vol. III, nr. 177 (1645 sept. 15).

⁴ DRH, B, vol. VI, nr. 96.

îndepărtarea fetelor de la moștenirea pământului prin procedura înfrățirii care, în mod simbolic, considera fetele ca băieți¹.

Legea țării recunoștea și soțului supraviețuitor un drept de moștenire, în concurs cu copii².

Datoriile succesoriale treceau asupra moștenitorilor³.

Moștenirea testamentară se deschidea pe baza testamentului oral sau scris (diata). Atât testamentul oral – numit „limbă de moarte” –, cât și cel scris, se făcea în prezența martorilor⁴.

Părinții puteau dezmoșteni pe fiii răufăcători sau lipsiți de respect⁵. Se admitea de asemenea *substituția fideicomisară*, prin care se impunea prin testamentul scris să păstreze bunurile moștenite, în scopul de a le transmite la decesul său unei alte persoane indicate de testator⁶.

Secțiunea a III-a

Obligațiuni și contracte

Legea țării consacra ca izvor al obligațiunilor contractele și delictele, cu tendința spre răspunderea personală, după cum arată cronicarul Miron Costin: „pre lege dreaptă nici fecior pentru fapta tatâne-său nici părintele pentru fapta fecioru-i de vârstă nu-i platnic”⁷. Tot așa prevăd și unele documente juridice ale cancelariei domnești, „să nu se prade pe tată, frate, nici rude ...”⁸. Totuși, tradiționala solidaritate a obștii sătești și anumite interese ale statului feudal au făcut posibile și unele forme de răspundere pentru fapta altuia.

§ 1. Forme de răspundere colectivă

Au existat forme de răspundere colectivă în materie fiscală, penală și de comerț internațional.

1. În țările noastre se practică sistemul de impozit numit *cisla*, în care satul era impus la plata unei sume globale, repartizată apoi pe gospodării,

¹ DIR, B, veac XIII-XIV-XV, nr. 189.

² Ib. nr. 240; veac XVI (1568 aug. 13), vol. I, nr. 199.

³ Gh. Ibănescu, *Surete ...*, vol. III, 66; DIR, B, veac XVI (1568, aug. 13), vol. I, nr. 199.

⁴ DIR, B, veac XIII, XIV, XV, nr. 43; DIR, A, veac XIV, XV, vol. I, nr. 203.

⁵ DRH, B, vol. VI, nr. 162 (1569 sept. 4).

⁶ DIR, A, veac XIV, XV, vol. I, nr. 63.

⁷ Miron Costin, *Letopisețul ...*, p. 75.

⁸ DIR, A, veac XVII, vol. II, nr. 154 (1604 oct. 23).

potrivit puterii lor economice, de către slujbașii numiți „răbojari”, pe baza unor recensăminte, ce se făceau la fiecare perioadă de trei ani. Creșterea continuă a dărilor, ca și abuzurile răbojarilor de a impune pe unii țărani „peste puterile lor”, în timp ce pe alții cu averi¹ îi scuteau prin trecerea lor în categoria „săracilor”, au adus pe mulți țărani în situația de a nu-și putea plăti cota-parte ori de a fugi din sat („a da bir cu fugiții”). Cei rămași în sat trebuiau să îndeplinească întreaga cislă, cu dreptul de a se despăgubi din bunurile părăsite de cei fugiți sau aflați în imposibilitate de a plăti.

2. Întemeierea statelor feudale românești a produs o transformare în viața juridică a obștilor sătenești, prin trecerea unora din atribuțiile acestora de soluționare a faptelor penale în competența aparatului de stat. Astfel, urmărirea infracțiunilor grave cum era omuciderea se făcea de către „gonitorii din urmă”. Ei aplicau amenzi grele – *dușegubine* – celor vinovați, constând dintr-un număr mare de vite. Satele au păstrat numai dreptul de a cerceta și identifica pe autorii faptelor penale grave comise pe teritoriul lor, cu obligația de a-i preda organelor de stat pentru judecarea și aplicarea pedepselor. Când se găsea vinovatul, acesta răspundea cu bunurile sale personale². Când fapta s-a petrecut pe terenul aparținând mai multor proprietari, răspundea fiecare proporțional cu cota-parte de proprietate, iar dacă unii fugeau spre a se sustrage, plăteau cei rămași³. Satul întreg suporta însă dușegubina când nu putea preda pe vinovat: „dușegubina de la noi și de la satele dimprejur, cum este obiceiul țării, că hoții nu i-am putut găsi nicăieri”. Dușegubinarii se dedau la mari abuzuri pentru a aplica dușegubine pe nedrept, înscenând omoruri pe hotarul satului^{4,5}.

3. *Despăgubirea de la altul* era o modalitate de răspundere colectivă pe plan internațional extinsă la categorii sociale mai largi decât colectivitatea sătenească. Așa de ex. când Alexandru cel Bun alocă fostei sale soții Rimgalia un venit de 1200 galbeni, a încuviințat ca în caz de neplată la termen să se ia acești bani „de la negustorii noștri și de la pământeni”⁶, adică de la moldovenii în trecere prin Polonia. La fel a procedat Alexandru cel Bun cu răsplătirea nobililor lituani aflați în slujba sa, ca și fiul său Roman cu fostul staroste al Podoliei, Buceavschii, protectorul său⁷.

¹ DRH, B, vol. V, nr. 199 (1560-1567 aug. 29).

² Gh. Ghibănescu, *Surete ...*, vol. XIX, nr. 18 (1575 iulie 11).

³ Ibidem, vol. XXII, nr. 46 (1691 ghenar 12).

⁴ DRH, B, vol. XXV, nr. 294 (1636 iunie 1).

⁵ Gh. Ghibănescu, *Din traista cu vorbe*, vol. I, 1925, vol. I, p. 85, 87; de aici sensul peiorativ de „șugubeți”.

⁶ DRH, A, vol. I, nr. 48 (1421 dec. 13).

⁷ DRH, A, vol. 1, nr. 275 (1448 febr. 23); DIR, A, veac XIV, XV, vol. 1, nr. 109

Negustorii și românii care plăteau în țară străină în contul acestor datorii primeau acte doveditoare a sumelor plătite și întorși în patrie erau despăgubiți de adevărații datornici. La fel se proceda și cu creanțele românilor împotriva străinilor. O procedură similară se folosea pe plan internațional și cu privire la datoriile clerului¹.

Dreptul modern a înlocuit aceste vechi practici prin procedura specială a exequaturului, pe bază de hotărâri judecătorești executate în țări străine.

§ 2. Forme de răspundere personală, civilă

Asemenea forme sunt *contractele*, acte juridice constitutive de drepturi și obligațiuni pentru părțile contractante. Multe din ele poartă aceleași nume ca și cele din dreptul modern, dar în condițiile feudalismului ele prezintă unele trăsături distinctive.

1. *Contractul de vânzare-cumpărare* este cel mai uzitat. Este un contract consensual, translativ de proprietate². Elementele sale esențiale – consimțământul, obiectul, prețul – prezintă fiecare anumite particularități.

Consimțământul contractanților trebuie să fie liber, de bună voie – *ne-silit* –, fără viciu și irevocabil³. Legea Țării considera nul contractul în care consimțământul era viciat prin „silă” (împresurare, val, cotropire), de ex. sub forma „aruncării prețului” sau „lepădării prețului” de către un boier împotriva refuzului țăranului de a-și vinde pământul⁴. Motivele pentru care vânzătorul a fost „nevoit” să-și vândă pământul – foamete, robie, plata birului sau a unor amenzi penale, pribegie, lipsuri materiale – nu erau vicii de consimțământ. Forma publicitară cu prezența martorilor excludea viciile de dol și eroare.

În cazul vânzării pământului era necesar și consimțământul altor persoane⁵, pe lângă acela al părților contractante: al rudelor și vecinilor pentru pământul țăranilor din obște (dreptul de protimis), încuviințarea domnului pentru moșiile boierilor, cu respectarea normelor privitoare la darea calului sau a cupei și a celor privitoare la preadalică.

– *Obiectul vânzării* trebuie să fie un bun susceptibil de a fi înstrăinat – „în comerț”. Bunul cel mai important în feudalism era pământul. Cel al

(1432-42).

¹ DIR, C, veac XI, XII și XIII, vol. I, nr. 116 (1220 dec. 15).

² Emil Molcuț, *Le regime juridique de la vente dans le droit romain et dans le droit féodal roumain*, „Analele Univ. București”, Drept, 1985, p. 56.

³ DRH, vol. I, nr. 181 (1438 martie 5); Gh. Ghibănescu, *Surete ...*, vol. II, nr. 76.

⁴ DRH, B, vol. V, nr. 89 (1557 mai 30), nr. 309, 310; ib. vol. VI, nr. 25 (1570, nov. 14).

⁵ DRH, B, vol. XXV, nr. 39, 172, vol. V, nr. 87, vol. VI, nr. 30, 39, 68, 102; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace ...*, vol. I, partea I, nr. 73; vol. II, nr. 64.

țăranilor din obște prezenta particularitatea că putea fi în devălmășie, încă „neales”, constând din cote-părți ideale și se putea vinde ca atare, urmând ca suprafața terenului și hotărnicirea să se efectueze ulterior. Părțile alese și proprietățile personale, amenajate prin muncă proprie – prisăci, vii, vaduri de moară, livezi, iazuri, poiene etc. – sunt determinate în contract prin semne de hotar naturale, borne sau stâlpi și îngrădiri. Uneori se menționează și suprafața măsurată a terenului vândut.

Proprietățile nobilimii erau de obicei amănunțit delimitate. O caracteristică a vânzării feudale era aceea că obiectul său putea fi și *persoana umană*: țăranii liberi, care își vindeau stăpânilor feudali libertatea devenind rumâni sau vecini, precum și robii, care nu erau liberi, dar puteau fi obiect de transfer de la un stăpân la altul¹.

– *Prețul* vânzării era menționat în bani – monedele care circulau în țările române fiind asprii, unghii, talerii, zloții, florinii, lei – dar și în natură: vite mari și mici, cereale, miere, vin etc.² De obicei acestea erau prețuite în act.

Prețul se plătea integral în momentul convenției, dar uneori și parțial, când se fixa un termen pentru plata prețului restant sub sancțiunea rezilierii în caz de neplată³. Pentru garantarea plății integrale la termen se proceda la constituirea de zaloguri (a se vedea contractul de împrumut). Rezilierea vânzării putea fi prevăzută în contract sub forma unui pact comisoriu, de ex.: se vinde un teren cu vad de moară, dar se menționează că „dacă nu va fi vad, să se întoarcă banii”⁴.

Întoarcerea prețului putea avea loc și în caz de *evicțiune* („val”), când se prevede în actul de vânzare constituirea de garanții personale – *chezași* – care se angajează că dacă cumpărătorul va avea val „să avem noi a da seamă”. Rezilierea poate fi obținută pe cale judecătorească, în caz de evicțiune, când bunul a fost „cumpărat rău”: de la un neproprietar⁵.

– *Forma de încheiere*. Contractul de vânzare se făcea în *scris* și *verbal*, întotdeauna în prezența martorilor, uneori și a garanților și a aldămășarilor. Când actul scris era întocmit între particulari – *zapis*⁶ – cuprindea:

- numele și prezența părților, martorilor și a aldămășarilor;
- plata integrală sau parțială a prețului de către cumpărător;

¹ DRH, B, vol. 1, nr. 36 (1412 martie 28); Gh. Ghibănescu, *Surete ...*, XX, 160 (1600).

² DRH, B, vol. VI, nr. 178; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace ...*, II, partea I, nr. 97.

³ DRH, B, vol. XXV, nr. 28 (1635 febr. 25).

⁴ Ibidem, nr. 293 (1623 mai 30).

⁵ Ibidem, nr. 152, (1630 nov. 2).

⁶ DRH, B, vol. I, nr. 36 (1412 martie 28), vol. II, nr. 25 (1505 ianuarie 15).

- garanțiile reale (zalog) sau garanții personale (chezași);
- predarea actelor de proprietate de către vânzător¹;
- invocarea către protimitari de a nu strica vânzarea.

Actul scris încheiat în fața unor autorități de stat – domnul, sfatul domnesc, alte foruri administrative sau eclesiastice – mai cuprindea:

- titlul domnului și componența sfatului domnesc, alte foruri;
- certificarea cu privire la autenticitatea conținutului;
- invocarea către domnii următori de a respecta actul încheiat;
- mențiunea cu privire la darea calului și la preadalică, în cazul proprietății condiționate.

Hrisovul domnesc de întărire a vânzării se putea obține și ulterior încheierii contractului, pe baza prezentării zăpisului și a unora din cei care au asistat la întocmirea lui².

Actele scrise, distruse sau pierdute, puteau fi reconstituite de către domn și sfatul domnesc, pe bază de martori și jurători³.

Numele aldămașarilor – adevărați martori preconstituiți – erau menționate în act împreună cu cheltuiala făcută pentru aldămaș, în eventualitatea unor procese privitoare la condițiile și elementele contractului.

2. *Contractul de donație*, contract real, prezintă în general, aceleași trăsături ca și cel de vânzare-cumpărare, în ceea ce privește consimțământul donatorului și obiectul donației.

În cazul donației domnești intenția de a gratifica a domnului are în vedere fie răsplătirea unor boieri pentru slujbă credincioasă, fie ajutorarea unor mănăstiri, iar în cazul particularilor, de obicei angajamentul donatarului față de donator, „de a-l îngriji în viață, iar după moarte a-i face comând”⁴ constituie condiția cu care este făcută donația.

Obiectul donației poate fi – ca și la vânzare – persoana umană, când țaranul liber se închină cu „sufletul și averea”⁵ unui stăpân feudal, iar robii sunt dăruiți de către stăpânii lor.

Dania către biserică se face în *scopuri pioase*, filantropice sau ca donatorul să fie „înscris în pomelnic”, pentru pomenirea lui, a părinților și a membrilor familiei sale⁶. Pentru a întări dania se recurge deseori ca ea să fie

¹ DRH, A, vol. I, nr. 254 (1445 aprilie 5).

² DRH, vol. II, nr. 225; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace ...*, II, II, 163; *Surete*, XX, 177.

³ DRH, A, vol. II, nr. 26.

⁴ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace ...*, vol. III, nr. 136 (1614 iunie 21).

⁵ DRH, B, vol. I, nr. 27 (1402-1418).

⁶ DRH, B, vol. I, nr. 57 (1425 iulie 27, zăpis); Gh. Ghibănescu, *Ispisoace ...*, II, II, nr. 38 (1647); DRH, B, vol. XI, nr. 381, vol. IV, nr. 190 (1545-1547 oct. 4).

făcută în fața domnului și a sfatului domnesc¹. Mănăstirea donatară nu avea dreptul de a înstrăina dania primită, sub sancțiunea de a fi revocată de către foștii proprietari².

3. Contractul de schimb avea ca obiect aceleași bunuri ca la vânzare și donație: mai ales sate și părți de sate, terenuri cu construcții și cu culturi speciale³. Schimbul se făcea de obicei prin zăpis, dar când el avea ca obiect sate, zăpisele se prezentau spre întărire domnului și sfatului domnesc. Autorii schimbului își predau unul altuia actele de proprietate ale bunurilor schimbate, ca la contractul de vânzare.

4. *Contractul de împrumut bănesc se încheia între creditorul care preda debitorului o sumă de bani, cu obligația acestuia de a o restitui la un anumit termen – zi, soroc, vadea – fîat mai ales la o sărbătoare însemnată: Crăciun, Arhanghelii etc., ori după o perioadă de timp calculată în săptămâni, luni etc. Monedele erau: aspri, unghi, lei, zloți, taleri, florini. De multe ori împrumuturile erau făcute de nevoi, pentru a plăti biruri sau amenzi grele⁴.*

Dobânda, numită mai *târziu baș*⁵, putea fi capitalizată, luându-se astfel dobînda la dobînda („baș peste baș”) și se calcula la început „din zece doisprezece pe an”: adică două rate în plus, deci 20%.

În caz de neplată la termen datornicul era pasibil de executarea silită, urmărit în averea sa⁶.

5. *Contractul de comodat*, un contract real, unilateral, cu singura obligație pentru cel care primea spre folosință gratuită bunuri, unelte sau vite de muncă, de a le restitui la termen⁷.

6. *Zălogul* era un mijloc legal mult practicat în feudalism pentru a garanta obligațiunile izvorâte din contracte, cum erau cele de vânzare cumpărare, împrumut bănesc, comodat etc. El consta din bunuri mobile și imobile – mai ales pămînt – și din iobagi cu delnițele lor⁸. Îndeplinirea la termen a obligației garantate atrăgea răscumpărarea zălogului. Când zălogirea se făcea fără termen, creditorul era îndreptățit să stăpânească și să folosească

¹ DRH, B, vol. I, nr. 102 (1451 martie 26).

² Gh. Ghibănescu, *Surete ...*, nr. 38 (1658 ghenar 25).

³ DRH, B, vol. XXV, nr. 316 (1636 iunie 21); vol. I, nr. 157 (1478 ianuarie 9).

⁴ DIR, veac XVII, vol. I, nr. 420, 285; veac XVI, vol. II, nr. 172; vol. V, nr. 352; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace ...*, vol. III, I, 24; III, II, 16, 79; vol. I, II, 21; I, I, 44, 45; *Surete ...*, vol. XXIV, nr. 129 (1626).

⁵ N. Iorga, *Anciens ...*, vol. II, nr. CCCVIII.

⁶ Idem.

⁷ Gh. Ghibănescu, *Surete ...*, vol. XIX, nr. 115 (1582); *Ispisoace ...*, vol. II, I, nr. 64.

⁸ Idem, *Surete ...*, vol. I, nr. 90 (1604 mai 9).

bunurile zălogite până la achitarea datoriei (împrumut bănesc)¹ sau până la înapoierea vitelor împrumutate (comodat)².

La zălogul cu termen actul încheiat putea prevedea ca în caz de nerespectare a termenului bunurile zălogite să fie „peitoare”, „prăpădite”, „pierdute”, adică „să fie luate pe seama d-sale”, a creditorului³. În lipsa unei asemenea clauze și întrucât valoarea zălogului era de obicei mai mare decât a obligației garantate, se proceda la prețuirea bunurilor și la vânzarea lor către o persoană străină sau chiar către creditor, reținându-se din prețul obținut valoarea garantată, iar diferența era dată debitorului.

În cazul împrumutului bănesc, garantat prin zălog aveau loc numeroase procese intentate de debitor, din cauză că creditorul, aflându-se în posesia bunurilor zălogite și deținând totodată un document scris, constatator al unei sume de bani dați proprietarului bunurilor, pretindea că ar fi avut loc o vânzare, nu o zălogire.

Secțiunea a IV-a

Dreptul penal

În reglementarea penală Legea Țării mai păstrează încă unele reminiscențe din epocile anterioare, dar în principal apără valorile și relațiile interesând ordinea feudală și anunță totodată unele începuturi de modernizare juridică. Statul caută să pună stavilă practicii învechite a talionului, prin aplicarea pedepsei numite zavească (amendă) celor care ar cuteza să mai recurgă la răzbunarea privată⁴. De asemenea, se mai întâlnesc cazuri ca persoane nevinovate să răspundă pentru vina unor rude, de ex. ca fratele să plătească pentru despăgubirea victimelor fărădelegilor comise de fratele său⁵.

Se consacră fățiș inegalitatea în fața legii penale, după starea socială a făptașului și a victimei, aceleași fapte fiind apreciate în mod diferit, ca și pedepsele. Infracțiunile se numesc fapte, clasificate după gravitate în *mari* și *mici*⁶.

– Cea mai gravă era *hiclenia*, trădarea comisă de boieri împotriva dom-

¹ Idem, *Ispisoace* ..., vol. II, I, nr. 53; *Surete* ..., vol. XIX, nr. 54 (1571).

² Idem, *Surete* ..., vol. I, nr. 90 (1604 mai 9).

³ Idem, *Ispisoace* ..., vol. II, I, nr. 157 (1640 sept. 8), vol. I, I, nr. 44 (1579 feb. 29). *Surete* ..., vol. XXIV, nr. 127 (1616); *Ispisoace* ..., II, I, nr. 64; III, I, nr. 26 (1666).

⁴ DRH, A, vol. II, 159 (1436); DRH, B, vol. II, 238 (1525).

⁵ DRH, B, vol. IV, 35 (1537).

⁶ DRH, A, vol. I, 273 (1447).

nului, personificare a statului, prin care ei își călcau jurământul de credință prestat la înscăunarea domnului: se ridicau împotriva lui spre a-l detrona, a-l lua locul sau a instala alt domn, însușirea pe nedrept a banilor vistieriei, birului și haraciului, fuga¹ în țară străină fără încuviințarea domnului, atingerea adusă bunurilor domnești etc.² Se pedepsea cu moartea și confiscarea averii celui hiclean, căci în conformitate cu Legea țării, după dreptate și după lege dacă piere cineva în hiclenie, agonisita lui și averile să fie domnești³. Bunurile confiscate erau dăruite de domn boierilor credincioși și mănăstirilor.

– O altă faptă gravă interesând ordinea feudală era *osluhul*, care consta în neascultarea față de poruncile domnești, pedepsită cu moartea sau hatalm – o amendă în vite – și luarea ocinilor⁴. Tot ca osluh era socotită și neîndeplinirea de către țăranii aserviți a îndatoririlor față de stăpânii feudali, care era pedepsită cu gloabă (amendă în vite) și cu bătaia⁵.

§ 1. Infracțiuni împotriva persoanei

– Omuciderea se pedepsește cu moartea. În caz de nedescoperire a autorului se aplica dușegubina asupra proprietarului locului unde s-a petrecut fapta sau asupra satului dacă locul faptei era pe teritoriul satului⁶. Uneori vinovații se răscumpărau prin bani și ocine⁷.

– Răniurile se numeau *sânge*⁸ și se pedepseau cu gloabe, tot așa și lovirile. Dacă lovirea cauza moartea pedeapsa era moartea sau închisoarea și pierderea ocinilor⁹.

– *Sudalma* cuprindea insultele aduse demnității personale.

– *Răpirea* de fete se pedepsea cu moartea sau dușegubine¹⁰.

§ 2. Infracțiuni împotriva proprietății

– *Furtul* era conceput ca luarea pe *ascuns* a unui mobil aparținând altei persoane, trăsătură care s-a menținut și în legiurile scrise ulterioare¹¹.

¹ DRH, A, I, 168 (1437); DRH, B, I, 238, (1547) III, 184, 1534.

² DRH, B, I, 189 (1519).

³ DRH, B, vol. III, nr. 56 (1528 iunie 3), vol. IV, nr. 238 (1537 aug. 13).

⁴ DRH, B, vol. I, nr. 197 (1486 aprilie 23).

⁵ DRH, B, vol. XXIII, nr. 432 (1632 nov. 11).

⁶ Gh. Ghibănescu, *Surete ...*, vol. XIX, nr. 118 (1575 iulie 11), XXII, 46 (1691 ian. 19).

⁷ DRH, B, vol. I, nr. 288 (1550 aprilie 10), vol. V, nr. 102 (1557 sept. 7), vol. XI, nr. 145 (1596 ian. 7); DRH, A, vol. VI, nr. 68 (1568 iulie 6).

⁸ DRH, B, vol. II, nr. 29 (1505 ian. 7); DRH, B, vol. III, nr. 34 (1567 iulie 10).

⁹ Gh. Ghibănescu, *Surete ...*, vol. XI, X, nr. 25 (1559 apr. 14).

¹⁰ Andronache Donici, *Manual juridic*, cap. 9; Caragea, part. V, cap. 3; CP (1864) art. 306.

¹¹ N. Densușianu, *Dacia preistorică*, p. 892, 905.

Aceeași trăsătură este subliniată și în Statutele Țării Făgărașului (1508)¹: „*Fur* care intră pe din dos (*fur iste solito more vocatur induspes*)”. Furul (lat. *Fur*) prins asupra faptului – „*furt față*” – se pedepsea cu moartea prin spânzurătoare². Când furtul se comitea cu violență, în bandă, cu arme, la drumul mare sau prin pătrunderea cu forța în casă se numea tâlhărie (hoț, tâlhar, de origine tracă) pedepsită cu spânzurătoare de obicei la locul faptei. Pentru furtul simplu se aplicau dușegubine și despăgubiri făptașului, iar dacă el nu putea fi aflat plăteau satele respective³.

O infracțiune împotriva proprietății, asimilată cu furtul, era hotărnicia falsă și mutarea hotarelor în scopul însușirii pământului străin, pedepsită cu gloabă și pradă în folosul celor înșelați⁴.

– *Incendierea* și distrugerile cauzate avutului altuia constituiau fapte grave care expuneau pe făptașii lor în primul rând la despăgubirea celui dăunat și la pedepse penale pentru neplata acestora⁵.

– Sub influența religiei au fost socotite ca infracțiuni *erezia* și *ierosilia* (furtul obiectelor din biserică), precum și unele fapte împotriva moralei.

Legea țării îngăduia o largă aplicare a *compozițiunii*, prin care se puteau răscumpăra cele mai multe infracțiuni. Chiar și infractorii pedepsiți cu moartea puteau să-și răscumpere „capul” („gâtul”)⁶.

Din cele de mai sus se constată că pedepsele erau fie fizice – tăierea capului, spânzurătoare, bătaie⁷ –, fie *închisoarea* la ocnă, temniță sau pușcărie, fie *bănești*: gloabă, dușegubină, pradă, zavească. După Legea țării pedeapsa capitală pentru boierii hicleni se executa prin lovirea lor cu buzduganul de către domn, dar au fost domni care le-au aplicat și tăierea capului și spânzurătoarea, rezervate oamenilor de rând. În afară de domn, puteau pronunța pedeapsa cu moartea și marii vornici, marele ban, mănăstirile investite cu competențe de a judeca în satele lor orice faptă mare sau mică⁸.

Intervenția crescândă a statului în sancțiunea infracțiunilor se oglindește în constituirea unui vast *aparat de slujitori speciali*, care urmăreau pe

¹ DRH, B, vol. V, nr. 330 (1565 sept. 30).

² DRH, B, vol. XXV, nr. 294 (1638 iunie 1); Gh. Ghibănescu, *Surete ...*, XX, 183 (1613 apr. 1).

³ DRH, V, vol. VI (1509 oct. 16); vol. XXVI, 39 (1635 sept. 30).

⁴ Gh. Ghibănescu, *Surete ...*, vol. XXI, nr. 14 (1665 sept. 11).

⁵ Gh. Ghibănescu, *Surete ...*, vol. XXI, nr. 14 (1665 sept. 11).

⁶ DRH, A, vol. I, nr. 103 (1431 dec. 20); DRH, B, vol. II, nr. 189 (1519 sept. 16); vol. XI, nr. 298 (1598 iunie 6).

⁷ DRH, B, vol. VI, nr. 34 (1567 iulie 10).

⁸ DRH, B, vol. II, nr. 189 (1519 sept. 10); DRH, A, vol. I, nr. 266 (1446 martie 11), vol. II, nr. 5 (1449 iunie 27).

infractori și asigurau executarea pedepselor, numiți de obicei după numele acestora: dușegubinari, osluhari, pripășari, gonitori din urmă¹.

Uneori se aplicau și pedepse *infamante*: purtarea și bătaia pe uliță a infractorului, tăierea bărbii.

Legea Țării nu prevedea ca pedeapsă *tortura* celui vinovat, așa cum se proceda în Ardeal, unde nobilii erau autorizați „ca în cuprinsul moșiei lor să ridice spânzurători ... să pedepsească și să căznească ...”².

Secțiunea a V-a

Procedura de judecată

Organizarea și desfășurarea procesului are multe particularități, unele tradiționale, altele determinate de realitățile societății feudale din țările române. Legea țării se remarcă și în procedura de judecată prin caracterul unitar al normelor juridice în toate cele trei țări românești.

– La sate s-au păstrat *instanțele* formate din *oameni buni și bătrâni*, la târguri și orașe șoltuzii (*juzii*) cu cei 12 *pângari*, peste care s-au suprapus organele de stat, dregătorii: *vornici*, *pârcălabi*, *bani* din conducerea județelor și ținuturilor, judecători în circumscripțiile lor administrative, *marii vornici* și *marele ban* cu competență în părțile de țară aflate sub cârmuirea lor. Toți aveau o competență generală – civilă și penală – la care se adaugă competența specializată a dregătorilor, ca și aceea a *boierilor* și *mănăstirilor*, precizată în actele domnești de delegare a atribuțiilor lor judecătorești.

De regulă dregătorii îndeplineau concomitent atât sarcini judecătorești, cât și administrative.

Părțile în litigiu puteau ele însele să-și aleagă de comun acord mai mulți *boieri-judecători* care să „judece precum vor afla cu sufletele domniilor sale acești boieri să ne ținem, care nu, hatalm 1000 unghi domnești”³.

Nu exista apel sau alte trepte de jurisdicție, dar părțile nemulțumite de o hotărâre dată puteau să redeschidă procesul la aceeași instanță sau la organele de stat superioare, inclusiv sfatul domnesc și domnul țării. De asemenea, nu exista încă nici principiul autorității lucrului judecat, ceea ce menținea o stare *de nesiguranță* în relațiile judiciare. Domnii au încercat să îngreuneze redeschiderea proceselor, dând hotărâri în care se specifica plata

¹ DRH, A, vol. I, nr. 273 (1447 aug. 22).

² DRH, C, vol. XI, nr. 178 (1363 iulie 3).

³ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace ...*, vol. III, partea II, nr. 101 (1674 aprilie 20).

unei amenzi – zavească, gloabă, pradă – de către partea care ataca hotărârea. Deosebită era *ferâia*, care consta din o sumă de bani pe care câștigătorul procesului o depunea în vistieria domnească sau în mâna dregătorilor care judecaseră, urmând ca în caz de rejudecare partea care a pierdut procesul să-i înapoieze câștigătorului suma depusă¹.

Concepția care stă la baza procedurii judiciare este ca judecata să se realizeze „*după lege și dreptate* (po pravdu i po zakonu)”, „după dreptate și după obiceiul țării noastre”². Legea sau obiceiul sunt Legea Țării, iar dreptatea este morala epocii, conștiința juridică, aceea care trebuie să vegheze la respectarea moravurilor, la justa interpretare și aplicare a legii. Domnii care s-au conformat acestor principii au fost prețuiți a fi buni judecători, ca Petru Rareș și Radu cel Mare, pentru că judecau „cu dreptate, fără fățarie, cu cinste, fără nimăruia cu voie vegheată”³.

Același respect al legii și dreptății se cerea tuturor celor care aveau un rol în administrarea justiției. Domnii atrăgeau atenția boierilor – hotarnici, ispravnici – ca la stabilirea hotarelor, „să meargă cu dreptate ... cu sufletele lor”⁴. La fel se cerea și martorilor, ca să depună „mărturie cu sufletul”⁵.

Probele erau scrise și orale.

– Probele *scrise* erau cele oficiale – hrisoavele, diresale și cărțile domnești – și zapisele particulare. Ele erau cercetate cu atenție în procesele privitoare la proprietate. În caz de deteriorare sau pierdere puteau fi reconstituite de către sfatul domnesc pe baza martorilor.

– Probele *orale* erau, pe lângă mărturia simplă, jurătorii și jurământul cu brazda.

Jurătorii erau persoane, inițial din aceeași categorie socială cu partea din proces pentru care jurau, mai târziu cu precădere boieri. Ei erau indicați de domn fie numeric – de obicei 6-12 – 24-28 – fie nominal (pe răvașe). Ei depuneau în biserică un jurământ, precum că vor proceda cu dreptate⁶. În procesele penale ei jurau cu privire la reputația unei persoane parte în proces, iar în cele civile cercetau obiectul litigiului și arătau de partea cui este dreptatea. Era proba cea mai răspândită și purtau numele de *lege* ca și

¹ Gh. Ghibănescu, *Surete ...*, vol. XIX, nr. 138 (1585 sept. 19).

² DRH, B, vol. V, nr. 10 (1551 iunie 6); DRH, A, vol. II, nr. 21 (1452 oct. 27).

³ Miron Costin, *Opere*, p. 89; Gr. Ureche, *Letopisețul ...*, p. 155; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace ...*, vol. III, partea I, nr. 123 (1608 aprilie 27).

⁴ Gh. Ghibănescu, *Surete ...*, vol. II, nr. 31 (1606).

⁵ DRH, B, vol. XXIII, nr. 403 (1623 iulie 22).

⁶ Gh. Ghibănescu, *Surete ...*, vol. II, nr. 31 (1606 zapis).

Legea țării¹. Hotărârea se dădea conform jurământului lor. Această probă era mai puternică decât actele scrise². Partea care a câștigat procesul era considerată că „s-a apucat de lege” și deci „s-a îndreptat”, iar aceea care a pierdut se spunea că „a rămas de lege”. Aceasta putea să ceară rejudecarea pe baza unei noi probe cu un număr dublu de jurători față de cei anteriori – „*lege peste lege*” – care putea confirma sau infirma prima hotărâre³.

– *Jurământul cu brazda*, supraviețuire a unei străvechi forme de jurământ, avea la bază concepția panbiotică – animistă – a pământului zeificat, atotștiutor și judecător al faptelor oamenilor, apărător al celor drepti și sancționator al celor fărădelege în viață sau după moarte. Pământul se pune pe cap sau într-o traistă purtată pe umerii celui angajat să meargă corect pe hotarul adevărat al terenului în litigiu. Acest ritual este un exemplu de *symbolism* judiciar.

Biserica a căutat să înlocuiască această credință păgână și a procedat la luarea unui jurământ creștinesc celor care se supuneau probei, dar în schimbul pământului purtau o *carte de blestem*.

– Alături de probele de mai sus trebuie amintite și unele *preconstituite*, cum erau *aldămășarii* din contractele de vânzare sau copii de țărani călugăriți la stabilirea hotarelor moșiilor ori păruți la semnele de hotar, ca să-și amintească de ele mai târziu, în cazul, vreunui litigiu.

– În legătură cu cel care ar intenționa să se sustragă de la judecată se folosea măsura de a fi dați în grija și supravegherea unor *chezași* care să-i aducă la termenul fixat. În caz de neprezentare erau pedepsiți chezașii⁴.

¹ DRH, A, vol. I, nr. 198 (1474 aug. 26), nr. 230 (1480 sept. 17).

² Gh. Ghibănescu, *Surete ...*, vol. XIX, nr. 184 (1613 aprilie 30).

³ DRH, B, vol. II, nr. 55, 208, 10, 22, 79; Gh. Ghibănescu, *Surete ...*, vol. XIX, nr. 120; Gh. Ciulei, *Cauzele penale în evul mediu în Banat*, în rev. „Banatica”, vol. VII, p. 335.

⁴ Gh. Ghibănescu, *Surete ...*, vol. XXII, nr. 14 (1665 dec. 11).

Capitolul V

DREPTUL SCRIS PÂNĂ LA INSTAURAREA REGIMULUI TURCO-FANARIOT

În epoca feudalismului dezvoltat „legea țării” a fost principalul izvor de drept, dar în paralel s-a aplicat și dreptul scris, în forma pravilelor bisericești și laice sau a codificării unor obiceiuri juridice.

Obiceiul tradițional, format într-o perioadă istorică îndelungată, în procesul formării și consolidării relațiilor feudale, a fost până în secolul al XV-lea unicul izvor de drept.

În Transilvania, față de încercările nobilimii celor trei națiuni privilegiate de a impune noi reglementări, românii și-au apărat cu strășnicie vechile obiceiuri juridice, mai mult, chiar au reușit să impună codificarea și publicarea lor, dându-le astfel o formă scrisă, așa cum a fost cazul Statutelor Țării Făgărașului.

Începând din secolul XV, promovând o politică de centralizare tot mai accentuată a statului, domnii, cu sprijinul bisericii, au introdus legislația scrisă care oferea posibilitatea introducerii unor noi reglementări pe întregul cuprins al statului, în toate domeniile vieții sociale și economice.

Pravilele adoptate în epoca feudalismului dezvoltat au avut izvoare comune, ceea ce a contribuit la accentuarea caracterului unitar al dreptului nostru.

Secțiunea I

Evoluția dreptului scris până în secolul al XVII-lea

§ 1. Apariția primelor pravile

După formarea statelor românești de sine stătătoare, domnii s-au preocupat îndeaproape de organizarea bisericii și de propagarea ideologiei religioase, căci ea justifica, prin dogmele sale, relațiile sociale existente. Datorită organizării ierarhice și a rolului de principal factor ideologic în societatea feudală, biserica a fost în măsură să elaboreze norme de conduită care să fie aplicate pe întreg cuprinsul țării prin extinderea autorității sale spirituale și cu sprijinul statului.

În scopul consolidării statului feudal și al centralizării puterii, domnii erau interesați să introducă noi regulamente juridice și să le asigure un caracter uniform, spre deosebire de obicei, care prezenta unele trăsături specifice de la o regiune la alta¹.

Pravilele bisericești prezintă un caracter oficial, căci ele au fost întocmite din ordinul domnului sau al mitropolitului și pe cheltuiala lor. Dispozițiile din pravile erau impuse atât clerului, cât și laicilor, în domeniul religios propriu-zis și în domeniul juridic. De altfel, potrivit concepției autorilor de pravile bisericești, reglementările de drept civil, penal sau procesual țineau tot de domeniul religios².

Biserica ortodoxă din țările române a fost organizată și s-a aflat sub autoritatea spirituală a patriarhului din Bizanț. Întrucât regula conform căreia pravilele bisericii ortodoxe se întocmesc numai după izvoare canonice bizantine era demult consacrată, domnii și mitropoliții români au respectat-o întru totul. Iată cum, datorită fondului religios comun, precum și datorită îndelungatelor contacte politice și culturale, românii au preluat o serie de elemente bizantine, atât în domeniul organizării statului și bisericii, cât și în edictarea primelor izvoare ale dreptului scris³.

Se știe că procesul creștinării daco-romanilor și apoi a românilor a început încă în epoca dominației romane și a continuat după retragerea aureliană. Așa se explică utilizarea unui mare număr de cuvinte latine în limbajul religios. Începând din epoca feudalismului timpuriu, influența bizantină a fost receptată prin filieră slavă, așa încât slavona a devenit limba cancelariei domnești și a cultului religios.

Datorită acestui fapt, influența bizantină asupra primelor pravile bisericești a fost exercitată în forma limbii slavone. Pe la jumătatea secolului al XVI-lea, datorită faptului că urmau a fi aplicate în viața unui popor care nu cunoștea limba slavonă, pravilele bisericești au început să fie redactate și în limba română.

Atât pravilele în limba slavonă, cât și cele în limba română au fost inițial multiplicat în manuscrise, pentru ca începând din secolul XVII să apară primele pravile tipărite.

– *Pravilele scrise în limba slavonă*. Cele mai vechi izvoare de drept canonic care s-au păstrat sunt *Pravila* de la Târgoviște, scrisă în 1452 de către

¹ Al. Grecu (P. P. Panaitescu), *Începuturile dreptului scris în limba română*, Studii, VII, 1954, p. 224; C. A. Spulber, *Cea mai veche pravilă românească*, Cernăuți, 1930.

² I. Floca, *Originile dreptului scris în Biserica ortodoxă română*, Sibiu, 1969.

³ D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, București, 1973, XI, p. 274.

gramaticul Dragomir din porunca domnului Vladislav, Pravila de la Putna (1581), Pravila de la Mănăstirea Bistrița (Moldova) din 1618, Pravila de la Galați (începutul secolului XVII) și *Pravila* de la Mănăstirea Bistrița (Oltenia) din 1636¹.

Toate aceste scrieri de drept canonic au folosit izvoare bizantine. Pravila de la Târgoviște, cea de la Mănăstirea Neamț (1474), Pravila de la Galați și cea de la Mănăstirea Bistrița (Oltenia) au un conținut asemănător deoarece au folosit izvoare comune. Cele mai importante izvoare au fost „Sintagma alfabetică” a lui Matei Vlastares (scrisă în 1335 la Salonic), unele nomocanoane ale „părinților bisericii”, texte din legislația împăraților bizantini, dispozițiile privind organizarea ierarhică a bisericii.

– *Pravilele scrise în limba română*. Pravilele scrise în limba română datează din secolul al XVI-lea, dar conținutul lor ne indică faptul că ele au folosit manuscrise mai vechi.

Pravila Sfinților apostoli a fost tipărită de către diaconul Coresi la Brașov între anii 1560-1580. Un exemplar din această legiuire s-a descoperit la Ieud (Maramureș) în 1921, motiv pentru care este cunoscută și sub numele de *Pravila de la Ieud*. Textele folosite în elaborarea Pravilei de la Ieud au fost reproduse, sub forma unor manuscrise, și în Moldova la începutul secolului al XVII-lea.

Pravila sfinților părinți după învățătura marelui Vasile are un conținut aproape identic cu cel al pravilei tipărite de Coresi.

Pravila aleasă a fost scrisă de către logofătul Eustratie în anul 1632 (Moldova). El a folosit izvoare bizantine, preluate din nomocanonul lui Mihail Malaxos (1561), pe care l-a tradus din greacă în română².

Pravila de la Govora sau Pravila cea mică a fost edictată și tipărită din porunca lui Matei Basarab la 1640³. La întocmirea ei au fost utilizate izvoarele mai vechi ale dreptului nostru scris. Pravila cuprinde atât dispoziții de drept bisericesc, cât și de drept laic⁴.

¹ I. Rizescu, *Pravila ritorului Lucaci*, București, 1972; I. Bianu, N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, București, 1903; P. P. Panaitescu, *Cronicele slavo-române din secolele XV-XVI publicate de I. Bogdan*, București, 1954; N. N. Smochină, *O pravilă românească din veacul al XVI-lea*, 1966, p. 1042.

² P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria culturii românești*, București, 1971, p. 370, 390; C. Fotino, *Pagini din istoria dreptului românesc*, București, 1972, p. 73-90.

³ Gh. Cronț, *Pravila de la Govora din 1640*, Studii, XV, 1961, 5, p. 121; G. Mihăilă, *Literatura română veche*, București, 1971, p. 250.

⁴ Tr. Valdman, *Principalele probleme de drept bisericesc cuprinse în vechile legiuri ale Țării Românești*, Glasul bisericii, XXX, 1974, 3-4, p. 270.

O dată cu apariția pravilelor în limba română, importanța dreptului scris a crescut, iar sfera sa de aplicare s-a extins.

Utilizarea în practică a pravilelor în limba slavonă a cunoscut mari dificultăți, deoarece poporul, ca de altfel și cea mai mare parte a clerului, nu cunoștea slavona. Dovadă în acest sens este și faptul că textele mai importante ale Pravilei de la Putna (scrisă în slavonă) sunt traduse printre rânduri în românește.

Pravilele scrise în limba română prezintă o serie de trăsături comune datorită faptului că au folosit aceleași izvoare și s-au adresat aceluiași popor. Ele au circulat și s-au aplicat în toate cele trei țări române. Astfel, Pravila de la Govora a fost publicată în două ediții identice, una pentru Țara Românească și alta pentru Transilvania, cu deosebirea că cea din Țara Românească era prefăcută de mitropolitul Teofil, iar cea din Transilvania de către mitropolitul Ghenadie.

§ 2. Conținutul, importanța și aplicarea primelor pravile

– Conținutul pravilelor bisericești este extrem de variat, căci alături de dispozițiile cu caracter juridic se află texte dintre cele mai diverse, cum ar fi extrasele din lucrări religioase, date istorice despre sinoade și despre autorii de pravile (părinți ai bisericii), tabele de calcularea timpului, cronici, diferite formulare pentru întocmirea unor acte.

Dispozițiile juridice propriu-zise nu sunt redată într-o formă sistematică, pe ramuri și instituții, astfel că normele de drept canonic alternează cu cele de drept laic, sau cele de drept civil cu cele de drept penal. De altfel, fenomenul nu trebuie să ne surprindă față de stadiul evoluției juridice la acea epocă.

Numeroase dispoziții se referă la condiția juridică a persoanelor, în primul rând la organizarea familiei (logodnă, căsătorie, divorț). Rudenia de sânge era de două feluri: în linie directă și în linie colaterală (în sus, în jos și de mijloc). Înfrățirea persoanelor era condiționată de respectarea unor forme religioase.

Materia contractelor este reglementată prin texte ale dreptului bizantin referitoare la contractele de emfiteoză, vânzare, împrumut, zălog, depozit.

Normele de drept penal sunt elaborate într-o formă corespunzătoare concepției religioase asupra infracțiunilor și pedepselor. Astfel, infracțiunea era socotită păcat, iar pedeapsa ispășire („păcatul uciderii”). Sunt incriminate, pe baza unor texte bizantine sau biblice, fapte ca omorul, insulta, calomnia, vrăjitoria. Pedepsele erau fizice (bătaia, mutilarea, pedeapsa capitală) sau duhovnicești (mătănni, rugăciuni, posturi).

Unele texte se referă la procedura de judecată, în special la probele care puteau fi administrate în justiție¹.

¹ Șt. Berechet, *Judecata la români până în secolul al XVIII-lea*, Chișinău, 1926.

– Prin conținutul lor mistic și prin discriminările sociale pe care le consacrau, pravilele bisericești au contribuit la consolidarea relațiilor de tip feudal.

Pe de altă parte, fiind inspirate din izvoare bizantine, aceste pravile au marcat începutul procesului de receptare a ideilor și instituțiilor juridice romane, astfel cum au fost ele adaptate la realitățile feudale ale Bizanțului¹. Începând din acest moment, influența dreptului roman asupra dreptului românesc s-a exercitat în formă scrisă, prin filieră bizantină.

În epoca anterioară, influența romană s-a manifestat sub forma sintezei dintre dreptul dac și cel roman, pe terenul căreia s-a format și a evoluat dreptul nescris românesc, cu trăsăturile sale specifice. Dacă, însă în sistemul Legii Țării elementele de drept roman s-au adaptat la cerințele proprii feudalismului timpuriu, caracterizat prin existența devălmășiei și a solidarității comunității umane, în dreptul nostru scris ideile și instituțiile romane dobândesc funcții noi.

Dezvoltarea proprietății private și a producției de mărfuri au impus introducerea unor principii de drept conform cu individualismul care începea să se opună tot mai mult vechii solidarități a obștii. Aceste principii erau gata elaborate în opera legislativă a lui Justinian pe care împărații bizantini au preluat-o și au adaptat-o. Așa se explică faptul că deasupra primului strat al influenței romane, exercitată în epoca zămislirii poporului român, s-a adăugat un al doilea, determinat de cerințele începutului economiei de schimb. În fapt, cel de al doilea moment al influenței dreptului roman asupra dreptului nostru nu poate fi delimitat în mod mecanic de cel anterior, el constituind mai degrabă o continuare a aceluiași proces, ajuns într-un stadiu superior.

În al doilea rând, dreptul nostru scris are un conținut similar, mergând uneori până la identitate în toate cele trei țări române. Acest fenomen prezintă o semnificație deosebită, căci el atestă persistența unității de concepție a dreptului nostru, ca parte integrantă a conștiinței unitare a poporului². Așa cum dreptul nescris s-a caracterizat prin unitatea de reglementare în toate teritoriile locuite de români, tot așa și dreptul scris, ca o continuare firească a vechii concepții, ajunsă într-un stadiu nou, a consacrat la rândul său, un regim unitar de reglementare juridică. Folosirea acestor pravile cu ocazia elaborării legislației laice de mai târziu a contribuit, de asemenea, la păstrarea și consolidarea unității dreptului nostru scris.

¹ Gh. Cronț, *Reception des Basiliques dans des Pays roumains*, Nouvelle Etudes d'Histoire III, 1965, p. 171; Val. Georgescu, *La reception du droit romano-byzantin dans les Principautés Roumaines*, Melanges H. Lévy-Bruhl, Paris, 1959, p. 373.

² N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, București, 1985, p. 456.

– Pravilele noastre bisericești au avut o finalitate practică, fiind aplicate în activitatea tuturor instanțelor. Cu toate acestea, documentele care atestă faptul că hotărârile judecătorești erau date pe baza pravilelor sunt puține la număr. Acest fenomen se explică prin aceea că hotărârile din domeniul dreptului penal sau al dreptului familial se dădeau frecvent în formă orală, iar dacă erau date în formă scrisă nu se indica textul din pravilă pe care se întemeiază. Pe de altă parte, părțile nu erau interesate să păstreze asemenea documente, așa că ele s-au pierdut. Cu totul alta era situația în cazul litigiilor privitoare la proprietate, care se soluționau prin redactarea unor hotărâri scrise și motivate, pe care părțile aveau tot interesul să le păstreze, dovadă că asemenea hotărâri s-au păstrat, confirmând, fără putință de tăgadă, aplicarea primelor pravile în activitatea judiciară¹.

§ 3. Hrisoavele legislative

– Până către sfârșitul secolului al XVI-lea hrisoavele domnești aveau valoarea unor acte individuale, de aplicare a Legii țării la cazurile practice care îi erau înfățișate domnului spre soluționare. Începând din această epocă unele hrisoave domnești au dobândit valoare normativă, deoarece cuprindeau norme cu caracter general, aplicabile pe întregul cuprins al țării.

Așa a fost cazul așezămintelor din 1595 prin care Mihai Viteazul a modificat unele dispoziții din Legea țării cu privire la relațiile dintre boieri și țărani aserviți². Conform Legii Țării, rumânia era imprescriptibilă, așa încât țărani legăți de pământ puteau fi urmăriți oriunde ar fi fugit și readuși pe moșie. Mihai Viteazul modifică această regulă, stabilind că țărani care au fugit înainte de adoptarea așezământului să nu mai poată fi urmăriți, ci să rămână acolo unde se află („care pe unde va fi, să fie vecin pe veci”), deoarece a avut în vedere situația țăranilor fugiți din fața armatelor turcești, care s-au stabilit în Oltenia. Așadar, așezământul nu trebuie interpretat în sensul că legarea de pământ a fost introdusă de către Mihai Viteazul, ci în sensul că țărani fugiți de pe moșiile din Muntenia nu mai puteau fi urmăriți de stăpânii lor.

Este evident că legarea de pământ a fost anterioară așa numitei „legături” a lui Mihai, de vreme ce s-a dat hrisov domnesc de interdicere a urmăririi și readucerii pe moșii a țăranilor fugiți înainte de 1595; dacă până

¹ Hrisovul lui Alexandru Iliș din 23 decembrie 1616 menționează că în procesul de moștenire dintre cele două fiice ale lui Mihai Viteazul – Florica (legitimă) și Maria (naturală) – hotărârea s-a dat pe baza pravilei, iar procesul a fost câștigat de către fiica legitimă.

² C. Giurăscu, „Așezământul” sau „legătura” lui Mihai Vodă, *Analele Universității București*, XIX, 1, 1970, p. 53; *Documente*, veacul XVII, B, II, nr. 168.

la adoptarea așezământului țărării puteau fi urmăriți, înseamnă că erau legați de pământ încă din epoca anterioară. Pe de altă parte, prin acest așezământ sfera rumâniei a fost extinsă, deoarece puteau fi legați de pământ și oamenii liberi aflați pe moșii la acea dată (rumânii de legătură).

Și în Moldova, Ștefan Tomșa și Miron Barnovski au dat hrisoave legislative de modificare a dispozițiilor dreptului nescris referitoare la urmărirea vecinilor¹. Conținutul lor este similar cu cel al așezământului dat de Mihai Viteazul, căci se interzice urmărirea țăranilor fugiți înainte de anumite fapte, fapt ce atestă, și pentru Moldova, legarea țăranilor de pământ înaintea adoptării acestor hrisoave.

§ 4. Cartea Românească de Învățătură și Îndreptarea Legii

– La mijlocul secolului al XVII-lea au fost adoptate cele mai importante izvoare ale dreptului nostru scris din epoca feudalismului. Ele au apărut aproape în același timp. Cartea românească de învățătură la 1646, iar Îndreptarea legii la 1652 și au un conținut similar. Cele mai multe dispoziții se referă la relațiile din agricultură și la dreptul penal.

Cele două monumente de drept au fost adoptate în scopul consolidării puterii de stat centralizate, dar boierii au interpretat dispozițiile lor în sensul îngrădirii puterii domnești și al consolidării regimului nobiliar.

– Cartea românească de învățătură este prima codificare legislativă cu caracter laic din istoria dreptului nostru. Ea a fost întocmită de către logofătul Eustratie din ordinul lui Vasile Lupu și tipărită în anul 1646 la tipografia mănăstirii Trei Sfetitele din Iași². Titlul integral al lucrării ne indică izvoarele pravilei, metoda de lucru, precum și scopul urmărit prin adoptarea ei. („Cartea românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte județe cu zisa și cu toată cheltuiala a lui Vasile voievodul și domnul Țării Moldovei, den multe scripturi tălmăcite den limba ilinească pe limba românească”). În primul rând titlul ne indică faptul că lucrările străine au fost codificate într-o viziune proprie, ca urmare a inițiativei domnești și constituie o operă de sinteză cu trăsături originale. În al doilea rând, termenul de „învățătură” nu trebuie înțeles în sens didactic, ci în sensul de poruncă domnească, de dispoziție obligatorie, cu caracter juridic. De altfel, sensul de poruncă al termenului „învățătură” era foarte bine fixat în

¹ I. Minea, *Despre ferăia din așezământul lui Miron Vodă Barnovschi*, Cercetări istorice, X-XII, 1934-1936, p. 206.

² *Cartea românească de învățătură*, 1646. Ediție critică, București, 1961; Șt. C. Longinescu, *Pravila lui Vasile Lupu și Prosper Farinaccius, romanistul italian*, București, 1909.

terminologia epocii, așa cum rezultă din actele prin care sunt loviți de urgia domnească toți cei ce nu îndeplinesc învățăturile sale¹.

– Îndreptarea legii a fost tipărită în anul 1652 la Târgoviște, din porunca domnitorului Matei Basarab, sub denumirea de Pravila cea mare. Autorul pravilei este Daniil Panoneanul, un călugăr care a ajuns, câteva decenii mai târziu, mitropolit al Ardealului².

Din titlul oficial al pravilei rezultă că domnul a intenționat să o aplice în practică, să determine o evoluție a relațiilor sociale în sensul prevederilor sale juridice („Îndreptarea legii cu Dumnezeu care are toată judecata arhierească și împărătească de toate vinile preoțești și mirenești”).

„Îndreptarea legii” cuprinde, pe lângă versiunea muntenizată a pravilei lui Vasile Lupu de la 1646, traduceri și prelucrări ale unor acte din nomocanoanele bizantine.

În partea finală a pravilei sunt expuse unele probleme de interes mai general din domenii ca medicina, gramatica, filosofia, alături de diverse chestiuni canonice.

Atât „Cartea românească de învățătură”, cât și „Îndreptarea legii” sunt structurate în pricini, glave și zaciaie (capitole, secțiuni, articole).

– Dispozițiile celor două pravile sunt în linii generale asemănătoare. Astfel, partea I-a reglementează relațiile feudale din agricultură. Deosebit de semnificative în acest sens sunt dispozițiile privind legarea țăranilor de pământ, dreptul boierilor de a-i urmări pe țărani și de a-i readuce pe moșii, interdicția de a se primi țărani fugari pe domeniile feudale, precum și obligația de a-i preda adevăraților stăpâni³.

Sunt prevăzute în amănunt obligațiile țăranilor aserviți față de boieri și consecințele neîndeplinirii acestor obligații⁴. Astfel, dacă boierul socotea că munca țăranului este necorespunzătoare, avea dreptul să-i rețină întreaga recoltă de pe pământul dat în folosință.

O serie de texte se referă la paza bunurilor agricole (recolte, vite, pomi, inventar agricol) și la pedepsele aplicate celor care se sustrăgeau sau distrugeau asemenea bunuri. Multe texte se referă nemijlocit la normele după care trebuie să se desfășoare producția în diferite domenii.

¹ Legea agrară bizantină a apărut în secolul VIII, sub domnia lui Leon Isaurul, iar *Praxis et theoricale criminalis* a fost scrisă de către penalistul italian Prospero Farinacci (1554-1613).

² *Îndreptarea legii*, 1652, Ediție critică, București, 1963; Gh. Cronț, *Dreptul bizantin în țările române – Îndreptarea legii din 1652*, Studii, XIII, 1960, I, p. 57.

³ *Cartea românească de învățătură*, pricina I, zac. 18.

⁴ *Idem*, pricina I, zac. 23.

În partea a II-a sunt reglementate, pe larg, instituții de drept civil, penal și procesual. Astfel, în „Cartea românească de învățătură” se face o clasificare a bunurilor în mobile (arme, bani) și imobile (moșii), cele imobile fiind socotite mai prețioase și, ca atare, protejate cu mai multă grijă. În paralel, se făcea o distincție între bunurile stăpânite conform dreptului laic și cele „sfințite”, stăpânite conform dreptului bisericesc.

Unele dispoziții se referă la modurile de dobândire a proprietății. Întrucât uzucapiunea nu era recunoscută, acțiunea în revendicare putea fi intentată oricând.

Clasificarea persoanelor se întemeia pe criteriul situației sociale. *Obrazele* (persoanele fizice) puteau face parte din categoria oamenilor liberi sau din a robilor. La rândul lor, oamenii liberi erau împărțiți în boieri, pe de o parte, țărani și săraci, pe de altă parte. Boierii cu dregătorii erau numiți *oameni domnești*, iar ceilalți erau socotiți rudă bună, aleasă (nobilii) și de folos țării. Țăranii erau desconsiderați datorită poziției lor sociale, fiind desemnați prin termeni ca: țăranul gros, neînțelegător, om de gios. Robii se aflau în proprietatea stăpânului, care avea asupra lor un drept de corecție. Ei puteau dobândi libertatea prin dezrobire sau prin denunțarea stăpânului care comitea anumite infracțiuni (ex. facerea de bani falși).

Deși majoratul era fixat la 25 ani, persoanele răspundeau de faptele lor de la vârsta de 18 ani.

Relațiile de familie sunt reglementate pe baza unor dispoziții preluate din pravilele anterioare. Căsătoria era precedată de logodnă, care producea anumite efecte juridice. Bărbatul avea dreptul de a administra bunurile dotale și de a exercita puterea maritală asupra soției, inclusiv un drept foarte larg de corecție. Desfacerea căsătoriei se putea face de către biserică, în aplicarea principiului simetriei sau prin simpla repudiere pentru fapte indicate în pravilă (adulter, vrăjitorie, rudenie, bătaie peste măsură).

În materia obligațiilor apar unele principii noi, decurgând din caracterul individual al răspunderii. Ca izvoare de obligații sunt menționate contractele (tocmeala) și delictele (nesocotință, înșelăciune). La încheierea contractelor voința putea fi viciată prin violență (silă) sau prin dol (amăgire). Actele puteau fi încheiate și prin reprezentanți (ispravnici, pristavi). Textele se referă mai frecvent la contracte de vânzare, închiriere, împrumut, donație¹. Sunt consacrate atât garanțiile personale (chezășia), cât și cele reale (zălogul).

¹ *Cartea românească de învățătură*, pricina 1, zac. 117.

Sucesiunea putea fi lăsată prin testament scris (zapis) sau oral (cu limbă de moarte) și fără testament. Nu puteau veni la moștenire cei condamnați pentru infracțiuni contra moralei (nevolnici), ca și asasinii celor care urmau a fi moșteniți. Moștenitorii erau clasificați în descendenți și colaterali. Copiii naturali veneau la succesiunea mamei. Rezerva și cotitatea disponibilă erau stabilite în raport cu numărul copiilor.

Dispozițiile penale sunt formulate pe baza unor principii moderne, preluate din lucrarea lui Prosper Farinaccius. Infracțiunile erau numite vini sau greșeli. Ele erau clasificate în *vini mari* și *vini mici*. În calificarea faptelor se aveau în vedere aspectul intențional, locul și timpul comiterii lor, ca și caracterul flagrant (vină de față) sau neflagrant. Se operează cu noțiuni evolute ca: tentativa, concursul de infracțiuni, complicitatea, recidiva. Sunt enumerate faptele care înlătură răspunderea penală (nebunia, legitima apărare, vârsta sub 7 ani, ordinul superiorului), precum și cele care micșorează răspunderea (ignoranța, mânia, pasiunea, somnambulismul, greșeala fără înșelăciune).

Se aplicau pedepse fizice (decapitarea, spânzurătoarea, tragerea în țeapă, arderea în foc, mutilarea), pedepse privative de libertate (ocna, temnița, surghiunul la mănăstire), pedepse care vizau expunerea celui vinovat oprobriul public (purtarea prin târg), pedepse religioase (afurisenia, oprirea de la biserică), și amenzile sau gloabele. În anumite cazuri se aplica și pedeapsa talionului, ca o urmă a sistemului răzbunării private (suflet pentru suflet). În stabilirea pedepselor judecătorul avea o foarte largă posibilitate de apreciere (voința giudețului). Pravilele recomandă ca pedepsele fizice să nu fie aplicate boierilor și clericilor, iar atunci când pedeapsa este lăsată la voia giudețului, certarea boierilor să fie mai mică. Dimpotrivă, atunci când se făceau vinovați *de hiclenie*, boierii erau pedepsiți mai grav, deoarece fapta lor era îndreptată împotriva statului. Între faptele incriminate de pravile menționăm: hiclenia, calpuzania (falsificarea de bani), furtul, omorul, mărturia mincinoasă, răpirea, incestul, bigamia, adulterul, erezia. Conceptul de furt avea o sferă foarte largă, incluzând pe lângă sustragerea unui lucru și neîndeplinirea obligațiilor de către debitor, după modelul dreptului roman evoluat.

Instanțele de judecată erau laice și bisericesti.

Activitatea judiciară era marcată de confuzia atribuțiilor judecătorești și administrative și de inexistența specializării instanțelor, toate procesele, indiferent dacă erau civile sau penale, fiind soluționate de aceiași dregători¹.

¹ Cartea românească de învățătură, glava 243, zac. 11, 12.

În domeniul dreptului penal acțiunea era intentată fie de către victimă, fie de către altă persoană (părinte pentru copil, soț pentru soție). În anumite cazuri (hielenie, calpuzanie) denunțarea era obligatorie.

Pravilele prevedeau ca mijloace de probă: înscrisurile, martorii, jurământul, expertizele. Judecătorul avea dreptul să aprecieze mărturiile în funcție de condiția socială a persoanelor¹.

Partea nemulțumită de soluția dată se putea adresa unui judecător superior, cu toate că sistemul apelului nu se constituise încă.

Unele progrese s-au realizat în direcția recunoașterii prescripției acțiunii. Astfel, acțiunea pentru valorificarea creanțelor se prescria în 30 de ani. Și în dreptul procesului penal s-au introdus termene de prescriere a acțiunii (furt – 5 ani, rănire – 10 ani).

§ 5. Dreptul scris al Transilvaniei în perioada voievodatului

– Evoluția dreptului scris în Transilvania a fost marcată, pe de o parte, de tendința factorilor locali de a consolida autonomia voievodatului, iar pe de altă parte, de politica centralizatoare promovată de către Ungaria. În acest context, românii din Transilvania și-au apărât tradițiile și instituțiile juridice consacrate de *jus valachicum*, în cele mai variate forme, inclusiv prin codificări ale vechilor obiceiuri, realizate sub presiunea populară și recunoscute oficial².

Alături de dreptul românilor, de străvechea tradiție, în Transilvania a fost impus, începând din secolul XV, de către vârfurile celor trei națiuni dominante și de către statul maghiar, un sistem juridic discriminatoriu. Acest sistem juridic nu a fost niciodată asimilat sau recunoscut de către populația majoritară română.

– Autoritatea regală a încercat să impună și în Transilvania unele reglementări scrise, privind organizarea de stat sau statutul juridic al diferitelor clase și categorii sociale. Nobilimea locală, însă, nu era dispusă să renunțe la privilegiile sale, așa încât în întreaga epocă a voievodatului, decretul regale au ocupat un loc secundar în sistemul de drept al Transilvaniei. Menționăm în acest sens decretul regelui Andrei al II-lea din 1222 cu privire la privilegiile nobilimii, confirmat de către urmașii săi, decretul lui Carol Robert referitor la organizarea financiară sau decretul lui Ludovic I din 1351 prin care s-a înfăptuit reorganizarea armatei și s-au fixat obligațiile iobagilor.

¹ *Ibidem*, glava 367, zac. 6.

² Al. Herlea, *Relations de droit entre les pays roumains aux XIV-XVIII-e siècles*, Revue Roumaine d'Histoire, X, 1971, 5, p. 835.

În cadrul politicii de centralizare pe care o promovau, regii Ungariei au procedat la unele încercări de codificare a dreptului nescris și scris așa cum a fost cazul lui Matei Corvin (*Decretum maius* din 1486)¹. La rândul său, Vladislav al III-lea i-a încredințat juristului Ștefan Verboczi sarcina de a întocmi o colecție de drept, prin valorificarea izvoarelor nescrise și scrise existente. Apărută în 1517, colecția lui Verboczi nu a fost publicată oficial, dar s-a aplicat în practica instanțelor, inclusiv a celor din Transilvania, până la 1848. De altfel, în 1691, prin Diploma leopoldină, s-a confirmat utilizarea acestei codificări. Ea cuprinde dispoziții privind drepturile nobilimii, procedura de judecată, condiția juridică a iobagilor, statutul orașelor libere și reglementarea juridică din teritoriile aflate în dependență față de Ungaria. Întrucât lucrarea cunoaște o sistematizare în trei părți, este cunoscută sub denumirea de Tripartitul lui Verboczi (*decretum tripartitum*)². Codul lui Verboczi consacră relațiile de tip feudal, inclusiv legarea iobagilor de pământ. De remarcat este faptul că această codificare maghiară subliniază deosebirile existente între dreptul Ungariei și cel al Transilvaniei.

– Nobilimea celor trei națiuni dominante a adoptat, de asemenea, în adunările sale unele hotărâri vizând înăsprirea exploatarei sociale și naționale în Transilvania. Cea mai importantă hotărâre, prin consecințele sale sociale și politice a fost cea adoptată în sfatul de la Căpâlna din septembrie 1437, cu care ocazie s-a constituit, fără consultarea românilor și împotriva lor, *Unio trium nationum*³. Potrivit acestei hotărâri, puterea politică în stat urma să fie exercitată de către nobilimea maghiară, patriciatul săsesc și mica nobilime secuiască. Pe viitor nobilimea celor trei națiuni minoritare urma să acționeze unită împotriva majorității românilor, pe care o numea cu cinism „dușmanul răzvrătiților din țară”.

– Toate aceste izvoare de drept scris cuprind dispoziții privind materia contractelor, familia, succesiunile, dreptul penal și procedura de judecată.

Principalele contracte reglementate în dreptul scris al Transilvaniei voievodale sunt: vânzarea, schimbul, donația, împrumutul, închirierea, locațiunea de servicii.

Relațiile de familie (căsătoria, adopțiunea, tutela, curatela) se aflau sub incidența dreptului canonic al bisericii catolice.

¹ V. Șotropa, *Conditions sociales et politiques de la formation du droit Transylvain*, Revue Roumaine d'Histoire, XIV, 1975, p. 548.

² A fost tipărită în numeroase ediții la Cluj, 1532, 1571, 1572, 1613, 1698, 1699, 1762, dovadă că se bucura de o mare faimă.

³ L. Demény, *Textul celor două înțelegeri încheiate în 1437 între țărani și nobili, după documentele originale*, Studii, XIII, 1960, p. 91; Șt. Pascu, *Bobâlna*, București, 1963.

În domeniul dreptului succesoral s-a introdus un sistem care funcționa în raport cu poziția socială a părților și cu proveniența bunurilor¹. Astfel, bunurile donative ale nobililor se transmiteau numai băieților. Pământurile țăranilor aserviți, care nu aveau succesori, treceau inițial în proprietatea regelui, iar mai târziu în proprietatea nobililor. Bunurile moștenite treceau asupra rudelor, iar cele cumpărate puteau reveni și altor persoane conform dispozițiilor testamentare.

Instituțiile dreptului penal și procesual prezintă o serie de asemănări cu cele din Țara Românească și Moldova, infracțiunile și pedepsele fiind, în linii generale, aceleași.

– *Statutele Țării Făgărașului*. Românii din Țara Făgărașului, ca și cei din alte regiuni ale Transilvaniei, și-au apărat cu strășnicie vechile instituții, tradițiile și normele de conduită proprie². Repetatele încercări ale regilor Ungariei și ale nobilimii națiunilor privilegiate de a impune o reglementare juridică străină de obiceiurile și moravurile românilor au determinat intensificarea luptei populației majoritare pentru dreptate socială și națională. Acest fenomen este ilustrat într-o formă deosebit de grăitoare în Țara Făgărașului, unde românii au reușit să impună autorităților codificarea principalelor instituții juridice consacrate de Legea Țării (*Jus valachicum*).

Țara Făgărașului, numită la origine *Terra Vlachorum*, s-a bucurat de o largă autonomie, până către sfârșitul secolului al XV-lea, când a fost trecută sub administrarea teritoriilor săsești (*Universitas Saxonum*). Această încălcare a drepturilor străvechi s-a lovit de o vigoasă rezistență a românilor, culminând cu răscoalele din anii 1503 și 1508. Între revendicările formulate de către români a figurat și aceea a recunoașterii și codificării vechilor lor obiceiuri juridice. Această revendicare a fost satisfăcută chiar în anul 1508.

În cuprinsul Statutelor Țării Făgărașului se arată în mod expres că ele au fost elaborate la propunerea românilor³. Totodată se precizează că normele cuprinse în această codificare sunt vechi obiceiuri juridice românești.

Statutele au fost redactate în limba latină. Textul scris reda normele obiceiurilor juridice într-o formă fidelă, dar concentrată, pornindu-se de la ideea că ele sunt cunoscute foarte bine de populația română, care le aplica din generație în generație.

Potrivit stadiului de evoluție a ideilor și a instituțiilor juridice la acea epocă, normele de drept nu sunt grupate potrivit unui sistem clar, așa încât

¹ Verböczi, *Tripartitum*, III, 25, 5-15.

² S. Kolosvari și K. Ovari, *Corpus Statutorum Ungariae Municipium I (Statutal et Constitutiones Iurium Municipium Transilvaniae)*, Budapesta, 1885, p. 169.

³ „*Videns prioritate Boyaronum et universorum Walachorum*”.

dispozițiile de drept penal sau de procedură sunt intercalate între cele de drept civil.

Statutele consacră stratificarea socială prin utilizarea unei terminologii similare cu cea din Țara Românească. Astfel nobilii români sunt desemnați prin termenul de *boyarones* (boieri), iar țăranii sunt denumiți *rustici walachi*. Unitatea terminologică se explică prin faptul că Țara Făgărașului a păstrat în permanență relații strânse cu Țara Românească. Aceste relații s-au menținut chiar și după ce Țara Făgărașului împreună cu Țara Almașului au încetat să se afle în dependență, cu regim de feude (1452), față de Țara Românească¹.

Numeroase dispoziții reglementează relațiile de familie: căsătoria, divorțul, regimul bunurilor dotale. În vederea încheierii căsătoriei era necesar consimțământul părinților, în lipsa căruia căsătoria se putea contracta „cu fuga” (printr-un simulacru de răpire, urmat de plata unei amenzi simbolice). Zestrea viitoarei soții trebuia să fie constituită de către părinți, iar după moartea acestora obligația de înzestrare trecea asupra fraților, ca și în Țara Românească. Căsătoria putea fi desfăcută prin repudiere, iar bunurile dotale rămăneau în stăpânirea soțului care a respectat obligațiile căsătoriei. Și această reglementare este proprie românilor din toate cele trei state feudale.

Unele dispoziții cuprinse în Statute păstrează urme evidente ale proprietății devălmașe, cu toate că ea nu este menționată expres. Astfel este recunoscut vechiul obicei al românilor de a paște vitele sau alte animale pe terenul altuia. De asemenea, textele consacră sistemul răspunderii colective în materie penală, sistem aplicat în toate teritoriile locuite de români.

Și în domeniul succesoral reglementările sunt identice sau similare cu cele din Țara Românească și Moldova. Menționăm în acest sens că pământul boierului mort fără descendenți revenea seniorului feudal. Fetele înzestrate de către părinți nu veneau la succesiunea acestora. În fine, Statutele admiteau schimbarea ordinei succesoriale prin intermediul înfrățirii. Tot prin intermediul înfrățirii putea fi înlăturat și privilegiul masculinității.

Dispozițiile penale cuprinse în Statute sunt și ele conforme cu reglementările vechilor obiceiuri românești. Între faptele penale incriminate se numără: furtul (cu diferitele lui variante), denunțarea, jurământul fals, vătămarea corporală, comerțul clandestin.

Cercetarea textelor din Statutele Țării Făgărașului ne oferă prilejul să tragem concluzii cu adânci semnificații pentru evoluția dreptului românesc. În primul rând, obiceiul românesc se caracterizează printr-o vădită unitate

¹ N. Densușianu, *Monumentele pentru istoria țării Făgărașului*, București, 1883; *Dacia preistorică*, București, 1813, p. 879.

de conținut și, în al doilea rând, el a fost aplicat de către toți românii, din toate cele trei țări, în ciuda vicisitudinilor istoriei. În acest cadru general de evoluție se cuvine a fi subliniat faptul că politica de oprimare a românilor din Transilvania, prin cele mai variate forme, inclusiv prin încercările de a li se distruge instituțiile și străvechile tradiții, s-au lovit de o rezistență îndârjită. Ce poate fi mai grăitor decât faptul că la aproape un secol de la *Unio trium nationum*, autoritățile au fost constrânse să recunoască și să codifice obiceiurile românilor. Aceste obiceiuri juridice s-au păstrat într-o formă nealterată până în momentul redactării Statutelor, când mai rămăseseră doar trei decenii până la încetarea dependenței Transilvaniei față de Ungaria.

§ 6. Dreptul scris în Transilvania, principat autonom

– Dieta întrunită la Sighișoara în anul 1540 a hotărât că Transilvania se va conduce pe viitor după legi proprii. După această dată legile adoptate de către Ungaria și-au încetat aplicarea în Transilvania. A continuat să se aplice numai codul Verboczi, dar nu ca lege oficială, ci ca o simplă culegere cu caracter privat.

Dintre vechile izvoare de drept adoptate în Transilvania, *Unio trium nationum* a rămas ca fundament al dreptului public cu caracter discriminatoriu.

După anul 1540 Dieta Transilvaniei a adoptat numeroase legi (hotărâri) cu caracter extrem de divers, care priveau organizarea de stat, procedura de judecată, organizarea bisericii, dreptul civil și dreptul penal. Din cuprinsul acestor legi se degajează tendința de promovare a intereselor categoriilor sociale privilegiate și ale religiilor recepte. Foarte amănunțit sunt reglementate obligațiile iobagilor față de nobili, biserică și stat. Prin aceste obligații situația țăranilor aserviți, în special a românilor, s-a înrăutățit și mai mult. În spiritul „Uniunii celor trei națiuni”, țăranii români erau declarați tolerați și suportați *pro tempore*. Mai mult, li s-a luat chiar și dreptul de a purta anumite veșminte pentru a sublinia și pe această cale condiția lor inferioară, de tolerați. Preoții români erau asimilați țăranilor aserviți și aveau îndatoriri iobăgești.

Dat fiind numărul mare al legilor, precum și conținutul lor variat, în secolul XVII s-a trecut la sistematizarea lor prin grupare cronologică. Prima colecție cuprinde legile adoptate între anii 1540 și 1653 sub denumirea *Approbatae Constitutiones Regni Transilvaniae et Partium Hungariae eis dem anexarum*, iar cea de a doua încorporează legile adoptate între anii 1653-1669 sub numele de *Compilatae Constitutiones*¹.

¹ *Approbatae Constitutiones*, traducere de Al. Herlea, V. Sotropa, I. Floca, *Materiale arheologice*, XXI, 1976, 7-9, p. 459; *Compilatae Constitutiones, Corpus Juris Hungariae*, 1540-1848, Budapesta, 1900, p. 247.

Această sistematizare formează o lucrare, unică, desemnată prin titlul prescurtat *Approbatae et Compilatae constitutiones*.

Toate aceste legi sunt creații ale Dietei și exprimă interesele nobilimii locale în cadrul statutului de sine stătător al Transilvaniei. Faptul că activitatea legislativă a Dietei s-a desfășurat în condițiile unei depline autonomii rezultă și din denumirea acestor culegeri de legi. Ele au fost adoptate și aplicate într-un regnum (*regni Transilvaniae*), termen care la acea epocă desemna statul suveran.

– După înfăptuirea unirii celor trei țări române, Mihai Viteazul a adoptat unele măsuri legislative prin care a consacrat, la cererea țăranilor români, anumite dispoziții ale obiceiului românesc¹. Astfel, în Dieta din iulie 1600, la propunerea sa, au fost recunoscute drepturile românilor de a-și paște vitele în hotarele satelor săsești și ungurești, potrivit vechilor obiceiuri. Totodată, preoții români au fost scutiți de robotă și de alte munci iobăgești.

– Normele de drept scris și cutumiar ale orașelor săsești au fost codificate în Statutele municipale săsești. Ele au fost adoptate în Adunările sașilor din anii 1570 și 1580 și aprobate de principele Transilvaniei în 1583². Ele cuprind în special norme de drept referitoare la materia obligațiilor, precum și dispoziții de drept penal și procesual, redactate într-o formă sistematică.

În paralel s-au alcătuit și alte culegeri de drept, cum ar fi Statutele Odorheiului sau Zarandului, în virtutea autonomiei locale de care se bucurau aceste unități administrative.

¹ Șt. Pascu, *Mișcările țăranilor prilejuite de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania*, Studii și materiale de istorie medie, I, 1956, p. 123.

² Au fost editate la Brașov în 1583. De asemenea, S. Kolos Zvari, K. Ovari, *Corpus Statutorum Hungariae Municipatium*, I, Budapesta, 1885.

Capitolul VI

ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA SUB REGIMUL TURCO-FANARIOT

Secțiunea I

Organizarea de stat a Țării Românești și a Moldovei în prima fază a regimului turco-fanariot

– Instaurarea regimului turco-fanariot în Țara Românească și Moldova și a dominației habsburgice în Transilvania au marcat accentuarea amestecului în treburile interne și încercarea de a îngredi autonomia celor trei țări române de către Turcia și Austria.

După eșecul suferit la asediul Vienei, Turcia a fost nevoită să părăsească o serie de teritorii. Pentru a compensa pierderile suferite, Turcia a înăsprit exploatarea Țării Românești și a Moldovei. Domnii români, însă, au răspuns acestei politici prin acțiuni diplomatice și militare, culminând cu alianța lui Dimitrie Cantemir cu Rusia – spre care înclina și Constantin Brâncoveanu – și cu războiul din 1711.

În speranța că vor pune capăt luptei antiotomane a românilor, Turcia a introdus sistemul numirii unor domni, de regulă, din rândul grecilor fanarioți¹.

În evoluția sa, regimul turco-fanariot cunoaște două faze: de la 1711 până la 1774 și de la 1774 până la 1821. Dacă în prima fază a acestui regim dominația otomană a adus grave încălcări autonomiei celor două țări românești, în cea de a doua fază ele reușesc să-și redobândească treptat unele drepturi politice și economice, prin promovarea unei politici de echilibru între Turcia și Rusia.

§ 1. Viața economico-socială

– Și în această perioadă istorică producția s-a bazat în primul rând pe agricultură și creșterea vitelor. În paralel, asistăm la dezvoltarea producției

¹ N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, București, 1985, p. 466; *Documente referitoare la familia Callimachi*, București, 1904 (prefață); *Studii și documente*, vol. VI; *Genealogia Cantacuzinilor*, București, 1902, p. 123; Șt. Grecianu, *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, I, București, 1913, p. 151.

simple de mărfuri¹. Se extind exploatarea miniere și crește numărul meșteșugarilor la orașe. Domnii și boierii încurajează deschiderea unor ateliere manufacturiere și întreprinderi de postav, hârtie, sticlă, ceramică etc. În condițiile dezvoltării producției de mărfuri la orașe, unele meșteșuguri tradiționale practicate la sate au început să decadă.

Totuși, dezvoltarea producției, în toate domeniile, nu s-a putut realiza pe măsura resurselor umane și materiale existente, datorită monopolului turcesc asupra comerțului exterior. Produsele țărilor române erau exportate numai în Turcia, la prețuri mult inferioare celor ale pieței, iar uneori chiar fără plată. De aceea, monopolul turcesc a ajuns să îmbrace forma unui adevărat tribut în natură².

Statutul juridic al boierilor a cunoscut o serie de modificări. Astfel, calitatea de boier era recunoscută de către stat, prin acte administrative, în cadrul unei ierarhii nobiliare. Condiționarea recunoașterii titlului de noblețe de îndeplinirea unei slujbe în cadrul statului a dus la slăbirea caracterului ereditar al boieriei. În același timp, cea mai mare parte a imunităților feudale a fost desființată, menținându-se numai monopolul asupra unor activități comerciale și economice.

Pentru a extinde suprafețele destinate pășunatului și practicării agriculturii în regie proprie, boierii acaparează pământurile țăranilor liberi și îngădesc dreptul de folosință al rumânilor și vecinilor.

Prin acordarea unor dregătorii în stat clientelei lor politice, domnii fanarioți au facilitat pătrunderea în rândurile boierimii a unui mare număr de greci. Cu toate acestea, numărul boierilor români în divanul țării a rămas preponderent.

– *Țăranii aserviți* au rămas legați de pământ până la jumătatea secolului al XVIII-lea. Situația lor s-a înrăutățit tot mai mult, datorită faptului că obligațiile față de boieri nu erau precizate, iar aceștia din urmă se dedau la abuzuri de tot felul³.

Țăranii liberi, dar fără pământ, care trăiau pe moșiile boierilor, au ajuns și ei în stare de aservire.

Chiar și țăranii liberi cu pământ au fost aduși în stare de dependență.

¹ N. Iorga, *Istoria industriilor la români*, București, 1927; S. Columbeanu, *Date privitoare la economia agrară din Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, Studii, XV, 1962, I, p. 111.

² V. Midordea (colectiv), *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I și II, București, 1961 și 1966.

³ V. Mihordea, *Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, București, 1968.

– *Orășenii*. Odată cu dezvoltarea și specializarea meșteșugurilor și negoțului, organizarea în bresle a orășenilor s-a generalizat și s-a consolidat¹.

Autonomia și forța economică a orașelor au sporit, dar dependența lor față de domnie nu a dispărut întru totul. În virtutea lui *dominium eminens*, domnul putea dispune de pământul aflat în ocoalele orașelor.

În această epocă s-au ascuțit contradicțiile dintre orășeni, care erau interesați să dezvolte economia de schimb, și boieri, care căutau să-și apere prin toate mijloacele privilegiile lor feudale.

§ 2. Organele centrale ale statului

– *Domnul*. După instaurarea regimului turco-fanariot, sistemul alegerii și confirmării domnului a fost înlocuit, în mod treptat, cu cel al numirii sale de către Poartă².

Ca o expresie a dominației otomane, instituția domniei se transformă într-un instrument destinat să organizeze jefuirea sistematică a țărilor române. De altfel, domniile erau foarte scurte, deoarece numirea se făcea în schimbul unor mari sume de bani. Mai mult decât atât, s-a instituit sistemul confirmării domnului la câțiva ani după numirea sa, confirmare condiționată de îndeplinirea unor obligații tot mai impunătoare pentru economia țărilor române.

În același scop, Turcia proceda la mutarea domnului dintr-o țară românească în cealaltă. Această practică atestă recunoașterea de către Poartă a faptului că între cele două țări exista o strânsă unitate, întemeiată nu numai pe elementul etnic, ci și pe identitatea instituțiilor.

– *Divanul* a luat locul vechiului Sfat domnesc. Competența sa a fost restrânsă în mod radical, față de faptul că domnul nu se mai sprijinea pe factorii politici interni³. Domnii fanarioți au promovat în Divan o serie de dregători greci care făceau parte din clientela lor politică.

– Dregătoriile tradiționale s-au menținut, dar numărul și importanța lor a crescut, în condițiile centralizării tot mai accentuate a puterii. Numărul dregătoriilor a crescut fie pe calea dublării sau triplării celor vechi, fie prin crearea altora noi. Astfel, în Țara Românească au fost create vornicia de sus și vornicia de jos, după modelul Moldovei, iar în Moldova a fost introdusă bănia.

¹ N. Grigoraș, *Proprietatea funciară și imobiliară a meseriașilor, negustorilor, boierilor și mănăstirilor din orașele moldovenesti, regimul și rolul ei*, Anuar „A.D. Xenopol”, XII, 1970, p. 83.

² A. Stourdza, *L'Europe orientale et le rôle historique des Mavrocordate, 1660-1830*, Paris, p. 220.

³ Val. Al. Georgescu, *Les assemblées d'états en Valachie et en Moldavie, Sfatul de obște*, Revue Roumaine d'Histoire, XI, 1972, 3, p. 369.

Elementele noi în sistemul dregătorilor sunt date de o anumită delimitare a atribuțiilor, de specializarea funcțiilor și de introducerea remunerației slujbașilor. În același timp, dregătorii recrutați din anturajul domnilor fanarioți au introdus în viața de stat cele mai diverse forme ale corupției, după modelul administrației otomane.

– Organizarea financiară. Sistemul fiscal a fost reorganizat și modernizat, în scopul jefuirii sistematice a țărilor române¹.

Impozitele erau percepute de slujbași plătiți din fondurile care se constituiau, pe baza unor taxe suplimentare în Casa răsurilor.

La un moment dat, sistemul de impunere a fost unificat, astfel încât fiecare contribuabil trebuia să plătească o singură dare stabilită în țidula de bir. Darea, fixată la 1740 la 10 lei, trebuia plătită în patru sferturi. Datorită abuzurilor administrației și pretențiilor mereu sporite ale Turciei, sistemul nu s-a putut respecta, astfel încât peste trei decenii s-a ajuns la 12 sferturi. Totodată, s-au introdus alături de vechile dări și altele noi.

Obligațiile contribuabililor au crescut neconținut pe măsura creșterii tributului. Astfel, între anii 1740-1750 tributul aproape că s-a dublat, fapt care s-a reflectat automat în creșterea numărului de *sferturi*.

Un aspect nou al organizării financiare constă în separarea vistieriei statului de cămara domnească.

– *Armata* tradițională a fost desființată². S-au menținut un număr de elemente ale vechilor contingente de călărași, plăieși, vânători sau panduri, sub comanda căpitanilor de ținuturi și județe. În locul vechilor slujitori militari s-au organizat formații de jandarmi rurali, grăniceri, paznici și slujitori de scaun, dependenți de ispravnici.

– *Biserica* este pusă sub controlul statului, prin intermediul unei epitropii. Îngrădirea autonomiei bisericești se reflectă și în limitarea drepturilor ei de jurisdicție. De asemenea, s-a dispus ca preoții să fie recrutați dintre știutorii de carte.

Pe de altă parte, mănăstirile și preoții au fost scutiți de dări.

§ 3. Organizarea administrativ-teritorială

– Până la reforma administrativă a lui Constantin Mavrocordat (1740), conducerea pe plan local revenea fie marilor dregători, fie slujbașilor aces-

¹ I. Caproșu, *Camăta și cămătarii în Moldova în epoca fanariotă*, Anuar „A. D. Xenopol”, XIII, 1971, p. 27.

² I. Filitti, *Câteva cuvinte despre alcătuirea oștii de țară în Principatele Române până la Regulamentul Organic*, București, 1936, p. 20.

tora și se caracteriza prin confuzia de atribuții. După 1740, în fiecare județ ori ținut erau numiți câte doi ispravnici, care depindeau de marele vistiernic, dar se putea adresa direct domnului. Ei exercitau atribuții de ordin administrativ, în primul rând fiscale, precum și atribuții judiciare. La nivelul județelor și ținuturilor, numai ispravnicii puteau judeca procesele, ceea ce reprezintă un progres în direcția delimitării activității organelor statului¹.

Vechii slujbași civili și militari au fost reduși ca număr, iar unele din slujbe au fost desființate.

În unele ținuturi din Moldova dregătorii locali au continuat să fie desemnați prin vechile denumiri (vornici, pârcălabi, staroști).

În orașe, conducerea a fost preluată treptat de reprezentanți ai domnului. Ispravnicii județelor și ținuturilor nu aveau dreptul de administrare asupra orașelor.

Organizarea satelor s-a menținut, în linii generale, la conducerea lor aflându-se vornicii sau vatmanii.

Secțiunea a II-a

Organizarea de stat a Țării Românești și a Moldovei în cea de-a doua fază a regimului turco-fanariot

§ 1. Viața economico-socială

– După reformele lui Constantin Mavrocordat, boierii au reușit să-și extindă stăpânirea absolută asupra celor mai mari părți din moșii. Extinderea proprietății absolute s-a realizat prin restrângerea suprafețelor date spre folosință țăranilor². În felul acesta, boierii au reușit să cultive terenuri tot mai întinse în regie proprie sau în arendă, prin sporirea zilelor de clacă sau prin folosirea muncii salariate. Boierii erau interesați în sporirea producției datorită creșterii cererii interne de cereale și datorită noilor perspective pe care le-a deschis limitarea monopolului Turciei asupra comerțului exterior al țărilor române, prin tratatul de la Kuciuk-Kainardji. În noile condiții, cu concursul statului sau prin abuzuri, boierii vor spori neconținut numărul zilelor de clacă³.

¹ D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (sec. XIV-XVIII)*, Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Iași, II, 1965, p. 190.

² V. Mihordea și colectiv, *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, București, 1962; *Politica lui Nicolae Mavrogheni față de țăranime*, Studii, XVI, 1963, 6, p. 1325.

³ S. Columbeanu, *Economia domeniului feudal din Moldova și Țara Românească la începutul secolului al XIX-lea (1800-1830)*, Studii, XVIII, 1965, p. 323.

Dezvoltarea producției și circulației mărfurilor a avut ca efect și creșterea treptată a ponderii rentei în bani.

Începând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în special după 1774, pe lângă manufacturile tipic feudale ale domnilor și boierilor apar noi manufacturi din inițiativa unor meseriași sau negustori. În noile manufacturi tinde să crească tot mai mult ponderea muncii salariate.

Prin dispozițiile privind livrarea de bunuri către Turcia la prețurile curente (și nu fără plată sau la prețuri simbolice ca mai înainte) și prin recunoașterea dreptului țărilor române de a întreține relații comerciale cu alte state, tratatul de la Kuciuk-Kainardji a dat un puternic impuls producției și circulației mărfurilor, economiei întemeiate pe marfă și bani.

– Transformările intervenite în viața socială s-au reflectat în mod corespunzător pe planul structurilor sociale.

În această perioadă boierimea și-a consolidat pozițiile economice și politice¹. Tot mai interesată și mai implicată în dezvoltarea producției cereale-marfă, boierimea urmărea menținerea cu orice preț a puterii politice și în primul rând a privilegiilor sale, pentru a putea exercita un control efectiv asupra pieței interne aflată în plin proces de formare².

În legătură cu promovarea unor interese specifice, asistăm la o accentuare a concurenței dintre boierii pământeni și cei fanarioți, care se bucurau de sprijinul domnilor. În esență conflictul dintre cele două categorii de boieri era alimentat de tendința domnilor fanarioți și a clientelei lor politice de a-și însuși, sub diferite pretexte, pe căi aparent legale sau prin abuzuri, pământurile boierilor pământeni, ale țăranilor și ale orășenilor.

Marea majoritate a țăranilor, deveniți clăcași după reformele lui Constantin Mavrocordat, se aflau într-o stare de dependență bazată pe *învoială*. Dacă până la acele reforme țăranii erau legați de pământ, în noua situație ei sunt legați prin contract.

Orășenii, formați din negustori, meșteșugari și lucrători, au sporit în sens numeric și au început să joace un rol mai important în viața economică³, odată cu dezvoltarea producției de schimb. Ca urmare, legiunile adoptate în această perioadă cuprind și dispoziții referitoare la drepturile

¹ S. Columbeanu, *Monopoluri feudale din Țara Românească în secolul al XVIII-lea în raport cu instituțiile similare din Europa*, Studii, XXIII, 1970, 4, p. 727.

² „Așezământul pentru păduri, rediuri și dumbrăvi” dat de Al. Moruzi la 28 noiembrie 1792.

³ C.C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei până la 1848*, București, 1972.

negustorilor¹. La rândul lor meșteșugarii erau organizații în bresle conduse de consilii de epitropi și își desfășurau activitatea pe baza unor regulamente (ponturi) prin care se reglementau condițiile de muncă și soluționarea diferendelor.

La începutul secolului al XIX-lea, burghezia va deveni tot mai conștientă de interesele ei și de rolul său, protestând în forme variate față de regimul privilegiat al boierilor.

§ 2. Organele centrale ale statului

– *Domnul*. Prin tratatul de la Kuciuk-Kainardji, ca și printr-o serie de firmane, s-a dat curs, în parte, cererilor privind stabilitatea domniei în țările române. Conform acestor dispoziții, subliniate încă o dată prin pacea de la Iași (1792), durata domniei era fixată la șapte ani, cu posibilitatea schimbării domnului în caz de greșeli grave². Întrucât Turcia nu respecta aceste prevederi, în anul 1802 s-a dat un nou hâtîșerif care introducea un sistem de garanții cu participarea Rusiei. În virtutea acestui sistem avea dreptul de a constata abuzurile domnului și de a interveni în favoarea țărilor române. În asemenea condiții, asistăm la realizarea unui început de stabilitate politică³.

Atribuțiile legislative ale domnului au căpătat noi dimensiuni în această perioadă. Astfel, pravilele sunt întărite prin hrisov domnesc, importanța diferitelor izvoare de drept este fixată de către domn, obiceiurile se aplică numai cu aprobarea sa.

Principalele atribuții administrative ale domnului constau în numirea dregătorilor, înființarea de sate sau târguri, eliberarea de pașapoarte.

Dreptul său de a judeca a fost îngăduit în bună măsură odată cu organizarea instanțelor într-un sistem judiciar modern.

Prerogativele militare au rămas în cea de a doua fază a regimului turco-fanariot pur nominale, câtă vreme armata asigura numai paza persoanei domnului și poliția internă.

Cu toate că formal, chiar după tratatul de la Kuciuk-Kainardji, țările române nu puteau promova o politică externă proprie, în realitate, prin

¹ D. Ciurea, *Orașele și târgurile din Moldova în cadrul perioadei de descompunere a feudalismului*, Studii și cercetări științifice, Iași, III, 1856, 1, p. 97.

² L. Baicu, *A doua jumătate a secolului al XVIII-lea, început al epocii moderne a României*. Anuar „A.D. Xenopol”, IX, 1972, p. 431; G. Cronț și colectiv, *Acte juridice din Țara Românească, 1775-1781*, București, 1973.

³ M. Mehmet, *O nouă reglementare a raporturilor Moldovei și Țării Românești față de Poartă la 1792*, Studii, XX, 1967, 4, p. 691.

reprezentanții lor la Constantinopole și în multe capitale din Europa, ele au influențat politica otomană și au reușit să-și afirme suveranitatea pe plan internațional¹.

– *Divanul domnesc* era compus numai din dregătorii din categoria întâia. Întrucât numărul acestor dregători s-a restrâns treptat, s-a micșorat și numărul membrilor Divanului². În anumite situații când urmau a fi luate hotărâri de importanță deosebită, domnul convoca Sfatul de obște³ format, de regulă, din boierii veliți și reprezentanții clerului.

Atribuțiile Divanului se exercitau în domeniile legislativ, administrativ și judiciar. În materie legislativă Divanul aproba toate actele domnești cu caracter normativ, chiar și pe acelea care urmau a fi supuse Sfatului de obște. Pe plan administrativ, Divanul asigura aplicarea unor norme de drept, sau organiza funcționarea unor servicii publice. Începând din anul 1802 domnul era obligat să consulte Divanul în legătură cu fixarea și repartizarea impozitelor. Totodată au sporit și s-au precizat mai bine atribuțiile judiciare ale Divanului domnesc.

Toate acestea sunt indicii că s-au făcut unii pași spre separația principalelor activități ale statului, prin îngrădirea unor atribuții ale domnului și prin sporirea prerogativelor Divanului domnesc, principalul reprezentant al intereselor boierimii.

– *Epitropia obștirilor* (vornicia obștirilor) a fost înființată mai întâi în Țara Românească și apoi în Moldova. Ea exercita atribuții privitoare la învățământ, asistență socială, industrie, comerț și lucrări publice. După cum se vede, Epitropia obștirilor era un organ administrativ care își desfășoară activitatea la nivelul orașelor și la nivel central, iar apariția sa constituie o expresie a preocupărilor în direcția modernizării aparatului de stat.

– *Dregătoriile*. Dregătorii erau numiți la înscăunarea domnului. La începutul fiecărui an, unii dregători erau confirmați, iar alții înlocuiți. De regulă, dregătorii erau numiți dintre boieri. Dacă un om de rând era ridicat la rangul de dregător, prin aceasta el devenea boier (era înnobilit). Alături de dregătorii care exercitau funcții efective erau și dregători fără funcții. Pe

¹ Tr. Ionescu, *Hatışeriful din 1802 și începutul luptei pentru asigurarea pieței interne a Principatelor dunărene*, Studii și articole de istorie, I, 19, 1956, p. 37.

² A. D. Xenopol, *Războaiele dintre ruși și turci și înrăurirea lor asupra țărilor române*, Iași, 1880.

³ T. Rădulescu, *Sfatul domnesc și alți dregători ai Țării Românești din secolul al XVIII-lea. Liste cronologice și cursus honorum*, București, 1972; Al. Georgescu, *Les assemblées d'états en Valachie et en Moldavie (1750-1831/2)*, Revue Roumaine d'Histoire, XI, 1972, 3, p. 369.

calea numirii unor dregători fără funcții s-a deschis larg poarta spre vânzarea titlurilor de noblete¹.

Dregătoriile erau împărțite în trei categorii, iar această clasificare era, în același timp, criteriul de ierarhizare a boierilor. Potrivit reformei lui Constantin Mavrocordat în prima categorie intrau marii dregători (de la marele ban până la clucerul de arie) cu numele de boieri veliți. Ceilalți dregători formau a doua categorie de boieri. Urmașii dregătorilor din prima categorie erau numiți *neamuri*, iar urmașii celor din categoria a doua *mazili*. Ulterior, boierii veliți erau clasificați la rândul lor în două categorii, ajungându-se la trei categorii de boieri.

În categoria marilor boieri intrau (în Țara Românească) marele ban, marele vornic al Țării de sus, marele vornic al Țării de jos, marele logofăt, marele spătar, marele vistier, marele postelnic, marele clucer, marele paharnic, marele stolnic, marele comis.

Dregătoriile erau acordate, cu preferință, grecilor din Fanar, în ciuda prevederilor hațișerifului din 1802, care dădea prioritate pământenilor.

– Organizarea financiară se caracterizează prin realizarea unor progrese în direcția separării vistieriei statului de cămara domnească. Activitatea financiară era condusă nemijlocit de către marele vistier, care asigura încasarea dărilor, plata tributului, a slujbașilor, precum și a altor cheltuieli. S-au făcut anumiți pași în direcția modernizării organizării sistemelor fiscale prin: repartizarea sarcinilor fiscale în funcție de factorii economici și geografici, instituirea unor unități fiscale identice (grupuri de gospodării), generalizarea remunerării dregătorilor².

Veniturile directe proveneau din capitații și ajutoare, iar cele indirecte din diferite taxe (import, export).

Contribuabilii se împărțeau în două mari categorii: bresle și birnici. Dacă breslele se bucurau de un regim fiscal mai avantajos, birnicii (țărani liberi și clăcașii) erau obligați la plata tuturor dărilor (sume de bani, dijmărit pe stupi și porci, oierit, vinărici)³. Dările în bani ale gospodăriilor țărănești

¹ *Tratat de istoria statului și dreptului românesc*, II, 1, 1984, p. 112; V. A. Urechie, *Memorii asupra perioadei din istoria românilor de la 1774-1786 însoțit de documente cu totul inedite*, București, 1983.

² S. Columbeanu, *Birul în Țara Românească (1755-1831)*, Studii și materiale de istorie medie, VII, 1974, p. 259; I. C. Filitti, *Considerațiuni despre vechea organizare fiscală a Principatelor române până la Regulamentul Organic*, București, 1935.

³ S. Papacostea, *Documente privind relațiile agrare în secolul al XVIII-lea*, 2 volume, București, 1961-1966; V. Mihoide, *Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, București, 1968; Fl. Constantiniu, *Relațiile agrare din Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, București, 1972.

au sporit neconținut; dacă la jumătatea secolului al XVIII-lea birul era de 10 lei, în preajma revoluției de la 1821 a depășit 200 lei. Unitățile impozabile se numeau *liude* și erau compuse din câte cinci familii grupate după criteriul puterii economice. Poslușnicii și scutelnicii nu aveau obligații față de stat, ci numai față de stăpânii lor. Înainte de 1821 ei reprezentau aproape 25% din numărul țărănimii. Boierii veliți erau scutiți, în principiu, de dări, iar mazilii, târgoveții, preoții și diaconii se bucurau de anumite scutiri. Fapt este că aproximativ 90% din impozite erau plătite de către familiile de birnici (cam 40% din populația impusă la începutul secolului XIX).

Cea mai mare parte a veniturilor vistieriei era destinată plății tributului¹. În cămara domnească intrau veniturile vămilor și ale salinelor. Există și o cămară a doamnei alimentată din birul pe țigani.

– *Organizarea armatei*. Desființarea armatei pământene în prima fază a regimului turco-fanariot a avut urmări grave pentru țările române care rămăneau expuse jafurilor turcești. Începând din anul 1775 în Țara Românească exista o oaste dinăuntru pentru asigurarea ordinii și o oaste din afară pentru paza hotarelor, în componența cărora intrau câteva mii de ostași.

Paza domnului era asigurată de către arnăuți. Unele încercări de consolidare a armatei au făcut Nicolae Mavrogheni și Alexandru Moruzi prin sporirea numărului de ostași și acordarea unor scutiri de impozite.

În războaiele ruso-turce care au avut loc în această perioadă au participat numeroși *volintiri* români, între care și Tudor Vladimirescu. Luptând alături de Rusia, corpurile de volintiri urmăreau înlăturarea dominației otomane².

– *Organizarea bisericii*. Mitropoliile din țările române s-au aflat și în această perioadă sub autoritatea spirituală a Patriarhiei de la Constantinopol, dar se bucurau de o largă autonomie³.

Autoritatea politică asupra bisericii aparținea domnului, de vreme ce mitropolia nu putea fi aleasă fără acordul său, iar episcopii primeau cărja episcopală tot de la domn.

În calitate de arhieru și episcop, mitropolitul exercita jurisdicția bisericească supremă și era membru în Divan. Episcopii aveau drepturi de a judeca și de a îndruma spiritual pe credincioși în cadrul eparhiilor. În fapt,

¹ A. D. Xenopol, *Finanțele în epoca fanarioților*, Revista de istorie, arheologie și filologie, I, 1883, 10, p. 43.

² D. N. Rusu, *Contribuții privind începuturile armatei române moderne (1812-1830)*, Revista de istorie, XXXI, 2, p. 241.

³ M. Manolache, *Biserica din Țara Românească în timpul domnitorului Alexandru Ipsilanti (1774-1782)*, Biserica ortodoxă română, LXXXIV, 1966, p. 299.

episcopii erau ajutați de protopopi în probleme de ordin administrativ. Ulterior funcțiile protopopilor vor fi recunoscute prin lege.

În Moldova, sediul mitropoliei se află la Iași și avea sub jurisdicția sa trei episcopii: de Roman, de Huși și de Rădăuți. După căderea Bucovinei sub dominație austriacă a fost creată mitropolia Bucovinei și Galiției.

Mitropolia din Țara Românească avea sediul la București și își exercita jurisdicția asupra episcopilor de Râmnic, de Buzău și de Argeș.

§ 3. Organizarea administrativ-teritorială

– Unele începuturi de modernizare s-au realizat și în domeniul administrației locale. Menționăm în acest sens măsurile luate în direcția precizării atribuțiilor administrației care tind, treptat, să se delimiteze de cele ale justiției, remunerarea slujbașilor administrativi, ca și pedepsirea abuzurilor comise de către aceștia.

În linii generale s-au păstrat vechile unități administrative¹ Totuși au apărut și unele elemente noi, cum ar fi împărțirea Munteniei și apoi a întregii Țări Românești în Țara de sus și Țara de jos, precum și generalizarea plășii ca subdiviziune administrativă în Țara Românească, și a ocolului în Moldova. În zona de munte a Țării Românești corespondentul plășii era plaiul.

Conducerea administrativă a județelor și a ținuturilor era exercitată de către doi ispravnici. Ei exercitau în același timp și atribuțiile judecătorești. Ispravnicii erau numiți dintre marii dregători de către domn și îl reprezentau pe acesta în județe și ținuturi. Plășile erau conduse de către zapcii de plasă, ocoalele de către ocolaiși, iar plaiurile de către vâtafii de plai.

– Orașele își pierd în mod treptat vechea autonomie prin înlocuirea vechilor dregători aleși (județii, șoltuzii și pârgarii) cu dregători numiți de domn, ca și prin pierderea vechilor privilegii². De altfel, în această perioadă, majoritatea orașelor se aflau în stare de dependență feudală. Ispravnicii, în calitate de reprezentanți ai domnului pe plan local, puteau interveni în orice problemă de ordin administrativ ce apărea în cadrul orașelor, având în același timp și atribuții judecătorești. La sfârșitul secolului al XVIII-lea apar epitropii ale obștirilor în diferite orașe, dependente de domn, cu atribuții foarte largi în toate domeniile vieții administrative.

¹ I. C. Filitti, *Despre vechea organizare administrativă a Principatelor Române*, București, 1935; P. Negulescu, *Istoricul județelor în România*, Revista de drept public, XVII, 1942, p. 82.

² D. Ciurea, *Orașele și târgurile din Moldova în cadrul perioadei de descompunere a feudalismului*, Studii și cercetări științifice, Iași, VII, 1956, 1, p. 97.

Poliția capitalelor era asigurată, în zona centrală, de către agie. La periferie, sarcinile polițienești reveneau spătăriei la București, spătăriei și hătmăniciei la Iași. La București exista și un ispravnic de oraș, devenit apoi vornic al poliției.

– În viața satelor continuau să funcționeze unele din vechile organisme ale obștilor, în ciuda faptului că cele mai multe sate se aflau în stare de dependență feudală¹. Astfel, Adunarea generală, ca și Oamenii buni și bătrâni aveau încă unele atribuții în materie financiară și chiar judiciară (în pricini mărunte).

Satele erau conduse de către pârcălabi în Țara Românească și de către vornici în Moldova.

§ 4. Organizarea instanțelor judecătorești

– Modernizarea sistemului judiciar, începută de către Constantin Mavrocordat, a fost desăvârșită de către Alexandru Ipsilanti.

În primele cinci titluri din *Pravilniceasca Condică*, adoptată la 1775, este reglementată organizarea instanțelor judecătorești. Conform acestei reglementări instanțele de judecată sunt organizate într-un sistem ierarhic, caracterizat printr-o clară delimitare a competenței diferitelor trepte de jurisdicție. Pe de altă parte, prin reforma sa, Alexandru Ipsilanti a făcut un pas hotărâtor în direcția delimitării activității judiciare față de cea administrativă².

Prima instanță, judecătoria după la județ, compusă dintr-un judecător, ajutat de un logofăt, avea competența de a judeca procesele civile dintre țărani, precum și unele pricini penale mărunte. Ispravnicii puteau și ei judeca, fie singuri, fie împreună cu judecătorul.

Departamenturile erau instanțe care judecau procese civile și penale. Procesele civile erau judecate de către două departamente egale în grad, compuse, unul din 7, celălalt din 8 judecători. Procesele penale erau judecate de către departamentul „vinovățiilor”.

Aceste instanțe se pronunțau prin hotărâri înscrise în condici.

„Departamentul veliților boieri”, compus din boieri din prima categorie în funcție și trei mazili veliți judeca în primă instanță procesele dintre boieri și în apel hotărârile celorlalte departamente.

Instanța supremă era Divanul domnesc, compus din boieri veliți, sub președinția domnului. Divanul domnesc judeca procese penale și civile, fie în primă instanță, fie în apel.

¹ A. Rădulescu, *Viața juridică și administrativă a satelor*, București, 1927.

² *Pravilniceasca condică*, ediție critică, București, 1957, p. 148.

Pe lângă agie și spătărie funcționau instanțe speciale, ale căror hotărâri puteau fi apelate la departamentul veliților boieri.

Și în Moldova s-a făcut, în mai multe etape, o reorganizare a instanțelor judecătorești, similară cu cea din Țara Românească. Astfel, la Iași a fost înființat departamentul al doilea pentru procesele civile mai puțin importante. Procesele civile de importanță mai mare erau judecate de către divanul judecătoresc. Procesele penale erau judecate de către departamentul criminalicesc.

Atât în Țara Românească, cât și în Moldova au fost înființate departamente speciale care judecau procesele dintre localnici și străini (străinele pricini).

Capitolul VII

EVOLUȚIA DREPTULUI SUB REGIMUL TURCO-FANARIOT

Secțiunea I

Dreptul în prima fază a regimului turco-fanariot

– În prima fază a regimului turco-fanariot, ca urmare a îngrădirii autonomiei țărilor române, nu s-au mai elaborat codificări cu caracter oficial. Normele juridice adoptate în această perioadă au îmbrăcat forma hrisoavelor domnești și a anaforalelor adoptate de către Divanul domnesc.

§ 1. Reformele lui Constantin Mavrocordat

– Reformele lui Constantin Mavrocordat, adoptate succesiv în Țara Românească și Moldova, au vizat consolidarea statului centralizat, întărirea pozițiilor boierimii și introducerea unor noi forme de exploatare a țăranimii. Toate aceste măsuri au fost luate sub pretextul promovării ideilor raționaliste și a despotismului luminat¹.

Reformele înfăptuite până în 1740 cu privire la statutul social al clerului și al boierilor, precum și cu privire la organizarea administrativă și financiară, au fost sistematizate, într-o formă concentrată în așezământul din 1740².

Potrivit așezământului clerul a fost scutit de plata dărilor, însă dreptul său de judecată a fost limitat și s-au creat epitropiile mănăstirești.

Calitatea de boier decurgea din slujba îndeplinită în cadrul statului și nu din exercitarea dreptului de proprietate asupra pământului. În funcție de slujbele deținute, boierii erau clasificați în două categorii. În categoria boierilor veliți intrau marii dregători, iar în cea a mazililor urmașii boierilor mai puțin importanți. Boierii veliți erau scutiți de toate dările, pe când mazilii numai de o parte din ele.

În domeniul organizării administrative principalele măsuri au constat în numirea a doi ispravnici la județe și (ulterior) la ținuturi, precum și introducerea sistemului remunerării dregătorilor pentru slujbele lor.

¹ I. Minea, „*Reforma*” lui Constantin vodă Mavrocordat, Cercetări istorice, II-III, 1926-1927, p. 97.

² Așezământul a fost publicat în *Mercure de France*, numărul din iulie 1742.

Reforma financiară a constat în suprimarea unor dări și în unificarea celorlalte. Impozitul unic (sama obștească) era repartizat pe sate și pe unități impozabile, urmând a fi plătit în patru sferturi. Măsura s-a dovedit a fi neadecvată, deoarece sferturile au sporit fără încetare în anii următori¹.

Totodată așezământul din 1740 a înăsprit exploatarea țăranilor aserviți prin interzicerea strămutării lor de pe moșii, ca și prin introducerea de noi prestații în muncă, fără stabilirea vreunei limite.

Așadar, reformele înfăptuite de Constantin Mavrocordat până la 1740, departe de a fi favorabile țăranilor, le-au agravat și mai mult situația².

– În anii următori însă, față de amploarea împotrivirii țărănimii aservite, Constantin Mavrocordat a fost constrâns să adopte și alte măsuri pe care le-a prezentat drept concesi.

Într-adevăr, obligațiile fără număr, agravate de abuzurile boierilor și dregătorilor, au împins țărănimea aservită pe calea băjeniei. Fenomenul băjeniei peste hotare a căpătat asemenea proporții, încât amenința cu un grav dezechilibru îndelung viața economică și socială. Numai între anii 1741 și 1746, datorită fugii în masă, numărul familiilor de birnici din Țara Românească s-a înjumătățit. Față de pericolul iminent al descompunerii structurilor feudale, Constantin Mavrocordat a adoptat între anii 1746 și 1749, în Țara Românească și în Moldova, reformele cu privire la desființarea rumâniei și veciniei.

În Țara Românească, rumânia a fost desființată prin hrisoavele din 1 martie și 5 august 1746. Pentru a-i determina pe țăranii fugari să se reîntoarcă, la 1 martie 1746 s-a dat un hrisov prin care li se promitea celor ce reveneau în țară iertarea de rumânie³. În baza unor certificate eliberate de către Divan, țăranii reîntorși în țară se puteau așeza pe orice moșie, iar foștii stăpâni nu-i puteau urmări. Totodată ei aveau față de boierii pe a căror moșie s-au așezat obligația de a munci un număr de zile și de a plăti dijmă.

Dar hrisovul nu preciza data până la care se puteau reîntoarce țăranii fugiți și nu spunea nimic despre situația celor rămași în țară. Profitând de aceste lacune ale actului, au început să fugă și alți țărani pentru ca la întoarcerea în țară să se bucure de aceleași avantaje.

¹ Șt. Ștefănescu, *L'évolution de l'asservissement des paysans de Valachie jusqu'aux reformes de Constantin Mavrocordat*, Revue Roumanie d'Histoire, VIII, 1969, 3, p. 491.

² N. Corivan, *Aplicarea așezământului fiscal al lui Constantin Mavrocordat cu privire la perceperea birului (1741-1743)*, Studii și cercetări științifice (Iași), II, Studii sociale, 1955, 3 4, p. 51; I. C. Filitti, *Despre reforma fiscală a lui Constantin Mavrocordat*, Arhiva economică și statistică, XI, 1928, 5 -6, p. 70.

³ *Acte și legiuri privitoare la chestiunea țărănească*, I, p. 71.

De aceea, la 5 august 1746 s-a dat un nou hrisov privind eliberarea tuturor rumânilor. Stăpânii (boierii și clerul) erau invitați să-i elibereze pe rumâni fără plată. Dacă totuși stăpânii nu voiau să-i elibereze gratuit țăranii își puteau răscumpăra libertatea prin plata sumei de 10 taleri¹.

În anul 1749 Constantin Mavrocordat a înfăptuit o reformă similară și în Moldova, cu deosebire că aici nu s-a mai condiționat eliberarea de plata unei sume de bani.

După aceste reforme, foștii rumâni și vecini au fost asimilați oamenilor liberi, fiind desemnați prin termenii de clăcași și locuitori pe moșii. Obligațiile lor erau stabilite prin prevederile urbariilor și prin învoielile încheiate cu boierii.

Desființarea iobăgiei a marcat începutul procesului de dispariție a proprietății divizate și de consolidare a proprietății absolute. Într-adevăr, până la reformele lui Constantin Mavrocordat, relațiile dintre țărani și boieri erau stabilite pe baze legale, iar dreptul de folosință al țăranilor aserviți izvora chiar din lege. Potrivit noilor reglementări însă, marea proprietate feudală s-a degajat de dreptul de folosință al țăranilor, câtă vreme acest drept izvora din contractul încheiat între părți. Desigur, nivelul de dezvoltare și structurile sociale existente nu permiteau încă valorificarea dreptului de proprietate absolută sub toate aspectele, dar primul pas în această direcție fusese făcut.

În fine, desființarea iobăgiei nu a însemnat nici măcar desființarea tuturor formelor de dependență personală. La scurtă vreme după reformele lui Constantin Mavrocordat s-au extins tot mai mult categoriile sociale ale scutelnicilor și poslușnicilor, ca formă de supraviețuire a rumâniei. Aceștia nu aveau obligații față de stat, ci numai față de boierii în ascultarea cărora se aflau; numărul lor a sporit neconținut până la revoluția de la 1821.

§ 2. Culegeri de drept fără caracter oficial

În anul 1730 Gheorghe din Trapezunt a întocmit un nomocanon, rămas în manuscris. Nomocanonul lui Gheorghe din Trapezunt a fost redactat în limba greacă, cuprinde poruncile apostolilor și canoanelor bisericești și constituie o continuare a vechii noastre literaturi religioase.

În vremea lui Ștefan Nicolae Racoviță, marele paharnic Mihail Fotino a scris în limba greacă un Manual de legi care, deși nu a fost tipărit, s-a aplicat în practica instanțelor judecătorești². Manualul de legi al lui Mihail

¹ *Tratat de istoria statului și dreptului românesc*, II, 1, 1984, p. 242.

² N. Camariano, *O traducere în limba română a manualului de legi al lui Mihail Fotino publicată în 1858*, *Revista arhivelor*, 1972, 2, p. 233.

Fotino a avut ca izvor Bazilicalele, Legea agrară bizantină, lucrările lui Matei Vlastares și Constantin Armenopol și Obiceiul țării.

Manualul cuprinde, în trei volume, instituțiile dreptului laic și bisericesc. Dispozițiile sunt sistematizate pe ramuri de drept: procedura de judecată, dreptul familiei, succesiuni, donații, contracte (împrumut, comodat, depozit, vânzare, emfiteoză, schimb) și drept penal. Pe lângă dispozițiile de drept bizantin aflate și în legiuirile românești anterioare, Manualul lui Mihai Fotino cuprinde unele texte referitoare la comerț, ca o noutate impusă de începuturile economiei de schimb.

Secțiunea a II-a

Evoluția dreptului în cea de a doua fază a regimului turco-fanariot

§ 1. Codurile adoptate în cea de a doua fază a regimului turco-fanariot

Cu toate că legiuirile adoptate în această epocă rămân feudale în esența lor, prezintă totuși o serie de trăsături specifice atât în privința conținutului, cât și a formei. Astfel, izvoarele bizantine, depășite de noile relații, nu mai au ponderea de odinioară în elaborarea noii legislații scrise, în schimb sunt preluate și adaptate o serie de principii și instituții proprii codurilor burgheze. Totodată, ca o expresie a continuității dreptului nostru, în noile izvoare se realizează și codificarea Obiceiului țării. Dacă în legiuirile anterioare Obiceiul țării era recunoscut ca izvor de drept în starea în care se afla, de data aceasta obiceiurile sunt menționate expres și sistematizate pe instituții juridice.

Sub aspectul formei, asistăm la un progres real în direcția sistematizării și a tehnicii de reglementare juridică.

— Codificările realizate până la 1821 privesc în mod special organizarea instanțelor, procedura de judecată și dreptul civil¹.

Atenția specială acordată procedurii de judecată se explică prin unele implicații ale tratatului de la Kuciuk-Kainardji. Conform acestuia, țările române puteau stabili o serie de relații cu cele europene, dar exista temerea că cetățenii altor state vor pretinde să fie judecați după legile lor, pe motiv că procedura de judecată este înapoiată, așa cum procedau și în Turcia. Efortul de a se crea o procedură de judecată modernă avea o dublă semnificație: pe de

¹ R. Dimiu, *Primele hrisoave pentru organizarea judecătorească ale lui Alexandru Ipsilanti în Țara Românească*, Studii și cercetări juridice, XX, 1975, 4, p. 385.

o parte se evita aplicarea regimului capitulațiilor în țările române, pe de altă parte, prin această particularitate a regimului străinilor se sublinia încă o dată ideea că țările române nu fac parte integrantă din imperiul otoman.

Noile legiuri au fost desemnate prin termenul de *condică*, *codică*, sau *cod*, potrivit tradiției romane și practicii din Europa acelei vremi.

– *Pravilniceasca condică* a fost întocmită în Țara Românească din porunca lui Alexandru Ipsilanti în anul 1775 și a intrat în vigoare abia după cinci ani, la 1780, datorită opoziției Turciei. Ea a fost scrisă în limba greacă și în limba română.

Denumirea de *Pravilniceasca condică* este convențională, deoarece oficial ea s-a numit, în limba greacă, *Sintagmation nomicon*, iar în limba română, *Mica rânduială juridică*.

Prin această legiuire s-a făcut un pas important în direcția modernizării organizării justiției¹. Deși nu există deosebiri importante între cele două versiuni, cea în limba română este mai clară, terminologia juridică fiind astfel elaborată încât să fie înțeleasă de popor. Faptul că autorii au pornit, de regulă, de la instituțiile juridice existente la acea epocă în Țara Românească este confirmat prin aceea că versiunea în limba greacă abundă în termeni românești.

Între izvoarele acestei legiuri menționăm: Obiceiul românesc, unele dispoziții din Bazilicale, jurisprudența (povețele) și doctrina juridică modernă (Montesquieu, Beccaria). Deși autorii nu sunt indicați, din conținutul legiurii rezultă că aceștia cunoșteau vechiul drept românesc, dreptul bizantin, practica judiciară, limba greacă și limba română. Se pare că cel mai important rol în redactarea acestui cod l-a avut Enăchiță Văcărescu, deoarece el poseda, în mod cert, toate cunoștințele necesare în materie.

Cele mai multe dispoziții se referă la organizarea instanțelor și la procedura de judecată, alături de care întâlnim unele texte privind dreptul civil, organizarea administrativă, precum și raporturile dintre boieri și țărani.

În fapt, *Pravilniceasca condică* s-a aplicat până la adoptarea Codului Caragea (1818), dar a fost abrogată abia în 1865 când a intrat în vigoare Codul civil român.

– *Codul Calimach* (Codica țivilă a Moldovei) a fost elaborat de către mai multe comisii de juriști, formate încă din anul 1813, la inițiativa domnului Scarlat Calimach². Și acest cod a fost publicat în limbile română și greacă. Versiunea în limba română a fost tipărită și a intrat în vigoare în anul 1817, pe când textul în limba română a apărut abia în anul 1833. Principalii autori ai

¹ *Pravilniceasca condică*, ediție critică, București, 1957.

² *Codul Calimach*, ediție critică, București, 1958.

Codului Calimach par a fi fost Cristian Flechtenmacher, Andronache Donici și Anania Cuzanos. La întocmirea versiunii în limba română au participat Petrache Asachi, Cristian Flechtenmacher și Damaschin Bojinca.

Principalele izvoare ale Codicii țivile a Moldovei au fost: Obiceiul românesc, dreptul bizantin, codul civil francez (1804) și codul civil austriac (1811).

Prin conținutul și forma sa, această legiuire s-a apropiat foarte mult de codurile civile burgheze¹. Sub aspectul sistematizării materiei, în special, prezintă multe puncte comune cu codul civil austriac. Cele 2032 articole ale Codului Calimach sunt structurate în trei părți, precedate de o introducere.

În partea introductivă (24 articole) sunt cuprinse unele dispoziții generale referitoare la lege, precizându-se că acele materii în care codul este lacunar vor fi reglementate potrivit Obiceiului românesc.

Partea întâia este consacrată dritului persoanelor, cea de a doua dritului lucrurilor, iar cea de a treia *înmărginirilor* ce privesc *dritul* persoanelor dimpreună și al lucrurilor. În partea finală sunt cuprinse două anexe care înfățișează regulile aplicabile concursului creditorilor și licitației.

Codul s-a aplicat până la 1 decembrie 1865.

– Legiuirea Caragea fost întocmită și publicată în anul 1818, din ordinul domnului Țării Românești, Ioan Gheorghe Caragea, urmând a intra în vigoare cu un an mai târziu². Principalii autori ai codului au fost Atanasie Hristopol și logofătul Nestor; un anumit rol le-a revenit, în stadiul final al elaborării stolnicilor Constantin și Ioniță Bălăceanu.

Prin conținutul dispozițiilor sale, Legiuirea Caragea este mai puțin unitară deoarece cuprinde norme de drept civil, de drept penal și de procedură. Prima parte a codului tratează despre *obraz*, cea de a doua despre *lucruri*, partea a treia despre *tocmeli*, cea de a patra despre *daruri* și *moștenire*, partea a cincia despre *vini*, iar ultima despre ale *judecăților*.

Așadar, primele patru părți ale legiuirii formează un adevărat cod civil, partea a cincia un cod penal, iar partea a șasea un cod de procedură. Prin structura sa eterogenă, Legiuirea Caragea ne amintește, într-o anumită măsură, de fizionomia vechilor pravile feudale.

Ca și Codul Calimach, Legiuirea Caragea s-a aplicat până la intrarea în vigoare a Codului civil român.

¹ A. Rădulescu, *Pagini referitoare la alcătuirea Codului Calimach*, Dreptul, XLIV, 1914, 57, p. 449.

² *Legiuirea Caragea*, ediție critică, București, 1955; N. Camariano, *Despre noua ediție critică a legiuirii Caragea*, Studii, X, 1957, 1, p. 179.

– Pe lângă cele trei coduri menționate mai sus, care au fost promulgate de către domni, s-au întocmit și unele pravile care au rămas fără sancțiune domnească, dar s-au bucurat de un anumit interes, aplicându-se chiar în practica instanțelor.

Astfel, paharnicul Toma Carra a proiectat elaborarea unui cod, sub numele de *Pandecte*, compus din trei părți: persoane, lucruri și acțiuni. Autorul a redactat, însă, numai prima parte (1806), privind materia persoanelor, cu o structură similară părții corespunzătoare din Codul civil francez, parte care a rămas în manuscris.

În anul 1814, pravilistul moldovean Donici a elaborat un adevărat cod civil, cunoscut sub denumirea de *Manualul juridic al lui Andronache Donici*¹. Deși nu a fost adoptat oficial, manualul s-a bucurat de un real interes din partea practicienilor, deoarece era redactat în limba română, avea o structură modernă și cuprindea reglementări avansate. Principalele izvoare ale codului au fost: unele legiuri bizantine, Obiceiul țării și legiurile românești anterioare.

– Pe lângă legiurile care au îmbrăcat forma unor coduri, s-au adoptat și legi cu caracter special, care reglementau numai anumite aspecte legate de evoluția socială românească. Menționăm în acest sens Sobornicescul hrisov dat în 1785 de către Alexandru Mavrocordat. În realitate este vorba despre două hrisoave domnești de întărire a unor anaforale ale Sfatului de obște. Primul hrisov, din 14 august, hotărăște ca pe viitor să nu se mai întocmească acte *meșteșugite* de înstrăinare a pământurilor țăranilor către boieri. Mai mult chiar, pentru viitor urmau a fi anulate donațiile făcute de către cei săraci celor bogați și puternici, iar vânzările, schimburile și zalogirile de pământuri urmau a se face numai cu înștiințarea Divanului, pentru a se lua măsurile de publicitate necesare. Fapt este că actele nelegale prin care boierii acaparaseră pământurile țăranilor în trecut au fost legitimate, ceea ce reprezenta o măsură în direcția consolidării procesului de acumulare a capitalurilor.

Prin cel de al doilea hrisov, din 12 septembrie, s-au adoptat anumite măsuri prin care se urmărea asigurarea unității familiilor de robi Țigani. Se prevedeau anumite modalități pentru evitarea vânzării pe viitor a soților, separat unul de celălalt, sau a copiilor separat de părinți. Ulterior aceste dispoziții au fost preluate în cuprinsul Codului Calimach.

¹ *Manualul juridic al lui Andronache Donici*, ediție critică, București, 1959; Val. Al. Georgescu, *De la proiectele de codificare ale prințului de Ligne pentru Moldova la Manualul juridic al lui Andronache Donici*, Studii și cercetări juridice, XIV, 1969, 2, p. 321.

§ 2. Fizionomia principalelor instituții juridice

– Fiind adoptate în condițiile dezvoltării relațiilor marfă-bani și sub influența unor reglementări juridice europene moderne, codurile din a doua fază a regimului turco-fanariot se deosebesc de cele anterioare atât în conținut, cât și în formă.

Ele consacră instituții noi, cu un nou mod de formare, cu noi elemente și efecte.

În mod firesc și structura acestor coduri tinde să se adapteze noului conținut, astfel încât asistăm la un început de delimitare a ramurilor de drept, fapt de natură să indice o tendință clară spre formarea sistemului de drept burghez.

– *Dreptul de proprietate*. Dreptul de proprietate evoluează în direcția degajării proprietății feudale de dreptul străvechi de folosință al țăranilor. Procesul acesta își are originea în reforma lui C. Mavrocordat, potrivit căreia țăranii dobândesc accesul la folosirea pământului în baza unui contract și nu în baza unui drept recunoscut de Obiceiul țării. Ulterior, codurile care s-au adoptat au preluat din Bazilicale și au consacrat și noțiunea dreptului absolut de proprietate¹.

Marcând trecerea de la concepția proprietății divizate la cea a proprietății absolute, aceste legiuri precizează că atributele proprietății pot fi împărțite între două persoane (dritul ființei lucrului și dritul folosului) potrivit vechiului sistem, dar ele se pot întruni și asupra unei singure persoane și atunci dreptul de proprietate este desăvârșit sau absolut².

Aceeași tendință se degajă și din textele care prevăd că raporturile dintre boieri și țărani se stabilesc pe baza contractului de emfiteoză (Codul Caragea, partea a III-a, articolul 1); dacă în epoca feudalismului dezvoltat dreptul de folosință avea o bază legală, în faza de descompunere a feudalismului el dobândește o bază contractuală, așa încât, pe această cale, se recunoaște indirect dreptul absolut de proprietate al boierilor asupra moșiilor. Într-adevăr, transmiterea prin contract a dreptului de folosință nu aduce vreo atingere proprietății absolute.

Dreptul de proprietate absolută al boierilor s-a extins în această perioadă și asupra pădurilor. Dacă în vechime, țăranii aveau acces la exploatarea pădurilor pentru satisfacerea unor trebuințe proprii, în noua situație ei trebuie să plătească taxe sau zeciuială ceea ce echivalează cu recunoașterea dreptului absolut de proprietate al boierilor asupra pădurilor³.

¹ *Codul Calimach*, art. 476.

² *Idem*, art. 465-166.

³ Așezământul pentru păduri, rădiuri și dumbrăvi, dat de Alexandru Moruzi la 28 noiembrie 1792.

Prin interpretarea tendențioasă a unor instituții juridice, domnii fanarioți și-au propus să desființeze drepturile străvechi de proprietate, nu numai ale țăranilor, ci și pe ale boierilor. Astfel, Scarlat Calimach pretinde că la origine toate pământurile au aparținut domnului, și ca atare, nu poate exista proprietate privată asupra pământului fără hrisov de danie; urmarea era că pământurile stăpânite fără asemenea hrisov aveau să treacă în stăpânirea domnului, ca titular al lui *dominium eminens*. Sfatul de obște a respins, însă, o asemenea interpretare, arătând că, potrivit obiceiului țării îndelungată stăpânire nu putea fi strămutată și că, potrivit Bazilicalelor, operează o prescripție achizitivă (uzucapiune) de 40 de ani care se aplică și la imobilele domnești¹; așadar, admitând că inițial toate pământurile au fost domnești și că ele au ajuns în stăpânirea țăranilor sau a boierilor fără hrisov, totuși nu puteau fi preluate de către domn, întrucât au fost dobândite în proprietate prin uzucapiune. Acest episod este deosebit de evocator, deoarece ne arată cum sensul conceptelor juridice a fost exploatat sub toate aspectele sale în lupta politică și economică ce s-a dat între fanarioți și țară.

– *Persoane*. Și în materia persoanelor s-au afirmat unele elemente noi, cu toate că principiile de bază ale dreptului feudal cu privire la clasele sociale au rămas pe mai departe valabile.

Principala clasificare a persoanelor este aceea care se face „după noroc” în slobozi, robi și sloboziți. Un element nou este dat de faptul că țăranii care munciau pe moșii nu mai erau numiți *vecini* sau *rumâni*, ci *locuitori* sau *clăcași*².

Legislația adoptată în această perioadă dă expresie interesului boierilor de a spori numărul zilelor de clacă; dacă în *Pravilniceasca condică* numărul minim al zilelor de clacă era fixat la șase, iar maximum la douăsprezece, în *Legiuirea Caragea* numărul minim de zile a fost fixat la douăsprezece. Pe de altă parte, urbariile fixau un nart sporit sau adăugau pe căi ocolite noi prestații³.

Un fenomen deosebit de semnificativ pe planul structurilor sociale este creșterea impresionantă a numărului poslușnicilor și scutelnicilor care se aflau în dependență personală față de boieri, dar nu aveau obligații față de stat. În 1814 s-a hotărât ca în fiecare județ din Țara Românească numărul scutelnicilor și al poslușnicilor să nu fie mai mare decât cel al birnicilor, ceea ce este foarte evocator. Fapt este că aproximativ jumătate din țărani se

¹ Cartea 56, titlul 3, capul 4, fila 708.

² *Pravilnicească condică*, titlu XVI; *Legiuirea Caragea*, partea a III-a, cap. 6; *Codul Calimach*, art. 1351.

³ *Așezământul lui Grigore al III-lea Ghica din 1777*.

găseau în dependență directă față de boieri, în calitate de scutelnici sau poslușnici, iar ceilalți depindeau de boieri, indirect, ca *locuitori* sau *clăcași*.

Robii erau asimilați formal cu lucrurile, dar aveau, totuși, o anumită capacitate juridică, în măsura în care aceasta era în interesul proprietarilor. Așa se face că robii puteau apărea ca reprezentanți ai stăpânilor în relațiile cu terțe persoane. Vechile reguli cu privire la condiția juridică a robilor au trecut în legislația scrisă, iar unele dintre ele au fost reformulate.

Persoanele juridice sunt reglementate prin dispoziții cuprinse în capitole distincte, fapt ce se explică prin apariția primelor societăți comerciale. În *Pravilniceasca condică* și în *Legiuirea Caragea* ele sunt desemnate prin termenul de *tovărășie*¹. În *Codul Calimach* ele sunt numite persoane moralicești. *Codul Calimach* și *Legiuirea Caragea* reglementează amănunțit regimul juridic al *tovărășiilor* neguțătorești, în special cu privire la formarea capitalului, administrarea, răspunderea, împărțirea câștigurilor și stingerea *tovărășiei*². În linii generale, aceste dispoziții sunt similare cu cele cuprinse în *Codul civil francez*.

– Familia, rudenția și căsătoria sunt reglementate, în mare, conform vechilor dispoziții ale dreptului bizantin. Elemente noi apar în materia răspunderii civile și penale, la baza căreia se așează principiul răspunderii personale. În acest sens se arată că soția nu răspunde pentru faptele soțului, nici părinții pentru faptele copiilor care sunt majori.

Rudenția putea fi duhovnicească (prin botez) sau de sânge: suitoare dreaptă linie, pogorătoare dreaptă linie și lăaturalnică linie sau de sus, de jos și de alături³.

Codurile *Calimach* și *Caragea* reglementează adopțiunea (înfiala), tutela (epitropia) și curatela (curatoria) după modelul celor mai noi legiuri europene.

Logodna și căsătoria sunt reglementate conform dreptului bizantin. Se interzic căsătoriile între creștini și necreștini, între robi și slobози; copilul (natural) rezultat din unirea unei persoane slobode cu una roabă este întotdeauna slobod. *Legiuirea Caragea* a admis separația de corp. Cu ocazia constituirii zestre, lucrurile mobile erau prețuite, cu efectul că la divorț soțul trebuia să răspundă pentru valoarea fixată în momentul prețuirii. Adulterul soției avea ca efect pierderea zestre, care trecea în proprietatea bărbatului, dar în condiții întrucâtva diferite, după cum avem în vedere *Codul Calimach* sau *Codul Caragea*. Conform tradiției, *Pravilniceasca*

¹ *Pravilniceasca condică*, XVII, 1; *Legiuirea Caragea*, III, 14, 1.

² M. Bannachi, *Persoana morală în Codicele Calimach*, București, 1984.

³ *Legiuirea Caragea*, IV, 14.

condică și Codul Caragea prevăd obligația de înzestrare a fetelor și în sarcina fraților, pe când Codul Calimach numai în sarcina părinților¹.

– Succesiuni. Succesiunea era deferită fără testament (*ab intestat*) sau prin testament (testamentară)². Vocația succesorală aparținea celor trei categorii de rude de sânge³. Soțul supraviețuitor primea o parte virilă în uzufruct (egală cu a unui copil), dar numai spre folosință când venea în concurs cu copii, sau cu o cotă variind între 1/6 și 1/3 în plină proprietate, când nu existau copii sau veneau în concurs cu copiii din altă căsătorie ai soțului defunct. În lipsa unor rude succesibile, soțul supraviețuitor dobânda întreaga moștenire, iar în lipsa și a lui, moștenirea devenea vacantă și era culeasă de către stat.

Sunt, de asemenea consacrate, rezerva succesorală și *trimiria* (o treime din moștenire destinată cheltuielilor de înmormântare și de pomenire a celui decedat).

Fetele căsătorite, și deci înzestrate, nu puteau cere efectuarea raportului bunurilor sau sinisfora (adăugarea bunurilor dotale la masa succesorală) pentru a dobândi pe această cale vocația succesorală⁴. Potrivit Codului Calimach, copiii naturali veneau la moștenire chiar în concurs cu cei legitimi, pe când potrivit Codului Caragea, veneau numai la succesiunea mamei⁵.

– *Obligațiile*. Spre deosebire de legiuirile anterioare care se mărgineau la o reglementare cazuistică, în codurile Calimach și Caragea se dezvoltă o adevărată teorie a obligațiilor prin receptarea celor mai noi reglementări în materie. Astfel, sunt tratate într-o formă sistematică numeroase aspecte privind izvoarele obligațiilor, criteriile de clasificare a acestora, elementele esențiale ale contractelor și elementele specifice fiecărui contract.

Izvoarele obligațiilor sunt: legea, tocmeala (contractul) și vătămarea adusă cuiva (delictul)⁶.

Contractele se clasifică după formă în *scrise* și *nescrise*, iar după efecte în unilaterale și bilaterale. Cu privire la condițiile de existență și validitate a contractelor, Codul Caragea introduce principiul cauzei licite, astfel încât un contract nu se putea încheia în mod valabil împotriva dispozițiilor legii și bunelor moravuri⁷. Consimțământul pentru a fi valabil trebuie să fie lipsit de silă (teamă)

¹ I. Peretz, *Privilegiul masculinității în Pravilniceasca Condică Ipsilanti și Legiuirea Caragea*, București, 1905.

² Codul Calimach, II, 13.

³ *Legiuirea Caragea*, IV, 3.

⁴ Codul Calimach, art. 1013.

⁵ *Legiuirea Caragea*, IV, 3, 21.

⁶ Codul Calimach, art. 1150.

⁷ *Legiuirea Caragea*, II, 14.

sau vicleșug (dolul), iar obiectul contractului trebuia să fie în comerț (patrimonial)¹. Pentru prima oară în legislația noastră, referindu-se la capacitate ca element esențial al contractului, Codul Calimach afirmă că „tot omul se socotește vrednic de a-și câștiga drituri”², dar în condițiile legii; aceasta înseamnă că, pe de o parte se recunoaște principiul egalității tuturor în fața legilor, dar pe de altă parte, legislația în ansamblul său restrânge capacitatea persoanelor.

Materia contractelor este amplu reglementată atât în Codul Calimach, cât și în Codul Caragea, accentuându-se în mod deosebit asupra vânzării, închirierii, arendării, schimbului, depozitul, comodatului, emfiteozei, mandatului, sechestrului, chezășiei, zălogului, anticrezei.

Deosebit de amănunțit este reglementat, în ambele coduri, contractul de vânzare-cumpărare, ca o expresie a nivelului relativ ridicat la care ajunseseră relațiile marfa-bani. Vânzarea se putea încheia fie în formă scrisă, fie în formă orală; imobilele și robii se puteau vinde numai prin contract scris³. În cazul moșiilor și al robilor era necesar să se respecte vechile reguli cu privire la dreptul de precumpărare și răscumpărare. Prin preluarea unor reguli de drept roman, s-a admis „stricarea vânzării” atunci când prețul reprezenta mai puțin de jumătate din valoarea reală a lucrului (leziunea).

Cu privire la contractul de împrumut este de menționat faptul că *Pravilniceasca condică* prevede forma scrisă și prezența a trei martori pentru ca debitorul să nu poată tăgădui înscrisul prin care este menționat împrumutul. Zălogul putea fi scos la mezat numai la cererea creditorului și numai prin hotărâre judecătorească. Dacă creanțele erau garantate și prin chezași (garanți personali), aceștia se bucurau de beneficiul de discuțiune⁴. Dobânda legală era fixată la 10% cu interzicerea anatocismului (dobândă la dobândă) și a cametei. Cu toate acestea, împrumuturile cămătărești au căpătat o asemenea amploare încât țărani erau constrânși să muncească pentru creditori, la prețuri derizorii, în contul dobânzilor.

– În domeniul dreptului penal reglementarea este mai puțin evoluată, astfel încât vechile dispoziții sunt preluate, în linii mari, și de noile coduri. Astfel, vinile se clasifică în vini mari și vini mici, iar noțiunea infracțiunii nu se desprinde încă de persoana infractorului. Textele nu ne înfățișează elementele definiției ale diferitelor infracțiuni, ci se referă la anumite categorii de infractori (tâlhari, furi, plastografi, haini).

¹ *Codul Calimach*, art. 1173.

² *Idem* art. 29.

³ *Legiuirea Caragea*, 111, 2, 6.

⁴ *Pravilniceasca condică*, XXIV, XXV.

Elementele noi sunt legate, firește, de noile practici economice și de noua organizare socială. Astfel, dacă în vechile reglementări era pedepsită numai nesupunerea față de slujbași și dregători, *Pravilniceasca condică* incriminează și fapte ale slujbașilor și dregătorilor cum ar fi abuzurile față de locuitori, corupția sau mita. Aceste dispoziții veneau să consolideze noua organizare administrativă, bazată pe delimitarea atribuțiilor, pe specializarea funcțiilor și pe salarizarea slujbelor. Așa se explică faptul că numeroase texte penale incriminează abuzurile de putere ale judecătorilor față de părți sau ale ispravnicilor față de locuitorii județelor, nedreapta luare din partea aprozilor sau a agenților executori, gloabele luate pe nedrept de către vornici de la țărani¹.

În legătură cu noul sistem de probațiune în justiție, bazat pe înscrisuri și mărturii, sunt pedepsiți plastografii (falsificatorii de acte), precum și martorii mincinoși, care, totodată, erau trecuți și în „condica șireților” spre a nu mai putea depune ca martori în viitor.

Dezvoltarea producției și circulației mărfurilor, consolidarea economiei de schimb, au făcut necesară pedepsirea acelor care în mod fraudulos declarau că sunt în stare de încetare a plăților pentru a nu-și plăti datoriile². Acești falși frauduloși (mofluzi mincinoși) erau condamnați împreună cu cei ce au tăinuit bunurile mofluzilor mincinoși ori au pretins în mod fals că sunt și ei creditori.

Potrivit sistemului pedepselor este de menționat faptul că se mențin încă pentru numeroase fapte, pedepsele fizice cum ar fi: tăierea mâinii pentru plastografie, bătaia sau „darea prin târg” pentru furturile de bunuri bisericesti sau domnești, legea talionului pentru mărturia mincinoasă. Se păstrează, de asemenea, o foarte largă posibilitate de apreciere în stabilirea pedepselor de către judecători.

Un progres s-a realizat totuși în privința dozării pedepsei; Codul Caragea pedepsește omorul în mod diferit, după cum este *cugetat* (cu intenție) sau *necugetat*³.

– Transformări mai importante au intervenit în domeniul dreptului procesual, determinate, în primul rând de modernizarea organizării instanțelor înfăptuită de Al. Ipsilanti⁴. Menționăm în această direcție introducerea condicelor de judecată la toate instanțele, formularea în scris a hotărârilor și motivarea lor cu arătarea „capului de pravilă”, introducerea reprezentării în justiție prin mandatar (vechili) sau prin avocați (vechili de judecăți).

¹ *Pravilniceasca condică*, V, 7.

² *Legiuirea Caragea*, V, 4.

³ *Legiuirea Caragea*, V, 1.

⁴ *Pravilniceasca condică*, III,

Tot așa, vechile probe cu caracter mistic trec pe un plan secundar, afirmându-se tot mai mult probele scrise, declarațiile martorilor oculari sau cercetările instanței (dovezi cu meșteșug). Judecătoriile de la județe aveau obligația de a ține condici speciale pentru vânzările de moșii, pentru testamente sau foi de zestre, ceea ce marchează publicitatea tranzacțiilor imobiliare și ale notariatului.

Condica șireților, introdusă în Țara Românească, poate fi socotită ca un început de evidență prin cazierul judiciar.

Elementele noi intervenite în organizarea procesului își găsesc expresia în regulile privind procedurile speciale cum sunt: vânzarea la mezat (licitația publică), falimentul sau judecarea comercianților de către arbitri.

Ca urmare a modernizării procedurii de judecată, o serie de instituții tradiționale ca ordaliile, zaveasca, jurătorii, dispar din practică sau trec pe un plan secundar.

Capitolul VIII

REVOLUȚIA DE LA 1821

§ 1. Semnificația istorică a revoluției de la 1821

– Revoluția de la 1821 este expresia unui proces complex ce a cuprins toate laturile vieții economice, sociale și politice, proces caracterizat prin adâncirea contradicțiilor dintre clasa feudală și celelalte clase și categorii sociale pe de o parte, dintre poporul român și fanarioții aflați în slujba otomanilor pe de altă parte. Într-adevăr, revoluția condusă de Tudor Vladimirescu a avut un dublu caracter: social și național. Așa cum rezultă din desfășurarea mișcării revoluționare, precum și din actele adoptate în decursul ei, Tudor Vladimirescu și poporul înarmat, constituit într-o veritabilă Adunare a poporului, și-au fixat ca principale obiective înlăturarea dependenței feudale, a fiscalității excesive, a abuzurilor și venalității fanarioților, a instabilității politice și a dominației otomane.

Privită din perspectiva acestor deziderate, revoluția de la 1821 ne apare ca un moment istoric în care idealurile sociale s-au împletit până la contopire cu cele naționale. De fapt, nu se poate face o disociere formală între cele două laturi, câtă vreme domnii fanarioți preluau domnia, apăsați de datorii enorme (Mihail Șuțu a plătit 3 milioane de piaștri pentru dobândirea tronului), iar apoi recurgeau la cele mai cumplite forme de extorcare fiscală pentru a-și plăti creditorii și pentru formarea fondurilor necesare păstrării tronului. Înconjurați de o clientelă politică de ordinul a mii de persoane, lacomă și acaparatoare, domnii fanarioți promovau o politică de ruină economică prin instituirea regimului fiscal de nemiloasă spoliere¹. De altfel, exploatarea fiscală impusă de regimul fanariot era cu mult mai apăsătoare decât cea decurgând din relațiile de dependență feudală. În aceste condiții nu trebuie să ne surprindă faptul că la mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu au participat toate clasele și categoriile sociale, inclusiv o parte a boierimii. Lupta dusă de către poporul român împotriva fanarioților era în acel timp o luptă împotriva dominației otomane, de vreme ce fanarioții erau instrumente de exercitare a acestei dominații².

Aceste frământări sociale desfășurate pe fondul destrămării feudalis-

¹ A. Oțetea, *Un cartel fanariot pentru exploatarea țărilor române*, în *Scrieri istorice alese*, Cluj-Napoca, 1980, p. 203; C. D. Iscru, *Prelegeri de istorie modernă a României. Revoluția de la 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, București, 1975.

² C. D. Aricescu, *Acte justificative la istoria revoluțiunii române de la 1821*, p. 123.

mului, în condițiile afirmării conștiinței naționale, a idealurilor de dreptate și independență, dau conturul cadrului revoluționar din țările române la începutul secolului trecut și stau la originea marii mișcări a poporului român sub conducerea lui Tudor Vladimirescu.

– Revoluția de la 1821 s-a desfășurat în cadrul mai general al luptelor popoarelor din sud-estul Europei pentru eliberarea de sub dominația otomană. Avem în vedere luptele desfășurate în Serbia și mai cu seamă în Grecia¹. Cu toate că mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu a avut loc într-un context internațional dominat de lupta popoarelor din Balcani pentru dobândirea independenței, ea nu i s-a subordonat, ci dimpotrivă a avut un program propriu și a urmărit, în funcție de evoluția evenimentelor, obiective specifice.

Astfel, în prima fază a revoluției, Tudor Vladimirescu a acționat în strânsă cooperare cu Eteria, care avea sediul în Rusia, deoarece primise garanții că această mișcare de eliberare a Greciei, se bucură de sprijinul ferm al regimului țarist. În aceste condiții, pe bună dreptate, el considera că în alianța cu Eteria și cu sprijinul trupelor țariste, va putea să obțină eliberarea Țării Românești de sub dominația otomană. După ce, însă, la jumătatea lunii martie, pe când se îndrepta spre București, Alexandru Ipsilanti a fost dezavuat de către țar, Tudor Vladimirescu și-a schimbat atitudinea, adaptându-se la noua situație. În speranța deșartă că va putea totuși să antreneze Rusia în război, Ipsilanti încerca să determine o intervenție a Turciei în țările române, ceea ce ar fi însemnat transformarea lor într-un teatru de război. Tudor Vladimirescu a refuzat să se angajeze într-o acțiune aventuristă și a încercat o apropiere de Turcia, cu scopul de a realiza măcar o parte din dezideratul eliberării naționale; el a condiționat această apropiere de înlăturarea domnilor fanarioți și de revenirea la sistemul tradițional al domniilor pământene. Deși pe moment această tentativă a eșuat, datorită asasinatului mișelesc pus la cale de Eterie, nu după multă vreme ea a fost încununată de succes.

§ 2. Programul revoluției de la 1821

– De la 28 ianuarie până la 27 mai 1821 puterea politică a fost deținută de către Tudor Vladimirescu și armata revoluționară, constituită în Adunarea poporului². După ce armata de voluntari s-a stabilit la București,

¹ N. Camariano, *Planurile revoluționare ale eteriștilor din București și colaborarea lor cu Tudor Vladimirescu*, Studii, XX, 1967, p. 1, 164.

² S. Iancovici, *Tudor Vladimirescu, Documente și date noi*, Revista Arhivelor, XXXII, 1970, 2, p. 594; Gh. Platon, *Despre programul național al revoluției de la 1821 – 150 de ani de la revoluția națională condusă de Tudor Vladimirescu*, Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași, Istorie, XVII, 1971, 1.

Tudor Vladimirescu a recunoscut Divanul boieresc ca organ al administrației țării, urmând ca acesta, prin aparatul de care dispunea, să-i aducă la îndeplinire dispozițiile. Recunoașterea Divanului avea, în concepția lui Tudor Vladimirescu, un caracter temporar, până la organizarea aparatului de stat pe baze noi. Într-adevăr, din actele adoptate de către mișcarea revoluționară rezultă că Tudor Vladimirescu intenționa să introducă un regim constituțional modern, întemeiat pe principii și instituții avansate.

– Principiile noii organizări constituționale sunt cuprinse în acte ca: Proclamația de la Tismana (Padeș) dată la începutul revoluției, Cererile norodului românesc, document întocmit în luna februarie, Proclamația de la Bolintin (16 martie) și Proclamația de la București (20 și 23 martie)¹. Dintre toate aceste documente, cel mai reprezentativ este cel intitulat „Cererile norodului românesc”, un adevărat proiect de constituție². Conform acestui proiect, sub aspectul formei, statul urma să fie o monarhie constituțională, iar domnul trebuia să jure că va respecta constituția.

În scopul de a oferi acces burgheziei la conducerea statului, documentul prevede înlăturarea condiției privind originea aristocratică a dregătorilor. Pe viitor, atât în dregătoriile de stat, cât și în cele bisericești, numirile urmau a se face numai după merit. Pe de altă parte, se interzicea înnobilarea de către domn a persoanelor care nu dețineau dregătoria. În felul acesta, acordarea titlurilor nobiliare depindea întru totul de exercitarea unei funcții în cadrul aparatului de stat.

Totodată se preconiza o reorganizare a sistemului judiciar, în sensul reducerii taxelor, înlesnirii accesului tuturor locuitorilor la instanțele de judecată și afirmarea suveranității prin desființarea privilegiilor de care se bucurau străinii în fața justiției.

Pentru asigurarea ordinii în interior și a apărării față de pericolul extern, se prevedea înființarea unei armate naționale sub comanda lui Tudor Vladimirescu.

Biserica urma să fie subordonată statului și legilor țării. Una din măsurile în această direcție era aceea a alegerii mitropolitului de către popor. Principala îndatorire a bisericii față de stat era aceea de a înființa școli cu predare în limba română, în condiții de completă gratuitate, la care să aibă acces toți tinerii, indiferent de condiția lor socială.

Pentru a se asigura dezvoltarea pieței interne se avea în vedere desființarea vămilor din interiorul țării și menținerea numai a celor de la graniță.

¹ D. Berindei, *L'années revolutionnaire 1821 dans les Pays roumaines*.

² Hurmuzachi, XX, p. 3.

Totodată, ca o măsură favorabilă burgheziei autohtone, se desființau privilegiile și scutirile acordate anterior negustorilor străini.

Cu privire la organizarea financiară se prevedea revenirea la sistemul plății impozitelor în patru sferturi.

Între măsurile cu caracter antifeudal menționăm desființarea stării de dependență personală în care se aflau poslușnicii și scutelnicii. Boierii care se făcuseră vinovați de grave abuzuri urmau să fie alungați din țară. Cu toate acestea, documentele adoptate în timpul revoluției nu vizau desființarea clasei boierești și nici a proprietății de tip feudal. Programul lui Tudor Vladimirescu, așa cum rezultă chiar din proclamația de la Tismana, preconiza doar preluarea pământurilor boierilor care se pronunțau împotriva revoluției. Totodată, pământurile dobândite de către boieri prin abuz și înșelăciune urmau a fi înapoiate țăranilor¹.

Unele ezitări și aparențe, inconsecvențe care se desprind din documentele revoluției de la 1821, se explică prin caracterul eterogen al forțelor sociale care s-au angajat în mișcare, prin scopurile diferite, uneori chiar opuse pe care acestea le urmăreau, prin contextul internațional extrem de instabil al epocii, prin influența nefastă pe care Eteria a avut-o asupra desfășurării evenimentelor.

¹ D. Berindei, *op. cit.*, p. 169.

Capitolul IX

ORGANIZAREA DE STAT ȘI DREPTUL DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA ÎN PERIOADA 1821-1848

Secțiunea I

Evoluția organizării de stat

§ 1. Viața social economică

— Acumulările realizate în viața economică, agrară, industrială și comercială, în condițiile create de puternica lovitură dată vechilor rânduiei prin mișcarea revoluționară de la 1821, ca și de noul climat internațional, au determinat o serie de mutații și pe plan social, în cadrul procesului general de destrămare a feudalismului și de consolidare a relațiilor de tip burghez. Astfel, deși în linii generale, relațiile de dependență din domeniul agriculturii se mențin în vechea lor formă, apar o serie de elemente noi, legate de necesitatea sporirii producției în condițiile lărgirii pieței interne și a cererii lor pe plan extern¹. Imperativul creșterii producției agricole a atras după sine o serie de consecințe: creșterea valorii pământului, extinderea rezervei boierești, cu regim de proprietate absolută, limitarea loturilor date în folosință clăcașilor, sporirea numărului zilelor de clacă, acapararea pământurilor țăranilor liberi, comasarea unor moșii, extinderea muncii salariate, creșterea preocupărilor în direcția modernizării producției, în special prin utilizarea pe scară tot mai largă a sistemului arendării pământului. Preocuparea pentru modernizarea agriculturii s-a exprimat și prin crearea unor instituții ca Societatea de agricultură, Comisia centrală de agronomie și economie rurală, a unor școli care promovau învățământul agronomic și economic.

Totodată, se realizează progrese vizibile în direcția dezvoltării industriei, odată cu desființarea monopolului economic otoman, cu înfăptuirea unui început de stabilitate politică, cu extinderea inițiativelor industriale ale boierilor, cu formarea unei categorii sociale distincte de lucrători salariați și

¹ G. D. Iscriu, *Contribuții privind revoluționarea modului de producție capitalist în țările române*. Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, XV, 1978, p. 445; *Aspecte privind relațiile de producție și de muncă în țările române în perioada de trecere de la feudalism la capitalism*, București, 1978.

tehnicieni, cu dezvoltarea orașelor¹, a meșteșugurilor și comerțului. Așa se face că au apărut mai multe mii de întreprinderi, organizate pe baze manufacturiere sau pe mijloace mecanizate, inclusiv forța aburului. Au cunoscut o puternică dezvoltare și meșteșugurile sătești prin intermediul cărora au fost introduse în circuitul comercial produse dintre cele mai diverse.

O dezvoltare notabilă a cunoscut în această perioadă și viața comercială, ca principală latură componentă a economiei de schimb în plin proces de afirmare. Dezvoltarea comerțului a contribuit la formarea pieței interne, la stabilirea unor relații economice în exterior și, în același timp, a avut o contribuție de seamă la înlăturarea barierelor proprii feudalismului, la consolidarea pozițiilor economice și a ideologiei burgheze. Principalele articole de comerț au rămas cele agricole, dar în paralel, cu o pondere mereu crescândă, se impun produsele meșteșugărești și industriale, ca și unele bogății ale subsolului.

– Structurile sociale au rămas, în linii generale, aceleași, dar au apărut și unele elemente noi, legate de treptata ascensiune a elementelor burgheze².

Din punct de vedere formal, boierimea era împărțită și pe mai departe în trei mari categorii, conform sistemului introdus în cea de a doua fază a regimului turco-fanariot.

În perioada la care ne referim, numărul boierilor a crescut într-un ritm extrem de alert; aproape că s-a triplat în numai două decenii. Dorința celor avuți de a intra în rândul boierilor se explică prin privilegiile de care aceștia se bucurau în viața economică și politică. În realitate, o mare parte a celor recunoscuți formal ca boieri aparțineau clasei burgheze prin locul pe care îl ocupau în viața economică sau prin preocupările lor (negustori, arendași, înalți funcționari ai administrației)³. Înaltul cler a continuat să dețină întinse proprietăți funciare și să se bucure de privilegii, cu toate că rolul bisericii în stat nu mai era cel de odinioară.

Majoritatea populației rurale era formală din țăranii clăcași (peste 70%). Datorită obligațiilor la care erau supuși prin Regulamentele organice, în condițiile cererii crescânde de produse agrare și a goanei după supra-muncă, situația lor s-a înrăutățit și mai mult.

¹ Gh. Platon, *Populația orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, „Carpica” (Bacău), III, 1970, p. 17.

² L. Pătrășcanu, *Un veac de frământări sociale 1821-1907*, București, 1969.

³ C.C. Giurescu, *Contribuții la studiul originilor și dezvoltării burgheziei până la 1848*, București, 1972.

Categoria țăranilor liberi proprietari de pământ (răzeși și moșneni) s-a menținut și în această perioadă, mai ales în regiunile deluroase, dar situația ei a devenit tot mai precară¹.

Populația orașelor era formată din negustori și meseriași, boieri, funcționari, intelectuali, slujitori ai bisericii etc. Principalele categorii de orașeni erau formate din negustori și meseriași. Aceștia erau împărțiți în trei stări sau trepte și practicau cele mai variate îndeletniciri. Din rândul lor se recrutează elementele de bază ale clasei burgheze în plin proces de formare².

§ 2. Revenirea la sistemul domniilor pământene

– Cu toate că revoluția de la 1821 nu și-a putut îndeplini principalele obiective, ea a avut consecințe deosebit de importante.

Deși a avut loc numai în Țara Românească, revoluția a produs un puternic ecou și în celelalte țări române, în special în Moldova. Încă din timpul revoluției problema viitoarei organizării politice a preocupat clasele și categoriile sociale din toate țările române.

Lupta de idei pe plan politic și-a găsit expresia în cererile, memoriile și proiectele de reformă ale boierimii. Numai în perioada anilor 1821-1822 s-au întocmit peste 70 de asemenea proiecte. Ele aparțin fie marii boierimi, fie celei mici și mijlocii, reprezentând veritabile programe politice de reorganizare și modernizare a vieții politice din țările române. Principalele revendicări cuprinse în aceste documente politice vizau recunoașterea autonomiei și crearea condițiilor necesare pentru modernizarea vieții economice și de stat³. În acest sens, la loc de frunte figuiau cereri ca: revenirea la sistemul tradițional al domniilor pământene, stabilirea graniței pe talvegul Dunării, desființarea raialelor turcești de pe teritoriul țărilor române, libertatea comerțului, dezvoltarea industriei autohtone, formarea unei armate naționale și reforma administrativă⁴.

Marea boierime se pronunța pentru un regim politic în care puterea să-i aparțină numai ei, urmând să fie exercitată prin intermediul unui sfat sau divan cu drepturi largi, inclusiv dreptul la control efectiv asupra activității de

¹ V. Șotropa, *Proiectele de constituții, programele de reforma și petițiile de drepturi în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, 1976.

² I. C. Filitti, *Frământări politice și sociale în Principatele Române de la 1821 la 1828*, București, 1932; C. C. Giurescu, *Contribuții la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române până la 1848*, București, 1972.

³ V. Șotropa, *op. cit.*

⁴ A. D. Xenopol, *Primul proiect de constituție al Moldovei, cel din 1829. Originile partidului conservator și cele ale partidului liberal*, București, 1892.

stat a domnului. Boierimea mică și cea mijlocie propunea un sistem politic în care toți boierii să se bucure de aceleași drepturi. Ambele categorii de boieri condamnau în termenii cei mai fermi abuzurile grecilor din epoca domniilor fanariote și recomandau reinstaurarea domniilor pământene ca pe un remediu. Proiectele menționate prevedeau menținerea privilegiilor boierimii. Boierii din toate categoriile se pronunțau pentru menținerea clăcășiei și a robiei, iar marii boieri cereau sporirea substanțială a obligațiilor țăranilor clăcași.

– Dând satisfacție, în parte, cererilor formulate de către delegațiile boierilor români, precum și presiunilor externe exercitate asupra sa, Înalta Poartă a consimțit în anul 1822 să se revină în Țările române la tradiția domniilor pământene¹. În același an, în Moldova a fost numit domn Ioniță Sandu Sturdza, iar în Țara Românească, Grigore Dimitrie Ghica. Aceasta a fost una dintre cele mai importante urmări ale revoluției de la 1821. Încercările celor doi domni de a introduce unele reforme în sensul cererilor boierilor mici și mijlocii nu au dat rezultate, iar Convenția de la Akkerman (1826) a consacrat puterea politică a marii boierimi.

Sistemul domniilor pământene a fost suspendat începând din anul 1828 când, în urma marelui război ruso-turc, țările române au fost ocupate de trupele țariste. Regimul de ocupație militară a durat până în anul 1834, timp în care țările române au avut regimul unor protectorate, iar conducerea lor era exercitată de către un guvernator rus, numit de țar (președinte deplin împuternicit al divanului Moldovei și Țării Românești). Potrivit Convenției de la Akkerman și Tratatului de la Adrianopol în țările române urmau a se adopta Regulamente organice, cu scopul modernizării întregii vieți sociale și de stat.

Regulamentele organice au fost elaborate în timpul și din inițiativa administrației ruse. Încă din 1828 s-au întrunit două comisii, una pentru Țara Românească și alta pentru Moldova, formate din patru boieri mari (doi numiți de Rusia și doi aleși) și un secretar, care sub îndrumarea viceguvernatorului rus Minciaki au trecut la elaborarea proiectelor Regulamentelor organice. Ele au fost aprobate în 1830 de către Adunările obștești extraordinare ale celor două țări române și apoi au fost întărite de Poartă. Regulamentele organice au intrat în vigoare în 1831 (Țara Românească) și 1832 (Moldova).

Cu toate că potrivit dispozițiilor regulamentare domnii țărilor române urmau să fie aleși, în realitate ei au fost numiți. Astfel, după încetarea administrației ruse (1834) Alexandru Ghica a fost numit domn al Țării

¹ I.C. Filitti, *Încercări de reformă în Muntenia sub Grigore Vodă Ghica*, Convorbiri literare, XI, 1906, 10, p. 905; Gh. Ungureanu, *Documente relative la începutul domniei lui Ioan Sandu Sturdza-voievod*, Revista Arhivelor, VI, 1944, 1, p. 47.

Românești, iar Mihail Sturdza domn al Moldovei. În anul 1842 Alexandru Ghica a fost demis, în locul său fiind ales, potrivit dispozițiilor regulamentare Gheorghe Bibescu.

§ 3. Organele centrale ale statului

– *Domnul*. Atribuțiile domnului, ca principal organ central al statului, au fost precizate printr-o serie de acte interne și internaționale care s-au adoptat în acea perioadă.

Așa cum arătam, în anul 1822, dând curs unora din cererile boierilor, Poarta a acceptat să se revină la sistemul domniilor pământene, în condițiile îngrădirii puterii domnești de către marea boierime. În anul 1826, printr-o anexă la Convenția de la Akkerman, Rusia și Turcia au formulat normele fundamentale de organizare a țărilor române¹. Atât convenția cât și anexa recunoșteau autonomia țărilor române. Se prevedea că în Țara Românească și în Moldova, conducerea urmează a fi exercitată de către domn și Divan.

Domnul urma să fie ales dintre boieri, conform vechiului obicei al țării, pe timp de 7 ani, cu consimțământul Porții care îi acorda investitura. El putea fi destituit numai dacă se făcea vinovat de comiterea unor delictе și numai cu consimțământul Turciei și Rusiei. Hotărârile domnului urmau a fi luate de comun acord cu Divanul.

Acest sistem nu s-a putut aplica, deoarece în 1828 domnii au fost înlocuiți cu un guvernator rus (unic pentru ambele țări).

Potrivit Regulamentelor organice domnia era electivă, nobiliară și viageră. Cu toate acestea s-a hotărât ca, în mod excepțional, primii domni să fie numiți pe termen de 7 ani, prin acordul Turciei și Rusiei².

Regulamentele organice prevedeau că domnii vor fi aleși de către Adunarea obștească extraordinară, investiți de către Turcia și comunicați Rusiei. În fapt, numai Gheorghe Bibescu a fost ales în 1842 conform acestei dispoziții.

Domnul trebuia să exercite conducerea statului în conformitate cu legile, având atribuții legislative, executive și judecătorești. Astfel, avea inițiativa legislativă, iar legile votate de către Obișnuita obștească adunare puteau fi aprobate sau respinse de către el. Domnul era investit și cu atribuții executive, numindu-i, dintre boieri, pe cei mai importanți dregători: tot el îi putea revoca. Prerogativele sale în materie financiară au fost restrânse în mod sensibil, deoarece fixarea impozitelor și controlul veniturilor și chel-

¹ N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, București, 1985, p. 579.

² N. Iorga, *Câteva fărâme din corespondența lui Alexandru Vodă Ghica, domn și caimacan al Țării Românești*, *Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice*, seria II, XXXIX.

tuieiilor țineau de competența Obișnuitei obștești adunări. Visteria statului a fost complet separată de cămara domnească, domnului fixându-i-se o listă civilă. Comanda armatei naționale, aflată în plină formare, aparținea, de asemenea, domnului. În principiu, domnul nu avea dreptul de a judeca, ci numai de a întări hotărârile judecătorești rămase definitive. Totuși, în Moldova el prezida ședințele instanței supreme (Divanul domnesc), ceea ce ne indică un anumit regres în direcția separării puterilor statului¹.

– Dregătorii. Deși, în mare parte, dregătoriile și-au păstrat vechile trăsături, au apărut și elemente noi. Astfel, Regulamentele organice au interzis cumulul atribuțiilor administrative și judecătorești, dând expresie principiului separației puterilor în stat. De asemenea, s-a dispus ca titlurile nobiliare să fie acordate numai acelor care au fost numiți în dregătorii, precum și celor care au adus servicii importante statului, dar numai pe baza unei hotărâri adoptate de Obișnuita obștească adunare.

Ca șef al puterii executive, domnul îi numea și îi revoca pe principalii dregători.

În epoca regulamentară s-a format un sistem al dregătorilor care asigura coordonarea întregii activități administrative. În acest sens, dintre marii vornici cu atribuțiuni generale a fost păstrat numai unul, care exercita atribuțiuni proprii ministrului de interne (marele vornic al treburilor dinlăuntru)². Marele logofăt a devenit un veritabil ministru de justiție, având titlul de marele logofăt al dreptății. Marele spătar era șef al miliției pământești și exercita atribuțiuni în legătură cu asigurarea apărării naționale. Marele vistiernic a devenit ministru de finanțe, în calitate sa de șef al departamentului vistieriei. Marele postelnic avea titlu de secretar al statului și conducea domeniul relațiilor externe. Marele agă exercita prerogativele de șef al poliției, iar marele cămăraș a devenit cărmuitorul Casei domnului și primul șambelan domnesc.

Cei mai de seamă dregători erau: vornicul dinăuntru, vistiernicul, logofătul dreptății, logofătul pricinilor bisericesti (culte), spătarul și postelnicul. Acești înalți dregători se reuniau sub președinția domnului și hotărau asupra măsurilor administrative ce trebuiau adoptate sau asupra proiectelor de legi pe care domnul intenționa să le supună aprobării Obișnuitei obștești adunări.

Problemele curente erau soluționate de către Sfatul administrativ, asemănător unui consiliu restrâns de miniștri, compus din vornic, vistiernic și postelnic.

¹ *Regulamentele organice ale Valachiei și Moldovei*, I, București, 1944.

² *Istoria dreptului românesc* (tratat), II, 1, 1984, p. 127.

În cadrul administrației centrale, organizate pe baza unor principii moderne, locul central revenea vorniciei treburilor dinăuntru, care asigura ordinea în stat și, în același timp, îndrumarea orașelor, a comerțului, a agriculturii, a industriei, întreținerea căilor de comunicații etc.

– Divanul domnesc a suferit de asemenea, transformări importante atât în privința componenței, cât și în privința competenței. Astfel, atribuțiile sale administrative au fost preluate de către Sfatul administrativ, iar cele legislative de către Obișnuita obștească adunare. În epoca regulamentară, Divanul domnesc a păstrat numai anumite atribuții judecătorești (în Moldova) ca instanță supremă. Așadar, după adoptarea Regulamentelor organice, vechiul termen desemnează o instituție fundamental deosebită de cea tradițională.

– Adunarea obștească extraordinară avea atribuția de a-l alege pe domn¹. După alegere, adunarea solicita Porții investirea domnului, iar Curții țariste confirmarea sa.

În Țara Românească această adunare era formată din 190 de membri, iar în Moldova din 132, majoritatea boieri. Remarcăm totuși faptul că burghezia în formare (negustori și meșteșugari) își trimetea și ea reprezentanții în Adunarea obștească extraordinară.

– Adunarea obștească ordinară sau Obișnuita obștească adunare era formată din 42 de membri în Țara Românească și 35 în Moldova, aleși pe 5 ani și cuprindea numai reprezentanți ai boierilor și clerului.

Prerogativele Obișnuitei obștești adunări dau și ele expresie cerințelor separației puterilor statului. Ea nu se putea pronunța în probleme administrative sau judecătorești, ci numai în domeniul legislativ. Într-adevăr, legile erau votate de către această adunare, la propunerea domnului. Rolul ei era asemănător întru totul celui al parlamentului, deși era compusă numai din boieri. Adunarea întocmea bugetul și exercita controlul asupra cheltuielilor și veniturilor, domnul având obligația de a da socoteală de cheltuielile statului în fața sa. Totodată, ea putea propune domnului măsurile pe care le socotea necesare în domenii ca: agricultura, industria, comerțul, asigurarea ordinii publice etc. Divergențele dintre adunare și domn urmau să fie soluționate de către Turcia și Rusia².

– Organizarea fiscală. În cadrul politicii de îngrădire a puterilor domnului, pe care au promovat-o după 1821, boierii au reușit, odată cu

¹ O. Sachelarie, R. Dimiu, *Les Assemblées d'Etats en Valachie et en Moldavie* (1831-1850), Études présentées la Commission internationale pour l'histoire des Assemblies d'Etats, LII, Bruxelles, 1975, p. 225.

² N. Iorga, *op. cit.*, p. 580.

adoptarea Regulamentelor organice, să treacă activitatea de control a veniturilor și cheltuielilor în competența Adunării obștești ordinare¹. În același timp, domnul avea obligația de a da seamă de felul în care asigura gestiunea financiară a statului.

Au fost luate și alte măsuri de modernizare a finanțelor statului: separarea vistieriei de camera domnului, desființarea *răsurii*, desființarea vămilor interne, inclusiv dintre Țara Românească și Moldova, promovarea unui început de politică protecționistă².

Veniturile bugetare erau asigurate pe baza unui sistem în care aspectele noi se împloteau cu cele vechi, purtând încă o puternică amprentă feudală. Astfel, țărani, indiferent de situația lor materială, plăteau un impozit de 30 de lei pe cap de familie (*capitația*), negustorii, industriașii și meseriașii plăteau un impozit special (*patenta*), iar boierii și clerul erau scutiți de dări. În paralel s-au introdus și impozite indirecte, pe care le plăteau toate clasele și categoriile sociale, cum ar fi cele pe circulația unor mărfuri.

Alte elemente ale activității țin de introducerea contabilității publice, de interdicția fixării unor prestații pentru locuitori fără o bază legală, de introducere a sistemului pensiilor.

– Organizarea armatei. În această perioadă începe să se formeze armata națională³. S-a renunțat definitiv la sistemul angajării de mercenari, ostașii fiind recrutați dintre țărani cu arcanul, pe termen de 6 ani. Tinerii burghezi se puteau angaja în armată ca subofițeri. Ofițerii erau recrutați numai din rândurile boierilor. Efectivul armatei se reducea la câteva mii de ostași, împărțiți la trei arme: infanteria, cavaleria și artileria. Exista, de asemenea, un corp de grăniceri care asigura paza liniei Dunării.

Comanda supremă a armatei aparținea domnului, pe care o exercita cu ajutorul spătarului și al hatmanului (în Moldova).

– Organizarea judecătorească. Instanțele de judecată au fost reorganizate pe baza unor principii noi, între care menționăm: separarea activității juridice de cea administrativă⁴, introducerea într-o formă incipientă a inamovibilității judecătorilor, organizarea ierarhică a instanțelor și specializarea lor.

¹ N. Corivan, *Organizarea financiară a Moldovei de la 1832 la 1849*, Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Iași, 1966, p. 137.

² G. Penelea, *Organizarea vamală a Țării Românești în epoca regulamentară*, Studii, XXI, 1968, 3, p. 481.

³ A. Popa, *Regulamentul organic și organizarea armatei pământene în Moldova*, Revista de Istorie, XXXII, 1979, 10, p. 1871.

⁴ Articolul 212 din *Regulamentul organic al Țării Românești* și articolul 279 al *Regulamentului organic din Moldova*.

În cadrul sistemului judiciar introdus prin Regulamentele organice, prima instanță era tribunalul sătesc format din preot și trei reprezentanți ai țăranilor (fruntaș, mijlocaș și codaș). Tribunalele sătești judecau neînțelegerile dintre țărani.

Ispravnicii județelor și zapcii ținuturilor, deși erau funcționari administrativi, mai păstrau unele atribuții judiciare. Ei soluționau anumite principii polițienești, fiscale sau abateri ale slujbașilor. Tot ei soluționau plângerile boierilor împotriva țăranilor clăcași. Competența judiciară acordată unor funcționari ai administrației ne arată că, și în epoca regulamentară, mai persista confuzia de atribuții în cadrul aparatului de stat.

Tribunalele poliției îndreptătoare care funcționau la București și la Iași au preluat competența spătăriei și a agiei.

Tribunalele județene sau de ținut (în Moldova), formate dintr-un președinte, doi membri și un procuror, judecau procese civile, până la o anumită valoare, comerciale, corecționale și plângerile clăcașilor împotriva boierilor¹.

Divanurile judecătorești își desfășurau activitatea la București, Craiova și Iași, având câte o secție civilă și una comercială. În materie civilă ele judecau ca instanță de apel, dar și ca primă și ultimă instanță. Dacă valoarea prestațiilor era mai mare de o anumită sumă, hotărârile lor puteau fi apelate la înaltul divan.

Tribunalele apelative de comerț, organizate la București, Craiova și Iași, judecau procesele ivite în legătură cu faptele de comerț ca: vânzări de mărfuri, comision și transport, navigație, cambie etc. În compunerea acestor instanțe intrau și trei asesori aleși dintre negustori.

Înaltul divan judeca la București și Iași, în ultimă instanță, procesele venite în apel de la divanurile judecătorești. Instanța era formată din boieri, aleși pe termen de trei ani, în care erau inamovibili.

Divanul domnesc (în Moldova) era prezidat de către domn și soluționa cazurile de greșită aplicare a legii, hotărârile înaltului divan date cu majoritate (nu cu unanimitate) și hotărârile care veneau în contradicție cu jurisprudența. Începând din anul 1833 Divanul domnesc a fost contopit cu înaltul divan, desfășurându-și activitatea sub președinția domnului, ceea ce iarăși, atestă persistența unor confuzii de atribuții în cadrul aparatului de stat.

În Țara Românească funcționa Înalta curte de revizie, care exercita competența inițială a Divanului domnesc din Moldova, cu deosebire că domnul nu participa la soluționarea cauzelor.

¹ Articolele 242-263 ale *Regulamentului organic din Țara Românească* și articolele 301-318 ale *Regulamentului organic din Moldova*.

§ 4. Organizarea administrativ-teritorială

– Marile subdiviziuni teritoriale – Țara de Sus și Țara de Jos – au fost desființate odată cu organizarea administrativă dată prin Regulamentele organice. De asemenea, în anul 1831 a fost desființată caimacania Craiovei. Aceste măsuri se înscriu în direcția centralizării puterii de stat. În rest organizarea administrativ-teritorială a rămas neschimbată, cu precizarea că numărul județelor și ținuturilor a fost redus. Unele elemente noi au apărut în legătură cu denumirea și atribuțiile conducătorilor județelor și ținuturilor. În Țara Românească ei erau numiți ocârmuitori de județe, iar în Moldova ispravnici administratori. Ei erau numiți pe termen de trei ani de către domn, la propunerea Sfatului administrativ. Ei depindeau de *vornicul* dinăuntru, deoarece, în principal, aveau atribuțiuni administrative, cu toate că mai păstrau anumite prerogative (cum s-a văzut) și în materie judiciară.

Unele modificări au fost introduse prin Regulamentele organice și în privința organizării plaiurilor, plășilor și ocoalelor¹. În Țara Românească plaiurile și plășile erau conduse de către *subocârmuitori*, iar ocoalele în Moldova de către priveghitori de ocoale. Ei erau aleși de către reprezentanții satelor dintre proprietarii unor bunuri imobile și erau întăriți de domn. Principalele lor atribuții erau: păstrarea ordinei, stăvilirea abuzurilor, asigurarea comunicațiilor, a sănătății. Activitatea lor era supusă controlului conducătorilor de județe și ținuturi.

– *Orașele* care nu se aflau pe domenii feudale au dobândit prin Regulamentele organice personalitate juridică și dreptul de a se administra prin intermediul unui *șfat* ales de către orășeni². Sfatul orășenesc era confirmat de către domn, care numea, dintre membrii acestuia, un primar (președinte al sfatului).

Celelalte orașe erau conduse de către eforii, alese de asemenea de către locuitori și aflate sub controlul statului.

Sfaturile orașelor aveau atribuții cu privire la administrarea veniturilor și cheltuielilor, organizarea activităților comerciale și problemele ce țineau de domeniul edilitar. În fiecare oraș era organizat câte un comisariat de poliție încadrat cu un număr de ipistați.

Odată cu dezvoltarea orașelor s-a elaborat o bogată legislație de drept urban, aplicabilă începând din anul 1829 și Brăilei, Giurgiului și Turnului, care au reintrat sub administrația Țării Românești.

¹ *Istoria dreptului românesc* (tratat), II, 1, 1984, p. 152.

² I. Corfuz, *Lupta de eliberare a orașelor și târgurilor din Țara Românească sub Regulamentul organic*, Studii și materiale de istorie modernă, V, 1975, p. 7.

O altă caracteristică a dreptului acestei perioade constă în modernizarea formei sale prin elaborarea de noi coduri, care să vină în completarea celor anterioare și să contureze începuturile unui sistem de drept. În acest cadru se accentuează una din trăsăturile proprii sistemului de drept burghez, și anume, diviziunea tot mai netă între dreptul public și dreptul privat. Noile norme și instituții juridice tind să dea contur principalelor ramuri ale dreptului burghez, dar cu menținerea unor elemente feudale, corespunzătoare îmbinării relațiilor feudale cu cele capitaliste, precum și a puterii politice a boierimii cu elemente de nuanță burgheză.

Din punct de vedere al conținutului, dreptul acestei perioade se caracterizează prin identitatea sa în ambele țări române. Acest fenomen de unitate își are originea în fondul comun al dreptului nostru vechi, întemeiat pe sinteza dintre dreptul dac și dreptul roman, în identitatea condițiilor de dezvoltare, în faptul că adesea în țările române au fost adoptate simultan legi cu un conținut similar, în tendința către unirea politică, în conformitate cu ideologia națională.

§ 2. Principalele ramuri și instituții juridice

– Apariția unor elemente de drept constituțional. Cele două Regulamente organice sunt un exemplu tipic de identitate legislativă, căci ele au dat celor două țări române aceeași organizare politică¹. Deși ele au valoare de lege fundamentală, nu pot fi socotite totuși o constituție, întrucât au fost adoptate cu încuviințarea unor puteri străine (Rusia și Turcia), fără consultarea și acordul poporului și nu conțin dispoziții privitoare la drepturi și libertăți. Cu toate că Regulamentele organice cuprind dispoziții privind diverse domenii ale vieții sociale, cele mai importante sunt cele privitoare la organizarea statului. Aceste dispoziții au introdus primele principii de drept constituțional în istoria legislației noastre. Menționăm, în primul rând, principiul separației puterilor în stat², înfăptuit prin limitarea prerogativelor domnului, înființarea unor adunări care prezintă puncte comune cu regimul parlamentar al epocii, separarea veniturilor statului de cele ale domnului și gestiunea lor potrivit unui sistem de contabilitate publică. Pe această cale s-a realizat o clară distincție între noțiunea de stat și persoana domnului, între dreptul public și dreptul privat.

O altă dispoziție consacră un regim unitar pentru românii din Țara Românească și cei din Moldova (puteau circula liber dintr-o țară în alta,

¹ *Regulamentele organice ale Valahiei și Moldovei*, I, București, 1944.

² Regulamentul organic al Moldovei, art. 1279 și Regulamentul organic al Țării Românești, art. 212.

– *Satele*¹ și-au păstrat, în linii mari, străvechea organizare, aflându-se sub conducerea pârclabilor în Țara Românească și a vorniceilor în Moldova. Banii obștești erau administrați de către un organism colectiv al satului, format din șase oameni buni și bătrâni, aleși de către obște, împreună cu preotul și proprietarul moșiei (în cazul satelor aflate pe domenii feudale). Impozitele erau percepute de către pârclabi și vorniceii, care aveau obligația de a le depune la *subocârmuitori* sau la ispravnicii administrativi (în Moldova).

Secțiunea a II-a

Evoluția dreptului

§ 1. Tendințe de modernizare a dreptului

În perioada pe care o avem în vedere s-a accelerat procesul descompunerii feudalismului și al ascensiunii capitalismului, așa încât dreptul vechi feudal, cu toate modificările pe care i le-a adus legislația adoptată în a doua fază a regimului turco-fanariot, nu mai corespunde noilor cerințe. Rezultatul a fost că s-a procedat la adoptarea unor coduri noi, ceea ce a dus la accentuarea rolului legii scrise, în raport cu obiceiul tradițional; în virtutea aceleiași tendințe, ca și în perioada anterioară, unele reguli ale obiceiului străvechi au fost consacrate prin dreptul scris. Obiceiurile care nu mai corespundeau noilor interese economice sau politice au fost abrogate în mod expres.

O a doua caracteristică a sistemului juridic din perioada 1821-1848 este dată de începutul consacrării principiului legalității, prin impunerea obligației de a respecta normele de drept pentru toate persoanele, indiferent de poziția lor socială sau politică.

În scopul reglementării noilor relații s-a folosit experiența legislativă a altor state (Franța).

Pentru formarea cadrelor necesare aplicării dreptului, s-a organizat la un nivel superior pregătirea juridică în țară, prin organizarea cursurilor de drept, continuându-se în paralel practica trimiterii unor tineri la studii juridice în străinătate (Franța, Italia)².

¹ I. Corfus, *Încercări de sistematizare a satelor din Țara Românească sub Regulamentul organic*, Revista arhivelor, X, 1967, 2, p. 195.

² Gh. Ungureanu, *Învățămintul juridic la Academia Mihăileană*, Iași, 1939; V. Sotropa, *Proiectele de constituție, programele de reformă și petițiile de drepturi din țările române în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, 1976.

de operații juridice¹. Aceasta cu atât mai mult cu cât dispozițiile privind acest domeniu din Codul Calimach, Codul Caragea și Regulamentele organice s-au dovedit insuficiente. De aceea, la 1833, Iacovache Veisa și la 1841, Emanoil Drăghici au tradus în Moldova Codul comercial francez. În Țara Românească, la 1840, tot pe baza codului francez, Simion Marcovici a întocmit *Condica de comerț* cu anexele sale, care s-a tipărit și s-a aplicat în practica instanțelor, inclusiv a celor din Moldova². Acest cod cuprinde trei cărți și un supliment. Cartea întâi cuprindea dispoziții generale referitoare la negustori, registre de comerț (catastife), tovărășii (societăți comerciale), burse de comerț, comisionari, samsari, cărauși, vânzări-cumpărări, polițe (cambii) etc. Cartea a doua trata problema privind falimentul, iar cartea a treia privea navigația, vasele maritime și negoțul maritim. Anexa cuprindea normele referitoare la organizarea instanțelor comerciale și la procedura de judecată.

Pe lângă aceste norme, care aveau un regim special, cu instanțe și procedură proprie, s-au aplicat în paralel și dispozițiile din Codul Calimach și Codul Caragea cu privire la concursul creditorilor, ca și cele regulamentare cu privire la organizarea profesională a comerțului, dispoziții care se aplicau numai celor ce erau comercianți de profesie.

– Dreptul penal. În anul 1820 a apărut în Moldova prima parte a *Condiciei criminalicești* (*Pravilniceștile orânduiei* întru cercetarea faptelor criminalicești), care este un cod de procedură penală, întocmit de Iordache Cantacuzino, Grigoraș Sturdza și Iordache Ruset. Întrucât partea a doua, cuprinzând dreptul penal, nu a putut fi elaborată tot atunci datorită evenimentelor de la 1821, în anul 1825, din ordinul lui Ioniță Sandu Sturdza s-a numit o nouă comisie care, în 1826, a desăvârșit lucrarea. Autorii au folosit următoarele izvoare: *Bazilicalele*, obiceiul tradițional, Codul penal austriac din 1803 și Codul Caragea (partea a V-a)³.

Potrivit concepției consacrate în *Criminaliceasca condică*, toate infracțiunile erau considerate criminale. Totuși, faptele criminale sunt clasificate în două mari grupe: fapte pricinuitoare de tulburarea liniștii și siguranței obștești și fapte pricinuitoare de vătămare a particularilor. Din prima grupă făceau parte răzvrătirea, împotrivirea față de dregători sau judecători, iar din a doua tulburarea stăpânirii moșiei și casei, punerea de foc, furtișagul și

¹ Vl. Diculescu, *Bresle, negustori și meseriași în Țara Românească (1830-1848)*, București, 1973.

² Acest cod a fost elaborat în aplicarea articolului 241 din *Regulamentul organic*.

³ *Condica criminalicească (1820-1826)*, Chișinău, 1928.

puteau dobândi imobile în oricare din cele două țări), ceea ce constituia un indiciu, sub unele aspecte, că românii erau socotiți cetățeni ai aceluiași stat¹.

Pe de altă parte, Regulamentele organice nu cuprind norme privitoare la drepturile și libertățile cetățenești, în sensul consacrat de revoluția burgheză².

– Dreptul civil. Potrivit Regulamentelor organice, toate pricinile civile urmau a fi judecate după Codul Calimach³ și Codul Caragea, căci ambele coduri corespundeau realităților patrimoniale existente, întocmite fiind chiar în preajma lui 1821. Reglementările de drept civil erau aproape identice în cele două țări române, deoarece codurile sus menționate erau asemănătoare, dreptul comun era același, în plus Regulamentele organice cuprindeau și norme de drept civil care, de asemenea, erau comune.

Prin dispozițiile regulamentare a fost consolidat dreptul de proprietate absolută asupra moșiilor și întreprinderilor. În acest sens, Regulamentele organice au consacrat principiul „drepturilor sfinte ale proprietății”. Consecința firească a fost sporirea numărului zilelor de clacă și totodată, folosirea pe scară mai largă a unor forme juridice moderate, cum este cazul contractului de arendare. Dar acest contract era deviat de la funcțiile sale firești, deoarece între valoarea muncii depuse de către țărani și prețul în bani al arendării nu era nici pe departe o echivalență. Această dispoziție este urmarea firească a îmbinării formelor de exploatare capitalistă cu cele feudale.

O altă direcție nouă care se resimte în materia dreptului civil, este cea a sporirii importanței actelor scrise în viața juridică prin introducerea sistemului de înregistrare a contractelor de ipotecă și de dotă, ca și a actelor de stare civilă⁴.

Se accentuează și mai mult caracterul personal al răspunderii civile, desființarea formelor de răspundere colectivă consacrate de obiceiul străvechi. Dezvoltarea relațiilor capitaliste și, în acest cadru, necesitatea creării condițiilor favorabile pentru libera circulație a mărfurilor, au dus la desființarea dreptului de precumpărare și răscumpărare, el urmând să fie aplicat numai la proprietățile devălmașe ale țăranilor.

– Dreptul comercial. O dată cu dezvoltarea comerțului a apărut necesitatea creării unei noi ramuri de drept prin adaptarea normelor și principiilor dreptului civil la o nouă categorie de subiecte de drept și la o nouă categorie

¹ Regulamentul organic al Țării Românești, art. 371 și Regulamentul organic al Moldovei, art. 425.

² N. Bălcescu, *Opere*, I, București, 1953, p. 264.

³ În acest scop s-a elaborat în anul 1833 versiunea în limba română a Codului Calimach.

⁴ Potrivit Regulamentelor organice, actele de stare civilă erau întocmite și păstrate de către parohiile urbane și rurale.

tăinuirea, prădăciunea, uciderea, pruncuciderea, rănirea, violul, plastografia etc. Pentru unele infracțiuni s-au introdus și reguli privitoare la prescripție (30 de ani pentru furtișag, 3 luni pentru adulter).

Sistemul pedepselor păstrează încă un pronunțat caracter feudal: bătaia, închiderea la groapa ocnei etc. De asemenea, se păstrează unele urme ale legii talionului în cazul pedepsei aplicate calomniatorului. Se păstrează și caracterul discriminatoriu al pedepselor, făcându-se diferențieri radicale, în funcție de situația socială a infractorului¹. Astfel, boierii nu erau pedepsiți cu închiderea la groapa ocnei, ci cu surghiunul la mănăstire.

În Țara Românească, până la 1851, principalele izvoare de drept penal au fost Bazilicalele și Legiuirea Caragea (partea a V-a), iar de la această dată *Condica criminalicească*. Denumirea identică cu cea a codului corespunzător din Moldova indică asemănarea de conținut a celor două legiuiri.

Condica criminalicească din Țara Românească a avut ca principale izvoare Codul penal și Codul de instrucție criminală din Franța, fără să fie, însă, o copie a acestora; dispozițiile codului românesc sunt mai puțin numeroase față de cele ale codului francez, unele pedepse au fost înlocuite (în cazul deportării: închisoare), se păstrează o serie de pedepse cu caracter feudal. O instituție nouă este cea a morții civile².

După constituirea primelor unități militare naționale, potrivit dispozițiilor regulamentare, s-au elaborat, în 1823, și normele prin care se reglementau îndatoririle, abaterile și sancțiunile militarilor. Așezământul ostășesc pentru straja pământească a Valahiei și *Condica Militară* (în Moldova). Între infracțiunile militare erau menționate: nesupunerea, fuga de sineș, depărtare de slujbă, nesiliința, întrebuiințarea soldaților în interes particular, nepăzirea și sfeterisirea munițiilor și lucrărilor de război etc.

Conform Așezământului ostășesc, abaterile militarilor erau clasificate în două categorii: abateri disciplinare și infracțiuni grave. La rândul lor, abaterile disciplinare puteau fi simple sau mai grave. Cele mai grave erau judecate de un consiliu disciplinar, format din trei ofițeri și erau pedepsite cu arest sau bătaie. Infracțiunile grave erau judecate de instanțe specializate (judecata cea mare) și erau pedepsite cu destituirea, bătaia sau munca silnică.

– Dreptul procesual. Îmbunătățirea organizării judecătorești și a desfășurării procesului a continuat, realizându-se prin introducerea de noi dispoziții cu privire la separarea instanțelor judecătorești de cele adminis-

¹ *Condica criminalicească* art. 174.

² *Condica criminalicească cu procedura ei*, 1851, *Revista de drept penal și științe penitenciare*, XIX, 1940 și XX, 1941.

trative, la specializarea instanțelor, la organizarea procedurii scrise, a avocaturii, precum și la procedura apelului, și a revizuirii hotărârilor. S-a realizat de asemenea, o delimitare mai clară între competența instanțelor civile și cea a instanțelor eclesiastice.

În materia procedurii penale aspectele noi privesc acțiunea, care nu mai trebuia susținută prin jurământ și era supravegheată de către procuror. De asemenea, se garanta inviolabilitatea persoanei prin introducerea mandatului de arestare și a obligației de a se proceda la cercetarea celui arestat în termen de 24 de ore de la aducere.

Prin dispozițiile Regulamentelor organice s-au adus o serie de inovații în domeniul procedurii civile. Astfel, s-a dat o reglementare modernă regimului probelor scrise, actelor de zestre și zălog, contractelor comerciale, depozitului judiciar, estimațiunii judiciare, actelor de notariat și actelor de stare civilă. Totodată, Regulamentele organice au introdus, pentru prima dată în legislația românească, principiul autorității lucrului judecat. Acest principiu se aplică hotărârilor pronunțate de către Divanul domnesc și confirmate de domn; fiind considerate definitive asemenea hotărâri nu puteau fi modificate nici de același domn și nici de cei următori.

Semnificativă a fost și introducerea unor norme proprii sistemului procesual burghez cu privire la inamovibilitatea judecătorilor și a egalității tuturor în fața legilor. În fapt, principiul egalității în fața legilor, care interzicea orice discriminare, nu a putut fi realizat decât parțial în condițiile de atunci.

Capitolul X

ORGANIZAREA DE STAT ȘI DREPTUL TRANSILVANIEI ÎN PERIOADA 1691-1848

Secțiunea I

Organizarea de stat

După 1683, profitând de slăbirea militară a Imperiului otoman, Austria a promovat o politică de expansiune în estul și sud-estul Europei. În aceste împrejurări, Transilvania a fost ocupată de trupele imperiale și declarată vasală Austriei. Dependenta Transilvaniei față de Imperiul habsburgic a fost consfințită prin Diploma leopoldină din 1691. Ea a rămas în vigoare până în 1848. Prin Diploma leopoldină împăratul Austriei își asuma obligația de a respecta legile și instituțiile Transilvaniei. Regimul consacrat prin această diplomă a fost recunoscut pe plan internațional în anul 1699, cu ocazia încheierii Tratatului de la Karlowitz.

Până în anul 1765 Transilvania a fost organizată în forma principatului, iar după această dată a fost declarată Mare principat precizându-se că nu este supusă vreunui regat și că se va conduce după legile sale, având instituții și magistrați proprii.

Dependenta Transilvaniei față de Austria a durat până la 1867, iar de la această dată și până la 1918 a fost încorporată Ungariei care, la rândul său, făcea parte din Imperiul austro-ungar.

§ 1. Viața economică și socială

În Transilvania procesul acumulării primitive a capitalului a început încă din secolul al XVII-lea, pe fondul relațiilor feudale¹. Menționăm în acest sens intensificarea exploatării miniere și apariția cuptoarelor pentru topit minereul de fier, a cuptoarelor înalte și furnalelor. Au fost înființate, de asemenea, manufacturi de stat, în care era utilizată munca iobagilor și a lucrătorilor liberi. În cadrul manufacturilor nobiliare forța de muncă era furnizată numai de către iobagi.

¹ I. Moga, *Politica economică austriacă și comerțul Transilvaniei în veacul al XVIII-lea, Scrieri istorice 1926-1946*, Cluj, 1973; C. Daicoviciu și colectiv, *Istoria Transilvaniei*, București, 1960; B. Surdu, *Liniile dezvoltării social-economice a Transilvaniei în veacul al XVII-lea până la răscoala lui Horea*, Anuarul Institutului de Istorie din Cluj, III, 1960.

Păstrarea unor forme feudale în economie, inclusiv a iobăgiei, au constituit, însă, o puternică frână în calea dezvoltării capitaliste.

Dezvoltarea economică a Transilvaniei a fost frânată și de exploatarea sistematică promovată de Imperiul habsburgic. Prin politica sa mercantilistă, Austria a impus Transilvaniei un comerț inechitabil, în permanență deficitar. Impunând un quasimonopol asupra comerțului exterior al Transilvaniei, Imperiul habsburgic a blocat schimburile tradiționale ale acesteia cu satele din nordul și sud-estul Europei.

Începând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, asistăm la o dezvoltare mai accentuată a relațiilor capitaliste, la adâncirea diviziunii sociale a muncii și, în acest cadru, la începutul crizei feudalismului în Transilvania. Capitalurile comerciale sunt în continuă creștere, în orașe se dezvoltă tot mai mult întreprinderile (metalurgice, textile), iar pe proprietățile nobililor funcționează manufacturi de potasă, sticlă, zahăr etc.

La începutul secolului al XIX-lea s-a făcut trecerea la faza mașinismului, prin introducerea mașinilor cu abur în unele centre industriale (Baia Mare, Zlatna)¹. Cu toate acestea, datorită politicii Habsburgilor de acaparare a materiilor prime și de transformare a Transilvaniei într-un debușeu al produselor austriece, industria a rămas în linii generale manufacturieră.

Românii din Transilvania au dus o luptă susținută pentru dobândirea egalității în drepturi cu celelalte națiuni și pentru desființarea servituților feudale. Astfel, au fost adresate curții de la Viena o serie de memorii prin care s-a cerut recunoașterea drepturilor istorice ale românilor². Memoriile înaintate în 1791, 1792, 1834 (*Supplex libellus valachorum*) au rămas fără rezultat, căci Dieta Transilvaniei, formată din reprezentanții națiunilor privilegiate, invoca așa numita „Constituție a țării” mai exact, *Unio trium nationum*, prin care națiunea română majoritară a fost declarată tolerată și exclusă de la viața de stat. Pe de altă parte, monarhia habsburgică, deși încerca să creeze uneori aparența că este favorabilă cererilor legitime ale românilor promova în realitate o politică de dezbinare între popoare și credințe religioase.

După această amară experiență, românii din Transilvania au înțeles că victoria în lupta pentru dreptate și libertate depinde numai de ei înșiși, așa că au pus temelia revendicărilor formulate principiului naționalităților, ca o expresie a dreptului natural al popoarelor.

¹ Șt. Imreh, *Despre începuturile industriei capitaliste în Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, 1955.

² D. Prodan, *Încă un Supplex Libellus românesc*, 1804, Cluj, 1970; L. Demeny, *Noi contribuții cu privire la lupta socială și națională a românilor din Transilvania la Sfârșitul secolului al XVIII-lea*, Studii, t. 24, 1971, 6, p. 1159.

§ 2. Organele centrale ale statului

– Principele Transilvaniei. Dieta convocată la Făgăraș în anul 1688 a acceptat dependența Transilvaniei față de Austria, cu condiția ca principele să fie ales potrivit vechilor reglementări. Prin Diploma leopoldină, principele Transilvaniei a fost recunoscut ca vasal al împăratului Leopold I. În anul 1699, însă Mihai Apaffy al II-lea a fost constrâns să renunțe la drepturile sale, iar Dieta l-a recunoscut ca principe al Transilvaniei pe împăratul Austriei. Pe această cale s-a realizat uniunea personală dintre Austria și Transilvania. Mai târziu, în anul 1702 Dieta a adoptat „Pragmatica sancțiune”, prin care au fost abrogate vechile reglementări cu privire la alegerea principelui. Potrivit acestui act, titlul de principe al Transilvaniei urma a fi dobândit conform regulilor care guvernau succesiunea la tronul Austriei.

În anul 1765 Transilvania a fost proclamată Mare principat. De la această dată împăratul Austriei a devenit și mare principe al Transilvaniei, promovând o politică absolutistă, de centralizare tot mai accentuată. Deși formal recunoșteau existența Transilvaniei ca stat de sine stătător, cu legi și instituții proprii, habsburgii i-au încălcat autonomia în mod sistematic¹.

Principele exercita puterea executivă având dreptul de a conduce activitatea tuturor organelor administrative centrale din Transilvania. El îi numea pe înalții funcționari și îi confirma pe cei aleși, cu respectarea drepturilor celor trei națiuni privilegiate și a celor patru religii recepte. Totodată, avea dreptul de a încheia tratate și de a numi ambasadori, cu obligația de a consulta și de a informa Dieta. Principele avea și dreptul de a administra bunurile bisericii și de a-i confirma pe episcopi, inclusiv pe episcopul bisericii ortodoxe.

În calitate de principe și apoi de mare principe, împăratul exercita conducerea centrală a Transilvaniei prin intermediul Cancelariei aulice de la Viena, în cadrul căreia funcționa Camera aulică Transilvană, încă din 1695, complet separată de aceea a Ungariei.

– În scopul asigurării conducerii nemijlocite a problemelor civile locale a fost creată funcția de guvernator al Transilvaniei². Guvernatorul, purtând titlul de președinte al deputăției țării, era ales de către Dietă și confirmat de către împărat.

Armata din Transilvania se afla sub autoritatea unui comandant general. El putea fi ales și guvernator. În acest caz el cumula atât atribuțiile de conducere civilă, cât și pe cele de conducere militară.

¹ N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, București, 1915; *Istoria poporului românesc*, București, 1985, p. 553.

² *Istoria dreptului românesc (tratată)*, II, 1, 1984, p. 129.

În locul Consiliului intim a fost creat un *Guberniu*, format din guvernator, comandantul general al armatei, cancelar, tezaurar, președintele staturilor și Conciliium duodecemvirale.

Activitatea Guberniului era supravegheată de către Cancelaria aulică de la Viena.

Tot la nivel central își desfășurau activitatea Comisariatul provincial cu atribuții fiscale, Exactoratul provincial și revizoratul de cărți pentru exercitarea cenzurii, Direcția de edile, Congresul medicinal și Tabla justițiară, ca instanță de apel.

– În anul 1790 Dieta a legiferat din nou statutul autonom al Transilvaniei. În acest sens s-a precizat că la urcarea pe tron marele principe trebuie să adopte un rescript de recunoaștere expresă a drepturilor Transilvaniei așa cum au fost cele formulate în Diploma leopoldină. Totodată el avea obligația de a conduce Transilvania după legile proprii, deoarece ea nu este o provincie ereditară, ci un principat independent. În fine, Transilvania nu putea fi constrânsă, față de legile și tratatele care îi recunoșteau autonomia, să se alipească Ungariei¹.

– Dieta Transilvaniei a continuat să-și exercite atribuțiile și în epoca principatului dependent de Imperiul habsburgic, deși competența sa a fost îngrădită în anumite perioade, prin intervenția Curții de la Viena². Dieta era convocată de către principe, care avea în același timp și inițiativa legislativă, precum și dreptul de a sancționa și publica legile adoptate.

Au fost perioade în care datorită atitudinii sale de fațășă opoziție față de politica imperială, Dieta nu a mai fost convocată decenii de-a rândul. La originea acestor conflicte s-a aflat fie tendința Austriei de a încălca autonomia Transilvaniei, fie refuzul Dietei de a-și însuși anumite măsuri adoptate la Viena. Unele din măsurile respinse vehement de către Dieta Transilvaniei, formată din reprezentanții națiunilor dominante, au fost favorabile iobagilor și națiunii române.

Totuși, au fost și unele momente în care Dieta a reușit să adopte hotărâri de natură să consolideze autonomia Transilvaniei. Menționăm în acest sens legile votate în perioada 1790-1794 privind împărțirea atribuțiilor legislative între împărat și Dietă, precum și exercitarea activității executive în limitele legilor existente.

¹ G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe doua sute de ani în urmă*, Sibiu, 1889-1891; C. C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, București, 1972.

² G. Magyari, *Lupta marii nobilimi ardelene pentru păstrarea pozițiilor sale economice și politice în perioada consolidării Habsburgilor în Transilvania*, Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia, 1971, 2, p. 9.

Totodată, Dieta a reafirmat în mod expres dreptul Transilvaniei la o viață de stat de sine stătătoare.

– Organizarea fiscală este caracteristică prin preluarea unor elemente ale sistemului anterior, tipic feudal, ca și prin introducerea unor elemente noi, impuse de tranziția către societatea capitalistă¹.

Semnificative încercări de modernizare a sistemului fiscal au fost făcute de Iosif al II-lea, care intenționa să oblige nobilimea la plata impozitelor. A existat și o preocupare pentru realizarea unei delimitări clare a obligațiilor fiscale față de stat pe de o parte, și față de nobili, pe de altă parte. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se plătea către stat un impozit pe avere, luându-se în considerare atât bunurile mobile, cât și cele imobile și un impozit pe persoană, diferit de la o categorie socială la alta.

– După instaurarea dominației habsburgice, în Transilvania existau trupe imperiale, aflate sub comanda unui general austriac și trupe locale, conduse de către comandantul general. În anumite perioade (Maria Tereza) au fost luate măsuri de sporire a numărului oștirii din Transilvania, prin crearea unor noi regimente².

Armata din Transilvania a fost întărită în epoca Mariei Tereza prin crearea unei armate de graniță, formată din români și secui. Armata românească de graniță era formată din două regimente de infanterie și unul de cavalerie. Regimentele românești de infanterie aveau reședința la Orlat și Năsăud. Teritoriile pe care se aflau aceste regimente formau districte militare de graniță în care se aplica o legislație specială, nu numai pe plan militar, ci și pe plan civil.

– Organizarea bisericii. Pentru a-și consolida dominația în Transilvania, habsburgii au folosit din plin propaganda religioasă³. Curtea de la Viena era conștientă de faptul că românii din Transilvania, care constituiau majoritatea populației, vedeau în biserica ortodoxă, în tradițiile lor religioase, puternice arme de apărare a identității naționale. Profitând de situația deosebit de grea în care se aflau românii, inclusiv preoții lor, habsburgii le-au propus să treacă la catolicism, sub forma indirectă a „unirii” bisericii ortodoxe cu Roma. În vederea atingerii acestui scop, s-a promis românilor că biserica *unită* va fi recunoscută de către stat și că *uniții* se vor bucura de

¹ O. Pescariu, *Dispozițiuni din anul 1774, privitoare la perceperea impozitului în Ardeal*, Revista arhivelor, VI, 1944, I, p. 131.

² G. Göllner, *Regimentele grănicerești din Transilvania, 1797-1851*, București, 1973.

³ S. Dragomir, *Istoria deosebirii religioase a românilor din Ardeal în sec. XVIII*, Sibiu, 1920-1930.

avantajele preoților catolici. Amăgiți de aceste promisiuni demagogice, o parte din clericii români, în frunte cu episcopii Teofil și Atanasie Anghel, au hotărât, după mai multe întruniri, în octombrie 1698, unirea cu Roma¹. Ca urmare, împăratul Leopold I a emis în anul 1701 o diplomă prin care li se recunoșteau românilor *uniți* cu catolicii toate avantajele promise. În realitate situația *uniților* nu s-a schimbat cu nimic, deoarece diploma leopoldină imperială a fost respinsă de către Dieta Transilvaniei.

În ciuda atitudinii potrivnice a Dietei, cu dispreț manifestat față de români, fruntașii bisericii *unite*, între care se remarcă figura de mare patriot a lui Ioan Inochentie Micu Clain, au luptat fără preget pentru recunoașterea drepturilor promise și, în primul rând, pentru recunoașterea oficială a națiunii române. Cu toate că Maria Tereza a dat curs acestor cereri, recomandând recunoașterea națiunii române, Dieta a respins-o, sub motiv că „valahilor nu li se cuvine nici un drept”.

Marea majoritate a preoților și credincioșilor români nu au acceptat însă *unirea*, motiv pentru care au fost supuși unei prigoane sistematice. De altfel, până la 1761 ortodocșii nu au avut un episcop. La această dată, cedând presiunilor ortodocșilor, Curtea de la Viena a admis alegerea unui episcop, dar nu român, ci sârb. Abia la 1809 a putut fi ales ca episcop al bisericii ortodoxe din Transilvania românul Vasile Moga.

– Organizarea administrativ-teritorială a rămas cea tradițională: comitate, districte, orașe și sate, conduse de aceleași organe². Potrivit Diplomei leopoldine, conducerea unităților administrative revenea reprezentanților celor trei națiuni privilegiate și celor patru religii recepte. În timpul lui Iosif al II-lea s-a făcut o încercare de reorganizare administrativă a Transilvaniei, prin desființarea unităților care se bucurau de autonomie, dar ulterior s-a revenit la vechiul sistem.

§ 3. Banatul sub dominația habsburgică

– Banatul s-a aflat în dependență față de Turcia de la 1552 până la 1718 când s-a încheiat pacea de la Passarowitz. După 1718 Banatul a trecut sub dominația habsburgică, în calitate de domeniu al coroanei.

Dependența față de Austria a avut urmări negative pentru populația bănățeană care și-a pierdut dreptul de proprietate asupra pământului odată cu trecerea acestuia în proprietatea statului. Mai mult, populația românească

¹ Al. V. Grama, *Istoria bisericii românești unite cu Roma*, Blaj, 1884.

² A. Ilea, *Instituții sătești din comitatul Bihor în secolul al XVIII-lea*, Crișia, VI, 1976.

a fost izgonită în zone mlăștinoase sau muntoase, iar în locul ei au fost colonizați germani, slovaci, italieni.

Inițiativa statului austriac, abundența forței de muncă și bogăția de materii prime au dus la înființarea unui mare număr de manufacturi. În aceste întreprinderi, majoritatea de stat, munceau țărani iobagi sau meșteșugari colonizați.

Datorită rezistenței pe care românii au opus-o regimului habsburgic, Banatul s-a aflat până la 1759 sub un regim de administrare militară. După această dată s-a introdus administrația civilă, formată la nivel central, dintr-un președinte și șase consilieri. Față de faptul că lupta bănățenilor împotriva dominației habsburgice a continuat, s-a recurs la o formulă de și mai pronunțată centralizare, prin trecerea Banatului în dependență față de Ungaria, ca o provincie separată (1778)¹.

– În epoca dependenței față de Austria, Banatul a fost împărțit în 11 districte, conduse de către administratori. La rândul lor, districtele erau împărțite în cercuri cuprinzând un număr de sate. Satele erau conduse de către *chinezi*, potrivit unui sistem care, în linii generale, a rămas neschimbat vreme de un mileniu².

După ce a trecut sub dominația Ungariei, Banatul a fost împărțit în comitate (3), cercuri și sate. Carașul cuprindea cinci cercuri și 225 de sate, Timișul 4 cercuri și 174 de sate, iar Torontalul 4 cercuri și 122 de sate.

Secțiunea a II-a

Dreptul din Transilvania în perioada 1691-1848

§ 1. Izvoarele dreptului

Dreptul din Transilvania a păstrat și în această perioadă trăsături predominant feudale, atât în formă, cât și în conținut. Datorită dezvoltării tot mai pronunțate a capitalismului se impun și unele reglementări juridice noi, de tip burghez, care coexistă cu cele vechi, adoptate încă în timpul voievodatului, așa încât, în conținutul dispozițiilor sale, dreptul este extrem de eterogen, iar în planul formei este lipsit de unitate. Așa se face că acte cum

¹ I. P. Munteanu, *Măsurile administrative, luate de autoritățile habsburgice în Banat în timpul lui Horea, Cloșca și Crișan*, Apulum, VI, 1976, p. 441.

² N. T. Tripcea, *De l'organisation cneziale en Banat de la première moitié du siècle XVII jusqu'à la première moitié du XIX-e siècle*, Revue de Études Sud-Est Européennes, VII, 1969, 4, p. 497.

ar fi Patenta dată de Iosif al II-lea în anul 1785, privitoare la desființarea iobăgiei, coexistă cu norme tipic feudale, cum ar fi codul Verboczi. Pe de altă parte, se constată un conflict tot mai acut între linia iluministă promovată de Viena sub presiunea populară, în condițiile înfiripării relațiilor capitaliste și atitudinea retrogradă a nobilimii din Transilvania, ostilă oricăror transformări înnoitoare.

O trăsătură definitorie pentru dreptul din Transilvania este, în această perioadă, existența a două rânduiri juridice: obiceiul pământului, creat și aplicat de populația românească majoritară și un drept suprapus, creat prin hotărâri ale Curții de la Viena și ale Dietei Transilvaniei.

— În principatul Transilvaniei, aflat în dependență față de Austria, au fost preluate și s-au aplicat principalele legiuri feudale anterioare. Astfel, prin articolul 1 al Diplomei leopoldine au fost confirmate: normele consacrate prin *Unio Trium Nationum*, Codul Verboczi, *Aprobatae et compilatae constitutiones*.

În întreaga perioadă a principatului dependent de Austria a continuat să se aplice, într-o formă specifică, obiceiul juridic românesc¹. Obiceiurile juridice ale românilor, constituite într-un sistem juridic foarte clar conturat în epoca feudalismului dezvoltat, dovadă în acest sens și faptul că au fost codificate, nu au dispărut din conștiința poporului și nici din practica unor instanțe judecătorești. Firește, față de organizarea judecătorească existentă, față de regulile privind desfășurarea proceselor și față de legile pe care monarhia habsburgică și Dieta Transilvaniei le-au impus, ca pe o rânduială juridică suprapusă obiceiului pământului, acesta din urmă nu s-a mai putut aplica în practica tuturor instanțelor, ci numai în aceea a instanțelor inferioare (sătești sau domeniile). În felul acesta, aplicarea oficială a obiceiului pământului s-a limitat la procesele de mai mică importanță, judecat potrivit procedurii orale sau sumare.

Procesele în care românii apăreau, de regulă, ca pârâți, nu erau altceva decât mijloace cu caracter oficial de prigoană și de reprimare. În ipoteza în care apăreau ca reclamanți, față de sistemul procesual existent, românii aveau puține șanse de a câștiga procesul. Față de această situație, populația românească a adoptat o atitudine de respingere a justiției oficiale, creându-și propria justiție.

¹ S. Bărnuțiu, *Dreptul natural privat*, Iași, 1868, p. 39; G. Barițiu, *Ce cer românii din munți și văi. Foaie pentru minte, inimă și literatură*, 1860, 26; Al. Sterca-Suluțiu, *Adnotațiuni pentru apărarea vechilor obiceiuri juridice*, Biblioteca Academiei României Cluj-Napoca, ms., rom. 61; G. G. Florescu, *Unele aspecte ale concepției lui Nicolae Bălcescu despre suzeranitatea țărilor române*, Studii și cercetări juridice, IV, 1961, 4, p. 606.

Prin aplicarea sa sistematică în comunitățile sătești, fără participarea autorităților oficiale și împotriva lor, obiceiul pământului nu și-a pierdut importanța de odinioară, ci dimpotrivă, a dobândit o finalitate nouă, căci, pe lângă rolul său firesc de regulator al relațiilor sociale, l-a dobândit și pe acela de pârghie importantă în lupta pentru păstrarea valorilor tradiționale, a rodului de viață românesc, într-un climat politic nedrept și ostil.

– Odată cu introducerea oastei de graniță în Transilvania, s-a creat un regim juridic specific pentru cei aflați în slujba grănicerească¹. Teritoriile pe care au fost constituite regimentele grănicerești formau districte militare de graniță. Pe aceste teritorii se aplica o legislație specială, atât în domeniul militar propriu-zis, cât și în domeniul civil. Românii din Transilvania au înțeles să formeze asemenea regimente, căci ele constituiau un prim pas către formarea armatei românești, ofereau perspectiva eliberării de iobăgie și a emancipării districtelor de graniță de sub autoritatea nobilimii locale, erau supuse unei legislații care, în domeniul dreptului civil, lua în considerare tradiția juridică locală.

Deosebit de importantă pentru masele de grăniceri români este Patenta din 1764, completată cu un regulament de organizare. Patenta și regulamentul de organizare a regimentelor românești constituie fundamentul libertății personale și a autonomiei de organizare socială a unei însemnate părți a românilor din Transilvania.

– O altă categorie de norme juridice este formată din dispozițiile (diplome, patente, rescripte, ordonanțe) pe care monarhia habsburgică le-a dat cu privire la organizarea de stat a Transilvaniei sau la raporturile dintre nobili și țărani. Cele mai importante izvoare privind organizarea de stat a principatului Transilvaniei sunt: Diploma leopoldină, Rezoluțiunea alvințiană cu privire la crearea și competența Camerei aulice a Transilvaniei, Pragmatica sancțiune, referitoare la stabilirea sistemului de succesiuni la tronul Transilvaniei.

– Actele normative emise de către Dieta Transilvaniei purtau numele de articole dietale și erau supuse confirmării de către împărat. Întrucât Dieta Transilvaniei, formată din reprezentanții nobilimii se opunea sistematic reformelor iluministe, de care au fost animați unii habsburgi, Dieta a fost convocată sporadic, astfel încât hotărârile sale nu sunt foarte numeroase.

Împotrivirea nobilimii față de legiferarea urbarială era motivată prin aceea că orice concesiune ar „deschide” pofta de pământ a țăranilor, așa încât singura

¹ C. Golner, *Regimentele grănicerești din Transilvania 1767-1851*, București, 1973.

soluție consta în a-i ține pe țărani într-o stare de supunere prin insuflarea fricii față de rigoarea legii¹. Față de această atitudine, în 1847, sub presiunea maselor țărănești, Curtea imperială a somat Dieta să pună în vigoare proiectul de împrăștiere a țăranilor, căci altfel, acest proiect va fi impus pe cale administrativă. În urma acestei somații Dieta a definitivat proiectul, dar într-o formă cu totul modificată. Conform acestei hotărâri, întregul pământ aparținea nobililor, iar dreptul de folosință al țăranilor asupra oricărui teren urma să fie dobândit numai pe baza contractului încheiat cu nobilii.

§ 2. Evoluția principalelor instituții juridice

– *Persoane*. Prevederile referitoare la condiția juridică a persoanelor au suferit unele modificări, pe de o parte datorită consolidării pozițiilor elementelor burgheze, pe de altă parte datorită transformărilor intervenite în relațiile dintre nobili și țărani, care s-au răsfrânt asupra situației juridice a acestora din urmă.

Nobilimea, ale cărei privilegii au fost recunoscute prin Diploma leopoldină, a căutat să-și apere și chiar să-și consolideze pozițiile, în ciuda încercărilor lui Iosif al II-lea de a le submina. Între actele care fixau statutul juridic al nobililor sunt de menționat diplomele date de Maria Tereza în anii 1746, 1747, 1767, prin care se recunoaște nobililor români uniți dreptul de a ocupa funcții publice.

La rândul său clerul și-a păstrat, în mare, privilegiile de care s-a bucurat în epoca feudalismului dezvoltat. Întrucât religia ortodoxă a majorității populației nu era recunoscută, ci numai tolerată, românii din Transilvania au dus o luptă îndelungată pentru a obține recunoașterea oficială a bisericii ortodoxe, ca și a dreptului de a avea o mitropolie proprie.

Construirea unor mari ateliere, în primul rând de prelucrare a fierului, intrarea în funcție a primelor laminoare acționate cu abur, modernizarea căilor de comunicații, lărgirea schimbului de mărfuri prin intermediul caselor de comerț, extinderea activității de credit au dus la dezvoltarea orașelor și implicit, la consolidarea pozițiilor burgheziei în ciuda ostilității și disprețului nobilimii².

¹ A. Csetri, Șt. Imreh, *Asupra relațiilor de proprietate feudală în Transilvania (1750-1848)*, Anuarul institutului de istorie și arheologie, Cluj-Napoca, IX, 1966, p. 109-123.

² I. Moga, *Politica economică austriacă și comerțul Transilvaniei în secolul al XVIII-lea*, Scrieri istorice 1926-1946, Cluj, 1973; B. Surdu, *Liniile dezvoltării social-economice a Transilvaniei în secolul al XVIII-lea până la răscoala lui Horea*, Anuarul Institutului de istorie din Cluj, III, 1960.

Categoria socială a țăranilor liberi a devenit mai numeroasă și mai puternică odată cu organizarea regimentelor de graniță. În schimbul îndeplinirii obligațiilor militare, grănicerii aveau dreptul de a poseda bunuri imobile în districtele de graniță, aveau acces la folosirea fondurilor funciare și pășunilor, primeau o anumită remunerație. Pe această cale, nu numai că a sporit numărul țăranilor liberi români, dar s-a creat și cadrul necesar pentru afirmarea lor în armată, în administrație sau în învățământ.

Condiția juridică a țăranilor aserviți a fost elementul dominant al vieții sociale din Transilvania, iar lupta pentru desființarea iobăgiei a fost marcată de adânci frământări, culminând cu marea răscoală țăărănească condusă de Horia, Cloșca și Crișan.

În același timp, situația țăranilor iobagi a fost unul din motivele de tensiune dintre habsburgi și nobilimea din Transilvania¹. Promovând o politică proprie despotismului luminat, habsburgii au căutat să atenueze conflictele sociale care deveneau tot mai amenințătoare, prin promovarea unor reforme și a unor concesiuni față de țăranii iobagi. Astfel prin patentă numită *Certa puncta* (1769) Maria Tereza a reglementat în amănunt drepturile și obligațiile iobagilor și ale jelerilor față de nobili, cu scopul de a îngreuna abuzurile comise de aceștia din urmă. La rândul său, Iosif al II-lea prin actele din 1783 și 1785 a desființat dependența personală a țăranilor. Într-adevăr în baza acestor patente, țăranii care până atunci se aflaseră în stare de iobăgie au dobândit libertatea de a se căsători, de a învăța și de a exercita arte și meserii, de a exercita dreptul de proprietate, de a se muta de pe un domeniu pe altul, iar nobilii nu mai aveau dreptul de a-i muta cu forța de pe sesiile lor sau de a le pretinde plăți suplimentare. Dreptul țăranilor de a se muta de pe o moșie pe alta a fost confirmat și de Leopold al II-lea în 1790. Cu toate măsurile favorabile țăranilor, nu se poate vorbi de o desființare autentică a dependenței personale, deoarece, pe de o parte, țăranii nu aveau pământ și erau nevoiți să accepte servituțiile și prestațiile impuse de către nobili, iar pe de altă parte Dieta, ca și toată nobilimea din Transilvania, nu au înțeles să dea curs măsurilor adoptate de Viena. Acest regim eclectic, de desființare a dependenței personale în sens formal, dar de perpetuare a ei în realitate, a durat până la revoluția de la 1848.

– *Familia și rudenia*. Structura familiei a rămas, în linii generale, așa cum a fost fixată prin vechile legiuri și prin tradiția juridică. Un element nou a fost introdus prin reforma lui Iosif al II-lea de desființare a de-

¹ D. Prodan, *Răscoala lui Horea, I-III*, București, 1979.

pendenței personale, care permite căsătoria țăranilor chiar fără consimțământul nobilului pe a cărui moșie se află¹.

Prin crearea regimentelor de graniță, cu un statut juridic aparte, s-au introdus noi reguli în privința organizării familiei și a raporturilor dintre membrii ei². Ele privesc autorizația de căsătorie, deoarece căsătoria pe teritoriul regimentelor de graniță era condiționată de obținerea unei autorizații, actele de stare civilă, drepturile asupra soției, fiindcă grănicerul care își stabilea domiciliul în casa soției pierdea dreptul de posesie și de moștenire asupra sesiei sale. În unele districte grănicerești a fost introdus sistemul comunității domestice, care consta din crearea unei familii mai cuprinzătoare, formată din părinți, copii, gineri, nurori, nepoți, care se aflau sub autoritatea unui *pater familias*, ajutat în ceea ce privește conducerea gospodăriei de către *mater familias*.

Regulile privitoare la rudenie erau comune cu cele din Țara Românească și Moldova, ca o expresie a unității dreptului în toate cele trei țări române³.

– *Bunuri*. Proprietatea, posesiunea și folosința bunurilor au fost reglementate și în continuare de vechile izvoare, deoarece reformele făcute de către habsburgi cu privire la raporturile dintre nobili și țărani nu au adus vreo atingere sistemului de stăpânire a bunurilor imobiliare⁴.

Cât privește regimul bunurilor aflate în stăpânirea țăranilor din regiunile grănicerești, au fost necesare noi dispoziții, deoarece această stăpânire se afla în strânsă relație cu obligațiile militare. Regimul juridic al pământurilor aflate în stăpânirea grănicerilor se întemeiază pe următoarele reguli: pământul putea fi posedat și folosit cu condiția îndeplinirii obligațiilor militare, grănicerii aveau numai posesia asupra lotului de pământ, proprietatea aparținând monarhului, pământul putea fi transmis (moștenire) numai pe linie masculină și numai cu condiția preluării obligațiilor militare.

În Transilvania a existat încă din secolul XV o evidență funciară urbană, din secolul XVII o evidență funciară rurală, iar în secolul XVIII s-au introdus și cărțile funciare grănicerești⁵. Întrucât evidența funciară nu a fost introdusă simultan în toate districtele de graniță, există unele deosebiri între sistemul din Transilvania și cel din Banat. Astfel, cărțile funciare din Banat

¹ Rescriptul lui Iosif al II-lea din 16 august 1783.

² L. P. Marcu, *Vechi obiceiuri juridice în comuna Sanț, File de istorie*, Bistrița, 1972, p. 716.

³ *Tratat de istoria dreptului românesc*, II, 1, București, 1984.

⁴ Al. Herlea, *Cărțile de proprietate în Transilvania*, Brașov, 1933.

⁵ *Dezvoltarea evidenței funciare în Transilvania*, Studia Napocensis, Drept, I, 1674, p. 225.

(până la a căror formare definitivă au trecut mai multe decenii, datorită unor modificări de concepție) erau întocmite pe comune și cuprindeau o descriere topografică a acestora, date cu caracter general privind imobilele publice și particulare, familiile existente și pădurile comunei, iar apoi urmau paginile individuale cu descrierea fiecărei sesii în parte și la sfârșit, inscripțiile bunurilor comunei, ale statului și ale bisericii. Sistemul cărților funciare grănicerești era deosebit de practic, deoarece înlesnea identificarea terenului și prevedea o serie de complicații ce s-ar fi putut ivi în legătură cu exercitarea stăpânirii asupra lui. Între elementele de identificare figurau: numărul curent, numele posesorului sesiei, felul terenului, mărimea sa, terenurile învecinate și stăpânii acestora etc.

– *Obligații*. Cum materia obligațiilor este intim legată de producția și circulația mărfurilor, dezvoltarea relațiilor capitaliste și-a pus amprenta asupra acestora, aducându-i o serie de modificări.

Elementele noi sunt legate în special de introducerea unor procedee juridice mai bine adaptate cerințelor economiei de schimb, cum ar fi: normele privind relațiile comerciale, cambia, persoanele juridice, falimentul etc. În timpul Mariei Tereza s-a introdus în Transilvania legislația comercială și cambială, precum și cea privind falimentul și bancruta frauduloasă.

Și cu privire la Banat au fost adoptate numeroase norme privitoare la comercianți, întreprinderi, societăți comerciale, cărăușie, faliment.

La rândul lor, contractele, în special cele legate direct de operațiunile economice de tip capitalist sunt adaptate, sub aspectul formei, elementelor și efectelor, noilor cerințe.

Cele mai importante modificări au intervenit în fizionomia contractului de vânzare, de zalogire, de arendare, de închiriere și de împrumut. Adoptarea Codului civil austriac (1811) a exercitat o puternică influență asupra dreptului obligațional, cu toate că acel cod s-a aplicat efectiv în Transilvania numai după 1848.

Particularitățile modului de viață din districtele grănicerești au făcut necesară adoptarea altor dispoziții noi, cu un specific mai pronunțat¹. Spre pilda, unele bunuri mobile nu puteau fi vândute în afara districtului, fără aprobarea organelor militare superioare, iar vânzările sesiilor au fost cu totul interzise². În schimb, s-a permis zalogirea sesiilor, dar numai față de un alt grănicer și numai cu aprobarea comandantului. În scopul prevenirii unor

¹ A. Marchidan, *Grănicerii bănățeni și comunitatea de avere*, Caransebeș, 1941.

² Împărțirea sesiilor se putea face, până la 1808, cu aprobarea comandei generale, iar după aceea cu aprobarea Comandamentului regimentului.

abuzuri din partea ofițerilor, li s-a interzis să ia în arendă pământuri aparținând grănicerilor. De asemenea, s-a stabilit ca grănicerii săraci să poată primi împrumuturi pe termen scurt cu o dobândă de 6%, iar cei loviți de calamități să primească împrumuturi fără dobândă. În cursul închirierii unor lucruri, precum și în cazul închirierii de servicii, autoritățile militare exercitau un drept de supraveghere, în scopul prevenirii abuzurilor.

– *Succesiuni*. Sistemul succesoral aplicat nobililor, clerului și orășenilor nu a suferit modificări importante. Unele noutăți au intervenit în privința dreptului iobagilor de a dispune de bunurile lor¹, fie prin acte între vii, fie prin testament (Patenta lui Iosif al II-lea, din 22 august 1785).

În districtele de graniță se putea dispune prin testament numai de bunuri imobile. Cât privește pământul, acesta revenea, potrivit principiilor masculinității, primului născut bărbat, iar în lipsa descendenților celei mai apropiate rude de sex masculin, cu condiția ca acesta să figureze în sânul familiei. Femeile veneau la moștenirea pământului în lipsa unui bărbat conșcis.

– *Dreptul penal*. În această perioadă s-au întocmit mai multe *legi și coduri penale* în care figurau unele instituții și idei moderne (categorii de infracțiuni, felul pedepselor, egalitatea în fața legii penale). Dintre acestea sunt de menționat decretul Mariei Tereza din 1776, Codul penal al lui Iosif al II-lea (Iosefina) și codul penal austriac din 1803.

O dată cu extinderea operațiunilor comerciale au fost necesare unele norme, noi, care să sancționeze, pe plan penal, faptele ce contraveneau intereselor burgheziei în ascensiune, cum este cazul bancrutei frauduloase. Alte dispoziții penale au fost adoptate în scopul pedepsirii unor fapte (dezertarea) comise de către militari. Această categorie de norme penale s-a aplicat și în districtele grănicerești.

Cele mai semnificative modificări au intervenit în materia pedepselor, în sensul că vechile pedepse (corporale, privative de libertate, privative de drepturi etc.) se nuanțează sub aspectul încadrării, se agravează sau se atenuează².

¹ Certa puncta, cap. III, pct. 11.

² Decretul Mariei Tereza a abolit tortura, iar Codul „Iosefina” (1787) a desființat temporar pedeapsa cu moartea pentru civili).

Capitolul XI

REVOLUȚIA DE LA 1848

Secțiunea I

Semnificația istorică a revoluției de la 1848

– Revoluția de la 1848 a fost rezultatul unor acumulări succesive pe plan economic, politic, social și ideologic. Deși s-a încadrat în procesul revoluționar general european, revoluția de la 1848 a prezentat la români o serie de particularități, determinate de specificul destrămării feudalismului și afirmării relațiilor capitaliste în cele trei țări românești¹.

Așa cum se știe, în epoca anterioară lui 1848 asupra Țării Românești și Moldovei se exercitau suzeranitatea turcească și protectoratul rusesc, iar asupra Transilvaniei dominația habsburgică. Pe de altă parte, dezvoltarea tot mai impetuoasă a relațiilor capitaliste în sânul celor feudale, frământările sociale tot mai ample, accentuarea luptelor politice, dezvoltarea ideologiei, a conștiinței naționale au determinat o evoluție unitară a țărilor românești, fapt ce s-a răsfrânt nemijlocit și asupra desfășurării revoluției.

În unele state europene, caracterul unitar al revoluției s-a manifestat atât pe plan statal, cât și pe plan național (Franța). În cazul românilor, revoluția a avut, de asemenea, un caracter unitar, dar el nu s-a manifestat numai pe plan național. Acest fenomen se explică prin aceea că la unele popoare, odată cu formarea națiunii s-a putut forma și statul național, astfel încât orice manifestare a națiunii se răsfrânge sub o formă sau alta și asupra statului (național). La noi, națiunea și statul național unitar nu s-au format concomitent, datorită unor împrejurări interne și externe. Pe plan intern, burghezia nu era suficient de dezvoltată pentru a impune definitiv relațiile de tip capitalist, având drept corolar piața economică unică și statul național unitar, iar pe plan extern, țările române se aflau în dependență față de cele trei puternice monarhii tipic feudale.

Dar, o dată formată, națiunea română a dus o luptă necurmată pentru făurirea statului național, luptă în cadrul căreia revoluția de la 1848 a avut o semnificație specială. Faptul că revoluția a avut un caracter unitar, în ciuda faptului că statul național nu se putuse crea încă, datorită vicisitudinilor

¹ C. Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, București, 1983.

istorice, atestă încă odată forța conștiinței naționale a românilor de pretutindeni, idealurile lor comune, hotărârea de a lupta pentru libertate și unitate în sânul aceluiași stat. Așa cum se va vedea, caracterul unitar al revoluției în toate cele trei țări românești este dat de programul său, în centrul căruia se află ideile privind realizarea unirii, libertatea națională și modernizarea, în sens capitalist, a vieții economice și politice.

Secțiunea a II-a

Programul revoluției de la 1848

– Revoluția de la 1848, desfășurată concomitent în cele trei țări române, a fost condusă de către burghezie, dar aceasta nu era nici suficient de puternică și nici unitară, astfel încât programul pe care l-a elaborat a avut unele limite și unele inconsecvențe¹. Alături de burghezie au participat la revoluție și elemente ale moșierimii mici și mijlocii.

Majoritatea revoluționarilor provenind din rândurile burgheziei promovau o linie liberal democratică, vizând înlăturarea relațiilor feudale și instaurarea celor capitaliste. Dimpotrivă, reprezentanții boierimii mici și mijlocii preconizau o politică liberală, prin care se urmărea realizarea unor progrese pe calea modernizării vieții economice și politice și a înfăptuirii treptate a reformelor.

Masele țărănești, apăsate de regimul clăcășiei, erau profund interesate în realizarea unor transformări revoluționare, antifeudale și au participat cu însuflețire la luptele care s-au dat în scopul eliberării sociale și naționale.

– Programul revoluției de la 1848 a fost expus în mai multe documente oficiale, dintre care menționăm: Petiția-proclamație și Dorințele partidei naționale, Petiția națională adoptată la marea adunare de la Blaj și Proclamația de la Islaz.

Din toate aceste documente străbat principalele obiective pe care revoluția le-a urmărit în domeniile social, național, politic și economic. Atât din documentele adoptate, cât și din atitudinile unor conducători ai revoluției sau ale maselor de meseriași și țărani, rezultă că pe primul plan s-au aflat ideile privind realizarea unui stat unitar și independent, precum și modernizarea vieții politice și economice².

¹ D. Berindei, *Programul intern al revoluției de la 1848, Revoluția de la 1848 în țările române*, București, 1974.

² D. Berindei, *L'an 1848 dans les pays roumains*, București, 1984.

Ideea unirii devenise dominantă în această epocă, deoarece de înfăptuirea ei depinde întreaga dezvoltare socială. De altfel, conștiința unității poporului român este înfățișată în cele mai variate și evocatoare forme de tradiție și creație populară, ca și de scrierile cronicarilor. Pe acest fond cultural, ideologic și în direcția materializării lui politice, au avut loc numeroase acțiuni ale domnilor români, prin care se urmărea alianța, întărirea neconținută a legăturilor sau unirea celor trei țări românești într-un singur stat. Această concepție a căpătat cea mai înaltă expresie prin unirea politică realizată de către Mihai Viteazul.

În procesul descompunerii feudalismului, odată cu relațiile de tip capitalist a apărut și necesitatea creării unei piețe interne unice, care să permită realizarea unei producții de mărfuri dezvoltate și înlăturarea izolaționismului feudal. Pe de altă parte, se resimte necesitatea apărării pieței interne unice față de concurența capitaliștilor străini¹. Pe acest teren economic, conținutul ideologiei naționale se înfăptuiește și se precizează, în sensul desființării granițelor interne ale teritoriilor locuite de români și a unirii celor trei țări românești într-un singur stat².

Această idee este exprimată indirect chiar în programul expus în luna martie, la Iași, program care preconizează menținerea în vigoare a Regulamentelor organice pentru motivul că în cuprinsul lor figurează un capitol în care se scrie despre necesitatea și temeiurile unirii Moldovei cu Țara Românească. Obiectivele revoluției din Moldova au fost apoi reformulate în proiectul întocmit la Brașov, sub titlul „Principiile de reformare a patriei”, precum și în „Dorințele partidei naționale”. Alături de alte idei revoluționare, în „Dorințele partidei naționale” M. Kogălniceanu subliniază cu tărie necesitatea unirii, arătând că ea constituie cheia de boltă a întregului edificiu național³.

Tot așa, în programul revoluției din Transilvania, așa cum a fost formulat la Blaj, precum și în alte adunări și luări de poziții ale revoluționarilor ardeleni, s-a pus un puternic accent pe necesitatea obținerii egalității în drepturi a națiunii române, spre a forma un stat bazat pe principii democratice, în care covârșitoarea majoritate românească să se poată afirma pe deplin. Totodată, la Blaj, poporul a formulat ideea unirii cu Țara Românească și Moldova, idee preluată ulterior în nenumărate documente⁴.

¹ G. Zane, *Obiectivele economice ale revoluției de la 1848* în volumul „Studii”, București, 1980.

² N. Adăniloae, *Revoluția de la 1848 și problema unității naționale* în volumul *Revoluția de la 1848 în țările române*.

³ V. Popovici, *Dezvoltarea mișcării revoluționare din Moldova după evenimentele din martie, 1848*, Studii și cercetări științifice, istorie, Iași, V, P 2, p. 437.

⁴ V. Chereșteșiu, *Adunarea de la Blaj*, București, 1966.

De asemenea, la Proclamația de la Islaz, încă în primul articol, se formulează idei privitoare la autonomia, la neamestecul în treburile interne, la drepturile românilor de a-și organiza singuri țara, conform cerințelor și nevoilor lor¹.

Nu este mai puțin adevărat că deși vedeau în unire cheia de boltă a edificiului național, revoluționarii de la 1848 nu au subliniat-o în mod deosebit cu ocazia adoptării unor programe oficiale. Fenomenul se explică prin tactica adoptată de către conducătorii revoluției care erau conștienți de faptul că imperiile feudale vecine erau potrivnice formării unui stat puternic al românilor și că pândeau cu nerăbdare orice prilej pentru a se amesteca în treburile interne ale țărilor române. De altfel, în ciuda acestor precauții, marile puteri feudale din vecinătate au intervenit în scopul reprimării mișcării revoluționare, pentru menținerea pentru încă o vreme a celor trei țări române ca state separate.

– În adunările de la Blaj (3-5 mai) și de la Lugoj (4-5 mai) au fost formulate o serie de revendicări naționale, cum ar fi egala îndreptățire a tuturor naționalităților din Transilvania și Banat, formarea unui stat autonom și democratic, exercitarea tuturor drepturilor naționale de către populația majoritară românească, introducerea limbii românești, crearea unei armate naționale². De altfel, vreme de aproape un an, în zona Munților Apuseni, au putut fi îndeplinite o serie de obiective revoluționare o dată cu preluarea puterii politice de către poporul înarmat, în frunte cu Avram Iancu și tribunii săi³. Toate teritoriile în care acționa armata revoluționară au fost puse sub conducerea unei administrații noi, românești, organizată pe baza unor principii democratice.

– Dintre revendicările cu caracter social economic, înscrise în programul revoluției de la 1848, menționăm: desființarea clăcii, împrăștierea țăranilor fără vreo despăgubire, desființarea privilegiilor, desființarea corvezilor, contribuția fiscală generală, respectarea principiilor privind libertatea și egalitatea.

În privința drepturilor omului și cetățeanului s-au formulat o serie de cereri vizând desființarea rangurilor feudale, egalitatea politică a tuturor cetățenilor și naționalităților, garantarea drepturilor și libertăților, îndeplinirea

¹ VI. Hanga, *Proclamația de la Islaz (1848) – declarație a drepturilor omului și cetățeanului*, Revista română de drept, 1968, 4, p. 45.

² V. Netea, *Cu privire la poziția democraților burghezi și a democraților revoluționari români din Transilvania în 1848*, Studii, XVIII, 1965, 3, p. 591.

³ S. Dragomir, *Avram Iancu*, București, 1965.

unor reforme democratice cu privire la organizarea administrației, justiției și armatei, aplicarea principiului dreptății și egalității în exercitarea funcțiilor publice.

– Cât privește modernizarea vieții politice, programul revoluției de la 1848, în special Proclamația de la Islaz, cuprinde o serie de principii corespunzătoare concepțiilor constituționale burgheze. Menționăm în acest sens: monarhia constituțională, principiul separației puterilor în stat, principiul responsabilității ministeriale, principiul inamovibilității judecătorilor, egalitatea tuturor în fața legii și în fața sarcinilor fiscale.

Unele din aceste principii au putut fi transpuse în viață o dată cu instaurarea guvernului provizoriu, care a condus Țara Românească timp de mai multe luni; s-a format o armată națională, s-a prevăzut, de asemenea formarea unui parlament burghez pe baza votului universal. Domnul țării urma să fie ales pe termen de cinci ani, din toate straturile societății ceea ce echivalează cu formarea unei republici burgheze.

Capitolul XII

ORGANIZAREA DE STAT A ȚĂRII ROMÂNEȘTI ȘI A MOLDOVEI ÎN PERIOADA 1848-1856¹

– După înfrângerea vremelnică a revoluției de la 1848, reacțiunea internă, cu sprijinul politic și militar al Turciei și Rusiei, a încercat să reintroducă vechile rânduieli și, în aparență, a reușit să realizeze acest obiectiv.

În realitate, idealurile revoluției de la 1848 erau încă vii în mintea tuturor elementelor progresiste, care și-au continuat lupta în forme noi, adaptate la noile realități interne și externe. Ca urmare, în ciuda organizării politice, întemeiată, în principal, pe elemente feudale, forțele progresiste, puternic sprijinite de popor, au reușit să creeze cadrul ideologic și instituțional necesar formării statului național modern¹.

– Imediat după revoluție, prin Convenția de la Balta-Liman, Rusia și Turcia au impus Țării Românești și Moldovei un sistem politic puternic marcat de elementele tipice pentru sistemele feudale. Totuși, prin felul în care au fost formulate, și mai ales prin felul în care au fost interpretate, aceste dispoziții, care introduceau reglementări vechi, cu caracter feudal, ofereau posibilitatea unor transformări viitoare. Astfel, convenția prevedea reintroducerea Regulamentelor organice, dar cu o serie de schimbări, oferind totodată posibilitatea modificărilor în viitor.

Prin urmare, Regulamentele organice rămâneau, în aparență, legea fundamentală a celor două țări românești, dar în fapt, nu s-a revenit la regimul regulamentar anterior. Cu privire la instituția domniei, spre pildă, s-a modificat vechiul sistem, domniile fiind numiți de către puterea suzerană și de către cea protectoare pe timp de șapte ani. Așadar, potrivit convenției, domnia nu mai era nici viageră, nici electivă. Ea și-a păstrat numai caracterul nobiliar, cu precizarea că domnul urma să fie numit dintre boierii credincioși puterilor străine.

Este de menționat faptul că în această perioadă s-au adus și modificări cu privire la componența căimăcămiei. Conform Regulamentelor organice, căimăcămia trebuia să fie formată din trei persoane, pe când în anul 1856, la expirarea domniilor lui Gr. Al. Ghica și Barbu Știrbei, în ambele țări române a fost numită în această calitate o singură persoană.

Cele două adunări obștești, introduse prin Regulamentele organice, au fost și ele desființate. Adunarea obștească extraordinară nu mai era necesară,

¹ V. Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române*, București, 1972.

câtă vreme domnul era numit de cele două puteri, iar Adunarea obștească obișnuită a fost înlocuită prin Adunările ad-hoc. În perioada 1850-1856 au funcționat Divanuri obștești, fiind compuse din reprezentanți ai boierilor și clerului și hotărând asupra bugetului, controlului gestiunii statului și a municipalităților, controlului asupra finanțelor publice, adoptării proiectelor de legi. Iată deci că prin crearea acestui organ s-a mai făcut un pas în direcția limitării puterilor domnului, precum și în direcția separării puterilor în stat.

Vechea armată, așa cum fusese organizată în sistemul regulamentar, a fost și ea desființată, deoarece se alăturase revoluției. S-a prevăzut ca pe viitor să fie cercetată atitudinea fiecărui ofițer pentru a nu se permite angajarea în armată a celor ce împărtășeau idei revoluționare.

În ce privește administrația centrală, deși principalele ramuri administrative au rămas aceleași, s-a introdus o terminologie nouă, vechile dregătorii numindu-se departamente sau ministere. Cel mai important organism administrativ era Ministerul de Interne, care se ocupa nu numai de asigurarea ordinii publice, dar și de agricultură, sănătate sau lucrări publice. În perioada la care ne referim, poliția a fost organizată radical, creându-se o rețea complicată, cu o întinsă competență, mai ales în capitală și în orașele mai dezvoltate¹.

Organizarea administrației locale s-a menținut, dar conducătorii județelor și ținuturilor sunt numiți pârcălabi sau ocârmuitori.

– Toate aceste transformări, decurgând din prevederile Convenției de la Balta-Liman, au fost urmate de altele, înfăptuite fie pe baza unor hotărâri interne, fie pe baza unor acte internaționale. De altfel, chiar articolul 3 al Convenției de la Balta-Liman prevedea necesitatea revizuirii Regulamentelor organice în scopul perfecționării organizării statului. A fost adoptată apoi Convenția de la Paris, pe baza Tratatului de la Paris și a propunerilor făcute de către Adunările ad-hoc din Țara Românească și Moldova.

– Potrivit dispozițiilor Tratatului de la Paris, în Țara Românească și Moldova urmau a fi convocate Adunările ad-hoc, formate din reprezentanții tuturor categoriilor sociale, pentru a exprima dorințele tuturor locuitorilor cu privire la organizarea de stat². Alegerile pentru Adunările ad-hoc au fost precedate de confruntări politice extrem de tăioase, deoarece de orientarea ideologică a celor aleși depindea și viitorul politic al țărilor române. Întrucât în ambele principate, unioniștii, bucurându-se de un larg sprijin popular, au

¹ *Documente privind Unirea Principatelor, I, Documente interne (1854-1857)*, București, 1961.

² T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România, Studiul unei probleme internaționale, 1856-1866*, București, 1944.

ieșit învingători, lucrările Adunărilor ad-hoc s-au deschis (septembrie 1857) într-o atmosferă de entuziasm patriotic. Principalele hotărâri ale acestor adunări, în care pentru prima dată au participat și reprezentanți ai țărănimii, au fost privitoare la: recunoașterea autonomiei și neutralității celor două țări române, unirea Țării Românești și a Moldovei într-un singur stat sub numele de România, aducerea unui principe dintr-o familie domnitoare străină, formarea unui guvern reprezentativ și constituțional. După cum se poate constata, aceste adunări reprezentative au adoptat hotărâri fundamentale cu privire la viața de stat a țărilor române, hotărâri ce aveau să influențeze în mod decisiv viitorul lor politic. Așadar, cu toate că Adunările ad-hoc au fost prilejuite de un anumit context internațional hotărârile lor aparțin celor mai vajnici patrioți și constituie expresia voinței poporului român.

– În decembrie 1857 cele două Adunări ad-hoc au fost desființate, iar hotărârile lor, împreună cu un raport al Comisiei europene, au fost trimise reprezentanților puterilor garante, care s-au întrunit la Paris în mai 1858. În urma dezbaterilor care au durat până în august, Conferința de la Paris, a elaborat o convenție în care se înfățișau statutul internațional și viitoarea organizare internă a Principatelor¹.

Formula adoptată la Paris a fost plină de ezitări și contradicții, reflectând divergențele dintre cele șapte puteri. Astfel, cele două țări românești urmau a purta numele de „Principatele unite ale Moldovei și Țării Românești” dar, în fapt, ele aveau să capete o organizare separată, cu domni distincți, cu adunări legiuitoare și capitale distincte. Elementele de apropiere între Principate erau puține și nesemnificative: Comisia Centrală de la Focșani care avea să elaboreze proiecte de legi comune, o Curte de Casație unică, conducerea unitară a armatei de către un comandant ales prin rotație din cele două țări, aplicarea unei banderole albastre la drapelele de stat care continuau să rămână deosebite.

Convenția mai cuprindea și o serie de principii specifice democrației burgheze, ca și recomandarea de a se pune baze noi, prin modificarea legislației relațiile dintre boieri și țărani. Legea electorală, anexată Convenției de la Paris, introducea un sistem cenșitar prin care moșierimea era în mod vădit favorizată.

Deși Convenția nu a răspuns așteptărilor îndreptățite ale forțelor progresiste ale poporului, ea a constituit totuși un punct de plecare, o recunoaștere internațională a dreptului românilor de a trăi uniți în cadrul statului lor național.

¹ I. Vântu, G. G. Florescu, *Unirea Principatelor în lumina actelor fundamentale și constituționale*, București, 1965.

PARTEA A III-A

FORMAREA STATULUI NAȚIONAL ȘI A SISTEMULUI DE DREPT MODERN

Capitolul I

EVOLUȚIA ORGANIZĂRII DE STAT ÎN PERIOADA 1859-1864

Secțiunea I

Procesul transformării uniunii personale în uniune reală

§ 1. Semnificația Unirii Principatelor române

– Realizată sub semnul ideilor revoluționare de la 1848, prin lupta poporului român, Unirea de la 1859 a deschis o nouă pagină în istoria patriei, prin formarea statului național modern.

Unirea Principatelor române, realizată prin dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza a constituit prin ea însăși un act de curaj și de demnitate națională, dar pentru ca acest act să fie valorificat până la capăt au fost necesare eforturi uriașe de consolidare pe plan intern și internațional. Lupta pentru desăvârșirea Unirii a durat mai mulți ani, la capătul cărora, prin voința poporului condus de marele reformator care a fost Cuza, statul național român modern era de acum constituit.

Domnitorul Cuza și colaboratorii săi apropiați au avut de înfruntat opoziția din interior, care se opunea nu atât desăvârșirii Unirii, cât mai ales înfăptuirii reformelor progresiste, fără de care statul român modern nu era de conceput.

Pe plan extern situația era, de asemenea, extrem de dificilă, deoarece puterile garante stăruiau asupra rămânerii la formula uniunii personale, ceea ce nu dădea satisfacție intereselor națiunii române. Mai mult chiar, puterile garante înțelegeau să se prevaleze și mai pe departe de regimul capitulațiilor, susținând în alianță cu Poarta, un regim anacronic, ce le oferea posibilitatea intervenției în treburile interne ale Principatelor, precum și

obținerea unor importante beneficii. Față de această situație, Cuza a trebuit să ducă o luptă extrem de dificilă, în cursul căreia, cu hotărâre și demnitate a folosit cele mai variate mijloace: tratative, fermitate, o bună informare a puterilor garante și, mai cu seamă, politica faptului împlinit.

§ 2. Desăvârșirea Unirii

– Se știe că dubla alegere a lui Cuza nu a fost recunoscută imediat. Dintre puterile garante erau favorabile acestei recunoașteri Franța, din rațiuni privitoare la echilibrul de forțe, Prusia și Sardinia deoarece erau interesate în promovarea principiului unității naționale, Rusia pentru a slăbi imperiul otoman, Anglia a avut o atitudine inconsecventă, iar Austria și Turcia s-au opus. Austria se temea că statul național român se va întregi prin unirea cu Transilvania, iar Turcia își vedea amenințată dominația asupra țărilor române.

În acest context, Cuza și forțele progresiste, sprijinindu-se pe popor, au adoptat o atitudine îndrăznească, impunând noul rol al domniei unice. Fără a aștepta recunoașterea dublei alegeri, Cuza i-a înlăturat pe caimacami și a început să guverneze cu toată autoritatea¹.

Domnul a avut de înfruntat și opoziția internă care îi opunea lui Cuza lipsa de recunoaștere a dublei alegeri și înainta neconținut reclamații și memorii puterilor străine. Cu toate acestea, adoptând o atitudine demnă, Cuza nu a solicitat grăbirea confirmării. După multe pertractări la Conferința din august 1859, Turcia și Austria au recunoscut îndoita alegere². Ceremonia de învestitură s-a desfășurat discret, într-un cadru restrâns, pentru a se sublinia caracterul ei auxiliar.

– Așa cum se știe, conform Convenției de la Paris, Principatele române aveau ca organe comune numai Comisia Centrală de la Focșani și Curtea de Casație de la Focșani. Organele administrative, adunările electivă și guvernele urmau a fi organizate distinct și a desfășura o activitate separată³.

Trecând peste dispozițiile acestei convenții, Cuza a procedat mai întâi la unificarea treptată a organelor centrale ale statului. În acest scop, în fiecare guvern a numit persoane originare din ambele principate, iar ministerele de la Iași au fost transformate în directorate ale ministerelor corespunzătoare din București. Tot așa, în Adunările Elective ale fiecărui principat erau aleși deputați din ambele principate.

¹ C. Vitcu, *Diplomația Unirii*, 1979.

² *Documente externe – România la 1859. Unirea Principatelor Române în conștiința europeană*, I, II, București, 1983.

³ *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960.

În privința organizării armatei, s-a decis ca regulamentele de instrucție să fie comune, armamentul să fie același, iar ministrul armatei să fie unic, pentru ambele principate, ca și Statul Major. La fel ca și în alte domenii, în unitățile militare dintr-un principat se aflau ostași și ofițeri din ambele principate. De altfel, Cuza a dat o mare importanță înarmării și pregătirii de luptă a armatei, căci avea în vedere o eventuală intervenție externă, sub pretextul încălcării Convenției de la Paris, după cum avea în vedere și sprijinirea revoluției din Transilvania în cazul în care aceasta ar fi re izbucnit, ceea ce ar fi făcut posibilă desăvârșirea unității naționale a românilor în cadrul unui singur stat.

Unificarea administrativă s-a realizat, în fapt, și prin alte măsuri, cum ar fi crearea unei rețele comune de poștă, de telegraf, sanitară și de transport. Cât privește corespondența dintre organele administrației centrale, ea se făcea direct și nu prin intermediul ministerelor de externe.

Pentru a se pune capăt amestecului din afară în treburile bisericii române, s-au adus modificări în organizarea și conducerea acesteia, au fost înlăturați egumenii greci și s-a trecut la secularizarea averilor mănăstirești.

Pe plan extern, Principatele Unite au unificat reprezentanțele diplomatice de la Constantinopol, iar celelalte țări trimiteau reprezentanțe diplomatice unice¹.

Aceste măsuri, adoptate fără recunoașterea puterilor străine, au fost oficializate la Conferința de la Constantinople din septembrie 1861, dar numai pe timpul domniei lui Cuza.

În baza acestor înfăptuiri, domnul a proclamat constituirea României și a anunțat unificarea guvernelor și a Adunărilor Elective. Contopirea efectivă a guvernelor s-a înfăptuit încă din decembrie 1861, iar cea a Adunărilor Elective în ianuarie 1862².

§ 3. Politica lui Alexandru Ioan Cuza de apărare a suveranității naționale și de stat

– A. I. Cuza a fost nevoit să depună mari eforturi și să recurgă frecvent la politica faptului împlinit pentru asigurarea autonomiei legislative, judecătorești și administrative a statului.

Autonomia legislativă a fost recunoscută mai întâi prin Convenția de la Paris, care cerea Principatelor române să-și revizuiască întreaga legislație pentru a o pune de acord cu cerințele moderne, ca și prin recunoașterea in-

¹ D. Berindei, *Lupta diplomatică a Principatelor Unite pentru desăvârșirea Unirii* (24 ianuarie 1859 – 24 ianuarie 1862), Studii privind Unirea Principatelor, București, 1960.

² A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă, I, II*, Iași, 1903.

ternațională a organizării de stat impusă prin reformele succesive ale lui Cuza; cu alte cuvinte, recunoașterea internațională a sistemului legislativ creat de către Cuza echivala cu recunoașterea autonomiei legislative.

– Sub aspect judecătoresc, autonomia României a fost afectată de regimul capitulațiilor. Capitulațiile erau tratate încheiate între Turcia și statele occidentale prin care acestea din urmă aveau dreptul să soluționeze litigiile cetățenilor aflați în Turcia. Unele state europene au pretins ca regimul capitulațiilor să fie aplicat și în Principate, fapt de natură să le afecteze suveranitatea de stat. Juriștii români au arătat că asemenea pretenții sunt lipsite de temei, deoarece țările române nu au făcut niciodată parte din Imperiul otoman și că, fiind țări creștine, nu se judecă după Coran, ci au legi similare altor state europene. Mai mult decât atât, statul a luat măsura interzicerii activității judiciare a consulatelor străine și a trecut la punerea în executare a sentințelor date de către instanțele românești.

– Tot în apărarea suveranității de stat, Principatele nu au mai recunoscut valabilitatea pașapoartelor pe care Turcia le elibera pentru Principate, nici valabilitatea în Principate a pașapoartelor eliberate de alte state pentru Turcia. În consecință, Principatele au început să elibereze pașapoarte proprii și le-au acceptat pe cele străine numai dacă erau eliberate pentru Principate.

O altă formă de manifestare suverană a statului român a constatat în încheierea unor convenții cu alte state, fără a se recurge la serviciile Ministerului de Externe al Turciei (comunicații poștale, de telegraf, extrădarea infractorilor). Încheierea și recunoașterea unor asemenea convenții echivalează cu o recunoaștere a autonomiei din partea altor state¹.

O altă problemă care atingea profund suveranitatea statului nostru și care afecta numeroase interese, a fost aceea a secularizării averilor mănăstirești². Problema averilor mănăstirești era cercetată de către o conferință a marilor puteri, care urma să stabilească regimul juridic al acestor bunuri și modul de lichidare a pretențiilor Patriarhiei de la Constantinopol. Fără a aștepta hotărârea conferinței, Adunarea Electivă a procedat în 1863 la exproprierea acestor averi, readucând în patrimoniul statului un sfert din suprafața arabilă a țării. În același timp, s-a pus capăt încercărilor de amestec în treburile interne ale statului prin intermediul Patriarhiei de la Constantinopol, sub pretextul protejării bisericii ortodoxe. Inițial, exproprierea trebuia să fie însoțită de o despăgubire ce urma să fie plătită călugărilor străini. Conferința

¹ N. Corivan, *Relațiile diplomatice ale României de la 1850-1877*, București. 1984.

² C. C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, 1966, p. 200; *Suprafața moșiilor mănăstirești secularizate la 1863*, Studii, XII, 1959, 2, p. 149.

europăană a recunoscut exproprierea averilor mănăstirești, ca și despăgubirile oferite de către statul român. Însă pretențiile Patriarhiei de la Constantinopol s-au dovedit exagerate, așa încât problema plății despăgubirilor nu a mai fost luată în considerare de către statul român.

Secțiunea a II-a

Organizarea de stat a României potrivit Statutului dezvoltător al Convenției de la Paris

§ 1. Adoptarea Statutului dezvoltător al Convenției de la Paris

– Pe drept cuvânt, observatorii politici ai epocii afirmau că Alexandru Ioan Cuza nu va putea exercita o domnie efectivă în condițiile fixate prin Convenția de la Paris. Cât despre realizarea unui program îndrăzneț de reforme democratice nici nu putea fi vorba în noile condiții. Iată de ce, credincios idealurilor revoluției de la 1848, Cuza și colaboratorii săi în frunte cu Mihail Kogălniceanu au procedat mai întâi la reorganizarea statului într-o formă în care să asigure o autentică unitate politică a națiunii (uniunea reală) și care, în același timp, să facă posibilă aplicarea programului de reforme democratice¹.

Prima etapă a acestei reorganizări (înfăptuirea uniunii reale) a putut fi realizată fără dificultăți majore în interior, dar înfăptuirea reformelor programate și, în primul rând, reforma agrară și cea electorală, s-a lovit de împotrivirea reacțiunii. Profitând de majoritatea pe care o deținea în Adunarea Electivă, în condițiile sistemului electoral de atunci moșierimea a respins toate proiectele de lege reformatoare. Datorită majorității moșierești s-a constatat, până la 1864, o instabilitate excesivă a guvernelor, care se schimbau la 2-3 luni, deoarece Adunarea le opunea, în mod sistematic, votul de blam.

Constatând că în forma de organizare existentă reformele nu vor putea fi înfăptuite, s-au făcut pregătirile necesare pentru înfăptuirea loviturii de stat, în vederea introducerii unui regim de putere personală.

Astfel, la 2 mai 1864, când Adunarea a refuzat să voteze proiectul de lege electorală, M. Kogălniceanu a prezentat decretul de dizolvare a acesteia. A fost adresată apoi o proclamație către popor, cu care ocazie a prezentat și textul proiectului Statului dezvoltător și al noii legi electorale, care urmau a fi aprobate prin plebiscit. Plebiscitul, desfășurat între 10 și 14

¹ Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu, bibliografie*, București, 1971.

mai 1864, a confirmat pe deplin adeziunea poporului la actul săvârșit de către domn: 68221 voturi au fost pentru, iar împotriva numai 1307.

Cu toate că Statutul era prezentat drept un act constituțional, al Convenției de la Paris, în realitate Convenția a fost încălcată în mod vădit. Și de data aceasta puterile garante au fost nevoite să accepte politica faptului împlinit, singura care în situația dată era în măsură să promoveze interesele națiunii.

§ 2. Principalele dispoziții ale Statului Dezvoltător al Convenției de la Paris

– Potrivit Statutului domnul cumula atribuții executive și legislative, putând emite decrete fără consultarea parlamentului, ori de câte ori situația impunea măsuri deosebite¹. Totodată parlamentul unicameral a fost înlocuit cu unul bicameral, format din Adunarea Electivă (a Deputaților) și Adunarea Ponderatrice sau Corpul Ponderator (Senatul).

În concret, Statutul prevedea că puterea publică este încredințată domnului, Adunării Ponderatrice și Adunării Elective. Puterea legislativă urma a se exercita de către domn împreună cu parlamentul². Inițiativa legislativă o avea numai domnul, care pregătea proiectele de legi cu concursul Consiliului de Stat. Proiectele de legi erau susținute în Adunarea Electivă de către miniștri sau de către membrii Consiliului de Stat. Membrii Adunării Elective erau aleși conform dispozițiilor noii legi electorale, care a adus o serie de modificări censului și a pus accentul pe veniturile provenite din alte surse, în afară de proprietatea funciară, dând posibilitatea burgheziei de a trimite un număr mai mare de deputați în parlament.

Corpul Ponderator era compus din mitropolitul țării, episcopii eparhiilor, întâiul președinte al Curții de Casație, cel mai vechi general în activitate și din 64 de membri numiți de domn. Conform procedurii de legislație, Corpul Ponderator adopta proiectul, îi aducea amendamente sau îl respingea. Dacă proiectul era adoptat fără modificări, urma a fi supus sancțiunii domnului. Dacă proiectul era amendat de către Corpul Ponderator, el era retrimis Adunării Elective și, dacă aceasta aproba amendamentele, urma sancțiunea domnului. Dacă Adunarea respingea amendamentele, proiectul era retrimis Consiliului de Stat pentru a fi reformulat. În fine dacă Corpul Ponderator respingea proiectul, acesta era retrimis Consiliului de Stat spre a fi restudiat.

¹ I. Muraru, *Constituțiile române* (culegere), București, 1980, p. 5; publicat și în C. Hamangiu, *Codul general al României, Legi uzuale*, vol. II.

² Statutul dezvoltător al Convenției de la Paris, art. 1.

Capitolul II

FORMAREA SISTEMULUI DE DREPT ROMÂN MODERN

Secțiunea I

Legislația cu caracter reformativ a lui Alexandru Ioan Cuza

§ 1. Reforma agrară

– Conform revendicării formulate în timpul revoluției de la 1848, reluată în timpul și după realizarea Unirii, elementele progresiste, întreaga țărănime, cereau ca împrăștierea să se facă pe loturile aflate în folosința sătenilor. Moșierimea s-a opus însă acestei formule și a propus variante care să nu aducă atingeri marii proprietăți funciare, dar să creeze aparența că reforma agrară s-a îndeplinit, așa cum a fost cazul proiectului de lege propus în 1862 de către guvernul Barbu Catargiu, conform căruia reforma agrară urma să se realizeze prin împrăștierea țăranilor pe pământul comunal. Cu toate că Adunarea a adoptat legea, Cuza a refuzat să o sancționeze, iar la începutul anului 1864 Mihail Kogălniceanu a propus un nou proiect de lege, cu adevărat favorabil țăranimii, care însă nu a putut fi adoptat. Abia după adoptarea prin plebiscit a Statutului s-a putut trece la îndeplinirea reformei agrare, prin legea promulgată la 14 august 1864¹. În baza acestei legi „sătenii clăcași sunt și rămân deplin proprietari pe locurile supuse posesiunii lor, în întinderea ce se hotărăște prin legea în ființă”². Suprafața pământului asupra căruia se recunoștea dreptul de proprietate al țăranilor era fixată în funcție de numărul de vite pe care aceștia le stăpâneau. În același timp, s-a desființat și regimul clăcășiei (dijma, zilele de meremet), în schimbul unei despăgubiri pe care țăranii urmau să o plătească în termen de 15 ani, prin sume repartizate anual.

După adoptarea și aplicarea acestei legi, o mare parte din pământurile moșierilor (aproximativ 2/3) au trecut în proprietatea țăranilor, ceea ce a constituit o puternică lovitură dată pozițiilor economice ale boierimii și, în același timp, o măsură prin care s-au deschis largi perspective dezvoltării capitaliste în țara noastră³.

¹ N. Adăniloae, D. Berindei, *Reforma agrară din 1864*. București, 1967.

² Legea rurală, art. 1.

³ N. Adăniloae, D. Berindei, *op. cit.*, p. 343.

Din punct de vedere juridic înfăptuirea reformei agrare prezintă unele particularități. Formal, legea nu a operat nici o expropriere a boierilor și nici o împrăștiere a țăranilor. Așa cum rezultă din textul pe care l-am evocat, în concepția legiuitorului, țăranii erau considerați proprietari asupra a 2/3 din moșie, iar legea nu face altceva decât să le recunoască un drept preexistent. Ca atare, singura problemă care se pune era aceea a delimitării drepturilor de proprietate ale țăranilor de cele ale boierilor, prin operarea ieșirii din indiviziune Burghezia a recurs la această formulă pentru a crea aparența că nu s-a adus vreo atingere dreptului de proprietate, dovadă că nicăieri nu se vorbește despre expropriere, nici despre împrăștiere. Plecându-se de la ideea recunoașterii unui drept preexistent al țăranilor, prin asimilarea dreptului lor de folosință cu dreptul de proprietate indiviză, s-au realizat două obiective majore: în primul rând, împrăștierea țăranilor și, în al doilea rând, consacrarea principiului conform căruia proprietatea este sacră și deci nu poate suferi vreo atingere.

Cu toate acestea legea a prevăzut plata unor despăgubiri către moșieri, dar ea urma să fie efectuată în compensarea desființării clăcii. Pe viitor, relațiile dintre moșieri și țăranii, în măsura în care se formau, urmau să fie stabilite numai pe baze contractuale, ca orice alte relații dintre orice categorie de persoane.

§ 2. Reforma electorală. Alte reforme democratice

– Noul așezământ electoral, pe care fosta Adunare nu a vrut să-l dezbată, a fost aprobat prin plebiscit. Legea electorală din 1864 prevedea că alegătorii sunt fie primari, fie direcți¹. Erau incluși în categoria alegătorilor primari cei care plăteau un impozit de 48 de lei în comunele rurale, cei ce plăteau un impozit de 80 sau 100 lei în comunele urbane (în funcție de numărul acestora), precum și patentarii, până la clasa a V-a inclusiv². Cincizeci de alegători primari numeau un alegător direct. Erau alegători direcți cei ce aveau un venit de 100 de galbeni, indiferent de proveniență, venit ce se putea dovedi prin biletele de plată a impozitului sau în alt chip. Puteau fi alegători direcți, fără a justifica venitul de 100 de galbeni, preoții, profesorii academiilor și colegiilor, doctorii și licențiații facultăților, avocații, inginerii, arhitecții, cei ce aveau diplome recunoscute de guvern sau erau conducătorii unor instituții.

Alegători de ambele grade trebuiau să aibă vârsta de 25 de ani.

¹ I. Muraru, *op. cit.*, p. 9.

² Legea electorală, art. 2.

Puteau fi aleși în Adunare cetățenii români care aveau 30 de ani și un venit de 200 de galbeni.

S-a desființat împărțirea alegătorilor pe colegii, cu precizarea că unii alegători își exercitau drepturile în comunele urbane, iar alții în comunele rurale (colegii de orașe și colegii de județe).

– Între actele normative cu caracter reformativ sunt de menționat legea pentru consiliile județene și legea comunală din 1864, prin care s-a reglementat modul de constituire, organizare și funcționare a comunelor și județelor.

O vie dezbateră a avut loc și pe marginea legii privind completarea și organizarea armatei, cu care ocazie M. Kogălniceanu a susținut teza înarmării poporului, a țărănimii.

Deosebit de importante prin conținutul lor au fost și legile cu privire la organizarea judecătorească (judecătorii de plasă, tribunale județene, curțile de apel, curțile cu juri și Înalta Curte de Casație și Justiție), la instrucțiunea publică, la pensii și la contabilitate.

Secțiunea a II-a

Opera legislativă a lui Alexandru Ioan Cuza

§ 1. Importanța acestei opere legislative

– În vremea lui Alexandru Ioan Cuza și din dispoziția sa, au fost elaborate Codul Civil, Codul penal, Codul de procedură civilă și Codul de procedură penală.

Prin adoptarea acestor coduri s-a constituit, în linii generale, sistemul de drept burghez, s-a creat cadrul juridic necesar pentru dezvoltarea celor mai moderne legislații în materie, introducând norme și instituții juridice dintre cele mai evolute, opera legislativă a lui Cuza a plasat România în rândul țărilor cu cea mai înaintată legislație. Nu întâmplător, unii ideologi conservatori afirmau că aceste coduri sunt forme fără fond, că ele nu corespund realităților economice, tradițiilor și moravurilor poporului nostru și, ca atare, nu vor putea fi aplicate. Această viziune fatalistă nu a fost însă confirmată de evoluția istorică. Este adevărat că s-au întâmpinat unele dificultăți în aplicarea acestor coduri și în special a Codului civil, că s-au înregistrat chiar unele serioase dări înapoi prin legislația ordinară care s-a adoptat, dar, în linii generale ele au oferit un larg câmp de afirmare a relațiilor capitaliste, au stimulat dezvoltarea acestora, au pus pe baze noi

relațiile dintre persoane, au determinat importante schimbări de mentalitate, astfel încât după câteva decenii s-a constatat realizarea unui deplin acord între forma de reglementare juridică și conținutul ei.

În același timp opera legislativă a lui Cuza a dus la crearea unui sistem judiciar modern, a determinat o evoluție a practicii instanțelor în direcția celor mai înalte exigențe ale epocii, a stimulat înflorirea învățământului juridic, a științei dreptului, a dus la formarea unor cadre de incontestabilă valoare, la afirmarea gândirii juridice românești în țară și peste hotare, la însușirea tehnicii juridice în toate nuanțele sale, ceea ce s-a răsfrânt pozitiv asupra activității teoretice și practicii juridice.

§ 2. Codul civil

– Fiind cele mai strâns legate de realitatea economică, normele dreptului civil aveau o importanță aparte în epoca Unirii, când se dezvoltau relațiile de producție capitaliste. Normele de drept civil existente la acea epocă erau în multe privințe depășite sub aspectul conținutului, iar sub aspectul formei (sistematizării) erau dispersate, lipsite de unitate. În scopul depășirii acestor neajunsuri, pentru crearea unui drept civil modern în conținut și formă, Cuza a cerut Comisiei Centrale de la Focșani să treacă la alcătuirea unui nou cod. Lucrările comisiei au durat până în anul 1864. Până în anul 1863 comisia a folosit ca principal izvor proiectul codului italian Pisanelli, iar după această dată a urmat modelul codului civil francez al lui Napoleon de la 1804. Orientarea inițială se explică prin rațiuni de ordin politic, deoarece Italia se găsea într-o situație similară cu cea a Principatelor române, luptând pentru unificarea sa politică și legislativă. În al doilea rând, proiectul italian era de dată recentă și lua în considerare toate progresele făcute în materie, pe când codul francez fusese adoptat cu 60 de ani în urmă. Întrucât însă proiectul italian întârzia să fie adoptat, comisia a optat pentru codul francez, care avea un mare prestigiu și constituise modelul mai multor coduri burgheze.

Codul nostru civil a fost adoptat în anul 1864 și a intrat în vigoare la 1 decembrie 1865. În momentul publicării el s-a numit „Codul civil Alexandru Ioan”, dar după abdicarea lui Cuza a fost republicat sub titlul de „Codul civil român”.

În trecut s-a afirmat cu insistență că acest cod a fost o copie a celui francez. Este adevărat că multe dispoziții și principii ale Codului civil francez a fost preluate, dar nu în mod mecanic, ci prin adaptare și numai în măsura în care corespundeau realităților de la noi. Potrivit metodei de lucru a comisiei, textele au fost selecționate, unele din ele fiind păstrate, altele

modificate, iar altele eliminate. În același timp, s-a păstrat o serie de dispoziții din legiurile noastre civile anterioare, s-au preluat unele texte din proiectul Pisanelli, ca și din legislația civilă a Belgiei.

De altfel, o comparație între cele două coduri ne arată că cel francez avea cu aproape 300 de articole mai mult față de cel român (1914). Pe de altă parte, în codul nostru civil s-au păstrat unele dispoziții din legiuri mai vechi, cum ar fi cele care stabilesc pentru copiii naturali un regim unitar, în timp ce codul francez făcea numeroase distincții între diverse categorii de copii naturali¹. Tot așa, codul nostru a păstrat din vechea legislație principiul egalității soților în invocarea motivelor de divorț, spre deosebire de codul francez². În materia contractelor, Codul civil francez a desființat contractele de emfiteoză existente la apariția sa și a interzis încheierea lor pe viitor, pe când Codul civil român interzice și el încheierea acestor contracte pe viitor, dar nu le desființează pe cele existente³.

Din proiectul Pisanelli s-au folosit unele dispoziții privind bunurile și obligațiile, deoarece ele erau mai evolute sub aspectul tehnicii de redactare, iar din dreptul belgian s-au preluat unele texte cu privire la privilegiu și ipotecă.

Pe lângă acestea, la elaborarea Codului civil român s-a avut în vedere și doctrina juridică a vremii, deoarece în lucrările elaborate după adoptarea Codului civil francez s-au constatat unele deficiențe ținând de tehnica redactării sau de unele contradicții între articole.

– Potrivit structurii sale, Codul civil este format dintr-un preambul, din trei cărți și din dispozițiile finale.

Preambulul este format din 5 articole care se referă la lege în general, precum și la aplicarea ei în timp și spațiu. Cartea întâia este consacrată persoanelor, cea de a doua bunurilor, iar cea de a treia modurilor de dobândire și transmitere a proprietății.

În tratarea materiei principalul accent cade asupra materiei proprietății, cartea a doua se referă în întregime la bunuri, iar cartea a treia la modurile prin care proprietatea se poate dobândi. Codul civil român, ca și cel francez, a fost denumit și „Codul patronilor și al proprietarilor”, datorită dispozițiilor cuprinse în două articole (1471 și 1472) care aveau o deosebită importanță practică. Astfel, articolul 1471 interzicea încheierea pe timp nedeterminat a unei convenții prin care o persoană își angajează munca sau serviciile. Această prevedere urmărea să împiedice vânzarea sau închirierea forței de

¹ Codul civil, art. 299, 300, 301, 308.

² M. Cantacuzino, *Drept civil*, ed. II, p. 716; Codul Civil, art. 211-215.

³ M. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 177; *Codul Calimach*, art. 1509-1530; *Codul civil*, art. 1415.

muncă pe toată viața, căci o asemenea practică ar fi dus la reînvierea relațiilor de tip feudal. Articolul 1472 prevedea că în litigiile dintre patroni și muncitori cu privire la condițiile salarizării și la plata salariului, patronul va fi crezut pe cuvânt¹. Examinarea acestui text ne dă posibilitatea să constatăm, în sens negativ, că în elaborarea Codului civil român nu s-a procedat pur și simplu la copierea celui francez. Astfel, în textul corespunzător francez pentru cuvântul patron este utilizat cuvântul stăpân, iar pentru cuvântul muncitor este utilizat cuvântul servitor. Așadar, Codul civil francez se referea la contractele încheiate între stăpâni și servitori, având ca obiect servicii casnice, pe când Codul civil român se referă la relațiile de muncă din întreprinderile capitaliste.

– În cartea I-a, la baza reglementării condiției juridice a persoanelor fizice este pus principiul egalității tuturor în fața legilor. Codul face distincție între capacitatea de folosință și capacitatea de exercițiu. Cu privire la capacitatea de folosință codul prevede că ea începe în momentul nașterii, dacă copilul s-a născut viu, pe când codul francez cere ca noul născut să fie și viabil.

Majoratul a fost fixat la 21 de ani, dar se prevede și o procedură a emancipării, potrivit cu care emancipatul poate încheia anumite acte și își poate angaja răspunderea chiar înainte de această dată².

Persoanele juridice se împărțeau în două categorii: cu scop lucrativ și fără scop lucrativ. Cele cu scop lucrativ urmau a fi reglementate prin Codul de comerț. Cele fără scop lucrativ, care își propuneau obiective culturale, sportive, de binefacere sau politice, se înființau prin decret domnesc, deoarece se socotea că persoana juridică nu are o realitate proprie, ci este o ficțiune a legii³.

Cu privire la relațiile de rudenie s-au păstrat multe dispoziții preluate din legile anterioare. Spre exemplu, se mențin dispozițiile privind încheierea și desfacerea căsătoriei. În dreptul nostru se consacră egalitatea soților cu privire la invocarea motivelor de divorț, pe când în dreptul francez nu. În dreptul francez soțul cere oricând desfacerea căsătoriei pentru adulterul soției, pe când soția nu putea invoca acest motiv decât atunci când adulterul avusese loc la domiciliul conjugal.

Codul nostru civil, la fel ca și cel francez, a interzis cercetarea paternității, sub pretextul apărării familiei legitime. Chiar dacă tatăl își recunoaște fiul natural, recunoașterea avea efecte numai în stabilirea stării civile și nu

¹ M. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 680.

² Codul civil, art. 421-424.

³ M. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 61-79.

crea drepturi și obligații de altă natură; drepturi și obligații existau numai între mamă și copilul ei natural¹.

Cu privire la bunurile pe care soții le aduc în căsătorie, codul prevede principiul libertății de alegere între regimul separației bunurilor, al comunității de bunuri sau al regimului dotal². În același timp, soții puteau să creeze pentru bunurile lor un regim distinct de cele arătate în cod. Dacă în momentul căsătoriei soții nu făceau nici o precizare cu privire la regimul bunurilor, se interpreta că au optat pentru regimul separației de bunuri, fiecare soț având dreptul de a-și administra bunurile sale, iar cele dobândite în timpul căsătoriei aparțineau soțului care făcea dovada dobândirii lor.

Referitor la regimul dotal se prevedea că dota adusă în căsătorie de către soție trebuie menționată în actul dotal, urmând ca bunurile să fie administrate de către soț în interesul căsătoriei. Ele puteau fi înstrăinate numai în cazurile arătate de lege și cu obligația cumpărării unor bunuri similare, care deveneau dota³.

– În partea referitoare la bunuri, codul face, după criteriul formal, o clasificare a acestora în mobile și imobile, asigurând o protecție deosebită bunurilor imobile, pe considerentul că ele prezentau o valoare mai mare; cu timpul, însă, bunurile mobile ca mijloacele de navigație maritimă sau aeriană, au întrecut în mod vădit valoarea imobilelor, contrazicând concepția codului civil⁴.

Celelalte clasificări ale bunurilor sunt făcute, de asemenea, pe baza unor criterii formale și nu oferă elementele necesare pentru desființarea proprietății de tip capitalist.

Proprietatea, ca cel mai important drept real, este amplu reglementată, cu precizarea atributelor sale și cu precizarea distincției dintre diferitele forme de stăpânire a lucrurilor (nuda proprietate, posesia, detenția). Sunt înfățișate și celelalte drepturi reale, ca de pildă servituțile sau uzufructul. Normele cu privire la proprietate cuprinse în cod au fost completate cu dispozițiile altor legi referitoare la proprietatea funciară, industrială sau comercială.

– Una din figurile juridice care ocupă un loc central în cuprinsul codului este cea a contractului.

La baza materiei stă teoria generală a obligațiilor și noțiunea de răspundere civilă. Răspunderea civilă este fie contractuală, fie delictuală.

¹ D. 25.3.20; *Legiuirea Caragea, III, Codul civil*, art. 307; M. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 125.

² Codul civil, art. 1223, 1224, 1260, 1287.

³ Codul civil, art. 463-466.

⁴ Codul civil. art. 942.

Răspunderea contractuală ia naștere ca urmare a încălcării unei obligații născute din contract, iar partea care nu și-a îndeplinit obligația trebuie să plătească celeilalte părți o despăgubire.

Răspunderea delictuală se naște din faptul ilicit săvârșit de către o persoană, prin care aduce un prejudiciu altei persoane. Conform articolului 998, oricine produce un prejudiciu altuia este obligat a-l repara¹. Acoperirea prejudiciului trebuie să fie integrală, pentru a se respecta echilibrul inițial dintre părți.

Unul din principiile fundamentale, care și-a găsit consacarea în cod, este cel al răspunderii personale pentru fapta proprie. Răspunderea colectivă și răspunderea pentru fapta altuia sunt admise numai în cazuri excepționale (răspunderea părinților pentru fapta copiilor minori, răspunderea proprietarilor pentru daunele cauzate de animale² sau de lucrurile neînsuflețite care le aparțin). Dar chiar și în aceste cazuri, părintele sau proprietarul sunt răspunzători pentru culpa proprie, de a nu-și fi îndeplinit obligația de supraveghere.

Cu privire la formarea contractelor s-a consacrat principiul autonomiei de voință a părților, așa încât consimțământul acestora trebuie să fie liber și neviciat. Voința părților contractante poate fi viciată prin eroare, dol sau violență.

Codul prevede diverse clasificări ale contractelor, cum ar fi cele consensuale (formate prin simplul acord de voință) sau cele solemne (pentru a căror formare este necesară îndeplinirea unei formalități). O serie de clasificări ale contractelor elaborate de doctrina dreptului civil se bazează pe anumite texte, dar nu figurează ca atare în cod.

– Codul prevede că proprietatea poate fi transmisă prin acte juridice încheiate între persoanele în viață și prin acte *mortis causa* (pentru cauză de moarte). Ca atare, proprietatea se transmite și pe cale succesorală, sub cele două forme ale sale: *ab intestat* și testamentară. Codul reglementează amănunțit deschiderea succesiunii, categoriile de succesori, ordinea și cota în care aceștia dobândesc bunurile defunctului, opțiunea succesorală și lichidarea succesiunii.

La baza succesiunii *ab intestat* se află relațiile de rudenie; ordinea succesorală fiind dată de gradele rudeniei: succesorii legitimi (descendenți,

¹ „Orice faptă a omului, care cauzează un prejudiciu, obligă pe acela din a cărui greșeală s-a ocazionat, a-l repara”.

² Codul civil art. 101; M. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 453; C. Stătescu, C. Bîrsan, *Tratat de drept civil*, București, 1981, p. 271-255.

ascendenți, colaterali), succesori naturali, soțul supraviețuitor etc. Descendenții și părinții se bucură de protecția acordată prin instituția rezervei succesoriale. Codul civil a suprimat dispozițiile mai vechi cu privire la soțul supraviețuitor, reținând numai un drept de uzufruct în favoarea văduvei sărace atunci când este în concurs cu descendenții și un drept de proprietate când este în concurs cu alte rude.

Testamentul pe baza căruia se deferă moștenirea testamentară este de mai multe feluri: olograf, autentic și mistic. Testamentul olograf este scris, semnat și datat de către testator. Testamentul autentic este semnat de către testator și transmis judecătorului care îl citește în ședință publică și, prin aceasta, îi conferă autenticitate. Testamentul mistic sau secret este semnat de testator și prezentat strâns și pecetluit judecătorului, care nu ia cunoștință de conținutul său, ci numai întocmește un proces verbal pe baza declarației testatorului, din care rezultă că actul care i s-a prezentat este testamentul acelei persoane.

Codul mai cuprinde o serie de dispoziții cu privire la acceptarea sau repudierea moștenirii, precum și la obligația moștenitorului de a plăti datoriile succesoriale.

§ 3. Codul penal

– Codul penal a fost publicat în anul 1865 și a rămas în vigoare până în anul 1937.

Principalele sale izvoare sunt: Codul penal prusian din anul 1851 și, în mai mică măsură, Codul penal francez din 1810.

La baza Codului penal se află concepția potrivit căreia infractorii sunt oameni raționali, conștienți de urmările faptelor lor, care au porniri antisociale și, ca atare, trebuie să fie excluși din societate; așa se explică și faptul că pedepsele au un pronunțat caracter de intimidare. Aceasta este așa zisa concepție clasică a dreptului penal, profund individualistă, care îl privește pe om ca pe o ființă abstractă, desprinsă de mediul în care își desfășoară activitatea. Mai târziu, când și-au făcut loc ideile moderne, au început să fie luați în considerare și factorii sociali care determină comportamentul uman, fapt ce a determinat o serie de modificări ale legislației penale, prin care s-a pus accentul pe necesitatea reeducării infractorilor, în vederea integrării lor în viața socială.

O dată cu adoptarea acestui cod s-a realizat unificarea dreptului nostru penal, iar cele două condici criminalicești au fost abrogate.

Codul penal este structurat în trei cărți: cartea I-a cuprinde dispoziții privitoare la pedepse și la felul lor, cartea a II-a cuprinde normele cu privire la crime și delikte, iar cartea a III-a materia contravențiilor.

Conform structurii sale, codul nostru a adoptat o clasificare tripartită a infracțiunilor: crime, delikte și contravenții, spre deosebire de alte coduri burgheze care clasifică faptele penale în două mari categorii: infracțiuni penale și contravenții. De fapt, clasificarea pe care a adoptat-o codul nostru nu este justificată din punct de vedere teoretic, de vreme ce între crime și delikte nu există deosebiri esențiale, ambele categorii desemnând fapte săvârșite cu intenție. Prin urmare, distincția dintre crime și delikte nu se întemeiază pe considerente de ordin teoretic, ci pe sistemul pedepselor, deoarece clasificarea infracțiunilor se face după felul pedepselor. Pedepsele, cum se arată în cartea I-a, sunt de trei feluri: criminale, corecționale și polițienești. De vreme ce codul începe cu materia pedepselor, iar acestea sunt de trei feluri, și infracțiunile trebuie să fie de trei feluri: dacă infracțiunea era pedepsită cu o pedeapsă criminală se numea crimă, dacă era sancționată prin pedeapsă corecțională se numea delikt, iar dacă era sancționată cu o pedeapsă polițienească se numea contravenție.

Crimele și deliktele au fost grupate în mai multe categorii, după gravitatea faptei sau după pericolul social pe care îl reprezenta. O primă categorie de crime și delikte cuprinde infracțiunile îndreptate împotriva statului (răsturnarea ordinei de stat, trădarea). O a doua categorie cuprinde crimele și deliktele împotriva constituției (fapte îndreptate împotriva sistemului parlamentar sau a sistemului electoral). Urmează crimele și deliktele împotriva intereselor publice, legate mai ales de exercitarea funcțiilor administrative. Unele din aceste infracțiuni erau săvârșite de către funcționari în exercițiul funcției (abuzul de putere, delapidarea), iar altele împotriva acestora (ultrajul, opunerea față de ordinele autorităților).

Categoria cea mai numeroasă de crime și delikte cuprinde infracțiunile îndreptate împotriva intereselor particulare. Aceste infracțiuni sunt îndreptate împotriva vieții, a integrității corporale, a onoarei, a patrimoniului (furtul, strămutarea de hotare) etc.

În clasificarea faptelor penale se au în vedere și alți factori, ca de pildă modul în care au fost ele comise sau numărul participanților. În cazuri mai grave, tentativa este asimilată cu infracțiunea consumată, iar complicele se pedepsește ca și autorul principal. Mai târziu, odată cu adoptarea unor legi penale speciale, au apărut anumite complicații. Aceste complicații se datoresc faptului că în unele legi faptele erau numite crime sau delikte, dar pedepsele nu erau cele corespunzătoare; în această situație au apărut neconcordanțe în clasificarea faptelor (anumite instanțe calificau fapta conform termenului folosit de lege, altele conform pedepsei aplicate de aceeași lege).

De aceea s-a hotărât, pe cale jurisprudențială, ca întotdeauna criteriul de calificare să fie pedeapsa; dacă fapta era pedepsită cu o pedeapsă criminală să fie socotită crimă, chiar dacă legea o denumea delict.

§ 4. Codul de procedură civilă

– Codul de procedură civilă a fost elaborat și a intrat în vigoare odată cu Codul civil român. Procedura civilă s-a bucurat de o atenție specială, atenție manifestată atât pe planul propriu-zis al reglementării juridice, cât și pe cel al doctrinei. Teoreticienii, ca și practicienii dreptului plecau de la concepția că normele de procedură civilă sunt acelea care dau viață întregului drept privat.

Procedura de judecată, așa cum a fost reglementată prin Codul de procedură civilă, se întemeia pe concepția că adevărul obiectiv nu poate fi cunoscut de către instanță, iar hotărârea pe care aceasta o pronunța exprima numai adevărul juridic, adică o prezumție de adevăr, dedusă din faptul că procesul a parcurs fazele de judecată prevăzute de lege, cu respectarea dispozițiilor legale.

Principalele izvoare ale Codului de procedură civilă sunt: dreptul procesual al Cantonului Geneva, Codul de procedură civilă francez, unele dispoziții din legea belgiană cu privire la executarea silită și unele norme de drept procesual din legiurile noastre mai vechi.

Materia este împărțită în șapte cărți: procedura înaintea judecătorului de plasă, tribunalele de județ, curțile de apel, arbitri, executarea silită, proceduri speciale, dispoziții generale.

Cartea I-a nu s-a pus în vigoare, deoarece competența judecătoriilor, din lipsă de cadre, a fost atribuită subprefecților până în 1879 (ca o reminiscență a confuziei de atribuții administrative și judiciare), iar ulterior a fost abrogată prin legea pentru judecătoriile comunale și ocoale.

Tribunalele aveau o competență generală, mărginită însă de un plafon valoric.

Curțile de apel au funcționat inițial la București, Iași, Craiova, Focșani (apoi la Galați).

Procedura de judecată era orală, publică și contradictorie.

În procesul civil puteau fi administrate următoarele probe: acte scrise, martori, experți, cercetători, jurământul judiciar, prezumții.

Procesul parcurgea o dublă judecată în fond, în fața primei instanțe și în fața instanței de apel, după care urma judecata în recurs.

Codul prevedea următoarele căi de atac: apelul (cu care ocazie se făcea o

nouă judecată în fond), opoziția (împotriva hotărârilor date în lipsă), contestația și recursul prin care se stabilea dacă legea a fost bine interpretată și aplicată.

În general, desfășurarea procesului era greoaie, deoarece termenele erau lungi, iar administrarea probelor cerea mult timp. Procedura era și costisitoare, căci părțile erau ținute să plătească taxe ridicate de judecată și de timbru. La toate acestea se adaugă faptul că instanțele inferioare aveau o competență restrânsă, astfel încât părțile erau nevoite să facă lungi deplasări, cu mijloace de transport primitive, la sediul instanțelor superioare.

§ 5. Codul de procedură penală

– Codul de procedură penală a fost adoptat și aplicat concomitent cu Codul penal și a avut ca model Codul de instrucție criminală francez (adoptat la 1808).

Acest cod a realizat un compromis între vechea procedură și judecata penală modernă. Concepțiile moderne preconizau o judecată publică, orală și contradictorie, pe când vechea procedură era secretă, scrisă și nu presupunea dezbaterile contradictorie a probelor. În codul de la 1865 sistemul vechi, de tip inchiizitorial, s-a menținut numai pentru prima fază a procesului. În faza a doua (cea a judecății) s-au introdus principiile moderne: publicitatea dezbaterilor, principiul oralității, principiul contradictorialității, în virtutea cărora părțile luau cunoștință de probe și le analizau în contradictoriu, în cadrul dezbaterilor orale și publice.

Codul este compus din două mari părți: cartea I-a reglementează descoperirea, urmărirea și instrucția infracțiunilor, iar cartea a II-a judecarea proceselor.

Descoperirea infracțiunilor revenea ofițerilor de poliție judiciară. Aceștia strângeau probele referitoare la infracțiunile săvârșite de autor și dacă socoteau că sunt întrunite elementele unei infracțiuni, înaintau dosarul procurorului, care se ocupa de procedura urmăririi infractorului. În anumite cazuri, pe care le găsea mai complicate, procurorul înainta cauza respectivă unui judecător de instrucție, care proceda la o anchetă numită instrucție. După efectuarea urmăririi sau, după caz, a anchetei, procurorul putea sesiza instanța de judecată.

Așadar, procesul penal cuprindea două faze: cea premergătoare judecății (descoperirea, urmărirea și instrucția) și cea a judecății.

Codul prevedea ca instanțe de judecată: judecătoriile de plasă, tribunalele de județ, curțile cu juri și Înalta Curte de Casație și Justiție. Ca și în materia procedurii civile, judecătoriile de plasă nu au funcționat, atribuțiile lor fiind încredințate subprefecților care administrau plasa respectivă.

De regulă, delictele erau de competența tribunalelor, iar crimele de competența curților cu juri (acestea erau formate dintr-un complet de judecători și dintr-un juriu compus din cetățeni). Juriul era chemat să răspundă prin *da* sau *nu* la două întrebări: dacă persoana este sau nu vinovată, iar în cazul în care era găsită vinovată, dacă merită sau nu circumstanțele atenuante. Dacă juriul răspundea afirmativ la prima întrebare judecătorii făceau încadrarea faptei în textul de lege corespunzător și fixau pedeapsa în funcție de dispozițiile legii și de părerea juriului cu privire la circumstanțele atenuante.

Așa cum s-a văzut, printre crime figurau și infracțiunile împotriva statului, ceea ce înseamnă că erau de competența curților cu juri. În unele cazuri, în funcție de convingerile lor, jurații dădeau răspunsuri negative, ceea ce ducea la achitarea autorilor unei infracțiuni împotriva statului. În asemenea situații, statul își vedea periclitate interesele, căci nu erau sancționate fapte considerate ca grave pentru ordinea publică. Drept urmare, prin legi penale speciale, s-au adus modificări Codului penal, astfel încât, pentru aceleași fapte, în loc de pedepse criminale s-au prevăzut pedepse corecționale (în felul acesta faptele deveneau delictes). Pe această cale unii infractori au fost scoși de sub competența curților cu juri și dați în competența tribunalelor (delictesle erau judecate de tribunale), unde sentințele erau date de judecători de carieră, care aplicau mai strict legea, deoarece trebuiau să motiveze sentința de achitare, pe când juriul nu trebuia să-și motiveze verdictul.

Trecerea unor infracțiuni din categoria crimelor în categoria delictelor nu a dus la îmblânzirea legii penale, deoarece pedepsele corecționale au fost mărite și a fost ridicat minimul pedepsei sub care judecătorii nu puteau să coboare, chiar dacă ar fi fost cazul să acorde circumstanțe atenuante.

TITLUL II

STATUL ȘI DREPTUL MODERN ÎN PERIOADA 1866-1918

Capitolul I

ORGANIZAREA POLITICĂ

Secțiunea I

Viața economico-socială

§ 1. Dezvoltarea industriei

– Dezvoltarea economică, realizată în primul rând prin industria națională urmărea ca România să nu rămână o țară eminentemente agricolă. Condițiile specifice în care s-a dezvoltat industria românească, contextul internațional, lipsa capitalurilor, a mijloacelor tehnice, a calificării forței de muncă și chiar a materiilor prime în unele cazuri, au determinat o accentuată dependență față de capitalul străin. În schimb, România a inițiat o serie de măsuri care vizau încurajarea industriei naționale, dezvoltarea acesteia prin mijloace proprii. Menționăm numai legea de încurajare a industriei hârtiei (1891), legea pentru încurajarea industriei zahărului (1882), legea pentru acordarea unor scutiri de taxe la importul unor mașini (1884), legile pentru încurajarea industriei naționale din 1887 și 1912. Tot pe această direcție se înscriu și tarifele vamale protecționiste introduse de România în 1886.

Progresul realizat în industrie este reflectat de ritmul construcției întreprinderilor. Astfel în perioada 1886-1887 ritmul a fost de 8 fabrici pe an, în perioada 1887-1893 de 14, iar în perioada 1893-1906 a sporit la 18¹.

Ponderea și profitul industriei în contextul general al economiei românești la începutul secolului XX ne indică faptul că revoluția industrială se afla în plină desfășurare, cu toate că ea a început târziu și s-a înfăptuit greu, pe baza tehnicii din import și fără o strânsă legătură între diferitele ramuri.

¹ Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, București, 1985, p. 267-293.

Cu toate limitele sale, dezvoltarea industriei a avut consecințe profunde și durabile asupra societății românești, căci ea a determinat treptata schimbare a raportului de forțe în favoarea burgheziei, a determinat o creștere a nivelului de civilizație a țării¹.

Totodată are loc un proces de creștere a pieței interne, o participare tot mai marcantă a României pe piața internațională. Ca urmare, a sporit numărul populației orășenești, a crescut numărul comercianților și al societăților comerciale. Cei mai importanți parteneri comerciali ai României au fost Austro-Ungaria, Anglia, Franța și Germania. Între articolele de export, pe primul loc s-au aflat cerealele (la sfârșitul secolului XIX se exporta 60% din producția de grâu și 40% din producția de porumb), după care urmau vitele, lemnul, petrolul, pielăria.

Până către sfârșitul secolului XIX, comerțul românesc a manifestat o serie de slăbiciuni, datorate, în bună parte, politicii comerciale greșite (vezi Convenția comercială cu Austro-Ungaria), ceea ce s-a răsfrânt asupra balanței de plăți care a fost deficitară. După 1886, însă, orientarea politicii comerciale s-a schimbat și, odată cu introducerea tarifelor protecționiste, comerțul românesc a cunoscut o perioadă de prosperitate.

§ 2. Problema agrară

– În perioada pe care o avem în vedere, agricultura a continuat să fie principala ramură a economiei naționale, iar marea majoritate a populației era formată din țărănime. Reforma agrară de la 1864 a deschis calea transformărilor în agricultură, dar acestea s-au realizat într-un ritm lent, prin împletirea elementelor vechi cu cele noi. La începutul acestui secol, 1% din proprietari (latifundieri) dețineau 50% din suprafața agricolă, în timp ce 95% din ei (țărani) dețineau abia 40% din această suprafață. Întrucât aproximativ 80% din țărănime nu dispunea de pământ suficient, ea era nevoită să muncească pe moșiile latifundiarilor, în cadrul unui sistem caracterizat prin dependența țăranilor de moșia boierească și a boierilor de munca țăranilor, ce și-a găsit expresia în învoielile agricole.

Fiind economicește dependenți de marii proprietari funciari, țăranii erau nevoiți să încheie învoieli (contracte), în condițiile dictate de aceștia și să-și asume obligații greu de îndeplinit. Pe de altă parte, interpunerea arendașilor între moșieri și țărani, deși a dus la modernizarea agriculturii sub aspectele ei tehnice, a avut ca principală consecință înăsprirea exploatării

¹ L. Pătrășcanu, *Un veac de frământări sociale*, București, 1969.

țărănimii. Acest sistem, în care era cuprinsă majoritatea zdrobitoare a țării, a constituit o piedică pentru dezvoltarea agriculturii, a industriei și a societății românești în general. Caracterul anacronic al acestor relații, necesitatea înlăturării lor în vederea descătușării sistemului economic și social românesc, au fost puse în lumină, în mod dramatic, de marea răscoală a țăranilor de la 1907.

§ 3. Structura socială

– Dezvoltarea industriei, comerțului și agriculturii, formarea unui aparat administrativ modern, crearea unui sistem unitar al învățământului de toate gradele, au determinat schimbări semnificative pe planul structurilor sociale.

Pe măsura consolidării industriei, ponderea burgheziei în viața socială și de stat a sporit în mod constant, ceea ce a dus, în final la schimbarea raportului de forțe dintre clase. Odată cu sporirea numerică a burgheziei, are loc și o diversificare a profitului ei. Alături de negustori, care reprezintă elementul tradițional al burgheziei, dobândesc o pondere tot mai mare industriașii și deținătorii de capitaluri, precum și înaltul corp administrativ din rândul căruia se desprind politicienii de profesie. În paralel crește ponderea burgheziei mici și mijlocii, ca și a intelectualității, care tinde să se constituie ca o categorie socială de sine stătătoare. Odată cu dezvoltarea generală a economiei și culturii țării, la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, se face tot mai mult simțit rolul intelectualității provenită din rândurile poporului.

Boierimea, ale cărei poziții s-au văzut zdruncinate după reforma agrară, și-a păstrat totuși o poziție dominantă până către sfârșitul acestei perioade, când a trecut pe un plan secundar. Totodată, pătrunderea relațiilor capitaliste în agricultură a afectat în bună parte și fizionomia clasei boierești, care devine tot mai eterogenă. Procesul de tranziție a unei părți a moștenirii către burghezie s-a realizat prin noua destinație economică pe care au primit-o marile proprietăți funciare, legate tot mai mult de producția de mărfuri, ca și prin participarea directă a moșierilor la economia industrială.

Un moment caracteristic pentru raportul de forțe și evoluția relațiilor dintre moșierimea și burghezia românească l-a constituit realizarea coaliției, în preajma abdicării lui Cuza¹. Înfăptuirea acestei coaliții pune în lumină, mai întâi, slăbiciunea pozițiilor burgheziei, care a fost nevoită să se alieze cu moșierimea, pe baza unui sistem de concesiuni reciproce pentru a-și putea

¹ V. Rusu, *Considerații privind teoria alianței burghezo-moșierești*, Anuarul Institutului „A. D. Xenopol”, Iași, XV, 1978, p. 453.

promova, măcar în parte, interesele și, în al doilea rând, ostilitatea față de reformele pe care le promovase Cuza.

Marea majoritate a populației era formată din țărâtime: în anul 1883 dintr-o populație de peste 7 milioane de locuitori, 81,6% locuiau la sate, iar 18,4% la orașe. Cum am văzut, 80% din țărani nu dispuneau de suficient pământ, astfel încât au rămas dependenți de moșieri, conform regimului introdus prin legea învoielilor agricole.

Dezvoltarea tot mai rapidă a industriei, în special către sfârșitul secolului XIX, pătrunderea capitalismului în agricultură, precum și existența a peste 400000 de țărani fără pământ, au dus la creșterea rândurilor muncitorilor și, totodată, la formarea proletariatului industrial¹. Cele mai puternice centre muncitorești s-au constituit pe Valea Prahovei, în porturile Dunării, la Ploiești și la București (unde lucrau 40% din muncitorii angajați în marea industrie). Cu toate acestea, la începutul secolului XX, numărul muncitorilor din industrie (proletariatul industrial) era mult mai mic decât al celor ocupați în agricultură. În preajma primului război mondial, însă, acest raport a cunoscut importante schimbări, prin creșterea ponderii proletariatului industrial. Astfel, în industria extractivă, prelucrătoare și în transporturi lucrau aproape 300000 de muncitori, ceea ce reprezintă dublu față de 1900.

Secțiunea a II-a

Monarhia constituțională parlamentară

§ 1. Organele centrale ale statului

– În cadrul monarhiei constituțional-parlamentare, instaurată la 1866, locul central în viața de stat era deținut de către domn (devenit apoi rege), guvern și parlament².

Prin constituția din 1866 poziția domnului în stat a fost reglementată diferit față de Statutul din 1864, în sensul că se consacra principiul separației puterilor în stat, astfel încât domnul nu mai putea cumula puterea executivă și legislativă³. Totuși, constituția îl învestea pe domn cu o serie de atribuții (avea inițiativă legislativă, sancționa și promulga legile, numea și revoca pe

¹ N. N. Constantinescu, *Dezvoltarea forțelor de producție industriale. Formarea proletariatului industrial de fabrică și afirmarea clasei muncitoare în lupta de emancipare a țării*, Progresul economic în România, 1877-1977, București, 1977.

² I. Muraru, *op. cit.*, p. 15-28.

³ T. Maiorescu, *Istoria contemporană a României* (1866-1980), București, 1925.

miniștri, avea dreptul de amnistie, numea și confirma în toate funcțiile publice etc.) de natură să îi confere o mare autoritate în stat. Puterile constituționale ale domnului erau ereditare în cadrul dinastiei Hohenzollern-Sigmaringen. După proclamarea independenței de stat a României și după proclamarea regatului (1881) poziția regelui s-a consolidat și mai mult.

Guvernul era numit de către rege și avea o poziție preponderentă în raport cu parlamentul, datorită sistemului de relații existente între rege, parlament și guvern. Astfel, regele putea dizolva parlamentul, iar apoi numea un nou guvern care proceda la organizarea alegerilor.

Structura parlamentului nu a fost modificată substanțial prin Constituția din 1866¹. Conform acestei constituții, Reprezentanța națională era formată din două adunări: Senatul și Adunarea deputaților. Puterea legislativă era exercitată de către domn, împreună cu Reprezentanța națională. Orice lege trebuia să rezulte din acordul celor trei factori: pentru ca legea să fie supusă sancțiunii domnului era necesar ca în prealabil să fi fost discutată și votată de majoritatea membrilor celor două adunări.

Sistemul electoral a avut o evoluție în care se reflectă schimbarea raportului de forțe dintre burghezie și moșierime. Dacă legea electorală din 1856 asigura obținerea majorității de către moșierime, noua lege electorală, din 1866, prin modificarea structurilor categoriilor, crea terenul necesar pentru formarea unui parlament cu majoritate burgheză.

§ 2. Dobândirea independenței de stat a României

— Evenimentul cu cele mai adânci semnificații și urmări pentru viața politică în perioada 1866-1918 a fost cucerirea independenței de stat a României. Independența de stat era resimțită ca o necesitate vitală, deoarece dependența, chiar limitată, oferea premisele subordonării statului român intereselor Imperiului otoman. Totodată, suzeranitatea pe care Turcia o mai exercita, îngreua posibilitățile burgheziei și moșierimii de a promova politica pe care o considera cea mai adecvată pentru îndeplinirea intereselor de clasă. Pe de altă parte, demnitatea poporului român, tradiția sa de luptă pentru libertate, pentru independență, nu mai erau compatibile cu dependența, chiar și formală, față de Imperiul otoman.

De altfel, România a promovat, în multe domenii, o politică suverană, chiar și înainte de războiul pentru independență. Așa este cazul Convenției vamale cu Austro-Ungaria din 1875. Această convenție are o dublă semnifi-

¹ *Constituția din 1866*, art. 31-81.

cație. În primul rând, ea a permis pătrunderea mărfurilor din Austro-Ungaria în condiții foarte avantajoase pentru aceasta, ceea ce a determinat ruina multor întreprinderi industriale românești. În al doilea rând, prin încheierea convenției cu un stat european, fără a se ține seama de existența puterii suzerane turcești, din punct de vedere al dreptului internațional, s-a anticipat cucerirea independenței de stat a României.

Chiar dacă în parlamentul epocii au fost unele discuții în legătură cu problema independenței de stat, ele nu au putut împiedica îndeplinirea idealului național al independenței, care s-a realizat prin jertfa poporului și cu participarea unor patrioți din rândurile burgheziei și ale moșierimii.

După dobândirea independenței de stat, prin adoptarea unor măsuri succesive, România a cunoscut o perioadă de ascensiune prin dezvoltarea industriei, a comerțului (în special după introducerea unui sistem vamal protecționist), prin modernizarea vieții publice în toate domeniile, prin integrarea în complexul relațiilor internaționale din Europa și din lume.

La Congresul de la Berlin (1878) s-au manifestat unele încercări de amestec în treburile interne ale României, *condiționându-se* recunoașterea independenței de modificarea articolului 7 din constituție. Prin această modificare, Germania urmărea ca evreii care veneau în România din alte țări, în special din Germania, să primească automat și în bloc cetățenia română. În anul 1879, articolul a fost modificat, dar într-o formă cu totul diferită, anume s-a păstrat sistemul de acordare a cetățeniei în mod individual.

Alte amenințări la adresa independenței pe plan economic a României veneau din partea marilor puteri capitaliste, care, anticipând destrămarea Imperiului otoman, au încercat să înlocuiască vechea formă de dominație feudală cu una modernă, realizată pe cale economică¹.

O altă amenințare la adresa independenței naționale, provenea din dispozițiile tratatului secret pe care regele Carol I l-a încheiat (personal) cu Austro-Ungaria și Germania. *Acest tratat era neconstituțional, deoarece parlamentul nu era încunoștințat de încheierea lui.* Fiind vorba de un act personal al regelui și secret, ori de câte ori regele numea un șef al guvernului îi punea condiția să accepte tratatul; dacă primul ministru nu accepta, trebuia să renunțe la formarea noului guvern. Principala consecință nefastă a tratatului din 1883 a fost acceptarea încorporării Transilvaniei de către Ungaria în cadrul dualismului Austro-ungar.

¹ V. Axenciuc, *Penetrația capitalului străin în România până la primul război mondial*, Revista de istorie, XXXIV, 1981.

§ 3. Partidele politice

– Reprezentând în primul rând interesele burgheziei românești, Partidul Liberal s-a format în mai multe etape: înțelegerea de la Concordia din 1867 (o primă schiță de colaborare politică între reprezentanții burgheziei și ai moșierimii liberale), Congresul de nuanță liberală din 1871 (când s-a ajuns la unitatea de ideologie și de program), constituirea Uniunii liberale din 1872 (în vederea organizării activității politice), formarea Coaliției de la Mazar-Pașa și publicarea programului Partidului Național Liberal (1875). La sfârșitul *anului 1875 Partidul Național Liberal avea organizații în întreaga țară* și se afla sub conducerea unui Comitet de acțiune. În centrul partidului se afla gruparea radicală din jurul lui I. C. Brătianu și C. A. Rossetti¹. Deși programul și măsurile legislative ale partidului liberal au contribuit, în linii generale, la dezvoltarea și modernizarea țării, totuși ele au favorizat, înainte de toate, interesele marii burghezii. În preajma primului război mondial, liberalii au prevăzut în programul lor (1913) *înfăptuirea reformei agrare prin exproprierea latifundiilor și introducerea votului universal*.

În decursul timpului, o serie de fracțiuni s-au desprins din Partidul Liberal, formând organizații proprii: Partidul Liberal de la Iași (1878), Frațiunea liberală și independentă din Moldova (național și intransigent); *aripa radicală a lui C. A. Rosetti s-a desprins de partid în 1882*, dar nu s-a constituit într-o organizație proprie (vot universal, democratizarea legislației); gruparea tinerilor liberali desprinsă în 1886 (condamna încălcarea principiilor liberale), *gruparea drapelistă* formată în jurul lui P. S. Aurelian și a ziarului Drapelul (orientarea democratică).

Partidul Conservator a fost organizația politică a marilor proprietari funciari, constituită în scopul promovării intereselor politice și economice ale acestora în statul român modern. Destinul acestui partid a depins de acela al marii proprietăți imobiliare: apărut în scopul de a o apăra față de cerințele societății moderne, el a dispărut odată cu ea².

În sens formal, Partidul Conservator a luat naștere *în 1880*, dar și în perioada anterioară au existat organizații politice care au promovat idei și interese conservatoare: Clubul Conservatorilor din București, dreapta conservatoare grupată în jurul lui Lascăr Catargiu sau formația de centru din

¹ A. Stan, *Grupări și curente între unire și independență*, București, 1979.

² V. Russu, *Considerații privind constituirea Partidului Conservator din România*, Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza”, Istorie, XIII 2, 1972.

jurul lui Vasile Boerescu. Junimiștii, deși conservatori în sens larg, s-au detașat prin concepțiile lor de guvernare mai evolute. În fapt, nu se poate afirma că Partidul Conservator a avut o doctrină politică limpede formulată; în măsura în care și-au formulat o orientare ideologică și programatică, aceasta aparține junimiștilor. Criticând fără cruțare ideile de la 1848, junimiștii îi acuzau pe liberali de importanța formelor fără fond, negau existența burgheziei, afirmând că în România există numai țărani și moșieri, se pronunțau pentru o evoluție graduală, bazată pe tradiția națională.

Partidul Conservator nu a avut niciodată o deplină unitate; junimiștii nu s-au contopit niciodată întru totul cu conservatorii, iar tendințele de disidență erau permanente.

Răscoala din 1907 a arătat gradul real de ostilitate al politicii conservatoare față de interesele țării, faptul că el nu răspundea, pe nici un plan, nevoilor reale ale societății românești.

În încercarea de a revitaliza orientarea conservatoare, Take Ionescu a format în 1907 *Partidul Conservator Democrat*, care își propunea să răspundă nevoilor de modernizare ale României.

Dezvoltarea industriei, în condițiile create prin legislația de încurajare a industriei naționale, extinderea rețelei căilor de comunicație și a instalațiilor portuare, diferențierea mai accentuată a țăranimii au dus la creșterea continuă a numărului de muncitori, la formarea proletariatului industrial. După cucerirea independenței de stat a României s-au creat condițiile necesare pentru organizarea mișcării muncitorești, pentru răspândirea ideilor socialiste.

Pasul hotărâtor pe calea făuririi partidului clasei muncitoare l-a constituit transformarea cercurilor muncitorești în cluburi muncitorești. Congresul acestora și-a deschis lucrările la 31 martie 1893 și a hotărât adoptarea programului și a statului Partidul Social Democrat al Muncitorilor din România.

Capitolul II

EVOLUȚIA DREPTULUI

– În perioada 1866-1918, sistemul de drept, evoluând în strânsă legătură cu transformările sociale și economice, a reflectat tendința constantă în direcția dezvoltării consolidării industriei naționale, vizând *modernizarea vieții sociale și de stat*.

Principalele izvoare ale dreptului au fost *Constituția din 1866 și Codurile adoptate în epoca lui Al. I. Cuza*, care constituiau temelia sistemului de drept modern. Alături de aceste izvoare s-au adoptat o serie de legi speciale, care, fie că dădeau expresie unor principii progresiste din constituții sau din coduri, fie le încălcau în mod vădit, ca o expresie a dinamicii raporturilor dintre forțele sociale.

Dacă în multe domenii, în linii generale, legislația a evoluat pe linia principiilor formulate prin opera legislativă a lui Al. I. Cuza, în domeniul relațiilor dintre moșieri și țărani, aceste principii nu și-au găsit aplicarea. Astfel, în timp ce Constituția din 1866 și Codul civil proclamau libertăți individuale și consacrau principiul autonomiei de voință, legislația învoielilor agricole i-a readus pe țărani la starea de dependență față de moșieri. Acest sistem anacronic era cu atât mai evocator pentru starea de lucruri de atunci, cu cât se aplica majorității covârșitoare a locuitorilor țării.

Secțiunea I

Transformările intervenite în ramurile dreptului

§ I. Drept constituțional

– Constituția adoptată la 1 iulie 1866 s-a aplicat, cu unele modificări, până în anul 1923. Consacrând făurirea statului național român, *proclamând monarhia constituțională pe temeiul separației puterilor*, precum și drepturile și libertățile cetățenești, prin conținutul și forma sa, ea poate fi considerat prima constituție a României. Prin esența sa ea este o constituție democratică, modernă.

Constituția României din 1866 cuprinde opt titluri: Despre teritoriul României, Despre drepturile românilor, Despre puterile statului, Despre

finanțe, Despre puterea armată, Dispoziții generale, Despre revizuirea constituției, Dispoziții tranzitorii și suplimentare¹.

În titlul referitor la drepturile românilor erau proclamate, potrivit sistemului constituțional burghez, drepturile și libertățile cetățenilor. *Constituția prevedea că aceste drepturi pot fi exercitate numai de către cetățenii români*. Cetățenia putea fi acordată străinilor numai în forma unei legi speciale; cei ce nu erau de rit creștin nu puteau dobândi cetățenia (articolul 7 care cuprindea aceste dispoziții a fost modificat în anul 1879).

În titlul referitor la puterile statului se proclama principiul separației puterilor, cu precizarea că ele emană „de la națiune” și că se exercită numai „prin delegație”.

Puterea legislativă se exercită de către domn și reprezentanța națională, puterea executivă era încredințată domnului, care urma să o exercite prin organele administrative, iar puterea judecătorească revenea curților și tribunalelor.

Cu privire la activitatea legislativă se preciza că aceasta se va exercita numai prin acordul dintre domn și reprezentanța națională. Reprezentanța națională era formată din *Adunarea deputaților și din Sena*t². Fiecare dintre cei trei factori (domn, Adunarea deputaților și Sena)t se bucurau de inițiativă legislativă. După ce era discutată și votată de majoritatea membrilor celor două adunări, legea urma a fi supusă sancțiunii domnului.

Dispozițiile privind compunerea și alegerea membrilor parlamentului erau cuprinse în constituție și în legea electorală.

În vederea alegerii deputaților, alegătorii erau împărțiți în patru colegii. Făceau parte din primul colegiu de alegători cei care aveau un venit funciar mai mare de 300 de galbeni, din al doilea colegiu cei ce aveau un venit funciar de la 100 la 300 de galbeni, iar din colegiul al treilea industriașii și comercianții care plăteau un impozit de cel puțin 80 de lei (erau scutiți de acest cens toți cei ce exercitau profesii libere, ofițerii în retragere, profesorii și pensionarii statului). Toți cei cuprinși în aceste trei colegii erau alegători direcți.

Făceau parte din colegiul al patrulea toți cei ce plăteau un impozit cât de mic și nu se încadrau în nici unul din primele trei colegii. Cincizeci de alegători din colegiul IV numeau un delegat, iar delegații îl alegeau pe deputat.

¹ I. Muraru, *Constituțiile României (culegere)*, București, 1980, p. 13-28; „Monitorul, jurnal Oficial al României”, 142/1 iunie 1866.

² *Constituția din 1866*, titlul III, cap. I.

Membrii senatului erau aleși de către colegii: din primul colegiu făceau parte proprietarii de fonduri rurale cu un venit de cel puțin 300 de galbeni, iar din al doilea, cel al orașelor reședințe, proprietarii de imobile cu un venit de până la 300 de galbeni.

În anul 1884, ca urmare a schimbării raportului de forțe dintre clase, s-a schimbat și sistemul electoral¹. Astfel, cele patru colegii au fost reduse la trei, prin contopirea colegiilor 1 și 2. La colegiul 1 intrau alegătorii cu un venit funciar sau urban de cel puțin 1200 lei, iar în colegiul II orașenii care plăteau un impozit de cel puțin 20 lei.

Colegiul al treilea cuprindea, în principal pe săteni, care votau tot în mod indirect. Din cei 183 membri ai Adunării deputaților, 75 erau aleși la Colegiul I, 70 la Colegiul II și 38 la Colegiul III.

Aceste modificări nu au fost, însă, de natură să ofere satisfacție majorității poporului, care cerea cu stăruință introducerea votului universal. Deși s-a opus acestei revendicări vreme de mai multe decenii, în preajma primului război mondial partidele politice au înscris în programele lor necesitatea înfăptuirii reformei electorale, cu modificarea corespunzătoare a constituției.

Modificarea constituției s-a făcut abia în timpul războiului, sub presiunea evenimentelor interne și externe, prin introducerea votului obștesc, direct, egal și secret. Deși votul nu a fost cu adevărat universal, deoarece era acordat cu unele restricții, totuși modificarea constituției a reprezentat un pas înainte, deoarece vechiul cens bazat pe venit a fost desființat.

Activitatea executivă era exercitată de către domn prin intermediul guvernului². Miniștrii erau numiți de către domn și dădeau seama în fața domnului pentru activitatea lor. Domnul, ca și fiecare din cele două adunări, aveau dreptul de a-i acuza pe miniștri și de a-i trimite în fața Înaltei Curți de Casație și Justiție. În plus, domnul putea să-i revoce oricând pe miniștri. Miniștrii răspundeau și pentru actele care emanau de la domn și pe care ei le contrasemnavă.

Poziția domnului în stat a devenit și mai puternică după ce, în condițiile favorabile, create prin cucerirea independenței României a fost proclamată regat, iar domnul a fost proclamat rege (1881).

Regula conform căreia guvernul trebuie format din miniștri aparținând partidului care deține majoritatea parlamentară a fost adeseori încălcată. Această încălcare a fost posibilă datorită faptului că după ce numea un guvern minoritar, regele putea dizolva parlamentul și hotăra ținerea de noi alegeri.

¹ Gh. Chiriță, *Modificarea Constituției în 1884. Desprinderea grupării liberal-radicală conduse de C. A. Rosetti din Partidul Liberal*, Studii, XXIII, 4, 1970, p. 739.

² *Constituția din 1866*, titlul III, cap. II, sect. I.

Potrivit constituției, teritoriul țării era împărțit în județe, plăși și comune, cu organe administrative proprii.

– La începutul secolului XX și, în special, după răscoala din 1907, problema împroprietăririi țăranilor revenea tot mai stăruitor în dezbaterile politice, iar burghezia devenea conștientă de faptul că revendicările țăranimii nu vor putea fi trecute cu vederea multă vreme¹. Problema a devenit acută în timpul primului război mondial, când situația de pe front reclama o încordare supremă a întregului popor pentru salvarea patriei și, apoi, pentru victorie, când ecurile revoluției din Rusia erau tot mai puternice.

În aceste condiții, regele și guvernul au promis pe frontul din Moldova că se va înfăptui reforma agrară. Pentru aceasta, era însă necesară modificarea constituției, deoarece cazurile de expropriere erau limitate la utilitatea publică „legalmente constatată și după o dreaptă și prealabilă despăgubire”. Ori, în sfera noțiunii de utilitate publică intrau numai lucrările de comunicații și salubritate publică, precum și lucrările de apărare a țării (art. 19). Pentru a se da o bază juridică exproprierii, aceste dispoziții au fost modificate prin introducerea noțiunii de utilitate națională (1917). Legiuitorul avea în vedere, față de împrejurările existente, faptul că reforma agrară va soluționa unele din cele mai grave probleme sociale, ceea ce reprezintă un caz de utilitate națională.

§ 2. Dreptul administrativ

– Pe plan central, administrația era condusă de rege și de către guvern. După proclamarea regatului (1881) și modificarea în acest sens a constituției (1884), puterile regelui, ca șef al statului, au sporit și mai mult². El exercita o serie de atribuții legislative, executive și judecătorești; sancționa și promulga legile, încheia convenții cu alte state, întocmea regulamente în vederea executării legilor, confirma în toate funcțiile publice, era șeful armatei, conferea gradele militare și decorațiile, avea dreptul de amnistie în materie politică, de a ierta sau micșora pedepsele în materie criminală etc.

Guvernul era format dintr-un număr de miniștri aflați sub președinția primului ministru³. În perioada pe care o aveam în vedere, caracterul guvernamental al sistemului politic s-a accentuat tot mai mult, datorită preponderenței guvernului față de parlament: rolul primului ministru este în continuă creștere, unele atribuțiuni speciale revenindu-i în mod direct.

¹ Constituția din 1866, titlul III, cap. II și III.

² Tr. Lungu, *Consecințele politice ale mării răscoale țărănești din 1907 asupra claselor dominante*, Studii, XX, 2, 1967, p. 277.

³ *Ibidem*, titlul III, cap. III.

Numărul ministerelor a sporit treptat prin desprinderea unor direcții din vechile ministere. În același timp, au fost create noi organe de stat în legătură cu dezvoltarea industriei și comerțului, cum ar fi bursele sau camerele de industrie și comerț.

Un rol deosebit de important în cadrul administrației centrale revenea Ministerului de Interne, care exercita conducerea generală asupra administrației, ca și controlul și supravegherea asupra administrației locale. Aceluiași minister îi reveneau atribuțiunile privind ordinea și siguranța statului, ca și ordinea și liniștea publică. Un rol important în aceste direcții a revenit Direcției generale a poliției și jandarmeriei.

Ministerul de Finanțe administra finanțele statului, supraveghea politica monetară și de credit a Băncii Naționale a României.

Ministerul Afacerilor Externe asigura stabilirea și desfășurarea relațiilor cu alte state, aplicarea tratatelor și convențiilor internaționale, protecția cetățenilor români aflați în alte state.

Alături de aceste ministere au mai funcționat: Ministerul de Justiție ca organ administrativ al activității de îndeplinire a justiției, Ministerul Apărării Naționale (Ministerul de Război) ca organ administrativ al armatei, Ministerul Educației Naționale având administrarea învățământului public și confesional, precum și controlul tuturor formelor de învățământ (inclusiv particular), Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Ministerul Industriei și Comerțului, Ministerul Sănătății.

Miniștrii erau numiți și revocați de către rege. Ei răspundeau pentru actele proprii, precum și pentru actele emise de la rege și pe care, în funcție de competența lor, le contrasemnau; această regulă se aplica și în cazul ordinelor scrise, date de către rege.

Ambele adunări, ca și regele, aveau dreptul de a-i acuza pe miniștri și de a-i trimite în fața Înaltei Curți de Casație și Justiție spre a fi judecați¹.

Pe lângă aceasta, măcar în sens formal, parlamentul exercita un control asupra activității guvernului și a fiecărui ministru în parte (adunările aveau dreptul la anchetă, oricare membru al adunărilor putea să interpeleze pe miniștri, care aveau obligația de a răspunde petițiilor adresate adunărilor)².

Organizarea administrativ-teritorială nu a suferit modificări importante. Potrivit dispozițiilor Constituției din 1866 teritoriul României era împărțit în județe, județele în plăși, iar plășile în comune (art. 4).

¹ *Ibidem*, art. 97-99.

² *Legea pentru responsabilitatea ministerială*, care detaliază dispozițiile constituționale a fost dată la 2 mai 1879 (C. Hamangiu, *Codul general al României*, II, p. 259).

Organizarea județelor și a comunelor a rămas, în mare, cea de la 1864.

În cadrul județelor puterea executivă era deținută de către prefect, numit prin decret regal, la propunerea Ministerului de Interne. În fiecare județ funcționa un consiliu județean care avea dreptul, ca organ deliberativ, de a se pronunța asupra unor probleme de interes local.

Comunele erau conduse de către primari și de către consilii comunale, de asemenea organe deliberative. Până în anul 1908 au existat numai comune urbane și rurale, iar de la această dată și comune suburbane.

§ 3. Dreptul civil

– Dreptul civil, a cărui evoluție este nemijlocit legată de producția și circulația mărfurilor, a cunoscut o serie de transformări substanțiale, în domenii ca: proprietatea, condiția juridică a persoanei și contractele.

La baza acestei ramuri de drept a rămas, în mod firesc, Codul civil român, adoptat în vremea lui Cuza. Numeroasele principii și dispoziții pe care acest cod le formula în legătură cu producția și circulația mărfurilor asigurau cadrul juridic necesar pentru dezvoltarea economiei de schimb, însă, în același timp, era necesară și o legislație specială de stimulare și consolidare a acestor relații.

În materia proprietății, statul a manifestat o preocupare specială pentru dezvoltarea întreprinderilor industriale. Intervenția statului în această direcție s-a făcut simțită, în mod deosebit, după cucerirea independenței; până la 1887 erau adoptate legi speciale pentru înființarea unor fabrici, dar, după această dată, s-a creat un regim general, cuprinzând un complex de măsuri care vizau dezvoltarea industriei naționale.

Astfel în anul 1887 s-a adoptat o primă lege de încurajare a industriei naționale („Măsuri generale pentru încurajarea industriei naționale”), prin care se preconizau condițiile necesare pentru înființarea unor întreprinderi, precum și avantajele acordate celor ce le înființau¹. Legea crea posibilitatea afectării unor terenuri pentru construirea fabricilor, înlesniri pentru importul mașinilor, utilajelor și materiilor prime din străinătate, ca și pentru transportul acestora pe calea ferată, scutiri de impozite, preferințe pentru acordarea unor comenzi ale statului. Toate aceste avantaje erau acordate, însă, întreprinderilor care avea un capital social de 50000 lei sau un număr de cel puțin 25 de muncitori. Aceste condiții erau întrunite numai de întreprinderile mari. Pe de altă parte, legea nu făcea nici o distincție între

¹ C. Hamangiu, *Codul general al României*, II, p. 857.

capitalurile românești și cele străine, fapt ce avantaja mai degrabă pe investitori străini, care dispuneau de mari capitaluri.

În anul 1912 s-a dat o nouă lege de încurajare a industriei naționale, din textul căreia se desprinde preocuparea statului pentru sprijinirea industrializării pe o nouă treaptă, a mașinismului, ca și pentru crearea unui regim favorabil capitaliștilor români față de cel al străinilor¹. Legea preciza că avantajele vor fi acordate întreprinderilor industriale în care lucrau cel puțin 20 de muncitori sau care dispuneau de mașini mișcate de orice motor cu cinci cai putere, meseriașilor care aveau cel puțin patru calfe, ca și societăților cooperatiste cu un capital de cel puțin 2000 lei și 10 lucrători sau asociați. Legea acorda acestor întreprinderi scutiri de vamă, scutiri de taxe, posibilitatea dobândirii unor terenuri (rurale) cu plata prețului în rate etc.

Întreprinderile care întrebuițau cea mai mare parte a materiilor prime din străinătate se bucurau numai de unele avantaje, pe când acelea care exportau o pătrime din producție se bucurau de înlesniri suplimentare. Totodată s-au fixat unele condiții cu privire la procentul de muncitori sau tehnicieni români necesar pentru ca întreprinderea să se poată bucura de prevederile legii (muncitori 75%, personal administrativ și personal tehnic 25%).

Alte măsuri au fost impuse de lărgirea pieței capitaliste în cadrul căreia mărfurile circulau frecvent dintr-o țară în alta. În acest sens s-au adoptat dispoziții în vederea apărării mărcilor de fabrică și de comerț (1879)². Marca de fabrică este un semn distinctiv care însoțește orice produs industrial. În-sușirea pe nedrept a unei mărci străine de către cei ce fabricau un produs nou era calificată delict de contrafacere. Contrafacerea mărcilor de fabrică era sancționată cu plata unor mari despăgubiri, în vederea acoperirii prejudiciului cauzat adevăratului proprietar al mărcii. Un regim similar a fost creat și pentru mărcile de comerț, deoarece, în mod frecvent mărfurile purtau un semn distinctiv dat de către comerciantul care organiza desfacerea lor pe piață.

La rândul ei, dezvoltarea tehnicii și investițiile au făcut necesare noi reglementări în domeniul proprietății industriale (Legea asupra brevetelor de invențiune din 1906)³. Sistemul de brevetare a invențiilor a fost introdus cu scopul de a se stabili o ordine a priorităților în fabricarea lor. Astfel, dacă invenția nu era pusă în lucrare, într-un anumit termen, devenea de domeniul

¹ C. Hamangiu, *op. cit.*, VII, p. 860.

² C. Hamangiu, *op. cit.*, II, p. 445. Unele dispoziții sunt cuprinse și în Legea asupra brevetelor de invențiune din 1906 (art. 27-32).

³ Legea a suferit unele modificări în 1907 (C. Hamangiu, *Codul general al României*, III, p. 309).

public și putea fi folosită de oricine. Dacă inventatorul vindea invenția unui capitalist, acesta dobânda un drept definitiv asupra ei; așadar, cumpărătorul era protejat mai bine decât inventatorul.

Dezvoltarea capitalismului a determinat, în același timp, o dezvoltare și consolidare a proprietății bancare (capitalul bancar), prin intermediul căreia s-a inaugurat, la începutul secolului XX, controlul băncilor asupra industriei.

Noi reglementări au fost date și cu privire la proprietatea minieră. Codul civil consacră principiul accesiiunii, dar lăsa posibilitatea ocrotirii lui prin legile speciale privitoare la mine. În acest sens trebuie interpretată legea din 1895 prin care s-a adus separarea proprietății solului de cea a subsolului, statul devenind proprietarul substanțelor miniere.

Proprietatea funciară a țăranilor a cunoscut un proces de continuă fărâmițare, deoarece codul civil prevedea ca la decesul proprietarului bunurile să se transmită în părți egale moștenitorilor.

– În materia persoanelor, cele mai noi reglementări semnificative au fost date cu privire la persoanele juridice. Aceste reglementări, introduse prin Codul de comerț și prin unele legi speciale, priveau cu deosebire dreptul de asociere. Codul de comerț din 1840, extins de către Cuza, în anul 1863 și în Moldova, s-a aplicat până în anul 1887, când s-a adoptat un nou Cod comercial. Acest cod, elaborat sub influența Codului de comerț italian din 1882, precum și a legislației comerciale din Germania și Belgia, acorda o mare libertate înființării de asociații cu scop lucrativ (societăți de capitaluri). Modelul societăților de capitaluri era oferit de societățile anonime, formate pe baza acțiunilor subscrise de către membrii lor.

Codul comercial din 10 mai 1887 a suferit o serie de modificări în 1895, 1900, 1902 și 1906¹. El cuprindea patru cărți: Despre comerț în genere, Despre comerț maritim și despre navigațiune, Despre faliment și Despre exercițiul acțiunilor comerciale și despre durata lor.

După 1900, muncitorii s-au organizat în sindicate, cu toate că nu se adoptase nici o lege de recunoaștere a acestor forme de asociere. (Potrivit sistemului care a rămas în vigoare până după primul război mondial, personalitatea juridică se acorda printr-o lege specială). Întrucât numărul sindicatelor create pe baza solidarității de clasă era în continuă creștere, în anul 1902, s-a dat o lege prin care se recunoștea dreptul muncitorilor de a organiza sindicate (corporații), dar numai împreună cu patronii; în același

¹ C. Hamangiu, *Codul general al României*, I, p. 571-739.

timp, la conducerea acestor sindicate urmau a fi numiți și reprezentanți ai statului, cu drept de control¹.

– Alte domenii ale dreptului civil care au cunoscut unele reglementări noi în această perioadă au fost acelea al răspunderii civile și al contractelor. Dispozițiile Codului civil cu privire la răspunderea contractuală și delictuală au rămas în vigoare, dar au fost introduse și reglementări noi referitoare la răspunderea pentru riscuri (1912)². Potrivit Codului civil, muncitorii accidentați la locul de muncă, erau nevoiți să recurgă la principiul răspunderii contractuale sau delictuale și să facă dovada că patronul a încălcat o obligație contractuală ori a comis o faptă de natură să provoace accidentul de muncă. În aceste condiții, dovada că accidentul s-a produs din vina patronilor era foarte greu de făcut. Ca urmare, în anul 1912 a fost reglementată o nouă formă de răspundere pentru accidente de muncă (Legea pentru organizarea meseriilor, a creditului și asigurărilor sociale)³. Noul sistem de răspundere se întemeia pe ideea că întreprinzătorul capitalist care folosește mașini în procesul de producție creează o sursă de pericol eventual pentru muncitorul angajat în întreprindere și, de vreme ce patronul culegea beneficii de pe urma funcționării mașinilor, firesc era ca tot el să suporte și pagubele pe care aceste mașini le provocau muncitorilor în caz de accident. Urmarea a fost că muncitorul accidentat nu mai trebuia să facă dovada vinovăției patronului, deoarece culpa acestuia era prezumată, ci doar dovada accidentului și a invalidității sale. Patronul putea fi exonerat de plata despăgubirilor numai dacă făcea dovada că accidentul s-a produs din vina muncitorului. Prin aceeași lege, pentru prima dată în țara noastră, s-a dat o reglementare unitară regimului pensiilor muncitorești pentru bătrânețe, pentru pierderea totală a capacității de muncă și pentru boală.

Și materia contractelor a cunoscut unele modificări. Este de menționat, în primul rând, contractul de arendare, reglementat sumar în Codul civil, dar foarte pe larg în legea privitoare la învoielile agricole (1866). Așa cum vom vedea, prin dispozițiile acestei legi s-a făcut un pas înapoi față de Codul civil, deoarece învoielile agricole se încheiau cu încălcarea vădită a principiului autonomiei de voință.

Alte derogări de la dispozițiile Codului civil s-au făcut în privința contractului de închiriere a clădirilor, prin acordarea unor drepturi speciale proprietarilor și prin introducerea unei proceduri de executare rapidă a chirieșilor.

¹ C. Hamangiu, *Codul general al României*, III, p. 2443.

² *Legea pentru organizarea meseriilor, creditului și asigurărilor sociale* din 1912 a preluat teoria riscului profesional, recunoscută în practica instanțelor.

³ C. Hamangiu, *op. cit.*, VII, p. 740.

Numeroase măsuri legislative au fost adoptate în legătură cu regimul contractului de muncă, pentru impunerea unor măsuri privind durata zilei de muncă, repausul duminical, conflictele colective de muncă, jurisdicția muncii. Cu privire la durata zilei de muncă și a condițiilor de muncă s-au adoptat unele măsuri (legea pentru asigurarea serviciului sanitar din 1874, Legea sanitară din 1885, Regulamentul industriei insalubre din 1894), dar ele se refereau la anumite categorii de muncitori, în special la femei și copii și nu aveau sancțiuni care să impună patronilor respectarea lor. Pentru lucrătorii majori nu s-au stabilit limite ale zilei de muncă, așa încât se putea prelungi până la 16 ore. Repausul duminical a fost introdus în 1897 și a fost fixat la o jumătate de zi.

Cu privire la conflictele colective de muncă, în anul 1909 s-a interzis muncitorilor și funcționarilor statului să organizeze greve¹, iar în 1912 s-a dat patronului posibilitatea să desfacă oricând contractul de muncă, dacă muncitorii „primejduiau” situația fabricii.

Privitor la asigurările sociale, tot în anul 1912 s-a introdus obligația asigurării muncitorilor din toate întreprinderile care foloseau mașini. Fondul asigurărilor sociale era creat, în principal, prin contribuția muncitorilor. Aceeași lege (pentru organizarea meseriilor, creditului și asigurărilor muncitorești) a dat soluționarea conflictelor de muncă dintre patroni și muncitori în competența unor comisii de împăcare; dacă părțile nu se împăcau, litigiul era judecat de către judecătoria de ocol.

§ 4. Dreptul penal

— În domeniul dreptului penal, principalul izvor de drept l-a constituit Codul penal din 1865 la care s-au adăugat și unele legi speciale. Menționăm în acest sens Legea contra sindicatelor, asociațiilor profesionale a funcționarilor statului, județelor, comunelor și stabilimentelor publice prin care încetarea lucrului din *cauza grevei* a fost calificată infracțiune și pedepsită cu privarea de libertate până la doi ani. Această lege se aplica funcționarilor, meseriașilor și muncitorilor statului, județelor, comunelor și „stabilimentelor publice” cu caracter economic, industrial și comercial, ca și persoanelor cărora le era încredințată exercitarea unui serviciu public. Incriminarea grevelor prin legea din 1909 a fost precedată de o dispoziție a legii din 1906 prin care s-a interzis lucrătorilor din mine să participe la greve.

¹ *Legea sindicatelor; asociațiunilor profesionale a funcționarilor statului, județelor, comunelor și stabilimentelor publice*, art. 1.

Alte legi au fost adoptate în legătură cu starea de război. Conflictul balcanic din 1913, declanșarea primului război mondial și perspectiva iminentă a participării României la acest război au determinat adoptarea unor legi penale de natură să asigure securitatea internă și externă a statului. Aceste legi incriminau fapte ca spionajul, trădarea de patrie, nerespectarea obligațiilor cu privire la păstrarea secretului de stat¹. De asemenea, s-au luat măsuri în vederea organizării instanțelor militare pe timp de război.

§ 5. Dreptul procesual

– Codurile de procedură civilă și penală au continuat să se aplice în întreaga perioadă la care ne referim, dar s-au adoptat și unele legi noi prin care s-au introdus unele proceduri speciale, atât în domeniul dreptului procesual civil, cât și în cel al dreptului procesual penal.

În domeniul procedurii civile, cele mai semnificative inovații s-au introdus la 1900 cu ocazia republicării codului din 1865². O parte din aceste modificări vizau îmbunătățirea tehnicii de redactare a textelor prin punerea în valoare a celor mai moderne realizări din domeniul tehnicii legislative. În acest sens au fost aduse unele precizări sau a fost redefinite noțiunile, principiile și instituțiile procedurale.

Pe de altă parte, au avut loc și unele modificări de conținut, constând în introducerea unor proceduri care se abăteau de la tradiția dreptului nostru procesual; ele au fost adoptate în scopul soluționării mai rapide a litigiilor.

Potrivit Codului de la 1865, procedura obișnuită era cea contencioasă, bazată pe lupta juridică dintre părți, ale căror interese erau opuse în ședința publică, pe baza principiilor oralității și contradictorialității dezbaterilor. Noua procedură nu mai avea un caracter contencios, ci era grațioasă, în sensul că procesul nu se desfășura în ședința publică; el se desfășura în cabinetul președintelui instanței, fără dezbateri ample și fără formele procedurale tradiționale, așa încât se puteau pronunța hotărâri rapide, de obicei cu caracter provizoriu. O asemenea procedură a fost utilizată în raporturile dintre proprietari și chiriași; treptat ea s-a aplicat și în alte domenii.

În materia dreptului procesual penal o procedură specială s-a introdus prin Legea privitoare la instrucțiunea și judecarea în fața instanțelor corecționale a flagrantelor delikte din 1913 (Legea micului parchet)³. Potrivit acestei legi, persoanele prinse în momentul comiterii unor infracțiuni de

¹ C. Hamangiu, *Codul general al României*, VI, p. 59.

² C. Hamangiu, *op. cit.*, VII, p. 1527.

³ C. Hamangiu, *op. cit.*, XI² -XII, p. 126.

drept comun în orașele reședință de județ, puteau fi arestate pe loc și aduse în fața procuraturii, care le interoga și le trimitea în fața judecătorilor de ocoale sau a tribunalelor, chemate să pronunțe o hotărâre urgentă de judecare (în aceeași zi), fără parcurgerea fazelor premergătoare, constatare, urmărire, instrucțiune) pe care le prevedea Codului de procedură penală. Cu toate că legea se referea la infracțiuni mărunte de drept comun, în practică sfera de aplicare a fost extinsă în domeniul conflictelor dintre muncitori și patroni, al demonstrațiilor, manifestațiilor de stradă sau grevelor.

– Până la 1879 instanțele judecătorești au fost: judecătoriile de plasă, tribunalele județene, curțile de apel, curțile de juri (pentru crime), Înalta Curte de Casație. Judecătoriile de plasă nu au funcționat din lipsă de personal calificat, iar în 1879 au fost desființate și formal.

Conform dispozițiilor din Legea pentru organizarea judecătorească din 1909, instanțele de judecată erau: judecătoriile de ocoale, tribunalele de județ, curțile de jurați și Curtea de Casație.

Judecătoriile de ocoale erau de două categorii: urbane și rurale; ele erau compuse dintr-un judecător, un ajutor de judecător sau un magistrat stagiar, un grefier și un arhivar.

Tribunalele de județ, precum și secțiunile lor, erau compuse dintr-un președinte, trei judecători și un supleant sau un magistrat stagiar.

Curțile de apel funcționau la București, Craiova, Galați și Iași. Cea din București avea patru secțiuni, iar celelalte câte două. Fiecare secțiune se constituia în curte de sine stătătoare și era compusă dintr-un președinte și cinci consilieri.

Curțile cu jurați funcționau în fiecare județ, sub președinția unui consilier de la curtea de apel: în compunerea lor mai intrau doi judecători de la tribunalele de județ și o comisie formată din doisprezece jurați.

Curtea de Casație, ca instanță supremă, era compusă dintr-un prim președinte, trei președinți de secție și 24 de consilieri.

Secțiunea a II-a

Legislația învoielilor agricole

§ 1. Legea învoielilor agricole din 1866

– Principiile moderne consacrate în Codul civil, în special cele privitoare la forma, elementele și efectele contractelor, au fost grav încălcate prin legea învoielilor agricole din 1866.

Această lege, care deroga de la principiile Codului civil, și care se aplica țăranimii, deci majorității covârșitoare a populației era actul normativ cel mai important pentru ea, deoarece avea o aplicație zilnică și îi afecta în profunzime condiția juridică, precum și starea materială¹.

Contractele sau învoielile dintre moșieri și țărani aveau ca obiect arendarea unor suprafețe de pământ. Datorită faptului că nu aveau pământ suficient sau nu aveau deloc, țăranii erau nevoiți să încheie asemenea contracte, în condițiile stabilite prin Legea învoielilor agricole.

Învoiala încheiată între țăran și moșier era transcrisă într-un registru ținut de primăria comunei². Din momentul transcrierii contractul devenea autentic și era investit cu formulă executorie, la simpla cerere a moșierului. Autoritățile administrative (primarul) îl puneau în executare fără vreo judecată, printr-un sistem care se abătea în mod vădit de la dispozițiile Codului civil și ale Codului de procedură civilă. Astfel, moșierul dispunea de trei căi de executare. Prima, conformă cu textele Codului civil, consta în obligarea țăranului care nu își executase obligațiile față de boier la plata unei despăgubiri; dacă nu putea plăti, boierul avea dreptul să ceară scoaterea la vânzare a bunurilor debitorului insolubil.

Cea de a doua cale consta în angajarea altor persoane în locul țăranului care nu își executa obligația (avem în vedere obligația de a munci), urmând ca plata celor angajați să fie făcută de către țăranul obligat prin învoiala agricolă, la prețurile din timpul aceluia sezon.

În baza celei de a treia forme de executare autoritățile administrative aveau obligația de a-i îndemna pe țărani să presteze muncile la care s-au angajat. De data aceasta abaterea de la principiile Codului civil în materie de răspundere este cât se poate de evidentă. Potrivit codului, în cazul neexecutării obligației de a face, aceasta se transformă în obligația de a plăti un echivalent, în scopul despăgubirii creditorului. Executarea forțată, constând în constrângerea debitorului să-și îndeplinească însăși obligația de a face este străină reglementărilor moderne, inclusiv Codului civil român; și totuși legea din 1866 reînvie o asemenea formă de executare, proprie sistemului juridic feudal. Mai mult socotindu-se că termenul de „a-i îndemna” pe țărani la muncă, folosit la redactarea din 1866, nu este suficient de clar, în 1872 s-a

¹ Gh. Cristea, *Contribuții la istoria problemei agrare în România. Învoielile agricole (1868-1882). Legislație și aplicare*, București, 1977; D. Hurezeanu, *Problema agrară și lupta țăranimii din România 1904, 1906*, București, 1961; C. Corbu, *Rolul țăranimii în istoria României (sec. XIX)*, București, 1982; I. Scurtu, *Mișcarea țăărănească din România până la 1907*, Studii, XXV, 1972, 3; R. Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țăranii*, București, 1908.

² Idem.

adus prin modificarea legii, o precizare importantă, constând în aceea că pentru a-i determina pe țărani să-și îndeplinească obligația de a munci pe moșia boierului, autoritățile administrative locale pot recurge la serviciile dorobanților, cu alte cuvinte, la constrângerea cu forța armată.

Cu toate că ulterior textul privitor la utilizarea dorobanților a fost abrogat, iar termenul învoielilor a fost limitat la un an, pentru ca țăranii să poată încheia contracte și cu alți moșieri, sistemul răspunderii pentru obligațiile contractuale, în condițiile legii învoielilor agricole, a rămas deosebit de apăsător, ceea ce a dus la amplificarea mișcărilor țărănești, culminând cu marea răscoală din 1907.

Alte încălcări ale principiilor moderne au avut loc în legătură cu proba datoriilor țăranilor și a plăților făcute de către ei. Astfel, moșierul putea dovedi datoriile țăranului printr-un registru propriu în care menționa obligațiile asumate, precum și plățile pe care țăranul le făcea. Deși este evident că aceste registre aveau un caracter personal, ele făceau probă în justiție. Firește țăranii nu țineau asemenea registre, și chiar dacă le-ar fi ținut, nu le puteau opune moșierilor.

Alte derogări s-au făcut în privința soluționării litigiilor dintre moșieri și țăranii obligați prin învoieli agricole. Potrivit legii, pretențiile pe care le formulau față de țăranii urmau a fi soluționate, conform unei proceduri speciale, de către autoritățile administrative din localitatea în care s-au transmis învoielile agricole. Introducerea acestei dispoziții a fost motivată de către moșierime prin aceea că muncile agricole au un caracter urgent și trebuie prestate într-un anumit sezon ori deplasarea în fața instanțelor de judecată reclama pierderea de timp și cheltuieli. Acest raționament nu mai funcționa, însă, în cazul în care țăranul formula o pretenție față de moșier. Astfel, dacă țăranul afirma că a primit o suprafață de teren mai mică decât cea prevăzută în învoială sau de calitate inferioară, contractul nu mai era executoriu, așa încât țăranul trebuia să intenteze acțiune în justiție, în fața instanțelor de drept comun, potrivit procedurii obișnuite. Așadar, țăranul trebuia să-și asume riscul unor deplasări lungi, al pierderii de timp și al cheltuielilor, ceea ce nu se întâmpla atunci când pretenția era formulată de către moșier.

§ 2. Modificările aduse Legii învoielilor agricole după marea răscoală a țăranilor din 1907

Generată de profunde cauze economice și sociale, în primul rând de sistemul repartiției pământului, răscoala din 1907 a urmărit, cu prioritate abrogarea Legii învoielilor agricole și înfăptuirea unei noi reforme agrare¹.

¹ Tr. Lungu, *Consecințele politice ale mării răscoale țărănești din 1907 asupra claselor dominante*, Studii, XX, 1967, 2, p. 227.

Unele concesii s-au făcut în legătură cu modificarea sistemului de învoieli agricole¹.

În primul rând a fost desființată dijma la tarla, formă de arendare deosebit de apăsătoare, deoarece țăranii erau nevoiți să lucreze pentru moșieri o suprafață de teren egală cu cea arendată. Întrucât cele două terenuri erau situate în locuri diferite, țăranii erau constrânși să lucreze mai întâi terenul aparținând moșierului, la timpul potrivit, conform tuturor cerințelor, ceea ce atrăgea neglijarea sau reaua cultivare a loturilor ce le reveneau. De asemenea, cu ocazia măsurărilor, țăranilor li se repartizau loturi mai mici decât acelea pe care trebuiau să le muncească pentru moșieri în sistemul dijmei la tarla.

În noua formulare, legea prevedea că nu sunt permise învoieli și dijmă. Dacă țăranul nu plătea pentru arătură sau fânețe, la cererea proprietarului recolta era sechestrată de către executorul comunal. Țăranul putea face, în termen de 5 zile, contestație la judecătoria de ocol, a cărei hotărâre era definitivă, fără drept de opoziție sau recurs.

O altă modificare se referă la formarea unor islazuri ale sătenilor. Problema islazurilor se punea încă de multă vreme, în mod acut, pentru economia țărănească, deoarece țăranii munceau pământurile lor și pe cele ale moșierilor cu inventar propriu, în primul rând cu vite. Moșierii, care în majoritate aveau inventar puțin sau nu aveau deloc nu erau interesați în menținerea islazurilor și, de aceea, căutau să transforme orice teren în pământ de cultură agricolă. Pe de altă parte, moșierii speculau lipsa de izlazuri, oferind țăranilor mici suprafețe de pășunat, în schimbul unor condiții deosebit de grele. Modificarea adusă la 1907 nu impunea moșierilor obligația de a pune la dispoziția țăranilor terenuri în vederea formării de islazuri, ci face numai unele recomandări. Comuna era autorizată să-și constituie islazuri prin cumpărarea unor terenuri de la proprietarii din comună sau de la vecini; ofertele urmau a fi primite de la proprietarii pe a căror moșii s-a făcut împrumutarea de la 1864. Cum marii proprietari nu s-au grăbit să facă asemenea oferte, au fost amenajate puține islazuri, iar dificultățile pentru țărani au persistat.

Printr-o altă modificare a legii s-au stabilit anumite limite la prețurile plătite pentru pământ și pentru muncile agricole. În acest sens, s-a fixat un plafon la arenda plătită în bani de către țărani și totodată o limită inferioară la prețurile plătite țăranilor pentru muncile agricole efectuate. Numai că pentru fixarea limitelor maxime și minime a acestor prețuri s-a plecat de la

¹ *Legea pentru învoieli agricole din 23 decembrie 1907 a suferit o serie de modificări în 1908, 1910, 1912 (C. Hamangiu, op. cit., III, p. 666).*

media ultimilor trei ani, adică tocmai de la sistemul aplicat în anii premergători răscoalei. Deși s-a pretins că urmărea să împiedice urcarea arende și scăderea prețurilor pentru muncile depuse de către țărani, în realitate, legea din 1908 a impus un preț ridicat pentru arendarea pământului și o remunera-re scăzută a muncii.

De asemenea, legea a înființat un corp de inspectori regionali care aveau atribuții în direcția asigurării respectării dispozițiilor legale în relațiile dintre moșieri și țărani, cu pretenția de a se asigura, pe baza sistemului în vigoare, un echilibru între moșieri și țărani.

Contractele se încheiau potrivit unor formule împărțite de Ministerul Agriculturii și erau autentificate de către primar, asistat de către executorul comunal.

În perioada care a urmat răscoalei s-au mai adus și alte modificări acestei legi, dintre care menționăm pe aceea care limita dreptul arendașilor de a arenda mai multe moșii. Această dispoziție era îndreptată împotriva trusturilor arendășești, de felul celor existente în perioada anterioară anului 1907. Totuși, interdicția nu a avut vreun efect, deoarece legislația noastră permitea încheierea contractului de arendare printr-o persoană interpusă. Recurgând la această formulă, arendașii eludau legea căci închiriau mai multe moșii, fără a-și trece numele în contracte.

Așadar, întreaga legislație agricolă a acestei perioade, inclusiv cea adoptată după 1907, departe de a soluționa contradicțiile din agricultură, a contribuit la agravarea lor prin consacrarea unor relații ce purtau amprenta rămășițelor feudalismului¹.

¹ V. Livezeanu și colectiv, *Relații agrare și mișcări țăărănești în România, 1908-1921*, București, 1967.

Capitolul III

TRANSILVANIA ÎN PERIOADA LIBERALISMULUI AUSTRIAC ȘI A DUALISMULUI AUSTRO-UNGAR

Secțiunea I

Transilvania în perioada liberalismului (1861-1867)

§ 1. Organizarea de stat

– Regimul politic neabsolutist pe care Austria l-a introdus după revoluția de la 1848 s-a dovedit neviabil în condițiile accentuării frământărilor interne generate de asuprairea socială și națională.

Situația internă era agravată de izolarea politică în care se afla Austria, de înfrângerile din Italia, ca și de formarea statului național român, eveniment ce a dat speranță românilor din Transilvania și a contribuit la intensificarea luptei de eliberare a acestora.

În Transilvania, ca și în întregul imperiu, măsurile violente aplicate vreme de un deceniu au făcut să crească și mai mult nemulțumirile maselor, în primul rând ale naționalităților subjugate.

Falimentul regimului neabsolutist a constrâns Austria să revină la formula recunoașterii autonomiei popoarelor care făceau parte din imperiu. La începutul anului 1860 a fost convocat la Viena Senatul imperial, în componența căruia intrau reprezentanți ai tuturor naționalităților, inclusiv români (Șaguna, Mocioni, Petrino). Senatul urma să facă propuneri pentru reorganizarea imperiului, într-o formă care să-i asigure supraviețuirea. Pe baza acestor propuneri împăratul Austriei a dat la 20 octombrie 1860 un act constituțional (Diploma imperială pentru reglementarea raporturilor de drept public în Monarhie) prin care organizarea imperiului suferea importante modificări¹. În esență, acest act constituțional recunoștea tuturor națiunilor din imperiu dreptul de a-și păstra individualitatea istorică și politică, printr-o organizare administrativă proprie, prin păstrarea legilor și așezămintelor proprii.

După ce noul sistem de organizare a fost confirmat (februarie 1861) în Transilvania a început o perioadă de mari realizări politice și culturale, o perioadă în care poporul român a făcut o strălucită probă a vocației sale istorice, democratice, după mai multe secole de împilare.

¹ S. Retegan, *Dieta Românească din Transilvania (1863-1864)*, Cluj-Napoca, 1979, p. 36.

Prin forma de organizare ce s-a realizat, ca și prin semnificația legilor adoptate, perioada liberalismului are o semnificație cu totul aparte în istoria Transilvaniei. Într-adevăr, prima Dietă cu majoritate românească din istoria Transilvaniei a fost primul for politic în care s-au adoptat legi de egală îndreptățire, pătrunse de spirit democratic în opoziție netă cu hotărârile discriminatorii ale Dietelor anterioare, dominate de națiunile privilegiate¹.

Înfăptuirea organizării de stat a Transilvaniei pe noile baze constituționale, și în special, alegerile pentru Dietă, au prilejuit o serie de dispute și confruntări, în cadrul cărora s-au conturat două poziții diametral opuse: reprezentanții națiunii române promovau principii democratice, întemeiate pe egalitatea naționalităților și pe reprezentarea proporțională, în timp ce reprezentanții ungarilor se cramponau de regimul discriminatoriu impus de nobilime, regim ale cărui caractere sunt clar exprimate în două acte simbolice; *Unio trium nationum* la 1437 și hotărârea de unire a Transilvaniei cu Ungaria la 1848².

Deși trebuia să se întrunească încă din 1861, Dieta Transilvaniei nu s-a putut constitui decât în 1863, datorită atitudinii distructive a reprezentanților ungarilor, care cereau ca adunarea să fie convocată la Cluj, să hotărască unirea Transilvaniei cu Ungaria și să fie aleasă de către nobili și de către cei ce plăteau un impozit direct de 8 florini, excluzând capitația. Românii din Transilvania au combătut cu vehemență atitudinea anacronică a ungarilor și, într-un climat de efervescentă politică și culturală, au exprimat prin presă, prin viu grai, cu ocazia numeroaselor întruniri, prin proteste și memorii adresate Vienei, prin cuvântul delegațiilor trimise la diversele foruri politice, cereri îndreptățite vizând egalitatea politică a națiunii române cu celelalte națiuni, egalitate garantată printr-o diplomă imperială, recunoașterea limbii române ca limbă oficială, dietă democratică, congres național.

La începutul anului 1861 s-a întrunit Conferința națională de la Sibiu, unde alături de revendicările menționate, s-a cerut anularea tuturor legilor care prejudiciuau națiunea română; în acest sens românii și-au exprimat hotărârea de a nu permite nobilimii maghiare să înfăptuiască o restaurație a situației de la 1848, când s-a votat unirea Transilvaniei cu Ungaria.

¹ S. Retegan, *Eforturi și realizări ale românilor din Transilvania în anii premergători dualismului în România din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar*, sub redacția lui Șt. Pascu, Cluj-Napoca, 1978; D. Suci, *Acțiuni politice românești împotriva suprimării autonomiei Transilvaniei între 1848 și 1868* (același volum).

² T. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice-naționale ale românilor sub Coroana ungară*, Sibiu, 1906.

Prin eforturile depuse de reprezentanții românilor, sprijiniți de cei ai sașilor, Curtea de la Viena a revenit asupra necesității constituirii Dietei Transilvaniei, pe care a convocat-o din nou în 1863, pe baza unui regulament electoral cu titlu provizoriu care, dând curs în mai mare măsură principiului reprezentării proporționale, avea să ducă la schimbarea structurii sociale și naționale a organului legiuitor. Potrivit acestui regulament, Dieta urma a se compune din 40 de persoane, numite de împărat (regaliști) și din 125 deputați aleși în localitățile înzestrate cu dreptul de a avea deputat propriu și în cercuri electorale rurale de câte 30000 locuitori, constituite pe comitate, districte și scaune. Aveau dreptul de vot locuitorii majori care au plătit în 1861 un impozit direct de 8 florini, incluzând și capitația. Preoții, medicii, avocații, inginerii, notarii și învățătorii erau declarați alegători din oficiu. În cele opt comitate ale Transilvaniei, s-au consemnat peste 40000 de alegători dintre care, aproape 23000 erau români, peste 9 000 erau unguri și 3 500 erau sași.

Rezultatul alegerilor din iunie-iulie 1863 este următorul: 48 deputați români, 44 deputați maghiari, și 33 deputați sași¹. Deși premisele izbânzii românilor se aflau în regulamentul electoral, nu este mai puțin adevărat că reușita se datorează comportării mature a alegătorilor, în bună parte țărani, a căror atitudine demnă și responsabilă a fost o surpriză pentru nobilime și pentru autorități și un motiv de satisfacție pentru intelectualitatea română. La numărul deputaților aleși se adaugă 39 regaliști, numiți de împărat, câte 13 pentru fiecare națiune.

Deschiderea lucrărilor forului legislativ, la 15 iunie 1863, a constituit în epocă un mare eveniment politic; ca și la 1848 au revenit în Transilvania o serie de cărturari, printre care Al. Papiu Ilarian. De la această adunare, întrunită după 15 ani de inactivitate se aștepta soluționarea în chip democratic a marilor probleme politice și sociale, curmarea regimului discriminatoriu și abuziv, vindecarea rănilor seculare. Deschiderea lucrărilor s-a făcut în prezența a 101 deputați și regaliști, între care se aflau: Andrei Șaguna, Al. Sterca-Șuluțiu, Gheorghe Barițiu, Ioan Rațiu, Ioan Pușcariu, Ilie Măcelariu, Iacob Bologa, Dimitrie Moldovan, Ion Codru-Drăgușanu și alții². Deputații regaliști maghiari, prezenți cu toții la Sibiu au refuzat să participe la lucrările adunării legislative. Mai târziu prin numirea altor regaliști, ca și prin ținerea de noi alegeri, un număr de 11 maghiari au participat, totuși, la

¹ S. Retegan, *Dieta Românească din Transilvania (1863-1864)*, Cluj-Napoca, 1979, p. 78; Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, București, 1985, p. 205.

² I. Lupaș, *Mitropolitul Andrei Șaguna. Monografia istorică*, Sibiu, 1911.

lucrări. Pasivismul celorlalți reprezentanți ai nobilimii maghiare a fost motivat prin aceea că Dieta este ilegal constituită de vreme ce nu ia în considerare unirea Transilvaniei cu Ungaria. În realitate, ei au refuzat să participe la lucrările forului legislativ, întrucât acesta era constituit pe baze mai apropiate de cerințele reprezentării proporționale, și, ca atare, în mod fatal, ei se aflau în minoritate.

Activitatea forului legislativ a început cu adoptarea răspunsului la „mesajul tronului”. Mesajul rezuma evoluția imperiului după 1860, prezenta situația Principatului în raport cu alte provincii, recunoștea autonomia acestuia, precum și dreptul Dietei de a legifera; legea din 1848 prin care se hotărâse unirea Transilvaniei cu Ungaria a fost declarată nulă. În același timp s-a arătat că Diploma leopoldină a devenit inaplicabilă, ceea ce face necesară adoptarea unei noi diplome care să garanteze, conform cu noile împrejurări, autonomia Transilvaniei.

Răspunsul dat de către Dietă a subliniat, cu deosebire, importanța garantării autonomiei Marelui Principat al Transilvaniei și necesitatea reformulării Diplomei din octombrie 1860 pentru a fi pusă de acord cu realitățile sociale și naționale din acel moment.

§ 2. Legislația Dietei de la Sibiu

– Recunoașterea egalității națiunii române și *confesiunilor sale*. În dezbaterile Dietei nu s-a mai ridicat problema recunoașterii politice a românilor, căci acesta era acum un drept câștigat, ci forma concretă, modalitatea practică de participare a românilor la viața de stat (înarticularea)¹. În esență, proiectul de lege al comisiei, care exprima punctul de vedere al românilor, se pronunța pentru o înarticulare în sensul acordării unei autonomii politice colective pentru națiunea română, așa cum a fost cazul celorlalte națiuni în trecut. Unii deputați, sași, căutând să golească de conținut proiectul de lege, s-au pronunțat pentru o recunoaștere compensatorie, a cărei menire ar fi fost numai aceea de a anula repetatele excomunicări ale românilor din Transilvania. De altfel, toate celelalte proiecte care au fost prezentate în Dietă aveau în vedere o recunoaștere vagă, care nu implica încadrarea în sistemul politic al Marelui Principat.

În final a fost adoptat, cu puține modificări și apoi sancționat, proiectul de lege al comisiei, în care se exprima poziția deputaților români. Adoptarea

¹ S. Retegan, *op. cit.*, p. 91; *Recunoașterea egalității națiunii române și a celor două confesiuni în Dieta de la Sibiu (1863-1864)*, Anuarul Institutului de Istorie, Cluj, XIV, 1971, p. 119: „Concordia”, 66, 16 august, 1864, p. 266.

legii pentru „egala îndreptăţire a naţiunii române şi a confesiunilor sale”, chiar dacă nu s-a aplicat multă vreme, a fost un strălucit exemplu de vocaţie democratică a românilor din Transilvania, căci, în condiţiile în care deţineau majoritatea în Dietă, au făcut dovada că nu urmăresc să instaureze un regim de asuprire naţională, ci egala îndreptăţire.

– Până la instaurarea regimului liberal, cu excepţia a două scurte perioade, limba oficială a Transilvaniei a fost latina: în anii domniei lui Iosif al II-lea, şi sub regimul neabsolutist, monarhia habsburgică, în dorinţa de a germaniza întregul imperiu, a impus germana ca limbă oficială.

Pe de altă parte, comunitatea lingvistică existentă în Transilvania ridică probleme modului de comunicare între cele trei grupuri etnice, ca şi a regimului juridic al fiecăreia dintre cele trei limbi: româna, maghiara şi germana.

Frământările generate de această problemă au fost adânci şi de durată căpătând dimensiuni majore odată cu formarea naţiunii române şi a conştiinţei naţionale. Gravitatea acestei probleme a fost dată de faptul că limba română era considerată tolerată, că nu era admisă în viaţa de stat nici la nivel central, nici la nivel local. În aceste condiţii, orice contact cu autorităţile sau orice participare la viaţa publică presupunea exprimarea într-o altă limbă decât aceea a populaţiei majoritare din Transilvania. Prin nerecunoaşterea limbii române, monarhia habsburgică şi nobilimea maghiară din Transilvania au dus până la ultimele ei consecinţe politica de deznaţionalizare¹. Singurele domenii în care s-a putut utiliza limba română au fost şcoala, în măsura în care era îngădită de limba latină, şi biserica.

Politica discriminatorie pe plan lingvistic s-a accentuat şi mai mult după anul 1791 când nobilimea maghiară a introdus limba sa în numeroase domenii ale vieţii publice; în scaunele săseşti era permisă utilizarea limbii germane.

Politica nobilimii maghiare de impunere a limbii sale ca singura limbă oficială a Transilvaniei a devenit şi mai vizibilă o dată cu întocmirea proiectelor de legi din 1837 şi 1841, prin care limba maghiară urma să devină unică, nu numai în administraţie şi justiţie, ci şi în domeniul instrucţiunii publice. În anul 1847 Dieta din Transilvania a adoptat o lege prin care limba maghiară era declarată limba oficială a statului, în locul celei latine.

Reacţia românilor faţă de această măsură cu caracter profund discriminatoriu a fost promptă şi hotărâtă, manifestându-se cu deosebită vigoare, cu ocazia revoluţiei de la 1848². Astfel, la adunarea ţinută în mai 1848 la Blaj,

¹ G. Bogdan-Duică, *Viaţa şi ideile lui Simion Bărnuţiu*, Bucureşti, 1924.

² L. Maior, *Aspecte ale organizării administraţiei româneşti din anul 1848-1849 în Transilvania*, Acta Musei Napocensis, IV, 1967, p. 563.

s-a cerut oficializarea limbii române, alături de maghiară și germană, iar prin petiția din februarie 1849 s-a cerut ca limba română să devină limba oficială a provinciei autonome românești în cadrul Imperiului austriac.

Acest deziderat al revoluției de la 1848 nu s-a putut îndeplini, deoarece, o dată cu regimul neoabsolutist, prin instrucțiuni secrete, limba germană a fost impusă ca limbă oficială.

O dată cu falimentul regimului neabsolutist și cu începutul preparativelor în direcția introducerii unui regim liberal, monarhia habsburgică a adoptat unele măsuri, indirecte, de recunoaștere a limbii române. Menționăm în acest sens o instrucțiune a Ministerului Justiției din iulie 1860 prin care s-a cerut tuturor forurilor subordonate să folosească limba popoarelor în toate ramurile activității judecătorești. În aplicarea acestei instrucțiuni, președintele Tribunalului apelativ al Transilvaniei a dat o circulară care îi obliga pe toți funcționarii tribunalelor să învețe limba provinciei și să o aplice în activitatea lor. Totuși, aplicarea limbii române, chiar și în limitele menționate, a întâmpinat mari dificultăți. Față de această stare de lucruri, o serie întreagă de comunități urbane și rurale românești au declarat limba română ca singura oficială și au trecut la redactarea actelor în limba română¹. Așa se explică faptul că în arhivele oficiale din Transilvania, o serie de acte datând din această perioadă sunt redactate în limba română.

Ca urmare a mișcării declanșate de românii din Transilvania cercurile habsburgice le-au recunoscut dreptul de a folosi limba lor în lucrările Dietei și au propus recunoașterea prin lege a egalității limbii române. Proiectul de lege, revizuit în mai multe puncte la Viena, prevedea egalitatea limbilor română, maghiară și germană în viața publică². În același timp, corespondența, inclusiv cea a comunelor, urma să se facă în limba germană, iar limba oficială a autorităților centrale, inclusiv cea a comunicării cu Viena, urma să fie stabilită pe cale administrativă (deci tot germana).

Dezbaterile acestui proiect de lege în Dieta de la Sibiu au fost extrem de aprinse, deoarece tendința germanizatoare a propunerii oficiale era de natură să-i nemulțumească pe deputații români.

La 29 septembrie proiectul de lege a fost adoptat, iar legea a intrat în vigoare chiar înaintea sancționării sale de către împărat. Chiar dacă cele două dispoziții cu caracter germanizator n-au putut fi înlăturate din textul adoptat, deputații români și-au manifestat satisfacția față de faptul că după lupte grele și sacrificii, limba română a fost recunoscută ca limbă oficială a Transilvaniei.

¹ „Gazeta Transilvaniei”, 49, 24 iulie 1862, p. 193.

² S. Retegan, *op. cit.*, p. 127.

– După ce în perioada neoabsolutismului, relațiile feudale din agricultură au fost, în linii generale, desființate, s-au declanșat numeroase procese de spoliere a țăranilor, sub pretextul că pământurile stăpânite de către aceștia sunt alodiale, cu atât mai mult cu cât nu există o reglementare care să indice precis natura juridică a diferitelor proprietăți. De regulă, țăranii pierdeau procesele fie pentru că nu se puteau prezenta la termenele stabilite, fie pentru că nu-și puteau face o apărare adecvată, fie datorită parțialității instanțelor¹. O serie de abuzuri decurgeau și din faptul că nu se realizase încă o delimitare clară între justiție și administrație. Astfel, judele cercual (*solgăbirău*) avea atât atribuții administrative, cât și judecătorești.

Reorganizările succesive ale sistemului judiciar din Transilvania nu au fost de natură să pună capăt confuziei și dezordinii care domnea în activitatea judecătorească. Numai între anii 1848 și 1863 justiția a fost reorganizată de patru ori.

În momentul deschiderii lucrărilor Dietei de la Sibiu, aparatul justiției era organizat în trei trepte; judecătoriile colegiale în cadrul comitetelor și scaunelor, Tabla regească de la Târgu Mureș și Tribunalul de apel de la Sibiu, iar locul celei de a treia instanțe îl ținea fie Guberniul Transilvaniei, fie Cancelaria aulică, la acest nivel justiția fiind confundată cu administrația.

Încă înainte de deschiderea lucrărilor Dietei, la Conferința națională a românilor de la Sibiu, între revendicările fundamentale au figurat și cele privind înființarea unei instanțe supreme, publicarea tuturor sentințelor, reprezentarea corespunzătoare a românilor în funcțiile judecătorești². Toate aceste revendicări erau făcute cu scopul de a se pune capăt anarhiei și abuzurilor care domneau în activitatea judecătorească.

Autoritățile de la Viena s-au dovedit receptive față de cererile îndreptățite ale românilor și și-au dat acordul la înființarea unui Tribunal Suprem al Principatului, înaintând Dietei un proiect de lege în acest sens³. Potrivit proiectului trimis spre dezbateri, Tribunalul Suprem urma să decidă în calitate de a treia instanță în procesele civile, urbariale și penale, să soluționeze conflicte de competență între Tabla regească și Tribunalul apelativ de la Sibiu, sau între autoritățile din Transilvania și cele din afara ei. Totodată, Tribunalul Suprem era competent să soluționeze conflicte dintre organele politice și cele judecătorești din Transilvania și să se pronunțe cu privire la adoptarea sau modificarea legilor. În fine, se prevedea ca sediul tribunalului

¹ „Gazeta Transilvaniei”, 82, 3 octombrie 1867, p. 326.

² T. Păcățian, *op. cit.*, III, p. 777.

³ S. Retegan, *op. cit.*, p. 161.

să fie la Viena și nu în Transilvania, iar personalul judecătoresc să fie numit de autoritățile imperiale. Aceste ultime prevederi au fost respinse cu vehemență de către deputații români, cu toate că, în final, din motive tactice, au fost nevoiți să le accepte¹.

După ce legea a fost adoptată în Dietă (septembrie 1864) și după ce a fost sancționată de către împărat, s-a trecut la organizarea Tribunalului Suprem, care în mai 1865 era gata constituit, sub președinția lui Vasile L. Pop.

Tribunalul Suprem al Transilvaniei și-a desfășurat încă de la început activitatea în atmosfera plină de tensiune a negocierilor privind instaurarea dualismului austro-ungar, pentru ca după crearea acestui regim să fie contopit cu Curtea Supremă de Justiție din Ungaria, în care funcționa ca o secție specială pentru Transilvania.

– Regulamentul electoral provizoriu, pe baza căruia s-a întrunit Dieta de la Sibiu, a fost supus apoi dezbaterilor, pentru a fi adoptat ca lege electorală a Transilvaniei. Acest regulament provizoriu, devenit proiect de lege și apoi lege, prezintă o serie de caractere ce dădeau expresie tendințelor progresiste ale epocii, facilitând mai mult decât orice reglementare anterioară reprezentarea unor pătri mai largi ale populației în organul legislativ, și, totodată, o prezentare mai conformă cu ponderea numerică a celor trei etnii din Transilvania, ceea ce ducea, în mod firesc, la formarea unei majorități românești în Dietă².

Astfel, s-a schimbat raportul dintre membrii numiți ai Dietei (regaliștii) și cei aleși (deputații), în favoarea celor aleși. Față de censul relativ scăzut, de 8 florini, inclusiv capitația, a fost posibilă o participare de 37 alegători la 1000 de locuitori, ceea ce reprezintă un procent foarte ridicat pentru acea vreme³. Censul a fost impus și nobililor, cercurile electorale au fost alcătuite corect, s-au luat măsuri în vederea prevenirii abuzurilor, limba română a fost recunoscută, alături de maghiară și germană, ca limbă parlamentară.

Firește, textul proiectului de lege cuprindea și unele prevederi de natură să asigure unele avantaje elementelor feudale (anumite localități aveau dreptul de a fi reprezentate prin deputații proprii în Dietă), precum și populației orășenești, formată în majoritate din unguri și sași. Deși deputații români s-au pronunțat împotriva acestor prevederi, ele au fost totuși adoptate, față de pericolul refuzului împăratului de a sancționa legea.

După adoptarea sa, legea a fost înaintată spre sancționare (octombrie 1864), dar, în condițiile pregătirilor secrete pentru instaurarea regimului

¹ „*Concordia*”, 75, 18 septembrie 1864, p. 302.

² S. Retegan, *op. cit.*, p. 182.

³ „*Telegraful român*”, 18, 1 martie 1864, p. 69.

dualist, împăratul a amânat punerea sa în vigoare, sub pretextul că trebuia realizată o coordonare a circumscripțiilor electorale, cu cele administrative.

Cu toate că legea nu s-a putut aplica, dispozițiile sale își păstrează semnificația simbolică nealterată, căci ele pun în lumină voința Dietei de la Sibiu de a se introduce în Transilvania un regim de egalitate națională: după secole de oprimare, românii au înțeles să aplice cu generozitate principiul egalității naționalităților, adoptând una din cele mai moderne și mai drepte legi electorale ale epocii.

– Și problema agrară a prilejuit ample dezbateri în Dieta de la Sibiu¹. Astfel, deputatul român I. Rațiu a propus trei proiecte de legi favorabile țăranilor; primul proiect de lege prevedea o nouă interpretare a raporturilor dintre nobilii și țăranii secui, favorabilă acestora din urmă, cel de al doilea preconiza adoptarea unor principii mai echitabile pentru împărțirea pășunilor folosite de către nobili și țărani înainte de 1848, iar cel de al treilea avea în vedere împărțirea pădurilor din regiunile muntoase între nobili și țărani, potrivit unui sistem mai favorabil pentru țărani. Propunerile lui Ioan Rațiu, ca și ale altor deputați români, făcute în condițiile extinderii mișcărilor populației rurale, veneau în întâmpinarea multora din revendicările țăranilor români, unguri (inclusiv secui) și sași, dar ele prezintă și unele limite, decurgând din limitele de clasă ale unor deputați.

Guberniul Transilvaniei a propus, la rândul său, un proiect de lege care avea în vedere aducere unor modificări neesențiale Patentei din 1854. În esență, se propunea crearea în fiecare cerc administrativ a unor comisii formate din reprezentanții țăranilor și ai nobililor, iar răscumpărarea pământurilor de către jeleri să se facă în 40 de rate (și nu în 6), plătibile în 20 de ani.

Datorită sistemului dezbaterilor, care prevedea reluarea discuțiilor ori de câte ori apăreau puncte de vedere divergente, adoptarea proiectelor de lege propuse de către deputații români a putut fi amânată până la închiderea Dietei de la Sibiu (septembrie 1865). În schimb a fost adoptat proiectul de lege oficial prin care s-au dat curs numai unor doleanțe ale țăranilor fără vreo semnificație deosebită pentru statutul lor social.

– În atenția Dietei de la Sibiu au stat și o serie de probleme privind construirea căilor ferate, finanțele, organizarea armatei și a administrației².

Cât privește construirea unei căi ferate care să facă legătură cu România Dieta s-a pronunțat pentru traseul Oradea – Brașov, dar a prevalat

¹ S. Retegan, *op. cit.*, p. 211; I. Kovacs, *Despre activitatea așa numitelor judecătării urbariale*, Acta Musei Napocensis, II, 1965, p. 465.

² S. Retegan, *op. cit.*, p. 227.

punctul de vedere imperial potrivit căruia calea ferată Arad – Sibiu – Turnu Roșu trebuia să aibă prioritate.

În domeniul financiar s-a discutat asupra necesității modernizării sistemului impozitelor, asupra constituirii bugetului provincial, asupra plății despăgubirilor urbariale, asupra fondurilor și fundațiilor statului, precum și asupra vămilelor.

Referitor la organizarea administrativ-teritorială, Dieta și-a propus să introducă un sistem mai unitar și mai echilibrat. Astfel, în locul celor 8 comitate, 9 scaune și două districte românești, s-a propus introducerea a 12 unități administrative aproximativ egale. Nici aceste propuneri nu au putut fi adoptate de către Dietă, datorită prorogării, apoi a desființării sale. Preparațiile pentru instaurarea dualismului austro-ungar erau în plină desfășurare, iar după impunerea acestuia, pentru Transilvania a început o perioadă de oprimare fără precedent în istoria sa milenară.

Secțiunea a II-a

Transilvania în perioada dualismului austro-ungar

§ 1. Instaurarea regimului dualist austro-ungar

– Regimul dualist a constituit formula politică prin intermediul căreia nobilimea și burghezia din Austria și Ungaria și-au promovat interesele de clasă, prin exercitarea exploatarei sociale asupra maselor și prin asuprirea națională a popoarelor cuprinse în hotarele imperiului.

Pentru Transilvania instaurarea regimului dualist a marcat începutul unei perioade de cumplită oprimare, căci prin integrarea sa forțată în cadrul statului ungar și-a pierdut identitatea politică proprie, de care se bucurase aproape un mileniu, iar națiunii române majoritare i s-a negat pur și simplu existența în privința drepturilor, dar nu și în privința obligațiilor, de vreme ce împilările de tot felul se îndreptau neconținut împotriva românilor.

Prin politica de lichidare a tuturor drepturilor pe care a promovat-o regimul dualist, perioada respectivă s-a înscris ca cea mai neagră din istoria poporului român din Transilvania.

Formula politicii dualiste s-a înfăptuit în condițiile declinului Imperiului austriac pe plan extern și ale ascuțirii luptei popoarelor oprite pentru independență, care nu mai puteau fi dominate fără sprijinul nobilimii și burgheziei maghiare. Într-adevăr, izolarea politică a Austriei pe plan

european, înfrângerile din Italia (1859) și din războiul cu Prusia, excluderea sa din confederația germană, formarea statului național român, criza financiară și lupta naționalităților oprimăte, făceau imposibilă supraviețuirea imperiului în vechea sa formă de organizare¹.

Instaurarea dualismului și încorporarea Transilvaniei de către Ungaria au fost pregătite printr-o serie de acte care s-au succedat între 1865 și 1867. Astfel, în septembrie 1865 Dieta de la Sibiu a fost desființată, iar în luna noiembrie a aceluiași an s-a convocat o nouă Dietă la Cluj, aleasă pe baza unei legi feudale din 1771, profund defavorabilă românilor. Constituită pe baza unor principii feudale, cu adevărat anacronice, Dieta era formată din 108 deputați aleși și 190 deputați numiți (regaliști); în asemenea condiții se putea constitui o Dietă cu majoritatea maghiară.

Uitând de faptul că anulasă hotărârile adoptate în Dieta din 1848 cu privire la anexarea Transilvaniei, împăratul a supus în discuție această problemă. Dieta de la Cluj, cu totul nerepresentativă, a votat din nou, în decembrie 1866, anexarea Transilvaniei la Ungaria, în ciuda protestelor vehemente ale românilor.

În baza acordului intervenit în februarie 1867 între Austria și Ungaria și în urma încoronării lui Franz Iosef I al Austriei ca rege al Ungariei (iunie 1867), s-a creat în mod oficial dualismul austro-ungar prin care s-a introdus un regim, cu dublă funcție, de exploatare a maselor populare și de reprimare a luptei de eliberare națională.

Prin Legea din 5 decembrie 1868 Dieta maghiară a hotărât anularea tuturor instituțiilor autonome ale Transilvaniei și încorporarea sa la Ungaria.

În cadrul monarhiei bicefale care s-a creat, împăratul Austriei era în același timp și rege apostolic al Ungariei. Uniunea personală era completată cu elemente de uniune reală, constând în existența unor ministere comune: Ministerul de Externe, Ministerul de Război, Ministerul de Finanțe. În paralel, două delegații desemnate de Dieta maghiară și de parlamentul din Viena se întruneau în una din cele două capitale, în mod alternativ, pentru a examina diferitele aspecte ale activității celor două corpuri legislative.

Pentru clasele dominante maghiare marele câștig a constat în dobândirea unei egalități politice cu Austria, cât și în anexarea Transilvaniei; de altfel, desfășurarea evenimentelor atestă că realizarea dualismului a fost condiționată de anexarea Marelui principat al Transilvaniei.

¹ D. Suci, *Acțiuni politice românești împotriva suprimării autonomiei Transilvaniei între 1848 și 1888*, în *Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar* (St. Pascu), Cluj-Napoca, 1968, p. 103.

Odată cu încorporarea în statul ungar, Transilvania nu mai avea organe proprii de conducere, căci Dieta și guvernul au fost desființate¹. Potrivit legii constituționale din 1867, Transilvania avea numai dreptul de a-și trimite reprezentanții în Parlamentul de la Pesta.

Organizarea administrativă a fost și ea întocmită prin crearea județelor și a comunelor (1884). Județele erau conduse de către prefecți, care reprezentau guvernul și aveau rolul de a supraveghea cum erau aplicate dispozițiile acestuia. Conducerea efectivă era exercitată de către subprefecți, aleși de către populația județelor. În cadrul fiecărui județ își desfășurau activitatea un consiliu județean, ales de către locuitori.

Comunele erau de mai multe feluri: municipii, orașe mari, orașe și sate. La conducerea lor se aflau un primar și un consiliu comunal.

– Viața economică a Transilvaniei a cunoscut, de asemenea, o serie de transformări, mai ales către sfârșitul secolului al XIX-lea, când Ungaria va manifesta o tendință tot mai accentuată de înlocuire a capitalului austriac. Dezvoltarea multilaterală a Transilvaniei a fost consecința pătrunderii pe piața sa a produselor industriale din afară, în special din Austria; principalele consecințe ale acestei politici economice a fost frânarea ritmului revoluției industriale și preponderența industriei manufacturiere. Cu toate că Transilvania dispunea de uriașe bogății, ea a fost menținută într-o stare de subordonare și dependență economică, rezervându-i-se de către regimul dualist rolul de a exploata sau prelucra materiile prime. Așa se explica dezvoltarea unor ramuri ca industria extractivă (aproape 1.500.000 t cărbune, 500.000 t minereu de fier, aproape 2.500 kg aur la sfârșitul secolului trecut) sau industria siderurgică (aproape 2.500.000 t fontă fier și 70.000 t oțel). La Reșița s-a introdus sistemul Bessemer de producere a oțelului, ceea ce a constituit o premieră în sud estul Europei.

Condițiile extrem de avantajoase create de abundența materiilor prime și de prețul scăzut al forței de muncă au atras capitaluri franceze, germane, belgiene și engleze; în încercarea de a concura capitalul austriac, Ungaria a încurajat pătrunderea în Transilvania a capitalului german. Capitalul autohton a fost investit mai cu seamă în domeniul industriei ușoare, dar și aici ponderea sa a scăzut, în profitul capitalurilor din Austria și Ungaria². Rămânerea în urmă a Transilvaniei pe plan economic este atestată și de repartizarea populației din rândul căreia, la începutul secolului XX, 87% trăia în zonele rurale.

¹ I. Kovacs, *Românii din Monarhia Habsburgilor și compromisul din 1867*, în *Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar* (Șt. Pascu), Cluj-Napoca, 1978.

² *Din istoria Transilvaniei*, II, București, 1961, p. 98.

Prin adoptarea, la începutul acestui secol a unor măsuri în vederea încurajării industriei, s-a accentuat și mai mult rolul de furnizor de materii prime al Transilvaniei, în profitul capitalurilor străine. În mare măsură, dezvoltarea economică și urbanistică din monarhia bicefală s-a înfăptuit pe seama uriașelor resurse ale Transilvaniei.

Agricultura din Transilvania s-a întemeiat, în principal, pe dubla exploatare a țăranilor români, căci majoritatea moșierilor era formată din maghiari, iar majoritatea țăranilor săraci era formată din români. Întreaga legislație care s-a adoptat în vederea clarificării relațiilor de proprietate, a avut ca urmare răpirea pământurilor țăranilor, readucerea acestora la o stare de dependență prin impunerea unor despăgubiri exagerate și extinderea marilor proprietăți funciare¹.

§ 2. Legislația de reprimare a românilor din Transilvania

– Legea din 1868, care consacră așa zisa unire a Transilvaniei cu Ungaria, a desființat autonomia Transilvaniei și a inaugurat un regim de maghiarizare în vederea asigurării omogenității Ungariei mari; pe baza acestei legi s-a inaugurat politica de deznaționalizare a românilor. Prin dispozițiile sale discriminatorii în domeniul electoral și prin puterile discreționare acordate ca un atentat, îmbrăcat în formă legislativă, împotriva poporului român.

Tot în anul 1868 a fost adoptată o lege cu privire la statutul naționalităților, prin care s-a creat cadrul juridic de înăbușire a oricăror încercări ale românilor de a se manifesta ca o entitate națională de sine stătătoare². Legea prevedea că în Ungaria exista o singură națiune, cea maghiară, care era declarată unică și indivizibilă. Într-un stat multinațional ca Ungaria, în care trăiau un mare număr de români și slavi, legea naționalităților scotea în afara vieții politice orice persoană sau grupare etnică ce nu recunoștea că aparține națiunii maghiare. Pe această cale s-a urmărit deznaționalizarea tuturor popoarelor subjugate. Această lege, vădit anacronică, a fost dată într-o perioadă istorică în care se afirma cu putere principiul naționalităților. Prin încălcarea acestui principiu, legiuitorul maghiar a pus semnul egalității între cetățeni și naționalitate. Dacă românii, slovacii sau sârbii puteau fi socotiți maghiari din

¹ L. Kovacs, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Cluj, 1973, p. 1770.

² T. Păcățian, *op. cit.*, IV, p. 422; T. Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, București, 1939; Șt. Pascu, *Istoria Transilvaniei*, Blaj, 1944, p. 236; *Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar*, Cluj-Napoca, 1978, p. 11; V. Russu, *Din lupta națională a românilor din Transilvania împotriva instaurării dualismului austro-ungar (1866-1868)*, *Analele științifice ale Universității A.I.I. Cuza*, 1970, I, p. 17.

punct de vedere al cetățeniei, din punct de vedere național, ei continuau să-și păstreze demnitatea proprie în ciuda oricăror dispoziții ale legilor.

Practic, ori de câte ori românii încercau să convoace întruniri sau să se organizeze din punct de vedere politic, nu primeau încuviințarea necesară de la autorități, sub motiv că potrivit legislației în vigoare nu există națiune română în statul maghiar, iar dacă vor totuși să se manifeste în viața politică să o facă în calitate de maghiari, în cadrul unicei națiuni recunoscute. Toate acțiunile prin care se cereau drepturi pentru naționalități erau calificate atentat împotriva statului.

– Prin legea electorală din 1874 s-a urmărit, de asemenea, scoaterea românilor în afara vieții politice. Potrivit acestei legi sistemul electoral din Ungaria era deosebit de cel din Transilvania. Astfel, în Transilvania censul era mult mai mare decât în Ungaria. Pentru Ungaria o formă a censului consta în deținerea unei proprietăți de 5 h. În cazul Transilvaniei, însă, se cerea ca alegătorii să facă dovada unui venit egal cu cel produs de 5 h din Ungaria. Cum în Transilvania pământul era mai puțin fertil, iar proprietățile erau fărâmițate, se ajungea, indirect, la impunerea unui cens cu mult mai mare. Consecința a fost că, deși populația Transilvaniei reprezenta 14% din întreaga populație a statului, în parlamentul de la Pesta, numărul deputaților transilvăneni reprezenta numai 9% din total. Firește, această dispoziție i-a dezavantajat pe toți locuitorii Transilvaniei, dar în primul rând pe români care, în marea lor majoritate, erau țărani.

Românii mai erau dezavantajați și de faptul că nobilii și secuii liberi erau scutiți de cens, ca și de faptul că la orașe unde numărul maghiarilor și sașilor era mai mare, censul era cu mult mai mic decât în circumscripțiile rurale¹.

De asemenea, modul de stabilitate al circumscripțiilor electorale, ca și caracterul public al votului, creau mari avantaje pentru unguri și sași.

În aceste condiții, în Transilvania aveau drept de vot doar 75000 de români (aproximativ 3%), iar în Parlamentul de la Pesta din 1910, 393 de deputați erau unguri, 138 germani, iar români numai 5.

– Prin legea privind organizarea învățământului din 1868, se acorda dreptul de a înființa școli elementare, medii și normale nu numai statului, ci și confesiunilor religioase sau asociațiilor în orice limbă, dar limba maghiară era obligatorie, iar programul de învățământ era stabilit de către Ministerul Instrucțiunii.

¹ N. Cordoș, *Memorandumul din 1892 și semnificația lui politică*, în *Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar*, Cluj-Napoca, 1978, p. 244.

Deși dispozițiile legii permiteau în aparență organizarea de școli românești, statul nu le finanța, așa încât învățământul românesc a fost, cu precădere, cel confesional.

În școlile medii cu limbă de predare maghiară, în clasele a VII-a și a VIII-a erau obligatorii limba maghiară și istoria literaturii maghiare, predată în limba maghiară, iar examenul de bacalaureat, la această disciplină era susținut tot în limba maghiară. La examenul de bacalaureat din școlile confesionale participa și un reprezentant al guvernului. De asemenea, după un an de la absolvirea școlilor superioare, profesorii aveau obligația de a susține examenul de capacitate în limba maghiară¹.

În anul 1879 s-a votat o lege privind introducerea limbii maghiare în toate școlile primare.

Printr-o lege din 1893 s-au luat noi măsuri împotriva învățământului românesc, între care posibilitatea înființării unor școli de stat în locul școlilor confesionale, precum și dreptul organelor administrative de a interveni în viața școlilor confesionale. Comisia administrativă avea dreptul să declanșeze procedura disciplinară împotriva învățătorilor acuzați de acțiuni așa zis antistatale; prin acțiunea antistatală se înțelegea orice manifestare împotriva unității statului sau a folosirii limbii maghiare, indiferent de forma pe care o îmbrăca această manifestare și de locul în care se desfășura.

Prin legea din 1891 s-a prevăzut că principala obligație a grădinițelor și azilurilor de copii este aceea de a asigura cunoașterea de către preșcolari a limbii maghiare; în felul acesta statul organiza procesul de maghiarizare a copiilor încă de la cea mai fragedă vârstă.

Toate aceste măsuri au fost însoțite de interzicerea sau supravegherea polițienească a întrunirilor românești, de interzicerea importului de cărți sau reviste din România, de cenzurarea tuturor manualelor.

– Legea presei din 1872 a introdus procedura potrivit cu care câte un exemplar din fiecare publicație trebuia depus la tribunalul și la procuratura curților de apel, precum și la Ministerul de Interne.

Importul sau vânzarea unor publicații prin care se aprecia că statul maghiar a fost lezat erau pedepsite cu amendă și privațiuni de libertate².

¹ N. Cordoș, *op. cit.*, p. 156.

² G. Cipăianu, *Atitudinea antidualistă a ziarului „Albina” (1866-1876) și măsurile represive ale autorităților austro-ungare, în România din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar*; în același volum, G. Neamțu, *Procese de presă ale ziarului „Federațiunea”*; N. Cordoș, *op. cit.*, p. 261.

În scopul impunerii unui control sever asupra celor ce vedeau lumina tiparului, s-a prevăzut că pentru fiecare articol vor răspunde: autorul, redactorul și editorul. În aplicarea acestei legi, Curtea de jurați din Cluj a intentat numeroase procese de presă prin care au fost condamnați cei ce apărau drepturile națiunilor asuprite prin cuvântul tipărit.

TITLUL III

STATUL ȘI DREPTUL ÎN PERIOADA 1918-1938

Capitolul I

ORGANIZAREA POLITICĂ

§ 1. Făurirea statului național unitar român

– Statul național unitar a fost făurit în cadrul unui proces revoluționar, prin lupta eroică a întregii națiuni, din vechea Românie, din Transilvania și Banat, din Bucovina și Basarabia. Vechea Românie și-a adus, din plin, contribuția la făurirea statului național unitar prin participarea, în cadrul primului război mondial, la lupta împotriva puterilor din centrul Europei, în care și-au jertfit viața sute de mii de ostași și civili, bărbați și femei, tineri și bătrâni. Românii din Transilvania, Banat, Bucovina și Basarabia, la rândul lor, și-au adus contribuția la înfăptuirea Marii Uniri prin lupta neobosită pe care au dus-o împotriva dominației străine, prin hotărârile democratice pe care le-au adoptat în cadrul unor mari adunări populare cu caracter plebiscitar. Capacitatea organizatorică, disciplina exemplară, entuziasmul de care au dat dovadă milioane de români aflați în afara statului național, cu ocazia constituirii adunărilor reprezentative care aveau să hotărască unirea cu „țara”, stau mărturie asupra faptului că nimic nu i-a putut abate pe români, într-o Europă cuprinsă de uriașe frământări, de la înfăptuirea visului secular al unirii întregii națiuni într-un singur stat.

România a luat armele pentru eliberarea teritoriilor românești aflate sub dominația Austro-Ungariei la 15 august 1916, în baza tratatului încheiat cu Antanta la 4 august al aceluiași an. În ciuda retragerii vremelnice și a dificultăților întâmpinate inițial, față de superioritatea tehnică a zecilor de divizii germane concertată cu nerespectarea angajamentelor militare asumate de către aliați, armata română a făcut în vara anului 1917 dovada că idealurile independenței și unității naționale sunt mai puternice decât cea mai puternică mașină de război a Europei.

O dată cu victoria Antantei, la care România și-a adus cu prisosință contribuția, s-a putut legaliza prin acte internaționale, Unirea pe care

poporul român o realizase în fapt prin forte proprii, fără vreo intervenție din afară și fără vreo opoziție din interior. Într-adevăr, marile adunări populare de la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia au fost convocate de către organisme proprii de conducere, constituite cu participarea întregului popor și cu respectarea principiilor democratice. Astfel, în Transilvania după ce la 12 octombrie reprezentanții Partidului Național Român au proclamat dreptul națiunii române la autodeterminare și după ce aceasta a fost prezentată în parlamentul de la Budapesta (18 octombrie), s-a constituit Consiliul Național Român (30-31 octombrie) format din reprezentanții Partidului Național Român și ai Partidului Socialist-Democrat. Consiliul Național Român Central a creat Consiliul Militar Central investit cu asigurarea ordinii sociale. În subordinea acestor organisme se aflau consiliile naționale și gărzile naționale județene, cercuale și comunale, formate prin alegeri democratice, din rândurile tuturor categoriilor sociale.

Pentru a se constitui Marea Adunare Națională Română, Consiliul Național a transmis consiliilor locale hotărârea de a se trece la alegerea delegațiilor prin aplicarea votului universal și fără discriminări de ordin social. În aceste condiții, la adunările de alegere a deputaților pentru Marea Adunare Națională au participat intelectuali, muncitori, țărani, bărbați și femei, tineri și vârstnici, într-o atmosferă de mare însuflețire. Reprezentanții poporului care au participat la aceste adunări au fost aleși pe circumscriptii electorale, pe baza votului universal, având mandatul de a exprima voința națiunii române suverane cu privire la viitorul său politic.

Adunările legislative și guvernele provizorii constituite de către reprezentanții poporului, care au exercitat atribuțiuni de conducere politico-administrative în perioada de tranziție către formarea unui aparat de stat unic, s-au bucurat de concursul întregii populații în asigurarea ordinii publice și a bunei desfășurări a vieții social-economice. Hotărârile lor sunt străbătute de principii democratice privitoare la organizarea vieții sociale și de stat, la egalitatea românilor cu naționalitățile conlocuitoare¹.

Hotărârile de unire a celor trei străvechi provincii românești au fost promulgate ulterior prin decrete regale: la 27 noiembrie pentru Basarabia, la 18 decembrie pentru Bucovina și la 24 decembrie pentru Transilvania.

– În perioada 1918-1920, statul român a avut ca principală preocupare, pe plan extern, recunoașterea prin tratate internaționale a făuririi statului național unitar. Conferința de pace de la Paris a fost dominată de reprezen-

¹ St. Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, încununarea ideii, a tendințelor și luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968.

tanții S.U.A., Angliei și Franței, care au încercat să împingă pe plan secundar opinia și interesele statelor mici. Această atitudine a atras proteste vehemente din partea șefului delegației române Ion I.C. Brătianu. În final, marile puteri au fost nevoite să țină seama de anumite probleme cardinale ale momentului istoric și, în special, de cele privind formarea sau desăvârșirea statelor naționale. La 28 iunie 1918 s-a semnat tratatul de la Versailles cu Germania.

Tratatul cu Austria, semnat de către România la 10 decembrie 1919, a constituit dezagregarea monarhiei bicefale habsburgice și a recunoscut unirea Bucovinei cu România.

Tot la 10 decembrie a fost încheiat și tratatul de pace cu Bulgaria.

Prin tratatul de pace semnat la 4 iunie 1920 cu Ungaria s-a recunoscut actul istoric al Unirii Transilvaniei cu România.

La 28 octombrie România pe de o parte și Anglia, Franța, Italia și Japonia pe de altă parte au semnat tratatul prin care s-a recunoscut unirea Basarabiei cu România.

Sistemul tratatelor de la Versailles a consfințit astfel unirea întregii națiuni române într-un singur stat unitar și independent, a dat recunoaștere internațională operei înfăptuite de către poporul nostru prin luptă și jertfă.

§ 2. Viața economică și socială

— Odată cu făurirea statului național unitar, viața economică a României a intrat într-un nou stadiu de evoluție, caracterizat prin dezvoltarea forțelor de producție, prin consolidarea relațiilor de tip capitalist.

Potențialul economic al României a crescut datorită faptului că, pe de o parte, s-a creat cadrul geografic statal care a asigurat pieței interne o unitate organică, iar pe de altă parte, pentru că reformele înfăptuite în viața economică și de stat au creat condiții favorabile pentru exploatarea bogățiilor țării, au contribuit la creșterea rolului industriei în ansamblul economiei, au accelerat procesul dezvoltării agriculturii.

În cadrul acestei evoluții între ramurile economiei naționale și între întreprinderi, tot mai numeroase și mai puternice, s-au stabilit noi relații, corespunzătoare cerințelor economiei capitaliste, care au dus la organizarea pe noi baze a industriei și finanțelor, a sistemului de transporturi și de comunicații, a comerțului și agriculturii în ansamblul lor¹.

¹ V. Madgearu, *Evoluția economiei românești după primul război mondial*, București, 1940.

După înfăptuirea Marii Uniri cea dintâi preocupare a statului a constat în refacerea economiei, care datorită distrugerilor și jafului trupelor germane se afla în stare de ruină. Prin eforturile milioanei de oameni, prin punerea în valoare a resurselor țării, prin creșterea potențialului economic al tuturor provinciilor, odată cu formarea pieței naționale unitare, refacerea economică s-a încheiat în anii 1923-1924.

După ce în perioada 1925-1929 viața economică a României a cunoscut un ritm susținut de creștere, criza din anii 1929-1933, care s-a abătut asupra întregii lumi capitaliste a zguduit din temelii și economia țării noastre. Astfel, în anul 1933 valoarea globală a producției industriale a scăzut cu aproape 36% față de cea din 1929, iar milioanele de gospodării țărănești se aflau în pragul ruinei.

Ieșirea din criza economică s-a realizat prin dezvoltarea cu precădere, după anul 1933, a ramurilor extractive și prelucrătoare. Drept urmare, industria României a cunoscut un proces de continuă dezvoltare, astfel încât în anul 1938 contribuia cu 36% la crearea produsului social, față de 25% în 1913. Totuși, gradul de înzestrare tehnică a întreprinderilor era vădit inegal, iar amploarea forțelor de producție pe teritoriul țării deficitară, ceea ce a creat un puternic contrast între unele zone puternic industrializate și altele rămase într-o stare de înapoiere.

Pe de altă parte, dezvoltarea economiei românești a fost frânată de penetrația capitalului străin care căuta să-și aservească bogățiile țării, să realizeze profituri pe urma eforturilor depuse de poporul român. În ciuda politicii protecționiste promovate de către stat în anumite perioade, totuși, în mare, România s-a aflat în dependență față de capitalurile străine.

Agricultura, care a cunoscut și ea o dezvoltare constantă după 1933, a rămas principala ramură a economiei naționale. Deși suprafețele cultivate au fost extinse și s-a trecut la o mai largă utilizare a mijloacelor tehnice moderne, potențialul agriculturii României nu era valorificat la nivelul premizelor existente.

– Făurirea statului național unitar român și reformele înfăptuite după anul 1918 au determinat o serie de transformări importante și în privința structurii sociale. Principalele tendințe care s-au degajat pe plan social în noul stadiu de evoluție al societății românești au fost ilustrate de schimbarea radicală a raportului de forțe dintre moșierime și burghezie, de creșterea rolului burgheziei în toate domeniile, de accelerarea procesului stratificării țărănimii, de afirmarea proletariatului în viața politică a României.

Principala beneficiară a dezvoltării capitaliste în România a fost burghezia, în primul rând cea industrială și bancară¹. În paralel, asistăm la un proces de

¹ Șt. Zeletin, *Burghezia română, originea și rolul ei istoric*, București, 1925, p. 165.

creștere numerică a micii burghezii. În ansamblul ei, burghezia a promovat în perioada la care ne referim o politică de natură să-i consacre interesele și a avut inițiative de natură să modernizeze viața economică și de stat.

Moșierimea a primit o puternică lovitură ca urmare a înfăptuirii reformei agrare; o parte a ei a trecut treptat în rândurile burgheziei prin investirea unor capitaluri în domenii ca industria și sistemul bancar sau prin exploatarea pământului potrivit sistemului capitalist. Cu toate că trecuse pe un plan secundar, moșierimea deținea încă unele poziții în viața economică.

Starea economică a țăranimii, cea mai numeroasă dintre clasele sociale, s-a îmbunătățit, în linii generale, odată cu aplicarea reformei agrare. După anul 1929, prin efectul unor măsuri legislative, procesul de stratificare a țăranimii s-a accentuat tot mai mult prin trecerea unor loturi de împroprietărire în mâinile burgheziei sătești.

Fizionomia societății noastre după primul război mondial a fost influențată de creșterea numerică a proletariatului. Această creștere a fost rezultatul firesc al dezvoltării unor centre sau regiuni industriale ca București, Valea Prahovei, Valea Jiului, Reșița, Brașov, Cluj etc. Astfel, în anul 1938, proletariatul industrial modern număra peste 400000 de persoane¹.

§ 3. Partidele politice

— Transformările intervenite în viața economică și socială, însoțite de reforma electorală prin care s-a introdus votul universal, au exercitat o puternică influență asupra activității partidelor politice, guvernelor și parlamentului.

Principalele tendințe înregistrate în viața politică au fost imprimare de dispariția orientărilor conservatoare, de consolidarea partidului politic al marii burghezii, de apariția unor noi partide politice.

Dacă în primii ani după făurirea statului Național unitar viața politică, a fost, în fapt, dominată de către Partidul Național Liberal, alături de care își desfășurau activitatea, pe un plan secundar, numeroase alte partide politice, după anul 1926 s-a realizat o importantă regroupare de forțe, conducerea statului fiind exercitată, alternativ, de către cele două mari grupări politice: Partidul Național Liberal și Partidul Național Țărănesc (partidele istorice).

— Între partidele politice, Partidul Național Liberal s-a manifestat ca un exponent fidel al intereselor marii burghezii industriale și bancare, aflată în plin proces de ascensiune. Acest partid controla Banca Națională a României,

¹ *Situația clasei muncitoare din România 1914-1944* (sub redacția lui N.N. Constantinescu), București, 1966, p. 300.

ca și alte instituții bancare și deținea majoritatea capitalului în marile întreprinderi industriale. Pe de altă parte, unii membrii marcantți ai partidului liberal erau legați de proprietatea funciară.

Cu timpul au fost atrase în sfera partidului liberal și elemente ale burgheziei mijlocii din industrie, comerț sau agricultură.

Un număr important de membri ai acestui partid, îndeosebi cei ce exercitau atribuții de conducere, provenea din rândurile intelectualității.

Disponând de o solidă bază materială, având cadre tehnice valoroase, o bună organizare și disciplină internă, Partidul Național Liberal nu a avut rival pe măsură vreme de aproape un deceniu. Promovând interesele statului, dar în același timp și propriile interese, liberalii au lansat și au încercat să aplice principiul dezvoltării economice „prin noi înșine”¹.

În anul 1926 fuziunea Partidului Național și a Partidului Țărănesc a marcat apariția celui de al doilea mare partid capabil să se opună dominației exercitate de către liberali.

Partidul Național Român, constituit la 1881, a condus lupta românilor din Transilvania pentru apărarea ființei naționale și pentru formarea statului național unitar. După Marea Unire, acest partid și-a extins, treptat, activitatea la scara întregii Români.

Partidul Țărănesc s-a constituit în 1918 ca exponent al populației rurale. Datorită orientării sale antimoșierești, precum și datorită reformelor de modernizare a statului pe care le preconiza, Partidul Țărănesc a fost urmat de către pături largi ale țărănimii și de o mare parte a intelectualității cu vederi democratice.

Inițial, programul Partidului Național Țărănesc, care a preluat unele elemente ale doctrinei țăraniste, își propunea să militeze pentru respectarea Constituției și asigurarea drepturilor cetățenești. Se avea în vedere o reorganizare a aparatului de stat, în primul rând a administrației și justiției. Reprezentând o grupare cu poziții economice mai slabe, P.N.Ț. preconiza o politică antiliberală, ilustrată prin crearea unor regii comerciale, stabilizarea monetară, adoptarea unui buget real și echilibrat, dezvoltarea cooperăției, acordarea de credite pentru țăranii, încurajarea industriei bazate pe izvoarele de materii prime ale țării. Pe planul relațiilor economice și financiare externe, Partidul Național Țărănesc chema la colaborarea cu capitalurile străine, în cadrul „politicii porților deschise”, care urmărea să pună capăt monopolului politic liberal.

¹ Șt. Zeletin, *Neoliberalismul, Studii asupra istoriei și politicii burgheziei române*, București, 1927, p. 14.

Format înainte de primul război mondial, Partidul Național Democrat (N. Iorga, A.C. Cuza), și-a desfășurat activitatea până în anul 1920 când s-a dizolvat¹. Acest partid promova interesele unor categorii de intelectuali cu convingeri democratice și ale unei părți a micii burghezii urbane și rurale.

Fracțiunea Partidului Național Democrat, condusă de N. Iorga, a fuzionat în 1924 cu elemente ale Partidului Poporului, sub numele de Partidul Național al Poporului. În anul 1925 Partidul Național al Poporului a fuzionat cu Partidul Național, dar conflictele cu Iuliu Maniu și, mai ales, preparativele pentru fuziunea cu Partidul Țărănesc l-au determinat pe Nicolae Iorga să înființeze o organizație proprie sub numele de Partidul Național (între timp Partidul Național condus de Iuliu Maniu fuzionase cu Partidul Țărănesc, formând Partidul Național-Țărănesc).

În perioada următoare, datorită unor deficiențe organizatorice și a programului lipsit de coerență, Partidul Național (N. Iorga) a trecut în categoria organizațiilor de mai mică importanță. După anul 1932 însă, sub numele de Partidul Naționalist Democrat, această formație politică și-a reformulat programul, consacrându-se luptei împotriva Gărzii de Fier și a hitlerismului.

În primii ani de după război, în viața României s-a afirmat, cu o anumită autoritate, Partidul Poporului, format în anul 1918². Acest partid, cu o structură eterogenă, se întemeia pe marea popularitate a generalului Averescu și pe ostilitatea unor categorii sociale față de Partidul Național Liberal.

Programul Partidului Poporului avea ca puncte esențiale introducerea unui regim constituțional, curmarea abuzurilor, înfăptuirea reformelor agrare și electorală. După aproximativ un deceniu, baza politică a Partidului Poporului s-a îngustat tot mai mult, astfel încât a trecut în rândul partidelor minore.

În anul 1932, datorită unei sciziuni în Partidul Poporului, gruparea condusă de Octavian Goga a fondat Partidul Național-Agrar. Prin programul și activitatea desfășurată, Partidul Național-Agrar s-a plasat pe o poziție de centru dreapta în ansamblul partidelor politice.

În anul 1927 a luat ființă organizația Legiunea Arhanghelului Mihail, numită Garda de Fier. Principalele instrumente ale membrilor acestei organizații legionare au fost demagogia și teroarea.

Către sfârșitul deceniului al patrulea, sub numele de „Totul pentru țară”, mișcarea legionară propovăduia tot mai intens iraționalismul, misticismul și antisemitismul.

¹ I. Scurtu, *Viața politică din România 1918-1944*, București, 1982, p. 48.

² M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 122; E. Bold, I. Agrigoroaiei, *Partidele politice burgheze din România (1919-1938)*, Iași, 1977, p. 113.

După făurirea statului național unitar (1918) Partidul Social-Democrat din România și-a luat numele de Partidul Socialist.

Așa cum rezultă din declarația sa, Partidul Socialist, ca partid de clasă, își propunea să desfășoare o intensă luptă politică, pe baza tezelor „socialismului științific”.

La Congresul din 11 mai 1921 s-a hotărât transformarea Partidului Socialist în Partidul Comunist din România și afilierea sa la Internaționala a III-a comunistă.

În anul 1923 Cominternul a impus o rezoluție care stabilea sarcina P.C.R. de a lupta pentru autodeterminare până la despărțirea unor provincii de statul român, ceea ce îndemna, de fapt, la dezmembrarea statului național și la destrămarea poporului român.

În consecință, la 23 iulie 1924, prin două ordonanțe ale Corpului II Armată se decidea dizolvarea Partidului Comunist.

– Elementele socialiste retrase din Congresul din februarie 1921 au format Federația Partidelor Socialiste din România, care și-a păstrat autonomia organizatorică și organele proprii de conducere până în mai 1927, când a fost creat Partidul Social-Democrat.

În anul 1928, gruparea de stânga a părăsit P.S.D. și a format Partidul Socialist al Muncitorilor din România, care se pronunța pentru instaurarea orânduirii socialiste.

Capitolul II

EVOLUȚIA DREPTULUI

§ 1. Unificarea legislativă

Problema fundamentală care s-a pus în perioada 1918-1938 pe planul reglementării juridice a fost aceea a unificării legislative, pentru a se realiza acordul necesar dintre unitatea politică și cea juridică.

Dacă procesul făuririi statului național unitar s-a desăvârșit încă din anul 1920, cel al unificării legislative a fost de mai lungă durată, prelungindu-se, în unele domenii, până în preajma celui de al doilea război mondial.

După realizarea Marii Uniri s-a constatat că în toate ramurile dreptului existau reglementări paralele. Astfel, în domeniul dreptului civil, pentru provinciile din vechea Românie a continuat să se aplice Codul din 1864, dar în Transilvania era în vigoare Codul Civil austriac din 1811, completat cu unele cutume și chiar cu anumite dispoziții ale legislației adoptate în Austria, Ungaria. De aceea, a fost necesară o amplă activitate în vederea extinderii dispozițiilor Codului civil român, precum și în vederea adoptării unor noi reglementări de drept civil. Aceleași probleme s-au pus și în cazul celorlalte ramuri ale dreptului.

Înlăturarea acestor paralelisme se impunea cu necesitate, căci ele puteau frâna procesul de consolidare a statului național unitar. Ca o consecință firească, principala preocupare a legiuitorului a fost aceea de a asigura unitatea de reglementare pe planul dreptului constituțional și pe cel al dreptului administrativ, deoarece ea viza în mod nemijlocit organizarea puterii și a administrației de stat.

Statul român a realizat unificarea legislativă prin două metode. Prima metodă a constat în extinderea aplicării unor legi din vechea Românie pe întregul cuprins al țării. Cea de a doua, s-a înlăturat prin elaborarea unor noi acte normative, unice, prin care s-au înlăturat reglementările paralele anterioare. Prima metodă prezenta avantajul că asigura unificarea legislativă într-un ritm rapid, dar prezenta și dezavantajul că unele dintre dispozițiile extinse nu corespundeau întotdeauna condițiilor din noile provincii. Unificarea sistemului de drept prin adoptarea de noi acte normative era superioară sub aspectul tehnicii legislative, precum și în conținut, dar avea dezavantajul că presupunea o perioadă de timp mai îndelungată.

În procesul unificării legislative, metoda extinderii s-a folosit cu deosebire în domeniile dreptului constituțional și dreptului penal. Reglementarea paralelă s-a menținut mai multă vreme în dreptul civil și în unele ramuri ale dreptului procesual penal. Totodată, s-au adoptat numeroase legi speciale unice, în toate ramurile dreptului cu deosebire în materie financiară.

Prin îmbinarea celor două metode s-a creat, în final, sistemul de drept al României.

§ 2. Dreptul constituțional

În materia dreptului constituțional a rămas în vigoare, până în 1923, constituția din 1866, cu cele două modificări importante aduse în 1917 privitoare la introducerea votului universal și la posibilitatea exproprierii proprietăților particulare pentru cauză de utilitate națională. Ambele modificări au fost extinse, după făurirea statului național unitar, și în noile provincii.

Imediat după încetarea primului război mondial, alături de vechile dispoziții constituționale, s-au introdus și unele dispoziții noi, care decurgeau din tratatele de pace sau din tratatele semnate de către România în cadrul Societății Națiunilor. Unele din aceste dispoziții erau de natură să încalce suveranitatea statului român. Astfel, Tratatul minorităților avea în vedere situația creată prin desprinderea anumitor teritorii din unele state și integrarea lor în alte state și urmarea aparent, să asigure protecția celor care își schimbaseră cetățenia¹. Aceste persoane aveau dreptul să se îndrepte împotriva noului stat și să ceară citarea lui în fața Tribunalului Internațional de la Haga. Deosebit de semnificativ este faptul că, în cazul României, acest drept s-a prevăzut nu numai pentru locuitorii din teritoriile care au fost unite, ci pentru toți locuitorii de altă naționalitate, chiar și pentru cei din teritoriul vechiului stat român. Aceste dispoziții creau posibilități nelimitate de amestec în treburile interne din partea unor state membre ale Societății Națiunilor, mai mult chiar, permiteau citarea statului român de către cetățenii minoritari, în fața unei instanțe de judecată internațională.

— În anul 1923 s-a adoptat o nouă constituție. Adoptarea ei a fost impusă de realitatea făuririi statului național unitar, de schimbarea raportului de forțe dintre clase, de lupta pentru consacrarea unui sistem mai avansat de drepturi și libertăți. Necesitatea unei noi constituții a fost admisă, în principal, de toate partidele politice. Cu toate acestea, hotărârea de a declara parlamentul format după alegerile din 1922 ca adunare constituantă a fost vehement atacată de către partidele politice din opoziție (Partidul Național, Partidul Țărănesc, Partidul Poporului), care se considerau în imposibilitatea

¹ „Monitorul Oficial”, 140, din 26 sept. 1920 și 136 din 21 sept. 1992.

de a participa, în mod efectiv, la elaborarea noii legi fundamentale¹.

Totuși, față de majoritatea liberală din parlament, la 19 martie 1923 Adunarea Deputaților a aprobat luarea în considerare a proiectului de constituție, iar votul final a avut loc la 26 și 27 martie. Constituția a fost promulgată la 28 martie și publicată la 29 martie 1923.

În elaborarea noii constituții s-a pornit de la textele celei din 1866, dintre care aproximativ 60% au fost preluate. De aceea, în doctrina politică și juridică s-a afirmat că, în realitate, Constituția din 1923 este doar o modificare a Constituției din 1866.

Noua lege fundamentală cuprindea 8 titluri (Despre teritoriul României, Despre drepturile românilor, Despre puterile statului, Despre finanțe, Despre puterea armată, Dispoziții generale, Despre revizuirea constituției, Dispoziții tranzitorii și suplimentare) și 138 articole².

Consfințind făurirea statului național unitar, Constituția prevedea (titlul I) că România este un „stat național unitar și indivizibil” și că „teritoriul României este inalienabil”.

În cel de al doilea titlu al Constituției erau prevăzute drepturile românilor. După o prezentare sintetică (art. 5), au fost enumerate în articole distincte: egalitatea cetățenilor în fața legii, libertatea individuală, libertatea conștiinței, inviolabilitatea domiciliului, secretul corespondenței, libertatea întrunirilor, dreptul de asociere, dreptul de petiționare, dreptul de a-i acționa în justiție pe funcționarii publici. Constituția proclama votul universal, egal, direct, obligatoriu și secret, dar dreptul de vot era exercitat pe baza legislației electorale anterioare, care restrângea dispozițiile constituționale, de vreme ce femeile și militarii nu se bucurau de acest drept. Constituția s-a mărginit să prevadă (art. 6) că legi speciale, votate cu majoritate de două treimi vor determina condițiile în care femeile pot exercita drepturile politice. În fine, unificarea sistemului electoral urma să se facă printr-o lege specială. Într-adevăr, în 1926 s-a adoptat o asemenea lege, în care însă, principiul reprezentării proporționale a fost înlocuit cu cel al primei majoritare³.

Faptul că legea fundamentală din 1923 a consfințit regimul parlamentar, democratic, că a recunoscut drepturile și libertățile cetățenești, constituie un factor pozitiv în dezvoltarea României⁴.

¹ P. Constantinescu-Iași, *Reforma Constituției. Constatări istorico-juridice*, Bârlad, 1923.

² I. Muraru, *Constituția României*, București, 1980, p. 29; *Drept constituțional*, București, 1987, p. 83.

³ C. Hamangiu, XI-XII, p. 1054.

⁴ I. Scurtu, *Caracteristicile regimului politic din România în perioada postbelică*, Studii și articole de istorie, XLI-XLII, 1980.

În cel de al treilea titlu sunt cuprinse dispozițiile constituționale prin care se consacra separația puterilor în stat, căci activitatea legislativă urma a fi exercitată de către rege și guvern, iar cea judiciară de către instanțele judecătorești.

Reprezentanța națională era formată din două adunări: Senatul și Adunarea deputaților. Adoptarea oricărei legi presupunea conlucrarea dintre rege și Reprezentanța națională. Inițiativa legislativă aparținea fie regelui, fie uneia din cele două adunări. După discutarea și aprobarea lor de către majoritatea membrilor ambelor adunări, legile urmau a fi sancționate de către rege.

Cu privire la Adunarea deputaților, Constituția prevedea că este formată din deputați aleși de către cetățenii români, organizați pe circumscripții electorale. Numărul deputaților și circumscripțiilor electorale urmau a se stabili printr-o viitoare lege electorală.

Senatul era compus din senatori de drept și senatori aleși. Senatorii puteau fi aleși de către cetățenii români de la vârsta de 40 de ani. Alegerea senatorilor se făcea de către cetățenii cu drept de vot din circumscripțiile electorale fixate prin lege, de către membrii consiliilor județene și comunale din fiecare județ, de către membrii camerelor de comerț, de industrie, de muncă și de agricultură, organizați pe circumscripții electorale și de către profesorii fiecărei universități din țară.

Din categoria senatorilor de drept făceau parte reprezentanți din sânul clerului (mitropoliții, episcopii) sau dintre cei ce desfășuraseră activități politice importante o anumită perioadă de timp (foști șefi de guverne, foști miniștri, foști președinți ai corpurilor legiuitoare, foști senatori și deputați).

Regele avea nu numai dreptul de a sancționa legile, ci și dreptul de a convoca parlamentul în sesiune extraordinară, de a dizolva una din adunări sau pe amândouă și de a numi un nou guvern.

Constituția a prevăzut, de asemenea, crearea unui Consiliu legislativ, căruia îi reveneau atribuțiile de a formula, sub aspect tehnic, proiectele de lege ce urmau a fi dezbătute în Reprezentanța națională. Activitatea acestui consiliu avea un caracter consultativ, iar dacă nu-și dădea avizul, adunările puteau proceda la discutarea și adoptarea proiectelor de legi.

Conform prevederilor de la capitolul III al aceluiași titlu, puterea executivă era exercitată de către guvern, în numele regelui. Miniștrii erau numiți și revocați de către rege. În privința relațiilor dintre rege și miniștri se preciza că persoana regelui era inviolabilă, iar miniștrii sunt răspunzători. Această dispoziție trebuie înțeleasă în sensul că actele emane de la rege nu aveau tărie dacă nu erau contrasemnate de un ministru și că din momentul

semnării actului, răspunderea apăsă numai asupra ministrului. În caz de punere sub acuzare, miniștrii se aflau sub jurisdicția Curții de Casație.

Consiliul de Miniștri era prezidat de către un președinte, în persoana celui însărcinat de rege cu formarea guvernului.

Și în domeniul executiv regele exercita o serie de atribuții importante: întocmirea regulamentelor necesare pentru aplicarea legilor, numea sau confirma în funcții publice, crea noi funcții de stat, era șeful armatei, confirma gradele militare, conferea decorațiile române, avea dreptul de a bate monedă.

Constituția din 1923 a promovat o nouă concepție cu privire la proprietate, în sensul că proprietatea privată trebuie subordonată interesului național și că trebuie să dobândească o funcție socială¹. Cea mai semnificativă manifestare a acestei concepții a fost dată de introducerea principiului naționalizării bogățiilor subsolului, odată cu trecerea în proprietate publică a căilor de comunicație, a spațiului atmosferic, a apelor navigabile și fluviale. Pe această cale s-a adus o gravă atingere micilor deținători de terenuri, dar s-a deschis un larg câmp de acțiune pentru deținătorii de capitaluri. În același timp, prin naționalizarea subsolului s-au creat premisele necesare pentru îngrădirea pozițiilor capitalului străin, în avantajul celui românesc.

Fapt este că noua concepție cu privire la garantarea proprietății private, mai puțin rigidă, a dat expresie doctrinei neolibérale cu privire la intervenția statului în viața economică și la transformarea proprietății într-o instituție deopotrivă de utilă pentru toți membrii societății.

O altă inovație a Constituției din 1923 a fost introducerea controlului constituționalității legilor. Acest control urma să fie exercitat de către Înalta Curte de Casație și Justiție. Textul precizează că numai instanța supremă, în sesiuni unite, are dreptul de a declara inaplicabile legile care sunt contrare Constituției, dar efectele hotărârii se produc numai cu privire la cazul judecat (art. 103).

Tot pe linia unei concepții novatoare s-a înscris și principiul controlului actelor administrative. Conform acestui principiu, instanțele judecătorești puteau cenzura actele emenate de la administrația de stat și puteau obliga statul la plata unor despăgubiri către persoanele particulare. Se face, însă, o precizare că instanțele judecătorești nu sunt competente a se pronunța cu privire la legalitatea actelor de guvernământ.

O dispoziție cu urmări importante pentru viața politică a țării a fost introdusă prin articolul 128, în baza căruia „în caz de pericol de stat se poate introduce starea de asediu general sau parțial”.

¹ St. Zeletin, *op. cit.*, p. 93.

Sistemul electoral s-a cristalizat treptat, pe baza prevederilor constituționale și ale legislației speciale, în perioada 1917-1926.

Pentru punerea în aplicare a textului constituțional, introdus în 1917, cu privire la votul universal, au fost adoptate legi electorale atât pentru vechea Românie, cât și pentru noile provincii. Adoptarea acestor legi a făcut posibilă organizarea, în noiembrie 1919, a primelor alegeri parlamentare din România, bazate pe votul universal.

Noua lege electorală din martie 1926 reglementa pe larg dreptul de a alege și de a fi ales, desfășurarea alegerilor, structura Adunării Deputaților și a Senatului.

Promovând interesele marilor partide politice, legea electorală urmărea să le asigure o majoritate confortabilă în parlament și, în același timp, să înlăture de pe scena vieții politice grupările politice mai mici¹. Dovadă în acest sens este faptul că toate partidele politice mai importante au aprobat, cu deosebiri de nuanțe, noul sistem electoral. Prin noua lege electorală s-a înlocuit principiul reprezentării proporționale cu cel al primei majoritare.

Sistemul primei majoritare se aplica în alegerile pentru Adunarea Deputaților și se întemeia pe următoarele reguli de bază: totalizarea voturilor, pentru fiecare partid, se făcea la scara întregii țări; partidul care obținea 40% din totalul voturilor pe țară beneficia de prima majoritară, în sensul că primea 50% din mandate; restul de 50% din mandate se repartiza proporțional cu numărul voturilor obținute între toate partidele care au obținut minimum 2% din totalul voturilor pe țară; gruparea care nu obținea 2% din voturi nu primea nici un mandat, cu excepția situației în care obținea majoritatea absolută într-un județ, când primea numărul de mandate corespunzător numărului de voturi întrunite în acel județ. Dacă nici unul din partide nu obținea 40% din voturi, mandatele erau repartizate proporțional cu numărul de voturi obținute².

La alegerile pentru Senat, toate mandatele din fiecare circumscripție reveneau partidului care obținuse cele mai multe voturi (sistemul majorității relative).

Introducerea primei majoritare a fost de natură să denatureze voința alegătorilor, prin luarea în considerare a voturilor pe țară și nu pe circumscripții. Nu este mai puțin adevărat că legea a introdus un cadru unitar de desfășurare a alegerilor la scara întregii țări, ceea ce constituie un aspect pozitiv.

¹ N. Iorga, *România contemporană de la 1904 la 1930. Supt trei regi. Istorie a unei lupte pentru un ideal moral și național*, București, 1932, p. 390.

² C. Hamangiu, XI-XII, p. 1054.

În perioada anilor 1927-1930 a funcționat, conform prevederilor constituționale, instituția regenței. Instituirea regenței a fost determinată de renunțarea lui Carol, fiul cel mai mare al regelui Ferdinand, la prerogativele de moștenitor al tronului. În ianuarie 1926 Corpurile legiuitoare au ratificat actul renunțării, proclamându-l moștenitor pe Mihai, fiul lui Carol¹. Totodată, a fost creată o regență constituită din trei persoane, care urma să-și exercite prerogativele, în eventualitatea în care Mihai ar fi ajuns rege înaintea majoratului.

Regența a început să-și exercite atribuțiile din iunie 1927, ca urmare a morții regelui Ferdinand. În anul 1930, în urma unor mașinațiuni politice, Carol a revenit în țară și s-a proclamat rege (restaurația), astfel încât regența și-a încheiat activitatea.

§ 3. Dreptul administrativ

– În domeniul dreptului administrativ, chiar mai mult decât în alte ramuri de drept, s-a pus problema unificării reglementării juridice, ceea ce echivala cu unificarea aparatului de stat la nivel central și la nivel local.

Așa cum se știe, în Transilvania, Basarabia și Bucovina, anumite atribuții erau exercitate de către organe proprii de conducere ale provinciilor care s-au unit cu Țara. Astfel în Transilvania serviciile publice au fost conduse de către Consiliul Dirigent, iar în Basarabia și Bucovina atribuții similare erau exercitate de către directorate și secretariate de servicii. Aceste atribuții au fost fixate prin decretul lege din 26 decembrie 1918 pentru Transilvania și prin decretul lege din 1 ianuarie 1919 pentru Bucovina și Basarabia.

Afacerile străine, armata, căile ferate, poșta, telegraful, circulația financiară, vămile, împrumuturile publice, siguranța statului intrau în competența guvernului central, în care provinciile unite erau reprezentate printr-un număr de miniștri.

Totodată, prin decretele legi din 26 decembrie 1918 și 1 ianuarie 1919 se ratifica unirea acestor provincii cu România. Un nou pas în direcția desăvârșirii unității statale s-a făcut la 29 decembrie 1919, când s-a ratificat, de data aceasta în forma unor legi votate de către parlament, unirea cu România a Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei, pe baza voinței exprimate a populației din cele trei provincii².

În fine, la 4 aprilie 1920 a fost dizolvat Consiliul Dirigent al Transilvaniei, precum și directoratele și secretariatele de servicii din Basarabia și

¹ N. Iorga, *O viață de om. Așa cum a fost*, București, 1972, p. 625.

² *Dezbaterile Adunării Deputaților*, 22, 29 decembrie 1919.

Bucovina, punându-se definitiv capăt formelor regionale de conducere. Menținerea acestor forme administrative nu se mai justifica în condițiile funcționării unui parlament unic, ales de către toți cetățenii României¹.

— În anul 1929, după venirea la putere a național țăranștilor, s-au adoptat noi legi de organizare administrativă, atât pe plan central, cât și pe plan local.

În privința organizării administrației centrale este de menționat, în primul rând, Legea pentru organizarea ministerelor (2 august 1929). Din dispozițiile acestei legi se degajă două tendințe principale: prima tendință viza crearea unui cadru general de organizare a ministerelor, iar cea de a doua, centralizarea administrației. Dacă până în 1929 se adopta o lege specială pentru organizarea fiecărui minister, de data aceasta toate ministerele au fost organizate într-un sistem unitar².

Legea reproducea textul conform căruia regele desemna persoana care urma să formeze guvernul, îi numea și îi revoca pe miniștri.

Pe lângă miniștri secretari de stat, titulari de portofolii, puteau face parte din guvern și miniștri secretari de stat fără portofolii.

Una din inovațiile legii a fost crearea subsecretariatelor de stat în cadrul ministerelor existente. Subsecretarul de stat era un adjunct al ministrului, care executa acele atribuții pe care i le dădea ministrul. Originea acestei instituții se află în Anglia, unde miniștrii, care nu aveau ranguri de noblețe, erau reprezentați în Camera Lorzilor de către subsecretarii de stat care, firește, erau recrutați dintre nobili. În țara noastră nu se puneau asemenea probleme, subsecretariatele de stat fiind create pentru asigurarea unor noi posibilități de plasare a vârfurilor partidelor politice, ca și pentru înfăptuirea politicii de centralizare administrativă.

Legea mai prevedea că serviciile statului sunt grupate pe următoarele zece ministere: Ministerul de Interne, Ministerul de Externe, Ministerul de Finanțe, Ministerul de Justiție, Ministerul Instrucțiunii Publice și Cultelor, Ministerul Armatei, Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Ministerul de Industrie și Comerț, Ministerul Lucrărilor Publice și Comunicațiilor, Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirii Sociale.

Fiecare minister cuprindea un număr de direcții, direcțiile erau compuse din servicii, serviciile din secții, iar secțiile din birouri. Unele direcții și servicii erau comune tuturor ministerelor (direcția personalului, direcția contabilității, secretariatul general etc.), iar altele erau specifice fiecărui minister.

¹ I.A. Galea, *Consiliul Dirigent. Organizarea, atribuțiile și cauzele sale*, Studii, 2, 1973.

² *Legea generală de organizare a ministerelor*, C. Hamangiu, XVII, p. 877.

Atât Legea pentru organizarea ministerelor cât și Legea pentru organizarea administrației locale au prevăzut înființarea Directoratelor ministeriale locale¹. Aceste directorate erau în număr de șapte, pentru fiecare minister, și funcționau ca centre de administrare și inspecție locală. Ele erau organe executive și se aflau în subordinea unuia dintre ministere. Directorul ministerial era șeful ierarhic al tuturor serviciilor ministeriale din cadrul fiecărui directorat. În același timp, directorul ministerial îi avea în subordine pe prefecții din județele care compuneau directoratul.

Crearea acestor organe intermediare ale administrației de stat a fost motivată prin necesitatea soluționării operative a problemelor administrației locale, fără ca ele să mai ajungă până la ministere.

– În vederea consolidării statului unitar se impunea, de asemenea, unificarea regimului organelor administrației de stat pe plan local. Până în anul 1922 s-au luat o serie de măsuri în direcția unificării denumirilor circumscripțiilor organelor locale și funcționarilor, iar la 14 iunie 1925 s-a adoptat legea pentru unificarea administrativă².

Prin faptul că a pus capăt stării de provizorat, că a stabilit un sistem unitar de organizare teritorială a statului național, că a prevăzut constituirea unor organe locale în principal eligibile, legea din 1925 a marcat un progres față de trecut, contribuind la întărirea unității statului. Cu toate că legea de unificare administrativă și doctrina vremii afirmau că se urmărește realizarea unei largi descentralizări administrative, în realitate noua lege a pus accentul pe latura centralizatoare.

Conform legii, teritoriul României se împărțea, din punct de vedere administrativ, în județe și comune.

Comunele se împărțeau în două categorii: rurale și urbane. Comunele rurale se puteau forma din unul sau mai multe sate, în funcție de numărul locuitorilor pe care îl aveau. Întrucât, de regulă populația satelor nu depășea câteva sute de locuitori, pentru formarea unei comune era necesar să se asocieze un număr mare de sate. Acest mod de alcătuire a fost dictat, în primul rând, de faptul că legea a organizat o conducere foarte costisitoare a comunei (primar, ajutor de primar, notar, secretar comunal), care trebuia remunerată din venituri proprii. Aplicarea legii a provocat nemulțumiri în lumea satelor, deoarece s-a produs o adevărată ruptură față de trecutul istoric. Secole de-a rândul satele noastre au avut o organizare și o conducere proprie. Potrivit legii din 1925, cele mai multe din ele și-au pierdut dreptul

¹ C. Hamangiu, XVIII, p. 45.

² *Idem*, XI-XII, p. 338.

de a se conduce, astfel încât sătenii trebuiau să facă deplasări lungi și costisitoare, în condițiile de atunci, până la satul de reședință, pentru rezolvarea problemelor lor. De aceea, în anul 1929 s-a dat o nouă lege administrativă, potrivit căreia comunele rurale puteau fi formate dintr-un număr mai mic de sate: în felul acesta s-a putut realiza o mai strânsă legătură între săteni și organele administrative comunale¹. Totodată, legea din 1925 prevedea că mai multe comune rurale se puteau asocia pentru a-și acoperi cheltuielile.

Comunele urbane erau centre de populație recunoscute ca atare prin lege. Ele se împărțeau, la rândul lor, în comuna reședință de județ și nereședință de județ. Unele dintre comunele urbane reședință de județ, de mai mare importanță, puteau fi declarate prin lege ca municipii.

Pentru înlesnirea controlului și supravegherii aplicării legilor, județele erau împărțite în circumscripții numite plăși, iar comunele urbane în circumscripții numite sectoare. Numai comunele și județele se bucurau de personalitate juridică.

Comunele se administrează prin consilii formate din consilieri aleși de drept și consilieri femei, care puteau fi cooptate în consilii.

Administrația județelor era înfăptuită de către consilii formate din consilieri aleși și consilieri de drept.

În fruntea administrației comunale se află primarul, care executa hotărârile consiliului comunal și ale delegației permanente comunale.

Administrația județului se află sub conducerea prefectului, care executa hotărârile consiliului județean și ale delegației permanente județene.

Activitatea comunelor și județelor se află sub conducerea și controlul Ministerului de Interne, ajutat de Consiliul Administrativ Superior. În același sens trebuie interpretate și dispozițiile conform cărora toate comunele erau legate de autoritățile județene, iar municipiile se aflau în legătură cu Ministerul de Interne.

Consiliile comunale aveau ca principale atribuții alegerea primarului, a delegației permanente și a candidaților de primar pentru municipii. De asemenea, ele aveau inițiativa și decizia în probleme de interes local: învățământ, cult, întreținerea drumurilor publice, edilitate, poliția drumurilor, întocmirea unor regulamente.

În intervalele dintre sesiunile consiliului comunal, își desfășura activitatea delegația permanentă, ca organ consultativ al primarului.

¹ *Idem*, XVII, p. 920.

Fiecare comună putea înființa serviciile pe care le socotea necesare: administrativ, tehnic, economic, financiar, statistic, sanitar etc.

Consiliul județean era compus din trei cincimi membri aleși și două cincimi membri de drept. Acest consiliu era competent să decidă, conform legii, în problemele de interes județean.

În fiecare județ funcționează comisii de specialitate (5), iar raportorii acestora formau delegația permanentă județeană. Ea desfășura o activitate permanentă și se afla sub președinția prefectului. Delegația permanentă județeană îndruma, supraveghea și controla activitatea serviciilor județene și a comunelor din județ.

Primarul era ales de către consiliul comunal, iar prefectul era numit prin decret regal, la propunerea Ministerului de Interne. Prefectul avea calitatea de reprezentant al organizării centrale și șef al administrației din județ. În această calitate, el avea controlul și supravegherea tuturor serviciilor județene și a tuturor comunelor.

Județele cuprindeau un număr de plăși, stabilite de către Ministerul de Interne, după consultarea consiliului județean. Conducerea plășii era exercitată de către un pretor, numit prin decizia ministerială, dar repartizat în cadrul județului de către prefect.

Pretorul era ofițer de poliție judiciară și șeful poliției din cadrul plășii. În dispozițiile privind atribuțiile pretorului trebuie să vedem o reminiscență a confuziei dintre atribuțiile judiciare și cele administrative.

Prin Legea pentru organizarea administrației locale din 3 august 1929 s-au adus o serie de modificări sistemului creat în 1925, în special cu privire la comuna rurală. Legea prevedea că toate comunele, urbane sau rurale puteau fi împărțite în sectoare. Se bucurau de personalitate juridică atât județele și comunele, cât și sectoarele comunale. Satele care făceau parte dintr-o comună rurală erau considerate sectoare ale acestei comune. Având statutul de sectoare, satele asociate într-o comună rurală se bucurau de conducere proprie. Satele cu o populație de până la 600 de locuitori se puteau administra fie prin adunarea sătească, fie prin consiliul sătesc, iar cele cu o populație mai mare puteau fi administrate numai de către consiliu.

– Sistemul organizării administrative a fost completat printr-o serie de legi privind crearea Consiliului Legislativ, a Consiliului Superior Administrativ, a Casei Pensilor, prin adoptarea unui statut al funcționarilor publici, înființarea Camerelor Agricole, a Camerelor de Muncă, reorganizarea Camerelor de Comerț și Industrie.

Consiliul Legislativ avea misiunea de a examina și de a întocmi din însărcinarea guvernului, proiectele de legi.

Consiliul Superior Administrativ își desfășura activitatea pe lângă Ministerul de Interne, exercitând atribuții legate de îndrumarea, coordonarea și controlul activității comunelor și județelor.

Casa Pensiilor era instituția de stat care gestiona pensiile funcționarilor statului.

Statul a manifestat o deosebită preocupare pentru crearea unui statut al funcționarilor publici, în scopul de a avea un aparat administrativ devotat intereselor sale. Este de menționat faptul că statul nu a avut aceeași atitudine față de toți salariații săi. Funcționarii publici se bucurau de numeroase avantaje față de alte categorii de salariați, întrucât ei urmau să asigure aplicarea legilor în relațiile dintre stat și cetățeni. De aceea, începând din anul 1923 funcționarii publici au dobândit un statut propriu, formând o asociație distinctă. Potrivit acestui statut, ei se bucurau de anumite garanții de stabilitate în funcții, s-a reglementat în amănunțime sistemul salarizării lor, s-au revizuit dispozițiile privind acordarea pensiilor.

Camerele Agricole, Camerele de Muncă, cele de comerț și industrie aveau dreptul de a face propuneri guvernului în legătură cu reglementarea problemelor din domeniile respective.

§ 4. Dreptul civil

– În domeniul dreptului civil a rămas în vigoare codul adoptat la 1864, dar s-au aplicat și unele legi speciale a căror adoptare a fost impusă de transformările intervenite în viața economică și socială a țării.

Ca și în alte domenii ale dreptului, după făurirea statului național unitar s-a pus problema unificării legislației civile. Dacă în domeniile constituțional și administrativ unificarea legislativă s-a putut realiza într-o perioadă relativ scurtă de timp, în domeniul dreptului civil, acest proces a întâmpinat serioase piedici, datorită caracterului eterogen al relațiilor patrimoniale în România de atunci, caracter reflectat și în conținutul legislației.

Pentru soluționarea acestei probleme s-a propus formula adoptării unui nou cod civil. În acest sens, Ministerul Justiției a numit o comisie specială care a reflectat proiectul noului cod civil, dar adoptarea lui a fost mereu amânată, astfel încât problema a rămas în continuare deschisă.

Față de această situație, unificarea legislației civile s-a realizat în mod treptat și diferențiat de la o provincie la alta. Astfel, dacă la sfârșitul deceniului al treilea în vechea Românie și în Basarabia se aplicau aceleași norme

de drept civil, în Transilvania au continuat să se aplice unele norme specifice, până în timpul celui de al doilea război mondial.

– În materia proprietății, ca și în alte domenii ale dreptului civil, au intervenit noi reglementări și s-au produs noi principii. Dacă potrivit concepției clasice, exprimată în art. 480 din Codul civil, dreptul de proprietate aveau un caracter absolut, Constituția din 1923 și legislația civilă specială au consacrat concepția proprietății ca funcție socială¹. Pe această cale s-a creat baza juridică pentru realizarea unui început de dirijare a producției și a repartiției.

Noua concepție cu privire la proprietate și-a găsit prima oară expresia în textul constituțional, introdus în 1917, prin care s-a permis exproprierea pentru cauză de utilitate națională. La rândul ei, Constituția din 1923 a reformulat conceptul de utilitate publică, dându-i o accepțiune mult mai largă față de cea consacrată prin Constituția din 1866².

În aplicarea acestor dispoziții cu caracter foarte general, s-a adoptat o serie de măsuri în vederea limitării dreptului de proprietate absolută. Astfel, potrivit concepției romane clasice, preluată de codurile civile burgheze proprietarul unui teren avea drepturi depline asupra subsolului, cât și asupra spațiului aerian aflat deasupra aceluși teren. Constituția din 1923 a prevăzut, însă, că bogățiile subsolului trec în proprietatea statului³, ceea ce echivalează cu o naționalizare a subsolului. Această măsură a fost adoptată în interesul marilor societăți capitaliste, care urmăreau diferiții proprietari particulari, în condițiile decurgând din aplicarea principiului autonomiei de voință pe care îl consacra, sub diverse forme, Codul civil.

Pe lângă naționalizarea subsolului, s-au adus îngrădiri cu privire la dreptul asupra spațiului aerian, în interesul societăților de navigație aeriană.

Totodată, s-a procedat la naționalizarea unor întreprinderi capitaliste, cum erau cele de armament sau unele uzine metalurgice. În fapt, după naționalizare au fost trecute în folosința unor particulari, sub pretextul că particularii pot să pună în valoare mai bine decât statul bogățiile subsolului și întreprinderile.

Cu toate acestea, noile reglementări nu au adus modificări de fond în fizionomia instituției proprietății, nici în privința atributelor dreptului de proprietate, nici în privința conținutului său economic⁴.

¹ M. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 167-176.

² *Constituția din 1923*, art. 17.

³ *Idem*, art. 19.

⁴ M. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 161.

Cu privire la proprietatea funciară, după modificarea Constituției din 1917, s-au adoptat o serie de legi în mai multe etape, pentru înfăptuirea reformei agrare. Este de precizat faptul că legislația de împrumut a țăranilor a avut un caracter unitar, cel puțin în sens formal, căci s-au adoptat legi distincte pentru vechea Românie și pentru noile provincii.

Într-o primă etapă, au fost adoptate actele normative de expropriere a unor terenuri. Față de faptul că lupta țăranilor pentru pământ luase o amploare fără precedent, guvernul a hotărât să treacă la înfăptuirea reformei agrare înainte de îndeplinirea termenului de șase luni de la eliberarea întregului teritoriu, așa cum se stabilise în 1917. Astfel, la 14 decembrie 1918 s-a dat decretul lege pentru exproprierea marilor proprietari rurale din vechea Românie¹. Potrivit acestui decret, se expropriau integral terenurile arabile ale Coroanei, ale Casei Rurale, ale persoanelor juridice, ale instituțiilor de mână moartă și cele aparținând supușilor statelor străine sau absenteiștilor. Se expropriau, de asemenea, două milioane de hectare din proprietățile particulare, conform unei scări progresive, lăsându-se fiecărui moșier o suprafață de pământ între 100 și 500 de hectare.

La 27 noiembrie 1918, Sfatul țării din Basarabia a hotărât înfăptuirea reformei agrare, iar la 4 ianuarie 1919 s-a publicat un decret-lege în acest sens². În realitate, decretul lege confirma o situație de fapt, căci în Basarabia reforma agrară se realizase pe cale revoluționară.

La 12 septembrie 1919 a fost dat decretul lege de reformă agrară în Transilvania, pe baza hotărârii adoptate de Marele Sfat Național, la propunerea Consiliului Dirigent³.

În fine, la 7 septembrie 1919 s-a dat decretul pentru reforma agrară în Bucovina.

După constituirea parlamentului s-a trecut la adoptarea legilor de împrumut. Astfel, la 10 martie 1920 s-a votat legea agrară pentru Basarabia, la 17 iulie 1912 legea pentru reforma agrară din Oltenia, Muntenia, Moldova și Dobrogea⁴, iar la 30 iulie legea pentru reforma agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș⁵, precum și legea pentru reforma agrară în Bucovina. Legislația adoptată în acest stadiu a sintetizat toate actele normative adoptate între anii 1917-1920 cu privire la reforma agrară.

¹ C. Hamangiu, VIII, p. 1164.

² „Monitorul Oficial”, 220 din 4 ianuarie 1918.

³ *Idem*.

⁴ C. Hamangiu, IX-X, p. 653.

⁵ *Idem*, p. 733.

Înfăptuirea reformei agrare a presupus două operații distincte. Prima operație a fost aceea a trecerii terenurilor expropriabile în proprietatea statului, cu plata unor substanțiale despăgubiri. Astfel, în vechea Românie prețul de răscumpărare era egal cu prețul regional de arendă înmulțit cu 40, iar pentru restul țării cu prețul regional de arendă înmulțit cu 20. Această primă operație s-a putut efectua într-o perioadă scurtă de timp, cu atât mai mult cu cât despăgubirile urmau a fi plătite de către stat.

Cea de a doua operațiune a constat în vânzarea pământurilor de către stat țăranilor. Repartizarea pământurilor prin vânzare a fost tergiversată și s-a înfăptuit cu restrângerea drepturilor țăranilor. În anul 1943, abia 66% din pământurile expropriate au fost repartizate țăranilor, restul fiind deținut de către stat și arendat țăranilor în condiții de dijmă.

Formula juridică prin care s-a făcut împrumărirea a avut menirea să dea impresia că pământurile nu au trecut din proprietatea moșierilor în cea a țăranilor, ci că au fost vândute de stat. Statul și-a luat rolul de intermediar între moșieri și țărani, pentru a le sugera țăranilor că ei nu au dreptul de a formula, pe viitor, vreo pretenție cu privire la marile proprietăți rămase după expropriere.

Legile de împrumărirea au prevăzut că pământurile repartizate țăranilor nu puteau fi vândute sau ipotecate înainte de stingerea datoriilor către stat.

Cu toate că reforma legiferată în 1921 nu a rezolvat problema agrară, ea a exercitat o influență pozitivă asupra vieții economice și sociale, căci a ameliorat situația țăranilor, a dat un nou impuls dezvoltării capitalismului în agricultură; totodată, a dat o puternică lovitură moșierimii, reducându-i puterea economică și influența în viața politică.

Principalele dispoziții privind regimul juridic al proprietății asupra subsolului sunt cuprinse în legea minelor din 3 iulie 1924. Ea reafirmă principiul constituțional privind proprietatea statului asupra bogățiilor subsolului, cu unele excepții. În același timp, legea a recunoscut drepturile câștigate asupra bogățiilor subsolului, cunoscute și exploatate în acel moment, ceea ce constituie o importantă limită a reglementării. Așa se face că dispozițiile legii urmau a se aplica integral numai pentru concesiunea terenurilor aflate în rezerva statului și pentru terenurile persoanelor particulare care nu puteau exploata subsolul pe teren propriu.

În concepția legii, de inspirație liberală, sistemul de acordare a concesiunilor trebuiau să favorizeze capitalul autohton. Astfel, acțiunile erau nominative și nu puteau fi transmise străinilor fără aprobarea consiliului de administrație, capitalul deținătorilor români trebuia să fie minimum 60%

din capitalul social, două treimi din membrii consiliului de administrație, comitetului de direcție și din numărul cenzorilor, precum și președintele consiliului de administrație să fie cetățeni români. Totuși, legea a permis societăților străine să-și desfășoare și pe mai departe activitatea, păstrându-și toate drepturile anterioare, cu condiția să se oblige printr-o declarație că în termen de zece ani se vor încadra în proporția de capital român și străin.

În ciuda concesiilor făcute și a caracterului moderat al dispozițiilor sale, Legea minelor a fost vehement atacată de către societățile străine, iar statul român a fost supus unor puternice presiuni, inclusiv pe canale diplomatice¹. În fața ofensivei capitalului străin, în anul 1925 legea a fost modificată, stabilindu-se ca proporția de capital românesc să fie de minimum 50,1% în loc de 60%².

Deși statul român nu și-a putut îndeplini obiectivele maxime în direcția consolidării capitalului autohton, totuși s-a realizat o creștere importantă a participării acestuia la exploatarea subsolului, în special a zăcămintelor de petrol³.

După venirea la putere a național țărăniștilor, când politica „prin noi înșine” a fost înlocuită cu politica „porților deschise”, s-a dat Legea pentru exploatarea minelor (29 martie 1929) prin care s-au înlăturat toate restricțiile impuse prin legea din 1924. Conform noii reglementări, concesiunile se puteau acorda societăților de orice fel, române sau străine, cu condiția să fie respectate formele cerute de legile române.

Regimul juridic al proprietății statului asupra întreprinderilor economice a suferit, de asemenea, unele modificări, în special prin Legea privitoare la comercializarea și controlul întreprinderilor economice ale statului, din 6 iunie 1929. Întreprinderile economice, proprietate de stat, erau împărțite în două categorii: întreprinderi de interes general, care formau obiectul unui monopol al statului și întreprinderi cu caracter pur comercial, care nu formau un monopol exclusiv al statului. Ca atare, întreprinderile din a doua categorie puteau fi exploatare și administrate în asociația cu capital privat. Mai mult, la exploatarea acestor întreprinderi ale statului puteau fi atrase și capitalurile străine, cu o participare de maximum 40% din capitalul social⁴.

¹ „Monitorul oficial”, 270 din 5 decembrie 1925.

² V. Brătianu, *Politica de stat a petrolului în urma noii Constituții și a legii minelor*, București, 1926.

³ C. Hamangiu, XVII, p. 282.

⁴ Ciupercă, *Atitudinea opoziției față de politica economică a guvernului liberal* (legea comercializării din 1924), *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”*, Iași, XII, 1975; „Monitorul Oficial”, 121 din 7 iunie 1924.

Pe de altă parte, prevederile legii au fost formulate încât să favorizeze capitalul privat, inclusiv capitalul străin. Spre pildă, proporția participării capitalului privat nu era fixată, astfel încât acesta, în baza unei participări simbolice, dobânda acces la exploatarea bunurilor statului. Din textele legii rezultă, cât se poate de clar, că regimul juridic al bunurilor statului a fost astfel reglementat, încât să ofere avantaje substanțiale capitalului privat, cu deosebire celui liberal.

– Condiția juridică a persoanelor fizice, așa cum a fost reglementată prin Codul civil, nu a suferit în această perioadă modificări notabile¹. Sunt, totuși, de menționat dispozițiile legii din anul 1928 prin care s-a dat o reglementare unitară, pentru întreaga țară, actelor de stare civilă (Legea actelor de stare civilă)².

De asemenea, au fost adoptate unele prevederi prin care s-a atenuat întrucâtva inegalitatea dintre bărbat și femeie în domeniul dreptului civil. Prin Legea asupra contractelor de muncă (1929) s-a prevăzut că femeia nu mai trebuia să ceară consimțământul soțului în vederea încheierii unei convenții de muncă. Totodată, s-a dat femeii dreptul de a-și încasa salariul și de a dispune de el, ca și de toate beneficiile sau achizițiile provenite din orice fel de remunerare³. În anul 1932 s-a adoptat Legea privitoare la ridicarea incapacității femeii măritate, prin care s-au abrogat unele dispoziții ale Codului civil și ale Codului de procedură civilă și s-a prevăzut că femeia poate să-și înstrăineze bunurile fără autorizația soțului⁴. Adevărul este că prin această lege, adoptată în condițiile crizei economice, s-a urmărit protejarea intereselor creditorilor și nu ale femeii măritate. Chiar mai mult față de împrejurările de atunci, așa zisa ridicare a incapacității femeii a avut ca principal efect diminuarea măsurilor de apărare a familiei față de terțele persoane. Dispozițiile din Codul civil prin care se consacrau puterea maritală și calitatea soțului de „cap al familiei” au rămas în vigoare.

În materia persoanelor juridice, însă, au intervenit modificări importante, impuse de transformările intervenite în viața social-economică. La 26 mai 1921 s-a adoptat o lege prin care se autoriza organizarea sindicatelor, cu condiția ca acestea să se preocupe numai de problemele cu caracter strict profesional, economic, social și cultural ale membrilor lor⁵. Se interzicea

¹ M. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 60.

² C. Hamangiu, XIII-XIV, p. 1203.

³ *Idem*, XVII, p. 400.

⁴ *Idem*, XX, p. 400.

⁵ „Monitorul Oficial”, 41 din 26 mai 1921.

sindicatelor desfășurarea oricărei activități politice, ca și dependența față de vreun partid politic.

Cele mai importante transformări intervenite în materia persoanelor juridice sunt legate de procedura recunoașterii acestora. Vechiul sistem, potrivit cu care personalitatea juridică se acorda prin lege, a fost înlocuit prin sistemul acordării personalității juridice pe baza unei proceduri speciale, care se desfășura în fața instanțelor judecătorești. Noua concepție cu privire la persoanele juridice se întemeia pe ideea că acestea nu sunt o ficțiune a legii, așa cum se afirmase în trecut, ci că au o realitate proprie, care trebuie recunoscută de către stat pe cale judiciară.

Legea pentru persoanele juridice din 6 februarie 1924 nu are în vedere toate persoanele juridice, ci numai asociațiile și fundațiile cu scop lucrativ¹. Așadar, cum rezultă și din textele legii, persoanele juridice puteau fi împărțite în trei categorii: persoane juridice de drept public, societățile și asociațiile prevăzute de Codul de comerț și asociațiile și fundațiile fără scop lucrativ. Persoanele juridice de drept public puteau fi create numai prin lege, societățile și asociațiile prevăzute de Codul de comerț rămăneau supuse dispozițiilor din acel cod, iar asociațiile și fundațiile fără scop lucrativ, ca persoane juridice de drept privat, aveau regimul stabilit prin Legea pentru persoanele juridice. Legea prevedea că asociațiile fără scop lucrativ sau patrimonial puteau dobândi personalitate juridică prin decizia tribunalului civil în circumscripția căruia se constituiau. Decizia se da la cererea celor interesați, dar numai după ce se obținea avizul ministerului în competența căruia cădea activitatea asociației, după ce se ascultau concluziile ministerului public și după ce se constata că statutele sau actele constitutive, precum și compunerea organelor de direcție și de administrație nu contraziceau dispozițiile legii. Nu se putea recunoaște personalitatea juridică acelor asociații care aveau un obiect ilicit, contrar ordinii publice sau bunele moravuri. Se mai arată că persoanele juridice pot exercita numai acele activități care erau necesare pentru realizarea scopului și destinației lor. Toate aceste dispoziții ne arată că statul exercita un control extrem de sever, atât asupra formării, cât și asupra activităților desfășurate de persoanele juridice. Controlul de stat se realiza prin inspectorii și delegații ministrului, ca și prin comisia superioară a persoanelor juridice.

Asociațiile cu personalitate juridică puteau fi dizolvate prin decizia lor, de plin drept, prin hotărârea tribunalului și prin decizia puterii executive. Cu

¹ C. Hamangiu, XI-XII, p. 244.

privire la cea din urmă cale, legea prevedea că persoanele juridice care aduc atingere ordinii publice și siguranței statului pot fi dizolvate printr-un act al Consiliului de Miniștri. Prin această dispoziție s-a încredințat puterii executive, iar nu celei judecătorești, atribuția de desființare a persoanelor juridice. În acest fel s-a dat posibilitatea administrației să intervină și să reprime orice încercare a vreunei asociații de a desfășura activități potrivnice statului.

– În materia obligațiilor au intervenit o serie de noi reglementări prin care s-a dat statului posibilitatea de a dirija raporturile dintre creditori și debitori, cu scopul de a promova interesele burgheziei și moșierimii; intervenția statului s-a făcut simțită, mai ales, în perioada crizei economice.

După cum se știe, criza economică din 1929-1933 a fost de supraproducție. În acele condiții, ciclul de circulație a capitalului nu s-a mai desfășurat în mod normal, căci veniturile erau în continuă scădere, valoarea producției în continuă creștere, iar mărfurile rămâneau nevândute în magazine și depozite. Falimentele întreprinderilor industriale și comerciale au devenit un fenomen general, deoarece comercianții neputând să-și vândă mărfurile, nu mai aveau cu ce plăti costul acestora industriașilor și angrosiștilor care îi aprovizionau. De asemenea, împrumuturile contractate nu mai puteau fi plătite la scadență.

Aționând ca un instrument politic aflat în mâinile capitalului industrial și financiar, statul burghez a intervenit în favoarea creditorilor, schimbând nu numai regimul juridic al contractelor, ci și al proprietății și, parțial, al persoanelor. Astfel, întrucât posibilitățile de rambursare a împrumuturilor și de plată a datoriilor s-au restrâns în mod radical, statul a extins sfera bunurilor care puteau fi urmărite de creditori. În acest sens, la 20 august 1929 s-a dat Legea pentru libera circulație a bunurilor agricole (legea Mihalache) prin care s-a desființat inalienabilitatea loturilor provenite din împroprietări și s-a permis scoaterea lor în vânzare de către creditori¹. Aceleași interese au fost promovate și prin legea din 1932 care „desființă” incapacitatea femeii măritate, permițând scoaterea la vânzare a bunurilor soției, fără autorizarea din partea soțului, pe care o cerea Codul civil.

Totodată s-au adus modificări importante în regimul unor contracte. Cele mai grave complicații au apărut în legătură cu practica împrumuturilor cămătărești, generată de lipsa tot mai acută a capitalului. Împrumuturile se acordau cu dobânzi extrem de mari, pe termen scurt, care putea fi anual, lunar sau chiar săptămânal.

¹ „Monitorul Oficial”, 183 din 20 august 1929.

În aceste condiții, o situație extrem de grea a avut țărănimea, care constituia marea majoritate a populației. Întrucât prețurile produselor agricole scăzuseră vertiginos, țărănimea nu-și putea achita datoriile la scadență. În același timp, dobânzile capitalizau și produceau, la rândul lor, dobânzi. Calculule făcute în perioada crizei au arătat că pentru fiecare hectar de pământ apăsă asupra țăranilor o datorie de peste 6000 de lei și că mai mult de jumătate din aceste datorii proveneau din dobânzile capitalizate. Pentru a-și valorifica drepturile de creanță, creditorii au încercat să scoată la vânzare pământurile țăranilor. Aceste încercări au generat adânci nemulțumiri, care s-au manifestat în forma unor răscoale locale. De teama ridicării în masă a țăranimii și pentru a se evita ruinarea totală a economiei rurale, statul a adoptat o vastă legislație împotriva cametei. Pe această cale, s-au plafonat dobânzile prin stabilirea unor dobânzi legale, prevăzându-se sancțiuni penale în cazul depășirii lor. Aceste legi nu au dat rezultate scontate, deoarece puteau fi ușor eludate prin modul în care se încheiau contractele de împrumut. Spre pildă, cu toate că în contract se trecea dobânda legală, dobânzile cămătărești erau adăugate la sumele de bani remise, țăranii promițând să restituie mai mult decât au primit în mod efectiv. Totodată, au fost adoptate mai multe legi de suspendare a executării silite asupra bunurilor țăranilor.

Toate aceste măsuri nu au fost de natură să soluționeze problema datoriilor agricole. Față de presiunile exercitate de către țărani, care se vedeau amenințați cu falimentul și față de înrăutățirea continuă a economiei rurale, pe fondul căreia frământările țăranimii deveneau tot mai amenințătoare, statul a intervenit cu o serie de măsuri vizând reducerea datoriilor țăranilor, prelungirea scadențelor pentru datoriile care mai rămâneau de plătit, organizarea creditului agricol etc.¹ Menționăm în acest sens Legea pentru asanarea datoriilor agricole din 19 aprilie 1932 prin care, pentru mica proprietate (10 ha. sau mai puțin), datoriile erau reduse cu 50%, socotindu-se că acest procent reprezenta dobânzile acumulate. Diferența de 50% era convertită de drept într-o creanță amortizabilă pe termen de 30 de ani, cu o dobândă de 4%. Termenul era obligatoriu pentru creditor și facultativ pentru debitor.²

La 14 aprilie 1933 s-a dat o nouă lege pentru reglementarea datoriilor agricole și urbane prin care se acorda un moratoriu de 5 ani pentru micii proprietari și pentru alte categorii de persoane, cu o dobândă de 1%.

¹ Gh. Z. Ornea, *Legiuri agrare în România în anii crizei economice din 1920-1933, Analele Universității din București, Istoria, 1, 1974.*

² C. Hamangiu, XX, p. 327.

În aprilie 1934 s-a dat ultima lege de conversiune a datoriilor agricole, prin care datoriile erau reduse cu 50-70%, diferența urmând a fi plătită în 17 rate anuale, cu o dobândă de 3%¹.

Măsurile de asanare a datoriilor agricole s-au adoptat numai aparent în favoarea țăranilor, căci, în realitate, au fost dictate de interesele bancherilor, de vreme ce bugetul statului a fost pus la dispoziția acestora². Când s-a constatat că țăranii sunt insolvabili, pentru a se evita falimentul băncilor, statul a preluat asupra sa datoriile agricole, satisfăcând creanțele bancherilor. În schimb, țăranii rămâneau datori față de stat, iar până la achitarea integrală a datoriilor, proprietatea lor era supusă unui regim de restricții. Mai mult chiar, sumele datorate de țărani erau urmărite după procedura extrem de drastică a valorificării veniturilor fiscale ale statului.

Un alt contract în a cărui fizionomie au intervenit modificări a fost contractul de vânzare-cumpărare, folosit în relațiile comerciale. Potrivit tradiției juridice românești, consacrată și în Codul civil, contractul de vânzare era translativ de proprietate. În condițiile crizei, însă, caracterul translativ de proprietate al contractului de vânzare genera serioase inconveniente pentru capitaliști.

După cum se știe, în momentul falimentului, bunurile aflate în magazinele comercianților erau vândute la licitație, iar suma rezultată era împărțită proporțional între creditorii falitului. În practica relațiilor comerciale, mărfurile erau procurate periodic prin contractul de vânzare, iar plata urma a se face la scadențele prevăzute: micii comercianți deveneau proprietari ai mărfurilor în momentul primirii lor, chiar dacă prețul nu era plătit. Acest sistem a venit în conflict cu interesele industriașilor și angrosiștilor în împrejurările create de criza economică, deoarece mărfurile rămânând nevândute, comercianții cu amănuntul dădeau faliment, iar creditorii le scoteau bunurile în vânzare, pentru a se despăgubi. Urmarea a fost că industriașii și angrosiștii nu-și mai puteau valorifica drepturile de creanță născute din contractele încheiate cu micii negustori, așa încât dădeau și ei faliment. Pentru a se evita asemenea consecințe s-a recurs la vânzarea bunurilor fără transferul dreptului de proprietate, dacă prețul nu era plătit în momentul remiterii mărfurilor.

În anul 1929 s-a adoptat o lege cu privire la vânzarea mașinilor pe credit și cu plata în rate, vânzare care s-a aplicat apoi și la alte produse industriale. Acest sistem era avantajos pentru furnizori, deoarece, în momentul falimentului, cumpărătorul își putea redobândi bunurile în calitate de proprietar.

¹ „Monitorul Oficial”, 99 din 7 aprilie 1934.

² V. Bogza, *Criza agrară din România dintre cele două războaie mondiale*, București, 1975.

Un efect similar s-a obținut prin extinderea ariei de aplicare a contractului de consignație, reglementat în Codul de comerț. Întreprinderea de consignație primea de la persoane particulare bunuri folosite de către acestea, pentru a le vinde. Aceste întreprinderi nu dobândeau proprietatea asupra bunurilor, ci doar le puneau la dispoziția eventualilor cumpărători, iar dacă reușeau să le vândă, primeau un comision pentru intermedierea făcută. Contractul de consignație prezenta avantajul că în ipoteza falimentului întreprinderii, bunurile nu puteau fi vândute de către creditorii, deoarece nu se aflau în proprietatea acelei întreprinderi.

Numeroase noi reglementări, inclusiv de unificare legislativă, au fost adoptate în această perioadă și în domeniul relațiilor de muncă.

Legislația muncii cuprindea dispoziții cu privire la soluționarea conflictelor colective de muncă, la repausul duminical, la durata zilei de muncă, ocrotirea minorilor și a femeilor, la contractele de muncă, la jurisdicția muncii etc.

Astfel, Legea pentru reglementarea conflictelor de muncă din 8 septembrie 1920 admitea în sens formal dreptul la grevă, dar exercițiul acestui drept era îngăduit de o procedură complicată și greoaie de arbitraj între patroni și muncitori, de obținerea unor hotărâri din partea organelor de stat și de trecerea anumitor termene¹. Atât procedura împăciurii, cât și cea a arbitrajului, erau obligatorii și se efectuau prin intermediul unor comisii speciale, cu scopul de a-i împiedica pe muncitori să recurgă la greve. Totodată legea a interzis grevele cu caracter politic, precizând că încetarea colectivă a lucrului era admisă numai pentru cauze privind condițiile de muncă.

Dreptul de grevă a fost și mai mult restrâns prin legea din aprilie 1929 (asupra contractelor colective de muncă), potrivit căreia refuzul unei părți de a se supune procedurilor de conciliere și arbitraj constituite un motiv de desființare a contractului de muncă. Pe de altă parte, prevederile pozitive ale acestei legi au devenit inaplicabile în condițiile crizei economice.

La 18 iunie 1925 s-a dat o lege cu privire la repausul duminical, dar ea nu a fost respectată de patroni, datorită faptului că sancțiunile aveau un caracter formal.

Durata zilei de muncă, ocrotirea minorilor și a femeilor au făcut obiectul legii din 13 aprilie 1928. Durata zilei de muncă era fixată la 8 ore, iar a săptămânii la 48 de ore. Atât dispozițiile privind limitarea zilei de muncă, cât și cele privind interzicerea angajării copiilor sub 14 ani, acordarea concediului

¹ „Monitorul Oficial”, 122 din 5 septembrie 1920 („legea Trancu-Iași”).

de naștere pentru femei sau interzicerea concedierii gravidelor au fost încălcate de patroni, tot datorită lipsei de eficiență a sancțiunilor prevăzute.

În anul 1929 s-a dat, pentru prima oară, o reglementare completă și unitară a contractului de muncă¹. Legea reglementa în mod distinct contractul de ucenicie, contractul individual de muncă și contractul colectiv de muncă. Erau prevăzute condițiile necesare pentru încheierea contractului de muncă, drepturile și obligațiile părților, precum și sancțiunile aplicate în cazul neexecutării obligațiilor.

Un alt succes al luptei revoluționare a clasei muncitoare l-a constituit adoptarea legii cu privire la unificarea asigurărilor sociale din aprilie 1933². Până la acea dată, sistemul asigurărilor sociale nu a cunoscut o reglementare unitară, deoarece, în linii mari, au rămas în vigoare reglementările date înainte de înfăptuirea statului național unitar, atât în vechea Românie, cât și în noile provincii. În virtutea acestei legi, aveau obligația de a se asigura pentru boală, maternitate, deces, accidente de muncă și invaliditate salariații din întreprinderile publice și private, inclusiv ucenicii și practicanții.

Pe aceeași linie se înscrie crearea unor instanțe speciale pentru soluționarea litigiilor de muncă. Potrivit prevederilor din legea pentru înființarea și organizarea jurisdicției muncii, din 1933, pe lângă Camerele de muncă urmau a se înființa judecătoria de muncă, având competența de a soluționa litigiile în legătură cu reglementarea, organizarea și ocrotirea muncii, meseriilor și sănătății muncitorilor. În compunerea acestor instanțe speciale puteau intra, alături de patroni sau funcționari, și reprezentanți ai muncitorilor.

În încercarea de a ieși din criză s-a promovat, în mod sistematic, o politică prin care era afectat în mod grav nivelul de trai al populației. Menționăm în acest sens prima „curbă de sacrificiu”, introdusă la 1 ianuarie 1931, prin care salariile tuturor funcționarilor statului au fost reduse cu 20-25%, s-a sistat acordarea de gradații, iar avansările au încetat să mai fie însoțite de sporirea salariilor. Aceleași dispoziții s-au aplicat și în întreprinderile private.

Până în ianuarie 1933 s-au mai aplicat încă două „curbe de sacrificiu” prin care s-a înrăutățit și mai mult nivelul de trai al celor lipsiți de mijloacele materiale³.

Rezultatul acestei politici a fost amplificarea mișcării revoluționare ce a culminat cu luptele ceferiștilor și petroliștilor din ianuarie-februarie 1933.

¹ „Monitorul Oficial”, 74 din 5 aprilie 1929.

² C. Hamangiu, XXI, p. 129.

³ I. Scurtu, *Viața politică din România 1918-1944*, București, 1982, p. 127.

§ 5. Dreptul penal

– În domeniul dreptului penal a rămas în vigoare codul adoptat în anul 1864.

Cu toate că după făurirea statului național unitar s-a trecut la elaborarea unui cod nou, în vederea realizării unificării legislative și pe planul dreptului penal, acesta nu a putut fi adoptat datorită opoziției național-țărăniștilor, veniți la putere în anul 1928.

După îndelungate tergiversări, noul cod a fost adoptat la 18 martie 1936 și a intrat în vigoare la 1 ianuarie 1937, sub guvernarea liberală¹.

Noile reglementări penale au fost sistematizate în trei părți: dispoziții generale (cartea I-a), dispoziții privitoare la crime și delikte (cartea a II-a) și dispoziții privind contravențiile (cartea a III-a).

În cadrul primei cărți a Codului penal din 1936 sunt de reținut reglementările privind aplicarea legii penale în timp și spațiu, precum și cele referitoare la pedepse. Potrivit vechii concepții, consacrată în Codul penal din 1864, pedepsele erau de trei feluri: pentru crime, pentru delikte și pentru contravenții. Pe lângă pedepsele principale, codul prevedea pedepse complementarii și accesorii. În legătură cu pedepsele principale pentru crime și delikte, codul făcea distincția între infracțiunile de drept comun și cele politice.

În aparență, sancțiunile penale erau mai blânde. În realitate, codul a sancționat mai grav o serie de infracțiuni, prin utilizarea unui procedeu camuflat: anumite infracțiuni erau scoase din categoria crimelor și trecute în categoria delictelor, dar sancțiunea delictelor era mai aspră, iar minimul de pedeapsă mai ridicat. Pe de altă parte, posibilitatea judecătorilor de a reduce valoarea pedepsei era mult mai restrânsă.

Cu privire la tehnica de redactare, Codul penal din 1936 este remarcabil, deoarece textele sale sunt precise, iar definițiile și conceptele sunt clare, ca expresie a nivelului evoluat al științei penale românești.

– În perioada la care ne referim au fost adoptate și o serie de legi penale speciale.

Astfel, Legea pentru înfrânarea și reprimarea speculei ilicite (17 iunie 1923) prevedea fixarea de prețuri maximale prin intermediul unei comisii speciale. În același timp, cei ce acumula bunuri într-un volum ce depășea necesitatea lor de aprovizionare sau posibilităților lor de desfacere, depășeau prețurile maximale, sustrăgeau bunuri din comerț sau le distrugeau, înșelau

¹ După făurirea statului național unitar în Transilvania erau în vigoare codurile penale maghiare, în Bucovina, *Codul penal austriac*, iar în Basarabia, *Codul penal rus*.

cumpărătorii prin substituirea mărfurilor falsificate sau denaturarea articolelor existente în comerț erau pedepsiți cu privarea de libertate și cu plata unor amenzi.

La 2 aprilie 1930 a fost dată Legea pentru apărarea liniștii și creditului țării. Erau pedepsiți cu închisoarea corecțională cei ce răspândeau, sub orice formă, fapte neadevărate de natură să producă panică și să tulbure siguranța statului.

În anul 1932 s-a adoptat o lege pentru reprimarea concurenței neleale. Prin această lege era sancționată, cu amenzi penale, întrebuințarea în comerț de firme sau embleme de natură să ducă la încălcarea unor drepturi dobândite anterior de către alte persoane.

Prin aceste dispoziții, legiutorul burghezo-moșieresc a căutat să limiteze efectele adânci ale crizei economice care s-a declanșat în anul 1929.

La 19 decembrie 1924, a fost adoptată Legea pentru reprimarea unor infracțiuni contra liniștii publice („legea Mârzescu”)¹. Conform acestei legi, se pedepseau cu privarea de libertate de la 5 la 10 ani, cu amenzi substanțiale și cu interdicție corecțională cei care se afiliau la asociații sau care dădeau instrucțiuni pentru procurarea mijloacelor materiale necesare unor acțiuni îndreptate împotriva proprietății și a persoanelor. Grave sancțiuni penale erau prevăzute și împotriva celor care prin discursuri, cântece tendențioase sau declarații publice îndemneau la manifestări împotriva proprietății private și a persoanelor. Erau, de asemenea, sancționate pe tărâm penal, expunerea sau purtarea în public a unor embleme, insigne, steaguri sau pancarte, când prin ele se urmărea aducerea unor atingeri proprietății și proprietarilor. Într-un text distinct era sancționat faptul de a intra în legătură cu vreo persoană sau asociație din străinătate în scopul de a primi instrucțiuni sau ajutoare. Erau aspru pedepsite și acțiunile prin care se urmărea schimbarea ordinii sociale și politice din România acelei vremi.

Dacă faptele incriminate prin „legea Mârzescu” erau comise pe un teritoriu aflat sub stare de asediu, competența trecea asupra instanțelor militare.

O primă modificare a fost adusă „legii Mârzescu” în anul 1927 (15 noiembrie), în condițiile declanșării crizei dinastice. Noile dispoziții vizau apărarea regimului monarhic din România. Astfel, orice persoană care întreprindea sau încerca să întreprindă acțiuni de orice fel împotriva persoanei regelui, a alcătuirii regenței sau a succesiunii legale la un tron era pedepsită cu privarea de libertate și cu plata unor amenzi.

¹ C. Hamangiu, XII-XIV, p. 954 și 1225.

În perioada crizei economice, dispozițiile „legii Mârzescu” s-au dovedit insuficiente și i s-au adus noi modificări prin Legea pentru reprimarea unor noi infracțiuni contra liniștii publice din 12 mai 1933, cunoscută și sub numele de „legea Mironescu”¹. Ea sancționa baricadarea în clădirile publice sau în clădirile întreprinderilor industriale ori comerciale, publice și private, precum și refuzul de a le părăsi. Totodată, s-a introdus și interdicția de a părăsi domiciliul.

Dispozițiile legii penale din 1924, completate cu cele ale legii din 1933, au fost numite, în mod curent, „legea Mârzescu-Mironescu”. Normele penale cuprinse în „legea Mârzescu-Mironescu” s-au aplicat, în mod distinct, ca un izvor de drept aparte, chiar și după intrarea în vigoare a Codului penal din 1936.

– O largă aplicare au avut-o măsurile prin care se autoriza introducerea stării de asediu. Menționăm în acest sens Legea pentru autorizarea stării de asediu din 4 februarie 1933, potrivit căreia guvernul putea să decreteze starea de asediu generală sau parțială pe termen de 6 luni². Totodată, legea a înăsprit sistemul sancționării unor fapte, cum ar fi delictul de ultraj. Pentru comiterea unui asemenea delict se aplica pedeapsa maximă, iar în caz de recidivă se putea aplica înăsprirea maximului.

O nouă lege pentru autorizarea stării de asediu, cuprinzând dispoziții similare, a fost dată la 16 martie 1934, iar în 1937, tot pe linia înăsprirea reprimării penale, s-a adoptat Legea pentru prelungirea stării de asediu (15 martie). Pe această cale, dispozițiile constituționale au fost în mod frecvent suspendate, guvernul putând să adopte orice măsuri chiar potrivnice constituției și să le aplice prin intermediul aparatului de constrângere, inclusiv prin utilizarea pe scară largă a forțelor armate.

– Între măsurile privind dreptul de asociere, figurează și Legea pentru apărarea ordinii din 7 aprilie 1934³. Utilizând o terminologie vagă, legea prevedea că grupurile politice care, prin activitatea lor, pun în pericol siguranța ordinii de stat sau a ordinii sociale ori propovăduiesc schimbarea ordinii sociale și de stat puteau fi dizolvate prin hotărâri adoptate de Consiliul de Miniștri. Astfel, o măsură prevăzută doar cu titlu excepțional în Legea persoanelor juridice din 1924 tinde acum să se generalizeze. Persoanele care participau la activitatea acestor organizații erau pedepsite cu

¹ C. Hamangiu, XXI, p. 647.

² „Dezbaterile Adunării Deputaților”, 32 din 3 februarie 1933, p. 937; N. Popescu, *Luptele eroice ale muncitorilor ceferiști și petroliști din 1933 în dezbaterile parlamentare*, Analele de istorie, 1, 1973.

³ C. Hamangiu, XXII, p. 121.

închisoare corecțională și cu interdicție corecțională. Totodată, a fost interzisă și activitatea societăților secrete, care își tănuiau activitatea cu scopul de a eluda dispozițiile legii.

§ 6. Procedura civilă

– În domeniul procedurii civile a continuat să se aplice codul adoptat în 1864. Și în această materie s-a pus problema unificării legislative, care s-a realizat atât prin extinderea unor dispoziții de procedură civilă din vechea Românie în noile provincii, cât și prin adoptarea unor noi legi.

Cea mai importantă lege de unificare a dreptului procesual civil a fost adoptată la 19 mai 1925. Ea viza unificarea unor dispoziții de procedură civilă și comercială, înlesnirea și accelerarea judecăților în fața tribunalelor și a curților de apel, precum și unificarea competenței judecătoriilor¹. S-au simplificat o serie de forme procedurale și s-au scurtat unele termene, motiv pentru care legea prin care au fost introduse aceste inovații a fost calificată ca una de accelerare a judecăților. Astfel, a fost desființată opoziția, acea cale de atac prin care partea ce nu s-a prezentat la primul termen putea cere reînceperea procesului. Totodată, termenul de apel a fost redus de la 30 la 15 zile.

Cele mai multe prevederi se refereau la procedura de intentare a acțiunii în justiție. Orice acțiune civilă trebuia să cuprindă toate pretențiile reclamantului, precum și mijloacele de probă ce urmau a fi administrate. Ea se făcea în atâtea exemplare câte părți erau în proces, plus un exemplar pentru instanță.

La primirea acțiunii instanța comunica pârâtului și celorlalte părți câte un exemplar al acesteia, iar pârâtul era obligat să depună la instanță, în termen de 30 de zile, o întâmpinare scrisă. În întâmpinarea sa, făcută, la rândul ei, în atâtea exemplare câte părți erau, plus un exemplu pentru instanță, pârâtul trebuia să arate cum înțelege să se apere față de pretențiile reclamantului și ce dovezi urmează să administreze.

În baza acestor inovații, încă de la primul termen, instanța putea să treacă la soluționarea procesului, evitându-se nenumăratele amânări pentru comunicarea acțiunii, pentru luarea la cunoștință, pentru aprobarea de probatorii și administrarea lor etc.

Totuși, trăsăturile esențiale ale procedurii civile, așa cum le-a fixat codul din 1864, s-au păstrat și pe mai departe, cu judecarea de două ori a

¹ *Legea privitoare la unificarea unor dispoziții de procedură civilă și comercială pentru înlesnirea și accelerarea judecăților înaintate tribunalelor și curților de apel, precum și pentru unificarea competenței judecătoriilor*, C. Hamangiu, XI-XII, p. 154.

fondului procesului, în prima instanță și în apel, după care urma calea de atac a recursului. De asemenea, folosirea căilor de atac era extrem de costisitoare, datorită taxelor de timbru care se cereau.

– Tot în scopul creării unui cadru unitar pentru aplicarea dreptului, a fost dată, la 25 iunie 1924, legea pentru unificarea organizării judecătorești. Conform organizării din anul 1924, instanțele judecătorești erau constituite într-un sistem format din judecători, tribunale, curți de apel, curți cu juri și Curtea de Casație. Judecătoriile erau rurale, urbane și mixte. În fiecare județ funcționa un tribunal, compus din una sau mai multe secțiuni. Curțile de apel, în număr de 14, erau compuse, și ele, din una sau mai multe secțiuni. Curțile cu juri judecau numai procese penale. Instanța supremă era Curtea de Casație.

În vederea unificării modului de compunere a corpului de avocați, s-a dat o lege specială în anul 1923, modificată în 1925.

§ 7. Procedura penală

– Și în domeniul dreptului procesual penal a rămas în vigoare vechiul cod.

Pentru realizarea unui început de unificare a dreptului procesual penal, la 1 septembrie 1925, au fost extinse în întreaga Românie unele dispoziții ale codului din 1864. Este vorba despre textele cu privire la poliția judiciară și competența sa, la judecătorii de instrucție, la mandatele de înfățișare, aducere, depunere și arestare, la eliberarea provizorie și la cauțiuni, la competența curților cu juri, la recurs și la revizuire¹.

Pe de altă parte, textele incriminate prin Legea Mârzescu, cu excepția infracțiunilor comise prin presă, urmau a fi judecate după procedura Legii micului parchet din 1913, ale cărei dispoziții au fost extinse la scara întregii Româнии.

La toate acestea se adaugă prevederile din legile stării de asediu, prin care judecarea proceselor penale era trecută în competența instanțelor militare.

În anul 1935, la 19 martie, a fost adoptat un nou cod de procedură penală, care a intrat în vigoare la 1 ianuarie 1937. Noul cod a preluat numeroase dispoziții din cel anterior, dar a prevăzut și unele reglementări moderne, inspirate din jurisprudență și din unele coduri străine.

În linii generale, prima fază a procesului (cercetarea, urmărirea și instrucția) și-a păstrat caracterul inchiuzitorial, iar cea de a doua (judecată) pe cel acuzatorial.

¹ Aceste măsuri au fost adoptate în aplicarea unor dispoziții ale Legii pentru organizarea judecătorească din iunie 1924; Tr. Pop, *Dreptul procesual penal* (tratat), I, cap. introductiv.

Acțiunea era pusă în mișcare de Ministerul public, iar acuzarea se făcea cu respectarea principiilor legalității, oralității, publicității, individualității și revocabilității.

În soluționarea cazurilor penale s-au păstrat achitarea și condamnarea, adăugându-se încetarea și anularea urmăririi penale.

Cât privește competența, noul cod a preluat, în mare, reglementările anterioare. În principiu, contravențiile erau de competența judecătoriilor, delictele de competența tribunalelor, iar crimele de competența curților cu juri. Curțile cu juri judecau totuși unele delictes, pe cele politice și pe cele de presă. Ele se compuneau dintr-un consilier de la Curtea de apel, din doi judecători ai tribunalului și din jurați.

În cadrul primei faze a procesului, cercetarea (descoperirea infracțiunii) era de competența poliției judiciare, urmărirea (promovarea și exercitarea acțiunii) era de competența ministerului public, iar instrucția (în vederea trimiterii sau retrimiterii în judecată) de către judecătorul de instrucție.

Sentința era pronunțată, în a doua fază, de către judecător, pe baza liberei convingeri motivate și cu dreptul de a administra din oficiu anumite probe.

Terminologia vechiului drept românesc*

- = A = -

acău – 1. Dare în natură pe care iobagul trebuia să o plătească stăpânului său. Întrucât cuantumul acesteia putea fi determinat, în mod arbitrar, de către feudal, începând din secolul al XIV-lea a fost percepută alternativ cu *nona*, deși aceasta din urmă fusese creată pentru a o înlocui. Este menționată în documentele redactate în Transilvania; a se vedea și termenul **nona**. 2. Dare în natură ce greva cerealele și vinul, a cărei denumire era identică cu unitatea de măsură a volumului acestora; a se vedea și termenii **darea vinului**, **vinărici**.

adaosul haraciului – obligație fiscală instituită în vederea completării haraciului. Este menționată în documentele redactate în secolul al XVIII-lea în Țara Românească. A se vedea și termenii **haraci**, **lipsa haraciului**.

adăoșag – a se vedea termenul **năpastă** (3).

adetul de casă – posibilitatea clăcașilor de a răscumpăra sarcinile feudale. Este menționat în documentele redactate în secolul al XVIII-lea în Moldova.

adetul pământului – dare ce trebuia plătită stăpânilor feudali de persoanele care, în schimbul folosinței perpetue, defrișaseră sau deșțeleniseră o bucată de pământ.

adetul pășunii – componentă a rentei de tip feudal ce reprezenta contravaloarea pășunatului. Revine țăranilor liberi din Țara Românească și se aplica în mai multe cazuri, pornind de la vite și mergând până la porci sau chiar la prisăci. Deși inițial era percepută în natură, mai târziu era percepută în muncă, iar o dată cu intensificarea comerțului și a circulației monetare a fost percepută în bani.

adiată – a se vedea termenul **diată**.

adoptio fraternalis – adopțiune frățească. Această instituție juridică este similară înfrățirii pe moșie și este menționată în documentele redactate în Transilvania. A se vedea și termenul **înfrățire pe moșie**.

adunarea megieșilor – organ colectiv care exercita cele mai importante atribuții în cadrul obștilor satești atât în perioada anterioară formării statelor

* Prezenta secțiune a fost elaborată de către lect. univ. dr. Ionuț Ciutacu.

feudale de tip începător, cât și după acest moment. Odată cu apariția statelor feudale de sine stătătoare, pe fondul întăririi instituțiilor statului, aceasta mai exercita anumite atribuții în cadrul obștilor sătcești libere. A se vedea și termenii **jude, oameni buni și bătrâni, obște țărănească**.

adunarea obștească extraordinară – organ colectiv care trebuia să aprobe actele cu valoare constituțională, să îl aleagă pe domn, iar după acest moment să solicite Turciei învestirea acestuia, iar Rusiei confirmarea sa. Cuprindea membri ai burgheziei și ai boierimii [190 în Țara Românească și 132 în Moldova], ultimii fiind majoritari.

adunarea obștească ordinară – parlament în formă incipientă, format în exclusivitate din boieri și reprezentanți ai clerului [42 de membri în Țara Românească și 35 în Moldova], aleși pentru un mandat de 5 ani. Exercita atribuții de natură legislativă: vota legile propuse de domn, reglementa domeniul fiscal și propunea măsuri în domenii precum agricultura, industria, etc.

aducerea de grumazi – modalitate de exprimare a forței de constrângere a statului ce consta în aducerea, cu puterea stăpânirii, în fața judecătii ori la locul de muncă, a unui om, împotriva voinței sale. Deși îndeplinea mai multe funcții, se regăsea, de regulă, în ipoteza urmăririi și aducerii pe moșie a țăranilor aserviți sau a robilor fugari. Din acest motiv, se înfăptuia de către feudali [erau împuterniciți de către domn prin cărțile de volnicie] sau de către curtenii ori slujitorii domnești ce acționau la porunca domnului, ori de câte ori nobilii nu reușeau acest lucru. Această instituție juridică este menționată în documentele redactate în Moldova. În documentele muntene, are drept corespondent „aducerea la urmă”.

aerarium – statul feudal, în calitate de persoană juridică de drept privat. Este menționat în documentele redactate în Transilvania. A se vedea și termenul *bona fiscalia*.

aestimatio homicidarum – sumă de bani prin care un infractor răscumpăra dreptul de răzbunare pentru uciderea unui membru al nobilimii clerice sau laice; este menționată în documentele redactate în Transilvania. A se vedea și termenul **compozițiune**.

a face dreptate – a se vedea termenul **dreptate**.

afierosire – hărăzire, consacrare sau închinare a unui lucru, indiferent dacă acesta era sacru sau profan.

afurisenie – pedeapsă canonică prin care cineva nu numai că este exclus din comunitatea creștină, dar i se și interzice accesul, temporar sau definitiv, în biserică. A se vedea și termenul **blestem**.

afurisanie – a se vedea termenul **afurisenie**.

aforisire – a se vedea termenul **afurisenie**.

agă – mare dregător în Moldova și Țara Românească. Inițial exercita atribuții predominant militare, în sensul că era comandantul pedestrimii. În materie judiciară, judeca pricini penale și civile, doar dacă era delegat de către domnul Țării Românești, pe când în Moldova judeca procesele dintre subalternii săi și contravențiile. Pe parcurs, a dobândit și atribuții de natură polițienească, care nu erau limitate doar la capitală. În calitate de mare dregător participa la ședințele Sfatului domnesc. A se vedea și termenul **agie**.

agie – 1. Organ administrativ existent în Moldova și Țara Românească în secolele XVIII-XIX; era condus de un agă, care exercita atribuțiuni de natură polițienească în capitală. 2. Totalitatea funcționarilor din agie. 3. Dregătoria de agă. A se vedea și termenul **agă**.

aiar – 1. Nart; analiza costului pentru stabilirea prețului maximal; a se vedea și termenii **cișniu**, **nart**. 2. Controlul exercitat trimestrial în vederea descoperirii autenticității monedelor aflate în circulație. Acest termen este menționat în documentele redactate în anul 1835.

ajutoare – contribuție de natură excepțională, menționată în documentele redactate în secolul al XIV-lea în Transilvania. Tendința de permanentizare a acesteia a contribuit la perceperea ei alături de cens. A se vedea și termenii **cens**, **subsidia**.

ajutorința împăratului – dare anuală plătită de preoți. Este menționată de documentele redactate la sfârșitul secolului al XVIII-lea în Transilvania.

ajutorință – impozit cu caracter excepțional, înființat în secolul al XVIII-lea în Moldova și Țara Românească, datorat de țărani, mazili, bresle, mazili și slujitori. Această dare era repartizată pe ogeacuri în Moldova sau pe vite, după modelul cislei, în Țara Românească și era vărsată într-un fel de buget special. A se vedea și termenii **cuniță**, **văcărit**.

a lăsat multă datorie în vistierie – delapidare; întrucât se realiza prin însușirea pe nedrept a banilor aparținând domnului sau vistieriei, era confundată cu

hiclenia. Deși reglementările juridice ale vremii prevedeau aplicarea pedepsei cu moartea și confiscarea averii, au existat situații în care domnii aplicau alte pedepse [închisoarea, revocarea din funcție a dregătorilor sau blestemul]. Mai târziu, în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, delapidatorilor li se aplicau pedepse pecuniare [confiscarea averii], corporale [bătaia] și privative de libertate [închisoarea, ocna, surghiunul].

albinărit – dare în natură întâlnită în Țara Românească ce reprezenta, în mod obișnuit, a zecea parte din ceară și miere. A se vedea și termenii **stupărit**, **stupi**.

aldămaș – reprezintă plata aldămașarilor pentru participarea la încheierea unui act juridic. În mod obișnuit, consta în alimente și băutură. Prin plata aldămașului se urmărea constituirea unor mijloace de probă într-un viitor proces în legătură cu acea tranzacție.

aleși – categorie fiscală cu obligații diferite de alți contribuabili.

aleturași – a se vedea termenul **lăturași (2)**. Termen menționat de Legiuirea Caragea.

alișpan – ajutorul conducătorului unui comitat. Putea prezida tribunalul comital doar dacă această atribuție îi era delegată. Odată cu apariția comitatelor nobiliare, alișpanul sau vice-ișpanul era numit de ișpan din rândurile nobilimii locale, la propunerea adunării congregației nobiliare a comitatului. A se vedea și termenii **comite**, **comitat**.

alîm – dare plătită de tătari domnului Moldovei pentru faptul că își pășteau vitele în zona de la marginea acestei țări. La un moment dat, această dare a fost percepută de la toți străinii care își pășteau vitele în acea zonă.

alodiu – proprietate funciară ereditară. Se deosebește de feudă prin faptul că nu era grevată de sarcini și că își are originea în proprietatea quiritară.

amestecare de sânge – infracțiune constând în relația sexuală dintre persoane de sex diferit care nu se pot căsători între ele datorită existenței unor impedimente la căsătorie, precum rudenia sau afinitatea.

amestecătură – uneltirile întreprinse la Poartă de pretendenții la tron și de partizanii acestora împotriva domnilor legitimi din țările române.

a mâncat banii domnești și a fugit – a se vedea termenul **a lăsat multă datorie în vistierie**.

anafora – 1. Raport întocmit de divanul domnesc sau de persoanele delegate de domn în vederea rezolvării unor probleme, prin care acesta din urmă era înștiințat de rezultatele cercetării și i se propunea o soluție. 2. Hotărâre judecătorească pronunțată de anumite instanțe în timpul regimului turco-fanariot. 3. Hotărâre a Sfatului de obște ce stătea la baza unui act normativ emis de domn; a se vedea și termenul **Sobornicescul hrisov**. 4. Petiții sau memorii adresate domnului de mitropolit, obișnuita obștească adunare și chiar de ispravnici, imediat după reformele înfăptuite de Constantin Mavrocordat.

anarghirie – contestarea de către debitor unui împrumut în cazul în care nu primise banii parțial sau integral ori a fost constrâns să încheie un asemenea contract.

anatefter – 1. Registru specific cancelariilor din țările române. 2. Culegere de porunci elaborată de domnii din țările române începând cu secolul al XVII-lea, așa cum este cazul celei elaborate de Constantin Brâncoveanu.

anatemă – 1. Pedepsă canonică cu care cineva era amenințat de autorul/autorii unui act juridic în vederea asigurării respectării dispozițiilor acestuia. 2. Pedepsă canonică ce consta în excluderea unei persoane din sânul bisericii.

anerisire – abrogarea unei norme juridice.

angara – a se vedea termenul **angarie**.

angarie – nume generic dat dărilor impuse în folosul obștesc.

antihrisis – antihreză; contract prin care debitorul constituie creditorului o garanție reală cu depozitare.

anul jălii – impediment la căsătorie pentru văduvă. Potrivit documentelor vremii, reprezenta intervalul de timp de un an de la moartea soțului. Avea ca scop evitarea oricărui dubiu în legătură cu paternitatea copilului ce s-ar fi născut în această perioadă și asigurarea bunului renume al defunctului.

anul jălirii – a se vedea termenul **anul jălii**.

apalt – contract de arendare a unor bunuri sau servicii care constituiau monopol de stat.

apărătură – a se vedea termenul **braniște** (4).

Approbatae Constitutiones Regni Transilvaniae et Partium Hungariae eisdem annexarum – sistematizare a normelor juridice emise de Dieta Transilvaniei între anii 1540 și 1653.

Approbatae et Compilatae constitutiones – a se vedea termenii ***Approbatae Constitutiones Regni Transilvaniae et Partium Hungariae eisdem annexarum*** și ***Compilatae Constitutiones***.

aprod – slujitor domnesc recrutat inițial din rândul tinerilor boieri, care viza obținerea unei dregătorii. Treptat, acest termen a dobândit un nou înțeles, anume pe cel de ușier la anumite autorități ale statului.

a pune degetul în loc de pecete – expresie utilizată în situațiile în care persoanele particulare analfabete semnav sau întăreau înscrisurile prin care se constata încheierea unor acte juridice la care acestea fuseseră martori sau părți. A se vedea și termenul **pecetie**.

arătări neadevărate – a se vedea termenul **înșelăciune**.

arhidiacon – membru al clerului care își desfășura activitatea pe lângă mitropolie și care avea ca atribuții organizarea audiențelor la mitropolit, ținerea ordinii între ceilalți diaconi, precum și îndeplinirea sarcinilor pe care le primeau de la superiorii lor.

arhiepiscop – primul între episcopi; mitropolit; șeful suprem al bisericii ortodoxe române din Țara Românească și Moldova în epoca feudalismului.

arhimandrit – starețul unei mănăstiri mari. Era ales de soborul mănăstirii dintre monahii cu merite deosebite, după care era numit de episcop, iar uneori chiar de către domn. În ierarhia bisericească se afla pe poziția imediat următoare episcopului. Avea atribuții de natură administrativă, [inspectarea iconomului, prezentarea de rapoarte autorităților ecleziastice, supravegherea viața monahilor și se îngrijea de săvârșirea cultului divin] și judiciară. Alături de aceste atribuții, prezida soborul mănăstirii și sfatul călugărilor bătrâni, a cărui competență era de a judeca abaterile călugărilor și pronunța pedepsele canonice. Spre sfârșitul feudalismului, acest titlu cunoaște o perioadă de declin, deoarece putea fi acordat și stareților de la mănăstiri de mai mică importanță.

armalis – scrisoare de blazon. Procedeu juridic prin care anumite persoane erau înnobilate pentru fapte excepționale săvârșite pe câmpul de luptă. Nu

atrăgea după sine și acordarea unor proprietăți imobiliare. Este menționat în documentele redactate în Transilvania. A se vedea și termenul **înnobilare**.

armaș – mare dregător menționat în documentele redactate în Țara Românească și în Moldova. Avea sub autoritatea lui închisorile, putea urmări, prinde, cerceta, chiar tortura și întemnița pe cei care se făceau vinovați de crime. Tot el era cel care executa pedepsele pronunțate de domn, în special pedeapsa cu moartea, fie prin intermediul călăului, fie el însuși ori de câte ori porunceă domnul. Avea jurisdicția asupra robilor domnești. Pe plan militar, era comandantul artileriei și veghea ca în vreme de război ostașii să nu fugă de pe câmpul de luptă. Spre deosebire de Țara Românească, armașul din Moldova avea în grija sa steagurile domnești și muzica militară, însă pierdea comanda artileriei și jurisdicția asupra robilor domnești.

arnăuți – inițial acest termen desemna mercenarii albanezi din garda domnească sau din suita boierească. Întrucât, de-a lungul timpului, acești lefegii au fost recrutați și din rândul altor neamuri, termenul și-a pierdut sensul etnic și a ajuns să desemneze soldații plătiți din garda domnului, suitele boierilor sau din cadrul potelorlor.

aruncătură (zvârlitură) de arc, săgeată, băț, măciucă, topor, secure – modalitate de stabilire a hotarului prin azvârlirea cu arcul sau săgeata, bățul, măciuca, toporul sau securea spre punctele cardinale. Azvârlirea cu toporul sau securea își are origine în epoca obștii satești, când țăranii, după ce desteleneau pădurile cu toporul, dobândeau un drept de folosință individuală asupra curăturii desprinse din proprietatea colectivă a obștii. Având în vedere acest obicei străvechi, termenul de aruncătură era privit și ca o unitate de măsură a capacității de muncă, respectiv a întinderii lotului asupra căruia purta folosința individuală, precum și ca o modalitate simbolică de cercetare a soartei. Această instituție juridică este menționată în documentele redactate în Moldova.

arvună – sumă de bani oferită la încheierea unui contract de una din părți celeilalte, care simboliza întărirea acordului de voință intervenit între acestea. În funcție de vinovăția părții ce avea drept efect neexecutarea contractului, arvuna urma a fi restituită îndoit, ori de câte ori era vorba despre atitudinea vinovată a celui care a primit-o, sau pierdută, ori de câte ori era vorba despre partea care a plătit-o. De cele mai multe ori reprezenta o parte din preț, care era plătit în avans în momentul încheierii acordului de voință, restul sumei de bani urmând a fi achitată în momentul facerii zapisului, adică în momentul încheierii actului juridic și sub forma *ad probationem*.

arz – plângere adresată sultanului sau marelui vizir de domn sau de boieri în legătură cu abuzurile ce erau comise în țările române. De regulă, asemenea plângeri erau făcute de boieri în legătură cu abuzurile săvârșite de domn.

ascultare – principala obligație a țăranilor aserviți de a asculta de boieri sau de mănăstiri. Este menționată în documentele redactate în Moldova și din Țara Românească.

a se da oamenii dintr-o țară în alta – extrădare; acțiune prin care suveranul unui stat feudal preda o persoană vinovată de înfăptuirea unor infracțiuni spre a fi pedepsită în statul de origine, indiferent dacă infracțiunile comise erau de natură politică sau de drept comun.

asocierea la domnie – opera în vederea asigurării succesiunii la tron încă din timpul vieții domnului. În acest scop, domnul asocia la domnie o rudă în vederea înlăturării eventualelor competiții între cei care erau de os domnesc. Asociatul la domnie exercita atribuțiuni delegate și limitate de domn. A se vedea și termenul **domn**.

asupreală – echivalentul abuzului de drept săvârșit de o autoritate superioară, cum este cazul celui săvârșit de feudal asupra țăranilor aserviți sau a celui săvârșit de domn asupra vasalilor săi.

așezământ – 1. Convenție. Este cel mai vechi înțeles al acestui termen. 2. Act de ultimă voință. 3. Tratat de pace. 4. Reglementare ce emana de la domn ori de la o altă autoritate superioară. 5. Instituție juridică.

avaet – 1. Venit rezultat din vânzarea unor servicii publice sau încheierea anumitor operațiuni, ce revenea unor dregători sau dregătorii. 2. Dărilor sau taxele plătite de contribuabili, care constituiau venitul unui anumit dregător.

– = B = –

ban – 1. Mare dregător ce își exercita inițial atribuțiile în Severin, mai apoi în Oltenia și mult mai târziu în Moldova. Apare inițial ca și conducător al Severinului, cu toate că era menționat alături de alți demnitari ai curții maghiare. În secolul al XIV-lea, după trecerea Banatului Severinului în stăpânirea Țării Românești, domnul a dobândit și calitatea de ban al Severinului, pe care, mai târziu, o va transforma într-o dregătorie distinctă. După integrarea acestei provincii, apar primele mențiuni în legătură cu crearea dregătoriei de ban. Banul avea importante atribuții

administrative, militare și judiciare. O dată cu sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea bănia capătă o importanță sporită, întrucât titularul ei exercita atribuțiuni similare domnului în Oltenia, deoarece această provincie se bucura de o anumită autonomie. În timpul primei faze a regimului turco-fanariot, această dregătorie munteană a fost importată și în Moldova. A se vedea și termenul **vornic**. **2.** Monede străine din argint care au circulat, inițial, în Transilvania și, foarte probabil, și în Țara Românească. Ulterior, acest termen a dobândit un caracter generic, deoarece desemna orice tip de monedă, dar și calitatea de monedă subdivizionară, des utilizată în cadrul tranzacțiilor comerciale de mică amploare. **3.** Dări în bani sau biruri, ce purtau numele obligațiilor în virtutea cărora erau strânse [Țara Românească, sfârșitul secolului al XVII-lea] sau pe cel monedelor în care erau strânse. [Moldova, secolele al XVI-lea și al XVII-lea].

banii albinelor – a se vedea termenul **stupărit**.

banii grosului – dare în bani datorată de persoanele condamnate la pedepse cu închisoarea. A se vedea și termenul **gros**.

baș-bulucbașă – comandant militar care avea în subordinea sa comandanții mai multor bulucuri. A se vedea și termenii **buluc**, **bulucbașă**.

baștină – formă a proprietății private de tip incipient exercitată asupra bunurilor imobile [moșii] moștenite. Este utilizat în vederea diferențierii acestui tip de bunuri imobile de cele de cumpărătură. Potrivit privilegiului masculinității, în Țara Românească baștinile putea fi transmise pe cale succesorală numai descendenților masculini, cu excepția cazurilor în care fetele erau înfrățite pe moșie cu băieții. A se vedea și termenii **ocină**, **dedină**, **moșie**.

băjenari – **1.** Cei care fugeau peste graniță sau pe altă moșie fie din cauza năvălirilor străine sau a persecuțiilor interne la care erau supuși. De regulă, țărani fugeau de pe moșii din cauza obligațiilor înrobitoare. Este cea mai cunoscută accepțiune a acestui termen. **2.** Imigranții străini care se așezau în țările române și se bucurau de anumite privilegii.

bănișori – **1.** Dregători mărunți din Oltenia care conduceau băniile [diviziuni administrativ-teritoriale, asemănătoare județelor, din Țara Românească]. Exercitau atribuțiuni administrative și judiciare [judecau anumite categorii de procese și pronunțau diverse pedepse]. **2.** Subalternii marelui ban. A se vedea și termenul **ban**.

bănișori de margine – dregători care judecau procese de mică importanță în regiunile de margine și exercitau atribuții represive în ipoteza neexecutării obligațiilor fiscale.

bătaie – pedeapsă corporală ce putea fi aplicată, inițial, numai oamenilor de rând, chiar în paralel cu alte pedepse. Se realiza în diverse forme: cu toiagul, prin târg sau pe uliță [condamnatul era purtat gol și bătut], sau la tălpi. Ulterior, putea fi aplicată chiar și boierilor, însă numai din porunca domnului. În Transilvania se realiza cu bățul, cu biciul, cu vergile sau cu nuiiele și era considerată infamantă, întrucât nu se aplica membrilor clasei nobiliare.

bătrân – moșie, parte dintr-o moșie. Acest termen este menționat în special de documentele redactate în Moldova. În documentele redactate în Țara Românească, are drept corespondent termenul „moș”.

bârsani – păstori din Țara Bârsei, ce veneau pentru pășunat în Moldova și în Țara Românească în perioada cuprinsă între lunile aprilie și iunie. Cu toate că se bucurau de anumite scutiri, erau obligați la plata anumitor dări. Începând din secolul al XIX-lea, documentele redactate în Țara Românească menționează faptul că aceștia trebuiau să dețină un document asemănător unui pașaport, în care țineau evidența numărului de vite. A se vedea și termenul **goștină**.

beizadea – fiu de domn, indiferent dacă acesta din urmă fusese sau nu destituit. Acest termen este menționat în documentele redactate în Moldova și Țara Românească începând din secolul al XVII-lea.

berbeniță – 1. Taxă plătită la intrarea într-o breaslă a unui meșteșugar străin sau de un ucenic în momentul în care căpăta calitatea de meșter. Este menționată în documentele redactate în Moldova 2. Dare indirectă percepută asupra vinului. Se încasa pe butoaiile a căror capacitate era de 20-50 vedre. Este menționată în documentele redactate în Țara Românească.

beșlegărit – taxă încasată pentru diferite operațiuni încheiate în târguri [vitele comercializate în acest cadru, utilizarea spațiilor pentru vânzarea produselor etc.]. Este menționată în documentele redactate în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. A se vedea și termenul **beșliu**.

beșliu – membru al unui corp de mercenari de diverse naționalități, creștini sau necreștini, ale căror atribuții au variat. Dacă inițial erau folosiți de domn pentru a reprima anumite infracțiuni săvârșite de turci, ulterior,

în calitate de subordonați ai lui bešli-aga, percepeau taxe în legătură cu diferitele operațiuni realizate în târguri, pentru ca în secolul al XIX-lea să dobândească atribuții de protecție a comercianților turci din țările române. A se vedea și termenul **beşlegărit**.

bezmăn – 1. A se vedea termenul **camănă**. 2. A se vedea termenul **embatic** (1). 3. A se vedea termenul **embatic** (2).

bezmăn de ceară – a se vedea termenul **bezmăn** (1).

bicigaș – persoană aflată în serviciul poștei. Datorită activităților pe care le efectua, era scutită de plata anumitor dări. Acest termen este menționat în documentele redactate în primele decenii ale secolului al XIX-lea în Țara Românească.

biciuire – acțiune desfășurată de o persoană cu pregătire de specialitate [expert], ce avea ca scop determinarea valorii obiectului litigios ori a cheltuielilor efectuate în acest sens.

bir – dare cu caracter personal, exprimată în bani, plătită, de regulă, de membrii tuturor categoriilor sociale. Inițial era percepută de domnie, pentru ca mai târziu să fie vărsată în vistieria publică. A cunoscut diverse forme, care variau în funcție de categoriile sociale impuse ori de obiectul acestuia. A se vedea și termenii **birar**, **birnic**, **ciferturi**, **diminie** și **țăran de istov**.

birar – 1. Boierul căruia îi fusese concesionată strângerea birului. 2. Slujbaș însărcinat cu strângerea birului. A se vedea și termenul **bir**.

birău – 1. Cel mai important dregător sătesc în satele din jurul Brașovului, din ținutul Bistriței, precum și din unele sate din secuime, ce exercita atribuțiuni de natură judecătorească. 2. Dregător moldovean ce exercita atribuțiuni administrative și judiciare în comunitățile de ceangăi care lucrau la minele din ținutul Bacăului.

birău de ocnă – a se vedea termenul **birău** (2).

birnic – inițial, desemna categoria de contribuabili alcătuită din țărani, asupra cărora apăsa principala greutate a impozitelor. Începând din secolul al XVII-lea, termenul dobândește o altă accepțiune, desemnând anumite categorii de boieri, curteni sau slujitori, deoarece țăranii erau desemnați prin termeni precum săraci sau mișei. A se vedea și termenul **bir**.

birnicii pământului – păstori transilvăneni stabiliți în Moldova. În schimbul desfășurării activităților pastorale, plăteau anumite dări.

birșag – amendă. Termen este menționat în documentele redactate în Transilvania.

birul temniței – a se vedea termenul **banii grosului**.

birul sursatului – a se vedea termenul **sursat**.

biv – prefix pe care foștii mari dregători îl asociau dregătoriei pe care o exercitaseră.

blestem – **1.** Sancțiune de natură mistico-religioasă, împrumutată și în viața laică, ce putea fi invocată de un particular, o autoritate laică sau ecleziastică într-un act juridic și care urma a fi aplicată de divinitate în lumea de dincolo celui care încălca conduita impusă sau ataca actul juridic în cauză; a se vedea și termenul **afurisenie**. **2.** Mijloc procedural ce urmărea realizarea unui mijloc de presiune suprem în vederea aflării adevărului; a se vedea și termenul **carte de blestem**.

boi – **1.** Unitate etalon folosită la calcularea anumitor dări sau a plății amenzilor. A se vedea și termenii **dușegubină**, **gloabă**. **2.** Amendă aplicată celor care jurau strâmb.

boii jurătorilor – a se vedea termenul **boi (2)**.

boieri – reprezentanți ai categoriei sociale dominante din țările române, ce s-au bucurat de importante privilegii acordate de domnie [erau scutiți de impozite, puteau exercita pe domeniile lor anumite atribuții de tip statal]. Proveneau din rândul foștilor conducători ai obștilor sătești [juzi, cnezi] și ai uniunilor de obști, care au reușit, într-o primă fază, să permanentizeze atribuțiile pe care le aveau, pentru ca mai apoi să devină stăpâni feudali, iar ulterior să imprime acestei calități un caracter ereditar. Inițial, apartenența la această categorie a fost conferită de calitatea de mare proprietar funciar. Ulterior, alături de acest sens al termenului va apare încă unul, care se va generaliza, anume persoana care exercită o dregătorie. A se vedea și termen **nobili, boiernaș**.

boieresc – dare în muncă datorată de țăranii aserviți de pe moșiile boierilor din Moldova în schimbul lotului de pământ ce le era acordat spre folosință. Inițial această activitate se efectua în gospodăria boierului, pentru ca mai târziu să se efectueze pe pământurile acestuia.

boiernaș – reprezentant al micii boierimi, care era formată din boieri scăpătați sau țărani ori orășeni înstăriți ce căpătau o mică dregătorie. Documentele redactate în secolul al XVIII-lea menționează că această calitate nu era dobândită doar de urmașii boierilor, ci și de persoane din alte categorii sociale, care îndeplineau diverse slujbe ce precedau accederea într-o dregătorie sau dregătorii care presupuneau îndeplinirea unor atribuții în interesul domnului. Uneori, boiernașii sunt întâlniți chiar și în ambasade ori în suitele marilor dregători care îi însoțeau pe demnitarii străini aflați în diverse misiuni. Se bucurau de anumite privilegii cu caracter viager. A se vedea termenul **boieri**.

boieronat – proprietate funciară exercitată de boierii din Țara Făgărașului. Avea o sfera de cuprindere foarte largă [terenuri, vaduri de moară, fânețe, păduri, munți etc.].

bona fiscalia – bunuri fiscale; bunuri aparținând statului în calitate de subiect de drept privat. A se vedea și termenul **aerarium**.

bour – dare datorată de cârciumarii din Moldova pentru marcarea măsurilor de capacitate cu stema acestui stat [capul de bour].

braniște – își are originea în slavonescul „braniti”, care înseamnă a apăra. Se folosește cu mai multe înțelesuri. 1. Inițial desemna locul de graniță pustiu, care constituia o armă de apărare împotriva năvălirilor popoarelor vecine. 2. De regulă, desemnează pădurea aflată în stăpânire personală, desprinsă fie din proprietatea devălmașă a obștii [cu acordul Adunării megieșilor], fie din *dominium eminens* [cu acordul domnului]. Titularul acesteia putea interzice altor persoane să culeagă fructe, să cosească fân, să adune fructe, să pască vite, să taie lemne ori să vâneze. 3. Dare impusă asupra breslelor și crâșmelor, care constituia venitul marelui comis. Este menționată în unele documente redactate în secolul al XVIII-lea Moldova. 4. Vechi termen românesc prin care se acorda regimul de braniște și altor bunuri decât pădurile. A se vedea și termenul **brăniștari**.

brăniștari – 1. Paznici ai braniștilor domnești. 2. Slujbași care aveau ca atribuție ridicarea fânului de pe braniștile domnești și perceperea unei taxe aplicate vinului. A se vedea și termenul **braniște**.

breaslă – 1. Organizație cu caracter profesional, care își desfășura activitatea în baza unui statut și se bucura de anumite privilegii de natură comercială și fiscală. 2. Asociație întemeiată și pe alte criterii decât cele cu caracter profesional, precum cea alcătuită din persoane de condiție socială diferită, cea care urmărea realizarea unor scopuri de

natură morală sau chiar religioasă sau cele formate din persoane ce proveneau din aceeași categorie socială [spre exemplu, breasla mișeilor]. **3.** Categorie fiscală compusă din persoane ce beneficiau de un regim fiscal privilegiat. **4.** Termen prin care erau indicate anumite categorii sociale sau de natură etnică. **5.** Într-un sens foarte larg desemnează chiar o categorie socială. A se vedea și termenul **breslași**.

breslași – **1.** Contribuabili ce proveneau din rândul țăranilor. În schimbul scutirii de anumite dări, munceau boierilor cărora le erau atribuiți un anumit număr de zile în plus celor pe care deja le efectuau pe moșia acestuia. Sunt menționați în documentele redactate în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea în Moldova. **2.** Membrii ai *breslelor* (4).

brodină – a se vedea termenul **brudină**.

brudină – taxă încasată pentru trecerea peste poduri sau chiar prin vaduri a carelor, vitelor și oamenilor. Constituia un venit al domnului, care putea fi cedat boierilor sau mănăstirilor. Cuantumul ei a variat în timp și a fost percepută până în momentul adoptării Regulamentelor Organice.

buluc – unitate militară ce cuprindea un număr de 50 până la 100 de soldați, de regulă mercenari. A se vedea și termenii **bulucbașa**, **baș-bulucbașa**.

bulucbașa – **1.** Comandant al unui buluc; a se vedea și termenul **buluc**. **2.** A se vedea termenul **vornic de ȋgani**.

butuc – instrument de aplicare a anumitor pedepse, fabricat dintr-o bucată a unui trunchi de copac de pe care fusese înlăturată scoarța, prevăzută cu găuri, unde erau prinse picioarele, mâinile sau gâtul unui arestat sau unui condamnat.

buzdugan – însemn al domniei, acordat de sultan domnilor țărilor române. La ceremonii, era purtat de domn sau de marele spătar.

– = C = –

caftan – **1.** Haină de origine persană, lungă până la pământ, bogat împodobită. Începând din secolul al XVI-lea, simboliza investiția sau reînvestitura la tron a unui domn din Țara Românească sau Moldova de către sultan. Mai târziu, și domnul acestor țări folosea caftanul pentru a numi sau întări în funcție pe veliții boieri și pe dregătorii din primele două categorii, iar din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a acordat dreptul de a purta caftan și boierilor din a treia categorie.

2. Semn al aprecierii domnului de care se bucurau boierii sau dregătorii străini ce primeau caftan din partea acestuia. A se vedea și termenul **căftănire**.

cai de olac – dare ce apăsa asupra orașelor și satelor aflate în zone frecventate de curierii domnești. Consta în oferirea de cai odihniți pentru ca aceștia să își poată efectua misiunile în timp util.

caimacam – locțiitor al domnilor din Moldova și Țara Românească. Exercita prerogativele acestora în caz de vacanță a tronului sau de absență a domnului. Provenea din rândul marilor dregători, al foștilor demnitari sau din rândul persoanelor apropiate domnului. Inițial, era numit de domn [în mod excepțional chiar de sultan], pentru ca mai târziu să fie numit de divan. A se vedea și termenii **căimăcămie**, **carte de căimăcămie**, **doamnă**, **sfat domnesc**.

calfa – personal salariat recrutat de proprietarii de ateliere din rândul ucenicilor care promovaseră proba de calificare și plățiseră taxa de admitere în breaslă.

calici – locuitori ce sufereau de anumite infirmități și cerșetorii care locuiau în mahalale ce purtau astfel de nume. Începând din secolul al XVIII-lea constituiau o categorie distinctă de contribuabili, ce se bucura de un anumit regim fiscal, precum și de subvenții din partea statului. A se vedea și termenul **mișei**.

calpuzan – persoană care săvârșea infracțiunea de calpuzănie. A se vedea și termenul **calpuzănie**.

calpuzănie – infracțiune constând în falsificarea de monedă. De regulă, pedeapsa aplicată era moartea, însă au existat și situații în care falsificatorii erau decăzuți într-o altă categorie socială sau pedepsiți cu tăierea mâinilor. A se vedea și termenul **calpuzan**.

calumnia – infracțiunea de denunțare calomnioasă. Se putea săvârși în mai multe feluri: a) intentarea mai multor acțiuni în vederea recunoașterii și valorificării acelorași pretenții prin invocarea unor temeuri juridice diferite; b) chemarea ulterioară în instanță a unei persoane ce renunțase la exercitarea unui drept real sau de creanță sau a moștenitorilor acesteia; c) încercarea de încălcare a autorității lucrului judecat (cererea de rejudecare a unui proces definitiv judecat între aceleași părți și cu privire la același obiect, în care judecătorul pronunțase o sentință). Aceste fapte se pedepseau cu pierderea dreptului urmărit și plata unei amenzi în cuantum de 200 florini de

aur, dintre care o treime revenea celui acuzat pe nedrept, iar două treimi judecătorului. Este menționată în documentele redactate în Transilvania.

camănă – desemna atât unitatea de măsură [o bucată rotundă de ceară], cât și diverse dări în natură, plătite în pietre de ceară, atât de necesare asigurării iluminatului curții domnești. Este menționată în documentele redactate în secolul al XVII-lea. În documentele redactate în Moldova, aceste dări se întâlnesc în mod obișnuit sub această denumire. A se vedea termenii **căminărit**, **cămănarit**, **cămănărie**, **pivnicerit**.

camătă – inițial desemna dobânda normală [prețul datorat folosinței banilor împrumutați]. Începând din secolul al XVII-lea, desemna dobânda exagerată. Deși s-au luat multe măsuri de combatere a acesteia, lua naștere, în mod frecvent, din contractele de împrumut. Ele cuprindeau o clauză de zălog ce genera o garanție reală care, de regulă, greva moșiile sau venitul acestora. A constituit unul dintre mijloacele de aservire a țăranilor liberi și, implicit, de creștere a marilor proprietăți nobiliare.

canon – 1. Normă cu caracter bisericesc. 2. Normă juridică *lato sensu*. 3. Pedepsă bisericească.

capitulații – tratate internaționale încheiate de Imperiul Otoman cu țările române, prin care acestea bucurau de anumite privilegii în schimbul respectării unor condiții impuse de Poartă. A reprezentat modul de instituire a suzeranității turcești.

capillati – a se vedea termenul **comati**.

capitaneus – a se vedea termenul **pârcălab (1)**.

capuchehaie – agent diplomatic permanent pe care conducătorii statelor feudale românești îl aveau la Constantinopol. Era numit de domn [Moldova, Țara Românească] sau de Dietă [Transilvania] și confirmat de Înalta Poartă. Îl reprezenta pe domn în fața sultanului sau a ambasadorilor străini de la curtea acestuia, îl informa în legătură cu intrigile de la curtea sultanului și cu plata haraciului sau a altor obligații datorate de țările române. Se bucura de imunitate fiscală, de o anumită imunitate de jurisdicție și de libertatea exercitării cultului religios. În caz de hainire a domnului putea fi ucis.

car – 1. Unitate de măsură a greutateilor sau a suprafeței [Țara Românească] ori a volumului [Transilvania]. 2. Dare în muncă [slujba] ce consta în transportarea produselor din dijmă datorate domnului sau chiar transportarea anumitor bunuri datorate de domn cetăților ocupate de turci.

carte – document generator de efecte juridice, care emana de la o autoritate a statului sau de la un particular.

carte de blestem – act judiciar sau extrajudiciar prin care se urmărea realizarea unui mijloc de presiune suprem în vederea aflării adevărului. A se vedea și termenii **carte**, **blestem**.

carte de căimăcămie – document prin care domnul, imediat după numirea în funcție, împuternicea caimacamii să exercite atribuțiile domnești până la înscăunarea sa. A se vedea și termenii **carte**, **caimacam**, **căimăcămie**.

carte de hotărnicie – 1. Raportul întocmit de boierii hotarnici în care erau indicate metodele folosite și rezultatele obținute ca urmare a efectuării hotărniciei. Este menționat în documentele redactate în Țara Românească; a se vedea și termenul **mărturie hotarnică**. 2. Documentul ce emana de la domn, care confirma raportul redactat după efectuarea hotărniciei; a se vedea și termenul **carte**.

carte de judecată – hotărâre judecătorească [actul prin care se consemnează soluția dată de o instanță judecătorească]. A se vedea și termenul **carte**.

carte de nemișug – document eliberat de instanța de judecată competentă, cu ajutorul căruia se dovedea calitatea de nemeș. A se vedea și termenii **carte**, **nemeși**.

carte de soroc – citație; înscris prin care se aduce la cunoștință unei persoane să se prezinte în fața unui organ judiciar sau de urmărire penală pe parcursul unui proces. A se vedea și termenul **carte**.

carte de vechil de judecată – a se vedea termenul **carte de vechilăc**.

carte de vechilăc – document prin care se probează calitatea de reprezentant în justiție. A se vedea și termenii **carte**, **vechil**, **vechilimea**.

carte de volnicie – 1. Act prin care domnul, după o sumară analiză a unei cauze, împuternicea o persoană să își valorifice un drept. 2. Act prin care

domnul împuternicea anumiți slujbași să îl aducă cu forța pe cei care nu se vor prezenta la soroc. În dreptul modern, această instituție juridică se identifică cu mandatul de aducere. A se vedea și termenul **carte**.

Cartea românească de învățătură – prima codificare legislativă cu caracter laic și oficial. A fost realizată de logofătul Eustratie, la mănăstirea Trei Sfetitele din Iași, în anul 1646, din porunca domnitorului Vasile Lupu. La redactarea ei au fost folosite vechi izvoare românești, surse legislative bizantine și tratatul de drept penal al lui Prospero Farinacci. Cuprindea dispoziții de drept laic care, ca și în cazul Îndreptării legii, erau structurate în pricini, glave și zaciaie. A se vedea și termenii **glave**, **Îndreptarea legii**, **pricină**, **zaciaie**.

Cartea românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte județe cu zisa și cu toată cheltuiala a lui Vasile voievodul și domnul Țării Moldovei, den multe scripturi tălmăcite den limba elinească pe limba românească – a se vedea termenul **Cartea românească de învățătură**.

casa cișmelelor – a se vedea termenul **epitropia cișmelelor**.

casa milei – a se vedea termenul **cutia milei**.

casa răsurilor – instituție ce urmărea strângerea sumelor necesare plății slujbașilor statului. Este menționată în documentele redactate în secolul al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea în Țara Românească și în Moldova A se vedea și termenul **răsură**.

casă – 1. Persoane care alcătuiau un curent politic favorabil domnului. 2. Totalitatea serviciilor prestate la curte sau care aveau legătură cu persoana domnului.

castellanus – a se vedea termenul **pârcălab (1)**.

castrenses – oameni ai cetăților; persoane care locuiau pe domeniul unei cetăți. Acestea trebuiau să execute anumite prestații pe timp de pace și de război în schimbul unor privilegii; treptat, ele au fost înlocuite de soldați. Sunt menționați în documentele redactate în Transilvania până în secolul al XVI-lea.

catargă – pedeapsă ce consta în trimiterea la muncă silnică a persoanelor vinovate de săvârșirea anumitor infracțiuni.

catastif – 1. Registru cu întrebuintări variate: de natură fiscală, administrativă, economică, notarială, cadastrală, contabilă și juridică; a se vedea și termenul **defter**. 2. Listele ce cuprind persoane și bunuri. 3. Condicile de judecată aflate la sediul anumitor instanțe.

catastih – a se vedea termenul **catastif**.

catastiv – a se vedea termenul **catastif**.

caterisire – 1. Pedepsa canonică aplicată unui episcop de către sinod. 2. Pedepsa cu caracter temporar sau permanent, aplicată unui preot, constând în scoaterea acestuia din cinul bisericesc.

caznă – aplicarea violenței fizice [tortură] prin cele mai diverse mijloace pe parcursul cercetării penale asupra persoanei bănuite, astfel încât aceasta să recunoască săvârșirea unei infracțiuni sau să dea în vileag pe ceilalți autori sau complici și să facă posibilă executarea silită a unei creanțe sau să ducă la agravarea unei pedepse.

căftănire – acordarea dreptului de a purta caftan. De regulă, această operațiune echivala cu numirea într-o dregătorie, însă există și cazuri în care desemna atenția de care se bucura un dregător sau un demnitar al altui stat din partea domnului. A se vedea și termenul **caftan**.

căimăcămie – organ al statului ce își exercita atribuțiile prin intermediul unuia sau mai multor caimacami. Se institua anterior înscăunării domnului, în caz de vacanță a tronului sau în ipoteza în care domnul lipsea temporar din cetatea de scaun. A se vedea și termenii **caimacam**, **carte de căimăcămie**, **doamnă**.

călărași – soldați călare ce proveneau din rândul țăranilor liberi. Erau obligați să participe la război pe cheltuiala lor, să asigure paza hotarelor și să transmită știrile din partea domniei în schimbul unor scutiri fiscale și a dreptului de a folosi moșiile domnului. Odată cu întărirea dominației otomane și a slăbirii capacității militare a țărilor române, se vor accentua atribuțiile secundare ale călărașilor, anume cele de curierat și cele de natură grănicerească.

călău – executorul pedepselor de condamnare la moarte, iar mai târziu, și al celor corporale.

căldărărit – dare pentru recipientele cu ajutorul cărora se fabrica rachiul. Quantumul său varia în funcție de capacitatea recipientelor. Este menționată în documentele redactate în secolul al XVIII-lea în Moldova. A se vedea și termenul **căzănit**.

călugărași – copii de vârstă fragedă, ce urmau să devină călugări. Erau aduși cu ocazia efectuării de măsurători în vederea delimitării hotarului, astfel încât, mai târziu, să poată depune mărturie în eventualitatea declanșării unui proces în hotărnicie. A se vedea și termenul **jurământul cu brazda în cap**.

cămară – tezaur personal al domnului, separat treptat de vistierie, alimentat de anumite dări cuvenite acestuia. A fost desființat prin dispozițiile Regulamentelor organice. A se vedea și termenii **cămăraș**, **vistierie**.

cămănărie – dare percepută de la cârciumari pentru pivnițe. Era percepută în pietre de ceară. Este menționată în documentele redactate în Țara Românească. A se vedea termenii **camănă**, **căminărit (1)**.

cămăraș – inițial era acel dregător de curte care gestiona monetăria, exercita anumite atribuții în calitate de subordonat al marelui vistiernic ori strângea dările cuvenite domnului din exploatarea ocnelor. Imediat după despărțirea cămării domnului de vistierie, este însărcinat cu strângerea și gestionarea veniturilor cuvenite domnului, verificarea cântarelor și greutateilor folosite de negustori, cumpărarea și păstrarea lucrurilor de preț necesare domnului; avea și atribuțiuni de natura judiciară și administrativă, iar uneori putea avea calitatea de sfetnic intim al domnului. Veniturile sale proveneau din procente încasate cu ocazia efectuării anumitor tranzacții, din anumite taxe și din plocoanele primite de la subalterni. A se vedea și termenii **cămară**, **vistier**.

căminar – mare dregător însărcinat cu strângerea dărilor datorate de cârciumari. Începând cu secolul al XIX-lea, devine un titlu pur onorific. A se vedea și termenul **căminărit**.

căminărit – **1.** Camăna pe cârciumi; dare percepută în pietre de ceară; a se vedea termenul **camănă**. **2.** Dare în bani plătită până în momentul adoptării Regulamentelor Organice de comercianții de vin și de rachiu care își desfășurau activitatea în orașe, bălciuri și târguri. Este menționată în documentele redactate în Țara Românească. A se vedea și termenul **căminar**.

căpătâieri – persoane care se bucurau de un anumit regim fiscal, deoarece meseriile pe care le exercitau necesitau deplasarea în locuri diferite (spre exemplu, ciobanii). Întrucât nu aveau un domiciliu stabil, precum locuitorii satelor, birul nu era perceput în sistemul cislei, ci în mod individual.

căpitan – 1. Important comandant militar, care inițial avea sub comanda sa mai multe steaguri. În timp, mai toate categoriile de oșteni au ajuns să fie comandate de căpitani sau chiar de mari căpitani, dovadă că, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, marele căpitan al dorobanților a devenit boier de categoria a IV-a și, în această calitate, membru al divanului. 2. Comandant al unei cetăți; este menționat în documentele redactate în Transilvania; a se vedea și termenul **pârcălab**. 3. Acest termen are și un alt înțeles, anume acela de comandant suprem al armatei, așa cum a fost desemnat Iancu de Hunedoara pentru armatele din Transilvania și din Ungaria.

căpitan de margine – comandant militar care, în afara atribuțiilor specifice, putea administra unitățile administrativ-teritoriale mărginașe sau chiar judeca procese în aceste zone. A se vedea și termenii **căpitan**, **căpitan de ținut**.

căpitan de ținut – dregători domnești care conduceau unitățile administrativ-teritoriale. După apariția ispravnicilor, au fost subordonați ierarhic acestora. A se vedea și termenii **căpitan**, **căpitan de margine**.

cărătură – dare datorată de țărani liberi sau aserviți domnului ori stăpânului moșiei, constând în transportul produselor datorate acestora.

cărăușie – dare în muncă a locuitorilor satelor românești din Transilvania constând în punerea la dispoziție de cai și căruțe pentru transportul funcționarilor sau demnitarilor care trebuiau să transmită sau să execute ordine.

cărvunari – membrii al societății secrete din Moldova care a alcătuit un proiect de Constituție în anul 1822. A se vedea și termenul **Constituția cărvunarilor**.

căsaș – persoană care datora claca în virtutea calității sale de cap al unei familii. A se vedea și termenul **clacă**.

cășărie – a se vedea termenul **cășărit**.

cășărit – dare în natură ce avea ca obiect produsele lactate. A se vedea și termenii **folărit**, **strunga** (2).

cătun – *cut*. Este menționat în documentele redactate în Țara Românească. A se vedea și termenii **cot** (1), **pricut**.

căutare – inspectare periodică a trupelor realizată de domn sau de principe în vederea efectuării recensământului soldaților, a verificării armamentului și a pregătirii de luptă.

căzănit – dare datorată pentru cazanele cu ajutorul cărora se făcea țuica. Este menționată în documentele redactate în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea în Țara Românească. A se vedea și termenul **căldărărit**.

câblă – 1. Unitate de măsură a lichidelor și solidelor. 2. Dare în natură asupra cerealelor și fânului datorat domnului sau stăpânului feudal. Documentele redactate spre sfârșitul secolului al XVII-lea menționează că se transformase într-o dare în bani. A se vedea și termenul **găleată**.

câblari – a se vedea termenul **găletari**.

câblărit – a se vedea termenul **câblă** (2).

cântar – 1. Unitate de măsură a greutatei, cu mărime variabilă. 2. Instrument de măsurat greutatea. 3. Operațiunea de utilizare a cântarului. 4. Taxa plătită pentru utilizarea cântarului.

cârciumărit – dare datorată de cârciumarii din Moldova. Este menționată în documentele redactate în secolul al XVIII-lea.

ceară – dare în natură menită a asigura ceara necesară fabricării lumânărilor destinate curții domnești. Este menționată în documentele redactate în secolul al XVIII-lea în Țara Românească.

ceașnic – paharnic. Este menționat în documentele redactate în Moldova.

ceată – grup de persoane cu caracter social, militar, fiscal ori socio-economic. Cele din prima categorie sunt formate, de regulă, dintr-un grup de persoane înrudite între ele, care urmăresc un scop comun, pe când cele cu caracter militar erau formațiuni de luptă, formate din mai multe steaguri. În domeniul fiscal, prin acest termen erau desemnate categorii de contribuabili, pentru ca, într-o accepțiune foarte largă, să desemneze și categorii sociale. A se vedea și termenul **cetași** (2).

ceauș – 1. Curier al Porții care transmitea porunci domnilor din țările române. 2. Grad militar inferior.

ceir – dare în muncă constând în ducerea cailor domnești la păscut. Este menționată în documentele redactate în secolul al XVII-lea în Moldova.

cens – dare în bani pe care iobagii trebuiau să o plătească stăpânului feudal. A se vedea și termenul **ajutoare**.

cepărit – dare pentru vinul vândut în cârciumi, plătită cu ajutorul pietrelor de ceară. Este menționată în documentele redactate în secolele XVII și XVIII în Moldova. A se vedea și termenul **camăună**.

cerărit – dare în natură, plătită în ceară, care mai târziu s-a transformat într-o dare în bani. A fost percepută în Țara Românească până în momentul adoptării Regulamentului Organic. A se vedea și termenul **bezmăn**.

cercătură – control exercitat de domn asupra modului de strângere a impozitelor. Este menționat în documentele redactate în secolul al XVIII-lea în Moldova și în Țara Românească.

certare – termen generic prin care era desemnată sancțiunea penală; pedeapsă. A se vedea și termenul **osândă**.

cetași – 1. A se vedea termenul **funăși**. 2. Membri ai unei cete; a se vedea și termenul **ceată**.

cheltuiala balgibașii – dare în natură cuvenită trimisului turc însărcinat cu strângerea mizerii necesare centrului de colectare a produselor destinate aprovizionării Istanbulului. Este menționată în documentele redactate în secolul al XVII-lea în Moldova.

cheltuiala târgului – buget în formă incipientă al târgurilor din Moldova. Este menționat în documentele redactate în secolul al XVIII-lea.

chezășie – garanție personală. Convenție prin care unul sau mai mulți debitori accesorii se adaugă debitorului principal.

chihaie – 1. Comandant militar inferior, ce avea în subordine un număr redus de slujitori sau de curteni. Este menționat în documentele redactate în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea în Moldova. 2. Conducătorul unui grup de oameni ce muncesc împreună. Este menționat în documentele redactate în Moldova la începutul secolului al XIX-lea.

chinez – conducător militar local, care exercita și atribuțiuni administrative și judiciare. Este menționat în documentele redactate în Banat. A se vedea și termenii **cnez**, **jude**.

chizășie – a se vedea termenul **chezășie**.

chizeșăie – a se vedea termenul **chezășie**.

chirie – 1. Convenție prin care o parte transmitea folosința unui bun; a se vedea și termenul **năimire**. 2. Prețul datorat de chiriaș pentru folosința unui lucru.

chizmet – a se vedea termenul **huzmet**.

chybriones – a se vedea termenul **darea vinului**.

ciferturi – sferturi; părți din bir. Au fost instituite prin reformele fiscale înfăptuite de Antioh Cantemir și Constantin Mavrocordat. Deși numărul lor a crescut în timp, denumirea se datorează faptului că, inițial, birul era plătit în patru tranșe. A se vedea și termenii **bir**, **diminie**.

ciflik – a se vedea termenul **ciftlic**.

ciftlic – lot destinat agriculturii, atribuit spre folosință unei persoane, în schimbul unor dări. Această formă a stăpânirii pământului, proprie terminologiei juridice turcești, nu era permisă în țările române.

cilen – membru al unei instanțe de judecată; judecător. Este menționat în documentele redactate în Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

cincizecime – dare percepută între Paște și Rusalii pentru oi și capre. Este menționată în documentele redactate în Transilvania.

cinovnici – funcționari ce își desfășoară activitatea în cadrul dregătoriilor. Sunt menționați în documentele redactate în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea în Moldova.

ciobote – taxă pentru executarea silită a poruncilor domnului. Era încasată de persoanele aflate în slujba acestuia de la cei care se făceau vinovați de nerespectarea lor. Acest termen este menționat în documentele redactate în Moldova până în momentul aplicării Regulamentului organic. A se vedea și termenii **om domnesc**, **treapă**.

ciocoi – 1. Persoane însărcinate cu strângerea impozitelor. Sunt menționate în documentele redactate în Țara Românească și în Moldova începând cu secolul al XVII-lea. 2. Parvenit; exploatator.

ciocotniți – a se vedea termenul **ciocoi**.

cislă – 1. Contribuție fiscală cu caracter colectiv, percepută de la mai mulți contribuabili. 2. Parte dintr-un impozit colectiv, atribuită unei unități fiscale sau unui contribuabil; neplata sa declanșa răspunderea

colectivă. **3.** Operațiunea prin care se partea impozitului colectiv ce revenea unei unități fiscale sau unui contribuabil; a se vedea și termenul **putere**. **4.** Impozit pe venitul global realizat prin intermediul căruia ori sunt înlocuite dările percepute periodic și a căror evidență era ținută de organele statului ori se multiplică în mod abuziv cuantumul acestor dări.

cisluire – a se vedea termenul **cislă (3)**.

cișniu – măsură de combatere a speculei, constând în stabilirea prețului maximal de către organele statului. A se vedea și termenii **aiar (1)**, **nart**.

cives iurati – a se vedea termenul **jurați**.

civiles – a se vedea termenul **castrenses**.

clacă – inițial desemna o prestație ocazională, efectuată voluntar și în mod gratuit, fie în folosul domnilor sau al stăpânilor feudali, fie în cadrul obștii satești. Odată cu evoluția relațiilor de tip feudal, a ajuns să desemneze obligația de a munci un număr de zile stabilit după bunul plac al stăpânului feudal în schimbul folosinței unui lot de pământ, pe care țăranii aserviți și-o asumau pe cale contractuală. A se vedea și termenii **căsaș**, **clăcași**, **pălmași**.

clăcași – categorie de țăranii aserviți apărută după reformele înfăptuite de Constantin Mavrocordat, în virtutea cărora drepturile și obligațiile acestora în raport cu feodalii nu mai erau reglementate de Legea țării, ci erau stabilite pe cale contractuală. A se vedea și termenii **clacă**, **laturași**, **pălmași**.

clădire – drept de suprafață; este menționat în documentele redactate în Țara Românească. A se vedea și termenul **embatic (1)**.

clironom – moștenitor.

clironomie – moștenire, succesiune.

clucer – dregător domnesc însărcinat cu procurarea hranei necesare șefului statului, membrilor curții domnești și cu strângerea zeciuiei din grâu. A se vedea și termenul **jitnicer**.

clucer de arie – subaltern al clucerului, însărcinat cu aprovizionarea curții domnești cu cereale.

cluciar – a se vedea termenul **clucer**.

cnez – termen împrumutat de români din normele de conduită ale slavilor. În pofida originii sale, cneazul a avut un rol diferit în perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al III-lea și secolul al VIII-lea și, mai târziu, în cadrul statelor feudale, în sensul că mai mulți cnezi erau subordonați unui voievod, întrucât, asemeni juzilor, exercitau atribuții militare, administrative și judiciare. Odată cu procesul de formare a relațiilor de tip feudal și, implicit, a statelor feudale, o parte din cnezi a pătruns în rândul boierilor, iar altă parte a decăzut în rândul țăranilor liberi, astfel încât acest termen este folosit și cu înțelesul de țăran liber. A se vedea și termenii **chinez**, **cnezat**, **jude**, **judec**, **jupan**, **voievod**.

cnezat – formațiune politică românească de tip începător, condusă de un cneaz. A se vedea și termenul **cnez**.

cochii vechi – scoaterea la licitație publică a imobilului unui debitor insolubil sau concesionarea anumitor venituri convenite domnului. Acest termen este menționat în documentele redactate în țările române în perioada cuprinsă între secolele al XVII-lea și al XIX-lea.

coconi – 1. Copiii mai mici de șapte ani. 2. Copiii domnului. 3. Copiii unui boier.

codași – contribuabili săraci; datorită condiției sociale, plăteau cele mai mici impozite. Sunt menționați în documentele redactate în Țara Românească și Moldova.

Codica țivilă a Moldovei – a se vedea termenul **Codul Calimah**.

Codul Calimah – cod de legi elaborat de un grup de juriști [Cristian Flechtenmacher, Andronache Donici, Petrache Asachi, etc.] în anul 1813 din porunca domnitorului Moldovei, Scarlat Calimah. A fost tipărit în două ediții: cea grecească a fost publicată și a intrat în vigoare în anul 1817, pe când cea românească a fost publicată în anul 1833. La redactarea sa au fost folosite norme ale dreptului bizantin, ale dreptului cutumiar românesc, ale codurilor civile francez și austriac. Cele 2032 de articole au fost sistematizate într-o introducere și 3 părți. A fost abrogat de Codul civil intrat în vigoare în anul 1865.

cojurători adeveratori – jurători care își desfășurau activitatea în procesele penale. A se vedea și termenul **jurători**.

colac – 1. Dar oferit de țărani boierului sau de către orășeni domnului cu ocazia celebrării Crăciunului; a se vedea și termenul **plocon**. 2. Despăgubire

pentru îngrijirea unui animal rătăcit; a se vedea și termenii **ispașă (1)**, **pripas (2)**. 3. Recompensă pentru denunțarea sau prinderea unui hoț.

collecta chybrionum – a se vedea termenul **darea vinului**.

colibași – țărani dependenți, fără delnițe, care munceau pe domeniul feudal. Denumirea se datorează faptului că locuiau în colibe situate în apropierea locului de muncă.

cloadă – a se vedea termenul **coloadă**.

coloadă – dare asupra cerealelor percepută de domn sau de stăpânul feudal. Este menționată în documentele redactate în Moldova. A se vedea și termenii **găleată**, **iliș**.

comati – membri ai clasei de rând din societatea geto-dacă.

comis – mare dregător care administra grajdurile domnești, asigura aprovizionarea acestora cu nutreț, transporta caii trimiși sultanului, îl însoțea pe domn când acesta ieșea călare și participa la ceremoniile în care erau prezentați caii domnești. A se vedea și termenul **comișel**.

comișel – subaltern al marelui comis, care trebuia să se ocupe de fânul cosit pentru curtea domnească, precum și de caii și de grajdurile domnești. A se vedea și termenul **comis**.

comitat – unitate administrativ-teritorială transilvană în care ungurii domiciliau alături de români. A se vedea și termenii **alișpan**, **comite**.

comite – conducător al unui comitat. Exercita atribuțiuni militare, administrative și judiciare. A se vedea și termenii **alișpan**, **comitat**.

Compilatae Constitutiones – sistematizare a normelor juridice emise de Dieta Transilvaniei între anii 1653 și 1669.

compozițiune – posibilitatea delincventului de a răscumpăra dreptul de răzbunare al victimei sau al rudelor acesteia. Acest sistem a îmbrăcat două forme: compozițiunea voluntară [cuantumul și natura despăgubirii erau stabilite de victimă și delincvent] și compozițiunea legală [cuantumul și natura despăgubirii erau stabilite de organele statului; inițial, despăgubirea intra în patrimoniul victimei sau a rudelor acesteia, iar ulterior aceasta era datorată vistieriei domnești]. A se vedea și termenii *aestimatio homicidarum*, **gloabă**, *homagium integrum*, **legea talionului**.

conac – inițial desemna hanul turcesc. Pe parcurs, acest termen și-a lărgit sfera de cuprindere, ajungând să desemneze locuințele destinate odihnei drumeților, reședințele înalților demnitari aflați în misiune, locuințele stăpânilor feudali sau chiar distanța între două hanuri. De aici, termenul a intrat și în limbajul fiscal cu înțelesul de obligație de găzduire a solilor sau a soldaților străini aflați cu caracter temporar în țările române. A se vedea și termenii *descensus*, **mertic (3)**, **obroc (2)**, **poștărit**.

concerit – dare plătită de români administrației otomane din orașele cucerite de turci în schimbul dreptului de a avea biserici.

condica sârmanilor – registru cu ajutorul căruia se ținea evidența persoanelor nevârstnice rămase orfane.

condica șireților – cazier judiciar în formă incipientă, cu ajutorul căruia se ținea evidența persoanelor ce săvârșeau denunțuri calomnioase.

condicar – slujbaș de mică importanță ce trebuia să țină evidența documentelor emise de diverse instituții ale statului. A se vedea termenul **condică**.

condică – registru cu ajutorul căruia se ținea evidența documentelor emise de diverse instituții ale statului. Este specific terminologiei utilizate începând din secolul al XVIII-lea în Moldova și Țara Românească. A se vedea termenul **condicar**

confessio – mărturisire. Act judiciar prin care se recunoștea un fapt [proces penale] sau a un drept [proces civile]. Este menționat în documentele redactate în Transilvania.

consiliu gubernial regal – a se vedea termenul **guberniu**.

consiliu provincial – a se vedea termenul **guberniu**.

consilium Regium Guverniale – a se vedea termenul **guberniu**.

Constituția cărvunarilor – primul proiect de constituție, redactat în anul 1822 de boierii moldoveni. Consacra principii importante ale revoluției franceze, precum libertatea persoanei, egalitatea în drepturi sau respectul datorat instituției juridice a proprietății. A se vedea și termenul **cărvunari**.

contraccii – persoane cărora le erau concesionate venituri provenite din activitățile ce constituiau monopol de stat. Sunt menționați în documentele

redactate spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea în Moldova și Țara Românească.

contrazestre – a se vedea termenul **daruri nuntești**.

contributio regalis – a se vedea termenul **darea regală**.

copii de casă – slujbași care efectuau activități mărunte la curtea domnească. De regulă, proveneau din rândul copiilor de boieri, locuiau la curte și urmau a fi recrutați în slujbe mai înalte din cadrul aparatului de stat. Sunt menționați în documentele emise în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea în Țara Românească și Moldova.

copil de suflet – copil înfiat.

copil nelegiuit – copil născut în afara căsătoriei.

cordunași – locuitori ce exercitau atribuțiuni grănicerești.

cornăritul boilor – dare distinctă de vamă, percepută inițial pentru boii ce urmau a fi vânduți; ulterior, era plătită doar de negustorii de vite străini. Această obligație fiscală este menționată în documentele redactate în secolul al XVIII-lea în Moldova.

corvezi – a se vedea termenul **lucru domnesc**.

cosistoria – a se vedea termenul **dicasterie**.

cot – 1. *Cut.* Este menționat în documentele redactate în Moldova. A se vedea și termenii **cătun**, **pricut**. 2. Unitate de măsură a lungimii și a volumului lichidelor [Moldova].

cotărit – taxă percepută mărfurile determinate cu ajutorul cotului domnesc [unitate de măsură a lungimii] sau pentru măsurarea volumului lichidelor. Este menționată în documentele redactate până în momentul adoptării Regulamentelor Organice.

cotropire – operațiune juridică, realizată în diverse forme, prin care pământurile obștii sătești erau dobândite, în mod silnic, de persoane străine aceasta; a fost utilizată de marii proprietari feudali în vederea aservirii obștilor țărănești libere.

crainici – 1. Persoane care, în schimbul unor privilegii fiscale, îndeplineau anumite atribuții de natură administrativă și judiciară, putând fi chiar și

înlocuitor al voievodului. Sunt menționate în documentele redactate în Banat și Transilvania 2. Persoane care aduceau la cunoștința populației poruncile domnești și orice alte informații cu caracter oficial. Sunt menționate în documentele redactate în Țara Românească și Moldova.

crăescul gubernium – a se vedea termenul **guberniu**.

crâșmărit – a se vedea termenul **cârciumărit**.

credință – 1. Îndeplinirea de către vasal a obligațiilor, ce atrăgea miluirea din partea domnului. 2. Obligația paharnicului sau a stolnicului de a gusta din mâncarea sau băutura domnului pentru a se convinge că nu este otrăvită. 3. Modalitate de exploatare a unor bunuri. 4. Logodnă. Este menționată în documentele redactate în Transilvania și Bucovina.

cruce – 1. Grup de contribuabili. 2. Mod de calculare și percepere a dărilor percepute de la membrii breslelor, bazate pe principiul răspunderii colective.

cuniță – 1. Dare [o piele de jder] plătită de fetele ce se căsătoreau în alt sat decât cel de baștină. Este menționată în documentele redactate în Moldova. 2. Dare asupra cailor; ulterior, în sfera ei de aplicare au intrat și la alte categorii de vite. Este menționată în documentele redactate în Moldova; a se vedea și termenul **ajutorință**. 3. Dare plătită de străinii care aduceau vitele la păscut în Moldova pe timpul verii. A se vedea și termenul **văcărit**.

cupar – dregător de mică importanță, recrutat din rândul feciorilor de boieri, însărcinat umplerea cupelor participanților la ospetele domnești. A se vedea și termenii **paharnic**, **pivnicer**.

cupă – 1. Unitate de măsură a capacității lichidelor și solidelor. 2. Unitate de măsură a darurilor în natură aduse de iobagi stăpânilor lor. Este menționată în documentele redactate în Transilvania 3. A se vedea termenul **darea cupei** și termenii *dominium eminens*, **predalica**.

curama – 1. Posibilitatea mai multor creditori de a-și îndeștula creanțele, în mod proporțional, din patrimoniul debitorului. 2. Posibilitatea creditorului de a urmări, în mod proporțional, bunurile debitorilor săi.

curătură – teren destinat agriculturii, obținut ca urmare a defrișării sau a deștelenirii. Aceste operațiuni erau efectuate de proprietar sau de alte persoane, în urma acordului membrilor obștii sau al stăpânului feudal.

Inițial, aceste terenuri au făcut obiectul folosinței individuale, pentru ca mai târziu să constituie obiectul proprietății private în formă incipientă.

curățitură – a se vedea termenul **curătură**.

curte – 1. Aparatul de stat la nivel central, format din slujbași, cu ajutorul cărora domnul exercita atribuțiuni administrative. 2. Reședință domnească. 3. Centre din care boierii puteau supraveghea exercitarea diferitelor atribuțiuni cu caracter statal pe moșiile lor; ulterior, au devenit reședințe ale acestora.

curteni – slujbași domnești; funcționari dintr-un centru administrativ sau militar [curte], care executau poruncile domnești, exercitau diverse atribuții de natură administrativă și, mai ales, atribuții militare. De regulă, proveneau din rândurile micii nobilimi, ocupau dregătorii mărunte și se aflau în general în subordinea marilor dregători. Deși inițial se bucurau de scutiri fiscale, treptat statutul lor s-a înrăutățit, ceea ce a dus la decăderea acestei categorii. A se vedea și termenul **curtenie**.

curtenie – birul plătit de curteni. Este menționat în documentele redactate în secolul al XVII-lea în Țara Românească. A se vedea și termenul **curteni**.

cusur – 1. Parte dintr-o dare, atribuită slujbașilor care procedau la strângerea acesteia. 2. Parte infimă a unui drept de creanță, ce nu fusese valorificată.

cut – centru rural rezultat ca urmare a roirii populației datorată creșterii demografice și de intensificării relațiilor agrar-pastorale dintr-o obște sătească. Inițial se aflau în hotarul obștii originare, pentru ca mai târziu să se individualizeze de obștea de baștină.

cutia milei – 1. Cutie în care membrii unei comunități depuneau anumite sume de bani ce urmau a fi utilizate în situații excepționale; a se vedea și termenul **desherență**. 2. Instituția prin care autoritățile centrale acordau asistență socială unor categorii de persoane defavorizate. A se vedea și termenul **orfanotrofie**.

cutia de milostenie – a se vedea termenul **cutia milei**.

dabilă – 1. Termen generic prin care erau desemnate dările. 2. Bir; dare cu caracter personal. Această accepțiune este des întâlnită în documentele redactate în secolele XVI și XVII în Moldova. A se vedea și termenii **dăbilari, dajdie, dare, dat, deseatină, dijmă, dijmărit**.

Dacia – provincie romană organizată după cel de al doilea război dintre daci și romani. Granița începea la confluența Tisei cu Dunărea, continua până la confluența Tisei cu Mureșul, apoi pe valea Mureșului până la Deva. De acolo, urca prin Munții Apuseni până la Zalău, de unde urma o linie paralelă cu Someșul până la pasul Oituz, după care cobora pe versantul vestic al Carpaților Orientali, apoi pe valea Oltului până la Dunăre și se încheia la confluența Dunării cu Tisa. Era condusă de un legat imperial de rang consular. A se vedea și termenii *legatus Augusti, Dacia Superior, Dacia Inferior*.

Dacia Superior – provincie romană organizată de Hadrian după moartea împăratului Traian. Cuprindea Banatul și zona transilvană a fostei provincii Dacia. Începând din anul 124, zona aflată la nord de Arieș și de Mureșul superior a format provincia *Dacia Porolissensis*. Era condusă de un legat imperial de rang pretorian. A se vedea și termenii **Dacia, Dacia Porolissensis, legatus Augusti**.

Dacia Inferior – provincie romană organizată de Hadrian după moartea împăratului Traian. Cuprindea Oltenia și zona transilvană dintre Olt și Carpați. Era condusă de un procurator prezidial, recrutat din membrii ordinului equestru. A se vedea și termenii **Dacia, procurator prezidial**.

Dacia Porolissensis – provincie romană organizată în anul 124 de împăratul Hadrian, care a desprins din *Dacia Superior* zona aflată la nord de Arieș și de Mureșul superior. Inițial, a fost condusă de un procurator prezidial, pentru ca după cea de a doua reformă înfăptuită de împăratul Marc Aureliu să fie condusă de comandantul Legiunii a V-a Macedonica. A se vedea termenii **Dacia Superior, procurator prezidial**.

Dacia Apulensis – provincie romană formată din contopirea *Daciei Superior* cu *Dacia Inferior*. Își are originea în reforma înfăptuită de împăratul Marc Aureliu în anul 168. Inițial, a fost condusă de un legat imperial de rang pretorian. Începând cu anul 169, va fi condusă de un legat imperial de rang consular. A se vedea termenii *legatus Augusti, Dacia Malvensis, Dacia Porolissensis*.

Dacia Malvensis – provincie romană organizată în anul 169 de împăratul Marc Aureliu. Cuprindea partea de vest a Banatului, care fusese desprinsă din provincia *Dacia Apulensis*. A fost condusă de un procurator prezidial. A se vedea termenii **Dacia Apulensis**, **procurator prezidial**.

dajdie – 1. Termen generic prin care erau desemnate dările în natură și în bani datorate domniei. Odată cu folosirea pe o scară tot mai largă a monedei în relațiile economice, documentele vremii îl menționează cu înțelesul de dare în bani; a se vedea și termenii **dabilă**, **dare**, **dat**, **deseatină**, **dijmă**, **dijmărit**. 2. Dare în bani datorată stăpânilor feudali. Deși era specializat pentru această formă a rentei de tip feudal, documentele vremii o utilizează și cu înțelesul de dare în natură. 3. Impozit în formă incipientă ce greva toate veniturile realizate de un contribuabil.

dangă – a se vedea termenul **înfierare (2)**. Este menționată în documentele redactate în secolul al XIII-lea.

danie – 1. Actul juridic prin care stăpânul feudal, de regulă domnul, dăruia, în schimbul unor contraprestații, unul sau mai multe bunuri vasalului său; inițial, avea caracter viager, pentru ca ulterior să producă efecte în mod perpetuu, cum este cazul daniilor făcute bisericii; a se vedea și termenul **vislujenie**. 2. Acte juridice prin care se constată dăruirea unor bunuri mobile sau imobile. Astfel de acte puteau fi încheiate și de particulari, însă de cele mai multe ori ele emanau de la regii Ungariei sau de la principii Transilvaniei.

darabani – a se vedea termenul **dorobanți**.

dare – denumire generică atribuită obligațiilor în natură sau în bani, datorate periodic sau ocazional stăpânului feudal, de regulă domnului. A se vedea și termenii **dabilă**, **dajdie**, **dat**, **deseatină**, **dijmă**, **dijmărit**.

dare benevolă – dare cu caracter excepțional impusă marilor boieri și mănăstirilor din Oltenia în timpul ocupației austriece, al cărei beneficiar era împăratul Austriei. A se vedea și termenul **împrumută**.

darea calului – obligație datorată domnului în schimbul renunțării acestuia la prădalică cu ocazia încheierii anumitor acte juridice, îndeosebi a celor care vizau dreptul de proprietate; așa cum rezultă din documentele vremii, avea ca obiect un cal sau echivalentul bănesc al acestuia. A se vedea termenii **dominium eminens**, **domn**, **prădalică**.

darea cupei – obligație datorată domnului în schimbul renunțării acestuia la prădalică cu ocazia încheierii anumitor acte juridice, mai ales a celor care aveau ca obiect dreptul de proprietate; așa cum rezultă din documentele vremii, avea ca obiect o cupă fabricată dintr-un metal prețios. A se vedea termenii *dominium eminens*, *cupă*, *domn*, *prădalică*.

darea vinului – dare similară vinăriciului, pe care țăranii erau obligați să o plătească regelui Ungariei. Reprezenta a douăzecea parte din vin, care se măsura cu ajutorul vedrei. Această dare era menționată în documentele redactate în Transilvania începând din secolul al XIII-lea. A se vedea și termenii *acău*, *vinărici*.

darea fertunilor – dare plătită de satele din Transilvania, al cărei quantum se raporta la mărimea sesiei.

darea militară – dare în bani pe care locuitorii din Transilvania o plăteau pentru întreținerea armatei austriece.

darea mâinii – 1. Procedeu juridic ce semnifică nașterea unui contract încheiat în formă orală. 2. Procedeu juridic prin care părțile unui proces desfășurat în fața unei instanțe bisericești încheiau o tranzacție.

darea mustului – dare în natură pe care seniorul o percepea de la iobagi, uneori în paralel cu darea vinului. Este menționată în documentele redactate în secolul al XVII-lea în Transilvania. A se vedea și termenul **darea vinului**.

darea prin târg – pedeapsă umilitoare în virtutea căreia condamnatul era expus oprobriului public. Este menționată documentele redactate în Țara Românească [secolele XVII-XIX] și în Moldova [secolul XVII].

darea regală – dare în bani pe care locuitorii din Transilvania o plăteau regelui Ungariei, al cărei quantum a variat de-a lungul timpului. A se vedea și termenul *poartă*.

darea sfântului Martin – dare în bani [500 mărci de argint] pe care sașii din Transilvania trebuiau să o plătească anual regelui Ungariei.

daruri nuntești – daruri făcute cu ocazia celebrării căsătoriei, pe care femeia le primește de la bărbat sau de la un reprezentant al acestuia înainte sau la scurt timp după celebrarea căsătoriei. Nu puteau fi înstrăinate de bărbat decât cu autorizarea femeii, deoarece erau grevate de garanții; femeia le putea stăpâni cu titlu de proprietate numai după decesul soțului. A se vedea și termenii *exoprică*, *res paraphernales*, *zestre*.

dat – dare în natură pe care țăranii aserviți o plăteau boierilor și clerului. Reprezenta a zecea parte din anumite bunuri, precum oile, peștii, stupii și porcii. Odată cu dezvoltarea economică, a fost convertită în bani. A se vedea și termenii **dabilă**, **dajdie**, **dare**, **deseatină**, **dijmă**, **dijmărit**.

datul strungii – a se vedea termenul **strunga** (1).

datul vorbeii – 1. Procedeu juridic care genera obligațiile rezultând din contractele încheiate în formă verbală. 2. Procedee juridice necesare executării obligațiilor asumate pe cale contractuală.

dăbilari – slujbaș însărcinat cu strângerea dabilei. A se vedea și termenul **dabilă**.

dărăbani – a se vedea termenul **dorobanți**.

dărăbani roșii – a se vedea termenul **pixidari**.

dărăbanți – a se vedea termenul **dorobanți**.

decapitare – mod de aplicare a pedepsei cu moartea.

decasterie – a se vedea termenul **dicasterie**.

decima ecclesiastica – a se vedea termenul **dijmă ecleziasitică**.

decimator – slujbaș transilvan ce exercita atribuțiuni similare diimarului. A se vedea și termenii **desetnic**, **dijmar**.

decimă – dare constând în a zecea parte din produse. Este menționată în documentele redactate în Transilvania. A se vedea termenii **dabilă**, **dajdie**, **dare**, **dat**, **deseatină**, **dijmă**, **dijmărit**, **decimator**.

decrete – 1. Izvoare de drept în sens formal exprimate în formă scrisă. Întrucât erau de proveniență maghiară, puteau fi aplicate în Transilvania numai dacă erau adoptate de Congregația nobililor. 2. A se vedea termenul **patente**.

Decretum tripartitum – Tripartitul lui Verboczi. Codificare legislativă realizată de Ștefan Verboczi la porunca lui Vladislav al III-lea. Cuprinde dispoziții referitoare la condiția juridică a nobilimii și a iobagilor, procedura de judecată, statutul orașelor și normele juridice aplicabile în teritoriile dependente de Ungaria. A fost aplicat în practica instanțelor de judecată din Ungaria și din Transilvania până în anul 1848.

dedină – stăpânire străveche exercitată asupra imobilelor. A se vedea și termenii **baștină, moșie, ocină**.

defter – condică necesară evidenței documentelor în cancelaria Țării Românești. A fost menționată, pentru prima dată, la sfârșitul secolului al XVII-lea. A se vedea și termenul **catastif**.

delă – dosar. Este menționat în documentele redactate în prima jumătate a secolului al XIX-lea în Moldova și în Țara Românească.

delniță – 1. Locul de casă și grădină atribuit din vatra satului unei familii. În această accepțiune, delnița putea fi înstrăinată, grevată cu sarcini sau transmisă moștenitorilor, ceea ce înseamnă că făcea obiectul unei proprietăți private în formă incipientă, iar, mai târziu, a unui drept de proprietate privată. 2. Drept de folosință al unei familii asupra unor bunuri din proprietatea colectivă a obștii. Inițial, aceste bunuri erau atribuite prin tragere la sorți. 3. Lot de pământ atribuit de boier țăranului aservit în vederea exploatării. 4. Loc destinat fânețelor sau viilor. Este menționat în unele documente redactate în Moldova.

delniță boierească – a se vedea termenul **rezerva feudală**.

departamente – 1. Instanțe de judecată. 2. Organe ale statului ce exercitau atribuțiuni de natură executivă [eliberarea de pașapoarte sau ținerea evidenței unor anumite categorii ale populației].

departamenturi – a se vedea termenul **departamente (1)**.

departamentul veliților boieri – instanță judecătorească superioară, formată din boieri din prima categorie, în funcție, și din 3 mazili. Judeca, în primă instanță, procesele dintre boieri, iar în apel, hotărârile departamenturilor. Este menționată de dispozițiile Pravilniceștii condici. A se vedea și termenii **departamente (1)**, **Pravilniceasca condică, veliții boieri**.

depoziton – depozit; contract real în virtutea căruia deponentul încredințează un lucru spre păstrare depozitarului, care se obligă a restitui lucrul la termenul convenit. În această formă, este întâlnit în dispozițiile Legiuiirii Caragea.

deregător – a se vedea termenul **dregător**.

descălecat – modalitate de formare a Moldovei și Țării Românești, constând în statornicirea într-un loc a întemeietorului unei formațiuni statale.

descensus – obligație a locuitorilor din Transilvania constând în găzduirea și ospătarea regelui, a voievodului sau principelui, a stăpânului feudal ori a reprezentanților acestora atunci când se aflau într-o localitate sau în hotarul unei moșii; putea fi răscumpărată sau înlăturată prin anumite privilegii acordate de regele Ungariei. A se vedea și termenii **conac**, **mertic (3)**, **obroc (2)**.

desetnic – slujbaș moldovean ce exercita atribuțiuni similare dijmarului. A se vedea și termenii **decimator**, **dijmar**.

deseatină – termen întâlnit în documentele medievale din Moldova, atestat documentar până în vremea Regulamentelor Organice. Era utilizat cu două înțelesuri: **1.** Dare în natură, ce reprezenta a zecea parte din lucrul care făcea obiectul impozitării [stupi, porci]. A se vedea și termenii **goștină**, **dijmărit**, **stupi**, **stupărit**. **2.** Dare, indiferent de cuantum. A se vedea și termenii **dabilă**, **dajdie**, **dare**, **dijmă**, **dijmărit**, **dat**, **decimă**, **zeciuială**, **desetnic**.

desetină – a se vedea termenul **deseatină**.

desfrâu – infracțiune constând în întreținerea de raporturi sexuale în afara căsătoriei între un bărbat și o femeie. Pentru săvârșirea acestei infracțiuni erau aplicate gloabe. A se vedea și termenul **gloabă**.

desherență – succesiune neacceptată de moștenitorii legali sau testamentari, care, potrivit normelor legale în vigoare, revenea autorității publice. Inițial, reprezenta una dintre aplicațiile prădalicii, deoarece bunurile fără stăpân reveneau domnului; a se vedea și termenul **prădalică**. Ulterior, normele juridice aflate în vigoare atribuiau aceste bunuri statului și caselor publice, precum cutia milelor, casa sărmanilor etc.; a se vedea și termenul **cutia milei**.

despărțenie – desfacere a căsătoriei; divorț.

despot – titlu bizantin acordat inițial membrilor familiei imperiale, în virtutea căruia aceștia căpătau anumite drepturi; din punct de vedere al importanței, era al doilea după titlul imperial; ulterior acest titlu putea fi acordat și altor personalități din imperiu sau din afara acestuia. În documentele medievale din Țara Românească [sfârșitul secolului al XIV-lea] este întâlnit foarte rar, fiind utilizat cu înțelesul de suveran care guvernează în mod absolut.

deșugubină – a se vedea termenul **dușegubină**.

devălmășie – proprietatea colectivă a obștii sătești. Acest termen este specific feudalismului românesc. Era exercitată de toți membrii obștii, purta asupra unor categorii de bunuri ce aveau o anumită destinație și se manifesta prin aceea că titularii ei puteau exercita asupra acestor bunuri un drept de folosință, fără însă a le schimba starea naturală.

diac – persoană însărcinată cu redactarea documentelor domnești; ulterior, acesta era însărcinat cu redactarea actelor emise de divanul domnesc. În documentele medievale din Transilvania, termenul este întâlnit cu înțelesul de funcționar în cancelaria principelui, care exercita atribuțiile de secretar și de redactor al diferitelor documente în diverse limbi străine. A se vedea și termenii **grămătic**, **pisar**.

diastimă – termen judiciar. Este menționat în documentele redactate în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea.

diată – testament exprimat în formă scrisă. A se vedea și termenii **legat**, **zapis (2)**.

dica – a se vedea termenul **darea regală**.

dicasterie – complet de judecată format din reprezentanți ai clerului. Exercita jurisdicția în domeniul bisericesc, în domeniul civil și în domeniul penal, cu condiția ca pricinile civile și penale să se afle într-o strânsă legătură cu tainele bisericești. Atunci când era compus din clerici și laici, putea judeca și alte pricini.

dichiu – călugăr însărcinat cu administrarea bunurilor unei biserici sau unei mănăstiri; tot el era persoana însărcinată a păstra pecetea. În terminologia juridică din Transilvania, dichiuul își desfășura activitatea în cadrul unei episcopii și exercita jurisdicția asupra tuturor călugărilor aflați în acea eparhie.

dieceză – acest termen este utilizat cu două accepțiuni: **1.** Unitatea administrativ-teritorială din Imperiul roman târziu (Dominatul), aflată sub conducerea unui vicar. **2.** A se vedea termenii **eparhie (3)**, **episcopie**.

dietă – organ colectiv care desfășura o activitate cu caracter permanent la curtea principelui Transilvaniei sau la cea a regelui Ungariei. Exercita importante atribuții de natură legislativă [legiferare, interpretarea și abrogarea legilor], administrativă [stabilirea, împărțirea și repartizarea dărilor; anularea actelor ilegale ale principelui, etc.] și chiar judiciară [judeca crimele de înaltă trădare în primă și în ultimă instanță].

dijma gospodska – a se vedea termenul **dijmărit (2)**.

dijmar – slujbaş a cărui activitatea consta în strângerea dijmelor datorate domnului. A fost atestat documentar până în secolul al XIX-lea. A se vedea și termenii **decimator**, **desetnic**, **dijmă**.

dijmă – formă a rentei de tip feudal în natură constând în a zecea parte din bunuri, datorată domnului, boierilor sau mănăstirilor. Putea fi răscumpărată. La un moment dat, a fost transformată într-o dare în bani. A se vedea și termenii **dijmar**, **dabilă**, **dajdie**, **dare**, **dat**, **deseatină**, **dijmărit**, **decimă**, **dijmă ecleziastică**, **mertic** (4).

dijmă de oi – a se vedea termenul **oierit**.

dijmă ecleziastică – dare plătită de anumite categorii sociale ce intrau sub influența religioasă a bisericii catolice. Reprezenta a zecea parte din anumite bunuri, precum animale mici, produse agricole, vin. Începând din secolul al XV-lea, a fost impusă în mod abuziv românilor ortodocși. Este menționată în documentele redactate în Transilvania.

dijmărit – termen menționat în documentele redactate în Țara Românească până în momentul adoptării Regulamentelor Organice. Deoarece avea un conținut eterogen, a fost folosit cu mai multe înțelesuri: **1.** În sens generic, desemna inițial a zecea parte din produse; a se vedea termenii **dabilă**, **dajdie**, **dare**, **dat**, **deseatină** (2), **dijmă**, **decimă**; **2.** Într-un sens mai restrâns, desemna darea cuvenită domnului, distinctă de cea cuvenită stăpânului feudal; a se vedea și termenii **dabilă**, **dajdie**, **dare**. **3.** Într-un alt sens, desemna o dare ce avea ca obiect imposabil albinele și porcinele; a se vedea termenii **deseatină**, **goștină**, **stupărit**, **stupi**. **4.** Zeciuiala stupilor; a se vedea și termenii **deseatină**, **stupi**, **stupărit**.

dijmuitor – a se vedea și termenii **decimator**, **desetnic**.

diminie – a șasea parte din bir. Este menționată în documentele redactate în Țara Românească la sfârșitul secolului al XVIII-lea, întrucât, din acea perioadă, birul nu mai era împărțit în patru părți. A se vedea și termenii **bir**, **cifert**.

diocază – a se vedea termenul **dieceză**.

Diploma cavalerilor ioaniți – contractul încheiat la 2 iunie 1247 între regele Ungariei, Bela al IV-lea, și Rembaldus, preceptorul Ordinului Ospitalier (Ioanit), în virtutea căruia ordinul ioaniților și-a asumat obligația de a apăra zona din sudul Carpaților de năvălirile tătare, în schimbul promisiunii că își vor putea însuși o parte din veniturile,

slujbele și foloasele, adică din formele rentei de tip feudal percepute de pe marile domenii feudale din Țara Severinului, Țara lui Farcaș, Țara lui Litovoi și Țara lui Seneslau. A se vedea și termenul *maiores terrae*.

Diploma leopoldină – izvor de drept exprimat în formă scrisă ce prevedea condiția juridică a Principatului Transilvaniei în perioada cuprinsă între anii 1691 și 1848. A fost redactată de împăratul Leopold I.

dires – înscris prin care se dovedește existența unui act juridic. Este menționat în documentele redactate între secolele XV și XVII în Moldova. A se vedea și termenul **zapis (1)**.

diregător – a se vedea termenul **dregător**.

district – unitate administrativ-teritorială transilvăneană. Acest termen este susceptibil de mai multe înțelesuri. **1.** Inițial, desemna o unitate administrativ-teritorială locuită de români. Aceasta cuprindea mai multe formațiuni politice de tip începător [cnezate, voievodate] și avea un rol foarte important pentru comunitățile românești, deoarece era forma prin care acestea își manifestau autonomia locală. **2.** Uneori, documentele menționează acest termen pentru a desemna și unitățile administrativ-teritoriale locuite de sași. **3.** Forme de organizare a românilor aflați în zonele de graniță din Banat și Transilvania, cunoscute sub denumirea de districte grănicerești. Acestea erau compuse din mai multe localități, desprinse de unitățile administrativ-teritoriale din acele zone, și administrate de regimentele grănicerești create în acele provincii.

divan – a se vedea termenul **sfat domnesc**.

divan-effendi – dregător otoman a cărui activitate era strâns legată de persoana domnului din Țara Românească sau din Moldova. Inițial, exercita atribuții de secretar al domnului în raport cu Poarta [traducea documente din limba turcă, întocmea corespondența domnului]. Ulterior, a dobândit atribuții de natură diplomatică [citea firmanele în divan, putea participa alături de domn la judecarea proceselor dintre români și turci]. Este menționat în documentele redactate în perioada cuprinsă între secolele XVII și XIX.

divan-effendisi – a se vedea termenul **divan-effendi**.

divan-kiatibi – a se vedea termenul **divan-effendi**.

doamnă – soția domnului. Putea exercita locotenența domnească în timpul lipsei din țară a domnului sau după moartea acestuia, în timpul minorității fiului lor, care fusese ales ca domn, cu condiția să nu fi fost instituită o căimăcămie; a se vedea și termenii **caimacam**, **căimăcămie**. În ipoteza minorității domnului, putea emite acte domnești, cu condiția de a fi semnate de fiul ei; a se vedea și termenul **carte**. Doamna avea și un patrimoniu necesar fastului ei, format din bunurile personale, precum și din unele venituri ce îi fuseseră alocate, pe care îl administra cu capacitate deplină; a se vedea și termenul **havaetul doamnei**

dobândă – 1. Prețul datorat pentru folosirea unei sume de bani. 2. Câștig 3. A se vedea termenul **plean**.

dobândă cu asupreală – camătă.

domeniul domnesc – proprietățile pe care domnul le deținea în calitate de feudal. A se vedea și termenul **domeniu feudal**.

domeniu feudal – formă de stăpânire exercitată de feudali asupra moșiilor. Era format din rezerva boierească, din loturile acordate țăranilor spre folosință și din bunuri destinate folosinței comune [păduri, islazuri etc.]. De regulă, s-a format pe căi derivate [în special prin cotropire], spre deosebire de proprietatea țărănească, formată îndeosebi prin moduri originare.

dominium eminens – dreptul suprem de stăpânire al domnului asupra întregului teritoriu al țării, în virtutea căruia putea percepe dări, face danii, confisca moșii, confirma actele translativă și constitutive de proprietate, înființa noi localități. A se vedea termenii **domn**, **prădalică**, **darea calului**, **darea cupei**.

domn – suveranul unui stat feudal românesc; este menționat în documentele redactate în Țara Românească și Moldova. Exerciția atribuției de natură militară, administrativă, legislativă și judecătorească. Această instituție juridică a apărut pe fondul constituirii statelor feudale de sine stătătoare, moment în care conducătorii mai multor formațiuni politice de tip începător [cnezate, voievodate etc.] s-au unit în jurul unuia dintre ei pe care l-au ales domn. În cadrul statelor feudale de sine stătătoare, alegerea suveranului avea caracter viager și era condiționată de anumite criterii: să fie de os domnesc, să fie bărbat, să fie creștin și să nu sufere de vreo infirmitate, precum și de asumarea unor obligații în raport cu vasalii săi. Odată cu înăsprirea dominației otomane, principiul electivo-ereditar este scos din uz de către

procedul juridic al numirii de către Poartă pentru o perioadă determinată, pentru ca ulterior să se renunțe chiar și la domni pământeni în favoarea grecilor din Fanar. Acest sistem va fi modificat după 1821, când se revine la sistemul domniilor pământene, cu precizarea că domni erau aleși de boieri pentru o perioadă de 7 ani, cu consimțământul Porții, care le acorda investitura. În cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pe fondul delimitării tot mai clare a principiului separației puterilor, domnul va deveni reprezentantul puterii executive. Această instituție va exista până în anul 1881, când România a devenit regat. A se vedea și termenii **asocierea la domnie**, **darea calului**, **darea cupei**, **dominium eminens**, **drepturi regaliene**, **prădalică**.

donum gratuitum – a se vedea termenul **dare benevolă**.

dorobanți – mercenari; soldați pedestri străini înrolați în armatele Țării Românești și ale Moldovei, din rândul cărora domnul obișnuia să îi recruteze pe cei care trebuiau să îl păzească. Ulterior, aceștia au ajuns să fie recrutați numai dintre români. În schimbul serviciilor aduse, primeau remunerație ori se bucurau de anumite privilegii. Exercitau îndeosebi atribuții de natură militară, însă în timp de pace le reveneau și atribuții de natură administrativă [paza curții domnești, asigurarea poliției capitalei etc.]. A se vedea și termenii **drabanți**, **pixidari**.

dovezi cu meșteșug – prezumții. Termen menționat în Legiuirea Caragea.

drabanți – persoane recrutate din rândul iobagilor în vederea îndeplinirii serviciului militar, în schimbul scutirii de prestațiile iobăgești. Sunt menționați în documentele redactate în Transilvania. A se vedea și termenii **pixidari**, **dorobanți**.

dragoman – funcționar otoman, recrutat din rândul popoarelor străine, ce exercita atribuții de natură diplomatică; traducător; interpret. Odată cu instaurarea regimului fanariot în țările române, domni urmau a fi recrutați din rândul acestora.

dregător – inițial, prin acest termen era desemnată persoana care îndeplinea anumite atribuții în cadrul curții, strict legate de persoana domnului. Ulterior, va fi utilizat cu înțelesul de înalt demnitar al statului [numit de domn], ce exercita fie atribuțiuni în cadrul curții, fie de natură administrativă, judiciară sau militară. Odată cu desăvârșirea procesului de centralizare, acest termen va dobândi două noi accepțiuni. Pe de o parte, se folosea cu înțelesul de slujbaș [precursor al funcționarului public în sens modern], care îndeplinea diverse slujbe în cadrul

aparaturii de stat și se afla în subordinea unui mare dregător, iar, pe de altă parte, spre sfârșitul feudalismului, este utilizat și cu înțelesul de boier, întrucât apartenența la această categorie socială depindea de accesul la o dregătorie. A se vedea și termenii **nemesnic**, **sfat domnesc**.

dreptate – 1. Echitate. 2. Distribuirea justiției.

drept de patronat – inițial desemna posibilitatea principelui Transilvaniei de a confirma episcopul ales din rândul preoților români. Odată cu instaurarea dominației habsburgice, va dobândi altă accepțiune, desemnând posibilitatea suveranului de a numi episcopii din Transilvania. A se vedea și termenii **episcop**, **principe**.

drept de strămutare – drept al țăranilor aserviți de a se muta de pe o moșie pe alta. A fost desființat în secolul al XVII-lea de Mihai Viteazul. A se vedea și termenii **rumâni**, **găleata de ieșire**.

dreptul holopilor – ansamblul normelor juridice care reglementau condiția juridică a robilor. A se vedea și termenul **robi**.

drepturi regaliene – ansamblul atribuțiilor aparținând suveranului unei formațiuni politice de tip feudal, în virtutea cărora acesta exercita asupra teritoriului atribuții de natură statală, cu excepția celor pe care nobilii le realizau prin intermediul imunităților de tip feudal. A se vedea și termenii **domn**, **imunitate de tip feudal**, **principe**.

dux – titlu prin care erau desemnați voievozii din Transilvania. A se vedea termenul **voievod**.

după lege și dreptate – a se vedea termenul **dreptate** (1).

dușegubină – inițial desemna infracțiunea de omor. Ulterior, sfera sa a cuprins și alte infracțiuni, astfel încât, la un moment dat, acest termen a devenit sinonim cu cel de infracțiune. Pe fondul transformărilor apărute în societatea feudală românească, a căpătat o altă accepțiune, anume pedeapsa cu caracter pecuniar specifică răspunderii colective a obștii sătești. A se vedea termenii **boi**, **gloabă**.

dusnici dimissi – dușnici; robi eliberați de stăpâni în schimbul asumării unor obligații față de aceștia din urmă sau în favoarea anumitor biserici, în care îndeplineau slujbe religioase. Sunt menționați în documentele redactate în voievodatul Transilvaniei. A se vedea și termenul **dusnicus exequialis**.

dusnicus exequialis – dușnici care își asumau și obligația de a efectua anumite slujbe religioase pentru fostul stăpân. A se vedea și termenul *dusnici dimissi*.

dușnici de pomenire – a se vedea termenul *dusnicus exequialis*.

duumviri quinquenales – magistrați ce organizau recensăminte periodice în vederea stabilirii impozitelor în provinciile romane organizate pe teritoriul cucerit de la daci.

dvorbă – activitate ce trebuia prestată în folosul domnului. Este menționată în documentele redactate în Moldova și Țara Românească.

– = E = –

eclejie – porție canonică; lot de pământ acordate spre folosință parohilor aparținând religiilor recepte [catolică, luterană, calvină și greco-catolică].

ecclesia parochialia – a se vedea termenul **eclejie**.

econom – a se vedea termenul **iconom**.

edict – 1. Constituțiuni imperiale prin care împărații romani adoptau reguli în domeniul dreptului public și a celui privat. 2. A se vedea termenul **patente**.

effendi-iazagiu – a se vedea termenul **divan-effendi**.

efor – persoană care participa la conducerea unei eforii. Uneori este folosit cu înțelesul de pedagog. A se vedea și termenul **eforie**.

eforie – 1. Organ administrativ însărcinat cu organizarea și funcționarea unui serviciu public cu caracter social sau cultural. 2. Formă de conducere colectivă. A se vedea și termenul **efor**.

eles – *iliș*. Este menționat în documentele redactate în secolele XVII și XVIII în Transilvania.

embatic – 1. Drept real constând în folosința perpetuă sau de foarte lungă durată a unui bun imobil în schimbul unei chirii. A se vedea și termenul **bezmăn (2), clădire, otaștină**. 2. Infracțiunea de simonie [cumpărarea unui rang bisericesc, fără posibilitatea de a mai recupera banii], așa cum a fost consacrată în terminologia juridică a bisericii ortodoxe.

emenda linguae – infracțiune constând în rostirea de cuvinte rușinoase la adresa unei persoane oneste, aparținând unei categorii sociale privilegiate sau în denunțarea calomnioasă înaintea regelui sau a altor judecători, sancționată printr-o pedeapsă de natură pecuniară. Este menționată în documentele redactate în Transilvania.

enorie – 1. Eparhie; 2. Parohie.

eparhie – 1. Subdiviziune a unei dieceze; a se vedea și termenul **dieceză**. 2. Circumscripție administrativă. 3. Episcopie; a se vedea și termenul **enorie**.

episcop – conducător al unei episcopii. Exercita atribuțiuni de natură bisericească, administrativă și judiciară. În Țara Românească și în Moldova era ales de Sfatul domnesc și confirmat în funcție de domn, iar în Transilvania era ales de Dietă și confirmat de voievod sau de regele Ungariei. Ulterior instaurării dominației austriece asupra Transilvaniei, era numit de împărat. A se vedea și termenii **episcopie**, **drept de patronat**.

episcopie – *eparhie*; circumscripție aflată sub autoritatea unui episcop. A se vedea și termenul **episcop**.

epistasie – conducerea unei dregătorii.

epistat – 1. Boierul fără titlu dregătoresc numit de domn în vederea conducerii unei dregătorii; a se vedea și termenul **epistasie**. 2. Funcționar însărcinat a conduce un serviciu public ce își desfășura activitatea în domeniul cultural ori în cel social; a se vedea și termenul **eforie** (1). Ambele accepțiuni sunt menționate în documentele redactate în secolul al XIX-lea.

epitrop – tutore; persoană desemnată să administreze averea minorului rămas orfan de ambii părinți sau de tată. A se vedea și termenul **epitropie**.

epitropie – 1. Tutelă; a se vedea și termenul **epitrop**. 2. Organ colectiv de conducere; a se vedea și termenul **epitropia cișmelelor**.

epitropia cișmelelor – organ colectiv de conducere a instituției statului care se ocupa cu aducerea și distribuirea apei potabile.

erezie – infracțiune ce consta în abaterea de la dogmele religioase. Deși canoanele bisericești prevedeau aplicarea pedepsei cu moartea, ereticilor le erau aplicate pedepse de natură religioasă ori le era restrâns exercițiul anumitor drepturi.

evghenie – condiția juridică a nobilimii. Acest termen este menționat în documentele redactate în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. A se vedea și termenul **evgheniți**.

evgheniți – calificativ acordat reprezentanților mării boierimi. Este menționat în documentele redactate în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. A se vedea și termenul **evghenie**.

excomunicare – pedeapsă bisericească aplicată anumitor fapte săvârșite împotriva religiei, constând în excluderea temporară sau definitivă a unei persoane din o anumită comunitate religioasă. Este menționată în documentele redactate în Transilvania.

execuție fiscală – măsură de natură represivă luată împotriva debitorilor insolvabili. Este menționată în documentele redactate în Transilvania aflată sub ocupație austriacă.

exoprică – bunuri aflate în proprietatea privată a femeii, ce puteau fi dobândite anterior sau ulterior încheierii căsătoriei. A se vedea și termenii **daruri nuntești**, *res paraphernales*.

– = F = –

familiaritas – convenție încheiată, de regulă, între un mic nobil și un mare proprietar funciar, prin care luau naștere raportul de vasalitate. În virtutea acestuia, micul nobil dobândește protecție și întreținere din partea seniorului în schimbul jurământului de credință, care îl obliga la prestarea anumitor activități de natură administrativă sau militară ori la plata unui cens, atunci când îi erau acordate spre folosință [pentru o anumită perioadă și cu titlu precar] anumite loturi de pământ. Este menționată în documentele redactate în Transilvania.

familie – 1. Formă de comuniune umană rezultată în urma căsătoriei, cuprinzând soții și copiii. 2. Totalitatea persoanelor care descind dintr-un autor comun.

faptă – infracțiune; concept specific Legii țării. A se vedea și termenii *ius valachicum*, **greșeală**, **vină**.

fățarie – prefăcătorie; părtinire.

fân – anumite slujbe determinate de producția de fân, care ulterior au fost transformate în dări în natură sau în bani.

feciori – subalternii de încredere, însărcinați cu îndeplinirea poruncilor unui mare dregător. Sunt menționați în documentele redactate în Moldova și Țara Românească în secolele al XVI-lea și al XVII-lea.

fecior de suflet – a se vedea termenul **copil de suflet**.

feciorie de suflet – a se vedea termenul **înfială**.

ferie – taxă plătită de persoana care a câștigat procesul în vederea executării sentinței. Constituia un venit al celui ce judecase procesul. Ulterior, acest termen este utilizat și cu înțelesul generic de amendă.

feudalism – orânduire social-economică ulterioară sclavagismului și anterioară capitalismului, caracterizată prin existența stăpânirii feudale asupra pământului și dependența personală a țăranilor aserviți față de nobili, prin existența unor caste sociale, ce aveau un regim juridic statutar, și prin organizarea statului pe baza principiului vasalității.

feudă – moșie primită de vasal de la seniorul său, în schimbul asumării unor obligații.

fiat – preț subdimensionat, stabilit de autoritățile otomane în vederea procurării unor produse din țările române, necesare aprovizionării Istanbulului.

fier – a se vedea termenul **înfierare (2)**; este menționat în documentele redactate în Transilvania.

fiu de suflet – a se vedea termenul **copil de suflet**.

fierărie – monopol al vistieriei sau al cămării domnești constând în vânzarea fierului.

firman – decret emis de sultan în vederea numirii sau mazilirii domnilor din țările române ori a guvernatori din teritoriile aflate sub suzeranitatea Imperiului Otoman.

fiscus – a se vedea termenul *aerarium*.

fassiones – a se vedea termenul *specificationes*.

folari – persoane însărcinate cu strângerea folăritului. A se vedea și termenul **folărit**.

folărit – dare asupra stânelor, determinată în bani și în natură. Este menționată în documentele redactate în Moldova în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. A se vedea și termenii **cășărit**, **folari**, **strunga** (1).

frăția de cruce – a se vedea termenul **frăția de sânge**.

frăția de sânge – procedeu prin care rudenia de sânge era creată pe cale artificială.

fuga – 1. Importantă formă de luptă a țăranimii aservite împotriva exploatarei de orice natură la care era supusă. Consta în părăsirea moșiei sau chiar a țării, mai ales pentru obținerea unui regim fiscal mai favorabil. 2. Răpirea viitoarei soții, cu acordul său, în vederea forțării consimțământului părinților, întrucât acesta constituia o condiție de fond necesară încheierii căsătoriei.

fugari – în documentele juridice ale vremii, acest termen se utiliza cu două înțelesuri: 1. Părăsirea țării în vederea stabilirii într-un alt stat, cu sau fără intenția de a trăda; 2. Nerespectarea obligațiilor ce decurgeau din îndeplinirea serviciului militar [părăsirea postului, trădarea]; în ipoteza în care dezertarea consta în părăsirea câmpului de luptă sau trecerea la dușman, ea se confunda cu hiclenia; a se vedea și termenul **hiclenie**. Regimul sancționator al acestei infracțiuni variază în funcție de cele două accepțiuni ale termenului. Dacă în prima ipoteză fugarii trebuiau predați, în cea de a doua ipoteză puteau fi aplicate diverse sancțiuni, precum pierderea statutului juridic și confiscarea averilor, pedepse corporale [pedeapsa cu moartea] și pedepse complementare [tortura].

fulărie – a se vedea termenul **folărit**.

fulărit – a se vedea termenul **folărit**.

fumărit – 1. Fum; darea plătită de fiecare gospodărie pentru hornuri. 2. Dare ce revenea fiecărei prăvălii din orașe, în care se desfășurau acte sau fapte de comerț. 3. A se vedea și termenii **havaetul undiței**, **măjărit**.

funași – coproprietari ai unei funii.

fundi ecclesiastici – a se vedea termenul **eclejie**.

funie – parte devălmașă din moșia aparținând autorului comun.

funași – titulari ai dreptului de proprietate comună asupra unei funii.

fur – hoț.

furt de față – furt flagrant. Era pedepsit cu moartea prin spânzurătoare. A se vedea și termenul **furci**.

furtușag – furt. A se vedea și termenul **potlogărie**.

furtișag – a se vedea termenul **furtușag**.

furci – modalitate de aplicare a pedepsei cu moartea constând în spânzurarea condamnatului.

– = G = –

gazdă de hoți – complicele persoanei care săvârșește infracțiunea de furt.

găleată – 1. Dare în natură datorată domnului sau nobilului, constând în cereale sau fân; la un moment dat, a fost convertită în bani. 2. Unitate de măsură a cerealelor. A se vedea și termenii **câblă**, **coloadă**, **găleată boierească**, **găleată mănăstirească**, **găletari**, **iliș**.

găleată boierească – dare în natură cuvenită boierului. Reprezenta a zecea parte din fân și cereale. A se vedea și termenul **găleată**.

găleata de ieșire – dare plătită de țărani aserviți pentru a se putea muta pe o altă moșie. A se vedea și termenii **drept de strămutare**, **găleată**, **rumâni**.

găleată mănăstirească – dare în natură cuvenită mănăstirii. Reprezenta a zecea parte din fân și cereale. A se vedea și termenul **găleată**.

găletari – slujbași însărcinați cu colectarea produselor ce constituiau obiectul găleții. În schimbul acestor servicii, primeau o cotă parte din aceste venituri. A se vedea și termenul **găleată**.

găletărit – a se vedea termenul **găleată (1)**.

gărdurari – slujbași ce desfășurau anumite activități în legătură cu gărdurăritul. A se vedea și termenul **gărdurărit**.

gărdurărit – ansamblu de sarcini impuse proprietarilor și cultivatorilor de vie din anumite zone ale Țării Românești în vederea bunei derulări a activităților privind cultivarea acestora și comercializarea produselor rezultate din exploatarea ei. A se vedea și termenul **gărdurari**.

geaigea – 1. Dar făcut de ofițerii și funcționarii otomani șefului ierarhic cu ocazia promovării în funcție. 2. Daruri oferite sultanului și unor înalți demnitari otomani de domnii țărilor române, la investirea în funcție. Această accepțiune a termenului apare în terminologia juridică românească odată cu instaurarea domniilor fanariote. A se vedea și termenii **mucarerul mare**, **mucarerul mic**, **peșcheș**.

gealat – călău.

geremea – a se vedea termenul **gloaba pântecului**.

ghiață – obligație a locuitorilor de a tăia și transporta gheață necesară satisfacerii nevoilor curții domnești. Termenul este întâlnit în terminologia fiscală utilizată în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea în Moldova.

ghindărit – formă a rentei de tip feudal care desemna suma de bani plătită de țărani în schimbul dreptului de a-și hrăni porcii cu ghinda din pădurea aflată în proprietatea altei persoane.

ginerire pe curte – ficțiune juridică ce operează când un autor nu avea decât descendenți de sex feminin. În virtutea acesteia, fata capătă statutul juridic al unui fiu, iar soțul acesteia îl capătă pe cel al unei nurori, astfel încât moșia era păstrată în sânul obștii.

gintă – formă de comunitate umană bazată pe rudenie de sânge.

giude de țigani – slujbaş, aflat în subordinea marilor dregători, ce exercita atribuții de natură fiscală, administrativă [conducător al unei cete, care este un grup mai numeros decât sălașul sau familia] și judiciară cu privire la robii domnești proveniți din rândul țăganilor.

giugărit – taxă plătită de persoanele care transportau cu carul lemnele tăiate din pădure. Este menționată în documentele redactate în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea în Moldova.

gizie – a se vedea termenul **haraci (1)**.

glavă – termen specific pravilelor laice, sinonim cu acela de capitol. A se vedea și termenii **Cartea românească de învățătură**, **Îndreptarea legii**, **pricină**, **zacie**.

gloaba pântecului – pedeapsă plătită de bărbatul vinovat de întreținerea unor raporturi sexuale în afara căsătoriei.

gloabă – 1. În materie penală se utilizează cu înțelesul de pedeapsă cu caracter pecuniar; uneori, putea avea și altă funcție, aceea de răscumpărare a dreptului de răzbunare; a se vedea și termenii **boi**, **compozițiune**, **dușegubină**, **hatalm**, **pripășar**, **vornicie**. 2. În materie civilă, se utilizează cu înțelesul de măsură de siguranță instituită în vederea respectării hotărârilor domnului și a învoielilor intervenite între particulari. A se vedea și termenul **globnici**.

globari – slujbași însărcinați cu strângerea gloabei. A se vedea termenul **gloabă**.

globnici – a se vedea termenul **globari**.

gonitori de urmă – slujbași domnești însărcinați cu urmărirea infractorilor și încasarea dușegubinei.

goștină – 1. Dare datorată de pământeni pentru oile și porcii duși la păscut în zonele muntoase. 2. Taxă datorată de străinii care aduceau oi și porci la păscut în Moldova și în Țara Românească; a se vedea și termenul **bârsani**.

goștinărit – a se vedea termenul **goștină**.

goștinit – a se vedea termenul **goștină**.

goștină de oi – dare percepută pentru păscutul oilor. Este menționată în documentele redactate în Moldova. A se vedea și termenii **bîrsan**, **oierit**, **vama oilor**.

gorștină – a se vedea termenul **goștină**.

gratuitus labor – obligație a locuitorilor din Transilvania de a efectua anumite servicii în favoarea stăpânirii. A se vedea și termenul **lucru domnesc**.

grămătic – slujitor însărcinat a redacta documentele domnești, aflat în subordinea logofătului.

grăniceri – militari însărcinați a păzi hotarele unui stat. În Transilvania medievală, aceștia puteau fi recrutați inclusiv din rândul românilor, erau stabiliți în unitățile administrativ-teritoriale aflate la graniță și se bucurau de un anumit statut juridic, ceea ce a consacrat o anumită autonomie populației românești.

greșeală – infracțiune; concept specific Cărții Românești de Învățătură și Îndreptării Legii. A se vedea și termenii **vină**, **faptă**.

grivnă – amendă aplicată celor care deteriorau semnele cu care erau marcate hotarele proprietăților imobiliare. Este menționată în documentele redactate în secolul al XVI-lea în Țara Românească. A se vedea și termenul **hatalm**.

groapa ocnei – a se vedea termenul **ocnă** (4).

gros – închisoare în care erau ținuți în arest preventiv oamenii de rând. Funcționa pe lângă isprăvnicile de județ, spătărie și hătmănie. În mod excepțional, când asemenea închisori se aflau în administrarea hatmanului sau a spătarului, erau ținuți în arest preventiv și boieri sau negustori. A se vedea și termenii **agă**, **banii grosului**, **grosari**, **închisoare**.

grosari – slujbași însărcinați cu paza grosului. A se vedea și termenul **gros**.

grosul hătmăniei – închisoare aflată în administrarea hatmanului. A se vedea termenii **gros**, **hatman**.

grosul spătăriei – închisoare aflată în administrarea spătarului. A se vedea termenii **gros**, **spătar**.

grosărit – a se vedea termenul **banii grosului**.

groșărie – a se vedea termenul **banii grosului**.

guberniu – organ colectiv instituit în anul 1690. Își desfășura activitatea la nivel central și exercita atribuțiuni de natură executivă și judiciară; era condus de guvernatorul Transilvaniei. În componența guberniului mai intrau și alți demnitari ai statului și membrii consiliului decemviral. A se vedea și termenii **guvernatorul Transilvaniei**, **protocol de porunci**.

gumelnic – a se vedea termenul **clucer de arie**.

gumenic – a se vedea termenul **clucer de arie**.

gunoi – obligația locuitorilor de a căra gunoiul provenit din grajdurile domnești. Este menționată în documentele redactate în Moldova în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea.

guvernatorul Transilvaniei – demnitar transilvănean, ce își desfășura activitatea la nivel central și exercita atribuțiuni de natură executivă. Era ales de Dietă și confirmat de împăratul Austriei. A se vedea și termenul **guberniu**.

haimanale – categorie fiscală formată din persoane care nu aveau un domiciliul stabil și îndeplineau munci sezoniere în diferite regiuni ale țării. Este menționată în documentele redactate în Țara Românească și Moldova în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea.

hainie – 1. Infracțiunea de trădare săvârșită de domnii țărilor române sau de boieri în raport cu Imperiul Otoman. 2. A se vedea termenul **hiclenie**. 3. A se vedea termenul **viclenie**.

hainlâc – a se vedea termenul **hainie**.

haraci – 1. Impozit funciar datorat de locuitorii nemusulmani ai unităților administrativ-teritoriale turcești cărora li se atribuiseră, cu titlu de posesie, fostele proprietăți funciare. 2. Răscumpărarea prădăciunilor ce puteau fi efectuate de trupele turcești în teritoriile care nu aparțineau din punct de vedere administrativ Imperiului Otoman. 3. Obligație a țărilor române ce simboliza recunoașterea suzeranității turcești. 4. Posibilitatea răscumpărării anumitor sarcini ale populației nemusulmane față de Imperiul Otoman.

has-i humaiun – ansamblul proprietăților imobiliare ale sultanului.

hatalm – amendă penală aplicată faptelor de distrugere, strămutare de hotare sau tulburării de orice natură a stăpânirii unui bun imobil. De regulă această amendă era percepută în vite, dar existau și situații în care era percepută în bani sau avea un caracter mixt. A se vedea și termenii **gloabă**, **grivnă**.

hatîșerif – decrete ale sultanului adresate înalților demnitari otomani sau domnilor țărilor române.

hatman – mare dregător care comanda oștirea, menționat în documentele redactate în Moldova. În afara atribuțiilor militare, exercita și atribuții de natură administrativă [supraveghea activitatea pârcălabului Sucevei, semna hrisoavele în lipsa marelui logofăt, avea grijă de robii domnești, iar din secolul al XVIII-lea monitoriza activitatea poștelor] și judiciară [judeca procesele privitoare la robii domnești, pe cele în care erau implicați subordonații săi etc.]. Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea atribuțiile cu caracter militar se reduc în favoarea celor de natură polițienească. Această dregătorie a existat și în Țara Românească, însă sub forma de hatman de divan, întrucât

atribuțiile similare hatmanului reveneau spătarului. A se vedea și termenii **gros**, **grosul hătmăniei**.

havaele – misiuni încredințate anumitor persoane în legătură cu executarea ordinelor primite din partea Înaltei Porți.

havaet – a se vedea termenul **avaet**.

havaetul doamnei – veniturile provenite din diverse dări și taxe, afectate întreținerii fastului necesar doamnei. Acest termen este menționat în documentele redactate în țările române. A se vedea și termenii **doamnă**, **havaet**.

havaetul pășunii – a se vedea termenul **adetul pășunii**.

havaetul undiței – darea plătită de membrii gospodăriilor din zonele de baltă în schimbul dreptului de a pescui.

havalagiu – 1. Persoană însărcinată cu executarea havaelelor; a se vedea și termenul **havaele**. 2. Slujitor însărcinat cu strângerea birului; accepțiune în sens restrâns, menționată în unele documente redactate în țările române.

havalea – contribuție în produse ori de natură pecuniară impusă de Poartă țărilor române în vederea satisfacerii anumitor nevoi ale unor demnitari otomani.

hârtiaș – slujbaș însărcinat cu impunerea și colectarea sumelor pe care contribuabilii le datorau în virtutea sistemului hârtiilor. A se vedea și termenii **hârtie**, **pecetluituri roșii**.

hârtiar – a se vedea și termenul **hârtiaș**.

hârtie – adeverință eliberată persoanelor impuse la plata birului. Își are originea în reforma fiscală înfăptuită de Gheorghe Duca în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. A se vedea și termenii **hârtiaș**, **pecetluituri roșii**.

hârtie de zi – citație.

herîe – a se vedea termenul **ferie**.

herîie – a se vedea termenul **ferie**.

hiclenie – infracțiunea de trădare a domnului de către boieri; infractorului i se aplica pedeapsa capitală și i se confiscă averea. Uneori, din considerente de natură politică, domnul îi ierta pe vinovați.

hitlenie – a se vedea termenul **hiclenie**.

hliză – parte devălmașă din raclă. A se vedea termenul **raclă**.

hoget – act judecătoresc sau notarial emis de un funcționar otoman în vederea autentificării unui contract de vânzare prin care se transmitea dreptul de proprietate imobiliară. Uneori, acest act îndeplinea și alte funcții, precum eliberarea unei procuri sau certificarea eliberării din robia turcească sau tătărăscă.

holopi – a se vedea termenul **robi**.

holtei – persoană ce se bucura de anumite scutiri de natură fiscală.

homagium integrum – sumă de bani prin care ucigașul răscumpăra dreptul de răzbunare privată. Întrucât era stabilită de organele statului, semnifică trecerea de la sistemul compozițiunii voluntare la cel al compozițiunii legale. Este menționată în documentele juridice redactate în Transilvania. A se vedea și termenul **compozițiune**.

hommagium – a se vedea termenul *iuramentum fidelitatis*.

horean – *pământean (1)*. Este menționat în documentele redactate în Țara Românească.

hotar – 1. Cuprinsul unei moșii. 2. Graniță dintre proprietăți sau dintre țări. 3. Margine, limită. A se vedea și termenii **carte de hotărnicie**, **hotarnici**, **hotărnicie**, **mărturie hotarnică**, **piatră**.

hotarnici – jurători proveniți, de regulă, din rândul dregătorilor sau slujbașilor acestora, ce exercitau atribuții privind stabilirea hotarelor. A se vedea și termenii **carte de hotărnicie**, **hotar**, **mărturie hotarnică**, **hotărnicie**.

hotarul satului – locul unde se află terenurile destinate locuințelor sătenilor și cele destinate agriculturii. A se vedea și termenul **vatra satului**.

hotărnicie – operațiunea de delimitare a proprietăților imobiliare. A se vedea și termenii **carte de hotărnicie**, **hotar**, **jurători hotarnici**, **mărturie hotarnică**, **hotarnici**, **împietrire**, **stâlpire**.

hotărnicire – a se vedea termenul **hotărnicie**.

hotrie – a se vedea termenul **votrie**.

hoț de față – a se vedea termenul **furt de față**.

hrană – obligația de întreținere. În virtutea acesteia, rudele apropiate trebuiau să asigure hrană celor nevârstnice sau celor ce nu aveau mijloacele necesare traiului.

hrisov – act domnesc de aplicare a legii, prin care domnul acorda anumite beneficii [imunitate, danie etc.] sau confirma anumite acte [transferul proprietăților imobiliare etc.]. Inițial purta doar pecetea domnească. Spre sfârșitul secolului al XVII-lea, practica a impus și necesitatea semnării de către domn sau logofăt.

hrisov legislativ – act prin care domnul consacră noi norme juridice.

hrisovuliți – contribuabili al căror regim fiscal este deosebit de cel al persoanelor din localitatea în care locuiau, în virtutea dispozițiilor unui hrisov domnesc.

huzmet – 1. Daruri făcute sultanului, înalților demnitari otomani sau dregătorilor.
2. Funcție. 3. Venit rezultat din concesionarea anumitor dări sau operațiuni.

- = I = -

ialoviță – dare în natură, constând într-un număr de vaci sterpe, destinate consumului curții domnești. Deși, inițial, era percepută de la curteni, la un moment dat a ajuns să fie percepută și de la țărani, pentru ca spre sfârșitul secolului al XVII-lea să devină o dare exclusiv țărănească. La un moment dat a fost percepută în bani. Este menționată în documentele redactate în secolul al XVII-lea în Moldova. A se vedea și termenul **vaci grase**.

iazagiu – a se vedea termenul **divan-effendi**.

iconom – 1. Administrator. 2. Călugăr ales pentru administrarea mănăstirii, sub directă supraveghere a starețului.

ierbărit – dare în bani plătită, inițial, de străinii care aduc în țările române turmele la păscut. Începând din secolele XVII-XVIII, desemna darea plătită de

persoanele care făceau comerț cu vite sau de măcelari, indiferent dacă erau străini sau români. Este menționată în documentele redactate în Țara Românească.

ierosilie – termen generic prin care erau desemnate infracțiunile prin care se aducea atingere bisericii. În unele documente, acest termen este utilizat îndeosebi cu privire la raporturile sexuale săvârșite fie în biserică, fie cu o călugăriță sau cu privire la furtul de obiecte de cult.

iertare – reprezintă o componentă a puterii domnești, care se manifesta prin acte de indulgență ale domnilor în diverse situații. Se întâlnește frecvent în domeniul fiscal [echivala cu scutiri fiscale totale sau parțiale], în materia persoanelor, în domeniul încheierii anumitor acte juridice sau în domeniul penal.

iertarea de pedeapsă – termen ce cuprinde în sfera sa conceptele moderne de grațiere și amnistie. A se vedea și termenul **iertare**.

iertare de rumânie – eliberarea din rumânie a țăranului aservit de către stăpân. A se vedea și termenul **iertare**.

iertarea de robie – dezrobire.

iertare de vârstă – dobândirea capacității de exercițiu [restrânsă ori deplină]. A se vedea și termenii **iertare**, **nevârstnic**.

iertăciune – a se vedea termenul **iertare**.

iliș – formă a rentei de tip feudal asupra cerealelor, datorată atât domnului, cât și stăpânului feudal. Inițial era percepută în natură, iar ulterior în bani. Este menționată în documentele redactate în Moldova. A se vedea termenii **coloadă**, **eles**, **găleată**.

imunitate de tip feudal – privilegiu deținut de reprezentanții nobilimii (boieri, mănăstiri), ce le permitea să exercite pe domeniile lor atribuții de natură administrativă, judiciară și militară.

indigenat – condiția juridică a cetățeanului unui stat. A se vedea și termenul **pământean**.

inquilini – a se vedea termenul **jeleri**.

iobagi – țărani aserviți, menționați în documentele redactate în Transilvania. A se vedea și termenul **pauperes**.

iotesie – a se vedea termenul **înfială**.

ipistat – a se vedea termenul **epistat**.

ipotichi – ipotecă; garanție reală care grevează dreptul de proprietate asupra unui imobil; nu presupune deposedarea debitorului și oferă creditorul posibilitatea de a urmări lucrul în mâinile oricui s-ar afla, cu prioritate față de alte categorii de creditor. În această formă, a fost întâlnită în prima jumătate a secolului al XIX-lea. A se vedea și termenul **zălog**.

ispașă – 1. Pagubă cauzată de vite culturilor agricole; a se vedea și termenii **colac (2)**, **pripas (2)**. 2. Procedura prin care se constată și se evaluează paguba făcută de vite în holdele sau sădirile aparținând altor persoane.

ispisoc – document emis de autorități ale statului [în special de domnii Moldovei], referitor la acte translativă sau la acte prin care era confirmat dreptul de proprietate imobiliară.

ispisoc de întăritură – întăritură domnească; act juridic prin care domnul acorda o imunitate de tip feudal, făcea o danie sau confirma un act translativ sau constitutiv de proprietate, pronunța o hotărâre judecătorească sau confirma propunerea făcută de boierii delegați cu ocazia judecării unor procese. Deseori, îmbrăca forma unui hrisov, valabil numai în timpul vieții domnului respectiv. Este menționată în documentele redactate în Moldova. A se vedea și termenii **cupă**, **darea cupei**, **darea calului**, *dominium eminens*, **domn**, **hrisov**, **ispisoc**, **prădalică**.

ispravnic – 1. Dregător însărcinat a îndeplini o poruncă a domnului; este menționat în documentele care au început a fi redactate la sfârșitul secolului al XV-lea în Țara Românească. 2. Delegat al unei autorități superioare ierarhic. 3. Subordonat al dregătorului aflat la conducerea unei unități administrativ teritoriale. Exercita atribuțiuni de natură administrativă în subdiviziunile județelor. Este menționat în documentele redactate în Oltenia în perioada ocupației austriece; a se vedea și termenul **plasă**. 4. Dregător numit de domn la conducerea județelor și ținuturilor ca urmare a reformelor îndeplinite de Constantin Mavrocordat. Provenea din rândul boierilor din categoria I și II și exercita atribuțiuni de natură administrativă și judiciară. Inițial, la conducerea unei unități administrativ-teritoriale era numit un singur ispravnic, pentru ca mai târziu, pe fondul separației puterilor statului, să fie numiți câte 2, dintre care unul exercita atribuțiuni administrative, iar celălalt atribuțiuni de natură judiciară. 5. A se vedea termenul **vechil**.

ispravnic al scaunului bănesc – locțiitorul banului Olteniei.

ispravnic de curte – dregător numit din rândul boierilor de categoria a doua sau a treia, însărcinat cu administrarea curții domnești.

ispravnic de scaun domnesc – locțiitor al domnului. Putea emite acte de natură administrativă ce trebuiau a fi confirmate, ulterior, de șeful statului. Este menționat în documentele redactate în secolele XVII-XVIII în Țara Românească.

ispravnic de ungureni – dregător numit de domn la conducerea județelor în care domiciliu românii fugiți din Transilvania. Exercita atribuții de natură administrativă și judiciară. A se vedea și termenii **ispravnic de străini**, **isprăvnicat al străinilor**.

ispravnic de străini – dregător numit de domn la conducerea județelor în care domiciliu românii fugiți din Transilvania sau străinii din alte țări. Exercita atribuții de natură administrativă și judiciară. A se vedea și termenii **ispravnic de ungureni**, **isprăvnicat al străinilor**.

isprăvnicat al străinilor – unitate administrativ teritorială locuită de românii fugiți din Transilvania sau străinii fugiți din alte țări, condusă de un ispravnic de străini. Este menționată în documentele redactate în prima jumătate a secolului al XIX-lea în Țara Românească. A se vedea și termenii **ispravnic de ungureni**, **isprăvnic de străini**.

isprăvnicat de ungureni – unitate administrativ teritorială locuită de românii fugiți din Transilvania, condusă de un ispravnic de ungureni. Este menționată în documentele redactate la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea în Țara Românească. A se vedea și termenii **ispravnic de ungureni**, **isprăvnicat al străinilor**.

isprăvnicel – subordonat al vâtafului de curte, însărcinat cu supraveghearea muncilor agricole. Este menționat în documentele redactate în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea în Țara Românească.

ișpan – a se vedea termenul **comite**.

iuramentum fidelitatis – jurământ de credință al ordinelor; jurământul datorat principelui Transilvaniei și regelui Ungariei de membrii ordinelor ecleziastice și al celor laice, care la rândul lor puteau fi nobiliare sau orășenești.

iuramentum super terram – instituție asemănătoare jurământului cu brazda în cap. Este menționată în documentele redactate în Transilvania.

ius gladii – drept de paloș. Se utilizează cu două înțelesuri. **1.** Dreptul de a pronunța pedeapsa capitală, al căror titulari erau guvernatorii provinciilor romane care proveneau din ordinul ecvestru; a se vedea și termenul **procurator prezidial**. **2.** Dreptul suprem de jurisdicție, care cuprindea și posibilitatea de a pronunța pedeapsa cu moartea. Era exercitat de anumiți nobili sau corporații recunoscute ca atare de regele Ungariei. Această accepțiune a termenului este întâlnită în documentele juridice redactate în Transilvania.

ius stapuli – drept de depozit. Privilegiu acordat unor mari orașe din Transilvania, în virtutea căruia negustorii aflați în tranzit erau obligați să își comercializeze mărfurile pe plan local.

ius Valachicum – **1.** Inițial, desemna dreptul feudal românesc nescris, sistem format din norme apărute în epoca obștii sătești și cristalizate în perioada formațiunilor politice de tip începător. **2.** Odată cu apariția dreptului scris, desemna ansamblul normelor scrise și nescrise aplicabile în țările române. **3.** Pe teritoriile obștilor românești aflate în alte țări sau în Transilvania, desemnează ansamblul normelor de drept ce reglementau relațiile sociale dintre membrii populației românești.

izvod – **1.** Document redactat în limba slavonă, tradus în limba română. **2.** Înscripționat prin care vistieria ținea evidența plății anumitor dări; a se vedea și termenul **vistierie**.

– = Î = –

îmbourare – **1.** Pedeapsă corporală cu caracter infamant, constând în marcarea cu fierul înroșit a unui bour domnesc [stema Moldovei] pe fruntea, iar mai târziu pe spinarea condamnatului; a se vedea și termenul **înfierare (1)**. **2.** Semn distinctiv, constând într-un cap de bour, prin care este atestat dreptul de proprietate asupra vitelor; a se vedea și termenul **înfierare (2)**.

împietrire – procedeu juridic utilizat în vederea delimitării moșiilor cu ajutorul pietrelor de hotar.

împrumutare – împrumutul de consumație; contract real prin care debitorul se obligă să restituie creditorului său lucruri de același fel, de aceeași calitate și în aceeași cantitate cu cele pe care le-a primit în vederea consumației. În mod frecvent, obiectul contractului de împrumut consta în sume de bani, care erau garantate printr-un zălog. A se vedea și termenul **zălog**.

împrumută – obligație a boierilor și mănăstirilor de a remite anumite sume de bani în vederea satisfacerii unor nevoi grabnice ale domniei, care nu întotdeauna le erau returnate. Este menționată în documentele redactate în Țara Românească și în Moldova între secolul al XVI-lea și secolul al XVIII-lea. A se vedea și termenul **dare benevolă**.

încărcătură – capitalizarea dobânzii produse de o sumă de bani împrumutată; anatocism.

închezășuire – a se vedea termenul **chezășie**.

închizeșuire – a se vedea termenul **chezășie**.

închisoare – 1. Pedepsă privativă de libertate. 2. Loc în care sunt închise persoanele condamnate la pedepse privative de libertate sau persoanele care au fost arestate preventiv.

Îndreptarea legii – codificare legislativă cu caracter laic, tipărită în limba română, de Daniil Panoneanu, din porunca domnitorului Matei Basarab. Cuprinde dispoziții de drept laic și bisericesc. La alcătuirea ei au fost folosite texte ale Cărții românești de învățătură adaptate la realitățile din Muntenia și surse bizantine. Materia este structurată în pricini, glave și zaciale, iar în partea finală cuprinde și informații din domeniul medicinei, filosofiei, gramaticii, alături de alte probleme de interes canonic. A se vedea și termenii **Cartea românească de învățătură**, **glavă**, **pricină**, **zaciale**.

înfierare – 1. Pedepsă corporală cu caracter infamant, constând în aplicarea unui fier înroșit pe fruntea sau pe spinarea condamnatului. 2. Semn distinctiv prin care este atestat dreptul de proprietate asupra vitelor. A se vedea și termenul **îmbourare**.

înfială – adopție; operațiunea juridică realizată printr-un act solemn în virtutea căruia adoptatul dobânda statutul de copil legitim al adoptatorului, fără a se afla în raporturi de rudenie cu ceilalți descendenți, ascendenți și colaterali ai acestuia din urmă. A se vedea și termenul **copil de suflet**.

înfrățire pe moșie – procedeu juridic prin care se crea în mod artificial o legătură de rudenie, necesară dobândirii vocației succesoriale. Pe această cale, se evita aplicarea dreptului de protimis sau posibilitatea ca o moștenire să nu devină vacantă și, implicit, prădalică. A se vedea și termenii **prădalica**, **protimis**.

înlegiuire – legitimare; instituție juridică în virtutea căreia copiii născuți în afara căsătoriei dobândeau statutul copiilor legitimi. Este consacrată de dispozițiile Codului Calimah. A se vedea și termenul *legitimatio*.

înnobilare – procedeu prin care domnul acorda statutul juridic al nobililor unei persoane provenite dintr-o clasă socială inferioară. Uneori, era însoțit și de danii. A se vedea și termenul *armalis*.

înnoire – novație între aceleași persoane. Operațiune juridică prin care o obligație veche este înlocuită de una nouă. Este menționată în Codul Calimah.

înșelătorie – 1. Dolul; viciu de consimțământ constând în inducerea în eroare a unei părți de către celălalt subiect al raportului juridic în vederea încheierii un act juridic pe care victima nu l-ar fi încheiat deloc ori în condiții împovărătoare. Pentru prima ipoteză sancțiunea constă în nulitatea actului, iar pentru cea de a doua despăgubirea victimei dolului pentru prejudiciul suferit. 2. Termen generic prin care erau desemnate infracțiunile de fals și cea de înșelăciune.

întreiala peștelui – dare ce trebuia plătită de cei care pescuiau în apele aflate în proprietatea altor persoane. Este menționată în documentele redactate în perioada cuprinsă între secolul XVII și prima jumătate a secolului al XIX-lea.

înțepare – formă a pedepsei cu moartea ce consta în tragerea în țeapă a condamnatului.

– = J = –

jac – a se vedea termenul **jaf**.

jaf – furt săvârșit prin violență; tâlhărie.

jalbă – sesizare a unei organ ce exercită atribuțiuni judiciare. Se utilizează cu două înțelesuri: plângere sau cerere de chemare în judecată, care puteau fi în formă orală sau în forma scrisă. Când aceasta era făcută în formă scrisă putea fi înmănată domnului într-un proțap.

jalobă – a se vedea termenul **jalbă**.

jeleri – ultima pătură a țăranimii aservite. Este menționată în documentele redactate în Transilvania. A se vedea și termenii *priores inquilini*, *operarii*.

jirebie – a se vedea termenul **delniță (1)**.

jitar – 1. Persoană însărcinată cu paza semănăturilor. 2. Slujbașul însărcinat cu paza pădurilor și a hotarului; este menționat în documentele redactate la începutul secolului al XIX-lea. A se vedea termenul **jitărit**.

jitărit – venitul datorat jitarului. A se vedea termenul **jitar**.

jicnicer – a se vedea termenul **jitnicer**.

jitnicer – persoană aflată în subordinea domnului. Începând cu secolul al XVII-lea devine mare dregător însărcinat cu asigurarea cerealelor necesare nevoilor curții domnești din Moldova. Această dregătorie a funcționat și în Țara Românească în vremea domniei lui Gr. Ghica, pentru ca ulterior atribuțiile jitnicerului să revină marelui clucer. A se vedea și termenul **clucer**.

jold – obligații cu caracter militar ce reveneau locuitorilor Moldovei. Începând din secolul al XVII-lea, va fi folosit cu alt înțeles, anume de obligație a locuitorilor de a transporta anumite lucruri în folosul domniei. A se vedea și termenul **cărătură**.

jude – își are originea în latinescul *judex*, care era utilizat cu înțelesul de judecător, drept dovadă că de-a lungul evoluției pe care a cunoscut-o, nu a pierdut niciodată această trăsătură. Inițial, desemna conducătorul unei obști teritoriale în epoca anterioară formării statelor feudale, care era ales de adunarea megieșilor și exercita atribuții de tip militar, judiciar și administrativ. O dată cu formarea a țărilor [state feudale de tip începător], termenul dobândește un nou înțeles, anume acela de conducător al unui astfel de stat, ce exercita atribuțiuni de natură militară, administrativă și judiciară. Mai târziu, în statele feudale de sine stătătoare, a fost folosit cu alt înțeles, anume de conducător al satelor libere, care exercita anumite atribuțiuni de natură administrativă și judiciară mărunte. În documentele redactate în Transilvania, acest termen este utilizat cu mai multe accepțiuni. În primul rând, desemnează conducătorii obștilor libere care exercitau atribuțiuni administrative și judiciare în epoca voievodatului și în cea a principatului. Într-o altă accepțiune, desemnează conducătorii districtelor românești, care exercitau atribuții de natură militară, administrativă și judiciară; de asemenea, prin acest termen sunt desemnați și conducătorii administrativi ai orașelor, care exercitau și atribuțiuni de natură judiciară. A se vedea termenii **chinez**, **cneaz**, **jude regal**, **judec**, **jupan**, **pârgari**, **voievod**.

jud al scaunului la secui – dregător ales din rândul membrilor unităților administrativ-teritoriale locuite de secui; exercita atribuțiuni de natură judiciară.

jud de țigani – a se vedea termenul **giude de țigani**.

jud regal – 1. Dregător care, începând din secolul al XV-lea, își desfășoară activitatea în scaunele secuiești alături de jude. Exercita atribuții de control în materie administrativă și judiciară. Inițial era numit de comitele secuiilor, pentru ca ulterior să fie ales, dar confirmat de principe. 2. Dregător care își desfășoară activitatea în scaunele săsești; exercita atribuțiuni similare comiților. Inițial era numit de regele Ungariei, pentru ca ulterior să fie ales.

jud scăunal – dregător care își desfășura activitatea în unitățile administrativ-teritoriale locuite de sași; exercita atribuțiuni similare judei scaunului secuiesc.

judec – 1. Țăran liber; această accepțiune se datorează faptului că, odată cu formarea țărilor, unii dintre juzi au decăzut în rândul oamenilor liberi. 2. Conducător al unei obști teritoriale. A se vedea și termenii **jud**e, **jud**ecie.

judecata lui Dumnezeu – a se vedea termenul **ordalie**.

judecător – persoană însărcinată a exercita jurisdicția de tip contencios. Inițial, nu existau judecători de profesie [funcționari ai statului care să aibă pregătire juridică și să fie remunerați pentru activitatea desfășurată], întrucât multă vreme atribuțiile cu caracter judiciar erau exercitate de persoane alese din rândul membrilor comunităților locale de la nivel rural sau urban, de dregători care își desfășurau activitatea la nivel central sau în cadrul unităților administrativ-teritoriale ori de unii dintre subalternii acestora, de nobili sau chiar de domn, în calitate de judecător suprem. Primul pas făcut în vederea creării unui corp de funcționari care să exercite asemenea atribuții este făcut de Constantin Mavrocordat, care instituie plata unor salarii pentru anumiți judecători. Această reformă va fi continuată prin intermediul legiurilor din cea de a doua fază a regimului turco-fanariot, a Regulamentelor organice și se va cristaliza în momentul apariției operei legislative a domnitorului Cuza. A se vedea termenul **jud**e.

judecătoria după la județ – instanță de judecată inferioară, în a cărei competență materială intrau procese penale de mică importanță, precum și litigiile civile dintre țărani. Era formată dintr-un judecător și un funcționar cu

atribuții asemănătoare grefierului modern. Este menționată de dispozițiile Pravilniceștii condici. A se vedea și termenii **departamenturi**, **logofețel**, **Pravilniceasca condică**, **departamentul veliților boieri**.

judecătorii nobililor – membri ai tribunalului comital.

judecie – 1. Denumire a proprietății imobiliare, al cărei titular era un judec. 2. Obște teritorială aflată sub conducerea unui judec. A se vedea termenul **judec**.

județ – 1. Unitate administrativ-teritorială din Țara Românească; a se vedea și termenii **ispravnic**, **plasă**. 2. Dregător care exercita atribuțiuni administrative și judiciare la nivelul unităților administrativ-teritoriale din țările române. 3. Judecată. 4. Persoană care conducea lucrările sfatului din orașe și târguri; a se vedea și termenii **jude**, **pîrgari**, **soltuz**.

jugărit – a se vedea termenul **giugărit**.

jupan – 1. Conducător administrativ, militar și judiciar al unei jupe [țară]. A se vedea și termenii **jude**, **jupă**, **cneaz**, **voievod**. 2. Titlul acordat boierilor fără dregătorii, care în primele decenii de la întemeiere, făceau parte din Sfatul domnesc. Odată cu apariția dregătoriilor, acest titlu era acordat în mod ocazional și dregătorilor importanți, unor foști dregători, precum și unor reprezentanți ai nobilimii mici și mijlocii. În secolul al XVI-lea, era acordat doar anumitor dregători care făceau parte din Sfatul domnesc, pentru ca ulterior să desemneze toți dregătorii care luau parte la lucrările Sfatului domnesc; începând din secolul al XVII-lea, era atribuit chiar și negustorilor.

jupă – țară; formațiune politică românească întâlnită în perioada feudalismului timpuriu. A se vedea și termenul **jupan**.

jurați – persoane ce iau parte la judecată alături de jude. Uneori exercitau și atribuțiuni de natură administrativă. Sunt menționați în documentele redactate în Transilvania. A se vedea și termenul **pârgari**.

jurământul cu brazda în cap – probă administrată în procesele de hotărnicie. Consta într-un ritual, în virtutea căruia partea sau persoanele [oameni bătrâni, călugărași, oameni care în copilărie au fost păruți la hotar] care susțineau un anumit hotar își presărau țărână pe cap și pe umeri, luată din pământul care susțineau că este al lor, își puneau o brazdă în cap, umpleau niște traiste cu pământ pe care apoi le purtau pe umeri

ori cărau pământ în poală, după care rosteau un jurământ religios și parcurgeau hotarul despre care susțineau că este cel adevărat. A se vedea și termenii **călugărași, ordalie**.

jurământul pe zeitățile palatului regal – procedeu juridic folosit de geto-daci la încheierea anumitor acte juridice, ale cărui consecințe ne sunt descrise de Herodot. Dacă subiectele raportului juridic juraseră strâmb, regele se îmbolnăvea și erau chemați 3 ghicitori pentru a-l descoperi pe vinovat. Dacă acesta din urmă recunoștea, era ucis iar averea îi era împărțită celor 3 ghicitori. În caz contrar, era chemat un număr dublu de ghicitori, care puteau confirma sau infirma părerea celorlalți ghicitori. În prima ipoteză, cel indicat ca fiind vinovat suferea aceleași consecințe. În a doua ipoteză, se chema un număr dublu de ghicitori. Dacă aceștia confirmau opinia celor 6, primii 3 ghicitori erau uciși. În ipoteza contrară, era chemat un număr dublu. Acest ritual continua până la un punct, când se ținea cont de opinia majorității.

jurământul pe vetrele regale – a se vedea termenul **jurământul pe zeitățile palatului regal**.

jurători – persoane care jurau cu privire la reputația uneia dintre părțile din proces [în materie penală] sau care cercetau pricina și arătau de partea cui este dreptatea [în materie civilă]. Inițial proveneau din aceeași categorie socială cu partea pentru care jurau, pentru ca ulterior să fie aleși din rândul boierilor. Jurătorii puteau fi indicați de domn numeric sau nominal și depuneau un jurământ religios că vor proceda „cu dreptate”, urmând ca hotărârea judecătorească să fie dată în conformitate cu jurământul depus de aceștia. A se vedea și termenii **cojurători adevăritori, jurători tocmelnici, jurători hotarnici**.

jurători hotarnici – categorie de jurători care își exercitau atribuțiile în procesele cu privire la hotărnicie. A se vedea și termenii **hotărnicie, jurători**.

jurători tocmelnici – categorie de jurători care exercitau o procedură similară arbitrajului. A se vedea și termenul **jurători**.

– = L = –

laz – curătură. Ca și săcătura, desemna și terenul agricol dobândit prin asanare. A se vedea și termenul **săcătură**.

lăturalnici – lăturași. Sunt menționați în documentele redactate începând din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea.

lăturași – 1. Țărani veniți din afara Moldovei și Țării Românești, menționați în documentele redactate în secolul al XVII-lea. Întrucât nu aveau pământ, lucrau loturile aparținând boierilor sau obștilor libere, care le fuseseră date în dijmă, conform învoielii intervenită între ei și proprietarii moșiilor. Începând din secolul al XVIII-lea, acest termen capătă o nouă accepțiune, anume țăranii care se alăturau unei comunități deja existente. Ulterior reformelor înfăptuite de Constantin Mavrocordat, se confundau cu clăcașii; a se vedea și termenii **clacă**, **clăcași**. 2. Titulari ai dreptului de proprietate asupra unor porțiuni învecinate din corpul unei moșii. Sunt menționați în documentele redactate sub influența pravilelor din cea de a doua fază a regimului turco-fanariot. 3. Moștenitori în linie colaterală.

legare de glie – reprezintă cel de al doilea moment intervenit în procesul aservirii țăranilor, în virtutea căruia dependența personală era completată cu legarea de moșie, astfel încât aceștia nu se mai puteau muta pe o altă moșie chiar dacă își îndeplineau obligațiile față de stăpânul feudal. A se vedea și termenii **rumâni**, **vecini**.

legare de coada calului – modalitate de torturare premergătoare aplicării pedepsei cu moartea.

legat – dispoziție de natură testamentară prin care testatorul desemnează una sau mai multe persoane care, la moartea sa, vor primi întreg patrimoniul defunctului, o parte din acesta sau anumite bunuri individual determinate. A se vedea și termenul **diată**.

legatum – legat. Formă specifică Codului Calimah.

legatus Augusti – legat imperial. Înalt funcționar imperial ce deținea calitatea de guvernator al unei provincii imperiale.

legătură – hrisov legislativ.

lege – 1. Izvor de drept în sens formal exprimat în formă scrisă. 2. Termen generic ce desemnează izvorul de drept. 3. Judecată. 4. Credință religioasă. 5. Hotărâre judecătorească. 6. Proba cu jurători.

legea gârlei – ansamblul obiceiurilor ce reglementau folosirea vadului de moară. Este menționat în documentele redactate în secolul al XVII-lea în Moldova.

legea talionului – dreptul de răzbunare a victimei sau rudelor acesteia asupra delincventului. A se vedea și termenul **compozițiune**.

legea țării – a se vedea termenul *ius Valachicum* (1).

legitimatio – legitimare. Este menționat în documentele redactate în Transilvania. Se încheia prin căsătoria subsecventă a părinților, printr-un rescript al principelui sau prin bunăvoința șefului supreme al bisericii catolice. A se vedea termenul **înlegiuire**.

Legiuirea Caragea – cod publicat în anul 1818 din ordinul lui Ioan Caragea, domnul Țării Românești, intrat în vigoare în anul 1819. La întocmirea sa, un rol important a revenit logofătului Nestor, lui Atanasie Hristopol, stolnicilor Constantin și Ioniță Bălăceanu. Materia a fost sistematizată în 6 cărți, care cuprind norme de drept civil, drept penal și drept procesual. Dispozițiile sale au fost aplicate până în anul 1865, când a intrat în vigoare Codul civil.

leu pe bute – dare indirect plătită pentru comercializarea vinului. Este menționată în documentele redactate în Moldova. A se vedea și termenul **părpărit**.

libertini – 1. Dezrobiți; persoane eliberate din robie. Se bucurau de un statut intermediar robilor și persoanelor libere, în sensul că își asumau anumite obligații față de fostul stăpân, în schimbul dreptului de se muta pe o altă moșie. Sunt menționați în documentele redactate în Transilvania în epoca feudalismului timpuriu. 2. Țărani eliberați din starea de aservire, cărora le reveneau anumite obligații, de regulă de natură militară, față de nobil și de principele Transilvaniei. Sunt menționați în documentele redactate în epoca feudalismului dezvoltat.

limbă strâmbă – 1. Mărturie mincinoasă. 2. Sancțiune penală de natură pecuniară aplicată celor care săvârșeau infracțiunea de mărturie mincinoasă. Este menționată în documentele redactate în Moldova în secolul al XVII-lea.

lipsa haraciului – obligație de natură financiară, necesară completării haraciului. Este menționată în documentele redactate în Țara Românească în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. A se vedea și termenii **adaosul haraciului**, **haraci**.

liude – a se vedea termenul **lude**.

locuitori pe moșii – a se vedea termenul **clăcași**.

logodnă – act juridic ce preceda căsătoria. Se realiza într-un cadru solemn și consta în promisiunea reciprocă a viitorilor soți de a se căsători.

logofăt – 1. Mare dregător care păstra sigiliul domnului, cu care întărea actele domnești. Era responsabil cu redactarea documentelor și exercita și anumite atribuții de natură judiciară. Începând din secolul al XVII-lea, dobândește o nouă atribuție, anume aceea de a semna documentele ce emanau de la domn și de la divan. 2. Funcționar mărunț însărcinat cu redactarea actelor unui boier, ale unui mare dregător sau ale celor specifice cancelariei domnești.

logofețel – funcționar în cadrul judecătoriilor după la județ, care exercita atribuții asemănătoare grefierului modern. A se vedea și termenul **judecătoria după la județ**.

loje – a se vedea termenul **longe**.

longe – organ colectiv din cadrul unei bresle, ce exercita atribuții de natură judiciară și administrativă. Este menționat în documentele redactate în țările române în cea de a doua fază a regimului turco-fanariot.

longia – a se vedea termenul **longe**.

lotrie – formă a haiduciei. Este menționată în documentele redactate în Banat în secolul al XVIII-lea.

lotru – 1. Hoț, haiduc. 2. Persoană care săvârșise infracțiunea de hiclenie sau complice al acesteia. Este menționată în documentele redactate în Moldova.

lucru domnesc – formă a rentei de feudale în muncă, datorată de locuitori în vederea întreținerii bunurilor aparținând domniei [cetăți, poduri, mori etc.]; ulterior, unele obligații de această natură au fost convertite în bani. Este menționată în documentele redactate în Moldova și în Țara Românească. A se vedea și termenul *gratuitus labor*.

lucrum camerae – anumite venituri pe care regele Ungariei le percepea din Transilvania, provenite mai ales din obligațiile fiscale impuse porților; a se vedea și termenul **poartă**. Sunt menționate în documentele redactate în Transilvania în epoca voievodatului. În cea de a doua jumătate a secolului al XV-lea au fost înlocuite pentru o scurtă vreme de darea regală, pentru ca ulterior să capete o altă destinație, fiind direcționate spre plata tributului datorat turcilor. A se vedea și termenii **darea regală**, *subsidia*.

lude – termen de origine slavă, utilizat în terminologia juridică din țările române cu două accepțiuni: 1. Termen generic prin care erau desemnați oamenii

de rând; **2.** Unitate impozabilă, formată din unul sau mai mulți contribuabili, guvernată de principiul răspunderii solidare sau colective. Este menționată de documentele redactate în perioada cuprinsă ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și 1826.

– = M = –

maglă domnească – obligație ce revenea locuitorilor satelor aservite, aflate în jurul ocnelor, de a extrage sare pentru curtea domnească.

maiores terrae – feudali români. A se vedea și termenul **Diploma cavalerilor ioaniți**.

maja de fum – a se vedea termenul **fumărit (1)**.

Manualul de legi al lui Mihail Fotino – culegere normativă fără caracter oficial redactată în anul 1765 de marele paharnic Mihail Fotino din porunca domnitorului Ștefan Racoviță. Deși nu a fost publicat, dispozițiile Manualului au fost aplicate în practica instanțelor de judecată. La alcătuirea sa au fost folosite izvoare de drept bizantin [Bazilicalele, legea agrară etc.] și norme ale vechiului drept nescris românesc. Cuprinde dispoziții de drept laic [inclusiv din domeniul comerțului] și canonic, iar materia este sistematizată în 3 volume.

Manualul juridic al lui Andronache Donici – codificare legislativă civilă fără caracter oficial, realizată în anul 1814 de juristul moldovean Andronache Donici. La redactarea sa au fost utilizate anumite norme de drept bizantin, norme ale vechiului drept cutumiar românesc și ale legiuirilor anterioare.

marcă – unitate administrativ-teritorială înființată în Moldova, cu funcție de apărare. Potrivit documentelor vremii, o asemenea structură a fost înființată, în 1359, la Baia, de regele Ungariei, și pusă sub conducerea unui voievod vasal acestuia, Dragoș.

marginie – unitate teritorială aflată în zona de frontieră, ce juca un rol extrem de important în apărarea hotarelor țărilor române; avea un regim privilegiat, în sensul că locuitorii acesteia se bucurau de anumite înlesniri fiscale, se aflau sub jurisdicția unor instanțe cu caracter special, ale căror hotărâri trebuiau ratificate de șeful statului. A se vedea și termenul **mărginași**.

martur – martor.

mazili – foști dregători și urmașii acestora. Se bucurau de un regim fiscal privilegiat. A se vedea și termenii **mazili mari**, **mazili mici**, **mazilii veliți**.

mazâli – a se vedea termenul **mazili**.

mazili mari – descendenți ai dregătorilor din categoria I, II și III. Se bucurau de un regim fiscal privilegiat. A se vedea și termenul **mazili**

mazili mici – foști mici dregători și urmași ai acestora. A se vedea și termenul **mazili**.

mazilii veliți – mazili mari. Sunt menționați de dispozițiile Pravilniceștii condici. A se vedea și termenul **mazili**

mazilire – destituirea din funcție a domnului de către puterea suzerană sau a unui dregător de către domn.

măjărie – a se vedea termenul **măjărit**.

măjărit – obligație de natură fiscală datorată de persoanele implicate în transportarea peștelui. Inițial se percepea în natură; ulterior, a fost convertită în bani. A fost atestată documentar până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

mărginași – persoane care domiciliau în localitățile de margine și se bucurau de un regim fiscal superior reprezentanților categoriilor fiscale defavorizate. A se vedea și termenul **marginie**.

mărturie hotarnică – act emis de hotarnici cu privire la delimitarea unei proprietăți. A se vedea și termenii **carte de hotărnicie**, **hotar**, **hotarnici**, **hotărnicie**.

medelnicer – mare dregător însărcinat să toarne domnului apă pentru a se spăla pe mâini înainte de masă.

megiaș – a se vedea termenul **megieș**.

megieș – membru al unei obști sătești.

mertic – 1. Măsură utilizată în vederea perceperii unor dări în natură. 2. Daruri în natură, în bani sau mixte, oferite periodic [anual]; a se vedea și termenul **obroc** (1). 3. Prestații periodice constând în rații zilnice pentru oșteni [alimente] sau pentru vite [nutreț]; a se vedea și termenii

conac, descensus, obroc (2), poștărit. 4. Denumire prin care sunt exprimate unele forme ale rentei de tip feudal în natură, datorate de anumite categorii profesionale; a se vedea și termenul **dijmă**.

meșteșug – 1. A se vedea termenul **viclenie**. 2. Organizare a unei profesii.

meștersug – a se vedea termenul **meșteșug**.

mezat – licitație organizată în vederea vânzării unui bun.

Mica rânduială juridică – a se vedea termenul **Pravilniceasca condică**.

mișei – oameni săraci sau bolnavi care beneficiau de asistență socială. A se vedea și termenul **calici**.

moarte de om – omor.

mofluz – faliment.

mofluzi mincinoși – faliți frauduloși. Persoane care se declarau în faliment în mod fraudulos, astfel încât creditorii acestora să nu își poată satisface creanțele. A se vedea și termenul **mofluz**.

mortasipie – taxă aplicată activităților de natură comercială efectuate în târguri. Este menționată în documentele redactate în Moldova începând din secolul al XVII-lea până în momentul adoptării Regulamentelor Organice. A se vedea și termenul **pârcălabie (2)**.

moșie – proprietate privată asupra pământului; a se vedea termenii **baștină, dedină, ocină**.

moșinean – a se vedea termenul **moșnean**.

moșinaș – a se vedea termenul **moșnean**.

moșnean – țăran liber. Este menționat în documentele redactate în Țara Românească. A se vedea și termenul **răzeș**.

moștean – moștenitor legal. Termen menționat de dispozițiile Îndreptării legii.

mucarerul mare – dare ce trebuia plătită, din 3 în 3 ani, Înaltei Porți cu ocazia reînnoirii domniei. A se vedea și termenii **geaigea, mucarerul mic, peșcheș**.

mucarerul mic – dare ce trebuia plătită anual în vederea confirmării domniei de către sultan. A se vedea și termenii **geaigea**, **mucarerul mare**, **peșcheș**.

muncă gratuită – a se vedea termenul *gratuitus labor*.

munci – 1. Tortură. 2. A se vedea termenul **slujbe**.

municipii – localități urbane de mai mică importanță din provinciile Imperiului Roman. Începând din secolul al III-lea, asistăm la o uniformizare a condiției juridice a acestora și a coloniilor. A se vedea și termenul **colonii**.

mutilare – pedeapsă corporală constând în schilodirea condamnatului.

– = N = –

namesnic – a se vedea termenul **nemesnic**.

namestnic – a se vedea termenul **nemesnic**.

nart – 1. Preț impus; a se vedea și termenii **cișniu**, **aiar (1)**. 2. Limită superioară impusă unor taxe și dări în muncă și bani.

năimire – locațiunea serviciilor; convenția prin care un om liber își oferă serviciile. A se vedea și termenul **chirie**.

năpastă – 1. Atribuirea unei vine pe nedrept. 2. Abuz. 3. Suplimentare a birului. 4. Contribuție fiscală cu caracter excepțional, impusă de acoperirea unor nevoi neașteptate.

năpaste – a se vedea termenul **năpastă**.

neamuri – 1. Una sau mai multe familii înrudite, ce au un autor comun. 2. Rude de sânge. 3. Linia, ca subdiviziune ale rudeniei. 4. Descendenții boierilor din categoria I și a II-a; se bucurau de anumite înlesniri de natură fiscală și sunt menționați în documentele redactate în Moldova. 5. *Mazilii mari*; sunt menționați în documentele redactate în Țara Românească.

nedajnic – categorii de bunuri ce nu făceau obiectul impozitării sau de contribuabili scutite de dări.

nelegiuită împreunare – adulter; concubinaj.

nemernic – 1. Om de condiție umilă. 2. Țăran aservit care putea fi mutat de pe moșia unde locuia.

nemesnic – locțiitor al unui dregător. A se vedea termenul **dregător**.

nemeși – 1. Feudali proveniți din luptătorii înnobilați de domn pentru faptele lor. Aveau obligații de natură militară și se bucurau de anumite scutiri fiscale; sunt menționați în documentele redactate în Moldova. 2. Persoane înnobilate de rege ca urmare satisfacerii serviciului militar, cărora le erau acordate privilegiile de tip feudal și domenii funciare; ulterior, această calitate se transmitea pe cale ereditară. Sunt menționați în documentele redactate în Transilvania. A se vedea și termenul **carte de nemișug**.

nevârstnic – minor. Persoană a cărei incapacitate de exercițiu se datorează vârstei. A se vedea și termenii **iertare de vârstă**, **sprevârstnic**.

nobili – categorie socială dominantă în Transilvania feudală. A se vedea și termenul **boieri**.

nomocanon – ansamblu de norme juridice cuprinzând reguli laice și religioase.

nonă – formă a rentei de tip feudal constând în a noua parte din produsele obținute de locuitorii aflați pe domeniile feudale. Este menționată în documentele redactate în Transilvania. A se vedea și termenul **acău**.

nonalitas – a se vedea termenul **nona**.

nun – naș; martori care asistau la cununie sau la botez.

— = O = —

oameni buni și bătrâni – organ colectiv ce exercita atribuțiuni de natură judiciară în cadrul obștilor teritoriale și a orașelor românești pe tot parcursul Evului mediu. Odată cu întărirea domniei, acest organ își va pierde treptat din însemnătate. A se vedea și termenii **adunarea megieșilor**, **jude**, **obștea țărănească**.

oameni de tras la șăici – obligație de a furniza vâslași pentru corăbiile ce aprovizionau Înalta Poartă. Este menționată în documentele redactate în Moldova în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. A se vedea și termenul **opăcinași**.

oameni experți – a se vedea termenul **prețuitori**.

obiceiul pământului – vechiul drept cutumiar românesc; inițial, desemna normele Legii țării; a se vedea și termenul *ius Valachicum* (1).

obișnuita obștească adunare - a se vedea termenul **adunarea obștească ordinară**.

oboroc – a se vedea termenul **obroc**.

obraz – 1. Soț, rudă; accepțiuni menționate de dispozițiile Cărții Românești de Învățătură. 2. Persoană; accepțiune menționată de dispozițiile legiurilor redactate în cea de a doua perioadă a regimului turco-fanariot.

obroc – 1. Daruri în natură, în natură și bani sau numai în bani, oferite periodic [anual]. 2. Rație cuvenită soldaților, slujbașilor, demnitarilor sau unor personalități; a se vedea și termenii **conac**, *descensus*, **mertic** (3). 3. Unitate de măsură, a cărei capacitate varia; la un moment dat, a ieșit din uz și va fi înlocuit cu banița; a fost menționat în mod frecvent în documentele redactate în Țara Românească și sporadic în cele redactate în Moldova. 4. Plata datorată morarului pentru măcinat, stabilită cu ajutorul unității de măsură numită obroc. 5. Anumite venituri în natură datorate domnului.

obște sătească – a se vedea termenul **obștea țărănească**.

obște teritorială – a se vedea termenul **obștea țărănească**.

obștea țărănească – sat; concept specific terminologiei juridice românești utilizate în evul mediu. A se vedea și termenii **adunarea megieșilor**, **jude**, **oameni buni și bătrâni**

ocină – 1. Proprietate privată asupra loturilor destinate agriculturii. 2. Proprietate privată al cărei titular se bucura de imunități de tip feudal. 3. Formă de stăpânire asupra pământului, similară proprietății, cu caracter ereditar. A se vedea și termenii **baștină**, **dedină**, **moșie**.

ocnă – 1. Mină de sare. 2. Venit realizat de conducătorul unui stat feudal din vânzarea monopolului de exploatare a sării. 3. Taxă plătită de persoanele implicate în transportarea și comercializarea sării. 4. Închisoare amenajată în cadrul salinelor, unde persoanele condamnate la muncă silnică pe tot timpul vieții sau pentru o anumită perioadă exploatau sarea.

ocol – 1. Ansamblu de sate dependente de un oraș sau de curțile domnești. 2. Subunitate administrativ-teritorială înființată ca efect al reformelor înfăptuite de Constantin Mavrocordat; la un moment dat, a fost înlocuită de plasă; a se vedea și termenul **plasă**.

ocolaș – slujbaș însărcinat cu conducerea unui ocol; exercita îndeosebi atribuțiuni de natură fiscală [strângerea birului]. Este menționat în documentele redactate în secolul al XVIII-lea în Moldova.

octave – termene de judecată stabilite în a opta zi de la celebrarea marilor sărbători religioase. Sunt menționate în documentele redactate în Transilvania. A se vedea și termenul **quindenele**.

officium palatinale – a se vedea și termenul **tabla principelui**.

ohabă – 1. Proprietate al cărei titular îi fuseseră acordate imunități de tip feudal; este menționată în documentele redactate în Țara Românească în perioada cuprinsă între secolele al XIV-lea și al XV-lea. 2. Proprietate ce putea fi transmisă pe cale succesorală; este menționată în documentele redactate în Țara Românească în perioada cuprinsă între secolul al XVI-lea și începutul secolului al XVIII-lea. A se vedea și termenul **uric**.

oierit – dare percepută inițial în natură, ulterior în bani, asupra oilor scoase la păscut. Este menționată în documentele redactate în Moldova și Țara Românească. A se vedea și termenii **bârsani**, **goștină**, **quingagesima ovium**, **vama oilor**.

oile de sursat – a se vedea termenul **sursat**.

om domnesc – reprezentant al domnului însărcinat a îndeplini poruncile acestuia. Este menționat în documentele redactate în perioada cuprinsă între secolele al XVII-lea și al XIX-lea. A se vedea și termenii **ciobote**, **treapăd**.

opăcinași – obligație de a furniza vâslași pentru corăbiile ce aprovizionau Înalta Poartă. Este menționată în documentele redactate în Țara Românească în secolele al XVI-lea și al XVII-lea. A se vedea și termenul **oameni de tras la șăici**.

operarii – jeleri cărora nu le fusese atribuit pământ spre folosință și care nu exercitau dreptul de proprietate asupra casei în care locuiau. Erau folosiți ca zilieri. A se vedea și termenul **jeleri**.

opreală – arestare.

oprire – poprire.

orânda paharului – monopolul feudal al vânzării vinului și rachiului produs pe o moșie.

orândar – persoană care arenda monopolurile feudale ale stăpânilor de moșii. Este menționat în documentele redactate în Moldova în secolele XVIII și XIX.

ordalie – probă în justiție constând în supunerea unei persoane la diferite încercări în vederea dovedirii adevărului sau a constatării nevinovăției acesteia, cu credință că acestea vor fi dovedite cu ajutorul divinității. A se vedea și termenii **jurământul cu brazda în cap**, **proba fierului roșu**.

ordonanțe – a se vedea termenul **patente**.

orfanotrofie – loc în care erau adăpostiți și îngrijiți copiii orfani și săraci, cu venituri provenite din cutia milei. A se vedea și termenul **cutia milei**.

ordo decurionum – consiliu ce exercita conducerea coloniilor și municipiilor. Era compus din cetățeni romani [30-50], aleși din 5 în 5 ani,

oric – a se vedea termenul **uric**.

osândă – pedeapsă; sancțiune penală. A se vedea termenul **certare**.

osânda pe cap – pedeapsa cu moartea.

osluh – infracțiune constând în nesupunerea boierilor față de autoritatea domnească, în cea oamenilor dependenți ce locuiau pe moșii în raport cu stăpânii acestora, în nerespectarea ordinului unui dregător sau a unei hotărâri judecătorești emisă ori întărită de domn; era sancționată în mod diferit, în funcție de categoria socială din care făcea parte infractorul. A se vedea și termenul **hiclenie**.

otaștină – formă a rentei de tip feudal plătită de proprietarii viței de vie stăpânului moșiei; inițial era percepută în natură, însă pe fondul dezvoltării economiei de schimb a fost percepută în bani. A se vedea și termenul **vinărici**.

otcină – a se vedea termenul **ocină**.

otcup – arendarea unor servicii publice generatoare de venituri, care constituiau monopolul statului. A se vedea și termenul **otcupcii**.

otcupcii – beneficiarii otcupului. A se vedea și termenul **otcup**.

otcupcici – a se vedea termenul **otcupcii**.

otnină – a se vedea termenul **ocină**.

otrăvire – infracțiunea de a pregăti, depozita sau vinde otrava ori de a o utiliza în vederea comiterii unui omor.

– = P = –

Pandectele lui Toma Carra – codificare legislativă în domeniul civil, fără caracter oficial, realizată în anul 1806 de paharnicul Toma Carra. Deși trebuia să cuprindă și dispoziții referitoare la lucruri și acțiuni, autorul a redactat doar partea privind persoanele.

paharnic – mare dregător însărcinat cu aprovizionarea pivnițelor domnești. Trebuia să aibă grijă de băutura domnului și să se asigure că nu este otrăvită; a se vedea și termenul **credință**. În timp, atribuțiunile sale s-au înmulțit, astfel încât acesta exercita atribuțiuni de natură judiciară, administrativă și militară; a se vedea și termenul **curtean**. Venitul său era alimentat din plocioanele primite de la subalterni sau din diverse dări. Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, rolul acestui dregător a decăzut, întrucât principalele lui atribuții sunt preluate de cupar. A se vedea și termenii **cupar**, **păhărnice**, **pivnicer**.

pan – *jupan*. Este menționat în documentele redactate în Moldova.

paraferna – a se vedea termenul **exoprica**.

paraphernum – a se vedea termenul *res paraphernales*.

paricid – infracțiune constând în uciderea părinților, ascendenților, descendenților, soțului sau soției. Pedepsa aplicabilă acestei infracțiuni era moartea, care putea fi uneori însoțită și de pedepse corporale.

pars fructuum – a se vedea termenul **nona**.

pasuri domnești – a se vedea termenul **pasuș**.

pasuș – pașaport, autorizație de circulație dintr-o țară în alta sau de exercitare a unor acte de comerț. Termenul este specific relațiilor dintre Transilvania și celelalte țări române. Putea fi eliberat de domn sau de spătar, cu acordul domnului, de juzii orașelor transilvănene sau de pașalele aflate la conducerea raialelor. Odată cu dezvoltarea limbajului diplomatic, s-a realizat și distincția între scrisorile de recomandare și pașapoarte, ca documente eliberate de departamentul externelor sau de oficiile diplomatice, prin care se acordă cetățenilor unui stat dreptul de a se deplasa în altă țară.

pașalâc – 1. Înalt demnitar otoman. 2. Unitate administrativ-teritorială din Imperiul Otoman, asupra căreia un pașă de un anumit rang exercita atribuțiuni administrative și militare. Această condiție juridică a fost atribuită și unor regiuni românești înglobate din punct de vedere administrativ Imperiului otoman.

patentă – izvor de drept scris, materializat sub forma unei ordonanțe emise de șeful statului, fără concursul corpului legislativ. Pe această cale, unii împărați austrieci au încercat să îmbunătățească condiția juridică a românilor, evitând intervenția corpului legislativ, compus din membrii națiunilor privilegiate.

patriciat – elita orășenilor din Transilvania, care deținea puterea economică și monopolul funcțiilor municipale.

pauperes – iobagi foarte săraci. A se vedea și termenul **iobagi**.

păharnic – a se vedea termenul **paharnic**.

păhărnicea – subalterni ai marelui paharnic. Erau însărcinați să toarne în paharele invitaților la mesele domnești. Întrucât erau numeroși, în Țara Românească erau organizați în funcție de anumite criterii și încadrați în armată. A se vedea și termenul **paharnic**.

pălmași – constituiau pătura de jos a clăcașilor, care prestau claca cu brațele. A se vedea și termenii **clacă**, **clăcași**.

pământean – 1. Locuitor al unei țări ce exercita dreptul de proprietate asupra pământului. 2. Țăranii liberi. 3. Locuitorii țărilor române născuți din strămoși autohtoni. 4. Locuitori supuși normelor juridice ale țării; puteau avea acest statut atât autohtonii, cât și străinii care fuseseră împământeniți [fuseseră asimilați autohtonilor, dobândiseră calitatea de cetățean al noului stat]. A se vedea și termenul **indigenat**.

părinte sufletesc – adoptator.

părpăr – a se vedea termenul **părpărit**.

părpărit – dare plătită pentru comercializarea anumitor produse [vin, cereale, pește]. Este menționată în documentele redactate în Țara Românească. A se vedea și termenul **leu pe bute**.

pără – a se vedea termenul **jalbă**.

părpăr – a se vedea termenul **părpărit**.

pârcălabi– 1. Dregător ce deținea comanda unei cetăți. Exercita atribuțiuni militare, administrative și judiciare; a se vedea și termenii **căpitan**, **pârcălăbie**. 2. Mărunt dregător sătesc ce exercita atribuțiuni de natură administrativă și judiciară; a se vedea și termenul **vataman**.

pârcălab de oraș – dregător domnesc ce exercita importante atribuții privind conducerea orașelor. Atribuțiunile sale se suprapun cu cele ale organelor de conducere alese de orășeni. Este menționat în documentele redactate în Țara Românească în perioada cuprinsă între secolele al XV-lea și al XVII-lea.

pârcălabie – 1. Dregătoria de pârcălab; a se vedea și termenul **pârcălab**. 2. Taxă ce greva bunurile care tranzitau sau erau comercializate într-un târg. Ulterior, funcțiile ei vor fi preluate de alte dări cu o sferă de cuprindere mult mai largă; a se vedea și termenul **mortasipie**. În Moldova, pentru a se evita impozitarea excesivă a mărfurilor, pârcălăbia a fost transformată într-o taxă plătită în ținuturile de margine, care va fi desființată prin dispozițiile Regulamentelor Organice. 3. Amendă plătită pentru boii care se rătăceau de turmă. Este menționată în documentele redactate în Moldova în secolul al XVIII-lea.

pârgari – membri ai organelor colective ale orașelor și târgurilor. Se aflau sub conducerea unui județ [Țara Românească], șoltuz [Moldova] sau jude [Transilvania]. Exercitau atribuțiuni de natură administrativă și judiciară. A se vedea termenii **județ**, **șoltuz**, **jude**.

pecetie – pecete; sigiliu cu ajutorul căruia se păstra integritatea scrisorilor, se confirma faptul că un document emană de la autorul său ori se atribuia unui înscris caracter autentic. Era deținut de domn, dregători, orașe sau chiar de particulari. A se vedea și termenii **a pune degetul în loc de pecete**, **hrisov**.

pecetluire – a se vedea termenul **înfierare (1)**. Este menționată în documentele redactate în secolul al XVII-lea.

pecetluit – a se vedea termenul **pecetluituri roșii**.

pecetluituri roșii – adeverințe emise persoanelor impuse la plata birului. Termenul este introdus în terminologia juridică utilizată în Moldova ca urmare a reformelor înfăptuite de Constantin Mavrocordat. A se vedea și termenii **hârtiaș, hârtie**.

peciate – a se vedea termenul **pecetie**.

peharnic – a se vedea termenul **paharnic**.

perepisnic – funcționar ce exercita atribuții în legătură cu stabilirea și încasarea birului. Este menționat în documentele redactate în Moldova la sfârșitul secolului al XVI-lea și în secolul al XVII-lea. A se vedea și termenii **bir, birari**.

pererubnic – a se vedea termenul **perepisnic**.

pererupt – a se vedea termenul **perepisnic**.

perper – a se vedea termenul **părpărit**.

peșcheș – 1. Daruri în bani sau în natură primite de sultan sau de alți dregători otomani din partea domnitorilor români. Acestea se plăteau anual sau cu ocazia anumitor evenimente; a se vedea și termenii **geaigea, mucarerul mare, mucarerul mic**. 2. Daruri pe care le puteau primi unii dregători români. Această accepțiune a termenului este menționată în Manualul juridic al lui Andronache Donici

piatră – 1. Unitate de măsură a greutatei cerii [Moldova] sau a unor cereale și a făinei [Țara Românească]; a se vedea și termenul **camănă**. 2. Semne prin care se marcau granițele dintre proprietăți; semne de hotar; a se vedea și termenul **hotar**.

pileati – a se vedea termenul **tarabostes**.

pisar – dregător al cancelariei domnești care trebuia să redacteze documentele ce emanau de la domn. Este menționat în documentele redactate în Moldova începând din secolul al XV-lea.

pitac – act cu caracter oficial, prin care se conferea un titlu nobiliar unei persoane.

pitar – dregător însărcinat cu aprovizionarea curții domnești cu pâine proaspătă. Ulterior, va participa la lucrările sfatului domnesc. În această calitate sporesc și atribuțiile sale, în sensul că va îngriji caii domnului, atelajele acestuia și va putea judeca anumite procese. În secolul al XIX-lea, acest termen va desemna doar un titlu de noblete.

pivnicer – mic dregător însărcinat să administreze pivnița cu vinuri. În Țara Românească este subordonat cuparului, pe când în Moldova paharnicului. A se vedea și termenii **cupar**, **paharnic**.

pivnicerit – dare plătită de deținătorii pivnițelor în care erau depozitate și comercializate băuturile spirtoase. Este menționată în documentele redactate în Moldova în secolul al XVIII-lea. A se vedea și termenul **camănă**.

pixidari – luptători pedestri ce proveneau din rândurile secuimii. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, unii dintre ei au căzut în rândurile iobăgimii. Cei care și-au păstrat statutul de om liber erau scutiți de dări în schimbul unor sarcini de natură militară. A se vedea și termenii **dorobanți**, **drabanți**.

plai – 1. Punct de trecere a frontierei. 2. Subunitate administrativ teritorială; subdiviziune a județelor din zonele de munte ale Țării Românești, menționată în documentele redactate în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. În perioada domniilor fanariote era conduse de vâtafii de plai, iar după adoptarea Regulamentelor organice de subocârmuitor. A se vedea și termenul **plăieși**.

plasă – 1. Moșie; parte dintr-o moșie. 2. Subunitate administrativ teritorială; subdiviziune a județelor din Țara Românească, menționată în documentele redactate în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. În perioada domniilor fanariote erau conduse de zapcii de plasă, iar după adoptarea Regulamentelor organice de subocârmuitor; a se vedea și termenii **ispravnic (3)**, **ocol (2)**.

plata capului – a se vedea termenul **compozițiune**.

plăiași – a se vedea termenul **plăieși**.

plăieși – locuitori ai satelor din regiunile montane ale Țării Românești, însărcinați cu supravegherea trecerii peste plaiuri. În schimbul acestor atribuții, se bucurau de scutiri de dări. A se vedea și termenul **plai (2)**.

plângere – a se vedea termenul **jalbă**.

plean – prada de război.

plocon – dar făcut cu anumite ocazii. Odată cu dezvoltarea relațiilor de tip feudal, va desemna obligația locuitorilor țărilor române de a face daruri unui demnitar sau stăpânului feudal, care putea fi chiar domnitorul. A se vedea și termenul **colac (1)**.

poartă – unitate fiscală transilvană organizată pe criterii de natură economică, cu ajutorul căreia se realiza impunerea dărilor. Dacă în secolul al XIV-lea se identifica printr-o singură gospodărie, ulterior era formată din mai multe gospodării; a se vedea și termenii **darea regală**, *lucrum camerae*.

poarta domnească – organ judiciar prin care domnul exercita atribuțiunile privind organizarea și desfășurarea proceselor. Este menționat în documentele redactate în Moldova.

poclou – a se vedea termenul **plocon**.

podan – țăran aservit. Acest termen este întâlnit în documentele redactate în Moldova și în Țara Românească între secolele al XVI-lea și al XVIII-lea.

podvoadă – a se vedea termenul **cărătură**.

pogonărit – dare datorată de proprietarii viilor. Unitatea de impunere era pogonul. A se vedea și termenii **vădrărit**, **vinărici**.

pondere – dare în bani ce greva gospodăriile țărănești aflate pe domeniile pe care regele Ungariei le deținea în Transilvania. Este menționată în documentele redactate în secolul al XIII-lea.

ponturi gospod – decizie prin care domnul reglementa obligațiile ce reveneau țăranilor în raport cu marii feudali.

portar – dregător căruia îi reveneau paza porții domnești, primirea și găzduirea solilor și participarea la operațiunile privind delimitarea proprietăților.

portiones canonicae – a se vedea termenul **eclejie**.

porțion – obligația de a procura alimente necesare întreținerii armatei austriece. Este menționată în documentele redactate în Transilvania.

posadă – 1. Punct păzit de trecere a frontierei. 2. Obligația de a păzi granița.

possessio – 1. Moșie. 2. Mod de stăpânire a unui bun imobil. Ambele accepțiuni sunt menționate în documentele redactate în Transilvania.

poslușnici – țărani scutiți de anumite obligații fiscale [datorate domniei] în favoarea unor biserici sau mănăstiri, iar uneori în favoarea unui boier. A se vedea și termenul **scutelnici**.

postelnic – dregător ce exercita, inițial, atribuții legate de persoana domnului [avea grija de odaia domnului, introducea solii în audiență]; ulterior, odată cu dobândirea calității de membru al Sfatului domnesc, atribuțiile sale au sporit, în sensul că îi reveneau importante atribuții de protocol, juca un rol activ în politica externă și exercita jurisdicția supra curtenilor.

poșlinari – slujbași însărcinați cu strângerea vămile percepute pentru exportul vitelor și seului.

poștarit – obligație a locuitorilor de a contribui la asigurarea serviciilor poștale ale principelui. Este menționată în documentele redactate în Transilvania. A se vedea și termenul **conac**.

poteră – 1. Grup de oameni însărcinat a urmări, descoperi și pedepsi infractorii. 2. Soldați aflați în slujba domnitorilor fanarioți, folosiți în vederea stărpirii haiducilor.

potlogărie – furt mărunț. Este menționat în documentele redactate în Moldova. A se vedea și termenul **furtușag**.

pradă – 1. Executarea silită a unei obligații fiscale sau a unei amenzi. 2. Tranzacție; clauză contractuală prin care părțile contribuie la stingerea unei pricini sau preîntâmpină nașterea unui nou proces.

pravilă – 1. Normă juridică scrisă. 2. Dispoziție legală.

Pravila aleasă – izvor al vechiului drept românesc. A fost scrisă în limba română, în anul 1632, în Moldova, de logofătul Eustratie. La redactarea ei au fost folosite surse legislative bizantine.

Pravila cea mare – 1. Cea mai veche pravilă din Moldova. A fost redactată în limba slavonă, în anul 1474, de ieromonahul Ghervasie, la porunca lui Ștefan cel Mare. 2. A se vedea termenul **Îndreptarea legii**.

Pravila cea mică – vechi izvor al dreptului românesc. A fost redactată și tipărită în limba română, în anul 1640, la porunca lui Matei Basarab. La întocmirea ei au fost utilizate izvoare mai vechi ale dreptului românesc.

Cuprinde dispoziții de drept laic și canonic. A fost publicată în două ediții. Ediția pentru Țara Românească a fost prefătată de mitropolitul Teofil, pe când cea pentru Transilvania de mitropolitul Ghenadie.

Pravila de la Govora – a se vedea termenul **Pravila cea mică**.

Pravila de la Ieud – a se vedea termenul **Pravila Sfinților Apostoli**.

Pravila de la mănăstirea Bisericani – vechi izvor al dreptului românesc. A fost redactată în limba slavonă, în anul 1512, de ieromonahul Nicodem la porunca lui Bogdan al III-lea.

Pravila de la mănăstirea Neamțului – vechi izvor de drept canonic, redactat în limba slavonă, în anul 1557, la porunca mitropolitului Grigore.

Pravila de la mănăstirea Putna – vechi izvor de drept canonic, redactat în anul 1581 în limba slavonă, care avea o traducere interliniară în limba română. A fost destinată episcopiei Romanului, după care a fost dăruită mănăstirii Putna de către episcopul Eustratie.

Pravila de la Târgoviște – izvor de drept canonic. A fost scrisă în limba slavonă de grămaticul Dragomir, în anul 1452, din porunca domnului Vladislav. La redactarea ei au fost folosite Sintagma alfabetică a lui Matei Vlastares, nomocanoane ale părinților bisericii, texte din legislația bizantină și din texte referitoare la organizarea ierarhică a bisericii.

Pravila lui Lucaci Scholasticul – a se vedea termenul **Pravila de la mănăstirea Putna**.

Pravila Sfinților Apostoli – izvor al vechiului drept românesc. Este prima pravilă în limba română, scrisă între anii 1560 și 1580 de diaconul Coresi, la Brașov. Un exemplar incomplet a fost descoperit în anul 1921 la Ieud, în Maramureș.

Pravilniceasca condică – codificare legislativă realizată în anul 1775 în Țara Românească, din porunca domnitorului Alexandru Ipsilanti, ce a intrat în vigoare în anul 1780. A fost redactată în două versiuni, una în limba greacă, iar cealaltă în limba română. Un rol important în redactarea sa i-a revenit lui Enăchiță Văcărescu, care a folosit normele vechiului drept cutumiar românesc, jurisprudența, doctrina modernă și norme ale dreptului bizantin. Cele mai importante dispoziții sunt în materie judiciară. Alături de ele, regăsim și norme în materie civilă, privind organizarea administrativă și reguli privind reglementarea raporturilor

dintre boieri și țărani. În fapt, a fost aplicată până la adoptarea Legiurii Caragea, însă, în realitate, a fost abrogată prin dispozițiile Codului civil care a intrat în vigoare în anul 1865. A se vedea și termenii **departamenturi**, **Legiuirea Caragea**, **sfat domnesc**.

prădalica – dreptul de retract al domnului, în virtutea căruia bunurile fără stăpân sau cele confiscate de la boierii hiclei reveneau în proprietatea supremă a acestuia. În calitate de titular al acestui drept, domnul putea renunța, cu titlu oneros sau cu titlu gratuit, la exercitarea sa. A se vedea și termenii **darea calului**, **darea cupei**, **desherență**, **domn**, ***dominium eminens***..

preacurvie – adulter.

preputor – subiect activ al infracțiunii de denunțare calomnioasă.

prețuitori – experți; persoane ale căror cunoștințe de specialitate contribuiau la clarificarea problemelor tehnice dintr-un litigiu.

pribegi – a se vedea termenul **fugari**.

pricină – **1.** Capitol. Este menționat de dispozițiile Cărții Românești de Învățătură; a se vedea și termenii **glavă**, **zacie**. **2.** Proces.

pricut – *cut*. Este menționat în documentele redactate în Moldova. A se vedea și termenii **cot (1)**, **cătun**.

prigonire – **1.** *Pricină (2)*. Este menționată de dispozițiile Legiurii Caragea.

principat – Stat condus de un principe. Această formă de organizare statală este proprie Transilvaniei în perioada cuprinsă între 1541 și 1867. A se vedea și termenul **principe**.

Principatele române – sintagmă prin care erau denumite țările române.

principe – conducătorul unui principat. A se vedea și termenul **principat**.

Principatus Valachiae supremus director – director suprem al Olteniei; persoana însărcinată să administreze Oltenia în timpul ocupației austriece.

prinsoare – convenție.

priores inquilini – jeleri care exercitau dreptul de proprietate asupra locuinței, deși nu aveau sesie sau le fusese atribuită o porțiune dintr-o sesie. A se vedea și termenul **jeleri**.

pripas – 1. Amendă aplicată persoanelor ale căror vite erau găsite păscând pe terenul altei persoane. 2. Vită rătăcită, ieșită de sub paza juridică a stăpânului, găsită pe terenul altei persoane. A se vedea și termenii **colac (2)**, **ispașă (1)**.

pripășar – dregător domnesc de mică importanță care încasa amenzile aplicate pentru vitele de pripas. Se afla în subordinea vornicului. A se vedea termenii **gloabă**, **pripas (1)**, **vornic**, **vornici de pripasuri**.

prisăcărit – dare în bani datorată de persoanele care se ocupau de creșterea albinelor. Este menționată în documentele redactate în Moldova în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. A se vedea și termenii **deseatină**, **dijmărit**, **stupărit**, **stupi**.

pristavi – 1. Slujbași transilvăneni însărcinați cu executarea hotărârilor instanțelor judecătorești sau a celor care emanau de la rege ori de la nobili. 2. Slujbași care prezentau hotărârile domnești locuitorilor țării.

privilia – privilegiu; regim legal cu caracter excepțional, specific feudalismului. Inițial era apanajul marilor proprietari funciari, pentru ca mai târziu să fie acordat de domn anumitor categorii socio-profesionale. Putea fi de natură fiscală, judiciară, administrativă sau comercială. În această formă este menționat în unele documente redactate în secolul al XV-lea în Moldova.

privilegiul masculinității – drept al descendenților masculini de a exclude pe fiice de la moștenirea părinților. Este întâlnit în documentele redactate în Țara Românească și în Țara Făgărașului.

proba fierului roșu – mijloc de probă specific justiției feudale din Transilvania, prin care se invoca intervenția divinității în vederea descoperirii adevărului. Presupunea desfășurarea unui ritual în prezența episcopului catolic din Oradea. Mai întâi se săvârșea o slujbă religioasă; apoi martorii, chezașii, iar uneori însăși reclamanții purtau în mână o bucată de fier înroșit pe o distanță scurtă, urmând ca mâna să fie protejată cu un bandaj, care era sigilat. După 8 zile, era rupt pentru a se examina mâna. Dacă aceasta nu se vindecase, înseamnă că cel care fusese supus acestei probe nu avea dreptate. A se vedea și termenul **ordalie**.

procurator financiar – înalt funcționar imperial ce exercita atribuțiuni de natură financiară în anumite provincii ale Imperiului Roman. A se vedea și termenii **Dacia**, **Dacia Superior**, **Dacia Apulensis**, **legatus Augusti**.

procurator prezidial – guvernator al provinciilor romane, provenit din ordinul ecvestru, ce avea în subordine trupe auxiliare și exercita atribuțiuni administrative, fiscale și judiciare. A se vedea termenii *Dacia Inferior*, *Dacia Porolissensis*, *Dacia Malvensis*, *ius gladii*.

protimisis – drept de preemțiune. Era opozabil *erga omnes* și izvora din anumite raporturi [devălmășie, rudenie etc.], expres prevăzute de normele dreptului feudal, care acordau titularului acestuia prioritate la cumpărarea unei proprietăți funciare. Se realiza în două forme: precumpărarea și răscumpărarea. Prima formă presupunea obligația înstrăinătorului de a-l invita pe titularul dreptului de protimisis să cumpere bunul. Dacă acesta refuza, bunul putea fi înstrăinat oricui. Cea de a doua formă opera atunci când înstrăinătorul încerca să eludeze normele privind precumpărarea și consta în răscumpărarea bunului de la persoana care îl dobândise în mod ilegal. A se vedea și termenul **înfrățire pe moșie**.

protocolul circularelor – a se vedea termenul **protocol de porunci**.

protocolul comisiilor – a se vedea termenul **protocol de porunci**.

protocol de porunci – registru cu ajutorul căruia membrii clerului transilvan țineau evidența hotărârilor luate de împăratul Austriei sau de guvernii. A se vedea și termenul **guvernii**.

protopop – cleric însărcinat cu atribuții administrative [controla buna desfășurare a serviciului religios, precum și alte activități ce reveneau în sarcina membrilor clerului aflați în subordinea sa etc.] și judiciare [cerceta pricinile bisericești și pe cele care cădeau sub incidența tainelor bisericești, judeca unele dintre aceste pricini și chiar anumite pricinile mărunte dintre laici etc.].

punere de foc – 1. Infracțiunea de incendiere, cu sau fără intenție, a bunurilor aparținând altei persoane. În funcție de gravitatea faptei și de natura bunului afectat de incendiu, erau aplicate pedepse corporale, însoțite de pedepse pecuniare sau de pedepse privative de libertate. În anumite situații, putea fi aplicată inclusiv pedeapsa cu moartea. 2. Modalitate de defrișare a terenurilor destinate agriculturii.

punere în furci – a se vedea termenul **furci**.

purtare prin târg – a se vedea termenul **darea prin târg**.

pușcărie – a se vedea termenul **închisoare**.

putere – unitate de impunere determinată de valoarea patrimoniului categoriilor fiscale. Acest termen este menționat în documentele redactate în Țara Românească. A se vedea și termenul **cislă (3)**.

– = **Q** = –

quindenele – termene de judecată. Se stabileau, de regulă, în a cincisprezecea zi de la lăsarea la vatră a militarilor. Sunt menționate în documentele redactate în Transilvania. A se vedea și termenul **octave**.

quingagesima ovium – dare în natură plătită de românii din Transilvania, al cărei obiect impozabil erau oile. De regulă, cuantumul acesteia echivala cu a cincizecea parte din obiectul impozabil. A se vedea și termenii **oierit, goștină**.

– = **R** = –

raclă – lot din proprietatea devălmașă, destinat agriculturii, asupra căruia membrii obștii exercitau o stăpânire individuală. Odată cu evoluția ideilor juridice, acest lot a dobândit caracter ereditar și s-a transformat într-o veritabilă proprietate privată asupra pământului. A se vedea și termenul **hliză**.

raderea bărbii – pedeapsă infamantă pe care domnul o putea aplica boierilor.

radere de la dajdie – scoatere din evidența organelor fiscale a unui contribuabil.

raia – 1. Locuitorii Imperiului otoman cărora, prin prisma activităților de natură economică desfășurate, le reveneau anumite obligații fiscale. 2. Cetăți cucerite, aflate pe teritoriul țărilor române, care asigurau dominația Imperiului otoman.

răboj – mod primitiv de evidență a îndeplinirii anumitor obligații de către membrii unei familii

răscumpărarea capului – a se vedea termenul **compozițiune**.

răscumpărarea gâtului – a se vedea termenul **compozițiune**.

răscumpărarea temniței – dare în bani datorată de persoanele condamnate la pedepse cu închisoarea. Este menționată în documentele redactate în Transilvania. A se vedea și termenul **banii grosului**.

răsură – dare suplimentară ce alimenta fondurile din care erau plătiți funcționarii statului.

răvaș de drum – a se vedea termenul **pasuș**.

răzeș – țăran liber. Este menționat în documentele redactate în Moldova. A se vedea și termenul **moșnean**.

rânduiala sursatului – a se vedea termenul **sursat**.

Regulamentele Organice - acte cu valoare constituțională adoptate pentru Moldova și Țara Românească din inițiativa administrației ruse instalată în urma războaielor ruso-turce din deceniul al treilea al secolului al XIX-lea, care au contribuit la modernizarea vieții sociale și de stat. În anul 1828 s-au constituit două comisii care, sub îndrumarea vice-gubernatorului Minciaki au elaborat proiectele acestora, care au fost aprobate de adunările obșești extraordinare în anul 1830, întărite de Turcia, după care au intrat în vigoare în anii 1831 [Țara Românească] și 1832 [Moldova].

Regium Gubernium – a se vedea termenul **guberniu**.

res paraphernales – bunurile imobile care erau dăruite femeii de diverse persoane (soț, părinți, frați etc.) cu ocazia logodnei sau a căsătoriei, care constituiau proprietatea soției. A se vedea și termenii **daruri nuntești**, **exoprica**.

rezerva feudală – parte a moșiei boierești, rezervată stăpânirii exclusive a feudalului. Cuprindea curtea, locuințele destinate slugilor și terenul arabil exploatat de țăranii aserviți în folosul boierului. Uneori, putea cuprinde și bunuri imobile cu o altă destinație [pășuni, grădini etc.]. A se vedea și termenul **delniță (3)**.

ridicare în furci – a se vedea termenul **furci**.

robi – persoane lipsite de libertate, provenite din rândul tătarilor sau al Țiganilor. Condiția lor juridică era superioară celei a sclavilor, întrucât nu puteau fi omorâți de stăpâni și aveau capacitate juridică [puteau dobândi bunuri, puteau încheia contracte]. Erau de trei feluri: domnești, boierești și mănăstirești. A se vedea și termenul **dreptul holopilor**.

robotă – formă a rentei de tip feudal constând în obligația țăranilor aserviți de a munci, în mod gratuit, în folosul nobililor.

roșii – *curteni*. Sunt menționați în documentele redactate în secolele al XVI-lea și al XVII-lea în Țara Românească.

roșii aleși – a se vedea termenul **roșii**.

rumâni – țărani aserviți. Sunt menționați în documentele redactate în Țara Românească. A se vedea și termenii **drept de strămutare**, **găleata de ieșire**, **jeleri**, **legare de glie**, **vecini**.

runc – curătură. Acest termen este menționat în documentele redactate în Moldova.

rușală – a se vedea termenul **curtenie**.

– = S = –

sameș de carvasara – slujbaș însărcinat a organiza evidența taxelor ce trebuiau plătite pentru depozitarea mărfurilor importate sau aflate în tranzit.

săcătură – curătură. Acest termen este menționat în documentele redactate în Moldova.

sădire – emfiteuză; este menționată în documentele redactate în Țara Românească. A se vedea termenul **embatic (1)**.

să-i fie de ocină și ohabă – formulă concentrată de acordare a imunității de tip feudal. Este menționată în documentele redactate în Țara Românească. A se vedea și termenii **ocină**, **ohabă**.

să-i fie uric cu tot venitul – formulă concentrată de acordare a imunității de tip feudal. Este menționată în documentele redactate în Moldova. A se vedea și termenii **ocină**, **ohabă**, **uric**.

sălaș – formă de comuniune asemănătoare familiei, specifică robilor, formată din ȝigan, ȝigancă, copiii și nepoții acestora.

să poarte pâra – obligația vânzătorului de a garanta împotriva evicțiunii, adică de a-l feri pe cumpărător de a fi depozat de lucru pe cale juridică.

sânge amestecat – a se vedea termenul **amestecare de sânge**.

scoatere din catastif – a se vedea termenul **raderea de la dajdie**.

scrisori libere domnești – a se vedea termenul **pasuș**.

scutelnici – țărani aserviți scutiți de anumite obligații față de domnie. A se vedea și termenul **poslușnici**.

secfestru – sechestr; măsură asiguratorie prin care se indisponibilizează bunurile debitorului în vederea executării acestuia [sechestrul asigurător] sau se încredințează obiectul litigios unei persoane până la soluționarea procesului [sechestrul judiciar].

secvestru – a se vedea termenul **secfestru**.

sedes iudiciaria nobilium – a se vedea termenul **sedes nobilitares**.

sedes nobilitares – instanțe judecătorești care funcționau la nivelul comitatelor. Judecau apelurile referitoare la hotărârile pronunțate de instanțele domeniale, precum și anumite litigii în primă instanță. Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea sunt transformate în table permanente. A se vedea și termenii **table permanente**, **tabla principelui**.

seliște – 1. Terenuri amenajate prin munca proprie, destinate lucrărilor agricole, care făceau parte din anumite sate sau care, ele însele, s-au transformat în obști teritoriale. 2. Terenul destinat locuinței unui țăran. 3. A se vedea termenul **vatra satului**. 4. A se vedea termenul **hotarul satului**.

senet – 1. Act prin care se dovedea existența unui drept de creanță. 2. Hotărâre a unei instanțe judecătorești. Ambele accepțiuni sunt menționate în documentele ce încep a fi redactate în secolul al XVIII-lea, pe fondul intensificării relațiilor juridice cu turcii. A se vedea și termenul **zapis**.

servus – rob.

sessio colonialis – a se vedea termenul **sesie** (1).

sessio iobagionalis – a se vedea termenul **sesie** (1).

sessio parochialis – a se vedea termenul **sesie** (3).

sesie – 1. Teren acordat iobagilor cu titlu de folosință. 2. Lot atribuit familiilor grănicerești cu titlu de posesiune. 3. Lot din proprietatea bisericii, aflate în folosința preotului paroh. 4. Denumire a anumitor loturi aflate în stăpânirea nobililor.

scrisori libere domnești – a se vedea termenul **pasuș**.

scutelnici – țărani aserviți scutiți de anumite obligații față de domnie. A se vedea și termenul **poslușnici**.

sechestr – sechestr; măsură asiguratorie prin care se indisponibilizează bunurile debitorului în vederea executării acestuia [sechestr asigurător] sau se încredințează obiectul litigios unei persoane până la soluționarea procesului [sechestr judiciar].

sechestr – a se vedea termenul **sechestr**.

sedes iudiciaria nobilium – a se vedea termenul **sedes nobilitares**.

sedes nobilitares – instanțe judecătorești care funcționau la nivelul comitatelor. Judecau apelurile referitoare la hotărârile pronunțate de instanțele domeniale, precum și anumite litigii în primă instanță. Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea sunt transformate în table permanente. A se vedea și termenii **table permanente**, **tabla principelui**.

seliște – 1. Terenuri amenajate prin munca proprie, destinate lucrărilor agricole, care făceau parte din anumite sate sau care, ele însele, s-au transformat în obști teritoriale. 2. Terenul destinat locuinței unui țăran. 3. A se vedea termenul **vatra satului**. 4. A se vedea termenul **hotarul satului**.

senet – 1. Act prin care se dovedea existența unui drept de creanță. 2. Hotărâre a unei instanțe judecătorești. Ambele accepțiuni sunt menționate în documentele ce încep a fi redactate în secolul al XVIII-lea, pe fondul intensificării relațiilor juridice cu turcii. A se vedea și termenul **zapis**.

servus – rob.

sessio colonialis – a se vedea termenul **sesie (1)**.

sessio iobbagionalis – a se vedea termenul **sesie (1)**.

sessio parochialis – a se vedea termenul **sesie (3)**.

sesie – 1. Teren acordat iobagilor cu titlu de folosință. 2. Lot atribuit familiilor grănicerești cu titlu de posesiune. 3. Lot din proprietatea bisericii, aflate în folosința preotului paroh. 4. Denumire a anumitor loturi aflate în stăpânirea nobililor.

sesiune – a se vedea termenul **sesie**.

sfatul oamenilor buni și bătrâni – a se vedea termenul **oameni buni și bătrâni**.

sfat domnesc – important organ de stat ce exercita atribuții administrative, politice și judiciare. Era format din reprezentanții mării boierimi și ai clerului. Componenta sa a variat de-a lungul timpului și își desfășura activitatea în locurile și la datele stabilite de domn. Imediat după fondarea statelor feudale de sine stătătoare, acest organ colectiv era format din boierii de țară, care luau decizii împreună cu domnul. Începând din secolul al XV-lea, pe fondul centralizării puterii, a fost format din dregători, care luau act de voința domnului. Odată cu instaurarea dominației otomane asupra Moldovei și Țării Românești, a fost denumit divan. Faptul că atribuțiile sale judiciare erau preponderente este demonstrat și în timpul regimului turco-fanariot, dovadă că acesta, în calitate de instanță supremă [formată din boieri veliți și prezidată de domn] judeca procese civile sau penale în calitate de primă instanță, în apel sau ca instanță supremă. A se vedea și termenul **dregător**.

signatio boum – dare în natură percepută de la secuii din Transilvania cu ocazia instalării regelui Ungariei pe tron, nașterii primului copil și cu ocazia celebrării primei căsătorii. În astfel de situații, fiecare familie trebuia să dea câte un bou.

silă – 1. Viol. 2. Teamă; viciu de consimțământ ce are drept corespondent în sistemul juridic modern violența.

sinet – a se vedea și termenul **senet**.

Sintagmation nomicon – a se vedea termenul **Pravilniceasca Condică**.

slobozie – sat nou sau repopulat, scutit de obligații fiscale pentru o anumită perioadă, ce se bucura de o anumită autonomie.

sluger – mare dregător însărcinat cu aprovizionarea cu carne a curții domnești.

slujbaş – funcționar public.

slujbe – dări în muncă ce trebuiau prestate în favoarea domniei.

Sobornicescul hrisov – norme juridice cu caracter special date de Alexandru Mavrocordat în anul 1785. În realitate, sunt 2 hrisoave domnești prin care se întăreau anaforale ale Divanului privind interzicerea unor acte

false de înstrăinare a pământurilor țăranilor către boieri și asigurarea unității familiilor robilor proveniți din rândul țăganilor. A se vedea și termenul **anafora**.

soțul este băgat în averea femeii – a se vedea termenul **ginerire pe curte**.

spătar – mare dregător muntean însărcinat cu purtarea spadei domnului la ceremonii. Ulterior, devine comandant al armatei. Exercita și atribuțiuni de natură judiciară. Un dregător similar a fost menționat și în documentele redactate în Moldova însă, spre deosebire de omologul său muntean, exercita doar atribuțiuni de natură administrativă și judiciară

specificationes – foi de mărturisanie; declarații ale boierilor referitoare la numărul țăranilor aflați pe moșiile lor. Sunt menționate în documentele redactate în Oltenia în timpul stăpânirii austriece.

sprevârstnici – minori cu vârsta cuprinsă între 12 [fetele], 14 ani [băieții] și 25 de ani. Se aflau în curatelă și puteau săvârși anumite acte juridice. Sunt menționați în textele Codului Calimah. A se vedea și termenul **nevârstnic**.

Statutele Țării Făgărașului – codificare legislativă elaborată în anul 1508 la cererea românilor din Țara Făgărașului. A fost realizată în limba latină și cuprinde obiceiurile juridice românești într-o formă concentrată. Conține norme de drept civil, penal și de procedură.

stăpâniri locurești – diferite bunuri imobile [loturi agricole, vaduri de moară etc.], desprinse din proprietatea devălmașă ca urmare a muncii depuse de membrii acesteia, stăpânite cu titlu de folosință individuală.

stâlpire – operațiune prin care se delimitau hotarele proprietăților imobiliare. A se vedea și termenii **împietrire**, **hotărnicie**.

stolnic – mare dregător însărcinat cu aprovizionarea curții domnești cu anumite alimente. La ospetele organizate de domn, gusta mâncarea ce urma a fi servită, pentru a se asigura că nu este otrăvită.

strunga – 1. Dare în natură plătită de proprietarii de oi din satele românești; este menționată în documentele redactate în Transilvania; a se vedea și termenii **folărit**, **quiquagesima ovium**. 2. Dare în natură ce avea ca obiect de impozitare produsele lactate; este menționată în documentele redactate în Moldova; a se vedea și termenul **cășărit**.

stupi – formă a rentei feudale în bani, ce avea ca obiect de impozitare stupii. Este menționată în documentele redactate în Țara Românească. A se vedea și termenii **albinărit**, **deseatină (1)**, **dijmărit (3, 4)**, **stupărit**.

stupărit – dare asupra stupilor. Este menționată în documentele redactate în Transilvania. A se vedea și termenii **albinărit**, **deseatină**, **dijmărit**, **stupi**.

subditi – a se vedea termenul **libertini (2)**.

subsidia – obligație fiscală, cu caracter excepțional, necesară plății tributului datorat turcilor. Este menționată în documentele redactate în Transilvania în secolul al XVI-lea. A se vedea și termenii **ajutoare**, **lucrum camerae**.

sudalmă mare – infracțiunea de defăimare; denunțare calomnioasă.

sudeț – a se vedea termenul **județ (2)**.

suhat – a se vedea termenul **adetul pășunii**.

sultan mezat – licitație publică organizată în vederea vânzării unui imobil.

suret – copie, reproducere a unui document oficial. Este un termen specific limbajului de specialitate utilizat în Moldova.

surghiun – exil.

sursat – măsură excepțională constând în luarea silită sau la prețuri derizorii a unor bunuri în vederea satisfacerii nevoilor armatei.

– = § = –

șătrar – a se vedea termenul **șetrar**.

șerbie – cea mai grea formă a aservirii țăranilor.

șetrar – mare dregător ce avea grijă de corturile domnești pe durata campaniilor militare. Spre deosebire de dregătorul muntean, cel moldovean coordona și artileria.

șoltuz – conducător al consiliului orășenesc. Exercita atribuții administrative și judiciare. În activitatea sa era ajutat de 12 pârgari. A se vedea și termenii **jude**, **județ**, **pârgari**.

ștreang – a se vedea termenul **furci**.

șugubină – a se vedea termenul **dușegubină**.

– = T = –

tabla principelui – instanța judecătorească supremă a Principatului autonom al Transilvaniei. Era formată din jurați ce proveneau din rândul nobilimii și prezidată de *primarius iudex*. Judecau anumite procese în apel, în primă și ultimă instanță. A se vedea și termenii *sedes nobiles*, **table permanente**.

table permanente – instanțe judecătorești care își desfășurau activitatea la nivelul unităților administrativ-teritoriale din Transilvania. Au preluat atribuțiile instanțelor care funcționaseră la nivelul scaunelor și districtelor săsești, comitatelor și a scaunelor secuiești. A se vedea și termenul *sedes nobiles*.

tabula septemviralis – a se vedea termenul **tabla principelui**.

tarabostes – membrii categoriei sociale privilegiate din societatea dacică. Factorii de conducere ai statului erau recrutați în exclusivitate din rândul acestora.

taxa pentru foc și fum – a se vedea termenul **fumărit (1)**.

tâlhușag – tâlhărie.

temlik – a se vedea termenul **hoget**.

terrigena – a se vedea termenul **pământean (1)**.

tifliki – a se vedea termenul **ciftlic**.

trabanți roșii – a se vedea termenul **pixidari**.

treapăd – taxă plătită pentru deplasarea oamenilor domnești de persoanele vinovate de nerespectarea poruncilor șefului statului. Este menționată în documentele redactate în Țara Românească și a dăinuit până în momentul aplicării Regulamentelor organice. A se vedea termenii **ciobote**, **om domnesc**.

tributum militare – a se vedea termenul **darea militară**.

tributum fisci regalis – a se vedea termenul **darea regală**.

– = **T** = –

țară – 1. termen generic prin care erau denumite formațiunile statale românești, de tip începător sau de sine stătătoare. Își are originea în cuvântul latinesc „terra”, care, de data aceasta, nu este folosit în sens material, ci în sens politic. 2. Mare subdiviziune administrativă în Moldova.

țăran – 1. Locuitor al unei țări. 2. Locuitor al unei obști sătęști. Putea fi liber sau aservit. A se vedea și termenii **răzeș**, **moșnean**, **rumân** și **vecin**.

țăran de istov – țăran obligat să plătească întregul bir. A se vedea și termenul **bir**.

țigani de cumpărătură – robi boierești cumpărați.

țigani de moșie – robi boierești moșteniți.

țigani hătmănești – țigani domnești. A se vedea termenul **robi**.

țigani vătrași – robii boierești și mănăstirești. Erau de două feluri: căsași [țigani de curte, care cunoșteau o meserie] și de ogor [țigani cu cea mai grea condiție, obligați să muncească pământul].

ținut – unitate administrativ-teritorială, similară județului. Este menționată în documentele redactate în Moldova. A se vedea și termenul **vornic**.

– = **U** = –

ucigaș de sineși – sinucigaș.

Unio trium nationum – înțelegere încheiată de membrii celor trei națiuni privilegiate [unguri, sași și secui] în anul 1437, ce a avut ca efect excluderea românilor din viața politică a Transilvaniei.

unius sessionis – sesie (4). Este menționată în documentele redactate în Transilvania.

urbariu – evidență rurală a proprietăților funciare aparținând nobilimii și a obligațiilor persoanelor aservite ce locuiau pe acele domenii. În timpul dominației habsburgice, acest termen a dobândit un nou înțeles, acela

de act normativ prin care erau reglementate obligațiile țăranilor aserviți față de nobili.

uric – 1. Formă de stăpânire a pământului, cu caracter ereditar, atribuită sau confirmată de domn; a se vedea și termenul **ohabă**. 2. Înscrișul care atestă aceste procedee juridice.

uric de întăritură – a se vedea termenul **ispisoc de întăritură**.

– = V = –

vaci grase – dare în natură, constând într-un număr de vaci, destinate consumului curții domnești. Este menționată în documentele redactate în Țara Românească. A se vedea și termenul **ialoviță**.

vama oilor – dare percepută pentru păscutul oilor. Este menționată în documentele redactate în Țara Românească. A se vedea și termenii **bîrsani**, **goștină**, **oierit**.

vamă la bariera târgurilor – *pârcălăbie* (2). Este menționată în documentele redactate în perioada cuprinsă între secolele XVI și XVII.

vartă – loc de executare a pedepsei destinat debitorilor de rea-credință.

vasalitate – raport juridic specific feudalismului, bazat pe fidelitate, ce stabilea drepturi și obligații reciproce atât în sarcina suzeranului, cât și în cea a vasalului.

vataman – reprezentant al locuitorilor dintr-o obște aservită unui boier, al cărui rol era de a cenzura activitatea vornicelului. Este menționat în documentele redactate în Moldova. A se vedea și termenul **vornicei** (4).

vatra satului – zonă ce cuprindea locurile de casă și grădină ale țăranilor. A se vedea și termenul **hotarul satului**.

văcărit – dare ce avea ca obiect impozabil vitele mari. Este menționată în documentele redactate în Moldova și în Țara Românească în secolele XVII și XVIII. A se vedea și termenii **ajutorință**, **cuniță**.

vădrărit – dare în bani ce avea ca obiect impozabil vinul, suplimentară pogonăritului și vinăriciului. Este desființată în prima jumătate a secolului al XIX-lea. A se vedea și termenii **pogonărit**, **vădrari**, **vinărici**.

vădrari – slujbași domnești care încasau vădrăritul. A se vedea și termenul **vădrărit**.

vătaf – 1. Dregător domnesc ce își desfășura activitatea la nivelul ținuturilor și județelor. Exercita atribuțiuni militare [comanda anumite formațiuni militare], administrative [confisca averea celor ce fugeau pentru a nu plăti birul, restituia boierilor pe țărani aserviți ce fugiseră de pe moșii etc.] și judiciare. 2. A se vedea termenul **vechil**.

vătaf de țigani – conducător al mai multor cete de țigani. A se vedea termenul **vornic de țigani**.

vătah – a se vedea termenul **vătaf**.

vătaș – a se vedea termenul **vătaf**.

vătav – a se vedea termenul **vătaf**.

vânzarea ierbii – a se vedea termenul **adetul pășunii**.

vechil – persoană împuternicită să încheie acte juridice sau să participe la desfășurarea unui proces în numele altei persoane.

vechilet – a se vedea termenul **vechilimea**.

vechilimea – procedeu prin care o persoană era împuternicită să încheie acte juridice sau să participe la desfășurarea unui proces în numele altei persoane. A se vedea și termenii **carte de vechilâc**, **vechil**.

vecini – țărani aserviți. Sunt menționați în documentele redactate în Moldova. A se vedea și termenii **legare de glie**, **rumâni**.

veliții boieri – dregători din prima categorie, care alcătuiau divanul domnesc. Întrucât aveau importante atribuții judecătorești, în cea de a doua fază a regimului turco-fanariot, s-au constituit într-o instanță formată din boieri de rang înalt, superioară judecătoriilor după la județ și departamenturilor, dar inferioară divanului domnesc. A se vedea și termenii **departamentul veliților boieri**, **departamenturi**, **judecătoria după la județ**, **sfat domnesc**.

viclenie – 1. Infracțiune prin care se încalcă jurământul de credință. 2. A se vedea termenul **hiclenie**. 3. A se vedea termenul **înșelătorie**.

vicleșug – a se vedea termenul **viclenie**.

vină – infracțiune; concept specific terminologiei utilizate în Cartea Românească de Învățătură și Îndreptarea Legii. A se vedea și termenii **greșcală**, **faptă**.

vinărici – dare în natură ce avea ca obiect a zecea parte din vinul produs. Pe fondul dezvoltării economice, a căpătat un caracter mixt [în natură și bani], iar apoi a dobândit un caracter preponderent pecuniar. Inițial, trebuia plătită domnului sau boierilor. Spre sfârșitul secolului al XVII-lea, s-a făcut distincție între cele două forme ale vinăriciului, deoarece otaștina va supraviețui vinăriciului domnesc, care a fost desființat în prima jumătate a secolului al XIX-lea. A se vedea și termenii **acău**, **darea vinului**, **dijmă**, **otaștină**, **pogonărit** și **vădrărit**.

vislujenie – posesiune viageră a unei moșii dăruită de domn vasalului său pentru fapte de vitejie. Este menționată în documentele redactate în Moldova la începutul feudalismului dezvoltat. A se vedea și termenul **danie**.

vistier – mare dregător ce exercita atribuțiuni de natură administrativă [strângerea și evidența încasării veniturilor statului, contabiliza veniturile acestuia, asigurarea necesarului curții domnești și armatei; după instaurarea ocupației otomane, coordona strângerea haraciului] și judiciară [judeca procesele referitoare la impunerea și strângerea dărilor]. Odată cu apariția dregătoriei marelui cămăraș, pierde atribuția de a procura și păstra veșmintele domnului. A se vedea și termenii **cămăraș**, **vistierie**.

vistierie – instituție centrală însărcinată cu strângerea veniturilor statului și ale domnului, evidența categoriilor de contribuabili și păstrarea veșmintelor domnului. La un moment dat, veniturile domnului, care vor constitui cămara domnească, se vor separa de vistierie. A se vedea și termenii **cămară**, **izvod (2)**, **vistier**.

voievod – conducător al unui voievodat. Deși termenul este de origine slavonă, vechiul drept românesc îi conferă trăsături specifice, deoarece acesta exercita nu numai atribuțiuni militare și administrative, ci și atribuții judiciare. Ulterior, această demnitate a dobândit și alte accepțiuni. În perioada feudalismului dezvoltat, acest titlu era acordat de domnul Moldovei sau al Țării Românești unuia dintre fii săi ca semn al asocierii la domnie, pentru ca mai târziu să fie primit de toți fiii domnului. În perioada cuprinsă între secolele al X-lea și al XVI-lea, desemna persoana care conducea Transilvania. Odată cu reorganizarea sa în forma principatului, titlul era acordat celor care exercitau atribuțiuni administrative și militare la nivelul satelor. A se vedea și termenii **dux**, **cnez**, **jupan**, **voievodat**.

voievodat – formă de organizare statală condusă de un voievod. Acest concept este propriu terminologiei utilizate în timpul feudalismului timpuriu, dar este

întâlnit și în documentele redactate în Transilvania în perioada cuprinsă între secolele al X-lea și al XVI-lea. A se vedea și termenul **voievod**.

vornic – 1. Mare dregător însărcinat cu atribuțiuni militare [conducerea slujitorilor curții domnești], administrative [paza granițelor] și judiciare [judeca procese penale și anumite cauze civile]. În Țara Românească, își exercita atribuțiile numai în Muntenia, deoarece Oltenia se afla sub jurisdicția marelui ban. În Moldova existau 2 vornici, care puteau pronunța inclusiv pedeapsa cu moartea. Începând cu secolul al XVIII-lea, numărul lor crește. A se vedea și termenul **ban**. 2. Conducător al unui ținut; a se vedea termenul **ținut**. 3. Dregător domnesc ce își desfășura activitatea într-un oraș. 4. Conducător al unui sat; a se vedea și termenul **vornicei**.

vornic de țigani – vâtaf de țigani. Este menționat în documentele redactate în secolul al XVIII-lea în Moldova.

vornicei – 1. Subalterni ai marelui vornic, care își desfășurau activitatea la nivelul județelor. Exercitau atribuțiuni administrative și judiciare. 2. Slujbași însărcinați cu atribuțiuni de natură judiciară. 3. Executori ai sentințelor pronunțate de marii vornici ai Țării de sus și ai Țării de jos. 4. Reprezentanți ai boierului în cadrul unei obști aservite acestuia. Exercitau atribuțiuni de natură administrativă și judiciară. Sunt menționați în documentele redactate în Moldova; a se vedea și termenul **vataman**. 5. Conducători ai satelor de răzeși, ce exercitau atribuțiuni de natură administrativă și judiciară; a se vedea și termenul **vornic** (4).

vornicie – amendă încasată de vornic de la persoana ale cărei vite provocau daune pe terenurile altora. A se vedea și termenii **pripas**, **vornic**.

vornicii de pripasuri – amenzi aplicate pentru vitele intrate pe loturile plugarilor. Sunt menționați în documentele redactate în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. A se vedea și termenii **gloabă**, **pripas**, **pripășar**, **vornicie**.

votrie – proxenetism.

– = Z = –

zacie – articole. A se vedea și termenii **Cartea românească de învățătură**, **glavă**, **Îndreptarea legii**, **pricină**.

zaherea – obligație a locuitorilor țărilor române de a aproviziona oastea turcească în timpul campaniilor militare.

zapes – a se vedea și termenul **zapis**.

zapis – 1. Înscris prin care se demonstra existența unui act juridic; a se vedea și termenii **di-res**, **senet**. 2. Testament încheiat în formă scrisă, menționat de dispozițiile Cărții Românești de Învățătură și de cele ale Îndreptării Legii.

zavească – procedeu prin care se asigura, în mod indirect, autoritatea lucrului judecat. Presupunea depunerea în vistierie a unei sume de bani din partea celui care dorea să redeschidă un proces.

zalog – garanție reală ce greva bunurile mobile și imobile. În sfera sa de cuprindere intrau noțiunile moderne de gaj și ipotecă. A se vedea și termenii **ipotichi**, **împrumutare**.

zeciuială – dare în natură, al cărei quantum era inițial de 10 procente din produsul care făcea obiectul impozitării. Pe fondul dezvoltării economice, unele forme ale zeciuiei au fost transformate în bani. Este menționată în documentele redactate în Țara Românească. A se vedea și termenii **dabilă**, **dajdie**, **dare**, **dijmă**, **dijmărit**, **dat**, **decimă**.

zemlean – pământean (1). Este menționat în documentele redactate în Moldova.

zestre – bunuri atribuite viitorilor soți de către părinți cu ocazia celebrării căsătoriei, ca o recunoaștere a muncii depuse de aceștia în sânul familiei, precum și din cele dăruite de vecini și prieteni. Începând din secolul al XVII-lea, odată cu apariția foilor de zestre, aceasta va fi constituită viitoarei soții doar de ascendenții [părinți, bunici] sau de colateralii săi privilegiați [frați]. A se vedea și termenul **daruri nuntești**.

ziceri întunecate – a se vedea termenul **înșelăciune**.

CUPRINS

PARTEA I

RĂDĂCINILE DACO-ROMANE ALE STATULUI ȘI DREPTULUI ROMÂN	7
--	---

TITLUL I

ORGANIZAREA SOCIAL-POLITICĂ ȘI DREPTUL GETO-DACILOR	7
---	---

Capitolul I

GETO-DACII ÎN FAZA DEMOCRATIEI MILITARE	8
--	----------

§ 1. Organizarea societății	8
-----------------------------------	---

§ 2. Unele obiceiuri geto-dace	10
--------------------------------------	----

Capitolul II

STATUL ȘI DREPTUL GETO-DAC	12
---	-----------

§ 1. Procesul de formare a statului geto-dac	12
--	----

§ 2. Organele centrale și locale	14
--	----

§ 3. Esența și forma statului geto-dac	16
--	----

§ 4. Dreptul dac	18
------------------------	----

TITLUL II

ORGANIZAREA POLITICĂ ȘI DREPTUL ÎN DACIA PROVINCIE ROMANĂ	21
---	----

Capitolul I

CUCERIREA ȘI ORGANIZAREA DACIEI DE CĂTRE ROMANI	21
--	-----------

§ 1. Cucerirea teritoriului locuit de daci	21
--	----

§ 2. Organizarea provinciei Dacia în cadrul imperiului roman	23
--	----

Capitolul II

DREPTUL ÎN DACIA ROMANĂ	32
--------------------------------------	-----------

Capitolul III

CONSECINȚELE STĂPÂNIRII ROMANE ÎN DACIA	37
--	-----------

Capitolul IV

ORGANIZAREA SOCIAL-POLITICĂ ȘI NORMELE JURIDICE LA ROMÂNI ÎN SEC. IV-XIII	42
--	-----------

Secțiunea I

Obștea teritorială și confederațiile de obști	42
---	----

§ 1. Condițiile social-politice	42
---------------------------------------	----

§ 2. Obștea teritorială	45
-------------------------------	----

§ 3. Confederațiile de obști	50
------------------------------------	----

§ 4. Regulile de conduită în cadrul obștii	53
--	----

PARTEA A II-A

STATUL ȘI DREPTUL FEUDAL	56
TITLUL II	
ȚĂRILE ȘI LEGEA ȚĂRII (sec. IX-XIV)	56
Capitol Preliminar	
<i>Secțiunea I</i>	
Situția social-economică	56
§ 1. Forțele de producție	56
§ 2. Relațiile de producție	57
<i>Secțiunea a II-a</i>	
Afirmarea poporului român din punct de vedere etnic	58
§ 1. Romani și Vlahi	58
§ 2. Romanii și Vlahii în relații cu alte popoare	59
Capitolul I	
ȚĂRILE	61
<i>Secțiunea I</i>	
Generalizarea țărilor	61
§ 1. Mențiuni despre țări	61
§ 2. Structura denumirilor	61
<i>Secțiunea a II-a</i>	
Țara – organizarea politică românească	62
§ 1. Originea denumirilor	62
§ 2. Unitatea structurală a țărilor	63
§ 3. Aparatul politic al țărilor	65
Capitolul II	
LEGEA ȚĂRII	68
<i>Secțiunea I</i>	
Lege și dreptate	68
§ 1. Conceptul de lege	68
§ 2. Noțiunea de dreptate	69
<i>Secțiunea a II-a</i>	
Dezvoltarea normelor juridice	69
§ 1. Vechi și nou în sistemul normativ	69
§ 2. Norme noi	70
§ 3. Schimbări ale vechilor norme	70
<i>Secțiunea a III-a</i>	
Caracterizarea legii țării	72
§ 1. Legea țării – creație românească	72
§ 2. Jus valachicum	74

TITLUL II

STATUL ȘI DREPTUL FEUDALISMULUI DEZVOLTAT	75
---	----

Capitolul I

FORMAREA STATELOR FEUDALE ROMÂNEȘTI	75
--	-----------

Secțiunea I

Țările românești de sine stătătoare	75
---	----

§ 1 Țara Românească (Muntenia)	75
--------------------------------------	----

§ 2. Țara Românească a Moldovei	76
---------------------------------------	----

Secțiunea a II-a

Teritoriul românesc din arcu Carpaților și dintre Dunăre și mare	76
--	----

§ 1. Voievodatul Transilvaniei	76
--------------------------------------	----

§ 2. Țara Cavarnei	77
--------------------------	----

Capitolul II

DOMNIA ȘI LEGEA ȚĂRII	78
------------------------------------	-----------

Secțiunea I

Apariția și organizarea domniei	78
---------------------------------------	----

§ 1. Apariția domniei	78
-----------------------------	----

§ 2. Legitimitatea domniei	80
----------------------------------	----

Secțiunea a II-a

Sistemul electivo-ereditar	81
----------------------------------	----

§ 1. Ereditate și electivitate	81
--------------------------------------	----

§ 2. Constituționalitatea sistemului electivo-ereditar	83
--	----

§ 3. Funcționarea sistemului electivo-ereditar	84
--	----

§ 4. Deteriorarea sistemului electivo-ereditar	85
--	----

Capitolul III

ORGANIZAREA SOCIALĂ ȘI POLITICĂ A PRINCIPATELOR ROMÂNE	88
---	-----------

Secțiunea I

Organizarea de stat a Țării Românești și a Moldovei până la instaurarea regimului turco-fanariot	89
--	----

§ 1. Viața economică	89
----------------------------	----

§ 2. Organizarea socială	91
--------------------------------	----

§ 3. Organele centrale ale statului	93
---	----

§ 4. Organizarea administrativ-teritorială	102
--	-----

Secțiunea a II-a

Organizarea de stat a Transilvaniei în epoca voievodatului	104
--	-----

§ 1. Viața economică	104
----------------------------	-----

§ 2. Structura socială	105
------------------------------	-----

§ 3. Organele centrale ale statului	108
---	-----

§ 4. Organizarea administrativ-teritorială	112
--	-----

<i>Secțiunea a III-a</i>	
Organizarea de stat a principatului Transilvaniei	115
în perioada 1541-1683	115
§ 1. Viața economică și socială	115
§ 2. Organele centrale ale statului	116
Capitolul IV	
LEGEA ȚĂRII ȘI INSTITUȚIILE SALE	119
<i>Secțiunea I</i>	
Dreptul de proprietate.....	126
<i>Secțiunea a II-a</i>	
Persoane, rudenie, familie, căsătorie, succesiune	140
§ 1. Persoanele	140
§ 2. Rudenia	143
§ 3. Familia	144
§ 4. Căsătoria	145
§ 5. Succesiunea	145
<i>Secțiunea a III-a</i>	
Obligațiuni și contracte	146
§ 1. Forme de răspundere colectivă.....	146
§ 2. Forme de răspundere personală, civilă.....	148
<i>Secțiunea a IV-a</i>	
Dreptul penal	152
§ 1. Infrațiuni împotriva persoanei	153
§ 2. Infrațiuni împotriva proprietății.....	153
<i>Secțiunea a V-a</i>	
Procedura de judecată.....	155
Capitolul V	
DREPTUL SCRIS PÂNĂ LA INSTAURAREA REGIMULUI	
TURCO-FANARIOT	158
<i>Secțiunea I</i>	
Evoluția dreptului scris până în secolul al XVII-lea.....	158
§ 1. Apariția primelor pravile.....	158
§ 2. Conținutul, importanța și aplicarea primelor pravile.....	161
§ 3. Hrisoavele legislative	163
§ 4. Cartea Românească de Învățătură și Îndreptarea Legii	164
§ 5. Dreptul scris al Transilvaniei în perioada voievodatului.....	168
§ 6. Dreptul scris în Transilvania, principat autonom	172
Capitolul VI	
ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA SUB REGIMUL	
TURCO-FANARIOT	174

<i>Secțiunea I</i>	
Organizarea de stat a Țării Românești și a Moldovei în prima fază a regimului turco-fanariot.....	174
§ 1. Viața economico-socială	174
§ 2. Organele centrale ale statului	176
§ 3. Organizarea administrativ-teritorială	177
<i>Secțiunea a II-a</i>	
Organizarea de stat a Țării Românești și a Moldovei în cea de-a doua fază a regimului turco-fanariot.....	178
§ 1. Viața economico-socială	178
§ 2. Organele centrale ale statului	180
§ 3. Organizarea administrativ-teritorială	184
§ 4. Organizarea instanțelor judecătorești	185
Capitolul VII	
EVOLUȚIA DREPTULUI SUB REGIMUL TURCO-FANARIOT.....	187
<i>Secțiunea I</i>	
Dreptul în prima fază a regimului turco-fanariot.....	187
§ 1. Reformele lui Constantin Mavrocordat	187
§ 2. Culegeri de drept fără caracter oficial	189
<i>Secțiunea a II-a</i>	
Evoluția dreptului în cea de a doua fază a regimului turco-fanariot.....	190
§ 1. Codurile adoptate în cea de a doua fază a regimului turco-fanariot	190
§ 2. Fizionomia principalelor instituții juridice.....	194
Capitolul VIII	
REVOLUȚIA DE LA 1821	201
§ 1. Semnificația istorică a revoluției de la 1821	201
§ 2. Programul revoluției de la 1821	202
Capitolul IX	
ORGANIZAREA DE STAT ȘI DREPTUL DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA ÎN PERIOADA 1821-1848.....	205
<i>Secțiunea I</i>	
Evoluția organizării de stat.....	205
§ 1. Viața social economică	205
§ 2. Revenirea la sistemul domniilor pământene	207
§ 3. Organele centrale ale statului	209
§ 4. Organizarea administrativ-teritorială	214
<i>Secțiunea a II-a</i>	
Evoluția dreptului.....	215
§ 1. Tendințe de modernizare a dreptului.....	215
§ 2. Principalele ramuri și instituții juridice.....	216

Capitolul X	
ORGANIZAREA DE STAT ȘI DREPTUL TRANSILVANIEI	
ÎN PERIOADA 1691-1848.....	221
<i>Secțiunea I</i>	
Organizarea de stat	221
§ 1. Viața economică și socială	221
§ 2. Organele centrale ale statului	223
§ 3. Banatul sub dominația habsburgică.....	226
<i>Secțiunea a II-a</i>	
Dreptul din Transilvania în perioada 1691-1848.....	227
§ 1. Izvoarele dreptului	227
§ 2. Evoluția principalelor instituții juridice	230
Capitolul XI	
REVOLUȚIA DE LA 1848	235
<i>Secțiunea I</i>	
Semnificația istorică a revoluției de la 1848	235
<i>Secțiunea a II-a</i>	
Programul revoluției de la 1848	236
Capitolul XII	
ORGANIZAREA DE STAT A ȚĂRII ROMÂNEȘTI ȘI A MOLDOVEI	
ÎN PERIOADA 1848-1856.....	240
PARTEA A III-A	
FORMAREA STATULUI NAȚIONAL ȘI A SISTEMULUI DE DREPT MODERN	243
Capitolul I	
EVOLUȚIA ORGANIZĂRII DE STAT ÎN PERIOADA 1859-1864.....	243
<i>Secțiunea I</i>	
Procesul transformării uniunii personale în uniune reală	243
§ 1. Semnificația Unirii Principatelor române.....	243
§ 2. Desăvârșirea Unirii	244
§ 3. Politica lui Alexandru Ioan Cuza de apărare a suveranității naționale și de stat	245
<i>Secțiunea a II-a</i>	
Organizarea de stat a României potrivit Statutului dezvoltător al Convenției de la Paris	247
§ 1. Adoptarea Statutului dezvoltător al Convenției de la Paris.....	247
§ 2. Principalele dispoziții ale Statului Dezvoltător al Convenției de la Paris.....	248
Capitolul II	
FORMAREA SISTEMULUI DE DREPT ROMÂN MODERN.....	249

<i>Secțiunea I</i>	
Legislația cu caracter reformativ a lui Alexandru Ioan Cuza	249
§ 1. Reforma agrară.....	249
§ 2. Reforma electorală. Alte reforme democratice	250
<i>Secțiunea a II-a</i>	
Opera legislativă a lui Alexandru Ioan Cuza.....	251
§ 1. Importanța acestei opere legislative	251
§ 2. Codul civil.....	252
§ 3. Codul penal	257
§ 4. Codul de procedură civilă	259
§ 5. Codul de procedură penală.....	260

TITLUL II

STATUL ȘI DREPTUL MODERN ÎN PERIOADA 1866-1918.....262

Capitolul I

ORGANIZAREA POLITICĂ262

Secțiunea I

Viața economico-socială	262
§ 1. Dezvoltarea industriei	262
§ 2. Problema agrară	263
§ 3. Structura socială.....	264

Secțiunea a II-a

Monarhia constituțională parlamentară	265
§ 1. Organele centrale ale statului	265
§ 2. Dobândirea independenței de stat a României	266
§ 3. Partidele politice	268

Capitolul II

EVOLUȚIA DREPTULUI.....270

Secțiunea I

Transformările intervenite în ramurile dreptului	270
§ 1. Drept constituțional.....	270
§ 2. Dreptul administrativ	273
§ 3. Dreptul civil	275
§ 4. Dreptul penal.....	279
§ 5. Dreptul procesual	280

Secțiunea a II-a

Legislația învoielilor agricole.....	281
§ 1. Legea învoielilor agricole din 1866	281
§ 2. Modificările aduse Legii învoielilor agricole după marea răscăală a țăranilor din 1907	283

Capitolul III	
TRANSILVANIA ÎN PERIOADA LIBERALISMULUI AUSTRIAC	
ȘI A DUALISMULUI AUSTRO-UNGAR.....	286
<i>Secțiunea I</i>	
Transilvania în perioada liberalismului (1861-1867)	286
§ 1. Organizarea de stat.....	286
§ 2. Legislația Dietei de la Sibiu	289
<i>Secțiunea a II-a</i>	
Transilvania în perioada dualismului austro-ungar	295
§ 1. Instaurarea regimului dualist austro-ungar.....	295
§ 2. Legislația de reprimare a românilor din Transilvania	298
TITLUL III	
STATUL ȘI DREPTUL ÎN PERIOADA 1918-1938.....	302
Capitolul I	
ORGANIZAREA POLITICĂ	302
§ 1. Făurirea statului național unitar român	302
§ 2. Viața economică și socială.....	304
§ 3. Partidele politice	306
Capitolul II	
EVOLUȚIA DREPTULUI.....	310
§ 1. Unificarea legislativă	310
§ 2. Dreptul constituțional.....	311
§ 3. Dreptul administrativ	316
§ 4. Dreptul civil	321
§ 5. Dreptul penal.....	333
§ 6. Procedura civilă.....	336
§ 7. Procedura penală	337
Terminologia vechiului drept românesc.....	339

Nou!

Cărți de referință la apariția
NOULUI COD DE PROCEDURĂ CIVILĂ

Ofertă pachet

TRATAT DE PROCEDURĂ CIVILĂ

Vol. I, Vol. II, Vol. III

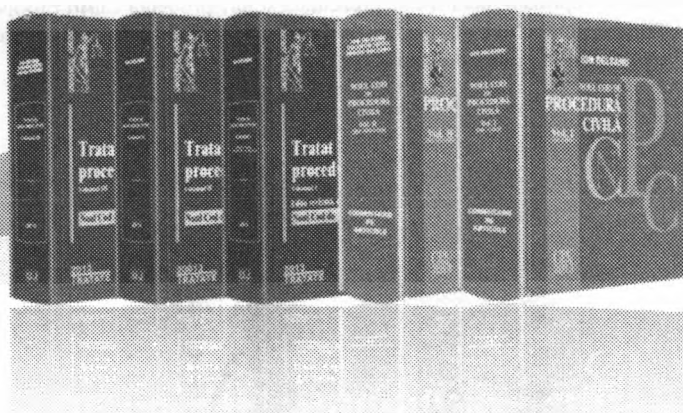
Ediție revăzută, completată și actualizată.
Noul Cod de procedură civilă

NOUL COD DE PROCEDURĂ CIVILĂ

Vol. I (Art. 1-621) - Vol. II. (Art. 622-1133)

Comentarii pe articole

Ion DELEANU

Format: Academic
cartonat, legat, semn de carte
Pagini: Vol. I 1120; Vol. II 835; Vol. III 1030

Format: Academic
cartonat, legat, semn de carte
Pagini: Vol. I 1200; Vol. II 1000

Ofertă pachet

-25%
Reducere

COMANDĂ ACUM

Preț:
880 lei
660 lei

Comandă rapid și comod: 021.312.22.21 | 0733.673.555 | comenzi@ujmag.ro | www.ujmag.ro

Editura Universul Juridic

NOUL COD CIVIL

Adnotat cu doctrină și jurisprudență

Vol. I (art. 1-1.163) - Vol. II (art. 1.164-2664)

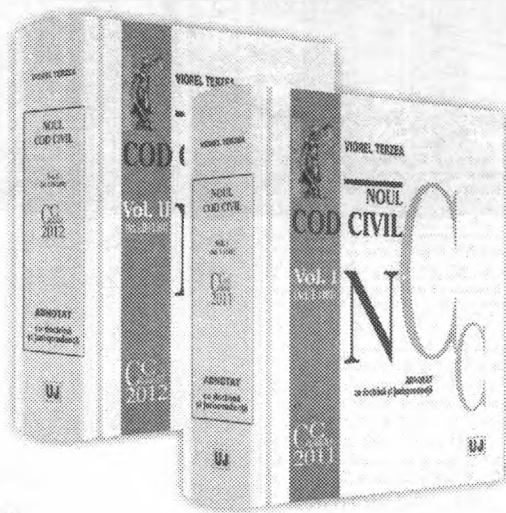
Viorel Terzea

Lucrarea Noul cod civil adnotat, concepută în două volume, își propune să contribuie la o cunoaștere aprofundată și o aplicare unitară a dispozițiilor Noului cod civil.

Prezenta lucrare s-a realizat prin valorificarea unei ample jurisprudențe, având rolul de a asigura o explicare a normelor legale, plecând de la premisa că Noul cod civil a integrat pe cale legislativă o serie de soluții jurisprudențiale.

Totodată, jurisprudența selectată a avut în vedere și necesitatea soluționării conflictelor de legi în timp, în condițiile în care pentru o serie de instituții juridice vor mai fi aplicabile, pentru o perioadă mai mare sau mai mică de timp, dispozițiile Codului civil de la 1864, astfel cum se prevede în normele tranzitorii din Legea nr.71/1991.

De asemenea, în cuprinsul lucrării este prezentată și jurisprudența Curții Europene a Dreptului Omului, precum și extrase din doctrina de specialitate (inclusiv comentarii privind Noul cod civil), care au ca scop de a ajuta practicianul în procesul de aplicare a dispozițiilor Noului cod civil.

Ofertă specială!

**-25%
reducere**

Pret:
339 lei
253.50 lei

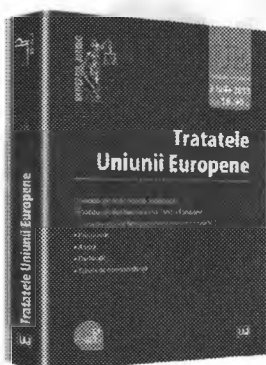
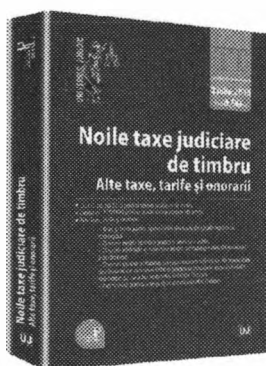
Format: Academic
cartonat, legat, semn de carte
Pagini: 1150, 1450

Comandă rapid și comod: 021.312.22.21 | 0733.673.555 | comenzi@ujmag.ro | www.ujmag.ro

NOU!

COLECȚIA PRO LEGE

Editura Universul Juridic

Necesar oricărui jurist!

- Colecție specială dedicată legislației române și europene;
- Un nou design și o nouă structură: conținut îmbogățit;
- Recursuri în interesul legii, decizii ale Curții Constituționale;
- Istoric, denumiri marginale, index, note redacționale, referințe și extrase relevante;
- Lucrări comparative: noul cod – vechiul cod;
- Tabele de corespondențe între noile coduri și codurile anterioare;
- Ediții apărute sub coordonarea unor reputați autori;
- Legislație conexă atent selectată.

OFERTĂ SPECIALĂ

-30%

Format: A5 130x200 mm
Necartonat

Pentru achiziții și informații

Tel: 021.312.22.21;
Mobil: 0733.673.555;
Fax: 021.317.03.30
comenzi@ujmag.ro

ujmagro
UNIVERSUL JURIDIC MAGAZIN

www.ujmag.ro

Librăria ta de carte de specialitate

juridică, economică și business

Din 2008 suntem
alegerea lor...

TU?

Cursuri universitare • Tratat • Monografii • Coduri • Legislație • Jurisprudență • Reviste de specialitate

www.ujmag.ro

Bd. Iuliu Maniu nr. 7, clădirea Cotroceni Business Center corp C,
sector 6, București (lângă AFI MALL)

021.312.22.21 | 0733.673.555 | comenzi@ujmag.ro

În învățământul universitar este obligatoriu

Dreptul este propriu-zis un domeniu de disciplină științifică structurat pe ramuri de drept sau chiar pe unele subdiviziuni ale acestora. Revine Istoriei Dreptului misiunea de a prezenta Dreptul în ansamblul tuturor ramurilor sale, fiind singura disciplină care poate da o viziune completă a sistemului dreptului în întregul său.

La rândul său, Istoria Dreptului urmărește totodată posibilitatea de a prezenta evoluția sistemului său pe durata a peste două mii de ani, de la origini până în prezent, parcurgând antichitatea daco-romană, feudalitatea și epoca modernă. Spre deosebire de disciplinele de ramură, care tratează dreptul în mod static, Istoria Dreptului are în vedere dinamica sa, cu scopul de a scoate în evidență trăsăturile sale tradiționale, permanente, precum și modul cum s-a adaptat condițiilor specifice fiecărei perioade istorice parcurse.

O altă sarcină a Istoriei Dreptului este prezentarea ramurilor Dreptului și a instituțiilor juridice în legătură cu Statul în cadrul căruia ele există și pentru care dreptul posedă numeroase norme, alcătuind Dreptul Public.

De pe aceste poziții de stabilire a fluctuațiilor din trecutul Dreptului se poate accepta, în concluzie, convingerea că Dreptul actual nu va rămâne închisat în formele sale actuale și că, în mod necesar, modificările și întregirile sale sunt posibile în viitor.

Prezenta ediție a fost completată cu un capitol de terminologie a vechiului drept românesc, în care, alfabetic, sunt explicați aproape 1000 de termeni din vechiul drept românesc.